5i]

(£2.5.)

willems 1185

A. Golnitzy
ulysses.

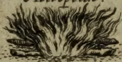
ABRAH: GÖLNITZI, Dantisc.

VLYSSES BELGICO-GALLICVS,

fidus tibi dux et Achates,

per

BELGIVM HISPAN:
REGNVM GALLIÆ,
DVCAT. SABAVDIÆ,
TVRINVM *usq; Pedemontii Metropolin.*

Cum Privilegio.

Cornelis Cl: Dusend sculpsit

AMSTERODAMI.
Ex officina ELZEVIRIANA.
cIↃ IↃc LV.

NISI DOMINUS
NE
QUI VNG
SERCHE
ble
t Hon. George Earl o
pton Baron Compt
Compton 1703

Illustrissimi & Celsissimi Principis ac Domini,

DN. JOHANNIS CHRISTIANI, Ducis Silesiæ, Lignicensis & Bregensis, &c. sacratissimi Romani Imperatoris, nec non Hung. Bohemiæque Regis CAMERARII, &c.

Augustissimis Filiis, Paternarum Virtutum heredibus, Illustrissimis & Generosissimis Dominis,

DNN. GEORGIO & LUDOVICO, Fratribus germanis, Lignicensium & Bregensium Ducibus, &c.

Dominis suis clementissimis.

I*Ntempestivum duco,* Illustrissimi Principes, *rem multis retrò sæculis strenuè exercitam commendare, id est, peregrinationi encomium suspendere. Probarunt olim Athenienses juvenes, qui priusquam hereditati ad se devolutæ manus injicerent, ejicere se fuêre soliti biennium in regiones limitaneas, easque obire & circumire veluti tirocinia armorum meditando: idque agentes à decimo octavo, quo ex ephebis*

egrediebantur, ad vigesimum, circumitores, regionumque inspectores dicebantur, non more Magistratûs, sed ut, re & necessitate urgente, locorum, viarum & personarum acquisitam peritiam ostenderent. Idem ferè mos apud Venetos adhuc hodie obtinet.

E re verò esse duco dicere, cur Itinerarium *hoc hisce lineis adumbratum V. Illustriss. Nomini sistam consecremque.*

Ab argumento non novum est. Elaborarunt in eo jam plures; quid præstiterint, testatur diligentia; quam admiror, neque cum ea contendo: verùm ut vestis non magnitudine, sed concinnitate æstimanda est, sic scriptum. Hoc, certo consilio ipsâ tituli inscriptione mensus sum Caleto Taurinum *usque: viæ intermediæ sunt* Belgium *Hispano parens,* Gallia & Sabaudia: *agrarium istud æquor, juvante methodo, quæ luce dispositionis memoriæ multùm adminiculatur in urbibus delineandis, sine naufragio, quod nulli alteri quàm bono meo* DEO *inscribo, enavi. Concinnitati intextæ*

textæ ſunt hiſtoriæ, lumen loco inferentes, cùm auctores ipſi, quorum operâ utiliſſimâ in multis uſus ſum, (quod ingenuè fateor) mole ſuâ vialibus uſibus non inſerviant: diverſoria utut ea habui, cum milliaribus, mantiſſam faciunt, ut adeas vel abeas. Hoc circo itinerarium claudo, excluſâ Pariſiorum Lutetiâ, quam, ut eſt Mundi compendium, *cum* Theatro regni Galliæ, *in lucem propediem, ſi Deus me diurnare volet, ſiſtam mundam.*

Primus hic meus fœtus eſt; cui Compatres quærendi, quorum judicio & tutelâ vivere debeat vel interire, ſurgere aut cadere, & perpetui neglectûs tenebris mulctari. Hunc libellum ipſius capiti ſuſpendo, hanc ſententiam fero; nam qualis eſt, illi judicent. Ego quod à partu difficili matres facere ſolent, me ad quietem componam, ſententias obſtetricum de fœtu auditurus, quæ (Socratis vero verbo) longe melius quàm matres de fœtu judicant. Si feliciter enixus ſum, Vos Illuſtriſſ. PP. *compatres & teſtes appello.*

Liceat, dum Patroni mihi capiendi sunt pro more antiquo, in devoti obsequii testimonium hoc, quidquid est literarii partûs, apud Vos deponere. Nec id arrogantiâ aliquâ, sed fiduciæ spe contendo; fretus singulari Vestro & raro erga literas earumq; cultores favore, quem geritis; cujus & ego si partem habeam, hosce tenuitatis meæ fructus Vobis non ingratos fuisse edicam. Subest alia causa ab argumento: Itinerarium est, quod manibus Vestris Ill. PP. *insero. Quidquid viarum in illis monstratur, vos trivistis, vel teritis: quidquid gestorum vel visorum in eo, vestrum tribunal & censionem requirit: ne quid alienum à vero subdolumve subrepat, vestrum judicium & tabella exposcitur. Ad vos itaque, velut ad Quæsitores conjicio hanc causam, idque aliorum exemplo facio.*

Iam si ab illustris tituli præscriptione splendor & tutela operi peti debet, possemne illustrius nomen augusto vestro stemmati præferre? Vos Regiis Familiis innexi, locum & lucem inter primores

res Orbis Duces ſemper tenuiſtis & tenetis. Illuſtriſſimum Principem, *è quo progeniti eſtis, cum Regiis Virtutibus, quod exprimere levi hoc penicillo minor ſum, Timantem imitatus ſilentii velo heic tegam, ſemper autem laudabit inclyta* SILESIA, *qui pacem hoc* Tutore *uſque adhuc largitus eſt* DEUS.

Sed & vos ipſi orbem rapitis in admirationem. Norunt mortales, quibus copiam veſtri facitis. Si radios veſtros minore aliquâ luce augere mihi ſumerem, quid facerem aliud, quàm ut vili lacernâ tegerem

Sidereos artus, radiataque lumina cœlo?

Compono itaque me, & auguſtiſſimarum Veſtrarum virtutum, quæ Vos ad ſummum faſtigium ſublimant, admirator malo eſſe quàm buccinator. Patiamini verò, Illuſtriſſima Sidera, ut de luculentiſſimo veſtro igne faculam meam ſuccendam, & quæ ſub veſtro auguſtiſſimo Nomine publici juris facio, etiam ſub veſtro patrocinio publicè vivant.

Non

Non dubito, si vobis placebunt, quin ab omnibus magno consensu probentur. Si qui erunt, quibus minus placeant, quæ vobis probabuntur, iniquis eorum judiciis ut anciller tantùm abest, ut eorum etiam errores silentio præterire flagitiosum ducam. Provoco ad vos, Ill^mi^PP. *ut quod Vestris Gratiis trado submissè, dico humiliter, offero devotè, in tutelam adversus malivolorum obtrectationes accipiatis, meque numero devotissimorum Vestrorum clientum adscribatis. Id si à vobis impetratum abstulero, impletum dico omne consilium, quo hoc opusculum Vestro* Illmo *Nomini lubens meritò dedico consecroque. Voto finio ad supremum Numen, ut Vos* Ill. PP. *felices servet in itinere; eoq; exacto felicissimos & gloriosissimos domum reducat.*

Lugduni Batavorum Kalend. Mart. cIↃ IↃ C XXXI.

Illmarum Celsitud. Vrarum

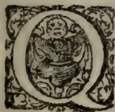
Devotissimus cliens

ABRAHAM GÖLNITZ.

ABRA-

ABRAHAMI GÖLNITZ
ITINERARIUM BELGICO-GALLICUM.

EX ANGLIA
In Galliam transfretatio & in Belgium ingressus.

Uod felix faustumque sit, auspicaturi iter nostrum solvimus è portu *Dovurano*; ubi prius conducto nautâ, quem ordo è Gallis vel Anglis tangit, nomen oportet profiteri, quid in Anglia egeris, quóve iter dirigas: pòst veniâ abeundi datâ arculæ cum reculis visitantur à regiis ministris, & quantum pecuniæ tecum exportes inquiritur. nisi igitur velis cambio tuo fiscum regium augere, cave ultra decem libras Anglicas, quæ sunt XL Joachimici, tecum habeas exportatum.

His peractis navem conscendimus Gallicam vigiliâ Philippi Jacobi circa vesperam, transfretaturi Hellespontum Britannicum. verùm nox insequens jubebat nos ponto incumbere quietos, nec sine submersionis periculo, quippe à navi rimarum & foraminum plenâ timebamus naufragium,

— *digitis à morte remoti*
Quattuor aut septem.

donec sequenti die, cùm aurora serena Sacrum Philippi Jacobi produceret, remi *Caleto* advocarentur, qui è navi Gallicâ nos in portum suum VII *milliar.* Dovurâ distantem exponebant tutos à tempestate, mox prandium nostrum, in hospitio *à la Sirene sauvage* quod sumebamus, insequente.

CALETUM.

Sub adventum mox deambulare cœpimus, lustraturi castellum cum præsidio; sed exesse jussi sumus, nescio Præfecti an militum austeritate. Opidum non inelegans, situm in plano, in Comitatu *Oye.* gaudet commodo portu. munitum insuper fossis profundis aquâ marinâ impletis. Olim obsessum & captum ab Anglis anno 1347. *Antiquitat.Gall.pag.*461. qui, regnante Henrico II, Gall. Rege, à Guisio subacti & ejecti sunt, anno 1558. *Meter.lib.*1,*pag.*32,*& seq.* Ibi Capitaneus quidam Gallus Anglum Capitaneum annis gravem jamjam isthinc discessurum interrogavit, Quando redire vultis vos Angli? Cui Anglus respondit: Quando vestra peccata erunt nostris majora. hactenus vos superavimus vitiis: ubi nos rursus vitiis superaveritis, actum erit de vobis; nam tunc redibimus, & hæc loca occupabimus. Sed Albertus Archidux tunc Cardinalis prævenit, & Castellum cum opido vi expugnavit, anno 1596. *Meter. lib.*17,*p.*752. *fusè omnes circumstantias habet.* pace tamen Vervini, anno 1598, inter Hispanum & Gallum factâ, ad Galliæ Regem, cui etiamnum paret, rediit. *Met. lib.*19, *p.*838. *ubi articuli pacis.*

Caleti prandio refecti pars nostrûm equis, pars curru

curru contendebamus *tribus milliaribus Gravelingam* opidum Flandriæ.

GRAVELINGA.

QUo antequam venis, necesse habes pontone transjicere flumen Aa, opidum ferè lambens, & discriminans Galliam & Flandriam. Ingressurus portam opidi audies tot campanarum pulsus, quot equites vestrûm advenient. Heic cœnaturi divertebamus ad hospitium, cui *Imago Angeli* præfixa est; ubi obsonii nihil, nisi aliunde coëmeris, habebis. Opidum perpetuò præsidio hodiè custoditur nomine Regis Catholici. Præfectus ei erat Gornowallius, gente Flander. Arce validâ à Carolo V. Imperatore anno 1528, & quinque propugnaculis firmatum, famam opidi munitissimi adeptum est. Auxit opidi celebritatem insignis conflictus anno 1558 juxtim initus finitusque, quo Thermus Galliæ Mareschalcus exercitûsque legatus, auspiciis Philippi Regis Hispaniæ, diligentiâ audentiâque Lamoralli Egmondani, victus fuit, spoliis exutus atque captus. *Marchant. l. 1, in Flandr. Met l. 1, p. 34.*

Sidneius Anglus cum milite Vlissingâ veniens stratagemate inire voluit opidum, anno 1586, verùm à præsidio vapulans retronavigare coactus fuit. *Met. lib. 13, p. 530.*

Quidquid lanarum ex Angliâ Galliâve in Flandriam advehitur, heic portorium solvit.

Manè aëre sereno, itinere verò ab arenâ incommodo, Gravelingâ relicta perreximus, & circa undecimam diei horam 3 *milliaria*, Dünkerckam usque, emensi sumus.

DUNKERCKA.

OPidum nomen acquisivit ab Abbatiâ *Dünen*, (Græcis θῖνες, Latinis arenacei litoris col-

les, (quæ uno lapide & amplius isthinc distat,& templi turri excelsâ, graduum 273, è cocto latere; ex qua candicantes Angliæ circa Dovuram montes cœlo sereno clarè conspicere habes. Oblectavit nos opidum nitidum plateis & ordine, inprimis templi altare sumtuosum & amplum, ex marmore variegato, lapide Lydio & alabastrite in altum surgens, impendio plusquam viginti millium florenorum, tantoque splendore, ut adspiret ad fastigium admirationis. Si otium est, cœnobium Franciscanorum utriusque sexus heic lustrabis. De cetero, opidum parum est munitum; quippe incumbentibus undique arenariis collibus varii rivuli sabulum secum trahentes locum circumfluunt, & portum navium majorum, quæ recedente æstu plerunque in sicco destituuntur, minimè patientem efficiunt. *Thuan.lib.* 77, *pag.* 322. Carolus V, 1535, propugnaculum & præsidium ibi locavit. Illi augmentum dedit nuperis annis Spinola, novâ defensione in mare protensâ. isti, quod erat sex cohortum è Germanis & Neapolitanis, præerat Antonius Gonzaga Hispanus. Famam tamen à captura & salitura halecum, mercatu & teloniorum per totam Flandriam immunitate, non tam habet, *Thuan.lib.* 77. *Marchant.lib.* 1, *p.* 68. *Met.lib.* 11, *p.* 455. quam à crebris præsidiariorum piraticorum excursionibus in Anglos, Hollandos & Zelandos, quorum prædâ & spoliis opimi facti sunt. *Guicciard.heic. Meter.lib.* 16, *pag.* 650. *& lib.* 19, *pag.* 828. *& lib.* 21, *pag.* 969.

Non rarò autem militem extraneum habuit hostem. Anno 1558 Termesius Gallus militem in opidum induxit, idq; non modò spoliandum, sed destruendum & comburendum commisit. *Guicciard.heic. Meter.lib.* 1, *pag.* 34. *Thuan. lib.* 20.

Huic

Huic successit Chamosius, qui anno 1583, nomine Ducis Andini ibi legionem suam habens in præsidio, rixâ de industria excitatâ ob prædam à nautis præsidiariis factam, arma contra opidanos capit, nonnullisque interfectis præsidiarioque Belgico milite ejecto opidum sibi subegit. *Thuan. lib.* 77. *Met. lib.* 11, *pag.* 439. Qui tamen, non multò pòst copiis Parmensibus obsessus, & ad extremum necessitate victus, cùm nulla ulterius auxiliorum spes esset, cum Parmensi de deditione transegit, his conditionibus, ut ipse cum suis vitâ salvâ, gladiis tantùm accinctus, urbe exiret, *Thuan. lib.* 77, *p.* 324. *Meter. lib.* 11, *p.* 456. Mauritius Arausionensis, anno 1590, opidum noctu scalis admotis invadere animum habuit; sed vento adverso res aperta & infecta mansit. *Met. lib.* 16, *p.* 669. Ubi prandio satis lauto heic, *apud Iacobum de Bruën, sub insigni Clavis*, refecti, equis & curru conscensis, arenaceos litoris colles pro viâ habuimus *quinque continuis milliaribus* Neoportum usque; ubi à *l'Escu de France* cœnati sumus, & cubuimus.

NEOPORTUS.

MEdio itinere singulare spectaculum, sed non sine periculo, ab explosionibus tormentorum fuit in litus è mari, cui incumbebat Hollandica navis cum Dünkerckana, quæ ab æstu in sicco tantùm non tota residebat, prælians; quam deinde æstu redeunte cum exuviis pro trophæo sub vesperam avehebat.

Opidum olim *Zandhooft* seu *arenæ caput* dictum. Nomen *Neoporti* trahit à novo porto sive opido, non à portu. antiquitus siquidem Latinè *Porti* vocabulo dicimus conclusum mercibus opibusque recipiendis & exportandis opidum.

Portum habet ſecurum,ſed oblongum. Oſtentat Pharum lapideam, è quâ ad regendos navium curſus & præcavenda vada ignes ex arundine ſtipulâve noctu emicant, quamdiu maris fervor allabitur. Plateæ ſymmetriam habent & ordinem. Plebecula halecum capturâ & mercatu alitur. à navigatione ceſſans, in texendis tragulis, verriculis,ſagenisque canabinis,reſtibusque contorquendis occupatur. Legibus miris à Philippo Alſatio olim dotata. quibus cavetur: Si quis noctu vulneratus, hoc alii imputaverit,ut accuſatus ferro candenti ſeſe purget, ſi ſcabinis dignum videatur; aut recuſans manum amittat. Ut furti poſtulatus ab actore apud judices jurato, vel expurget ſe ferro ſimili, aut laqueo ſuſpendatur. *Marchant. lib.* 1, *p.* 55, *& ſeq.* Præter templum ſpatioſum & cœnobia Franciſcanorum hîc nihil notabile. Famam verò habet à memorabili prœlio anno 1600; quo Mauritius victoriâ potitus, Albertus Auſtriacus fugatus, Hiſpani victi fuſique ſunt. Strages hæc comparatur cum illa, quâ retrioribus ſæculis anno 1298, eodem menſe & die, Adolphus Comes Naſſovicus Albertum Auſtriacum Imperatorem fudit. *Met. lib.* 21, *p.* 962. Erepta Hiſpanis centum & quinque ſigna militaria peditum,cum IV equitum; & Hagam-Comitis teſtimonium victoriæ transmiſſa. *Kærius in Fland. pag.* 44. *Met. lib.* 21. *p.* 953, *& ſeqq. de his fusè. Loorberkrantz, pag.* 164. Trophæum ſequens Mauritio erectum eſt: *Anno* cIↃ IↃ c, 2. *Non. Quint. Mauritius Arauſ. Pr. in Flandriam terram hoſtilem traducto exercitu cum Alberto Arch. Auſtr. conflixit, copias ejus cecîdit, Duces multos, primumque Franc. Mendozam cepit: reverſus ad ſuos victor ſigna hoſtium centum quinque in Hagenſi Capitolio ſuſpendit Deo bellatori.* Rem militarem

litarem tenentes, ſingularia prudentiæ Mauritianæ argumenta notant ſeptem in hoc prælio, quibus victor evaſit. quæ ſunt : 1. Ventus contra hoſtes. 2. Sol in oculos hoſtium reſplendens. 3. Sex tormenta bellica non in arena ſed in ſolido lignis ſubſtratis benè locata. 4. Nullus fugæ locus. 5. Nulla ſpes ſalutis (juratum enim erat, omnes occidere, præter Mauritium *wegen der tugendt*, & Henricum Fredericum *wegen der jugendt, ou pour luy ſervir de trophée.* (*l'Hiſtoire de Pays-bas, lib. 8, fol. 675.*) 6. Callidè à Principe Mauritio diſſimulata cædes militum Comitis Erneſti. 7. Acies mirandum in modum inſtructa. Locus prælii diſtat uno lapide ab opido, intra pagos Weſtende & Wilkens-kerck, viâ quâ itur Oſtendam. quem & ſequenti luce viâ ſupra modum moleſtâ ab arena greſſum ſufflaminante prorependo ſuperavimus: ad ſiniſtram ad colles arenaceos Crux nigri coloris lignea in perpetuam cladis Hiſpanicæ memoriam erecta conſpicitur.

OSTENDA.

OStendam Neoporto tertio lapide diſſitam ubi venimus, ante prandium, quod tenui apparatu, ſed magno impendio, *in diverſorio cui pro inſigni Stella eſt*, conſtabat, ſalutatum & rogatum ivimus Præfectum Franciſcum Monterum Hiſpanum, nobis copiam faceret viſendi propugnacula. affatu obtinuimus ducentem Hiſpanum, & ſingula multis nos docentem;

Hic illius arma, hic currus fuit.

Nomen habet à termino Soli orienti oppoſito, ut è diverſo pagus ad occidentem vergens dicitur Weſtenda. Tecta ædium arundineo tegulo adhuc hodiè ferè omnia obducta nihil ornati habent. Opidum portu locuples à piſcatoribus pri-

mum inhabitato, qui autores dicuntur falfilaginis & halecum conditorum. *Met. lib.* 22, *p.* 990. Eſt alioquin exiguæ magnitudinis, ſed magni nominis; vallis & propugnaculis eminens, ita ut munitiſſimus totius Europæ audiat locus. Schola militiæ & altera Troja hodiè ab effuſo copioſè ſanguine & longâ obſidione. hæc annos tres, menſes duos, dies quindecim duravit. annos obſidionis cœptæ ex hoc lemmate nota:

OſtenDe nobIs paCeM.

annos obſidionis ſolutæ:

OſtenDaM InItIa paCIs.

(*Meter. lib.* 24, *pag.* 1095.) Numerus cæſorum ibidem à parte Hiſpani refertur 78124: dixerim ego cum Admirallio Galliæ Mr de Chaſtillon; Diuturnæ magnarum urbium obſidiones ſunt magnorum caſtrorum cœmeteria & ſepulturæ. *Remitto te hinc, amice lector, ad Meter. lib.* 21, *& tres ſeqq., ut & libros Mauritiados den Loorberkrantz, pag.* 282, *& ſeqq.* Ordinum Unitorum numiſma non poſſum quin heic adponam ob Oſtendam defenſatam & Slüſam captam: *Dei Omnip. gratia, Ord. Fœd. Provinc. Belg. Illuſtriſſ. P. Mauric. Aurang. ductu, poſt ſtrenuam* XXXVIII. *menſ. Oſtendæ defenſ. fugatis, cæſis & repulſis Hiſp. cop. Cadſand, Yſendijck, Ardenb. Sluſam &* XII *triremes Hiſp. pro ruderibus Oſtendæ, capiunt muniuntque, anno* 1604. (*Met. lib.* 24, *p.* 1056.)

Viſâ hac novâ Trojâ cum Capuzinorum æde, iter *quinque milliar.* Brugas aggreſſi ſumus, illasque ſub veſperam felici pede ingreſſi: contigit enim cœnare & pernoctare lautè & commodè in diverſorio, cui *aurea portula* nomen eſt.

BRUGÆ.

HUc ubi ventum, equorum numerum campanæ pulſus æquant, nec niſi ſalutato & ſciente Præ-

Præfecto ullus in urbem ingressus, ullúsve sine scriptis nominibus accubitus. Nomen non à multitudine ex lapide & ligno pulcherrimi operis pontium, passim per urbem visendorum, sed à ligneo ponte, olim *Brugstock*, (unde ei nomen *Brugæ*, non *Brugarum*, dicit Marchantius,) qui transitum antiquitus pandebat commeantibus ab Audenburgo Thorhoutoque ad nundinas Rodenburgias, traxisse volunt. *Guicciard. heic*, *&* *Marchant. lib.* 1, *p.*121. Sita est urbs tribus leucis ab ora maritima in latissima quadam planitie, ambitum murorum introrsum habens quatuor præterpropter Italicorum milliarium cum quadrante, extrorsum verò milliar. paulo minus sex. *Guicciard. heic.* Eam divisam in sex regiones quas sextas vocant, perrepit fluvius Reya, fuscus & cunctabundus, multasque in urbis regiones deductus, & plurimis lapideis pontibus arcuatis instructus, ripis hinc inde muratis; ad Damum Slusamque & Oceanum tribus milliaribus dissitum æstu augescente navigabilis, vel immissus in novum alveum, à porta Leonardina ad Slusam usque maximo impendio perfossum, neque obnoxium propter ingens repagulum mari reciprocanti. *March.p.*122.

Eamus ad templa; quæ sunt circiter sexaginta; in iisque tria Canonicorum Collegia, Donatiani Romani, Deiparæ Virginis, & Servatoris. Præpositus Donatianus, perpetuus Flandriæ Cancellarius, ad Episcopale fastigium evectus, ostendet tibi in æde sua tumulum Joh. Lud. Vivis, gente Hispani, domo Valentini, heîc cum uxore denati. Christophori Magni effigiem lapidi incisam in templo D. Virginis videre habes. nota, si lubet, staturam, & compara cum Parisiensi. Chorus principalis in utroque hoc, ut &

Servatoris, tibi ostendet utrimque depicta inscriptaque insignia Equitum Aurei Velleris, eo splendore illic ornatorum. Jesuitarum Cœnobium superioribus annis Reipublicæ sumtibus conditum, meretur videri: Patres ostenso theatro Comico, Classibus, & bibliothecâ Facultatibus divite & variegatâ, nos deduxerunt in hortum deambulatum, ubi tuliparum amœnitas, pro anni tempore, colloquium, antequam dimitteremur, mantisâ beavit. Supra ad circumitum ædificii galeam cum culicibus circumvolitantibus depictam videbis; interpretabantur quidam denotare robur Hispaniæ cum Principibus & Rebusplicis. In Abbatia S. Bartholomæi tabellam membranaceam Luberti Hautschilti Mathematici & Abbatis ejus loci miraberis, cujus descriptionem è Marchantio hanc habe: Præfert figuram mulieris, stantis, nudæ, passis capillis, pedibus instabilibus: capiti serpens auritus bipesque, caudam suam mordens, supervolvitur; ubera duo lupi sugunt. characteres G, capiti: B. manui dextræ: Y, levæ: I, pedi dextro, D, sinistro asscribuntur: quibus Gandavum, Bruga, Ypra, Insula sive Lila, & Duacum denotantur, Flandriæ matrices. Lateri dextro proximè occurrit hic versiculus;

Gyb fiet ex Gybid, cùm Deca Decas ibit.

Mulieris imago duobus circulis, notabili intermedio distinctis, circumscripta est; & in propinquiori hi versus magis veri quàm tersi circumeunt:

Gybid væ tibi; nam de te facis ipsa ruinam:
Deficiunt vires, nec probitate vires.
Vberibus plenis lac nostrum das alienis;
Lacte lupos refoves, felleque pascis oves.
Non est, dum spiras, qui nostras mitiget iras.

Væ capiti, manibus, proh dolor, ac pedibus.
Dextra manus vana, nec læva fuit benè ſana;
Pes tuus inſtabilis quilibet, ac labilis.
Heu fortuna mala, cur nos fallit tua ſcala!
Eſt ſedes tibi, lis & gradus inſtabilis.
Heu vicino bis das anno vulnera nobis;
More modoque ſecas, enſe ferroque necas.
Infelix natus à paucis es veneratus;
Nuda cares caris, lacte parente paris.
Gybid dilecta, quia mens mala, nec via recta,
Hoc in perpetuum ſit diadema tuum.
Eſt tibi principium, finis, caput, ac tibi cauda;
Devorat hoc illam, deſtruit illud eam.

In ſuperiori circulo duodecim opida, inter quæ ſunt illæ quinque Flandriæ metropoles, continentur: Supra illam hi verſus:

Forma cecas clavis; hinc bona ſurget avis.
Hoſtibus introitus hæ villæ ſunt prohibentes;
Sed nequeunt forte majorum traditione.

Inter utrumque circum hi pentametri:

Iudaico more, qui legis, iſta lege.
Sena bis ſedis clave reſolve, feras.

atque hoc diſtichon:

Landria les letu, lectes allacia rena.
Landria los lorum, ormidas raude ruentes.

quibus ſingulis F littera, tamquam clavis bis ſena, præpoſita, hunc ſenſum exprimit:

Flandria fles fletu, flectes fallacia frena.
Flandria flos florum, formidas fraude fruentes.

Porrò hujus tabellæ Flandriæ, & forſitan ſynecdochicῶs Belgicæ calamitatum, quibus jam pridem obruitur, prænunciæ apocalypſim, quidam pro ſenſu diſſenſuque quiſque ſuo, ut ferè contingit in civilibus diſſidiis, meditati ſunt. hoc tamen non obſcurum videtur per hunc verſum,

Gyb fiet ex Gybid, cùm Deca Decas ibit,

præſagiri, Inſulam ſive Lilam ac Duacum à Gandavo, Bruga, Ypra diſtractum iri poſt decies decem ſive centum annos, numerandos à tempore ſcripti hujus prognoſtici, ſignificato per literas numerales illius verſiculi:

ForMa CeCas CLaVIs, hInC bonaſVrget aVIs: ab anno puta milleſimo quadringenteſimo ſexageſimo octavo: Conſtat enim, centum poſt annos, nimirum ad annum ſexageſimum octavum ſupra ter quingenteſimum, ſonuiſſe funeſti apertique civilis Martis claſſicum, & decimo poſtea anno Inſulam ſive Lilam atque Duacum à ſocietate trium illarum ceterarumque Flandriæ urbium ad Arteſios Hannonaſque diſceſſiſſe. Sed jam manum illâ de tabulâ. *Hucuſque Marchant. p.* 128, *& ſeqq.* Si FRATRIS CORNELI ADRIANI, Dordraco oriundi, celeberrimi quondam anno 1578 ad populum Doctoris, *de quo Meter. lib.* 8, *p.* 303, *& ſeqq. vide*, domicilium & cathedram luſtrare placet, ingredere cœnobium Franciſcanorum.

Ædibus his ſacris ubi operatus es, togam ſume in forum iturus ad Prætorium curiale in *Burge*; cujus nomen, Scabinorum domus; in qua Juſtitiæ ſacra peraguntur Senorum Magiſtratuum nomine; ac primò quidem ipſius Urbani; hinc Franconatus, & Curiæ rei clientelaris; Præpoſituræ item Divi Donatiani; ac Toparchiarum Siſſelcenſis, & Mandaſchenſis: ſic ut uno nonnumquam & eodem die variis in hoc foro ſuppliciorum generibus affici videas ſingularum illarum juriſdictionum facinoroſos. *Guicciard. de Brugis: Abrah. Goos, p.* 71. *in Fland.*

Forum rerum venalium pulchrum habet adſpectum, ita ut ſex primariæ urbis viæ ad totidem ejus præcipuas portas deducantur. Foro imminet

minet turris graduum 343. Ad horologium ubi veneris, urbem & circumſita loca oculis habebis diſtinctè uſurpanda: Primo graduum aſcenſu ferrum monſtratur, murum & columnam juxtim tenens, cujus medium maligni Spiritûs vi ruptum & ablatum.

A foro aſcende Curiam & Palatium *la Franche*; miraberis in utroque icones & ſtatuas Imperatorum, Regum, Archiducum: digna ſingula viſu & notatu.

Forum Mercatorum ſub meridiem veſperamque convenientium ingredere: *Burſa* dicitur (Ludovico Vivi *Ianimedium*) ab ædibus eo loci ſplendidis familiæ Burſæ, extinctæ, tres burſas ſeu marſupia inſignibus & ſupra ædium fores oſtentantis. *Marchant. pag.* 122. Mercatorum cauſa heic emporium, quod *ſtapulam* vocant, olim ſtabilitum eſt: Eſt autem ſtapula privilegium urbi collatum ſiſtendi & ſtabulandi merces exoticas, venumq́ue illic tantummodò proſtituendi, niſi inſtitor vectorq́ue malit recurrere unde venerat. *March. p.* 122. Emporium hoc ſeptemdecim regionum negotiantes tribus continuit: Singulæ ſuis ædibus & collegiis clarebant, Antverpia cum ancillaretur mercaturæ Brugenſi: Eò verò ubi migrarunt hæc ſodalitia, Hiſpani in parte ſubſtiterunt, adhuc hodie divites lanarum Hiſpanicarum mercaturâ, quarum ceu magni inprimis momenti mercium heic eſt emporium. Accedit ab Anglis, Caleto amiſſo 1558, Anglicarum quoque lanarum emporium huc tranſlatum, cum non pœnitendo urbis & civium fructu. *Guicciard. heic.*

Præter Mercaturam octo & ſexaginta collegia mechanica heic numerabis, inter quæ præcipua ſunt ſodalitia lanionum, piſcariorum, proxene-

tarum & nauclerorum. Texuntur arte mechanicâ panni goſſypini, ſubſerici, ſerici, lanei, linei, tapetes rariſſimæ varietatis & elegantiæ. His collegiis excludi non debent, ubi libenter habitarunt ac pinxêre, Michaël Angelus & Bonarotus Florentini: Joannes Vaneickius item ſummi nominis pictor, qui primus oleo ex lini ſeminibus extuſo, cepit picturæ colores Brugæ miſcere ac perpetuare. *Marchant. pag.* 132.

Si otium eſt, hortum Sagittariorum vide; qui tibi menſam prægrandem è balenæ oſſe confectam oſtendet. Foſſis aggeribuſque, molendinorum qui ſuperbiunt tumulis, quibus tormenta imponi & hoſtes arceri poſſunt, viſis, portas, quæ novem ſunt, reſpice: intra earum duas, nimirum *fabrorum* & *nequitiæ* (*de ſmee-poort ende de boeverye-poort*) ſitum eſt Caſtellum & receptaculum aquarum, ubi per 37 lebetes aheneos rotæ equo ceu piſtrinenſi gyrante verſatili inſertos, aqua 27 pedes è profundo ſurſum attrahitur in aquæductus, variſque per fiſtulas plumbeas ſubterraneas in publicos puteos uſumque ſalubriter diſtribuitur. *Marchant. pag.* 126. *& Guicciard. h.* In obſidione Oſtendana tantum aquæ ſingulis diebus bijugo inde extractum, quantum coctura cerviſiæ pro univerſo exercitu poſtulabat. In area illic ſubdiali Neptunum Delphino inequitantem, virginem, id quod præ pudore naturâ tegunt, herbâ operientem, alia aliaque videbis: mox aquæ ex inſidioſis fiſtulis aſperguntur nec opinantibus magnâ arte & joco. Vultus & veſtes heic ſacrantur Neptuno, veluti ad S. Germanum in confinio Pariſienſi. Marchantius dicit, non ſecus atque in Poggio regali ad Neapolim, in Belvedejo inſulari ad Ferrariam, in Mirmiroli Palatio circa Mantuam, *Marchant. p.* 126.

Mo-

Monetarum officinam ædes ſplendidæ atque immunes conſtituunt. ſimile argyrocopium, Gandavum facit illuſtre.

Cives hîc ut ſunt naturâ liberales, morum dexteritate fortunati, ingeniis candidiſſimi, *Marchant. p.* 130. Atticisque perſimiles, teſte Eraſmo: ita fœminæ heic venuſtæ & dotibus meræ Helenæ ſunt. quam ob cauſam excanduit Johanna Navarræ Regina Philippi Pulchri Gall. Regis uxor; ingreſſa urbem anno 1301, & intuita fœminarum in forma præſtantiam & in amictu luxum, fœmineo quodam livore plena exclamavit: *Ego me ſolam Reginam eſſe arbitrata, ſexcentas heic conſpicio. (Marchant. pag.* 124. *& Guicciard. heic.)*

Concludam cum Hadriano Barlando Zelando & Ænea Sylvio urbis hujus elogium: Publicarum privatarumque ædium in hoc opido ſplendor & magnificentia, omnem orationem, omnem dicendi facultatem ſupergreditur: ut paucis omnia dicam, totus hic locus paſcendis oculis, recreandis animis dicatus eſt: pulchra ſunt opida Gandavum, Antverpia, Bruxella, Lovanium, Mechlinia; ſed nihil ad Brugas. Sic ille. Iſte verò, pòſt Pius II Pontifex, totius ferè Europæ peragrator, illam inter tres urbes numerat, quas unquam viderit pulcherrimas.

Verùm utut hæc famam ei dant; ſicut & cunæ Philippi I, Maximiliani I Imper. Rom. filii, heic anno 1478 nati: Ita rurſus non parum vituperii captivitas Maximiliani I, Imperatoris, anno 1488, cujus conſiliarii heic non pauci truncati. *Meter. lib.* 1. *p.* 7, *& ſeqq.*

Motus ſub Andino & Cimæo Ducibus diverſos ſuſtulerunt Brugenſes: tandem æquis ſatis conditionibus Philippo II reconciliantur, quas

quas amicus lector *apud Thuan. lib. 79, & Meter. lib. 12, p. 266*, leget.

Relictâ Brugâ urbe delitiosâ, cymbâ per fossam novam, Spinolâ autore factam, iter Gandavum octo leucarum instituimus; commoditas, & pro mercibus ultrò citroque vehendis firma securitas: castella siquidem & receptus (quorum nomina adjicere supersedeo) ripam munientes numerabis viginti & amplius; nec minori cohortes sunt numero cum turmis equitum sex ibi in præsidio. Securum hoc nobis ut iter esset, sex militibus opus erat pro salvo conductu. (vulgò dicuntur *körling*; item *waghälser*.) hi effundunt se clàm in vias publicas, & ab hoste auferunt quod possunt: si aliquem offendunt sine litteris commeatûs, eum abducunt vivum vel mortuum: si vivum non possunt, occidunt, & aurem abscindunt, Præfecto Brugas quam offerunt, à quo pro singulis individuis 50 fl. reportant. milites sunt pedestres, armati gladio curto & sclopo; sed sine igniario fomite; hic enim si noctu aleretur, facile visu & odore à viatoribus observaretur.

GANDAVUM.

Civitatem hanc (cum qua, Erasmi verbo in litteris ad Utenhovium, in tota Christiana ditione nulla potest conferri, sive spectes amplitudinem urbis, sive politiam, sive gentis indolem) sub vesperam navigio ante portam relicto ingressi sumus, divertentes benè habituri; quod & factum, *ad insigne Stellæ*.

Urbs Latinis *Ganda* & *Gandavum* dicitur, Julii Cæsaris tempore *Gaida*; (qui & ejus conditor Petrarchæ verbo est.) pòst à Vandalis occupata, *VVanda* dici cœpta est. mutatâ leviter voce, Galli ac Flandri eam *Gand* & *Gend* appellarunt. *Guicciard. heic & Marchant. pag.* 111.

Sita

Sita eſt loco oportuno, quatuor milliarium navigatione, anno 1551, quadriennii labore ſumptuque perfoſsâ, à Saſſo marique diſtat: Scaldim, Lizam, Mourwateram, Liviamque navigabiles fluvios in ſinum ſuum recipit; quæ oportunitas granorum ſive frumenti ſtapulam ipſi conciliat. (*Marchant. pag.* 113.) Circuitus mœnium ingens eſt. invenitur ſcriptum: initâ anno 1427 inter Bergæ Opzomiæ, Dieſtæ & Weſemalæ Barones Brabantos ſponſione, ſumptu mille & trecentorum florenorum, compertum eſſe Gandavum Lovanio in circuitu tribus virgis minus; Leodio quinque; Coloniæ Agrippinæ quindecim, Lutetiæ Pariſiorum ſeptem virgis antevertiſſe magnitudine. *Marchant. p.* 113. Confertur hodiè cum Mediolano. Ambitus, ſi introrſum dimetiaris, continet Italica milliaria paulo plus ſeptem; extrorsùs verò ſi metiaris, deprehendes decem & amplius. non verò, ſi populum numerare voles, cum Mediolano eſt æquanda; ſunt ſiquidem immenſa in Urbe ſpatia ædificiis & cultoribus vacua. Numerantur auguſtiores cum minoribus templorum, cœnobiorum, xenodochiorum, aliorumque ſacris uſibus deſtinatorum locorum moles quinquaginta quinque. Primarium verò locum obtinet D. Bavonis quod vocant templum. in quo Carolus V anno 1500 ſacri baptiſmatis aquâ lotus: Philippo II præſente, Anno 1559 Ordo aurei velleris debitâ pompâ repetitus; Equitum numerus choro continetur. Antequam in Epiſcopatum ſurgebat, præpoſiturâ luculentâ potenteque conſtabat. Heic Viglius Zuichemus, ICtus celeberrimus, in viduitate ſeneƐtaque ſacris initiatus eſt, & ad illam adminiſtrandam eleƐtus. heic ſplendidum ſepulchri monumentum, in quod illatus

tus eſt, contemplari habes. Augmentum templorum Jeſuitarum Collegium fecit; quod, ubi commodum, uſurpabis. In D. Michaëlis æde picturas cum ſtupore videbis, miraberis & judicabis. Arx famam dedit urbi, dum Patricium ei Carolum quintum Imperatorem produxit; dicitur *la cour de Prince:* ædificium trecentis cameris ſuperbum eſt: è quibus illam, quæ quatuor ulnarum vix latitudinem & longitudinem habet, Inviċtiſſimi Cæſaris primum domicilium tibi monſtrari cura. Subtus juxta ædes Palatinas leones oſtenduntur; ſeniori nomen *Auſtriæ*, junioribus binis *Burgundiæ* & *Flandriæ* erat. Enutriri ſolent hic plures exoticæ & feroces belluæ, ut obtinet mos apud Florentinos. Fortalitium quinque propugnaculis & foſſis profundis munitum; cui cum præſidio ſex cohortum Hiſpan. præfectus erat Gaſpar de Waldeſo Hiſpanus. urbis dicitur frenum; nec injuriâ; Flandti ſiquidem ſunt turbulenti. Serres ait in vita Caroli VI: *La Flandre nourrit tousjours quelque monſtre.* Communi verbo aliàs quatuor hæ urbes in Europa audiunt rebelles; Pariſii, Gandavum, Leodicum & Pictavium. Audi Serrem in vita Caroli V & Ludovici XI: *Ceux de la ville de Gand, peuple naturellement motif.* Item: *Grand ville & autant groſſe de humeur, chagrine & querelleuſe.* Item: *Peuple remuant, & ſecond en inconſtance aux Ligeois.* Exempla rebellionis in vita Caroli VI ponit: Ejecerunt Comitem Domiminum ſuum hereditarium, ob litem coctoris cereviſiæ; Carolus Audax eos ſubegit, ſed Carolus V Imperat. ſubactionem ſigillo munivit, ſecuritatem caſtello perpetuavit, veluti Neapolitanis factum cum caſtello S. Elmi, *la Briglia* quod vulgari vocant.

E turri

E turri *Bellaforti* urbs & castellum cum situatione circumcirca emensurari possunt. Altitudo 500 est graduum. continet in se campanam horarum nunciam, cui Rolando nomen, undecies mille pondo gravem, olim armatis collegiis sæpiùs quæ classicum sonuit. hæc inscriptio est in ambitu:

Rolant, Rolant, als ick kleppe dan is't brant,

Als ick luye, dan is't Oorloge in Vlaenderlant.

Kærius in Flandria. In culmine *draconem* cupreum inauratum, alis expansis, magnitudine tauri, portat, tempore Balduini Flandriæ Comitis Constantinopoli huc missum.

Fora rerum venalium hîc videbis tredecim. inter quæ potissimum eminet id quod vulgò diebus Veneris, hebdomadario urbis mercatui dedicatis, frequentatur, *der Freydags-marckt*. In hoc foro Hispaniarum Infans Isabella statuam posuit Carolo V Imperatori avo suo paterno, gloriosæ memoriæ Principi, cum inscriptione:

D. Carolo V. Imp. Cæs. Aug. Pio, felici, Turc. German. Gall. Ital. Hisp. Sicil. & Ind. Regi, Flandr. Comiti, PP. Sac. Imp. Vindici, quietis auspici, D. N. Principi potentiss. victori ac triumphatori perpetuo Magno; Max. universi Christiani orbis bono, Deo volente, cœlo favente, huic urbi sua Flandr. max. feliciter innato.

Altero latere: *Alberto Austriaco, Maximiliani II. Imp. F. & Isabella Clara Eugenia Philippi II Hisp. Regis filia, Austriæ Archiducibus, Belgiæ PP. hanc urbem lætiss. civium applausu ingredientibus, anno Salut. Christi* cIↃ IↃ XCIX, &c. *Coss. S. P. Q. G.*

Foro relicto te in Curiam confer, renovatam anno 1618. In summitate videbis *A* & *I* coronatas, (*Albert.* & *Isabell.*) subtus, *Sol* & *Luna*; item,

item, *Semel* & *Semper*, ſcripta ſunt vocabula. Inferius ingredienti mox obvenit Juſtitiæ theatrum: parietibus Fortitudinis imago & Conſtantiæ adpicta: *Pro Virgine virgo: Pro aris & focis.*

Virginis æternæ muros & templa tuemur.
Innuba Virgo armis, innuba Virgo ſacris.

Ibidem ſtatuæ in ſago & toga cum hoc verſu:

Quam tu olim hanc urbem cernis, non altera Divûm
Auſpiciis cœlo tantum caput efferet alto.

Ingredienti monſtrabuntur ibidem ſpolia Alberti honoribus ſuſpenſa:

1. *Ardeſio obſeſſo & clementi Marte ſubacto.*
2. *Viſo, icto, victo celeri virtute Caleto.*
3. *Hoſtibus erepto Solido, atque è fluctibus Hulſto.*

Omnia verò hæc rurſus amiſſa ſunt præter Hulſtum. Superius ingredere Capellam, ſi licet, & Conclavia, à ſtatuis & inſcriptionibus digniſſima viſu: Ibi Neptunus & Ceres, Albertus & Iſabella, ad dextram, & alii: Maximilianus & Rodolphus ad ſiniſtram. Ibidem tabula elegantiſſimæ picturæ matrimonii Auſtriaci, refert Principum, filiorum Manaſſe de ſtirpe Joſephi, propoſitionem ab una parte: ab altera nubunt filiæ Sulpha familiæ ad tribus patrum ſuorum. Effigies ibidem Judæorum connubentium ex una, ex altera domûs Auſtriacæ, ut Caroli V & Philippi II. In medio Albertus cum Iſabella. ſub quibus ſequentia: *Deo jubente, Rege ſequente, Principe obſequente.* & ad latus transverſim:

Volvenda dies
en attulit ultrò.

Ita

Ita visâ curiâ descende ad pontes; qui hic nonaginta octo majores, præter compluſculos minutos, enumerantur. hi justæ magnitudinis actuarias naves, annonâ & mercibus oneratas nullâ difficultate transmittunt. In ponte, qui dicitur *Doegbruck*, statua ex ære est filii, patrem oculos præligatum decollantis, & inde vitâ donati. Molæ, aquarum vi quæ rotantur, potiſſimum ſex ſunt: quæ vento circumaguntur, ſuprà centum viginti, ne quid dixerim de machinariis, quas vel homines vel jumenta verſant. *Guicciard. heic.* Insulæ intra urbis pomœrium ſunt viginti ſex, à fluminibus & canalibus factæ, ac publicis privatisque domibus occupatæ.

Portæ octo obſerant urbem. Domus pluſquam triginta quinque millia civibus & inquilinis largiuntur manſiones. *Marchant. pag.* 113. Areæ ſagittariorum binæ exercent cives; uti his quæ proximè adjacet palæstra, athletas ſingulis diebus Dominicalibus.

Ab ædificiis eamus ad Politiam, Mercaturam & Opificia. Sedem habet Gandavi Provinciale totius terræ Conſilium, conſtans ex unico Præſide, duodecim Senatoribus, Procuratore generali, Advocato fiſcali, & aliis adminiſtris. Deferuntur ad hunc Senatum omnes totius Flandriæ provocationes; ſed provocare rurſus ab eo fas ad ſupremum Conſilium Mechlinienſe; ubi ceſſat omnis deinde lis, & acquieſcimus in cauſa. *Guicciard. heic.* Urbis verò & Reipublicæ gerundæ forma multoties per Principes immutata eſt. hodiè ejus regimen & ordinaria juris adminiſtratio penes honeſtiſſimos quoſque & nobiliſſimos cives eſt, tum & magnum Prætorem urbanum, qui vulgò audit *den hoogh-bailju.*

Mercatura crevit opportunitate ſitûs, fluminumque;

numque; pannorum item laneorum lineorumque textrinis, aliisque artificiis. Flumina grana important; quorum heic ſtapula, pro omni frumento, quod Scaldi invehitur, quadrans; aliis verò fluminibus, ſextans à publicis Curatoribus in urbis uſum pretio retineri poteſt, cetero liberè dimiſſo. *Marchant.pag.*113. Textrinis multum etiamnum augmenti habet. texuntur enim panni heic è lana & lino, tum ſubſerica quoque aulæa, grograni, mocajarri, fuſtanei, telæ cannabinæ levigatæ, & id genus alia. *Guicciard. heic.* Opifices Gandavum alit numeroſos, quinquaginta collegiis incluſos; extra quæ eſt collegium textorum, quod ſeorſim in viginti & ſeptem ordines ramos ducit, & ob amplitudinem ſuam & dignitatem reipublicæ tertium membrum conſtituit.

Ne vero inſcius ſis; Mercurio non tantum heic litatur, ſed & Muſis, quæ domicilium in Abbatia D. Petri in monte Blandinio ſibi conſtituerunt; ubi pulcherrimæ Bibliothecæ theſaurus; quo nomine ſodales Dominicani ſe quoque jactant, nec non Carthuſiani & Carmelitæ. Guicciardinus non erubeſcit dicere, florere Gandavum hoc tam honeſto theſauro ſupra omnes quotquot ſunt urbes Belgicæ. Inde fortè illis encomium, quòd ſint homines valdè civiles, legum & juris ſervantes, ſeveri, graves, & bellicoſi. Barlandus Zelandus heic non deeſſe videtur, aſſeverans, viros eſſe facundis ingeniis, antiquis moribus, magis frugalibus quàm parcis: benè hæc omnia, ubi nihil rebellionis intermiſcetur: hanc Gandavenſibus innatam Meteranus paſſim, Thuanus, & Serres, in hiſtoriis docent: Cauſam adhuc hodiè bellorum & omnium malorum hanc verè dixeris. Gandavenſes ob rebellionem à Friderico Maximiliani I patre obſeſſi, *(Met. lib. 1.)* ipſimet mem-

membra aliquot è Republ. capite privant & honoribus. *ibidem.* Pax ei ſancitur, (quam Pacificationem Gandenſem vocant, *Thuan. lib.* 68,) anno 1576. *Met.pag.*246,*lib.*6. mox rurſus rumpitur, anno 1579. *Met.lib.*9,*p.*333,& 358. Hiſtoriam Gandenſem hîc ſcribere mihi non mens eſt; legantur Thuanus & Meteranus, ibi acta & motus ſeditioſi Gandavenſium frequentes; mox cum Auriaco, mox cum Parmenſi, cum Andino, cum Condeo Ducibus rem fecerunt; mox inverſo ordine actis ſe oppoſuerunt: ita ut, Serris mentem ſupra à me notatam heic locum habere, non erubeſcam dicere. Sed è Flandria migrandum in Brabantiam.

Non malè feres, amice lector, ſi, quàm in Brabantiam te mecum abducam, priùs tibi Flandriam cum incolis levi penicillo deformem, & ita hoc auctario educam. Ne verò aberres in illuſtri hoc comitatu, en metas cogitationum pono, Flandriæ nimirum situm, quantitatem, qualitatem, divisionem.

Situs præbet faciem peninſulæ, ſpectantibus ad Boream mare: ab occidente Agnionam novamque foſſam: ab oriente Scaldim Teneramque: à meridie Lizam, Scarpumque flumina. Sed ad Euronotum ex Aleſtano tractu & Gerardi monte, Hannonibus adjungitur continenti. Ita & *Terram* & *Aquam* reſpicit. Utrique ſua bona innata, videnda, noſcenda, uſurpanda. *Terra* ipſa ferè plana eſt, aut collibus non difficilis, inutilisque: Si qui montes ſunt, aut impoſitis urbibus habitantur, ut Caſletanus & Gheersbergius, ad quem tractum ſæpius Flandria intumeſcit; aut opportuni ſunt ſuperſtructis molis ſive granariis ſive oleariis, aſſiduo vento agitatis, velut Mons acutus, Cattorum, aliique. Arborum cujuſque

ferè

ferè generis ferax, si loca maritima excipias, quæ focum instruunt; vel bituminosis cespitibus subterraneis ibi fossilibus, scissisque in tesseras pedales, & Sole excoctis, ventoque arefactis, at nitrosa fuligine oculos vultumque mordicantibus, quas *daryncas* vocant; vel lignis ex vicinia advectis ignem accendunt. Quâ *Aquam:* Fluminibus lacubusque navigabilibus irrigua est; ac sæpe nemoralis ex laciniis Arduennæ: quam à Rheni ripis usque ad Eburones, Menapios, Nervios, Morinos, Atrebatesque fuisse protensam, Cæsar asserit atque Strabo. Diversissimi generis piscium copia ex oceano alluente, lacubus fluviisque interlabentibus, tam indigenis, quàm Artesiis Hannonibusque suppeditatur.

Altera meta est QVANTITAS: *Longitudo*, cujus alterum latus pisculento mari totum prætexitur, per lunares motus affluente vicissim & relabente, à Scaldi Antverpiaque ad Grevelingam, Agnioni incumbentem, triginta tribus milliaribus terminatur; *Latitudo*, ubi maxima est, à Duaco Scarpóque ad Breskinam, pagum Vlissingæ oppositum, miliaribus viginti quatuor: hæc autem singula, unius horæ spatio metitur.

QVALITAS tertia est meta: & hæc in *aëris salubritate* & *terræ fertilitate:* Siquidem neque hiemis rigore nimio exasperatur, neque æstatis fervore exuritur: aëre salubri, auris marinis terrestres noxiosque spiritus eventilantibus. Terra proma est omnis boni: ferens *boves* opimos: parens atque nutrix, ubi ad occidentem Boreamque vergit, partim *equorum*, robore ad ferendam panopliam, agilitate & forma præstantium, adeò ut pulli aliunde huc adducti, ex tenui origine grandescant, ex deformi enitescant: partim *ovium*, unâ fæturâ quinque aut sex sæpe

eni-

enitentium, tres aut quatuor ferè ſemper; in Fuernenſi nimirum caſtellania, ubi ea fæcunditas vulgaris; in cetero penè Belgicæ tractu incomperta eſt. *Cervorum* inſuper, *aprorum*, *leporum*, *cuniculorum*, *apum*, variarumque alituum eſt copioſa. *Butyri* ſapidiſſimi, *caſei*que multiplicis tam vaccini quàm ovilli abundans, feniſeciique in locis declivioribus: luxurians in herbarum odoriferarum medicarumque ſpecies infinitas: tam eximiæ ad opimandos boves, paſcuorum pinguedinis & velut arvinæ, præſertim inter Feurnam, Dixmudam atque Loam, ubi ferè in umbilico Lampreneſa eſt, neque non in terra Franca ad Occidentem Boreamque obverſa, ut nulli terrarum herbam porrigere, palmamque cedere debeat, omnibus ferè anteponatur. *Granorum leguminumque* omnis ferè generis fertilis: *frumentum* tamen domeſticum ſæpe tantæ multitudini non eſt nutriendæ abſque ſubſidiario exterorum: *pomorum* etiam exoticorum, ut cotoneorum, perſicorum, bericocciorum locuples: cytriorum, aurantiorum, limoniorum, ficuumque interdum calidioribus in locis nec inops, nec omninò inſuavis.

Quartam metam tibi dat PARTITIO FLANDRIAE in occiduam & orientalem; non tam ob exactam cœli poſituram quàm ob uſum, ut nimirum diſtinctiùs expeditiusque ſuis quæſturis duo patrimonii dominici coactores perfungantur. Nam quæſtor occidentalis ab Agniona ad Iſaram & in Ypram, Curtracum, Audenardam, adjunctosque agros ſe porrigit, neque omninò abſtinet à Lilana Caſtellania in quibuſdam muniis elocandis. Orientalis verò ceterum ferè tractum regionis complectitur, & inter Dunkerckam Nieuportumque (quæ plaga occidentem

boreamque evidenter spectat) dünos cuniculiferos, annexaque pascua & ericeta annuo pretio oblocandi habet potestatem. Olim universa Flandria partim *Franciæ* Regibus, partim *Cæsaribus* fidelitatis jusjurandum dabat; partim superiorem *præter Flandriæ Principem* non agnoscebat. Hæc *Proprietaria* dicebatur; Principi Flandriæ tam propria & peculiaris, ut neque Galliæ Regi, neque Cæsari, neque, præterquam ipsi, mortalium ulli subjectionem fideique sacramentum debeat. Ista, *Imperialis* nimirum, dominatûs titulum habebat, tùm quòd distinctis Dominis parebat, tùm quòd supremæ cognitionis auctoritate, mero in omnibus imperio, liberiusque quam in parte Gallis obnoxiâ, Flandriæ Comites ibi pollebant. Illa *Comitatus* titulo gaudebat: & in *Teutonicam*, quam absolutè *Flandriam*; & *Gallicam*, quam Gallo-Flandriam adpellamus, dividebatur. Verùm integram Carolus Quintus Imperator, cum Francisco I Gall. Rege Madrilii anno vigesimo sexto in Octobri supra ter quingentesimum & tertio post anno in Augusto Cameraci iterum pactus, perpetuò emancipavit ab omni fidei juramento, patrocinii jure, supremo imperio, ultimæ cognitionis potestate, & qualicunque obsequio, quibus Franciæ prius obstringebatur: non secus ac Artesiam, Tornacum ejusque agrum: exempta etiam Gallo-Flandria ab omni retractûs jure, quod ex conventione Ludovici Malensis (quoties herede masculô Flandria careret) in illam sibi Galli arrogabant. Quæ pacificatio in libris actorum, tabulisque Curiæ Parisiensis, aliarumque in Galliis, & apud supremos Cæsareæ Aulæ judices, perscripta fuit, ad perpetuam memoriam atque robur. *March. lib. 1. p. 29, & seq.*

Heic

Heic ſummatim urbium & pagorum nume-rum adjiciemus; quippe nulla Belgii provincia numero, ſitu & opulentiâ Flandriam antevertit. Si acto per Lud. Guicciardinum cenſui ſubſcribimus, *Brabantia* opida, ſeu mœnita ſint, ſive mœnibus egeant, 44, pagos 700: *Geldria* cum *Zutphania* opida 30, pagos paulò amplius 300: *Luxemburgum* opida 23, pagos 1159 comprehendunt. *Hollandia* opida 37, pagos paulò ſupra 400: *Zeelandia* opida 12, pagos 102: *Vltricesium* opida 5, pagos 70: *Transiſelana* cum *Drento Twentóque* opida 18, pagos aliquanto plures centenis: *Friſia* cum *Groeninga* opida 13, pagos 490 continent. *Arteſia* opida 11, pagos 854: *Hannonia* opida 24, pagos 950: *Namurcum* opida 4, pagos 182 complectuntur. At FLANDRIA, opida partim muris ſaxeis cincta, partim illis deſtituta 62, pagos 1154 comprehendit: qui pagorum numerus veriſimilior erit, ſi dynaſtias pluſquàm ducentas quiquaginta, pagis incluſas, templi communione, juriſdictione ſeparatas, pagorum nomine veſtias. His includuntur Baroniæ ſupra 27: Cœnobia pluſquam 130, in iiſque Abbatiæ 57, quarum aliquot poſſident Satrapias principe viro dignas: Collegia Canonicorum unum & viginti: Epiſcopatus noſtrâ tempeſtate ex quinque in ſeptem aucti, quorum tres hîc cathedram, domiciliumque figunt. *Marchant. p.* 11. Quantum verò reliquas præiverit canonis dominici aliiſque emolumentis annuis, palam eſt ex regeſto Ypræ aſſervato. ubi videre eſt, quomodo Maximilianus Auſtrius, ſtatim poſt aditum per uxorem Belgii principatum, ut indicaret Belgii Ordinibus dotalium redituum decrementa, demonſtrat, ad Carolum ſocerum anno 1475 liquidè perveniſſe; Ex Burgundiæ Ducatu Comi-

tatuque junctis 27 milia, 400 lib. Turonenses; ex Brabantia 12 mil. 754; Luxenburgo 1180; Geldria 13 mil. 885; Hollandia 14 mil. 300; Zeelandia 2685; Artesia 17 mil. 683; Hannonia 12 mil. 193; Namurco 5936; Ex FLANDRIA autem 42 mil. 390 rediisse. *Marchant. lib.* 1, *p.* 15.

Visâ ita Flandriæ Regione, INCOLAS ejus in *lingua* & *constitutione* paucis adjiciemus. *Lingua* est *Teutonica*, ceteris Belgis Germanissantibus communis, quam Goropius Cymbricam vetustissimamque dicit, & artificio humanique ingenii præstantiâ omnibus præferendam, atque ad sensum animi indicandum Transrhenanâ faciliorem, promtiorem, suaviorem: neque non quàm reliquas linguas aptiorem ad quamvis cujusvis idiomatis prosodiam accuratè imitandam. Facit autem asperitas roburque spiritosum Transrhenanæ, inprimis Suevicæ, ut mutua inter hanc & Flandricam intelligentia sæpenumerò impediatur. Saxonum tamen, eorumque quæ Oosterlingi vocantur, & Dacicorum Transsilvanorum magnæ partis, Helvetiorumque sermo à Flandris non difficilimè percipitur: quamvis *Alb. Crantzius in historia* sua anno 1520 edita, conqueritur, Saxones, (quo nomine etiam Brunsvicenses, Luneburgios, Magdenburgenses ac Brandeburgios complectitur) puro facilique sono verba enunciare solitos, non inversa stridoribus, non contorta diphthongis, suo tum ævo studuisse, ut superiorum Germanorum frendores imitarentur. Quemadmodum è diverso Flandri urbani, Gallicæ linguæ suavem alacritatem, aut adjungunt suæ genuinæ, aut (quod indignum) præferunt, sive propter commercia, viciniamque regionum, sive exemplum aulæ Principalis, solâ Gallicâ jam pridem utentis. *Marchant. p.* 24.

CON-

Constitutionem Incolarum videbimus in *corporibus*, *animis*, & *moribus*. Corpore & staturâ viri sunt decenti, vultu flammeo; manu promptâ & bellicosâ, nisi opibus luxuque (ut olim, ex Crœsi consilio, Sardes) enervarentur. Inde fit ut domesticis suppellectilis sint copiosi, vestibusque utuntur sumptuosis & variabilibus: ædificandi eleganter & commodè curiosi; interstitio parietum metiente longitudinem cantheriorum in culmine sic conjugatorum, ut angulos faciant acutos ad juvandum pluviarum præcipitium, ventorumque impetum extenuandum. ceteroquin culinæ in longum tempus bovinâ porcinaque salitis providendæ studiosi. Gens Vlamingorum (dicit *Marchant. p.* 17) totam aut servitutem aut libertatem pati nescia. *Barclaius, c.* 5, *in Icone:* Ingenium populi neque capax neque patiens fraudum. Indoles ad omnes scientias & disciplinas apposita, nisi luxu velut in herba, aut lucrosis artibus quasi spinis protereretur: plerumque aperti, promptumque vultu cor gerentes; sanguinis enim spirituumque motu genuino fit ut citò & virtutis purpurâ erubescant, & aliis perturbationibus commoveantur: at humidiore corporum calore efficitur, ut ad accipiendam & deponendam offensionem sint molliores. *March. pag.* 18. Gens nativo & exotico sermone diserta, artium rapax & capax: neque, ut quædam fruges, degenerans, imò permaturescens in alieno solo; ac, ceu inter metalla Mercurialis, cunctis sese nationibus facillimè accommodans. *March. p.* 17. Accedunt his naturæ bonis aliundè acquisita; nam picturâ, sculpturâ, agriculturâ, ceterisque artibus manuariis efflorescit: Innotuit insuper tum suis tum ferè totius Europæ foris, equorum præstantium,

boum opimorum, butyri ſapidiſſimi, alecum aliorumque piſcium aptè ſalitorum mercimoniis: telarumque partim linearum, varietate, candore, ſubtilitate & quaſi floſculis; partim xylinarum, quas Arabes bombaxinas vocant, diverſimodis textrinis expetitis, ſericiſque textis non omninò contemnendis; partim pannorum laneorum, tum denſorum, tum levidenſium, textura tincturaque proba & ubique terrarum jam olim laudata; ceteriſque mechanicis artibus ingenioſis ac laborioſis: aulæorum denique tapetiumque artificiis & velut picturis admirandis. Ex lini & rapi ſeminibus, nucibuſque juglandibus oleum extundunt: Sal crudum, pullum aſperumque, ex Gallia Hiſpaniaque advectum, in magnum candorem, ſaporem, augmentumque amplis ſartaginibus excoquere non ignorant. Aleces ſub Angliæ Scotiæque ora, ab Auguſto in autumnum capiunt, illuc infinito exercitu circa litora adpellentes, ad evitandum maris ſeptentrionalis, ubi naſcuntur, gelidiſſimum frigus; dein captos, ſtatimque deſerto Neptuno expirantes, exenterant, condiunt, ſtipantque cadis ſalſamentariis, ſigillo opidorum unde advehuntur, inuſtis, prius ex lege exploratos; vel leviter ſalitos, fumo durant, inficiuntque colore ſoro, qui Gothis (*teſte Hadr. Iunio*) ſubrufum ſonat ad atrum accedentem: unde equis ſoris in Italia, & alecibus ſoretis in Gallia (*hareng ſor ou ſoré*) nomen eſt, & apud veteres, *teſte Athenæo*, ab æris colore chalcidibus. *Marchant. p.*18. *Vinum*, licet uvas maturas habeant, aliunde accipiunt magnâ copiâ & diverſitate: quamvis dolendum eſt, vina vulgò venalia tam ſæpe impunéque adulterari calce, ſulphuréque & aliis nocumentis, unde in viris arthritici dolores
viſce-

viſcerum corroſiones, renum cruces; in fœminis abortus ſterilitaſque oriuntur. Vinique ad imitationem largiſſimè conficiunt ſiti ac hilaritati ex melle aquato, coctoque *medonem*: aut ex pomis pyriſque contuſis & expreſſis; ex quibus ſaccaro mixtis, Davidi Petro Jano, Æthiopiæ Regi, potum in calice cryſtallino porrigi ſolitum, P. Jovius ſcribit. *Siſaram* juxta ac *byriam* ſive *cereviſiam*; quam non eſſe tam aſpernabilem, ut Byrrhiæ Terentiano relinquenda ſit ſecundum And. Lacunam medicum Hiſpanum; ſed ſalubritate, robore & forma bibentes imbuere, Manardus Italus inſigniſque Medicus aſſerit. Hæc, velut *Cereris vinum*; quam olim Hiſpani cœliam, ceriamque, Thraces Illyricique ſabaiam, Ægyptii zythum vocitabant, communis gentis potus ex hordeo avenaque madidis, dein torrefactis, triticeo farre, lupoque ſalictario commixtis, in aqua concoquitur: differens in eo à zytho, teſte *Hadr. Iunio*, quòd hic ex hordeo triticóve molito, in aqua macerabatur abſque coctione, donec ex putrelagine acorem vinique ſaporem indueret; mirâ, *ut ait Plinius*, viciorum ſolertia; nam inventum eſt, quemadmodum aqua quoque inebriaret. *March. p.* 20.

Viris nec cedunt *fœminæ*: quippe pari ferè colloquiorum conviviorumque virilium familiaritate atque pudicitia, formæ, ſermonis, amictuſque ſuavitate, œconomiæ procuratione, ſolertique labore commendantur: Nam aut penſa trahunt, aut rotulâ verſatili in cannas fila agglomerant, aut pepla ſpectabili arte conſuunt exornantque, aut lineas veſtes ad ſolem, undarum aſpergine, candore inficiunt; aut ruri, lacti emulgendo, butyroque (quod *Plinius* barbara-

rum gentium laudatiſſimum cibum nuncupat) extundendo, verſandóque & formando, aut caſeo coagulando comprimendoque operantur. Literarum formandarum, rationumque ſubducendarum, præſertim in opidis, non imperitæ.

Pecunias in uſuras extendere Flandris infame, *dicit Marchant. p.* 21. ſed ne otioſæ maneant, fundo hypothecæ oppoſito, neque luendo niſi debitoris arbitrio, ſervatur uſura ſemiſſis; exceptâ Mercurii prole, in amplis emporiis mercaturam faciente, cui plus licet aut lubet.

Auctiones heic addam quæ ſunt publicæ rerum privatarum venditiones. & aliæ, auctore præſentéque judice, fiunt, aliæ non item: ſed hæ ordinariam ſolùm actionem, illæ paratam executionem, manuſque injectionem adferunt in non ſolventem tempeſtivè debitorem. Exercentur autem utraque diverſis locis, diverſo modo. In quibuſdam enim bona venalia addicuntur propoſitum à præcone pretium augenti, & plus ceteris offerenti: unde *auctionis* nomen: In aliis præco inſtitutum à ſe pretium tamdiu gradatim diminuit, donec ex circumſtantibus emacibus quiſpiam indubitatè acclamet, MEVM EST, quod vernaculè *mijnen* vocant. Quo genere auctionis piſcatoria fora mari proxima, in diſtrahendis primo appulſu piſcium capturis, potiſſimùm utuntur. *Marchant. pag.* 22.

In omnibus apparet elegans methodus & ordo: tam frugali diſciplina artificiorum vis ingens opulentiam illuſtrat civitatum, paucique in mendicitatis veterno acquieſcunt: Nam plurimi Magiſtratus improbam mendicitatem excludunt: ſenio morboque vicióve corporis laborantem admittunt: civium tenuiorum liberos ex publico alunt, veſtiunt, literas aut opifi-

cia

cia docent: alienigenas xenodochiis recipiunt; validos unam noctem, ægros quoad revaleſcant. *Marchant. p. 20.* Otium (*dicit Barclaius*) pluſquam Atticâ ſeveritate multaverunt ; omnem ætatem idoneus ſudor exercet, & à puero familiaris labor ignotam ſegniciem vel ipſa conſuetudine neſcit amare.

Virtutes gentis diximus, quæ moribus eſt, vel exterorum ſcriptorum teſtimonio, ex *Germanica gravitate*, & *Gallicâ alacritate* temperatis. (*Marchant. pag.* 17.) Galli dicunt: *Pour faire un bon temperament, il faut meſler le vif argent de France avec le plomb d' Alemagne.* Cui noſtrum hoc reſpondet:

Plumbo Germano Gallûm miſcere neceſſe eſt
Argentum vivum : hinc fit bona temperies.

Ex oppoſito gens hæc nec ſuis caret *vitiis*. quæ cum *legibus*, quibus puniantur, aliorum verbo heic adſcribemus. *Marchant. pag.* 18. ait : Sympoſiis mutuiſque invitationibus gaudent & incaleſcunt, ſæpe ad ebrietatem, rixas, cædeſque, ſæpius ad benevolentiam ineundam aut recuperandam ; ceu chariſtiis & philotheſiis efficacibus, uſque adeò ut illis graviſſimæ ſimultates cædeſque datis mutuis dextris obruantur, & abſque illis nulla reconciliatio firma ſit & velut ſigillata. Hoc gemendum eſt, tot permitti popinas, ebrietatis, libidinis, aleæ officinas, & patrimoniorum, conjugiorumque carcinomata ; atque etiam multis non modò in uſu convivali eſſe capacium poculorum ingentes mutuoſque hauſtus, ſed in gloria poni, ceu probato animi ac cerebri ſpeculo, corporiſque firmitate: (quo argumento Cyrus Perſa apud Lacedæmonios ſeſe regno quàm fratrem eſſe digniorem volebat perſuadere:) defendique exemplis,

vel gentium *Arctoarum*, à quibus ille mos huc ſerpſiſſe videtur; vel *Græcorum*, unde pergræcandi proverbium; vel *Romanorum*, apud quos Torquati, Piſones, Antonii, Cicerones, Claudii eâ laude ſeſe venditabant. Barclaius *cap. v. in Icone* dicit de Batavis & Flandris: Diſtinctis in duo imperia populis, idem tamen genius, iidem mores manent. Candida quidem, ſed veluti cœli vitio depreſſa ingenia, quæ etiam gravius bibendi intemperie ſtipant, ſive hanc ſitim fortuna terrarum, & ex majoris Germaniæ vicinia velut ſpiritus, ſive mos educandæ infantiæ accendit. Quippe adhuc ab ubere pendentibus, quo paulatim lactis deſiderium minuant, lagunculas ad ſimilitudinem uberis effictas, & hordeaceo potu plenas tradunt in manu: tum rudis & incurioſa ætas ſubindè ad os referens tardè meantem potum, ſugendi ſimilitudine capitur, tum etiam innocentis otii faſtidium levat. Nec utilitate res caret, ſi ex primis incrementis rem æſtimes: quippe valida membra ſuccoque lætiſſimo ad venuſtatem florentia ita inſtitutam infantiam decorant: ſed aſſidua bibendi ratio ipſo uſu in perpetuam voluptatem tranſiens, ſubinde palati aviditatem ſolicitat, ſemper utique poſt hunc morem aut natantem aut arentem. Accedit illius potus conditio, non ad diluti vini conſuetudinem, ſitim ſatians, ſed craſſo liquore identidem faucibus relinquens quod ſuccedenti potu diluendum ſit. Illa tamen perpotandi dulcedine (quod mireris) in ſegniciem non merguntur obrutæ mentes; ſed, ultra ceterarum gentium ſedulitatem, mercaturæ, artificiis incumbunt. Aſſuefactis ſcilicet robuſtiſque corporibus, illi vitio pares ſunt, & hauſtas inter convivia nebulas mirabili felicitate exſolvunt, adeò ut mul-

tam

tam noctem producta temulentia postero mane ad negotia vacaturis pigritiam non imponat, *Hæc ille.*

Non abhorrent à subitariis conflictibus: Belgis enim à *Belgen*, aut *Balgen*, quorum illud irasci, hoc pugnare significat, nomen indit *Goropius.* Longius absunt ab homicidiis meditatis: quæ, nisi tutelæ inculpatæ necessitate eluantur, cujuscunque modi sint, supplicio non eximuntur, nisi vel fugâ templorúmve asylo, vel Principis condonatione, occisique proximo consanguineo transactione & supplici ingeniculatione placato. *Marchant. pag.* 19.

Legibus alioquin Flandri utuntur municipalibus, & cuique opido aut castellaniæ assuetis, tam in judiciis, quàm in familiis herciscundis, & ubi illæ desunt, Justinianeis. Peculiare heic est, quod, ad imitationem Senatus-consulti Orphitiani, *nullus ex matre nothus perhibetur*, hoc est, Nemo ob illegitimos natales materna hereditate privatur: unde ne illustris quidem feminæ concubinæ liberos Flandriæ leges eximunt; nisi illis statutum municipale à Principe sancitum deroget. Durum nec à lege Julia, de vigesima hereditatum apud Romanos (cujus vi hereditatum legatorum, causâ mortis donationum ad extraneos devolutarum, vigesima ad fiscum pertinebat) alienum est *Ius issuarum, exitúsve*, quod adpellant, quo hereditate civis, non civi delatâ, etiam filio fratrique urbium curatores ex ea decimam bonorum non feudalium in publicum vertunt, & quo nemo in alterius cujuscunque urbis aut castellaniæ jus corpusque cooptari permittitur, præterquam decimis, eo quo diximus modo, persolutis Magistratui loci; à cujus jure & quasi complexu disceditur, nisi ea socie-

tas locorum contracta (quam *Hansam* vocant) interveniat. Quod ex iis exemplis est, quæ aliquid ex iniquo habent, quod publicâ utilitate compensatur: quod tributum *Plinius secundus extraneis dicit esse tolerabile, domesticis grave:* itaque his remissum ne lachrymæ parentum aut filiorum sint vectigales. Videtur enim primitùs invaluisse ad alendam frequentiam populorum in suis sedibus, & ad familias ibi conservandas; veluti Israëlitis bona filiasque extra tribum transferre non licebat. *Testamento* supra tertiam bonorum, quibus feuda continentur, partem legare Flandriæ leges prohibent; exterisque ad Magistratus hìc gerendos accessum, ex Caroli V Cæsaris anno 1555 sanctione, illis nimirum qui à se Flandros excludunt. Utuntur *jure sistendi, manusque injectione*, tam in personas, quàm bona eorum, qui cives non sunt, incipientes contra Juris civilis præscriptum, ab executione: quod mercatorum peregrè venientium commoditas introduxit. *Peregrinis licet in Flandria adire hereditatem sanguine conjunctorum*; quod in Galliis, Anglia, Scotiaque, illis nefas est, ubi Principes quo jure quâve injuriâ *Albinagii*, morientium ab intestato, nullisque ibi liberis relictis, exterorum bona occupant. *March. p.* 23.

Hactenus Flandriæ situm & commoditates; incolarum artes, mores & vitia, aliis verba præeuntibus, tibi amice lector, speculo & spectaculo exhibuimus: discessum ex ea nostrum Franci Poëtæ de Flandria testimonio corollarii vice obsignabimus:

Flandria Marte potens, armis exercita crebris,
Flandria gens opibus variis & rebus abundans.
Gens intestinis sibimet damnosa ruinis.
Parca cibis, facilis expensâ, sobria potu,

Veste

Veste nitens, membris procera, venusta decore,
Splendida cæsarie, vultu rubra, candida carne,
Innumeris piscosa vadis, & flumine multo.
Frumento quam ditat ager, navalia merce,
Lacte pecus, butyris armentum, piscibus æquor.
Multis silva locis facit umbram ore,
Nervius armipotens ubi bella frequentia gessit.

Sufficiant hæc de Flandria, fastidium fortè paritura si accumulentur. Cum N. Chytræo occipiamus ire in Brabantiam:

——— Gandâ
Rixosum genus, aurigæ, per compita rhedis
Nos cursu trepidante vehunt, Antverpia *donec*
Heic, ubi navigerâ Scaldis se proluit undâ,
Ostentare procul nitidas ditissima turres
Inciperet, vallumq; altum, fossasq; profundas.

Priusquam tamen Scaldim trajiceremus, prandium in diversorio mediâ viâ sumendum erat: Unde egressi viam habuimus nitidam, eleganti que pavimento stratam, quæ nos duxit rectà ad propugnaculum dictum 'T VEER, ad oram Scaldis; quod pervium est, & fluminis trajectum liberum præstat in ipsam urbem ANTVERPIAM, decem leucis Gandavo dissitam; ubi hospitium, non tamen satis commodum, obtigit in intersignio *trium luciorum*, sub imam vesperam.

Locus hic 'T VEER anno 1599, 18 Januarii, à milite præsidiario utriusque propugnaculi Lillo & Liefkenshoeck de improviso est occupatus, miles intus resistens trucidatus; omnibus è castello Antverpiano propter rebellem militem eò deportatis bonis (magni æstimii certè, cùm arca inter ea fuerit margaritis plena) ablatis. *Meter. lib.* 20, *p.* 890. Sequenti anno Scaldis eò loci non minus infestum vidit. & habuit Batavum militem, qui triremi Dordracenæ *(de*

swarte Galeye van Dort) impositus, noctu navim prætoriam in Scaldi quiescentem prope locum 'T VEER invasit, prædamque inde avectam septem aliis juxtà navibus divitem ad Zeelandiæ oram exposuit. *Met. lib.* 21, *p.* 970. b. *Loorbeerkrantz pag.* 272. Hæ causæ Arenbergium moverunt. heic loci propugnaculum poneret multo præsidio munitum pro secura navium statione. Quo viso, penetrato, flumineque superato, recto pede ipsam VRBIVM VRBEM, VRBIVM OCELLVM (Lipsii verbo) inis. In hanc nunc ductus, haut exorbitante oculo mentéve lustra & cogita mecum sequentia.

ANTVERPIA.

VErum non te morabor multùm in etymo; nec excutiam gygantæam fabulam, *(vide*, si placet, *Scriban. & Grammaye) Adversæ Aversæque* derivationem; minusque *Verpum*; (quo nomine his locis Priapum cultum & urbem nominatam contendunt aliqui:) afferam cum ratione & emunctioribus, Antverpiam ab *adjectu* dici *Adjectam*, (quod linguâ Belgicâ *Aenwerp* sonat:) sed non propterea, quòd olim positis mœnibus ter adjecta sint mœnia: & inde in eam, quâ nunc est, excreverit magnitudinem; quod quidem & aliis opidis incrementa sumentibus accidere potest: sed cum longè lateque Scaldis fluvius, qui nullis coërcebatur aggeribus, nullo certo continebatur alveo, per loca paludosa, uliginosa atque arundineta liberè exspatiaretur, effectum esse, ut & crebro æstu & quotidiano accessu recessuque maris, crebrisque alluvionibus paulatim ea editiora fierent; ut hinc nomen sortitam esse, non alienum à verò compareat. A *Becano* habet *Scribanius*, dicens, Antverpiam à Belgico *Aenwerpen*,

werpen, adjectu, vel *aen de werve*, apud aggerem, deduci. *Grammaye* à *werp*, quod projectum sonat, derivare vult; ita ut urbi nomen manserit ab aggestu terræ, quo accolæ littoris & flumen angustius & alveum ejus reddiderunt profundiorem; manente adhuc nominis vestigio in ripa juxta arcem veterem quæ *werve* nuncupatur. Pluria de his qui volet, videat apud Guicciardinum, Scribanium, & Grammaye; ubi simul insignia urbis cum binis manibus, quid sibi velint, enodantur.

Externa hæc sunt: *Interna*, quæ nobis paginam facient, videamus in MATERIA & FORMA. Materiale INANIMATO & ANIMATO suo heic illustre est. Prius in SITV, QVANTITATE, & PARTIBVS consistit.

Situm universum semilunaris forma repræsentat, vel arcum intensum, cujus nervus est ipsa fluvii ripa: sub grad. 26, minut. 42, quoad longitudinem: quoad latitudinem vero grad. 51, minut. 20: estque signum ejus cœleste *Virgo*. Distinctum quod attinet situm, quâ terram quâ aquam: Sita est urbs in egregia quadam lateque diffusa planitie ad dexteram Scaldis ripam, quam longo tractu mœnibus & turribus coronat; ab Oceano secundum flumen quindecim circiter miliaribus Brabantinis distans, quorum singula in terra tantum spatii complectuntur, quantum, si expeditus pedes, stato & ordinario gradu intra horam unam absolvat, & laboris satis sit habiturus, & non nimium difficultatis. Flumen adeò latum & profundum est, ut quantumlibet magnæ naves inde ab ipso mari usque ad portum & geranium ipsum urbis confidenter possint appellere; quoniam muro, cui superstructa versatilis illa machina, ita propinquum, imò verò con-

conjunctum est flumen, ut inde à ripa navigia manibus queant contingi, quæ in aream inibi lapide stratam, atque in siccum merces suas exponunt, & in summo Scaldis æstu etiam ipsa eò possent subduci. Commoditas, ut affirmant peritissimi quidam & majorem orbis terræ partem pervagati naucleri, cui in paucis admodum portubus invenias parem: cum ad hanc urbem flumen *ulnis amplius quingentis Antverpiensibus in latitudinem pateat; altitudine vero ulnas præterpropter viginti duas exæquet:* quæ latitudo quidem atque profunditas non potest quin pulcherrimum juxtà & magnificum reddat adspectum, tunc præsertim cùm in culmine, ut sic dicam, est mare, & flumen ad duodecim ferè pedes attollit. Unde expeditum est colligere quâ solertiâ Parmensis, anno 1584, dum obsidere pararet hanc urbem, usus sit in opere illo planè stupendo pontis, (sive *la steccada*, *ut habet Meteran. lib.* 12, *p.* 482,) quem flumini huic imposuit ad Ordamum, pagum citra Lilloam non procul Antverpiâ dissitum: ubi, ut commodissimum etiam investiges locum, Scaldis pedibus bis mille quadringentis in latitudinem patet; minimùm sexaginta, etiam extra æstum, altus est. *Guicciard. in Antverp.* Pontis illius descriptionem habet Meteranus dicto modò loco: structuram verò ejus vidi Romæ in palatio Farnesiano, formâ contracta, cujus inscriptionem en heic adpono:

PONS AB ALEXANDRO FARNESIO IN GALLIA-BELGICA PHILIPPI REGIS CATHOLICI PRAEFECTO MAXIMO SVPRA SCHALDEM FLVMEN IN OBSIDIONE ANTVERPIENSI CONSTRVCTVS M D LXXXV.

Qui potuit rigidas Belgarum subdere mentes;

Hic

Hic docuit durum flumina ferre jugum.

SCALA FVIT 100 PEDVM.

Ambitus urbis rectè demensus continet passus Antverpienses sex mille centum & septuaginta novem, id est, pedes tricies mille octingentos nonaginta quinque; ita ut in circuitum pateat millibus quinque Italicis, trecentis tantum & uno passibus minus: idque non comprehensa arce; quam si includas, millia fient paulo plus sena. Diameter ejus in longitudinem incipiendo ab eâ portâ, dictâ *de Slÿckpoort*, usque ad pontem ipsum arcis, mille & octingentorum est passuum, id est, pedum novies mille. In latitudinem verò, facto initio à porta *Kÿpdorpica* sive *Iacobi*, usque ad turrim fori piscarii, pedum quinquies mille & centum.

Sed lustremus urbem *extus & intus in suis Partibus*. Inter externas agmen ducit CASTELLVM. Quod Præfecti permissu ingredi, aream & domicilia lustrare concessum nobis, secus propugnacula, à quibus exteri arcentur. Porta (præter hanc duæ adhuc aliæ arcem firmant; altera quarum Scaldi fluvio, terrâ altera militem, ignorante urbe, intromittere potest) ad ingressum habet: SOLI DEO GLORIA. Cœptum verò est strui jussu Catholici Regis ab Albano, anno 1567; absolutumque anno non toto; nec, omnibus computatis, constitit plus quingentis millibus aureorum: etsi multi, etiam hujus istius professionis, structuram hanc longè plus millione taxarint. Facta fuerat prius ex terra, sed postmodum opere lateritio partim & saxo vestita, & quinque adeò vallis munita, ambitu paullò plus milliaris Italici. *Guicciard. heic.* Arx hæc quinque validissimis propugnaculis firmata, mutuum defensantibus, insignitisque nominibus

bus fundatoris & ſtructoris ſive architecti, nimirum, DUCIS FERDINANDI TOLETANI ALBANI, PACIOTTI.(hic erat gente Sabaudus.) *Meter. lib. 3, p.* 108, *b.* Montibus deinde, qui omnem circa regionem agrumque retegant, & ab hoſtili procurſione ingentibus tormentis bellicis arceant, mœnibus incluſis, in tutelam raramque amœniſſimi proſpectus venuſtatem ſe in immenſum attollit. Sed & extra mœnia humilia propugnacula egeſtâ terrâ equiti procurſum præbent, tutumque receptui locum. Armamentaria verò & commeatuum reconditoria ad miraculum in immanem excurrunt vaſtitatem: ſtabulandis etiam equis ingens laxitas: & ſuper hæc militi certa tutaque domicilia, qualia in medio magnarum urbium deſideres: & millibus facilè tribus locum præbeant; pluribus etiam, ſi qua neceſſitas arctare cogat domus. Templum hîc non maximum, ſed pulcrum inter plurima eſt, ſcitè & ex arte conſtructum. Laxiſſima in arcis medio area, militari delectui commodiſſima, quæ juſto etiam exercitui ſatis ſit. *Scriban. in orig. Ant. cap.* 14.

Huic areæ Albanus ſtatuam formæ ac ſtaturæ ſuæ, imò gloriæ ſuæ apud poſteros monumentum, è tormentis pridem ad Gemingam captis, per Jacobum Jungelingum, impoſuit, nudo capite, brachioque dextro inermi; ceterum corpus armis indutum: ſub pedibus calcabatur homo gemino capite, manibus quatuor; in quarum primâ, fax accenſa; in ſecundâ, malleus fractus; tertiâ, clavam nodoſam; quartâ ſecurim tenebat: è collo ejus, appenſa bulga, è qua ſerpentes proſerpebant: ſubter larva conſpiciebatur, ad cujus aures mendicorum gemina paropſis; inde ſcriptum, JUNGELINGI OPUS EX

AERE

AERE CAPTIVO. Inferius paullo in laminâ, topho innixâ: FERDINANDO ALVAREZ A TOLEDO ALBAE DVC. PHILIPPI II HISP. REGIS APVD BELGAS PRAEFEC. QVOD EXSTINCTA SEDITIONE, REBELLIB. PVLSIS, RELIGIONE PROCVRATA, IVSTITIA CVLTA, PROVINCIAE PACEM FIRMARIT, REGIS OPTIMI MINISTRO FIDELISS. POSITVM. Universi operis altitudo pedes xv. Ab una parte, ara erat; inſcripta, DEO PATRVM NOSTRORVM. ab alterâ, opilio ſpectabatur ad paſcua gregem educens, quem lupi ac leones fugerent: item aurora noctis tenebras diſpellens, cum inſcriptione Græca, ΑΛΕΞΙΚΑΚΟΣ ΗΩΣ. Utrimque tamquam belli ſpolia, variæ armorum ſpecies cingere. in baſi autem ſcriptum, PIETAS. Hujus ſtatuæ invidia ingens apud plurimos; etiam Hiſpanos, qui deberi Regi potius arbitrari: cujus armis ac ſtipendio omnia geſta. *Meurſius in Guil. Auriaco, lib. 4, pag.* 147. Non poſſum quin huc bina diſticha adponam:

Cur ſtatuam vivo tibi Dux Albane dediſti?
An quia defuncto nemo daturus erat?
Non malè conjectas; neque enim crudelia laudem
Facta tua, infamem ſed meruêre crucem.

(*Meteran. lib.* 4, *pag.* 133, *& ſeq.*) Accedunt conjecturæ variæ, prout animi quiſque adfectus. ac effigiem bicipitem, quæ ſubjecta, Egmundadum Hornanumque nuper cæſos, pars putare: alii Auriacum & Naſſovium, Belgio exactos: erant qui interpretari ordines Belgii, in nobilitatem & plebem diſtinctos, quos ereptâ libertate conculcabat. Atſcotanus vir liberrimæ in aulâ urbanitatis & gratioſæ, cum Albano eam aliquando ſpectans, ac rogatus quid videretur, per riſum illuſiſſe dicitur: *Eorum vultus, quos cal-*

calcaret, iræ manifestos, si resurgerent, vindictam minari. Idque dictum oraculi instar multis habere visum fuit. Et Antverpienses postea, recuperatâ libertate, opus istud confregerunt. alii memorant, à successore, Ludovico Requesensio, tolli jussum. *Meurs. lib.* 4, *pag.* 148, *in Guil. Aur.* Imò non tantùm statua illa dejecta, sed per seditiones civiles exterior arcis murus dirutus & vallum, quâ videlicet adspiciebat Antverpiam. *Meter. lib.* 7, *pag.* 277, *a.* Sed eâ pòst Regi reconciliatâ, arx communi consensu restituta, & in pristinum statum redintegrata; adeò ut pulchra hodiè & quàm umquam antè munitior. *Guicciard. in Antverp.* Nullum viderat Europa validius propugnaculum. Vix decem annis steterat (nam cœpta 1567, diruta 1577) cùm pars maxima æquata solo. nec multò, surrexit iterùm tamquam post busta phœnix funeri superstes suo. *Scriban. cap.* IX, *in orig.*

MOENIA qui curiosiùs speculatus, facilè videbit, nullis Europâ totâ cedere, ita è vivo sectoque lapide solidè firmata, procurrentibus OCTO validissimis PROPVGNACVLIS in mutuam tuitionem mutuum prospectantibus. Opus hortatu Mariæ Hungariæ Reginæ anno 1552. structum: testatur eximiæ pietatis S. P. Q. ANTVERPIENSIS nuncupatio:

DIVAE MARIAE HVNG. REG. DIVI CAROLI V CAES. SORORI PATRIAE EX FRATRIS AVCTORITATE TVTRICI, S. P. Q. A. HANC MOLEM EX EIVS NOMINE MARIANAM NVNCVPANTES, PIIS VOTIS DD. QVOD SOLLICITO ILLIVS HORTATV TANTAE HAEC VASTITATIS MOENIA, GRAVISS. REIP. IMPENSIS, VEL QVADRIMESTRI SPATIO, AD MILLE PASSVVM LONGITVDINEM, IN SVPERIOREM VSQVE LIMBVM EXCI-

EXCITATA SINT, VNIVERSVMQVE VRBIS AMBITVM HAC PARTE COMPLERINT, MENSE AVGVSTO M CCCCC LII.

CONSTANT. HALMALVS EQVES AVRATVS, HVIC MOLI PRIMVM IECIT LAPIDEM DIE XVII JVLII, M CCCCC LII.

In altera mole hunc in modum legitur:

JVSSV CAROLI V CAES.

JOANNES A CROMBACH, EQVES AVRATVS, HVIVS VRBIS SENATOR, HVIC MOLI, INDITO NOMINE DIVI JACOBI, PRIMVM IECIT LAPIDEM, ANNO M CCCCC XLII, DIE III JVNII.

Scribanius *cap.* VII ait: De propugnaculis hoc audeo: Certaſſe hîc omnium artificum ingenia, hoſtibus ad terrorem, civibus in præſidium: tantâ interludente venuſtate, ut, dum molem ſpectas roburque, arbitreris omnem abeſſe elegantiam; hanc ſi intuearis, putes deeſſe robur: rarâ in humanis miſtione, roboris & venuſtatis. Si latitudinem quæris, patentiſſima eſt: nam & in ſuprema planitie, tamquam in ſummo vertice procurrit in pedes CX. Validum opus, &, quod magis mireris, arboribus perpetuis (quaternis quiniſve tiliarum ordinibus) conſitum, tam ſcitè & ad lineam, ut nulla, conetur licet, dentem imprimat invidia. Ita extra etiam omnem contumeliam elegantia eſt. Ludi, ſed veriverbio, VALLVM nuncupant *der Geuſen Teſtament*, eò quòd præter inſitas ibi tilias, ab Albano exacti, nihil Antverpiæ reliquerint.

PORTAE magnificæ & ſumtuoſæ ex lapide vivo, pulchro, opere Dorico ſtant, ita ſtructæ, ut meritò dubites elegantia an firmitas vincat. Sunt verò univerſim *tredecim: agrariæ quinque:* reliquæ ad flumen ducunt.

Agrariarum juvat noſſe nomina.

1. Or-

I. Ortum petentibus eſt *porta Beginarum*, *de Begÿne poort*.

II. Porta Georgii, magnifico ſanè & egregio opere, quæ tamen magis propriè Cæſarea, *de Keyſers poort*, nomine à Carolo V Cæſ. ei impoſito, qui videlicet primus devirginavit (ut dicit Guicciard.) & per eam jam abſolutam ingreſſus eſt; prout litteris beſſalibus frontiſpicio (ubi Aquila & columnæ duæ; PLVS OVLTRE) eſt inciſum:

CAROLVS V CAES. HANC PORTAM PRIMVS MORTALIVM INTROGRESSVS CAESAREAM NVNCVPAVIT, DIE XXV. NOV. ANNO CIↃ IↃ XLV.

Cui adpoſita alia inſcriptio:

ALBERTO ET ISABELLAE PER MAIORVM VESTIGIA ANTVERPIAM INGREDIENTIBVS, ET EORVM EXEMPLO PIE AC PRVDENTER RECTVRIS, S. P. Q. A.

III. Eſt Porta Jacobi, quæ & *Kÿpdorpica* dicitur.

IV. Dicitur rubra, *de Roy-poort*, ſive *Bergenſis*, quod petentibus Bergezomium eâ pertranſeundum.

V. In exitu ferè urbis prope flumen & ad ſeptemtriones obverſa, à locis circumvicinis, quæ depreſſa nimirum & paludoſa, vulgo dicitur *de Slÿck-poort*, *porta lutoſa*.

Habent hæ portæ extrorſus ſingulos pontes è vivo lapide, magnos, pulchros, & ponticulis verſatilibus ac portis anterioribus, quibus nempe clauduntur cuſtodiunturque, munitos.

Ad flumen ducentes ſunt *octo* portæ; quarum præcipuæ, *Divi Michaëlis*, ſive *Cronenburgenſis*; &, à geranio nomen habens, *de Kraen-poort:* hæc flumini obverſa ubi geranium poſitum, munita

nita & in amœnam faciem posita ; ibi moles area spatiosâ insignis, *de VVerf.* illa etiam secundum flumen & austro obversa, nomen habet Cronenburgensis, quia nempe turrim habet, ornatam Imperiali ex ferro coronâ, tum & aquilâ quoque, urbi olim, ut ferunt, donatis ab Imperatore: qui significare voluerit, eam esse Marchionatûs sacri Imperii caput: quam turrim Dux Albanus, suspectis belli temporibus, solo æquavit. Portis flumen respicientibus singuli respondent *kay*, tamquam prominentes è litore aggeres: fora dixeris litoraria, & protuberantia in subsidium capita, variâ frequentata merce; pro quarum varietate nomen plurimùm sortiuntur. heic namque onere levantur naves, hîc receptaculum orbe toto advectarum mercium. nec simile huic reliqua dabit Europa; ac nescio, *dicit Scriban. cap.* XIV, an reliquæ orbis partes. fortiter hoc testantur qui obnavigarunt orbem audaci conatu. Heic onerariæ nullo negotio vehuntur, tantâque exonerandi onerandique facilitate se sistunt, ut manibus è litore maximæ etiam, onere quocumque levari possint. Ita ab hoc flumine *ostia octo, sinusque octo*, atque hinc navium in ipsa urbe *receptacula octo*, quæ & grandiores onerarias centum: de facili excipiant emittantque. Rarum omninò opus, & quale fors nulla dabit urbium reliquarum. Vidimus hæc nostris oculis & obstupuimus.

Urbis partem,

Bisque die refluo quam flumine Scaldis honorat, latissimum flumen & FOSSAE tutantur; hæ hodiè pedibus centum & quinquaginta in latitudinem patent, & multùm profundæ sunt. aquam habent vivæ adsimilem, partim ab ipso fundo, partim ab ipso flumine manantem.

Hæc

Hæc exterior urbis facies eſt in ſitu, ornatu & robore; interior habet magnificentiam & opulentiam. utramque inveniemus in PLATEIS & ÆDIFICIIS. Illis adjicio *ſex & viginti* FORA, vario opulentata mercatu. Maximum eſt *Senatorum*: pulcherrimum *Mercatorum*. næ! ſtructura tam inſignis, ut celebrandis mercatorum conventibus non temerè alibi invenias parem. eſt enim à tranſitu omni carrorum, equorum & ceteris immune ædificium, porticibus undiquaque clauſum, portis ſpatioſis quatuor patens. ſed de hoc infrà. Forum *Piſcarium* marini, fluviatiles & ſale conditi piſces incredibili multitudine complent, adeò ut ſi tibi præter opinionem gratus & amicus quiſpiam hoſpes tractandus, Sybariticâ ipſum mensâ quovis etiam tempore excipere poſſis. PLATEAS in laxiſſimum non rarò proſpectum, & qui cujuſvis oculos fugiat, videbis protenſas; ædium circum ſecus elegantiâ, &, quæ continuâ quaſi ſerie ad oſtentationis invidiam æmulumque ſplendorem depugnent, firmatas. Nihil perſimile, dicit Becanus, huic Europâ totâ, ſeu viarum laxitatem & ad perpendiculum ductus, ſeu auguſtam ædium amplitudinem intuearis: quas non tam privatorum quàm Principum arbitreris uſibus deſtinatas. Primariæ verò plateæ ſunt, *Meræ*, *Kipdorpenſis*, *Longanova*, *Cæſarea*, *Cameracenſis*, *Alta*, *Ærariorum & Coriariorum*. Omnes hæ & reliquæ *ſupra ducentas*, *ædibus* mira felicitate ad omnem negotiationem, varietatem, ſplendorem, ingenio plurimum in iis naturam ſuperante, celebrantur. Guicciardinus ædes numerat tredecim millia & quingentas. (ſupereſt inſuper ædificando area, cujus ſi amplitudinem metiaris, tribus minimùm millibus locum præbeat.) Tanta urbis eſt

eſt elegantia, (*dicit Gram. c.* 10) tanta ſuburbanorum amœnitas; tantus vicorum ſplendor, tanta domorum commoditas & ornatus, tanta ſupellectilis & copia & mundicies & ædificiorum in iis magnificentia, ut regum, non civium, eſſe videantur. in quorum hortis creſcentium varietatem ſi deſcribendam mihi ſumerem, integrum naturalis hiſtoriæ volumen eſſet implendum, cùm nihil ferè uſquam ſit herbarum quod hîc non ſtudiosè, non à pharmacopolis modò, ſed ab aliis etiam civibus, cultum reperiatur, non exiguo id quidem ſumtu, nec ad aliud quàm ad oblectamentum è plantarum contemplatione percipiendum. Sed tam inſana prope eſt cognoſcendi genti huic cupido, ut ea in parte omnes alias nationes ſuperare videatur. Vertamus oculos ad *Ædificia uſibus divinis & humanis ſtructa*; ad ECCLESIAM, & POLITIAM. *Cathedralis Antverpienſis* inſcribitur Virgini Matri: longitudo ejus minimùm pedum quingentorum & decem; latitudo plurimùm ducentorum quadraginta, ac non ignobili parte ſui ſexaginta & trecentorum pedum. Columnæ intus, aliæ ſub ingenti fornice tamquam ſub cœlo Atlantes ſudant; aliæ latera claudunt, firmantque univerſam machinam ingenioſâ dorſuatione. Sacella & aræ ſexaginta ſex, marmore, ſtatuis, picturis ad invidiam nitent. Sacellum Divæ Virginis, auctore Nicolao Rechtergemio, cujus in eo monumentum & ſumtuoſum ex orichalco candelabrum, marmoreis ſtatuis & intercolumniis primum eſt. Ad ſiniſtram, ſacellum Oblationis Chriſti, in quo elegans pictura Mariæ, à Mondragone Hiſpano heîc donata; Ibi in feneſtris Jacobum Apoſtolum contra Ethnicos in Hiſpania pugnantem notabis. Inſuper ſacella

trium Regum, Divi Georgii, Sabastiani, Michaëlis. in hoc pugna bonorum & malorum Spirituum; tabula magni æstimii, aurum omne superantis, opus est fabri ferrarii, cujus & ferreum fontis integumentum est ante templum, visu dignum. Insuper hîc viginti septem opificum sunt urbanorum sacella & aræ. Odeium opere marmoreo & jaspidino coronatum est. Epitaphia omnibus templi angulis lucent, (quæ Fran. Suertius collegit.) unicum Moreti, dabo lectori ob denati memoriam, quod est:

JOHANNI MORETO ANTVERPIENSI, MAGNI PLANTINI GENERO, EIVSDEM VIRTVTVM ATQVE ARTIVM, LABORIS ET CONSTANTIÆ HEREDI: QVEIS IVVENIS SENESCENTEM SOCERVM IVVIT: VITA FVNCTVM SVPERSTES EXPRESSIT, PVBLICE VTILISSIMVS, PRIVATIM BENIGNVS, PASSIM MODESTVS, PROBVS, PRVDENS; OMNIVM BONORVM ELOGIO BONVS. VIXIT PRAECLARVM SVIS HONESTI EXEMPLVM ANNOS LXVII, MENSES IV. OBIIT INSIGNEM IN DEVM PIETATEM TESTATVS X KAL. OCTOB. M. DC. X. MARTINA PLANTINA OPTIMO MARITO CVM LACHRYMIS OPTIME APPRECATA SIBI ET POSTERIS MORTALITATIS MEMOR P. C.

In hac æde Philippi II memoriam nota; anno 1556 conventum aurei Velleris primùm celebrantis, Equitibus XIX in defunctorum locum suffectis.

Templo huic binæ adstant TVRRES. Altera fastigium templi quidem superat, sed superbo sororis suæ vertici augustam cervicem præbet. de hac silentium. Altera in altum educta & perfecta anno 1517; extrui verò cœpta publico sumtu anno 1422: Ortelii judicio, Argentinensi non con-

confertur, sed præfertur: (*Grammaye cap.* 3.) in ingentem surgit cœlo molem, pedum CCCCXX, cubitorum nimirum CCLXXXVIII; tantâque passim pellucet amœnitate, tantâ mutuò superstantium columnarum varietate, ut & solaribus undique radiis transverberetur, & luci quaqua parte viam prospectu præbeat lætissimo: præterquam enim quod ex ea conspicias totam, quàm latè patet, pulcherrimam urbem & circumjectos illi non minùs amœnos, quàm pagis, hortis & villis frequentes campos, detegis etiam clarè primarias quasdam atque longinquas urbes, *Mechliniam* nempe, *Bruxellam*, *Lovanium*, *Gandam*, præterea fluminis latè diffusam oram, adeoque & ipsum mare, & Zelandicas etiam insulas. In hac turri *octo & sexaginta* numerabis *campanas*, partim prægrandes, partim minores: maximæ, quæ insoliti planè & mirandi est ponderis, factum nomen à Carolo Quinto Imperatore, dignissimæ prorsus campanæ, nec solitæ umquam pulsari nisi ob causas insolitas, *Guicciard. teste.* Ab his, suavi modulatione anteambulus cuique horæ ludus est (artificio apud Alostanos reperto anno 1481, & quidem per hominem parum sani cerebri, ut habet *Grammaye è diario Ortelii cap.* III) tam plenâ symphoniâ ut admirationem stuporemque adventantibus inædificet. *Scribanius cap.* XIV *in Orig. Ant.* audet asserere, quidquid alibi humanæ modulantur voces, quidquid tibiæ, reliquaque Musica, hoc æs campanum tam exprimit doctè, ut nullum extra illud modificatorem desideres: ac ab unius hominis manibus pedibusque tot quasi animantur uno tempore & pulsu campanæ, tamque varius acuto sonitu, gravi bombo, medio flexu, concentus miscetur musicus, ut, cùm unam videas manum, mi-

reris varietatem, nullâq; non diei noctisque horâ. Alibi fors eadem reperies, nescio an pari concentu, arte simili, imò nusquam pari. Quæ causa, quòd admirationem adventantibus excitet, quantam nulla res alia: maximè in portentosa illa altitudine, quâ concentu non modò urbem, sed & vicinos complet agros. & ingens sanè illa est, cùm nimirùm *in* 420 *pedes* surgat: cui si impositum adnumeres culmen, insertamq; culmini 16 *pedum crucem*, prioribus nihilo ignobiliorem, 461 *pedes* expleat. rarum etiam in hoc opere, 622 de solido lapide gradus recenseri. *Scribanius dicto loco.*

Extra ædem summam Antverpia *quatuor* habet PAROECIAS; *Georgii, Walburgis, Iacobi*, & *Andreæ*. In quibus nihil esse fatetur Scribanius, quod lectorem mereatur. Ego tamen de Walpurgis templo, *de Burge*, paucula hæc ut antiquissimo enotavi. Olim Marti dicatum fuit, vel *Priapo*, qui olim inter gentiles ibi in magno honore. colebant eum in tantum ut effigiem ejus saxo insculptam in ipsamet arcis seu burgi fronte haberent. testis adhuc hodiè est supra portam juxta publicum carcerem ad forum piscarium imaguncula, olim sertis ornari solita à stulta muliercularum turba; quæ altitudine unius pedis, manibus elevatis, pedibus divaricatis, membro virili carens conspicitur. Fabulam, non historiam dixerim, quæ narrantur de Priapi hujus rasione & ustione contra sterilitatem. quî enim mulierculæ sine scalis abradere, & quamdiu, cùm exigua sit statua, potuerint, non video? posita est satis alto loco, ita ut non facilis accessus. Portam istam ubi penetraveris, offenditur Walpurgis fanum, ad quod ingressus etiam 20 graduum. subtus ejusdem sepultura.

Cœnobia insuper frequentia sunt tam virorum

rum quàm fœminarum. (catalogum habet Scribanius, à cujus scitu nihil scientiæ.) Inter illa S. Michaëlis Archangeli Abbatia, & Iesuitarum Societas. Abbatia ordinis est Præmonstratensis, solemnem Principi in urbem venienti præbens mansionem. In templo ad summam aram sepulta jacet Isabella Borbonia Caroli Pugnacis Ducis Burgundiæ conjux, denata anno 1465, ut Mausolei regii inscriptio habet.

Patres Societatis, duo primùm ingressi urbem anno 1562; pòst, ut successerunt civilia bella, secesserunt inde, reversique sunt anno 1585, positis fluctibus; & insignem aulam Lirensem, superbum illud palatium quod Anglis utendum dabatur, (opus natum clarissimo illo Arto Lirano, qui publicis illud sumtibus struxit, & Carolo Quinto Imperatori aulam destinavit) decreto Senatûs occuparunt, scholæq; & mansionibus consecrarunt. Plures verò hodiè accesserunt, ita ut ecclesiastico & scholastico oneri præsint centum & plures. Templum augustius nec Belgium nec Gallia habet: Frontispicii inscriptio, docet structuram:

CHrIsto Deo, VIrgInI DeIparae, b. IgnatIo LoIoLae soCIetatIs aVtorI, senatVs popVLVsqVe antVerpIensIs pVbLICo et prIVato aere ponere VoLVIt.

Intus omnia marmore Asiatico nitent, columnæ XXXVI à pavimento marmoreo surgunt ad fornicem; picturæ, Brugelii & Rubenii maximùm opera, morantur accedentem, suspendunt videntem, vixque sine alienatione dimittunt abeuntem: cum materie artem & formam ex Asia & Italia huc migrasse dixeris.

PAVPERVM RECEPTACVLA, XENODOCHIA, prout quemque pietas traxit aut beneficentia, nu-

merosa sunt, inque varios usus destinata; omnia tamen egenis subsidium. Cura horum, fidei eleemosynariorum omnis commissa, quorum seriâ sollicitudine res administrantur.

PVPILLARIS DOMVS EXPOSITITIIS DICATA; horum in magno populo & frequenti viciniâ magnus numerus, qui 200 excedit. auctores habet eleemosynarios urbis anno 1532. nobile opus, & quod nomen in Principe mereatur. Educantur, &, ut primùm per ætatem licet, edocentur, prout cujusque ingenium tulerit; additurque lectio & scriptio, ne quidquam ad honestam educationem vitæque reliquum desit.

FATVAM DOMVM in Rochi platea offendes, aberrantibus à ratione, ab eleemosynariis datam. *Scriban. in Orig. cap.* XIII.

FOEMINARVM DOMVM eleemosynarii anno 1554 ædificarunt. variæ hîc mulieres, & ferè moribus non optimis, quæ his parietibus tamquam honestâ continentur custodiâ.

ERGASTERIVM PVERORVM ET PVELLARVM non deesse debet, ædes perpetuis & liberalibus dotatæ reditibus, in quibus potior & sequior sexus, otiosus alioqui, victum in plateis quæritans, ad omnem nequitiã enutritus, exercetur artibus, quæ ad necessarios hominum usus conducunt.

VIRGINVM DOMVS, varium opus, multiplex, nec minus rarum, & fortunatissimi eventûs. *Ioannes van der Meeren* anno 1552 instituit. Virgines hîc erudiuntur, quas egestas paternâ exclusit domo, aut matrum pudor. quæ ubi adoleverint, è pupillari in hanc traductæ, quidquid in virgine desiderari potest edocentur. inde ancillatum dimittuntur: aut, si quam modestior adolescens ambiat, matrimonio jungitur, dotem à pauperum ærario acceptura.

JVVE-

JVVENVM DOMVS reſpondet puellarum. Inſtituitur enim hîc juventus variâ arte pro cujuſque ingenio aut propenſa voluntate. & delecti ſuperioribus annis ex omni hac turba, quæ ingens omninò eſt, qui ingenio & moribus plurimum ſponderent: quique præ reliquis eruditionis aut probitatis majoris ſpem facerent, addictique humanioribus litteris, ut inde ad Philoſophiam altioreſque ſcientias tranſeant. Ita Scribanius.

Præ omnibus munificentia SIMONIS RODERIGI PERETTI, *Baronis de Rhodes*, domo Luſitani, prælucet. Domum emit duodecim florenorum millibus, hortum tribuit, ſacellum addidit, inſtruxitque ab omni re ſacra; nomen S. Annæ & amplam dotem inſcripſit, quæ alendis duodecim honeſtiore loco natis, ſed gradu & opibus (variante fortuna vices) excluſis, ſufficiat. adjunxit famulam: Sacerdotem præfecit, qui ſacris indies operaretur; Muſicumque concentum laudibus deſtinavit. Herus in egenos magnæ liberalitatis, præſertim in pupillas; quotannis unam opibus inopem elocat, nuptias parat, dotem centum florenorum addit. ita nobis relatum ubi magnificas ejus luſtraremus ædes cum horto ordinatiſſimo.

A Sacris ad POLITICA Urbis ædificia deſcribenda pergo. primaque ſint quæ *Cives* & *Rempublicam* tangunt. SENATORIA DOMVS juri dicundo ab antiquo deſtinata, ſita eſt ad fori majoris angulum. elegans ſtructura, è maculoſo candicante marmore, lividiore tamen ſparſimque circumvoluta canicie, ac quaſi ſi undatim in criſpos vortices agatur. Marmora hæc Menander, diligentiſſimus luxuriæ interpres, longè maximo in pretio habuit, Romanique veteres. Palatium hoc marmoreis columnis, (has inter quadragin-

ta & novem lati ducunt aditus, oſtiaque totidem, totidem que negotiationis atria, è terrarum ultimis divitata) quadrato opere à fundamentis renovari curavit Senatus anno milleſimo quingenteſimo ſexageſimo, ſed infelici caſu haud multo pòſt exuſtum, anno cIↃ IↃ LXXVI, idem Senatus ſplendidiori ſchemate reſtituit. Hìc ſi quis curioſior artem genuſque ſingularum velit partium, tamquam membrorum; dabo ſingula à Scribanio deformata, ne & defuiſſe videar, & prolixitate nauſeantis ingenii faſtidium provocaſſe. Pars infima variegato ſtat marmore, Tuſcanâ manu, incultiore ſævioreque ſtructura; cogita Centauros, homines equis ſuis implexos, aut durum Lapithûm genus. Altera Dorica. quâ olim Herculi & Marti ſacravit ædes Antiquitas. hac Dores ſtructurâ delectatos accepimus: quæ plus oſtentat virilis roboris, tamquam humeros latos, ingenteſque membrorum artus, quàm feminei ornatus. Tertia Ionica, quâ Junoni, Libero, Dianæ Iones primitus templa dicarunt, muliebris gracilitatis æmula, quæ nec virgineam referrent mollitiem, nec virile pectus, non oſſa, non lacertos: ſed matronali contenta maturitate, quidquid aſperum eſſet ac quaſi cæſtuoſum, fugerent; quidquid nimiam ſuperaret mollitudinem, averſarentur. cincinnis tamen, ac tamquam femineâ capillaturâ decoriter diſcriminata. Quarta perpetuo columnata in orbem ambitu eſt. Frons operi toti prominet columnarum ſignorumque nobili ſymmetriâ: omnia è maculoſo marmore, Lydio intercurrente lapide & miraculum augente. contabulatio frontis univerſæ, ima Tuſcana, ſecunda Dorica, tertia Ionica eſt, quarta Corinthia, quâ fontium Nymphis ſacraſſe templa veteres accepimus, mira exilitate, & virgine

gine a teneritudine. atque hîc ornamenta capite dependent, acanthi foliis, Callimacho repertore, persimilia: totam denique floridam fasciisq; caput circumcinctam reperies. Quinta Italica, seu mavis, Composita: ex Ionica & Corinthia decorem mutuata. Hîc florum frondiumque & pomorum videbis implexus, coronario luxu, foliis flores & fructus intercursantibus: nec rarò trophæis ornata militaribus. in cujus medio effigies Dei Matris est, Polycletæa manu, Apellæo ductu. Latera Centauri cingunt, monstrorum domitores, ingentibus armati clavis; ut nihil jam mireris cæstus

—— quibus acer Eryx in prœlia suetus
Ferre manus, duroque intendere brachia tergo;

cùm illos intueberis, quibus non modò magnum Alcidem contra stare, sed & indubitatum audeant triumphum sperare. Excipiunt Centauros pyramides, clauduntque tamquam nobili meta opus nobile. Sexta, pro columnis hîc Caryatides ostentat, quasi in hac etiam urbe, Græci Persico defuncti bello de Caryatibus æternùm triumphent. ibi Persicum ex hostilibus manubiis trophæum Lacones Pausania duce statuisse credes: tamquam superbiâ castigatâ, barbara simulacra, tecto deridiculi Atlantes, domitas subjicere cervices cogantur. Opus universum integit superstans Aquila, expansis alis: tamquam si corporis sui molem, quadam pennarum velificatione, modico caudæ gubernaculo, contabundo volatu, in certam dirigat metam; aut in aliquam fulminis vice de cœlo ruat prædam. putes perpetuò pendulam singula intueri, montes, campos, urbes, feras, homines; ac per illa indefessa remigia magnum aliquid spirare. Tale est opus hoc. sumtuosum dicit Guicciardinus; ut si singula quæque exactè computes, in centum ferè coronatorum millia

abitura ſit ratio. Conclavia intus auguſta & regio veſtitu ornata. Ibi unum continuo ductu, ſed habitu diverſo, oſtendit Duces Brabantiæ, & Archiduces Auſtriæ, ad ultimum Regem Hiſpaniæ cum conjuge, numero XXXI. Caminus Cerere & Neptuno occupatus conſpicitur.

A *domo Senatoria* ad DOMVM TRIVMVIRALIBVS IVDICIIS deputatam tendo; ubi res regiæ jurisdictionis meríque imperii aguntur. eſt intra veteris caſtri ambitum anno CIↃ IↃ XXXIX renovata. Heic judicia, quod de Germanis narrat Tacitus, ſub dio aguntur. nuperè ad avertendum cœli injurias tectum tribunali impoſitum eſt. Scilicet æſtimabant veteres, in Deorum manu vitas, præſentiâ mortes eſſe debere; quorum æquitatem ſibi in naturam quodammodo peccantibus volebant ſubvenire.

Non procul hinc CARCER PVBLICVS, ſub annum CIↃ IↃ XX à fundamentis erectus.

Viſis *Iuris & Iuſtitiæ* locis, ſuccedunt *uſibus civium* data & conſecrata; è quorum ordine BVRSAM & OOSTERLINGAM DOMVM aliis antepono. BVRSAE derivationem ſupra circa Brugam tetigimus, à tribus marſupiis quæ familiæ Burſarum erant inſignia; ubi mercatorum erant conventus: Ii poſt Antverpiam ad mercatum profecti alióve, locis in quibus ad negotiandum congregabantur, ad ſimilitudinem fori illius Brugenſis, Burſæ vocabulum indiderunt. nomen hoc receptum Antverpiæ, Toloſæ, Rhotomagi in Gallia, Londini item in Anglia; tametſi Eliſabetha Angliæ Regina, ne videretur apographum Burſæ Antverpienſis, magnificum illud mercatorum ædificium *cambium* ſive *collybum regium* indigitarit, interdicto addito, ne quis diverſum appellaret; verùm nomen Burſæ penetravit, poſthabito-

bitoque interdicto adhuc hodiè superat. *Grammaye* è Fachetio scribit, nomen Bursæ ideò his locis mansisse, quòd in Italiis cambiorum invalescente usu, gratoque nundinantium compendio excogitato, hujusce rei gratiâ Venetiis, itemque Neapoli, indictus communi mercatorum suffragio congressus nomine *Bursæ communis*, è qua si quis se subduceret, fidei periculum adibat, quod hodieque servatur. *Duæ* verò sunt *Bursæ*; altera Anglorvm, in gratiam gentis illius à S.P.Q. Ant. anno cIↃ IↃ L structa; nova altera, geminâ turri horologiisque insignis. frontispicio inscriptio addita:

S. P. Q. A.

In vsvm negotiatorvm cvivscvnqve nationis ac lingvae, vrbisqve adeo svae ornamentvm, anno M D XXXI a solo extrvi cvr.

Mundi anima ut rerum moderetur nummus habenas,
Terrasque & tractus conciliet marium,
Disce, hospes, toto quamvis divisus ab orbe,
Hic tibi si nummus non peregrinus erit.

Elegans per omnia opus est, quadraginta & tribus è patrio marmore substructum columnis, quas dissolvere nec secula quidem videantur posse. longitudo in centum octoginta pedes protenditur, latitudo in centum quadraginta. Scribanius eleganter ædificii dat structuram: Columnarum scapi, inquit, mutuum mutuâ elegantiâ lenocinium præstant; ita singuli alio atque alio elucent ornatu, tamquam si singulis singulæ inarassent doctæ manus (quasi facili ductiliq; terræ vomere aut rotâ:) ut mirum sit potuisse in tot columnis tam divite varietate ludere ingenium unum, adeò discriminatâ paraturâ, ut cùm singuli suo stent cultu, nullumque ab aliis mutuentur, tùm

mirâ similitudine spectatoris oculos læto gratoque circumveniant dolo; dum quos primo obtutu censebant per omnia pares, propiore disquisitione, toto deprehendant, qui singulis inerrat, dispares ornatu. Hîc columnis triformes insistunt arcus opere Gothico, saxeis passim foliis tam scitè interludentibus, ut provocare arbitreris omnem de peritia vetustatem. Sed & peristylii fornix cum columnis de varietate & elegantiâ certat, tam raro varioque ductu, ut dubites varietas elegantiam, an hæc illam superet. *Hæc ille; & verè.* Super porticus & pari cum iis spatio, amplissimæ ambulationes sunt, tectæ, & tabernis undique plenæ; quas vocabant xystum pictorum, quia nimirum in iis prostabant potissimùm tabulæ pictæ; verùm hodiè nihil est quod ibi videas, præter solitudinem, tabernasque pulvere & araneorum telis benè vestitas. Olim inter tot tamque diversas nationes si obambulares, brevissimo temporis spatio magnâ animi cum voluptate audire potuisti sex septemve primarias linguas, de quibus hodiè altum silentium, omniumque privatio. Olim mercatores alienigenæ, sicut & indigenæ, cùm manè, tum vesperè, statis quibusdam horis ad bursam Anglorum conveniebant, atque ibi horæ plus minus spatio, interfatu proxenetarum cujusvis linguæ, quorum ingens ibi erat numerus, potissimùm agebant de emptione & venditione omnis generis mercium: hinc ubi plus paulò advesperarat, conferebant sese ad bursam novam, ubi pari horario spatio, & eorumdem parariorum interventu, speciatim de collybis agebant, deque usuris sive depositis. Verùm hodiè nec mercatoris, nec pararii heic visio, nedum usio. omnia eheu! à turbis intestinis ruinam

nam & interitum, à fluctibus naufragium sentiunt.

OOSTERLINGANA sive HANSATICA DOMVS, insigne elegantiæ & opulentiæ monumentum, superbo planè adspectu & formâ, commodè positum inter duos canales in urbe nova;utrimque euripis ad maximas recipiendas naves clauditur, quæ huic domui prymnesio junctæ, merces percommodè exinanire & in eam trajicere possunt. Domus maximis Hansaticarum civitatum & Reipublicæ sumtibus constructa, usibusquatuor Europæis emporiis, quæ ante confœderati mercatores Hansæ Teutonicæ Brugis habuerunt. Sed eheu!quæ hodiè heic facies?*quantum mutatus ab illo* mercatus Mercuriusque? miles inhabitat, remque facit non dicendam. Spatiosam intus aream ambulacra bina quadratis innixa columnis cingunt: protenditur longitudo in ducentos & octoginta plus minus pedes; latitudo minor est. absolvitur contabulationibus tribus. prior augustis laxisque in omnem partem servit atriis, merciumque custodiæ. reliquæ trecenta complectuntur cubicula; inter quæ æstivæ cœnationes & hypocausta amplissima, venustissimis picturis & tapetibus scitè admodum vestita. rarum opus, nec alibi in ulla gente, etsi Venetias visum eas *domum Teutonicam il Fontego.* TVRRIS domui imminet Corinthio opere conspicua ex vivo quadratoque saxo;quæ latè quaquà versùm,quidquid in urbe,quidquid vicinis agris, fluminceque, læto prospectu retegit. summo in apice alatam & versatilem aquilam, ventorum indicem, quæ quâvis circumagitur aura, ostentat. Elogium adjiciam huic domui è Grammaye:

Austriacam urbe domum quâ non est pulchrior ajunt,

Nec toto Austriacâ est pulchrior orbe domus.
Omen inest voci; vivat Germania, vivat.
Et quod in urbe domus, id sit in orbe caput.

A Mercatorum contuberniis eamus ad *Artium mansiones*; ibi ut opes, ita hîc artes cogita & mirare. OFFICINAE VITRI primum locum do; putaris te in insula Murano prope Venetias esse, ubi heic fueris. Scribanio præeunte hanc fornacem conficiam. Æternus hîc ignis est, continuis fornacibus materiam liquantibus, cùm alia flatu figuratur, alia tamquam torno teritur, alia argenti modo cœlatur, alia denique auro opulentatur, tingiturque colore quocumque, & ad quemcumque usum; ad escaria etiam vasa. nec est alia nunc materia sequacior, in quam voles formam; ita ingeniosa solertia est. invenit heic in arena, in herbâ, in vario pulvere, quod ignibus provocaret in aliam aliamque faciem. In quo illud mihi succurrit mirari, nihil pœnè non igne perfici. ignis accipit arenas, à quibus hîc vitrum; alibi argentum, minium, plumbum; alibi pigmentorum, & medicamentorum genera fundit. Magis etiam mirandum in eadem materia aliud gigni primis ignibus, aliud secundis, aliud etiam tertiis, aliúdque non ratò sequentibus. Sanè Tiberio Principe vitri temperamentum variâ materiæ mixtione, ignísque certâ temperie, flexibile excogitatum fama fuit, officinamque abolitam, ac interdictum his ignibus, ne metallorum pretia detraherentur.

OFFICINA MONETARIA, ædificium planè regium, plurimis ferrariis nobile, plurimo auro & argento signando occupatissimum. cui inscriptio; RERVM NERVVS PECVNIA.

CASTELLVM AQVARIVM, operosum architectonicæ ædificium. In unam domum aqua cogitur;

gitur, quæ exinde in omnes defluat officinas cerevisiarias; tantúmque singuli nullo labore admittant, quantum res postulat, nusquam deficiente flumine. nec ingenti hîc morâ opus aut tempore, momento propè cujuscumque sitim explet: neque spem fallit mentita copia, aut exarescit dives vena: quantúmque haurias, semper superest; semper reperies quod erogando sufficiat etiam sitientissimis cacabis, noctéque diéque omni, tot locis, tantâ urbe calentibus, bullientibus, haurientibus: quæ non huic civitati tantùm, sed & vicinis sufficiat. Fusè de his aquæ ductibus Antverpiensibus, ut & anthleis, machinísque Ctesibicis, scripsit Scribanius *in Antverp. pag. 56, & seq.* quem, si placet, vide.

Transeo ad AVLAEORVM OFFICINAM. Domus ingenti sumptu & ausu vendendis aulæis exædificata, quæ raritate suâ meritò per omnes eat ætates postumas. Patet in longitudinem pedes octoginta supra ducentos, respondétque operi latitudo, complectitur verò ambitu suo sex & viginti loca, aulæorum reconditoria, ut arbitreris cellas promas omnium in hoc genere elegantiarum, opúmque nullo calculo metiendarum. ad oculorum quantumvis curiosiorum certissimum stuporem, ita supra artem bysso pleraque & auro gravida, dubium relinquunt, ars opulentiam, an hæc artem vincat. Quamquam si ex vero singula metienda, dicenda; perfacilè vicerim, nullâ olim vetustate superatam, æquatam sæculi nostri artem nullâ. Veterum texta, si cum nostris hîc comparentur, dixerim agraria illa esse, & in silvis nata; *ait Scribanius.* imò hoc singulare, non reperiri parem in Europâ locum, tam divite conditorio, tam concinnâ commodáque in omnem venditionem oportunitate.

De

De reliquis urbis ædificiis, utpote ſeptuaginta quatuor pontibus, macellis, librâ publicâ, xyſtis pictorum, vaſculariorum, divite & viſendâ ſuppellectile coruſcantibus, ne nimium dicam, dicere ſuperſedeo. Anhelo ad *octavum Orbis miraculum*, nobile illud TYPOGRAPHEION PLANTINIANVM, natum architypographo regio *Christophoro Plantino*. Domus viſu & contemplatu digna; area interior ſupra januas oſtendit à ſaxo effigiem Chriſtophori Plantini, Johannis Moreti, & Juſti Lipſii cum ſymbolo: MORIBVS ANTIQVIS. Ipſa officina, ubi typi & XII *præla* ſudant, in ſingulos dies ſumtu *ſupra centenos aureos, (ut habet Guicciardinus,)* ita extollatur à *Scribanio*: Centum hic propè characterum genera, nobile opus, & quod raritate & elegantiâ ſuâ admirationem provocet: ſunt Syriacorum duo, Hebræorum decem, Græcorum novem, Latinorum ſeptem & quadraginta, variarum linguarum & gentium reliqua: ſunt & Muſicorum plurima, omnicanæ modulationi commoda. extra hæc imagines æri ac ligno faberrimè inciſæ ſculptæque ingenti numero. Denique quidquid plurimis typographiæ prælis exſudatur, quidquid extruditur, adeò ad limam lineamque redactum, ut nec ex libitinis maligniſſimis, nec ex inviſoribus peſſimis quiſquam habeat quod merito deſideret. Inſpice quicumque artem amas, & vide quàm nitidâ locatione, quàm propè prodigioſâ emendatione, quàm tereti ambitu, quàm preſſâ rotunditate, quàm ſcito intervallo mutuum ſplendorem augeant; quàm nullâ protubulatione è reliquorum cœtu quidquam emineat: an non laudabis tam numeroſâ induſtriâ multiſcios, tam emendatæ peritiæ, tot utenſilium arti ſubſervientium Dædalos? Scio in omni propè

gente

gente floruiſſe in hac arte nobiles; novi è Latio Manutios, è Germania Frobenios, è Gallia Stephanos; at unius Plantini nomen omnium tenebravit nomina. Ut omnia hujus magna, nihil majus fuit Bibliis Regiis, è Latio, Græciâ, Palæſtinâ, Chaldæâ, Syriâ, hac obſtetriciâ operâ natis. Longum eſſet diſcretim ſingula, ſatis eſt coacervatim tetigiſſe.

A Plantino ad Rvbenivm te ducam, vivum Europæ miraculum. Ingenua artificis humanitas non negabit artem, humanæ æmulum naturæ videas. quæ ibi ſculpta, cælata, pictaque vidi, cogitatione, non calamo habeo. Unius tabulæ ſit mentio, æſtimii ſupra quinque mill. florenorum; opus natum auctore Rubenio, repræſentans judicium in die Domini magnum. ſuperiùs, cœli amœna, corporumque ad ea volatus: alios in cœlo gaudio diffluere; alios apud inferos torqueri, hîc corporum raptus, inferorum gurges, mixtæ infelici interitu maribus fœminæ, juvenes ſenibus. ita ut ſpectatorem ſuum tormenta terreant, & alliciant gaudia. Præter hanc, viginti & plures tabulas Pariſios deferendas, impenſis Reginæ matris, manu & operâ Rubenii pictas vidimus; alias alias, ſilentio potiùs quàm calamo à nobis fingendas. Supereſt palatium magnificum *Simonis Roderigi*, *Baronis de Rodes*; in quod intromiſſus contemplare hortum aurantiis & citriis malis virentem, fontes & ſtatuas aquas evomentes inſidiosè, vide, cautéque declina.

His omnibus viſis, feſſus fortè te recipe ad *tabernam vinariam*, *aux mille moyens*, *'t huys van duyſent middelen.* ſumtus grandes à prodigis quandoque hîc locantur; ſed parciùs & frugi honeſtiores vivere poſſunt, horámque licitæ dare voluptati & jocis convenientibus.

Ita materiale inanimatum fuit: ANIMATUM restat. quod in *frequentia incolarum, nationumque diversitate* consistit. Cum Scribanio decurram per capita, & non nisi punctuatim, quasi per summum verticem, aut capillum, singula. Frequentatissimos annos reperio, quinquagesimum sextum, & qui sequuntur, in septuagesimum septimum. Erant urbem incolentium supra centum millia. desumam in hujus rei fidem è veteri codice anni 1568 numerum. censa illo anno civium capita: in prima regione seu tribu 6239: in secunda 5929: in tertia 6124: in quarta 6512: in quinta 5218: in sexta 5810: in septima 9627: in octava 6943: in nona 7419: in decima 7529: in undecima 7234: in duodecima 7164: in decima tertia 8248. capita ergo universim 89996. Hæc civium. (tredecim sunt urbis vici, quos *Wijcken* appellant, ad quorum numerum hic factus est capitum numerus.) Erant insuper eodem anno variarum hîc gentium familiæ, quæ domicilio locum delegerant. capita in his 14985. Erant proinde capita 104981. Atque hæc extra nautas, quorum ingens numerus in navibus. Erant super hæc in suburbiis capitum 50 millia, quibus jus civitatis, non secus ac in urbe natis. Jam peregrè adventantes quis enumeret? anno CIↃ IↃ XLIX, LVI, LIX, LXI, numerata civium & aliunde accedentium capita supra CC millia. nemo mirabitur, qui cogitaverit, quanti heic è variâ gente Germani, Hispani, Lusitani, Angli, Genuenses, Florentini, Mediolanenses, Lucenses, Pisani, quantique è reliquis Italiæ, adeoque & Galliæ urbibus: sanè è sola Hispania trecentas aliquando incoluisse hanc urbem familias accepimus, potentes plerasque, & quæ ingentes secum opes traherent. Quid quod statâ bis de

die

die horâ, meridianâ & claudente diem, ſupra quinque hominum millia, in deſtinatum negotiationi locum convenire ſolita? numerat Guicciardinus ccc ætate ſuâ pictores, ſartores icc, aurifabros cxxiv, chirurgos cx, piſtores clxix, omnes familiarum ductores, & arte ſuâ magiſtros. Ex hac frequentia olim, ubi florem Antverpia oſtendebat orbi ſuum, numeratæ ſunt *naves* non ſemel in flumine bis mille & quingentæ, in anchoris ſtantes, duas, tres etiam ſeptimanas, priuſquam terram aut tenerent cominus, aut onere ſe levarent; nec erat dies, quâ non quingentæ minimùm adnavigarent, aut enavigarent, omnium generum mercibus onuſtæ: ac uno non rarò maris æſtu cccc appuliſſe jucundum fuit videre. Jam *currus* vix fidem inveniant. nulla dies non ducentos vidit vectoribus gravidos: taceo Germanica plauſtra, Hanſatica, Lotharingica, Gallica, quæ nulla non ſeptimana millia adæquarent, ſub amico pondere gementia: taceo ruſticos *carros* omnis rei commeatum deportantes, qui hebdomadatim decem millia ſuperarent: taceo in animorum laxamentum, in luxum etiam faſtumque deſtinatas *rhedas* facilè quingentas: quæ ſingula olim quanta fuerint, quis non cum gemitu cogitet, exclamétve, Antverpia fuit! Hîc abrumpo *materiale* urbis. ad FORMALE itio eſt; & id in ſtatu *pacifico* & *turbato*. Pacis florem videmus in *regimine Magiſtratus*, & *ſubditorum obedientia*. Magiſtratûs heîc *dignitates* & *Iuſtitiæ adminiſtratio*. Scribanius fuſum caput de his habet in ſuis Orig. Antverpiæ; ut & Guicciardinus heic non ſterilis. eapropter breves hîc erimus, lectorem eò remittentes. *Dignitates Magiſtratûs* ſunt vel *ſuperioris*, *vel inferioris*. Superior reſpicit URBIS PRAEFECTOS,

CTOS, CONSVLES, SCABINOS, QVAESTORES. Singulorum videbimus numerum & officia. Præfecti *duo* sunt, alter MARCHIO, AMANNVS alter.

Marchio, apud Romanos Triumvir Capitalis, nomen defert, crimina aut maleficia privata publicáve denuntiat, jus poscit, (nullum dicit,) datum exsequitur; & quidquid publicam quietem tangit, seriò curat.

Amannus eadem quæ Marchio peragit, sed in alio actionum genere, civili nimirum, idque privatorum: ejus curæ omnis privatarum civilium actionum disquisitio commissa est, facultasque Senatum super his conveniendi, jus poscendi, judicatum exsequendi.

CONSVLES DVO sunt, (qui & Burgi-magistri dicuntur, quasi Magistri civium:) *Externus*, *de buyten-Borgemeester*, ad res externas; quia nempe præcipuum ejus munus, peregrè sæpe abesse, & in aula cum terræ Ordinibus incidentia quæque negotia pertractare: *Internus*, *de binnen-Borgemeester*, ad res urbanas; proprium ejus officium in urbe semper adesse, gerereque præcipuam ejus regendæ curam, & civibus exterisque præbere aures.

SCABINI, qui sunt Senatores, numero XIIX, è quibus *Consul internus* unus, princepsque reliquorum, omnes juri dicendo præsunt. In hunc ordinem Senatorium NEMO extra Brabantiam natus adlegi potest, nimirum ut arctiore nexu Patriæ insertus, nec externa cogitet, extraneo lactatus ubere. NEMO alieno toro natus. etiam in parente labes vitanda, ne quis aut à semine virus hauriat, aut degeneris frutex arboris, adultero originis fetu maculetur. NEMO adulter. quod si adlecto advenerit, abdicatione crimen luit,

luit, è veteri ſanctione. *Non poſſum è Scribanio rationes præterire :* Quod enim ſcelus damnet, indulgens ſibi ? aut quâ excandicabit, nec quidquam de reciduo fruticare permittet, conjugalis corporis defraudator ? quomodo exhibebit linguam famulam in caſtimoniam juſtitiæ, qui membra ſua famula exhibuit immunditiæ ? non poteſt jaculari cum Apoſtolo juſtam ſententiam in luxuriæ & libidinis negotia, qui impuro alieno incendio ignes exſtinguit ſuos, qui corpus ſuum ſpeluncam facit mœchiæ, quique aliter quàm nuptiis illo uſus. NEMO Principi muneris alterius jurejurando obſtrictus. cùm non rarò intercurrant, quæ utrumque haut patiantur. NVLLI patrueles, matrueles nulli, aut de vicinitate ſanguinis innexi; ne cognatus ſanguis cognatas de civium capite ſententias eliciat; nec tam facinoris magnitudo, quàm agnationis cæcus impetus trahat in ſanguinem. NEMO qui non annum antè ſolidum civitate donatus; quò firmiùs coaduleſcat urbi, fertili immiſſus trunco, cujus opimitati reſpondeat; ne, ſi externo inſeratur nucleo, aſper oleaſter pro miti olivâ exoriatur; &, dum de peregrino fructificat, ſilveſcat in hac area. NVLLI è plebe in Senatorium ordinem adleguntur. Magnum apud Romanos ſeminarium turbarum, mixtim Senatum legi è Patribus plebeque : nec ſemel puditum, cum plebe honores communicaſſe, pareſque ſummis infimos feciſſe. NEMO auro aditum ſibi ad Senatorios faciat honores. ac ne prece quidem, quod & ſanctiſſimo interpoſito jurejurando firmatur à ſingulis auſpiciorum die. Nam qui alterius vitæ neciſque poteſtatem pretio paravit, quam adferre in ferendis ſententiis integritatem poteſt ? Aurum qui profudit, aurum ſperat; neque

que enim de nihilo erogatur illud; nam & largitiones plurimùm majora ſpectant: aut quiſquam facilè fruſtratorium profudit aurum? Hamus hic eſt, eſcaque vilis, in ſpem majorum. ne fidite. Quam ſpem dabit incorruptæ mentis, qui à corruptelâ initium duxit?

QVAESTORES ſeu PRAEFECTI AERARII, quibus ad triennium omnis ærarii adminiſtratio credita, TRES ſunt. Inter quos primus è Senatorio, duo reliqui è civium ſunt numero & ordine. Delectûs formulam, quia rara, è Scribanio adjiciam. Tres Senatorii ordinis, à Senatu deſignantur; è quibus *Decuriones* corporum Civitatis, vulgò *ambachten*, in tres principes tribus relati, unum deligunt. Hic *Quæſtor* ſcilicet *Præfectus ærarii* eſt, dicique Senatorius poteſt, cum è Senatorio ordine deſumatur. In inferiorum delectu pugnat ex diametro cum priore modus. Decuriones enim, tres ordinis ſui deſignant, è quibus Senatores unum deligunt. hic plebeius dici poteſt: qui ubi triennium munus obivit, altero triennio plebeji ſeu ſecundi *Quæſtoris* ac *Præfecti ærarii* munere fungitur, ac demum ſexennio expleto magiſtratu abit.

Superiori huic Senatorum ordini accenſentur DVO PENSIONARII, à penſione ſive ſalario dicti, quod de publico ipſis ſtatutum eſt. Doctor vel Licentiatus Juris hunc locum coronat. Alibi audiunt Syndici. Procurant cauſas omnes urbanas; & quotieſcunque res poſtulat, domi foriſque habent Orationes; unde Conſuli ad res externas unus aſſiduus eſt comes in conſiliis ineundis, ſcriptiſque conficiundis: Ob id perennes, apud Principes, Exteroſque, publicæ voluntatis dicuntur interpretes, ac quaſi perpetua quædam memoriæ ac diſpoſitionum in Republ. ſcrinia.

GRA-

GRAPHIARII item QVATVOR. Eorum munus ſententias & actus judiciales in civilibus ſubſcribere, litigantium poſtulationes referre in codices publicos, jura hinc inde producta cuſtodire, curam libellorum ſupplicum habere. Quibus ſcribæ ſex aſſignati miniſteria faciunt.

A SECRETIS item QVATVOR, qui abſentibus Syndicis eadem ferè cum illis obeunt munia; cuſtodes parvi ſigilli: conficiunt contractuum inſtrumenta, ſubſcribunt criminalium rerum decretis: His duodecim ſcribæ ſunt adminiſtri.

INFERIOR MAGISTRATVS creatur à ſupremo ſine ullis delegatorum ab aula ſuffragiis. Inque tres ordines poteſt dividi. *Primus* complectitur viros omnes conſulares, qui functi ſunt Scabinatu, & minoribus poſtea Magiſtratibus præſunt. *Secundus* conſtat ſex & viginti civium Capitaneis, binis nempe in ſingulas urbis regiones, & quatuor viris nobilibus. *Tertius* eſt Collegiorum ordo, *de Gülden*; & quinquaginta quatuor Decurionibus conſtat, quorum bini ſingulis præſunt opificum in hac urbe collegiis. Varia horum munia, & officia, ut & nomina, apud Guicciardinum & Scribanium legere poteſt lector. cui paucis IVSTITIAE ADMINISTRATIONEM oſtendam. Jus omne, aſſerit Scribanius, cujus laxiſſima ſpatia cognitionem & exſecutionem rerum in quæſtionem vocatarum ambitu ſuo complectuntur, prudenti Principum noſtrorum conſilio, bipartitò diviſum; ut cognitionem omnem tàm capitalium quàm civilium mixtarumque rerum *Senatui*, denuntiationem & exſecutionem *Marchioni* & *Amanno* demandarent: neque tamen hanc omnem, aut promiſcuè, aut uni: ſed, *Marchioni*, quidquid ubique criminis aut maleficii, aut ſanè publici juris eſ-

ſet;

ſet; *Amanno*, quidquid extra crimen, privatorum jus faſque tangeret: ne, ſi omnis juris latitudo in uno reſideret, in nimiam metuendamque potentiam excreſceret; ſimul etiam, quò cuique certius jus ſuum conſtaret, quod non ab unius voluntate, ſed à plurium, impoſiti inter ſe muneris quadam æmulâ concertatione pugnantium, dependeret. *Vide Guicciard. fusè in fol. pag.93. & ſeq.*

Ad SUBDITOS eo. Horum dotes *naturâ* & *arte* dabimus, cum auctario *morum animi* & *corporis*. NATURA viri ſunt mirè humani, civiles, ingenioſi, & qui promtè admodum imitentur exteros, contrahantque ex facili cum illis ipſis affinitatem. Mundi & in eo itinerum gnari, ac magnam partem, ne fœminis quidem exceptis, etiamſi numquam peregrinati ſint ternis quaternísve linguis dotati: ne quid addam de iis, qui quinas eas habent, imò & ſenas, imò ſeptenas. Non profectò non utilem modò, verùm etiam admirabilem, nec in aliâ ullâ provinciâ, nedum urbe, reperiendam. *Guicciard. heic.* Erga exteros nuſquam gentium major hoſpitalitas, nuſquam frequentior, nuſquam dulcior inter ipſos converſatio. in qua nec leporis, nec joci, nec fabularum, nec cantionum, nec chorearum condimenta deſiderantur. Cives à puero indole liberali, &, niſi parentum indulgentia adulteret, candidi & artium capaces. Viri ſunt Mercuriales, induſtrii, ſolertes; fœminæ tenaciores, ſedulæ, familiares, cum aliquo tamen faſtu: pueri tenelli, educatione magis quàm natalibus; ad quidvis tamen formabiles: puellæ lepidiuſculæ, comptulæ, donec marito in manum dentur; nec operoſæ, nec otioſæ nimiùm; plurimùm pallidulæ & graciles. *ita Grammaye.* Scribanius de univerſis Bel-

Belgarum ingeniis affirmat, ad omnes artes scientiasque à natura facta, ut nec ad penetrandum difficilia acies viresque desint: cùm Belgica constitutio ferè sanguinea sit, omnium temperamentorum nobilissima. cui cùm accedat aliquid melancholiæ quasi terreum, quo quæ impresseris tenaciùs adhæreant; choleræ etiam quantum satis est ad res magnas aut audendas, aut finiendas: fit ut Belgica constitutio non facilè cuivis cedat. Neque enim opprimitur phlegmate, ut quarumdam nationum aliarum, ac mulierum ut plurimùm, quò minùs capessendis scientiis idonea. Belgas proinde cùm nobilissimæ temperaturæ videamus, in qua & probatissimus sanguis vitæ principium ac quasi vehiculum dominetur, & melancholia fluxum illius, innatâ sibi siccitate, sistat reprimatque, & cholera animos addat, & permistum phlegma, tamquam suffuso frigore calorem temperet; quis de ingenio dubitabit? *Tantum Scriban. in Antverp. & dicta exemplis firmat.* Ab ingenio natæ sunt *industria in mercatura*; unde opes: *artes in mechanicis*; unde fama. Opes certè condit Antverpia immensas. quàm alacri animo in rebus etiam desperatis quodammodo fortunas suas in rem sui Principis exposuit semper? quàm incredibili promtitudine, ubi usus poposcit, argenti atque auri vim incomparabilem, bellorum scilicet nervos, vel minimo negotio & quasi momento deprompsit? Hinc Franciscum I Gall. Regem, quòd ad Monarchiæ fastigium pervenire minùs posset, *tria* tantùm obstare, sæpenumerò testari solitum referunt; *perpetuam nimirum ac mirificam in Imperatore Carolo vigilantiam; populi sui erga eum fidem spectatissimam; &, quod caput erat, Antverpiæ civitatis emporium, totius orbis ce-*

leberrimum, atque nobilissimum. Unde Euphormio *lib.* 2. appellat urbem ubi mundi nundinæ agebantur. Verè. l'Histoire des Estats subscribit: *Avant le revolte des pays bas c'estoit un lieu de grand trafic, & de telle importance, qu'on y faisoit plus d'affaires en un mois, qu'à Venise en deux années.* Unde *Mundi excambium* audiebat. Carolus V Imp. sine detrimento noxáve negotiationis trecentas auri tonnas numeratæ monetæ sibi solvi in hac urbe vidit. quæ res responsum Francisco I fecit, cum hic Carolo opes Parisiensium pontibus impositas monstraret; Mihi, ait Carolus, una urbs unusque civis subjacent, (*Antverpia* scilicet, & *Fuggerus*,) qui singulis diebus tantum sunt solvendo. Scribanius vidit, vix solidis diebus viginti, ingenti ausu, è privati nobilis negotiatoris manu supra septingenta aureorum millia in militaria erogari stipendia: vidit deinde ab eadem manu, mense uno auri millionem unum; ab eadem denique mensibus non tribus integris, portentoso conatu, auri milliones duos, & super hæc aureorum septingenta millia. Vis propiùs aliquid? intuere civilia hæc bella. aberrasse ne credes à vero, qui ducentos auri milliones ab hac domestica sanguinaria charybde inenatabili impactos profundo dixerit? *Cap.* VIII *in Orig. Scriban.* Nullo non anno quingentos argenti milliones, auri nimirum centum triginta tres, & quod excurrit, in rerum emptionibus venditionibusque erogatos accuratiore disquisitione invenit. atque hoc extra campsualem pecuniam, illam reciprocam & tamquam adlabentis relabentisque oceani æstu adfluentem refluentemque statâ accessione & fugâ, dum per universum orbem inambulat venerario itu redituque. Fuit hoc: hodiè naufragii, quod mercatura

tura hîc passa est, paucæ supersunt tabulæ. ita nihil stabile, nihil perpetuum.

ARTES ab hac urbe tamquam à matrice, quis enumeret? *Pictoriam, sculptoriam, cælatoriam, incisoriam, architectonicam,* fuso calamo scriptas apud Scribanium & Guicciardinum lege. Liberalissimarum artium hîc non minor negotiatio: nam in una hac urbe *ludi* fuerunt *supra* CL: omnium scientiarum linguarumque vernacula domicilia: hinc plerique antequam pedem urbe extulerint, omnium loquuntur linguis: nec viris hoc tantùm, sed & mulieribus perfamiliare est. *Scriban. cap.* VIII *in Orig.*

Mores in *victu, cultu* & *vultu*, en paucis. *Guicciardinus* dicit: Hodiè, licet infimatium aliqua pars, & rigidiores nonnulli, antiquam servent in victu parcimoniam, promiscuè tamen splendidæ sumptuosæq;, imò forte præterquam decori ratio postulet, in Antverpia vivitur. Cultus tam virorum, quàm fœminarum, in quavis ætate magnificus, & novâ peregrinâque subindè formâ concinnus. Cæterùm multi splendidiùs longè & sumtuosiùs induuntur, quàm civilitas & honestas permittant. Videas insuper singulis pœnè horis convivia, nuptias, choreas: audias passim sonos, cantus & strepitus: &, ut paucis complectar, omnibus prorsus modis omniq; ratione sese prodit potentia, opulentia, pompa & splendor hujus urbis. *Scribanius sequiorem sexum propius tangit, & format:* In omni corporis habitudine digna elucet VIRO gravitas: hinc nihil in voce, alloquio, oculorum aut lateris jactatione quod levitatem sapiat. Testudinem cogita, fidium concentu nobilem: ita ad artem omnes & ad regulam compositi. Certant cum viris NVPTAE, ac prope majestate vincunt; certant VIRGINES. Magna ubique maje-

ſtas oculorum, inceſſus, oris, veſtium: in quibus nihil, quod libidinis negotium curet. nulla hîc purpura multo ſaturata conchylio, intexta auro, coloribus diſtincta; aut ſanè non niſi perquàm rara. Plurimùm pullâ veſte gaudent: & reſpondet innatæ morum gravitati & modeſtiæ; veſtitus enim pudoris prænuntius eſt: nam mores ferè habitus prænuntiat. gravitatem ergo heic, & quamdam maturitatem ſapit. nihil leve, nihil quod matronalem, nihil quod virginalem pudicitiam dedecorat. Omnium habitus ſeveritatem redolet, & pudicitiam teſtatur; ut reliqua taceam. Quòd ſi quæ ſtrictiùs procedant, vel natalium, vel dignitatum, vel divitiarum cauſsâ; ita temperant, ut prætextu neceſſitatis, nihil laſciviam ſapiat, ne virorum quemquam petulantiâ ſuâ vulnerent. magiſque, quò propiùs intueberis, videbis tales ſerico probitatis, pudicitiæ byſſo, quàm voluptatis indutas. Vultus verò in pleriſque omnibus tranquillus & placidus; frons pura, nullâ aut mœroris ſupervacui, aut effuſioris motûs rugoſitate contractior: oculi in lætum æquè ac ſeveritatem remiſſi: os modeſtiâ & tranquillitate ſignatum: verba aperta & recta, & quæ ferè pectus prodant, ab omni arte alienum. Denique tota habitudo ſeveritatem potiùs quàm alium minùs compoſitum præfert affectum. Nihil heic leve, nihil quod raritate & peregrinitate ſuâ alliciat; ſed maturo quodam ingenitæ gravitatis pondere caſtimoniam ſingula ſpirant; ut vidiſſe ad honeſtatem ſatis ſit. Quòd ſi quis arſerit hoc igne, ſolo earum aſpectu, tamquam flumine, reſtinguitur incendium. Hoc audeo: nihil me vel in moribus vidiſſe maturius, vel in oculis caſtius, vel in vultu modeſtius, vel in ore tenerius, vel in inceſſu temperantius, vel in colloquio

quio circumſpectius, vel in totius corporis conſtitutione magis ad regulam. Nulla autem inter has otioſa; otium favilla libidinis. nulla hîc vinoſa; vinum laſciviæ fomes. nulla frequens in contuberniis; per hæc irrepunt verba pudoris inimica. *Bonos corrumpunt mores congreſſus mali.*

His adjiciam *mores nuptiales, natales* & *funerales.* NVPTIAE fiunt nimisquàm ſumptuoſæ. Excipiuntur opiparis cœnis, idque per triduum, utriuſque partis cognati atque adfines. Sponſus magnificè prorſus excolitur; ſponſa magnificentiùs, mutatâ indies per triduum illud veſte, ceteroque omni ornatu. Si contingat aliquos ſponſos tam diu in matrimonio vivere, nuptiæ quinquageſimo anno exacto magnâ ſolemnitate & gaudio repetuntur, ac veluti renovantur. Quicumq; è civibus matrimonium contrahit, & conſummat extra territorium Antverpienſe abſque Conſulum alterius conſenſu, is ipſo facto amittit jus civitatis, etiamſi vel primo à nuptiis die revertatur, ſeque in urbe habitaturum contendat. at pecuniâ tamen & gratiâ facilè id quod amiſſum eſt recuperatur. Civis, qui cum uxore & liberis per ſex continuas ſeptimanas, Conſule inconſulto, habitaverit extra territorium urbis, privabitur proculdubiò civitate: Juvenis verò matrimonii expers, etiam ſine veniâ, liberè poteſt ubicumque & quouſque placuerit peregrinari, nec in pœnam ullam iccircò incurrit. Civis qui aliò transfert familiam, privilegia civitatis amittit: niſi tamen denuntiarit accenſeri ſe velle civibus ſuburbanis: duplices enim hîc cives, urbani & ſuburbani: teſtificatus ſe civem ſuburbanum, & ſedes ſuas commutaturum, quas ne ſic quidem extra quadrantem Antverpiæ vel imperii ſacri Marchionatum, licet transferre, tenetur quot-

annis ut minimùm semel ad ipsam urbem & in eâ sacram synaxim accedere, tum florenum reipublicæ pendere: quo præstito, privilegia sibi illibata conservat. Civis Antverpiensis, vel & quilibet Brabantinus, si plus anno in urbe commoratus sit, & in alium quemvis Brabantiæ locum sedes suas transtulerit, reipublicæ solvit stabilium quorumcumque bonorum vicesimam: si migraverit extra Brabantiam, duplicabitur illi vectigal, & decimam ipsam dependet. unde exemti tamen sunt ii, qui in ea sive Brabantiæ sive extranea loca demigrant, quæ, factâ cum hac urbe transactione, adepta sunt hujus tributi immunitatem, qualia nominatim sunt Lira, Bergezomium, Breda, & Middelburgum Zelandiæ.

In PVERPERIIS & parvulorum baptismatis magna & sumptuosa celebrabantur solemnia. Offert uterque parens initialis puerperæ bella quædam munuscula, & ab eâ partu levatâ convivio rursùs excipitur. Sed, quod maximè notes, usitatum est hisce hominibus arbitros sacro fonti adhibere etiam patres & matres, fratres item & sorores, imò interdum & liberos. quæ res niti magis videtur veteri consuetudine, quàm ecclesiastica auctoritate.

FVNERVM solemnia magno admodum sumtu multaque in pauperes beneficentia peraguntur, persolutis defuncto justis. exhibetur deinde, oblitterando utcumque dolori, propinquis & familiarium intimis splendidum & magnificum epulum: ceteri verò qui prodierunt in funus, sextario vini & oryzæ lacti incoctæ patinâ singuli ferè donantur.

Tantum de incrementis hujus Reipub. in statu pacifico acquisitis. IMMINVTIO ejusdem in TVRBATO est, per *flammam, seditionem, & bella*, tri-

tribus dicemus. *Flamma* aliquando nobilissimas plateas depasta est; negotiationis domum, qualem nulla viderunt regna parem; arcem, nullibi in Europâ validius propugnaculum; senatoriam domum, & septingentas privatorum ædes; templum D. Virgini sacratum, quod tamen surrexit augustius. *Seditio* anno 1554 popularis propemodum tragica evênit, maximeque patribus patriæ adversa; constantiâ tamen & probitate honestiorum civium sedata. Historiam habet Guicciard & Thuanus. *Bella* intra & extra mœnia, à diversis diversa. Sæviit alter ferro, igne, rapinis, stupris. Furias ex orco ascendisse & Antverpiam intrasse dices, lector, ubi crudelia Hispanorum facta leges *apud Meteran. lib. VI, pag. 242, & seqq. Thuanum lib. LXII*, anno CIↃ IↃ LXXVI. Volebant urbem flammâ, cives sanguine, vitâ, famâ perire, nisi Deus obstitisset, pœnasque mitigasset. nec usque dum

— quæ tantum alias inter caput extulit urbes,
Quantum lenta solent inter viburna cupressi,

hodiè ex illo morbo revaluit. Summa petierat; media ubi attigerat, mox in præcipiti præcipitium. Notent exemplum hodiè urbes, divitiis & populo affluentes, similemque casum timeant. nam irruunt ejusmodi casus, aut Dei imperio lasciviam & fastum depressuri; aut ab opibus & grandi populo diffidia & in partes sectiones. Concludamus cum Scaligeri elogio, & Scribanii monumentis. Illud est:

Oppida quod spectant oculo me torva sinistro,
Tot nos invidiæ pallida tela petunt.
Lugdunum omnigenum est, operosa Lutetia, Roma
Ingens, res Venetûm vasta, Tolosa potens.
Omnigenæ merces, artes priscæque novæque,

Quorum insunt aliis singula, cuncta mihi.

Istud est:

BELGIVM orbis ANNVLVS,
ANNVLIQVE hujus GEMMA
ANTVERPIA.
BELGIVM orbis OCVLVS,
OCVLIQVE hujus PVPVLA
ANTVERPIA.
BELGIVM orbis NEMVS,
NEMORISQVE hujus LAVRVS
ANTVERPIA.
BELGIVM orbis PARADISVS,
PARADISIQVE hujus DELICIAE
ANTVERPIA.
BELGIVM orbis COELVM,
COELIQVE hujus SOL
ANTVERPIA.

Antverpiam quatriduum visu & usu habitam non sine affectu reliquimus, navigio *Mechliniam*,

—— locum reliquis ubi jura Brabantis
Dant proceres, plenamque ipsam pictoribus urbem,

petentes. jucunda navigatio fuit, Scaldi tranquillâ, cœlo sereno. *Rupelmundâ* ad dexteram cum Scaldi declinatâ, & Abbatiâ ampla Bernhardi, circuitus cujus unum milliare; flumine DELIA vecti; propugnacula sex ultrò citroque ad ripam habuimus, Mechliniam usque. ubi prandium lautum, sed sumtuosum, in *intersignio* ROMAE; stomachus prandio benè habiturus, labore priùs exercendus erat; ea propter mox ad adventum, urbis, *materiale* & *formale* nobis in oculis & mente.

MECHLINIA.

GAllis *Malines*. Exigua habet initia, nec ita longi temporis tractu in eam, qua nunc eſt, amplitudinem excrevit. quondam enim hoc loco nihil fuit, præter ædes illas veteris ſtructuræ juxta Remboldi ſacellulum, ad quas, medio ſcilicet itinere inter Bruxellas & Antverpiam, peregrinantes divertebant. His pro inſigni erat *D. Michaël* Archangelus, aut, ut alii volunt, hoſpitis nomen erat *Michaël*, quod vernaculo ſono *Machiel* efferunt; & inde nomen urbi manaſſe, detorto paulatim in *Machelen* vocabulo. Alii aliam, ſed magis poëticam, derivationem tradunt.

Quibus relictis ad materiale urbis imus; ejus SITVM & PARTES luſtraturi. A ſitu non ineptè *meditullium* Brabantiæ dici poteſt, Lovanio, Bruxella, Antverpiaque, tot clariſſimis ſimul urbibus intercluſum, & undique quatuor milliaribus diſtans. quam tetrapolim qui circumſpexerit, is juſtam trianguli formam efficiet. Loco plano, in agro fertili, terra levi, ac ſubarenoſa, omnigenûm fructuum feraci, modò debitus cultus impendatur; dicit *Ortelius*. Gaudet mira cœli temperie, & ſalubritate. unde Philippus I & Carolus V heic educati. *Fluvius Delia* mediam ſecat interluitque. ſatis amplus, marino æſtu, ad leucæ ſupra Mechliniam ſpatium procedente, mirum in modum intumeſcit, ita quidem ut in complures ramos & veluti alveos ſive canales dividatur; plurimis intra urbem pontibus ſtratus, & ſatis multas in ea efficiens inſulas, templorumque & domuum privatarum pulchrè & oportunè diſtinctas areas. Validiſſimè *munita* eſt *mœnibus* & *aquarum copiâ*, quæ quotieſcunque

que usus & necessitas requirit, circumjacentem agrum magna ex parte inundare faciunt, ita ut dum hostis supra caput & Annibal ante portas est, patefactis ostiis, viciniam omnem, diffusis aquis vasti lacûs instar, cives complere possint atque hoc pacto hostem intercludere.

PARTES sunt PLATEAE & AEDIFICIA. Illæ sunt amplæ, mundæ, & eleganti dispositione, pontibus lapideis, admirandæ. Ista, *divinis* & *humanis usibus* dicata, non minùs sumtuosa quàm egregia. *Septem* numerabis *parœcias*, templis suis insignes. Cathedralis inscripta est Rumoldo; sub Philippo II in Archiepiscopatum evecta, primo Antistite Antonio Perenotto Cardinale, apud Cæsaream & Regiam Majestatem toto & ferè unico consiliorum arbitro, instituto, ut videre est *apud Meteran. lib.* 11. Ædificium egregium, præalta turri, etsi necdum ad colophonem perducta, conspicuum, unde in plurimas civitates undique, pagos multos, campos latissimè lætissimeque circumjacentes, jucundus patet prospectus. Suspensæ ibi grandes minoresque campanæ, apto sonorum temperamento concentum harmonicum horis singulis edunt & præcinunt. In ipsa æde, intentiori oculo *fornices*, *sacella*, *columnas*, *organum*, *altare* affabrè è ligno, *chorum*, & in eo insignia aurei velleris, *sepulchrum sanctum*, *Cardinalis Borromæi effigiem*, vide. Monumentum nec præteri *Iani Bernartii*; ubi monitum: FAC QVOD VELLES FECISSE MORITVRVS. *Cœnobia* multa & varii ordinis. FRANCISCANORVM, non elegantia minùs, quàm capacitate & amplitudine omnium universi Belgii habetur pulcherrimum & absolutissimum: *Pitzemburgense*, nobilissimi ordinis Equitum Teutonicorum: *Capuccinorum*, *Carmelitarum*, *Carthusianorum*, & alio-

& aliorum. Inter virginum monasteria *Clarissarum*, amplum & pulchrum, nec ulli ordinis ejus cœnobio facilè cedens. Quâ Antverpiam itur, ad portam Catharinianam, urbi Mechliniæ conjunctus fuit amplissimus circus, castelli instar, muro clausus, domiciliis plenus, frequentissimo mulierum conventu plus minus sesquimille celebris, quæ religionis ergò eò concesserant, lanâ ac telâ victum quæritantes; libertate fruentes, ut nemine contradicente exire inde & nubere potuerint. modò cœnobium hoc, quòd urbi nimis vicinum, per hæc bella civilia solo æquatum est. *Politicæ* structuræ sunt, *curia*, *parlamentum*, *macellum*, *halla textorum*, *fons in foro*. Præ reliquis ARMAMENTARIVM, receptaculum tormentorum & munitionum Principis. Olim structissimum erat tot tormentis æreis, ferreis; tot machinis bellicisque instrumentis, puta navibus, pontonibus, carris; tantâ re castrensi & militari supellectile affluens, tot operariis fabrisque plenum, ut spectatoribus causa fuerit admirationum. Verùm hodie vacuum maximam partem, raroque fusiones tormentorum exhibentur. *Palatia* & ædes magnatum non desunt, *Hochstratanum*, *Cæsareum* sub Carolo V celebre, *Nassovium*, *Egmondanum*, *Arebergicum*; singula nomine magis, quàm usibus supersunt. *Horti* complures & viridaria, non amœna minùs, quàm spatiosa in urbe; Extra eam, quâ itur Lovanium, amplissimus hortus, cerasorum ferax, quam sylvam dixeris, præteritur; ordine & copiâ ita structus, ut nullibi parem visurus sis.

FORMALE urbis ad *magistratum* & *subditos* tendit. Magistratus est *regius* & *opidanus*. Ille dicitur Consilium regium sive Parlamentum; quod Carolus Dux Burgundiæ anno CIↃ CCCCLXXIII

heic inſtituit, cujus ipſe princeps eſſet; cætero-quin XXXIV viris adſcitis, cancellario, cohærario, binis præſidibus, IV equitibus, VI ſupplicum libellorum magiſtris, initiatis conſiliariis VIII, profanis verò XII, partim Doctoribus, partim prolytis. Verùm cùm Philippus I. uxoris Joannæ beneficio ad ampliſſimam Hiſpaniæ regni poſſeſſionem vocaretur, anno cIↄIↄIII, Senatûs hujus forma, nec non Conſiliariorum numerus immutatus eſt, qui, uti adhuc hodie eſt, uno præſide, XVI conſiliariis, duobus ſcribis, ab epiſtolis ſeu à ſecretis octo, ſtat & durat. Ad hoc auguſtum Conſilium ultima eſt in Belgica provocatio. Equites aurei velleris primâ, ut loqui ſolemus, inſtantiâ coram hujus Senatûs tribunali citantur. cujus omnes ſententiæ, tam in capitalibus quàm civilibus cauſis latæ, decretoriæ prorſus ſunt, nec ullatenus retractantur, niſi quòd permittitur tamen *reviſio*. Obtinet in hoc ſupremo tribunali mos, in commodum potiſſimùm exterorum, ut & diſceptentur cauſæ, & conficiantur ſcripturæ *idiomate Gallicano*, ut Flandricæ genti magis communi. Ordinaria heic olim & ſolemnis aulæ Burgundicæ fuit ſedes. unde Philippus Bonus, Caroli pater, Mechliniam à Brabantia ſeparavit, voluitque diſtinctam eſſe à cæteris ditionem. Amârunt valdè hunc locum Principes Burgundici. inprimis Margaretha Caroli amita in hac urbe firmum fixumque ſibi elegit domicilium: tandemque anno 1530, in flagranti omnium gratiâ, inibi eſt extincta. Quia ſingularis eſt ditio, juriſdictione ſeparatâ gaudens, ſuis legibus clara, in Brabantia tamen media ſita; hinc eſt, quòd gravidæ matres, dum pariendi inſtat tempus, relictâ urbe, in interioris Brabantiæ municipium quoddam ſe recipiant,

inibi

inibi onerosæ alvi pondus depositurae, eo consilio & fine, ut liberi in partem immunitatum Brabantinarum (quæ magnæ sunt extensionis & usûs) itidem veniant.

Opidanus Senatus XII est virorum; quorum sex sunt patricii, sex plebeii, nimirum *pistores*, *ichthyopolæ*, *tinctores*, *coriarii*, *cerevisiarii*, *lanii*. quorum omnium tanta est dignitas, tantaque existimatio, ut è singulis horum collegiis singuli eligantur quotannis Scabini. Inter hæc amplissimum maximeque momentosum est *Collegium coriariorum*; ut quod opidanorum ferè quadrantem complectatur, suas seorsim mansiones habens & sedes; capacissimas illas, & cùm variis aquæ vivæ canalibus, tum ædificiis quoque, fossis, instrumentis, aliisque ad tam varias operum & apparatuum species necessariis rebus luculenter instructum. ipsi ejus sodales compluribus, iisque insignibus admodum privilegiis & immunitatibus; inter cætera autem, liberâ venandi & aucupandi potestate, non secus quàm viri nobiles & magnates, donati sunt.

SVBDITORVM videbimus *naturales* & *artificiales* dotes. Mechlinienses, civiles admodùm, & tractabiles sunt. Præter indolem ipsis innatam etiam venustatem nescio quam & urbanitatem ab aulâ olim apud ipsos commoratâ adsumserunt, & in hunc usque diem retinent; dicit Guicciardinus. appellantur *de meesters van polijt*. Artificiis mechanicis operantur XVII collegia. Inter ea excellunt numero textores. Officinæ eorum olim supra ter mille ducentas numeratæ sunt. Pannorum tenuissimorum & præstantissimorum copia heic magna. Lintea insuper contexuntur ejus bonitatis & pretii, ut non temerè usquam inveniantur vel præstantiora, vel pulchrio-

ra. Omne genus tincturæ pulcherrimæ heic conficitur & proſtat. Aheneæ machinæ, campanæ, tormenta, tintinnabula & vaſa quævis ambigam an alibi terrarum majori artificio dexteriùs faciliuſque ære conflentur. Adjicit Guicciardinus omnis formæ & capacitatis navigia.

Tali materiâ & formâ ſtructa nituit Mechlinia: quam anno cIↃ IↃ XLVI incendium deturpavit; fulminis jactu turris portæ arenariæ vicina, quâ maxima pulveris nitrati vis aſſervabatur, disjecta conflagravit, abſumtis ducentis, & triplo pluribus vulneratis hominibus. Quæ à bello adverſa ſuſtinuit, Meteranus lib. x habet.

Mechliniæ prandio habito, curruque conducto, itinere & viâ perquam amœnâ & commodâ

Veſpera Muſarum ſedem collegiaque ampla
Lovanii *aſpicienda dedit, numerumqae frequentem*
Doctorum, & juvenum, Phœbi qui caſtra ſequuntur.

LOVANIUM.

METropolis Ducatûs, & Brabanticæ terræ primi quadrantis caput, reliquas urbes omnes præcedens. præſtat enim omnium prima Principi juramentum, idque ab illo viciſſim ſuſcipit. Quatuor diſtat mill. Mechliniâ. Ingreſſi urbem, divertimus pernoctatum ad *interſignium* IMPERATORIS. dum cœna paratur, caſtellum in ſublimi colle ſitum aſcendimus, viſuri & colloquuturi cum celeberrimo PUTEANO. in tempore venimus, voti compotes facti. omnia arcis conclavia nobis aperta fuêre, jubente & ducente Puteano. Arx ſita eſt in collibus vitiferis; circumcirca amœnitatum amœniſſima amœnitas in ſeptis

ptis & floribus; suavitatem conciliat luscinia-rum cantus. sed omnia hæc, nihil ad Puteani humanitatem, cujus bibliothecam & opera Insubriæ inspeximus; auxit benevolentiam munusculo Inscriptionum fenestralium, & Kalendarii perpetui ad manus & digitos formati, tametsi schedæ adhuc essent sine catastrophe. res voti erat, tantum virum videre ad cœnam; sed excusatione morbi non ita pridem abacti, facti non fuit. Dimissi descendimus in diversorium, ubi à cœna datum est dormire in conclavi, quo olim Johan. Fridericus Sax. Elect. captivus habitavit, & à Carolo V Imperat. cum quo familiariter ibi vixerat, liberatus est. Sed ad LOVANIUM, quod *externè* in NOMINE; *internè* in OPERE & REGIMINE videbimus.

Nomen, posthabitis diversis originationibus, cum Lipsio à situ ei dabimus. qui talis est, ut mœnia vetusta, quæ, uti illa tulit ætas, fuerunt firmissima, ex albo nimirum lapide ad normam constructa, ex *alto* descendant ad loca humilia & aquis obnoxia, quas *Dilia* fluvius major & *Vorta* torrens extra ripas suas evomere quàm frequentissimè solent, & longè lateque omnes campos & intra muros & extra in stagna & paludes permutarunt. *Altum* autem illud, è quo descendunt, *Lo* vocatur; è quo mons ascendit sylvosus, à *Lo* nominatus *Lobergh* & *Lo-bosch.* Subjecta ista pulcherrima planicies aquis exundans, veteri linguâ *Vên* dicitur. Inde *Venæ* Batavorum etiam hodie, unde cespes ille ustibilis eruitur. Ergo *Lovanium*, sive, ut vulgata & vera vox est, *Loven*, dictum, quasi *Lo-ven*, humida planicies isti *Loæ* subjecta. Latini *Lovanium* fecerunt, Gallicam magis pronuntiationem *Louvain* sequuti.

Urbem

Urbem ipſam contemplabimur à *ſitu* & *ædificiis*. Ille amœnus eſt & jucundus, cœli & aëris benignitate nulli cedens opidorum Brabanticorum; unde majores hîc Muſis ſedem ac domicilium legerunt. Terræ bonitas non minor. intra urbem & in ſuburbanis ubique campos habet aquis obnoxios, è quibus colles aſſurgunt, alii vitibus conſiti, alii ſilvis horridi, alii pomariis uberes, alii per declivia ſegetibus læti. Sunt hæc quidem, *inquit Becanus lib.* I *Atvaticor.*, Lovanio & Romæ communia, ſed ſic, ut, ſi meo judicio ſententia ferenda ſit, longè lateque loci amœnitate Roma ſuperetur atque vincatur à Lovanio. nuſquam, ita me Phœbus amet, terrarum locus eſt, qui magis videatur mereri, ut ſit ſacrarum Muſarum domicilium. Ager vini ferax, ſed temperati, & ſtudioſorum cerebro, quos ſobrios eſſe decet, convenientiſſimi. *Dilia* fluvius interluit urbem, quæ ſphærica penè rotunditate ambitum habet. menſio facta eſt, anno CIↃ CCCC XXVII, procerum certamine. Erant heic Aulici complures cum ipſo Duce, per occaſionem inſtitutæ nuper Academiæ: & fortè ſermo de urbis hujus magnitudine, &, ecquid aliæ finitimæ æquarent, aut ſuperarent? Sermo primùm, mox ſponſio: atque ea inter quatuor Dynaſtas. Incaluerant, & miſerunt gnaros talium, & metiri juſſerunt: compertumque eſt, *Lovanium ſuperare Gandavum tribus virgis, Leodium octo, Lutetiam decem, non incluſis tamen ſuburbiis, Coloniam octodecim.* ex *archivis Lipſ. cap.* VII *in Lovanio.* Poſt ſedulum factum examen, opidum hoc interiore mœnium ambitu ſex Italica milliaria, quibus conficiendis duas minimùm horas impendas, exteriore verò plus octo milliaribus continere comperio, dicit *Guicciard.*

ÆDI-

ÆDIFICIA, *externa* & *interna*. Externa primùm ſunt *foſſæ*, latæ, profundæ, atque eæ ſæpè per vivum ſilicem, aut ſcrupoſam terram percuſſæ.

Muri, lateritio pulchro opere,& ſectis deinde lapidibus albis, latis magniſque, interſtincti aut intecti: iidem validis fundamentis ab imâ foſſâ educti: ſic ut operis tertia pars vix veniat in adſpectum.

Turres denſæ & altæ, quæ diſtinguunt; atque infra eas fornices & cryptæ, robuſto opere, ad condita aut uſus militares. Eminet inter alias *Turris impenſæ perditæ ſeu ſupervacuæ;de verlooren koſt*; ob id nomen adepta, quòd ſimiles ſeptem cogitaſſent diverſis partibus erigere Lovanienſes, ſed abſolutâ unâ & ſuperveniente calamitate ſumtibus impares à cœpto deſiſtere coacti ſunt. *Grammaye in Lovan. pag.* 6 Ex hac cœlo ſereno Antverpia octo mill. diſſita videri poteſt ab acribus oculis. Structa anno cIↃ ccc LXIV. laterculo muri introrſum ſtructi, lapide deinde candido veſtiuntur. rotundâ formâ in altum æquabiliter ſurgit,non in alium(& hoc fine facta) quàm ſpeculæ uſum; circumjecta enim ad multa millia paſſ. undique detegit. Ad ſummam, urbs turres eximii operis in mœnibus habet LIII. *Propugnacula* XIII, & moles aggeſtâ terrâ conſolidatæ, & *pontes* ſublicii XVI, alibi extantes ad munimen portarum nuper acceſſerunt, de mandato Gubernatoris harum provinciarum. Portæ XI, è candenti ſecto lapide. è quibus ſpectabili operæ viſuntur hæ; BRVXELLENSIS, MECHLINIENSIS, HASBANICA, DIESTENSIS, PARCENSIS. nomina à locis habent, quò ducunt. alias dicuntur; BANCKENSIS, MONTANA, THENENSIS, FLIERBACENSIS. accedunt his VINEA-

RVM

RVM & HEVERLENSIS; illa à vinearum, ista ab hortorum in suburbano frequentiâ nuncupatæ. JOBBENSIS à Sacello D. Jobi in Wesemalia, aliàs *emissitia* dicta, quòd illac aqua mittatur.

Tantum de externo urbis opere: INTERNVM sequitur, binis fulcris firmum, nimirum *Sacris* & *Politicis ædificiis*. E sacris I. *Basilica Petri*, visu digna; architectorum judicio, nulla pluribus locis pari politurâ invenitur. In chori medio tumulus Ducis, & alii alibi; quorum epitaphia Fr. Swertius collegit. inquire inibi in effigiem Christi, audies historiam de cruce & fure. Turris inter pulcherrimas Belgii habita, sed ruinis & igne multùm deformata diverso. Canonici ibi collocati XVIII: quibus *Præpositus* etiam, præter Decanum, velut caput præest: magna dignitas, & olim non nisi in Principum aut Procerum filios collata. Dignitati adhæret honos, quòd is à novo Principe, quoties auspicia imperii suscipit, juramentum solemniter exigat, capiatque: in quo & *Advocatos se Canonicorum D. Petri fore* profitentur. Equum deinde Principis, cui insidet, donativum habet: quem tamen olim *Cantor* vindicabat, & lis inter eos fuit. (*Lipsius lib.* 2, *c.* 14, *de Lovan.*) Parochia II. *D. Michaëli* inscribitur. superstructa est portæ murorum veteri. turrim initio habuit altiorem, sed corruit cum vicinarum ædium detrimento, CIↃ CC XXV, neque iterùm est educta. III. *Iacobo*. quæ de cœlo tacta, sed reparata, collegio Canonicorum data est. IV. *Gertrudi*. inhabitatur à Canonicis Regularibus. fama habet, turrim istam, satis egregio opere, emolitos lanifices esse, idque collaticio inter se ære: potentem hîc scilicet, frequentemque tunc nationem. Eynhoudtius, vir prudens, cœnobium pulcherrimo ædificio auxit & or-

& ornavit. Eſt ab eo perpetua & magna *porticus* circum hortos, in membra & cubicula ſupernè diſtincta:ad uſum duodecim è nobili ſtirpe adoleſcentium, (nam tales admittuntur tantùm,) quos hîc ali & ſcientiâ ac pietate voluit informari. Inſigne opus,& inſtitutio. V. *Quintino* aſſignatur. Templum quidem non maximum, ſed vel pulcherrimum, *Lipſi* judico, inter omnia eſt: benè & aptè commenſuratum, multa luce undique colluſtratum.

Ad VIRORVM COENOBIA eamus. Eminent inter ea DOMINICANI. In choro templi, feneſtræ vitreæ ſunt, Principis Henrici III donaria. Fama tenet, *Albertum Magnum* Ratiſponenſem Epiſcopum huc veniſſe, & altaria quædam in anteriore templo ſacraſſe, anno cIↃ CC LXXVI. Ajunt &, diſcipulum ejus, *Thomam Aquinatem*, comitem fuiſſe,& euangelium de loco ſuperiore ceciniſſe: ac pulpitum ipſum ſervant, quo ferunt uſum. Familiarem fuiſſe Principibus, illud conſtat: & Aleidem, viduam dicti Henrici, ad eum Pariſiis agentem ſcriptitaſſe, & conſilia vitæ dirigendæ petiiſſe, atque accepiſſe. *Lipſ. cap.* XVI, *lib.* 9, *in Lov.* FRANCISCANI his à tergo adhærent, brachio fluminis diviſi; qui huc veniſſe quinquennio poſt Franciſci mortem, anno cIↃ CCXXXI, dicuntur. Cœnobium vetus eſt: chorus templi novus, altus & illuſtris, ſtructus anno cIↃ IↃ XXXVI. Columnæ appenſa ſunt JVSTI LIPSI *icon* & *epitaphium*, quod ſibi ipſe ſcripſit & poni mandavit, anno cIↃ IↃC IV, III eid. Febr.

Quis heic ſepultus, quæris? ipſe edifferam.
Nuper loquutus & ſtylo & linguâ fui;
Nunc alteri licebit. ego ſum LIPSIVS:
Cui literæ dant nomen, & tuus favor.
Sed nomen. ipſe abivi; abibit hoc quoque;

Et

Et nihil hic orbis, quod perennet, poßidet.
Vis altiore voce me tecum loqui?
HVMANA CVNCTA *fumus, umbra, vanitas,*
Et scenæ imago, &, verbo ut absolvam, NIHIL.
Extremum hoc te alloquor:
æternùm ut gaudeam, tu apprecare.

CARTHVSIANI intra mœnia sunt, loco ab omni tumultu & frequentiâ semotissimo; ita ut nec eremi solitudinem in urbe magnoperè desiderent monachi. In cœnobio est spectabilis porticus, magnitudine & opere: nec scio, ait *Lipsius*, an heic, aut in finitimis locis, alia comparanda.

Patres Societatis primùm heic duo; mox numerus auctus collegium fecit. TorrentI Episcopi Antverpiensis liberalitate; qui moriens opes suas ei legavit, hodiè multùm superest.

Reliqua virorum cœnobia eant suis numeris. *Fœminarum* IX numerat Lipsius; quæ, si placet, ibi vide, sine nostro calamo, adjumentóve.

Priusquam hinc discedo, leges pietatis dabo pro divino cultu Lovanii olim sancitas; quæ sunt: *Templorum parietes aut cœmeteriorum areas urinâ aut excrementis ne fœdato; aliàs graviter mulctator: Templis, ædibusque sacris honos esto, & ne quis pilam, néve trochum in area, aut circum illa, ludito.* Itèm: *Diebus festis sacratisque ne quis aliud agito. Nemo cauponam aut tabernam promercalem ante publici sacrificii finem reserato, néve quid emito aut vendito.* De tabernis hodiè adhuc servatur: in caupones verò vulgus se immergit. Lex alia, ad probitatem, claudat: *Ne quis noctu personatus, néve mutata veste obambulato. Ne taberna, ne caupona, post vespertini æris signum patens esto.*

Ad POLITICA si voles ire, CVRIAM commendamus, totam è secto per artem lapide, figuris & em-

& emblematis variè ornatam. Magnitudinem justam habet, symmetriam bellissimam; insigne est majorum elegantiæ vel opulentiæ monumentum. Videre intus habes scalas & petardas, quibus occupata olim urbs fuit: Tabulam insuper, Andromedæ fabulam quæ repræsentat, factâ accommodatione ad introitum Alberti. Sed curiam sine legibus, præsertim raris, non relinquam. In *raptores* erat: *Stupri raptúsve conciliator aut adjutor exsul esto; qui autem patraverit, ligneâ serrâ caput abscinditor.* Novum, hercules, de *ligneâ serrâ*; & absterrere gravi & lento hoc supplicii genere voluerunt. Item in *pugnatores: Si quis civem invitum ad certamen provocaverit, assere plectitor.* Asser autem genus ferreæ securis erat, quâ ex superiori loco & cum pondere trabis aversæ demissâ caput reclinato in truncum proscindebatur.

Sed conscendamus hinc ARCEM sive BVRGVM, olim Comitum sedem. In hac agebant; absentes Burggravium, id est, arcis præfectum, constituebant; liberos suos hîc locabant & alebant; etsi alibi jam, aucto imperio, domicilium suum haberent. In causa aër purus & salutaris, cum prospectu circùm pulcherrimo. Heic *Carolus Quintus Imperator*, puer cum sororibus est educatus. Heic exteri Principes, & qui advenissent, metationem accepêre, & velut per honorem in veteri aulâ collocati. Heic *Eduardus* ille, Rex Angliæ, qui Philippo Galliæ bellum fecit, anno cIↃ CCC XXXVIII, cùm in Belgicam venisset, societatem & auxilia rogaturus, cum uxore totam hiemem egit. *Puteus* in arce heic miræ profunditatis. altitudo CXXX pedum est. è profunditate adsurgit echo: egregium quid & quod unum ibi notes.

CATA-

CATARACTES pulchro & operoſo opere, in ipſo fluvio Diliâ, atque illi coërcendo, aut diſpenſando, anno cIↄ ccc LXV factus: qui tamen ex inſidiis urbem pænè oppreſſit anno cIↄ Iↄ LXXIII. Lipſius narrat, cùm ingentes pluviæ fuiſſent, & nix item ſoluta, VI idus Januarias negligentiâ Curatoris evênit, ut obices parùm in tempore levarentur, aquamque tranſmitterent. Stitit ſe amnis igitur, & magnâ mole intumuit, & mœnia jam ipſa æquabat. quæ juxta cataractem denique perrupit, & toto impetu urbem invaſit. pecudes & homines quoſdam abſtulit, ædificia dejecit; ut ſupellectilem & penum civium omittam.

Reliqua urbis opera ſunt; FORA IX rerum venalium; MOLAE FLVVIATILES XIV; VIAE urbem ſecantes mediam XII; PLATEAE laterales CXL; PONTES lapidei XVI; FONTES publici IV. His accedunt *Croijorum*, *Schoon-vorſtiorum*, *Naſſoviorum*, & *Bergenſium* Principum palatia.

Verùm ad *ædes LipsI*. Venerare MORES ANTIQVOS; Canes, delicias tanti viri, ad caminum pictos, inſpice; Nomina & carmina laudi memoriæque eorum à Lipſio ſcripta rogatus addam:

SAPPHIRVS catellus, gente Batavus, corpore albet, capite auribuſque purpurat; diſcrimine tamen albo à ſummo eo, inter aures, cuneatim ad os deſcendente. Senecio nunc eſt, & tredecennis. cùm in flore, pulcherrimus & lepidiſſimus catulorum.

Gemma dedit nomen; ſum verè gemma catellûm,
Quotquot terra habuit Belgica, habebit, habet.

Tale

Tale decus vultus, talis Venus ; adde lepores
Ingenii, humanum qui sapiant genium.
Et sane est aliquid mî hominis. vis argumentum?
Vina bibo , vino nata me habet podagra.

MOPSVLVS catulus, domo Antverpiâ, donum à Cl. V. Arnoldo Borcoutio, amico veteri & ICto. is corpore albet, capite, auribus atque altero oculo sufflavis. Rostrum è rubro albicat, breve & obtusum; & nare prorsus repanda, crassulus , argutus , mordax est, ætate bimus.

MOPSVLVS *ast ego sum , domini conviva : quid ultra ?*
En etiam lectum participo domini.
Estné aliud ? domini dominus, si dicere fas est :
Usque adeò formæ huic jungitur improbitas.
Sed formæ, quæ rara cluet, si examine justo
Pendor, quod nec ames est mihi, plus quod ames.

MOPSVS canis , gente Scotus , colore crasso spadiceo, sed circa oras aurium , & in ipso ore , dilutius flavo. super oculum utrumque orbiculi æquales duo , itidem flavi. idem color in pedibus interioribus, intra femora. sub cauda , & in ano. at pectus latum & honestum, pantherina prorsus specie, album & maculis spadiceis sparsum. tales ipsi imi pedes. annum agit tertium , ad invidiam pulcher.

MOPSVS *ego , formâ qui vinco sæcla canina.*
Quod nolim in magno corpore nil habeo.
Quodque velim , dominum , dominam , ancillamque volentes

Con-

Conciliat probitas ſimplicitaſque mihi.
Ille canis redeat meruit qui cælica templa :
Si certet, terra hunc, me ſibi cœlum habeat.

Sed properemus ad ACADEMIAM; videamus *Magiſtratum* & *Collegia* ; *nobilitatem* & *plebem* ; quæ nobis erunt FORMALE. Academia, urbis anima, è Colonienſi nata, ſed matre magnificentior, ſecundum Pariſienſem nec numeroſior, nec ornatior. Situm loci en à Lipſio. Quid ſitu ſalubrius, vel amœnius ? Aër purus & ridens : loca paſſim vacua & delectantia; prata, agri, vineæ, luci & rus, ut ſic dicam, in ipſa urbe. Mœnia conſcende & perambula: quæ ſubjecta facies? cujus frontem animumque non explicet iſta mirabilis ſimul & delectabilis varietas? Heic ſegetes, poma, uvæ creſcunt; heic pecudes balant, aut mugiunt : ibi aves garriunt & cantillant. Jam pedes aut oculos extra mœnia effer. ſunt rivuli, aut flumen Dilia, vago flexu ; ſunt villæ, aut cœnobia ; eſt ſuperbum illud Prætorium *Heverléa* ; arboreta, aut ſilvæ intermixtæ, & ubique meræ locorum deliciæ. Annus & dies natalis & auſpicalis ejus eſt, cIↄ cccc xxvi, ſecunda Octobr. Hic dies & hodiè ſervatur, & majorum exemplo quotannis lectiones renovantur, ſive ipſo noſtrorum verbo reſumuntur. *Forma* adminiſtrationis hæc eſt : *Rector* & *Senatus* ſunt qui regunt, & dux *Ioannes* olim, monitu Pontificis, omne jus ſuum in eos contulit, ac liberam poteſtatem in ſtudioſos permiſit. *Rector* à Senatu academico creatur, idque ſingulis ſemeſtribus, ut nunc res habet. Magna eſt hæc dignitas, & ſplendorem ei dant *Accenſi*, ſive *Bedelli*, ut vocamus : quorum unus, prælato grandi argenteo ſceptro præcedit & ducit, famulis ſequentibus; interdum & octo præeunt, cum ſuis quiſque ſceptris, ſed in ſolemni proceſſio-

ceſſione, aut die feſto. Narrant, Carolum Quintum, Imperatorem, cum fortè heic eſſet, loco ceſſiſſe, & latus Rectori texiſſe. *Inſigne* poteſtatis purpuram geſtat, & in humeros extenſam epomidem rejicit, cujus oræ pellibus variegatis prætexuntur. *Caputium* vocant, nec abs re: nam olim caput eo velare ſolent, & ſic geſtare. eſtque hoc à Principum imitatione & exemplo, quorum talis ille olim cultus. Hic Rector jus omne in Scholaſticos habet; cauſas audit, decidit, mulctat, punit. Cui rei *Promotor* etiam eſt, (ſic Prætor ibi appellatur,) qui, jubente aut conſentiente Rectore, neque aliter, manus injicit; in cuſtodiam & vincula etiam ducit. Grandioris noxæ convictos punit, vel capite, ſi viſum eſt; ſed raro viſum, ait Lipſius: & omnis iſta judiciorum ſeveritas in pecuniarias ferè mulctas deſinit; mitigatque crimen vel ætas adoleſcentiæ, vel & favor qui ſtudiis debetur. De *foro* & *judice* pauca adjicio. Si civis agit, rei forum ſequitur, id eſt, ad Rectorem venit. Si ſtudioſus in civem, aliud huic rei tribunal repertum eſt, neque ad urbanum aut ſæcularem Magiſtratum itur. Eſt enim *Conſervator*, (nomen illi, quia jura noſtra tuetur & ſervat,) qui tribunal ſuum habet, & adſeſſorem juris peritum, ad quem cauſæ hæ tales conjiciuntur & aguntur. Imò licet ad eum è tota Brabantia evocare, etiam æs aut aliud debitum petere: magno ſtudioſorum commodo, qui domo ſe, aut certè opido non movent. Eccleſiaſticum hoc tribunal eſt, & ideò telum aut fulmen *excommunicationis* exſerere poteſt in non parentem. Qui autem hoc contemnunt, in eos Judex à ſæculo advocatur. Singulare hoc jus eſt, & olim nuperque obtinuit, ſuo quod exemplo probat Lipſius. Iſti muneri ſolet præfici aliquis

Antistitum, & ferè *Abbas* Gertrudanus, qui in urbe agit. Est etiam alius honos in Academia, nimirum *Cancellarii* dignitas. Is jurisdictione abstinet, dumtaxat titulos & honores, exactis studiorum spatiis, auctoritate Pontificiâ confert, dico *Magisterii*, *Licentiæ*, *Doctoratus*, ut Academiarum mos nunc habet. Hoc munus vindicat *Præpositus Divi Petri*, & illo absente *Decanus*: ac proximum à Rectore in conventibus publicis locum tenet. Ita regimen & capita fuêre: *Senatus*, qui omnia adgubernat, sunt quinque *classes*, sive *Facultates*: THEOLOGIAE, JURIS CANONICI, JURIS CIVILIS, MEDICINAE, ARTIUMQUE. In has Doctores omnes veniunt; adsciscuntur & aliqui non doctores, ut prudentia aut usus ab iis suadent: in illam autem *Artium*, præcipui è Magistris. Hæc & *Decanum* habet, seorsim in consessibus honestandum. Hic Senatus Rectorem, ut dixi, creat: idem omnia moderatur & temperat. & *Rector*, etsi nomen magnum, tamen potentiâ ferè ut Venetorum Dux est, & à Senatu suo pendet. *Hæc Lipsius cap.* III, *lib.* III. Jam ad collegia sive scholas publicas. Primò est publicus locus, ubi tres primariæ scientiæ docentur, *Theologia*, *Iurisprudentia*, *Medicina*: prima, inferiùs; supernè duæ reliquæ. & sunt auditoria in universum quinque. Ædificium vetus est, nec huic usui primò structum, sed lanificibus, cùm ii in flore essent, anno cIↄccc XVII. quod duplex inscriptio parietibus inserta docet. Vocant *Halas*, ut solent ista hominum aut mercium receptacula: latinè *Basilicas* dixerimus: hodiè *Athenæum* audit. In hoc Lipsius docuit, & historias & antiquitates explicuit. Præter hunc locum publicum, qui liberis auditionibus servit, (nemo enim adigitur,)

tur,) sunt *pædagogia* quatuor;ubi strictior disciplina; & pueri vel adolescentes in primis artibus atque ipsâ Philosophiâ maximè instituuntur. Egredi inde, aut abesse, sine venia non fas. Nomina verò habent ab insignibus suis, & sunt; *Lilium*, *Falco*, *Castrum*, *Porcus*. Accedit tertius locus, linguarum notitiæ destinatus, quem à re vocant *collegium trilingue*; nam Hebraïca, Græca, Latina illic docentur. Dicitur alio nomine *Buslidianum*, ab auctore Hieronymo Buslidio, Carolo Quinto qui erat in deliciis. hic moriens opes suas in hos studiosorum usus reliquit. Præter hæc, aliud collegiorum genus est, ubi non tam docetur, quàm alitur juventus, & subsidia studiorum in certos annos habet. Pulchrum inventum, & quod in Anglia, Oxonii præsertim, magnificè usurpatur. Primum est *Theologorum*; quod divisum, &, ut facilius regimen esset, alterum factum, quod *parvum* appellant. *Bessarion* Cardinalis, cùm legatus à Pontifice in Belgium esset, anno millesimo quingentesimo decimo tertio heic fuit, & hospitio exceptus, memoriam sui reliquit Biblia manuscripta. Iisdem studiis dicatum est *collegium* Pontificium; digna Duce, digna Principe domus. quam extruendam curavit Pontifex Hadrianus Sextus; sed cùm cœpit, Decanus heic in æde D. Petri erat. Primum in *Iure* collegium est, quod *Divi Ivonis* titulo dedicarunt; alterum est *Donatiani*; tertium *Winckelianum*, Juri dicatum, sed à Doctore Medico Joanne Winckelio, anno cIɔ Iɔ LII, fundatum. Duo insuper sunt ædificiis conspicua, *Sabaudianum & Dalianum*. atque illud juventute etiam satis frequens est, & floret: hoc modicè; sed ob splendorem Princeps sibi in Palatium legit, & huc veniens eò divertit. *Leodi-*

censi auspiciis Ernesti Bavariæ Ducis surrexit.

Ab academia ad *nobilitatem* & *plebem* veniamus. Nobilitas in VII familias fuit divisa, sive gentes veriùs; quæ sunt: *Limingii*, *Calsterii*, *Radingii*, *Steenii*, *Vernsalii*, *Gielii*, *Rodii*: è quibus singulis alii, familiarum velut rami orti, latè sparguntur, &, quamquam ad unum caput relati, nominibus dividuntur. Limingiorum habet familias *triginta & unam*; secunda, *viginti octo*; tertia, *novem*; quarta, *duodecim*; quinta, *quattuor*; sexta, *septem*; septima, *novem*. Sunt ita centum familiæ. Ex his soli in Patres sive Senatores legebantur, (titulo *Patriciorum.*) Senatorum numerus est XXI; è quibus duo Consules leguntur, tum seorsim septem Scabini. Isti omnes è nobilitate olim: obtinuitque ad annum cIↃ CCC LX, cùm seditionibus plebs etiam se inseruit, & mixtio est facta. Hic accedebant *Petermanni*, plebeio verbo, quasi dicas, *homines Petri*, sive de *familia* S. Petri. Unde hi & quales sint, vide *cap.* IV, *lib.* II, *apud Lips.*

Jam ad PLEBEM; quæ olim frequens hîc. Annales habent, tempore Joannis III. anno cIↃ CCC L, tantam textorum multitudinem heic fuisse, ut ad tria, imò quatuor millia textrinorum in urbe essent; addunt autem, cuique textrino opus fuisse non minùs triginta aut quadraginta homines, qui lanam præpararent, qui carminarent, qui nerent, aliasque tales operas exercerent. Sed inprimis, qui fullonicam. multis enim iis opus, cùm molæ istæ aquariæ ad eam rem aptatæ tunc nondum in usu. hæc si vera, colligit Lipsius, ex solo illo genere ad *centum sexaginta* millia in hac urbe degisse; unde tanta heic turba fuit, ut, cùm horâ undecimâ signum campanâ daretur desinendi operis; parentes sollicitè minores liberos in ædes ducerent aut traherent, ne impetu & im-

impulsu venientium obruerentur. Quòd si hi tam multi, non oportuit pro numero multos quoque fuisse caupones, sartores, sutores, lanios, alios, alios? sed hæc olim; hodie infrequentia magna est. Militiam aut agros multi, alii sellularia opificia exercebant: sed honestiores, & qui præter caput aliquid in censu habebant, arma etiam festis vacuisque diebus tractabant. Militia tunc & tela (quod ad plebem) ferè sagittæ erant, eæque arcu vel ballistâ emissæ. Igitur Collegia, in quæ nomen darent qui hoc vel illo utebantur telo, instituta. Erat unum *sagittariorum* simplice arcu; duo *ballistariorum*; postremò *sclopetariorum*. Hæc collegia GILDAS dicunt: imago manet; usus periit, serius nimirum & verus, qui ad militiam spectat; nam in oblectationem aut pompam nunc usurpant. Areæ sive horti his exercitiis destinati erant, in quibus docebant, discebantque. Lovanienses & Bruxellenses, finibus & amicitiâ semper juncti, statum quotannis tempus habebant, quo *Furam* convenirent: amœnum locum & pari ferè spatio ab urbe utraque sejunctum. Vetusta ibi arx est Principum Brabantiæ, & affita *Sogniacensis sylva*: & juxta eam area, & certamen; ibi ballistariorum certamen; præmium victoribus vinum erat. Tantum de plebe, quæ olim frequens & in flore, pòst imminuta, præsertim in lanificibus, qui indignatione & metu patriam mutantes, iverunt in Angliam. Unde ibi adhuc hodiè eorum coloniæ, & gloria inde pannificii. Ita fuit olim Lovanium florentissimum; modò defloruit, & ex veteri gloriâ & copiâ non nisi umbra hodiè. Juverunt lapsum grandis populus, opes, lascivia, dissidia, seditiones, venena omnis status. Lector, si volet, *Lipsium* legat de his in Lovanio, & *Grammaye*.

Ad suburbana respiciamus. Est BANCVM ad lævam, ipsâ viâ Bruxellensi, teli jactû à porta, cœnobium virginum D. Augustini. Peculiari instituto obligatæ sunt judicare de leprosis, & judicatos recipere atque alere, qui sunt Lovanienses, aut Heverleenses. Princeps novus, priusquam Lovanium intret, illîc quoque juramentum ad altare GeorgI solet edere, & precibus nuncupatis, dono aliquo honestare.

PARCVM item aliud cœnobium est, sed ordinis Præmonstratensis. Nomen habet ab ipsa re & usu, quem antè præbuit; fuit enim *vivarium*, sive locus clausus, alendis feris ad oblectationem Principum, quod genus *parcos* dicere solemus. Amœnus locus est, silvâ, piscinis, rivo, pratis delectabilis, & studiosos sæpe ad se trahit.

Extra portam dum nos occupamus, HEVERLEAM oculis libemus. Mediæ horæ itio est; Via pulcherrima ab ipso opido recto limite adusque silvulam & fontium receptacula sive castellum aquarum ducit. Longa est paullo minùs mille passus, lata pedes XL. ad libellam æquabilis, & inter montes aut colles, altos alibi ad viginti pedes, depressa & complanata. Margines sepibus vivis clauduntur, in parte muris: tiliis arboribus adsitis utrimque obumbratur. Egregium & regium opus; domicilium Ducum Arescotanorum. Ipsa loci facies, à Deo & natura multùm est amœna. Ecce inter modicè declives colles arx jacet; flumen Dilia prætercurrit à fronte; à tergo FVRA rivus; cujus cursum in præcipua parte opus & manus direxit: eumdem per prata derivavit, piscibus aut pisciculis receptaculum & custodiam. tum prata, agri, silvæ, venatibus aptæ pulcherrimo adspectu recreant animum & diffundunt.

Pi-

Piſcinæ numero ſeptem, ſuavi adſpectu, & oportuno ſitu, inter declives agros, & veſtitos arboretis colles. Horti heic, pomorum; nuceta; vivaria cuniculis aut lepuſculis; columbaria. Hoſpitibus adventantibus, imò & nobilibus domeſticis heic domus. Adſita area & equile: area altera ante arcem, lata & pulcherrima, utrimque arboribus, ambulacris & xyſtis clauſa: tiliæ arbores diſpoſitæ. Hortus prunorum, perſicorum. Propè hortus florum cum ſuis flexibus & labyrinthis; Ibi fons, qui altè ſubſiliens marmoreo labro duplici excipitur. Adſunt pergulæ, topiario opere, grandes: occultæ aquæ aut ſiphones in iis, qui ingredientes fallunt & inundant: monticuli item ſive rupes è topho, ſilice, teſtis conchiſque marinis mirandâ arte. Vertebrâ motâ, molæ moluut, aviculæ cantant, aqua adſtantes ſpargit: alia, cum oblectatione miranda. Alia via, arboribus limitata, ad cœnobium ducit; antè, hortus olerum, & herbarum edulium. Fons in eo è marmore, & tali vaſto labro. Porrò pergulæ, labyrinthus & fons. TEMPLUM & cœnobii multiplex ædificium ingredere: in quo viginti-quattuor religioſos ordinis *Cœleſtinorum* eſſe oporteat, ex lege & ſcito teſtatoris: ſed injuriâ temporum, itemq́ue hominum incuriâ, diminuerunt. Amplius ibi, res miranda: marmorea Principum Croyorum & affinium ſingulorum monumenta; ibi genealogiam Ducum de Areſcot ab Adamo uſque ad præſentes ultimos videbis in choro ad latera, cum eorum iconibus & nominibus. Res non Belgio, ſed Europâ admiranda. Inter cetera, en epitaphium Caroli Ducis in lapide, litteris circumcirca ex orichalco, quod ipſus ſibi dicitur compoſuiſſe:

Carolus à Croy, nuper Dux Croy & Arſchotti, ex magna progenie natus, nunc putredo terræ & cibus vermiculorum. obiit in Domino, exſpectans reſurrectionem mortuorum, anno cIↄ Iↄc XII.

In Sacello varia ornamenta ad miſſam. *Numus* ibidem oſtenditur, qui è numero dicitur eorum, quibus Salvator venditus, magnitudine bacionis, ſed pondere dimidii Imperialis; alterâ parte caput humanum; alterâ flos cum epigraphe, ΡΟΔΙΟΝ; fortè quod in inſula Rhodo ex argento fuerit facta talis moneta, & Hieroſolymis uſurpata in quotidiano uſu & mercimoniis. Templo egreſſus, ingredere hortum religioſorum, aream, collegium, quod deſtinatum ut parva academia lectionibus aut diſſertationibus, in gratiam Principis & adventorum. Adjacet hortus cœnobii, aula inferior, & piſcinæ; nec deſunt agri, & prata; ampliùs, parcum eſt, ſive locus clauſus in ſilva, ad feras. Ibidem arboreta; fons primarius & ſcaturigo; mox piſcinæ. Hæc omnia extra arcem. Jam ARX ipſa, domicilium Principis: ſuperbum opus, ſi perfectum. Fons in ea pulcherrimus, altè ſaliens, & labris marmoreis exceptus, ſtatuis ornatus. Foſſæ circum arcem latæ, profundæ, nitidâ aquâ plenæ. Hortus voluptatis adſitus, cum molendino duplici: frumentis frangendis & ſecandis lignis: mox venatorum domus & falconariorum. Adjacent prata, foſſis è rivo Furiâ circumdata; trans rivum viæ arboribus ſeptæ, & agri. Ad ſummam, locus amœnitati & Muſis factus; cui ipſe Princeps quoque impendia ſua & curas confert; ſed & Lipſius ſuum hoc epigrammatium:

Mæ-

Mœsta ò Belgica nostra, tolle vultus,
Tolle, & lumine lætiore lustra
Magni Principis *hoc opus, sacratum*
Musis & Veneri, & *venustiorum*
Quidquid est hominum superba. gaude,
His adaucta palatiis & hortis,
Hisce fontibus, hisce & arboretis,
Xystis, limitibusque & ambulacris.
O dispar facies vetustiori!
Ante scabra loca hæc, & absque cultu
Horrida, ardua, iniqua, sabulosa:
Nunc quàm splendida, quàm polita rident?
Ades GRAECIA *tu vetus, vetusque*
Ades ROMA: *me, ecce,* BELGICA *audet*
Se conferre; an & ausit anteferre?

Sed pedem jam extra urbem ponemus in iter, quod perreximus, cœlo conatibus nostris adplaudente. Bruxellam circa meridem deducti, Lovanio quatuor leucis abjunctam. ingressi commodum satis hospitium, quod VETERIS LVPI nomen præfert, quatriduum commoratione, frequentatione urbis & aulæ, tempus consumpsimus.

BRUXELLA.

NOmen & originem à Brenno (*Brussel* quasi *Brensel*, id est, Brenni sedem) & Senonibus ducunt annalium compilatores: qui heic arcem, Galliæ infestandæ in has oras profecti, exstruxerunt: alii à paludibus, quarum magna in vicino copia: alii à lacu sive voragine in silva Zoniæ: alii à Russis. Et quia montem haut procul Lovanio norunt à Russis dictum, putant locum hunc nomen accepisse *By-Russel*, id est, apud Russorum sellam situs. Alii ob frequentes fontium scaturigines, & proinde cavitates terræ,

Bruſſel, quaſi *Ruyſel*, id eſt, ſedem ſeu locum tumultuantem, vel *Ruyshel*, id eſt, antrum murmurans dictum, opinantur.

Sed ad urbem, qualis ea, & quomodo regatur. videamus *Situm* & *Partes*. *Situs reſpectu terræ*, locum occupat amœniſſimum. Ea agro benè culto, nemoribus ac pratis undique circumdata. Intus partim in colles leniter aſſurgit, partim ſe in planitiem pandit, digniſſima maximo Principe ſedes. pulcher proſpectus ad aliquot leucas ſeſe extendit. ita quidem, ut nunquam heic vel pabuli, vel annonæ, in uſum aulæ, fuerit penuria, licet aliquando VII heic uno eodemque tempore fuerint coronati Principes congregati, nimirum Carolus V Imperator, filius ejus Philippus Rex Hiſpaniæ, Maximilianus Rex Bohemiæ, unà cum uxore Reginâ: Heleonora regina Franciæ; Regina Hungariæ, gubernatrix; & ex Africa Rex Beleſiæ. hi juncti cum aliis Principibus præſentibus, minimùm octo vel novem millia ſecum habebant equos. Ab alia parte Silva Sogniacenſis eſt, leucæ tantùm quadrante disjuncta, venatione ſimul & lignatione Regali inſignis, tùm abbatiis undique ac monaſteriis cincta, fontibus item limpidiſſimis, & magnâ fructiferarum arborum copiâ nobilis; quæ omnia inter ſe juncta & cœlum efficiunt ſaluberrimum, & aquas longè dulciſſimas.

Reſpectu aquæ, fluviolus Sinna mediam interlabitur. huic aquæductum civitas adjunxit, *die vaert*; qui per quinque tota miliaria recto ferè tramite naves ab urbe ſolventes in Rupelam fluvium, mox in Scaldim delabi facit, ut inde libero curſu, ſi velint, vaſtum mare petere poſſint, ſummâ cùm civium tum vicinorum commoditate. Præter hæc omnia, heic quinque cataractæ,

quas

quas ab effectu illi *Exclusas Sluysen*, dicunt; oportunis maximè locis ad aquam identidem coërcendum & sistendum, maximâ sanè industriâ & judicio structi; ne scilicet uno, quidquid ejus est, impetu, in primum illud receptaculum sese effundat; cùm Bruxellæ, &, in aquæ ductûs hujus initio, aqua, sit quadraginta & ampliùs pedes, quàm in exitu, altior.

Forma externa cordis humani figuram exactè refert. *Circuitus* opidi æqualis ferè est Lovanio, comprehendens quantum duarum horarum spatio obiri potest.

Antequam discriminatim ad Partes veniamus, monebimus, in opido hoc *septenarium numerum* multùm valere, Mathematicis sacrum propter Planetas, qui res omnes terrenas adspectibus suis & influentiis, Deo sic disponente, regunt & moderantur. Ex hoc commune habet cum Avenione Galliæ urbe. Numerantur verò Bruxellæ, VII *fontes publici*, VII *in forum deducentes plateæ*; in quo & VII *sunt ex ordine domus* amplissimæ, quæ à Senatu civibus elocantur. VII *parochiales Ecclesiæ*. VII *nobiles*, & cùm antiquitate, tùm privilegiis illustres familiæ. VII *Scabini*. VII *obstetrices*, quæ mulierum parturientium curam suscipiunt: hæ, cùm ejus artis admodum habeantur peritæ, & Senatui juramento sint obligatæ, tàm tenuioris quàm splendidioris fortunæ matronis, è Magistratûs edicto usui & auxilio esse coguntur. VII *portæ* Dorico opere; quarum unaquaque suam habet deambulationem. *Lovaniensis* ducit ad aucupium; *Algidomontana* ad piscationem; *Obbruxellensis* ad venationem; *Anderlechtensis* ad agros; *Flandrica* ad pascua; *Lakensis* ad fontes & vineas; *Mechliniensis* ad hortos.

Jam ad *partes*. *Exteriores* ſunt; *Muri* opidum cingunt gemino ambitu, & aggere præalti, foſſis adſitis amplioribus. Turres in mœnibus (ſi veniant in numerum minores) LXXIV. è quibus plures vetuſtate & bello collapſæ. *Interiores*, ſunt *ædificia*, *religioſa* & *profana*. Inter VII parochias eminet D. GVDVLAE. intus duorum Ducum & Archiducis Erneſti ſepultura, & aliorum cenotaphia infinita. ad latus odæi ſacellum eſt; ubi tres aſſervari dicuntur hoſtiæ à Judæis confixæ. (*Guicciardin. heic.*) templum duabus inſigne turribus; ad quas IↃ gradibus aſcenditur: cujus excelſum Pario jaſpide, opere Corinthiaco ſplendens, piorum eleemoſynis in templi medio erectum eſt.

Franciſcanis, qui à capucio vocantur, rigidiorem vitæ modum amplexis, nuperâ memoriâ extructum monaſterium eleemoſynis Hiſpanorum & Italorum potiſſimùm, anno CIↃ IↃ LXXXIIX.

Patres Societatis primò advenerunt è caſtrenſi peculio ſuſtentati. nunc ex publicis & privatorum eleemoſynis collecto ære, & collegium & ſcholam aperuerunt, anno CIↃ IↃC IV. numero creverunt ad LXX. ſub Rectore Carolo Scribanio nobis patebat aditus ad bibliothecam.

Cœnobia virorum alia, ut & virginum, noſtrum heic non eſt deformare; videatur Grammaye, qui ampliter de his. Unum addam de *mulieribus*, quæ exemplo Mariæ Magdalenæ ad meliorem frugem converſæ ſuum habent collegium: pœnitentes, quæ huc ex magno naufragio evaſerunt, inſtitutum D. Auguſtini reformatæ ſuſceperunt.

Hoſpitalia in urbe varia ſunt. Eſt *Noſocomium* publicum D. Joanni inſcriptum, ubi omnes omnis gene-

generis ægri curâ & ære publico per Medicum & Chirurgum peculiares foventur curanturque. Aliud, ubi utriusque sexûs homines, *fratres & sorores* dicti, infirmis subserviunt. Sunt insuper IV excipiendis *hospitibus & peregrinis* destinata domicilia, ubi unicuique advenæ triduum hærere permittitur, nimirum, *Gisleni, Iacobi, Laurentii, Cornelii*. Huc referenda insignis publico ære structa, coërcendis qui in *phrenesin* inciderunt, honesto loco natis. Alia insuper *expositititiis* infantibus nutricandis dedicata sunt, & *eleemosynariæ* domus diversæ, quas S. Spiritus vulgò vocant.

Loca sacris similia sunt *scholæ* & *ludi*; quos, præter Jesuitas & Augustinianos, numerant quidem XLV.

ÆDIFICIA ad usum politicum nunc lustremus. Inter hæc EQVILE REGIVM primo loco, capax CXXVII equorum, usibus tamen & exercitiis inter se distinctorum. Supernè *armorum conclave*, & repositorium, quibus olim Duces Burgundiæ in bellis utebantur. Ibi equi exuviæ expansæ, & in ligneum corpus explicitæ, cui Archidux Bruxellam ingrediens insedit; alterius item sed candidi, Archiducem è prœlio Neoportensi qui reportaverat, caudâ humum verrentis, jubamque longam demittentis; adjectâ inscriptione:

Il cavallo noble.

Siste gradum, spectator; ego de nomine dicor
Nobilis: at præsto nobilitate rei.
Archiduci Alberto substravi corpora quondam,
Quando prope Ostendam Martia Erynnis erat;
Illumque eripui pugnantem hostilibus armis,
Cum vel ei, mihi vel mors subeunda fuit.
Me magis ardebat miles: quia virginis instar
Cernebat niveam crescere fronte jubam.
Hinc, ut me raperet, crebro sua spicula & enses

In caput ignoti ſtrinxerat Archiducis.
Evaſi, eduxique virum, meque ipſe reduxi
Incolumem : noſtra non erat hora necis.
Aſt anno vertente die quâ evaſimus ambo,
Nobilis interii. Cernite qualis eram.

Ibi *pectoralia* ferrea LII : inter quæ Archiducis, quo prœlio Neoportenſi interfuit indutus; ut & ephippium. apparatus alii equeſtres, ſtapedes, calcaria, fræna, enſes diverſarum gentium; dono huc miſſa omnia, unionibus, margaritis, gemmiſque exornatiſſima. Ibidem *Caroli Audacis* Burgundiæ Ducis *gladius*, quem, equeſtrem dignitatem alicui collaturus, Carolus V Imperator adhibere ſolitus fuit. Omnia polita, diſpoſita, & purè cuſtodita aſſervantur. Subtus in equilis area, *currus ſponſalis* monſtratur, Mediolani fabrefactus, pretii quatuordecim mille coronatorum, olim Iſabellæ ingreſſuræ Bruxellam oblatus. pretium ſi cogitas, æſtimabis artem, & anhelabis videre.

Palatium ipſum in editiori urbis parte eâ magnificentiâ eſt exædificatum, ut Regiæ Majeſtatis dignitatem ſatis præ ſe ferat, idonea Curialium ſedes, & peropportuno loco poſita. *Atrium* majus non diſſimile Hagenſi; ubi trophæa & ſpolia appenſa. *Porticus*, quæ binæ ibi, habent Regum & Principum icones. Per unam Archidux, vehiculo inſidens, agitare equum conſuêrat prono deſcenſu in hortum. res digna viſu. Iconum nomina illuſtria adponam, ut adventantem excitem. *Vladiſlaus* Sigiſmundi III Pol. Regis filius ad ſiniſtram januæ ſuperſtat. *Iſabella*, cum binis aliis è Hiſpaniâ donatis. *Vxor Philippi III. Albertus. Philippus IV* cum uxore. E regione *Ferdinandus II* Imperator, cum *cane candido.* quem Viennæ vidi perpetuum Imperatoris aſſeclam

clam & custodem. prandenti ad pedes est, nec è conclavi cedit. obesæ formæ, minusque licet venustæ, magnæ tamen fidelitatis exemplum. *Maria* Ludovici XIII Gall. R. mater. & *Anna Mauritia* Regina, uxor Ludovici. *Heleonora* Imperatrix. *Sigismundus III* Pol. Rex, & *uxor.* Altera *porticus*, diversa navigia, mensas magnæ artis & valoris exhibet; nec non horologia, globos argenteos. Iconem item Alberti; qui penitius introspicienti Isabellam videre dat; & Isabellæ, quæ Albertum. Non longe inde distat *locus concameratus*, ubi Alberti denati effigies. indutus tunicâ monachali Ordinis Minoritarum, tenens manu crucem. hoc habitu dicitur sepultus in æde Gudulæ in sacello, sine ullâ pompâ. *Sacellum* inde Alberti & Isabellæ pete. locus devotioni destinatus: octo intus cellulæ, octo aris coruscantes: pensile supernè ambulacrum artificiosissimi operis ædificium ambit: lychni undique pensiles, & ardentes: aurum, gemmæ & reliqua ornamenta oculos perstringunt, sensusque attrahunt; opum heic acervus & magna donaria. Ipsa Princeps, noctu devota, procumbit foris ante fenestellam parieti incisam.

Arci adhæret *amplissimus circus*, perpetuo muro clausus, ad extrema usque urbis mœnia extensus; qui omni delitiarum genere, Regibus Principibusque & quâvis nobilitate dignarum, copiosè abundat. Nemus est, & labyrinthus à Burgundis Principibus adornata. *Vivarium*, habet artificioso opere canalem, è secto lapide, limpidissimæ aquæ; quâ vasa onerantur & in arcem per binos camelos indies portantur. Ibi feræ, damæ asservantur. In piscinis cygni & trutæ, in aviario volatilia nutriuntur, lasciviunt, congrediuntur.

Mox

Mox ambulationibus, pilæ ludo, epulis, omni recreationi ſua loca ſunt deputata.

Perge ad *cryptas.* altera inferior; ubi Pegaſus concentûs muſici, quaſi cantor, metitur numeros; Orpheus pſallens, è fidibus delicatam elicit harmoniam; juncti ſunt globus cœleſtis, & Satyrus.

Inde VII graduum ad alteram aſcenſus eſt; in quinque partes ſive alveos diſtinctam. ibi organum ſuaviſſimum edit concentum, Satyro rem tibiâ juvante: aves modulantes, opifices operantes, audiuntur, videntur.

Ad deſcenſum hortus florum patet, labyrinthi ſpecimen ſingulare oſtentans; ubi in contemplatione ejus hæres, fiſtulæ benè multæ ſubterraneæ, arte poſitæ & directæ, te aſpergent.

E vivario exeunti fons cum ingenti labro oſtenditur; ſunt duo leones grandis formæ, avem ore perpetuam aquam evomentem medio tenentes. Opus natum ipsâ *Iſabellâ* inventrice, & in declivi poſitum.

Palatium hoc regium verſibus Nath. Chytræi augeamus:

Excepit Bruxella, *ſacras ubi Cæſaris arces*
Vidimus, adjunctoſq; hortos muro undiq; cinctos,
Tum magno ſpatio ut ſilvas & luſtra ferarum,
Vitiferoſque unà colles, fonteſque lacuſque,
Prataque contineant. multas hîc undique damas,
Capreolos, leporeſque leves, cervoſque fugaces,
Diverſi & generis volucres plantaſque tenellas,
Cretenſiſque novum ſpecimen videas labyrinthi.
Hac olim magni moderator Carolus orbis
Sede libens vixit: proceres hîc undique multi
Confluxêre olim, pacem auxiliúmve petentes.

A palatio Ducis, ad *palatium Senatorum,* ſive curiam deſcendamus: eximium opus, curâ Principis

cipis

cipis & Opidi ſtructum. admirandum ab aqua, ad faſtigium quæ duci poteſt. *Turris* re & nomine præfert Archangelum Michaëlem, urbis tutelarem, ſtatuâ verſatili æneâ pedum xv perfecta. *Supremæ contignationes*, ſunt armamentarium & repoſitorium jaculorum, arcuum & ejuſdem generis veterum armorum. *Curiæ conclavia* merentur videri ob tot tabulas, Principum pictorum opera. Una *judicium Salomonis*, Rubenii manu pictum, pretio ter mille florenor. habet. *alæ* ſive latera, icones Scabinorum tenent. *januæ* ſuperſtat Judicium extremum. Conclave adſitum exhibet *Iſabellam Archiducem* in encæniis paganis *pſittacum* arcu dejicientem de turri. *de hoc exercitio Meter. l.* VI. Alia tabula *eandem Mariæmontio* reducem exhibet; arx eſt paucis leucis Bruxellâ abjuncta, ſilvâ circummunita, feris abundans, *en eſté le ſejour d'Archiduc.)* Alia conclavia alias tabulas, triumphali currui pro introitu Iſabellæ impoſitas, habent: in alio, videbis XVII Belgii Ordines, adverſis armis inter ſe congredientes; inter quos medio loco poſita ipſa *Belgica*; ſupernè è nubibus Albertus & Iſabella cum palmis procedunt. Ante curiam, in area *rotundus circus* è lapide ſtratus, cui pegma olim inſtitit, ſupplicio Hornani & Egmondani Comitum (nefas dictu) deſtinatum.

Præter Archiducis palatium, eminent aliorum adhuc Principum magnifica palatia. nimirum *Arſcotanum*, ex adverſo palatii Principum. *Auraicum*, in acclivi collis palatini, cujus magnam partem non ita pridem flamma depaſta erat incuriâ præfecti, ut dicebatur. *Aumalianum*, *Clivenſe*, & *Hoochſtratanum*, haut procul à palatio ad latus. *Barlamontanum*, & *Arenbergicum*; *Mansfeldicum*, & *Egmondanum*, ſecus opidi muros.

ros. *Scranum* cum aliis aliquot circa planitiem arenaceam. *Fürstenbergicum*, & *Spinolanum*. hoc Principum diversorum effigies copiosè tenet. palatium Comitis de Culemburg olim fuit: hodiè, eo ad fundum dejecto, pyramis è marmore conspicitur ab Inquisitoribus istuc posita, cum inscriptione IV linguarum, quarum latina hæc est:

Regnante Philippo II, Cathol. Hispan. Rege; in his suis inferioris Germaniæ regionibus gubernante verò Ferdinando Alvarez de Toledo, Alvæ Duce, &c. Florentii de Pallant, Comitis Culenburg quondam domum solo æquari sancitum est, ob execrandam memoriam repetitæ in ea conjurationis adversus religionem eccles. Cathol. Rom., Regiam Majestatem, & ipsas regiones. anno à salut. cIↄ Iↄ LXVIII, quinto Calend. Junii. *Meter. lib.* 3. *pag.* 110.

Ad summam, solent provinciæ Belgarum plures, Abbatiæ ferè omnes, urbes pleræque, sua Bruxellis habere palatia sive hospitia.

E regione Curiæ, situm est palatium à pistore quidem structum, sed magnis sumtibus; *dat Beckenhuys*.

Montem pietatis, anno cIↄ Iↄc XVII, ne relinquas inaccessum. ex Italia inventio est: Patavii, Neapoli & aliis Italiæ locis magno cum inhabitantium usu videntur.

His adnumerari possunt *domus* VII *tribuum patriciarum*. I. Quarum prima sita ad lapidem angularem in acclivi montis frigidi, *op Cantersteen*. II. in angulo vici Montensis, loco qui Saxum

xum Maximiliani dicitur, *Maximiliaens-ſteen.* III. IV. V. circa forum locis. quæ nunc *domus ſalaria,'t ſout-huys*; alia à decidendis litibus dicta, *'t pay-huys*; item *Hugonis Saxum*, nominantur, *Huygs-ſteen.* VI. apud torrentem calceariorum, (*Schoen-beeck,*) loco qui *Falcoburgum* vocatur. VII. in platea equeſtri.

Præter has, ſunt *ſeptem* illæ magnificæ forum coronantes ædes; *Frumentaria* item domus; *Halla*; *Macellum*, & menſurationibus ſubſerviens. *Forum piſcium*, ab Alberto Archiduce anno cIↃ IↃc II in opportunum locum tranſlatum. *Pontes lapidei* flumini ſuperinjecti XII. *Turris D. Nicolai*, collapſa olim, ſed pulchriùs reſtituta, & anno cIↃ IↃc V inſigni horologio & præludio muſicali inſtructa, ingenti impensâ è publico ſuppeditandâ.

Ad extremum, ſuperſunt *privatæ* civium ædes. amplitudine, ſpecie, ſplendent; commoditate fontium inprimis & hortorum jucundæ & amœnæ. Fontium in privatis ædibus decem ſubinde diverſis locis erumpentem aquam obſervabis. Hortorum non amœnitas ſed luxus eſt; & invenies, qui flores ſuos ſeptem aut octo florenorum millibus æſtimet, exiguô in hortulo natos; *ait Grammaye.*

Heic quia hortorum mentio eſt, extra opidum in propinquo eſt ANDERLFE, *hortus Ducis Aumaliæ*, floribus amœnus, aquis fœcundus, dignus ab adventantibus videatur. Alio loco & viâ quâ Gandavum tendimus, Archiducis *pharmacopola domum & hortum* ſtruxit. non civis ſed Principis manſio eſt. Eâdem viâ locus eſt BERGEN, diſtans Bruxellâ ſemihorâ, ubi picta memoria Caroli V Imperat. & ruſtici. Imperator in venatione aberrans à ruſtico oſtenditur; Bruxellas

xellas ſerâ nocte, nemine comitante, omnibus inſciis, imò ipſo ductore, cum laternâ prævio, reducitur; quid inter illos ibi actum inquire ab inhabitantibus.

Sed regrediamur in urbem, paucis *ſtatum* ejus *pacificum* & *turbatum* luſtraturi. In pace florent Magiſtratus & ſubditi.

Magiſtratus heic, non qui in Palatio regio, ſed in urbe ſedet, paucis deformandus. Eligitur à Principe, è ſeptem ſtirpibus patriciis nomina ſunt: *Slecuſii*, Sleews; (leonem ſonat, quem in ſcutis circumferunt:) *Tſwertii*, Swerts; (à gladio aut hoſpite ductum nomen:) *Tſerrodolphi*, Tſerroelefs; (Herois Rodolphi poſteros ſignificat:) *Stenwegii*, Steenwechs; (viam lapideam denotat:) *Tſerhugii*, Serhuygs; (ab heroë quodam Hugone dicta & ducta ſtirps:) *Rojenbechii*, Rodebeken; (à ſuburbano quodam loco:) *Cavenbergii*, Cewenberghe; (ab urbano quodam loco.) Annuus eſt, titulo Scabinorum inſignitus, *ſeptenario* numero conſtans. His Scabinis, *duo Conſules* adjecti; alter è nobilibus, è plebe alter; cum *Conſiliariis* VI, qui ſunt viri ſpectabiles, ex artificum cœtu delecti. Conſules cum Scabinis juri juſtitiæque præſunt; iis verò omnibus præit *Prætor urbanus*, juſtitiæ adminiſter, vir primi nominis & nobilitatis; à quo rogati Senatores tenentur jus dicere & reos judicare. Sequuntur *publici censûs adminiſtratores*, qui ſunt ſex Quæſtores; *bini è patriciis, quaterni è plebe*. Omnes hi annuatim mutantur, rationique reddendæ obnoxii ſunt: nec, niſi intra ſexennium, ad idem munus eos aſpirare ſancitum eſt. Eſt etiam *collegium pannificii*, duobus Decanis, Aſſeſſoribus octo, mediatim patricio, mediatim plebejo genere conſtans. Præter hos inſtituti *octoviri*, ad controverſias, ob pu-

pugnas & vulnera natas, ſopiendas. Ita majus opidi conſilium conſtat tribus membris. in primo, eſt Senatus: in ſecundo, omnes viri Conſulares, Senatorii, Quæſtorii & Decanatu pannificum functi, excluſis plebeiis: in tertio, Decani ſive præfecti collegiorum ex opificibus; & hi poſtremi authoritatem habent judicandi de rebus artis ſuæ.

Cives, ſive *ſubditi* opulentiores quinque contuberniis nomen dant. quæ ſunt: Arcus chalybei majus; minus; ſclopetariorum; gladiatorum; & jaculatorum. Quodlibet collegium quingentorum eſt capitum. magnâ pompâ, ſignis prælatis, ſolemnia ſua celebrare vidimus XIX Maji Bruxellæ in area arcis. Cætera plebs in opificum claſſes LII diſtincta eſt; eæque ſubdiviſæ in IX tribus, quas *nationes* dicunt. primariæ ſunt armifabri & polymitarii; hi aulæa & picturas textiles divendunt.

Hanc formam habet ſtatus pacificus. *Turbatus* ruinam intentavit ſæpius. A *lue*, quam ſudorem Anglicum vocitabant. hæc urbem anno cIɔ Iɔ XXIX graviter afflixit; ſed gubernatricis juſſu, jejunia & preces indicentis, ſe remiſit. A *peſte*; cùm ad XXXIII hominum millia abſumerentur, cIɔ CCCC LXXXIX. Ab *igne*; qui exortus in Sabulone, aliquando bis mille & aliquot centum domos abſumpſit. Iterùm alius, qui cIɔ Iɔ textrinas devoravit. A *ſeditionibus*; plebs in patricios ſæpius concitata, eorum potentiam & opes ſugillans. Hinc vetitum deinde decreto Ducis, ne quis deinceps textor (ii tumultus authores fuêre) in urbe pernoctaret ſub pœna capitis. Alio tempore laniones, factioſum genus hominum & potens, & lapidicidæ, in Senatum conſurrexit. Ad extremum *belli vis*; cum temporis calamitas, & militali-

litaris rabies, malis suis etiam Bruxellam implicasset, & profanatis templis nihil non designaret, Alexander Farnesius, captis vicinis locis, ita urbem coarctavit, ut de pacis legibus egerit, præsidium urbe excesserit, & ita urbs Principi suo restituta fuerit, anno cIↃ IↃ LXXXV. Vide *Thuan.* & *Meteran.* passim. Elogium hoc opidi pro coronide adjiciamus, è Grammaye:

Regia Belgiadum, Majestatisque cathedra,
Fontibus excellens, cincta palude suâ.
Virgo patrocinium, tutelam Archangelus; omnes
Cui Duci dederunt munera quisque sua.
Dis concessit opes, vires Mars, regnaque Iuno,
Ornatum Charites, munera quisque sua.
Læta polo, populoque frequens, fœcunda soloque,
Latè vicinis quæ dominatur agris.
O quam te vocitem Bruxella! id Belgicus orbis
Non capit aut referet, quod capis urbe tuâ.

Bruxellæ cum tres dies quievissemus, ægrè reliquimus comites nostros ex Anglia nobiscum proficiscentes; illis ad Batavos euntibus supremum vale sæpè iteravimus, priùs tamen cibo pauco, potuque pro more regionis accepto. Pòst, illi equos, nos currus conscendimus. Iter erat sub initium sylvosum, mox aliquanto planius, at semper commodissimum, ita ut circa meridiem levi negotio HALLAS deducti fuerimus, *tribus leucis* Bruxellâ dissitas; ibi in *hospitio* CERVI penes templum mediocribus impensis satis commodè sumus tractati.

HALLÆ

VUlgo audiunt *Nostre Dame d' Haulx*. Nam hîc

——— Gallica lingua
Auditur primò, intento discenda labore.

Opi-

Opidum nomen habet à tutela aut conservatione, ut aliæ *Hallæ*, quæ passim exstant; nam ædificia, ubi merces aut homines defendi ab aëris injuriâ solent, *Hallas* vocamus; & hæc vox nobis & Gallis in ore & usu est pro *Atriis*, causâ eadem, quia ibi conventus, & in tuto ac sudo agunt. Sic *Hallæ* Lovanii olim fuêre, lanificii & lanificum domus, modò ab Arachne ad Palladem translata, in qua optimarum artium scientiarumque doctores & discipuli cottidiè operantur. Pauca de *situ* & *arce*; pluria de *templo*, & ejus *sacello*.

Situm est in finibus Hannoniæ, qua Brabantiam tangit, tertio à Bruxella, ut dixi, milliari. Ipsum modicum est, neque opere aut ædificiis conspicuum; à sacello ei fama & ornamentum. Ager in ambitu bonus; fœcunda pratis arvisque planicies, quam Zenna flumen interluit, & ipsum item opidum: atque illinc rivis amnibusque auctum Bruxellam, navium in ea & extra eam patiens, venit.

ARX, Dynastarum ejus tractûs olim domus, vel Prætorium fuit, in qua egisse sæpiùs, atque etiam obiisse *Philippus Audax*, ab insigni animi confidentia sic dictus, dicitur; frater Caroli Quinti Galliarum Regis; is qui per matrimonium Margaritæ Malanæ Flandriam cum Brabantia, imò Belgicam cum Burgundia sua junxit: Etsi *Frossardus* in opido quidem, sed in hospitio cervi (quæ domus adhuc ibi, & insigne) non autem in arce scripsit obiisse. Id fuit anno cIↃ CCCC IIII. Mortui *intestina* sepulta sunt in hoc ipso templo D. Virginis; *cor* Sandionysium amandatum est, opidum Galliæ, altero è Parisiis lapide, tumulandum inibi juxta Principes sanguinis Franciæ; *corpus* verò, balsamo priùs conditum,

regali

regali pompâ ſepeliendum deportatum eſt Divionem, Ducatus Burgundiæ metropolin.

TEMPLUM foro imminet, eleganti ſatis opere: cujus ala ingredientibus ſiniſtra ſacellum habet & aram, ac ſuper eam ſtatuam D. Virginis. *Sacellum* modicum eſt; ornatum à donariis & tabulis votivis habet. Concurſus huc olim, & nunc undique, etiam à longinquis locis, quotannis prima Dominica Septembris. (is ſtatus & ſolennis dies eſt.) Fuit olim ſodalitas antiquitùs inſtituta; & codex aſſervatur, in quem nomina dederunt. Sunt Principes utriuſque ſexus. inter eos *Cæſar Maximilianus I, cum uxore & liberis*; *Rex Angliæ Henricus VIII, cum uxore & liberis*, eidem Cæſari amicus: *Dux Brabantiæ, Lotharingiæ, Limburgi, cum uxore & liberis*: item *Dux Geldriæ* & *Iuliaci*; alii, alii. Sunt præterea duodecim partim opida, partim municipia, quæ dicta die Hallis ſe ſiſtunt: id eſt, ab iis miſſi primores aliquot civium aut incolarum. Quibus Eccleſiaſtæ & Magiſtratus Hallenſes obvii fiunt, comiter & honeſtè excipiunt, & ad ædem ſtatuamque deducunt. Iiſdem vina & cibi, benivolentiæ ergò offeruntur. Illi autem, pro ſuo quiſque opido aut municipio, chlamydem Divæ offerunt, numero universè duodecim: aut (quia affatim jam chlamydum eſt) ipſas ab æditúis templi ſumunt, & certam pecuniam in pios uſus rependunt. In ſupplicatione deinde, cùm ſtatua per urbem & ſuburbana defertur, illi comites ſunt, & ordine etiam humeros ſupponunt, pia æmulatione ſacrum onus affectantes. Opida ſunt iſta: *Athum*, *Tornacum*, *Bruxella*, *Valentianæ*, *Condatum*, *Namurum*. Municipia autem, *Lembeca*, *Quijurania*, *Criſpinum*, *Brania*, *Buſigniacum*, & *Sancti*. *Lipſ. cap.* XXXIV *in Diva Hal.* Tabula

aræ

aræ incumbens ex alabaſtro, elegantiſſimè cælata eſt, Joannis Artiſtæ opus. *Statua* haud magna (bipedalis circiter) & è puro nec medicato ligno eſt. *Lipſius* cap. VI dicit, eam immunem ab exitiali peſte; ab incendiis, à vi bellicâ: exempla ponit, & rei monumentum ſtatuit: Servantur, inquit, *centum circiter globi* è ferro aut lapide, in æde ſacra, arcis ligneis conditi, qui triginta, quadraginta, ſunt & qui ſexaginta pondo libras pendunt. Statua illa in mediâ arâ poſita, ſed auro puro inducta. Filium brachio uno præfert, altero florem lilii inauratum. In pectore monilis vice ſunt uniones ſex, puri, grandes: & in eorum medio carbunculus, ſive pyropus lapis, quem *rubinum* nos à colore vocamus. At in capite corona eſt puri puti auri. Sunt deinde (ut ad *donaria* & *ornamenta* ſacelli veniamus) in eâdem arâ *duodecim Apoſtoli*, ex argento fabrè ſatis facti: quos inibi etiam nunc eſt videre. ſimulque ad latus utrumque aræ *duos cœleſtes genios*, ſive angelos, eodem metallo, candelabra præferentes, & venerationem Divæ exhibentes. Supra has ſtatuas, ibidem *duæ ſunt militares*, altera pedeſtris, altera equeſtris. Iſtæ pariter ex argento: ſed fuerunt & duæ, *eodem militari habitu, puri auri:* quarum pedeſtris ſecurim, equeſtris lanceam manu teneret. Et hæc omnia PHILIPPI BONI munera, qui & *lampadem auream*, inſigne munus dedit: cui aliam inauratam publica neceſſitas deinde ſubſtituit. Fuit & *ſtatua*, juſtæ magnitudinis, dimidiata ex argento, donum ejus uxoris. Conſpicitur item *feneſtra vitrea* in eo ſacello, variè picturata, Philippo curante & donante. Denique & *tabula* eſt, in qua ipſe Dux ſupplicis habitu effingitur procumbens ad Divæ genua; & verſus aliquot Gallici inſcripti: annus ſubſcri-

bitur cIↃ CCCC LV, Martii dies XX. CAROLUS filius ejus, cognomento & re AUDAX, donavit *falconem argenteum*. MAXIMILIANUS I Imperat. conſpicitur etiam nunc, genibus nixus, in ſacelli dextro latere, tabulato paullùm altiore, loricatus, & cetero cultu militari. Ponè eum *Albertus* Dux Saxoniæ geniculatur, itidem armatus; qui bellis tunc Belgicis fidam fortemq́ue operam Maximiliano præbuit, & filio ejus Philippo. Illum eſſe, inſignia gentilicia ſatis oſtendunt. Eſt & tertius, velut per ſubmiſſionem paullùm ab illis remotior, genu pariter flexo: quem, ex inſignibus, gentis Meluniæ eſſe apparet: ac fortaſſe *Robertum Melunium*, id ævi rebus conſiliiſq́ue mixtum. *Dona Maximiliani* ſunt, calix cum patina inauratus: cui inſculpta Auſtriæ gentis inſignia, ſuperaddito pileo Archiducali. Ex quo liquet, ſub initia, & Archiducem adhuc, dediſſe. Ejuſdem eſt *Divi Maximiliani* ſtatua argentea, ad modum bipedalis: quæ mitram capite, crucem unâ manu, alterâ gladium geſtat, & ab eo dependentes argenteas duas claves. Fama tenet, (& clavium argumento adſtruas,) Bruxellenſes, tunc in pacem ditionemq́ue acceptos, velut mulctam, dependiſſe. Eſt ab eodem arbor, ſive roſæ frutex, è puro auro, cum pluſculis ramis floribuſq́ue, item bipedalis: quam ſacratam à ſe Pontifex Maximiliano donum, ipſe porrò Divæ Hallenſi miſit. CAROLUS QUINTUS Imperator, ſtatuam argenteam viri armati, genibus nixi, manibus in cœlum ſublatis, ſupplice habitu, dedit dicavitq́ue. Idem ſcyphum grandem inauratum, operis antiqui. Idem militari formâ chlamydem, villoſo ſerico, auro intertextam, inſignibus imperii, & gentis Auſtriæ, decoratam. ALBERTUS AUSTRIACUS donum ſuſpendit lampadem argenteam,

team, pondere & opere insignem: eique vectigal annuum addidit, ut in ævum ante effigiem sacram luceret. Isabella Clara Eugenia, ejus uxor, chlamydem sacravit, auro & argento intertextam. Præter hæc, est *lampas argentea*, Julii II P.M., inscripta, ANNO VIIII JVLIVS PONT. MAX. Item *statua argentea* viri geniculantis, donum *Fuggerorum*. Ad summam, numerare ego xx *lampades* argenteas, usibus sacris destinatas. Præterea ibi scipiones, fulcra, mali aut tabulæ navium, variæ hominum aut eventuum figuræ. Vincula item; & icunculæ è cera, è ligno. Sed & PENNA argentea LIPSI, argenteis catenis appensa, ad sinistram notari debet; subtus tabula cum his versibus:

Hanc, DIVA, PENNAM *interpretem mentis meæ,*
Per alta spatia quæ volavit ætheris,
Per ima quæ volavit & terræ, & maris:
Scientiæ, prudentiæ, sapientiæ
Operata semper. ausa quæ Constantiam
Describere, & vulgare; quæ civilia,
Quæ militaria, *atque* poliorcetica;
Quæ, ROMA, magnitudinem *adstruxit tuam;*
Variaque luce scripta prisci sæculi
Affecit, & perfudit: hanc PENNAM *tibi*
Nunc, DIVA, *meritò consecravi* LIPSIVS.
Nam numine istæc inchoata sunt tuo,
Et numine istæc absoluta sunt tuo.
Porrò ô benignitatis aura perpetim
Hæc spiret! & famæ fugacis in vicem,
Quam PENNA *peperit, tu perenne gaudium*
Vitamque, DIVA, LIPSIO *pares tuo.*

Supernè ad aræ dextram suspensa sunt v vexilla, spolia Christiano Brunsvicensi ablata, & huc illata; adscriptum distichon, in quo anni numerus:

HæC tIbI sanCta parens hostILIa sIgna IsabeLLa
BeLgarVM prInCeps saCra tropæa VoVet.
Extra sacellum in ipsa æde, suspensum est vexillum ingens cum cruce Burgundica, donum Buquoyanum. Videtur & inter cætera, quæ templi fastigiis erant affixa, *hasta*, quæ cùm crassitudine brachium viri robusti æquaret, telo tamen ex arcu manuali, ut vocant, emisso transfixa spectabatur, ad rei ferè miraculosæ memoriam.

Hallis refecti prandio, transeundo pagum *Thubise*, viâ satis jucundâ, ad opidum (Gallis *Braine le Comte*) devenimus, tribus à prandio milliaribus distans. Opidum perantiquum est, natum & conditum à famoso illo *Brenno*, urbis Romæ desolatore; Ejus adhuc hodie monumentum conspicitur, perantiqua quædam turris.

Hinc ad sinistram relinquitur *domuncula quædam viridis*, mirè deliciosa, arboribus contextis undique circumsepta, in quas è domo veluti in tabulata ingredi possis; domuíque tignis erectis constructæ, domus ramis exurgens annexa videri potest. Sub vesperam per amœnissimum nemus Soigniacense, SOGNIACVM opidum *(Soignies)* quatuor leucarum intervallo Hallis dissidens intravimus, cœnaturi AV DAVPHIN D'OR. Nomen sumit à fluvio allabente Zinnâ; opidulum amœnum situ, celebre collegio Canonicorum, cui à D. Vincentio nomen est. Natalis hic locus est multis Musicis canorâ voce præditis; unde in hoc opido Princeps Cantoribus suis mercedem & annua honoraria pendere solitus fuit. Nocte hîc somno transactâ, proximâ luce ad Montes Hannoniæ acceleravimus, tribus emensi viam leucis circa meridiei horam; ubi incommodum in immundo fuit commorari hospitio AV SINGE.

MON-

MONTES.

GAllis *Mons*. Opidum exiſtimo nomen habere à montibus ſeu collibus, quibus inædificatum. Eſt enim ejus pars quædam & angulus in montem ſublimem aſſurgens; cujus vertex ſpatioſus, planities multas habet leves, & luſibus diverſis aptas: In his exercere ſe globo juventus conſuevit. Unde & compoſitiſſimum in ipſa valle conſtitutum caſtellum conſpicitur, & amœniſſimus in circumjacentes montes & ſilvas proſpectus aperitur. Eſt Hannoniæ metropolis à Carolo Magno facta. Interluitur fluviolo *Trullâ*, qui è pluribus rivulis derivatus, præcipuum habet fontem ad pagum Grandrengam. Fluit Trulla continuo ferè trium leucarum ſpatio versùs occidentem: atque inde, in exitu hujus urbis Hainam fluvium influit. MONTES ſitu & opere ſunt munitiſſimi; qui omni ex parte inundari poſſunt & aquis cingi; inſuper præter ſitûs vaſtitatem firmitatemque, robuſti operis muro, & triplici admodum latâ foſſâ, arceque decorantur. Accedit ædificiorum magnificentia decens; platearum amplitudo, fori ſpatioſitas, fontium limpidiſſimas aquas ejicientium copia. *Epiſcopi aula*, novum opus, ſed ſine omni adhuc ornatu, foris inſcriptum candido muro habet: FORTE A BELLO PAX.

Collegium Canonicarum, & *Conſilium Regium*, opido lumen & famam dant. Utrumque paucis. Gualtrudis illuſtris mulier, Lotharingiæ Princeps, pulcherrimi operis templum ſtruxit, inque eo celeberrimum *Canonicarum* ordinem inſtituit, ad cultum divinum præſtandum, & horas, quas vocant, Canonicas decantandas. Ordinem, inquam, nobiliſſimum, ut in *quem ſolæ dynaſta-*

rum & virorum magnatum filiæ recipiantur : hæ honesto satis proventu ab ipso collegio sustentantur, & singulas mansiones, templo ferè contiguas, incolunt. Novum & infrequens virginum religiosarum genus vidi & miratus sum. ante prandium quidem, ubi in templo sunt, divinum quid & sacerdotale præ se ferunt: vestitu hoc testantur religioso planè & candido; tunc arbitror *sacerdotibus vacant* solis. post prandium, rejectâ personâ sunt quidvis; *ornantur*, *comuntur*, *saltant*, & credo, *dicit Ioannes Secundus in suo libello itiner.*, *tunc patent & nobis.* Licet enim iisdem, cum lubet, cœnobio exire, nubere & opus pro cupidine sua agere. Collegio præest Abbatissa, luculentâ ditione dives. Hoc tempore Hannoniæ Comites sunt Antistites sæculares, patroni, custodes, judices, protectores ac defensores dictæ ædis, personarum in eâ viventium, & bonorum collegio relictorum; quibus & sine ullo obstaculo perfruuntur, & Antistitæ suas regendi vices mandant. Hæc autem in æternam fundationis memoriam tantam habet præeminentiam, ut succedente novo Hannoniæ Comite ipsa eum magna sollennitate suscipiat, ac in Comitatus & dignitatis abbatialis aliorumque bonorum à collegio dependentium possessionem immittat: ipso contrà jurejurando se obstringente ad privilegia omnia, immunitates, exemtiones, consuetudines & professiones templi & cœnobii conservandas. Præterea heic sunt *Canonici* aliquot, sed vix alii rei, quàm negotiis hujus Collegii procurandis. In ipsa *Æde* harum virginum, *sepulchrum* non inartificiosum est, in quo sculpta mortui & jam putrescentis hominis imago jacet, eâ specie, ut vel vomitum possit excitare, plurimum autem & re docuit, & arte oblectavit.

Con-

Consilium Regium sive *Provinciale*, quod *Montibus* est, Hannoniæ Comitatum judicat, Valentianis modò exceptis. Judicat autem Senatus hic (qui constat Regio Provinciæ hujus Gubernatore, & quatuor Senatoribus definitivè; suntque sententiæ ejus decretoriæ, nec Mechliniæ aut alibi retractantur. cumque de plano (forensi verbo) heic procedant, utanturque suis municipalibus legibus; fit ut sine ambagibus ullis tricísve, sed ex æquo & bono, unicuique reddatur jus. neque verò pronuntiatur heic decretoria ulla sententia, nisi interveniente supremo Hannoniæ terræ Ballivio, tamquam Principis in civilibus simul & capitalibus causis vicario. *Guicciard. heic.*

Coronidis loco *adversa urbis* adjiciam, quomodo *Montes* astutiâ militari à Ludovico Nassovio intercepti. *Meter. lib.* IV, cujus & *Thuan. lib.* 11 meminit, habet historiam. nos è *Meursio, lib.* III *rer. Belg.* hanc damus: Nassovius cum Lanovio & Jenlisio de Montibus opprimendis deliberat. ea urbs Hannoniæ prima, augustis ædibus, curiâ provinciæ, & antiqua arce insignis. mœnia solida è lapide quadrato, atque in illis turres crebræ, & propugnacula. circùm fossa triplex ambit. ab hac initium audendi factum: ut, quantum animi ad vindicandam libertatem adferret, illustri exemplo in ipso statim principio ostenderet; & de reliquo conatûs egregii successu provincialibus spem aut conjecturam daret. Et accesserat pridem Antonius quidam Olivarius, fecialis, pictorque, qui impetrata ab Albano venia, ceu res Gallicas exploraturus, animum ejus sollicitaverat; asseverans, si cum copiis saltem exiguis ad urbem accederet, fore oppidanorum plus IↃ CC qui se adjungerent. Igitur cum equitibus levis arma-

maturæ Iↄ, sclopetariis cIↄ, clàm sub vesperam ad urbem venit; copiisque in silvâ vicinâ occultatis, duodecim aliquot selectos milites, casum tentaturos, emittit: qui dissimulato habitu, ceu vinarii mercatores, idem diversorium ingressi inter cœnam hospitem rogant, quâ portæ aperiendæ horâ. esse ipsis vini plurimum, ob solis æstum noctu advehendum. atque is, ignarus doli, quartam dicit. attamen, si maturiùs vellent, aliquid custodi promitterent, qui tempus non gravatè præverteret. ita summo mane hunc accedentes, cùm ad spem pretii portam maturiùs aperuisset, hominem obtruncant, clavesque eripiunt. inde urbem è vestigio cum equitibus L. Nassovius invadens, eos per vicos disponit, ac, sicubi ostia aut fenestras aperiri conspicerent, illuc sclopos explodere jubet. & vociferari interim, *ne timerent, aut hostile quicquam tentarent. adesse libertatis auctores, & Auriacum in propinquo, qui decimæ tributum gravissimasque Albani exactiones averteret.* Id aliquot horis tam incondito clamore actum, ut vel milleni in armis esse viderentur. Urbe captâ, dum sic domus obsiderentur, neque reliquæ copiæ procederent, ociùs se Nassovius proripit, cogniturus quid morarentur. itaque per silvam oberrantes equites quingentos, singulos à tergo pedites veherent, in urbem ducit. inde curiâ occupatâ portas claudit, ac per vallum excubias statuit. tum Magistratum convocatum blandè affatur: *non hostem, sed amicum venisse; proinde illæsam urbem habituros. adventare Auriacum fratrem, cujus nomine rem tam magnam incœptasset. nihil aliud animo agitare, quam ut florentissimum pridem Belgium contra vim Albani adjuvaret.* eâ oratione deliniti, se suaq; omnes illi ultrò permisêre. Deinde incertis obsequii civibus arma adimit;

mit; alios consueta artificia, aut commercia, exercere per tubicinem jubet: suos protervè agere vetat. Inventa ibi arma multa, & cætera belli instrumenta; ærarium ingens. sed, ut in urbe limitaneâ, commeatus exiguus, gaza plurima, plurimum sacræ supellectilis, & ex auro argentóve imagines sanctorum, quas vicinæ Abbatiæ & monasteria, famâ captæ per Lumæum Brilæ territa, ceu in loco maximè tuto asservandas deposuerant. Hæc ille. Ita Montes capti; verùm eodem anno ab Hispanis rursus obsessi & dediti sunt, ut Historici, de quibus suprà, referunt.

Montibus egressi, BOSSVTVM venimus, duabus inde cum dimidiâ leucis abjunctum. pagus sanè quàm lautus, & pulcherrimo non Hannoniæ modò sed & Belgicæ universæ castro spectabilis, ideoque & Comitatus dignitatem à Carolo V Imperatore consequutus.

Inde *Kieuraing* pagum habuimus, & quod reliquuum erat viæ usque ad *Vallem-cygnum* sine molestia devoravimus, opidum VII leucis Montibus dissitum; ubi cœnam pro more regionis non ita amplam, amplo tamen in hospitio, *à la ville d' Orleans*, habuimus.

VALENTIANÆ.

V*Alenchiennes* vulgò. Nomen opidi Historici derivare volunt ab Imperatore Valentiniano qui in hunc locum delatus, & amœnitate fertilitateque ac temperato illius cœlo mirificè captus, aliquamdiu heic substitit, & circa qualemcumque arcem hanc urbem fundavit, vocatam de nomine suo *Valentinianam*.

Sed urbis videamus MATERIALE & FORMALE. Illud in *situ* & *ædificiis*. *Situs*, *partim* in valle quadam amœnissima ad Scaldim flumen, quod

opidum ferè medium interluit, & junctâ Ronellâ, altero ad portam Cardonam intrante fluviolo, tantum aquæ adducit, ut præter complusculas insulas, per singulos ferè vicos subter domos labatur perennis quidam & jugis rivus, non privatis dumtaxat civium usibus, sed universim quoque urbi muniendæ peropportunus, ita ut foris potior urbis pars inundari, intùs autem singulis pænè passibus exstrui possint propugnacula: *partim* in adscensu est, & collium formam obtinet; heîc latæ profundæque fossæ, vallis & muris validissimis communitæ. Hinc à situ æstimatur, *munitum* quî sit opidum, ita ut non nisi gemino exercitu obsideri possit, & hosti expugnatio detur difficilis. Alioquin sanè amplum, amœnum, plurimisque admodum sumtuosis ac magnificis ædificiis concinnum. Quæ nunc, sed paucis, videbimus, sunt *sacra*, sunt *politica*. Templum D. Virginis (incolis *nostre Dame la grande*) primarium est; ædificium antiquum, sed artificioso opere factum, redolens vetustatem, ac numine plenum videbatur, lumen admittens quale ferè silvæ. Laterna illis dicitur; in medio fornicis lucem diurnam transmittit ad loca subtus posita. Columnæ ibi triplici ordine distinguuntur solido è lapide, teretes & leves, usque adeò ut natæ videri potuerint, partim è marmore, partim è porphyrite: mirandos efficiunt arcus, & amplissima infrà supraq; inambulantibus præbent spatia, grato sanè & peramœno adspectu.

Præter templum *Ioannitanum*, cœnobia adeantur. *Franciscanorum*, amplum & pulchrum est, tumulis Principum & epitaphiis exornatum. *Dominicanorum* LXXX fratribus claret, & tumulo Joannis Avennensis, Balduini Imperatoris Constantinopolitani nepotis.

Reli-

Religioni & piis usibus plura sunt dicata loca. Est *schola*, quâ juventus Græcè & Latinè docetur. Est *domus orphanorum*, ubi tenuioris fortunæ pueri puellæque, à pluribus utriusque sexûs magistris varia discunt opificia: & hæc omnia ad insignem disciplinam, & exactas leges.

Politicis ædificiis famam dant *prætorium*, *palatium Comitis*, & *armamentarium*. Hoc spectabile quidem, sed non dives. Istud in angulo quodam versùs Scaldim situm est, olim *aula Comitis*, vulgò *la sale du Comte*; antiquitùs audiebat *aula Imperatoris*; ubi & loci ipsius splendore & cœli salubritate capti Hannoniæ Comites, iidemque Valentianarum Domini, ut plurimùm olim habitabant. Illud, *prætorium* nimirum, vulgò dictum *la halle*, primario opidi foro impositum, cujus frontispicium totum è secto per artem lapide; fenestris & valvis variè ornatum; eo adspectu & magnificentiâ, ut splendorem conciliet toti foro. Insunt huic ædificio, ab eadem manu & opere, *templum D. Petri*; Eximium insuper *horologium*; quod in edito positum, etiam procul abstantibus est conspicuum; neque horas tantùm, sed & lunæ aliorumque planetarum cursum, menses item & quatuor anni tempora, dierum longitudinem, alia, alia, demonstrat. Horologio subest, *forum frumentarium*, amplum sanè ac spatiosum, nec injuriæ tempestatum aërisve expositum. Suprà, *lanarum mercatus*; mox *ludus gladiatorius*; inde *pannorum mercatus*. Magistratuum urbanorum item *curiæ*, amplæ & laxæ; nec non *publicus carcer*. Ita ut unicum istud ædificii corpus, quæsitâ quâdam capacitate, omnia benè complectatur membra publicis opidi usibus necessaria. Opus hodiè benè & aptè commensuratum, splendidum atque

magnificum, natum auctore *Guilielmo* cognomento *Bono*, Hannoniæ, Hollandiæ & Zeelandiæ Comite.

His operibus publicis adjici possunt x *pontes*, Scaldi injecti fluvio; quibus superstructæ sunt amplæ quædam & commodæ mansiones, habitatæ ut plurimùm à privatis istis aulæ, publicisque Hannoniæ terræ Quæstoribus, aliisque ministris Principalibus; qui omnes, vectigalium omnium urbanorum sunt immunes.

FORMALE in *Magistratu* & *Subditis* consistit. *Valentianæ* cùm peculiarem ditionem constituant, ac legibus ab Hannonicis longè diversis utantur, duplici Magistratui subsunt. *In ecclesiasticis* superiorem agnoscunt Archiepiscopum Cameracensem; cujus nomine sedem heic habet Archidiaconus: *In politicis* non ad Senatum Montensem, sed rectà Mechliniam provocatur. Politicus autem Magistratus *superior* est Dux Burgundiæ; pari omninò ratione ac jure, quo & cæteræ Belgicæ provinciæ. *Inferior* Magistratus est pro sententia dicenda *triplicis ordinis*. *Supremus*, Præposito & XII Adsessoribus constat; qui è primariis opidi civibus deliguntur, & varios administros sibi habent adjunctos. hodiè hic quotannis renovatur. *Medius*, quem *Particularem* vulgò vocant, ex aliis quinque & viginti boni loci civibus constat. hic, petente summo Magistratu, res ad opidi statum pertinentes tractat, ac nonnumquam augeri solet bono aliquo civium numero, qui, ut melior habeatur consilii copia, & pro rerum tractandarum necessitate, advocantur. *Tertius* Magistratus veteri more & privilegio, in negotiis majoris momenti, quæ publicum bonum respiciunt, convocatur ad pulsum majoris campanæ, & repræsen-

ſentat univerſum populum, è more Romanorum, apud quos Comitia centuriata. hinc *Centum-viri* dici poſſunt: non enim haberi poteſt hoc concilium generale, niſi cum centum ut minimùm civium interventu, nullo alienigenâ in numerum hunc intrante. In hoc concilio liberum unicuique civi, etſi prorſus privato, (quod non alibi tamen in toto hoc Belgio uſurpatur) ſuper iis quæ nomine Magiſtratus & Concilii particularis exponuntur ab ordinario Reipublicæ Syndico, ſententiam ſuam dicere. Curia verò à legibus habet famam, à gubernandi ratione lumen: utraque & in civilibus ſimul, & criminalibus, ita heic exacta, ut exteri multoties exempla hinc ſibi petierint, quæ in patriæ ſtatu conſtituendo ſequerentur. Guicciardinus allegat *Norimbergenſes*; qui cùm ad multas urbes certos homines mitterent, ut exemplo veterum Romanorum (qui ad Athenienſes) viris prudentibus benè notando, aliarum gentium laudabiles leges in uſum ſuum transferrent, eas hîc invenerunt conſuetudines, ut cupidè ſtatim nonnullas arripuerint, quæ hucuſque in excellenti illa optimeque inſtituta republica obſervantur.

Jam ad SVBDITOS; quorum etſi multi nobiles, tamen maximam partem cives mercaturæ & artibus manuariis operantur. Heic emporium vini Gallici *(de ſtapel)* mercatorum opus auget; Heic linteum Cameracenſe *(Kammerduech)* contexitur; panni undulati & mocajarri, & alia mercium ſimilium genera conficiuntur. Unde fit, ut mercatores, induſtriè rei ſuæ incumbentes, & opibus affluant, & quamplurimos tenuioris fortunæ homines occupent ac ſuſtentent.

Ita urbi huic quod eſt, vidimus & dedimus;

alii quod ſcripſerunt, nos teſtamur à viſu. quod hoſtis Hiſpanus ei diminuit, apud *Meter. vide lib.* VI.

Poſtridie *Vallemcygnum* reliquimus, ad opidum *Cambreſii* viâ planiſſimâ patentiſſimâque adcurrentes. In via, ad pagum *Happam*, ſitus eſt viculus, vulgò dictus *Avennes le ſec*; ubi candidum lapidem erui quotidiè ſcimus. candore ad marmor accedit, & facili labore ſubigitur & formatur; ferro obedientiſſimus, & cuivis inſtrumento ſe ſubmittit ſecandum & ſculpendum, nullo planè vel ſciſſionis vel rupturæ periculo. Statuarii, quia lapis naturâ infirmus, nec ferendis cœli injuriis, imbribus, nive, & ventis marinis eſt, excogitarunt conſolidandi rationem: imbuunt nimirum benè multo oleo, gummi juniperino, aliiſque adſcitis unguentis, & ita validam ei invictamque cruſtam inducunt, ut operis perpetuitatem faciat. Sed oculum ad opidum quod ſeptimo Valentianis diſtat lapide; ibi prandium A LA TESTE DV PORC; aliàs inſigne proſtat AQVILA IMPERII ROMANI.

CAMERACUM.

TEutonicè *Camerick*: Gallicè *Cambray*; *Cambracum* Poëtæ, qui canit:

Cambracum, titulis auctam Imperialibus urbem,
Commendant bellum, forma, cathedra, ſitus.

Sunt qui à Cambro, Cimbrorum atque Tungrorum Rege, denominatum volunt opidum; ſed ſine capite, ſine authore fide digno, hæc aſſeruntur. Certiora ex annalibus habemus, qui referunt, à Carolo Magno Cameracum mœnibus inſtructum, etiamſi initium ejus & origo ignoretur. Sed ad urbem. Sita eſt ad Scaldim flumen,

men, quod mediam ferè interluit prospectu amœnissimo; ambitu alioquin sat magna, mœnibus turribusque valida. de hac anonymus Franciæ Historiæ scriptor; *Cameracum urbs magna, sita partim in valle, partim in acclivi, nullam propugnaculorum, mœnium, munitionis ad novum morem habens similitudinem.* (ita tunc temporis; nunc aliter se res habet.) *quà Franciam respicit & Orientem, campo agroque, arvo per* Iↄccc *aut* cIↄ *passus plano se totam offert aspiciendam, ita tamen ut versus urbem leni descensu, nullis umbrarum obstaculis, nullo arborum interceptu tendatur: versus Occidentem loco humiliori suburbanum ingens, & horti prataque secundum flumen optima: ad Meridiem ultra planiciem nonnihil declivem prospicit amœna vallium, & collium distinctione picturatos agros: ad Septemtrionem collis est opido impendens.*

Jam ad PARTES. Externæ, sunt PORTAE, numero quinque; *la porte neuve, Sainte Sepulchre, Cantimpre, de Selle, de Malle.* Et CASTRVM, genio loci, & arte humanâ valde munitum; quod in edito loco situm Carolo V Imper. sua debet initia. Hic enim à consiliis nescio quibus Gallorum male sibi metuens, Landrecæis anno cIↄ Iↄ XLIII ab ipso captis, statim ut illi recesserant, cum exercitûs parte urbem intravit. Et quo tutam præstaret ab hostili omni insultu, ditionesque Belgicas stabiliret, exstruendam curavit munitissimam hanc arcem. Hodie à præsidio Hispanico servatur, & tantâ curâ, ut adspectus ejus hospitibus adventantibus innoxius vix concedatur: quin si quis sit qui in murorum fossarumque contemplatione commoretur, nihil etiam doli meditans, in periculo summo constituitur, ne sclopetorum displosione illinc abiga-

gatur, aut non abigatur potiùs, ſed proſtratus extremum ibi veſtigium ponat. Eâdem fere vigilantiâ *Mediolani* caſtrum cuſtoditur, ubi vel ſine Gubernatoris ſcitu & permiſſu nec licet extus ad foſſam caſtelli exſpatiari: Quod & *Senis* vidimus, ubi tormenta minora in adpropinquantem viatorem mox exonerantur.

Internæ partes, ſunt TEMPLA, inter quæ primas tenet Deiparæ Virgini conſecratum, ad petitionem Philippi II Regis Hiſpan. à Papa in metropolitanum converſum. ampliſſimâ diœceſi longè lateque protensâ gaudet. ædificium partim ſæculum priſcum redolet, partim novitatem neſcio quam noſtram præ ſe fert. Qualecumque eſt autem, Epiſcoporum defunctorum monumentis longo ordine conſtitutis, & horologio ipſo etiam illo priore excellente magis, non poteſt non eſſe inſigne. Inſuper Lucæ Euangeliſtæ tabula ibi oſtenditur, magni artificii opus, quo Eliſabetha tramontana inviſit Mariam. Præter hoc ſummum, ſunt adhuc *parochiæ* IX; *abbatiæ* III; *cœnobia virorum* IV, inter quæ Jeſuitæ, qui hîc gymnaſium occupant, docent. *Fœminarum item* III. Xenodochia & noſocomia plura; inter quæ illud *S. Lazari* celebre & opulentum, fovendis indigenis Cameracenſibus leprâ infectis deſtinatum. Internis his ſacris, adnumero *politica ædificia:* nimirum PALATIVM ARCHIEPISCOPI: CVRIAM; quæ extus habet lapide inciſa omnium eccleſiaſticorum & ſæcularium Electorum inſignia; in quorum medio ſtatua Caroli V cum aureo vellere; mox artificioſum horologium. PONTES item diverſos, & FORA rerum venalium, quæ tamen huc venientem non morabuntur. Unum ex his amplum eſt, cujus unâ ex parte in circumjacentes mon-

tes

tes sublimes, & arbustis & segete virentes, prospectus aperitur : altera pars templum oculis objicit turri acutissima insigne,& ædificia splendida.

FORMALE tribus verbis dicemus in *Magistratu* & *Subditis*. Archiepiscopi, sæculares simul & ecclesiastici urbis & territorii Cameracensis sunt Domini, sic, ut titulos vulgò scribant, Archiepiscoporum & Ducum Cameracensium, Principum sacri Romani imperii, Comitum Cameracesii; licet in temporalibus sub protectione Regis Hispaniarum sint, & in spiritualibus agnoverint olim Archiepiscopum Rhemensem. *Subditorum status* locuples est populo, commerciis, & mechanicis artibus. Texuntur hîc lineæ telæ *(kamerdoeck,)* quæ operum subtilitate Arachnæos labores, ne dicam Palladias manus provocant, toto orbe notissimæ, Regum ac Reginarum præcipuæ deliciæ; quarum cum nive certat candor, cum sindone tenuitas, cum bysso pretium : & quidem tantâ copiâ, ut à nonnullis observatum sit heic singulis annis sexaginta minimùm tenuissimi hujus carbasi fascium millia confici, quorum singuli quadragenis ferè florenis taxentur : sic, ut in vicies quater centena millia florenorum abeat ratio. Quandoque fasciculus longitudine XXII ulnarum est, pondere VI, VII, ad summum IIX unciarum, pretio CCC florenorum. *Meter lib.* XV.

Ita urbs in incremento ; *decrementa* iterata multoties habuit à *bello*; mox statibus Belgicis, mox Gallo, mox Hispano, iterum Gallo, tandem Hispano subjecta mansit. Anno CIↃIↃ LIII Henricus Gall. Rex, cùm immineret urbi, nec posset eam pro voto in partes suas pertrahere, Cameracenses declaravit sibi hostes : at sine ulla ta-

la tamen ulteriori mutatione, vel civitatis detrimento. Anno cIↃ IↃ LXXXI Cameracum ab Hispanis longo tempore obsessum, intercluso omni commeatu, in summis angustiis versabatur, adeò ut tantùm equis, felium & glirium carnibus in urbe obsessi vescerentur. tanta verò erat caritas, ut vacca cc, ovis L flo., libra butyri XXIV, casei XXX, ovum II, uncia salis VIII stuferis veniret; ac postremò cum nihil salis superaret, quidvis, unde salsedo elici posset, elixabatur, & iterum atque iterum coquebatur, donec in muriam aut salsedinem verteretur. Laborantibus cum exercitu præsto fuit Andinus, qui etiam armatus magnâ pompâ urbem pòst ingressus & festis populi tamquam patriæ liberatori acclamantis vocibus est exceptus. *Thuan. lib.* LXXIV. Ita mansit urbs sacramento obstricta in devotione Gallorum aliquot annos, donec anno cIↃ IↃ XCV Comes Fuentius, nomine Regis Hispaniæ, eam iterum obsedit, & deditione cepit, ita ut ex eo tempore perpetuum habuerit militem Hispanicum in præsidio, & usque dum limes Belgii sit Galliam versus.

His *Cameraci* visis & consideratis, prandioque sumto, progressi sumus è territorio Hispanico, ad primam Franciæ urbem *Peronnam* anhelantes; quam & post VIII leucas sub vesperam attigimus. hospitium *ad insigne Cervi* habuimus, sed durum cubile cum culina vacua. Ad opidum ubi ventum est, custodes portarum, qui in præsidio ibi, seriò inquirunt, & ferè jusjurandum exigunt de sclopetis & ejusdem generis armis; quæ si tecum habeas, satius est ibi deponere, & sub abitum ex opido repetere, quàm non profiteri, & ita periculum capitis incurrere.

PE-

PERONNA.

GAllis *Peronne*. Prima Galliæ civitas eſt hac parte accedenti, ſita in Picardia, ad Auſtrum, ubi Somonæ & paludibus adjacet, naturâ eſt munita; alias quâ partes, opere manuario munitiſſima. Fluvius Somona, vulgò *Somme*, non admodum largus, ſed altus, *aſſerente Maſſonio*; numquam aſtringitur gelu: uno loco periculoſiſſimè navigatur, propter cæcum gurgitem, accolis tamen cognitum. Oritur in vico Veromanduorum Fervaquio, unde S. Quintini municipium petit: inde *Peronam* progreditur, ubi flumen ponte jungitur; dehinc Corbiam, Ambianum, Abbatis-villam alluit, donec in mare egreditur prope Crotoſium urbem, caſtellum portumque Pontivi. ita omnem Picardiam penetrat, humectando fertilitatem auget; ita ut granarium Pariſienſium dicatur Picardia. caret vitibus, ſed incuriâ habitantium, non malitiâ ſoli aërisve aſperitate.

Inter ædificia, *templum B. Virginis*, in quo Canonici è Hybernia; luſtrandum ob architecturam admirabilem, imò pares cui Francia non multas habet. Chorus ex auro puro fulgens omnibus Picardiæ aliis palmam præripit. *Alterum*, quod famam auget, eſt; Heic Heribertus Veromanduorum Comes, captivum detinuit Carolum Simplicem Galliarum Regem; ubi mortuus & ſepultus eſt, maximè conturbato ſuo regno. *Nec ultimum* eſt, quod heic deteſtandi & ad omnis divini & humani juris ſubverſionem tendentis fœderis (*ſanctæ ligæ*) prima initia facta fuerint: quod, præmiſſo SS. Trinitatis nomine, tactis ſacroſanctis Euangeliis, jurisjurandi formulâ pronunciatâ, principes, reguli, nobiles, opi-

opidani inierunt, autoribus Guisiis, ad restituendum in integrum legem Dei, conservandum sanctissimum ipsius cultum juxta formam & ritum S. R. E., abjuratis ac rejectis omnibus erroribus ei adversantibus, ad tuendum Regem Henricum III, salvis obsequio, cultu ac reverentiâ, quæ illi à subditis debentur. de hoc fœdere vide *Thuan lib.* LXIII, *& Meter. lib.* XV.

Hinc sequenti die, pane paucissimoque vino, non tam famis aut sitis causâ quàm pro more, accepto, iter continuavimus. Primùm NESLAM propugnaculum, hac parte regni validissimum offendimus. Pòst, ROIAM opidum non contemnendum, arce munitum, VII *milliarib.* Peronnâ dissitum; quod nobis tenue prandium *au cheval blanc* largiebatur. Festinabamus ad opidum GOVRNAY, V *millibus*; quo cœnam & cubile pro situ loci sat commodum habuimus *au cheval blanc*. In præsidio ibi aliquot cohortes Helvetiorum, sub duce Friderico Hesso, Equite de Glaris. Hinc, gallo diem nunciante, qui erat Sacrum Pentecostes, cùm nostrorum multi somno nondum renunciassent, ego pedes, comite uno assumto, iter progredi, relicto retrò omni alio comitatu sponte suâ. Anhelabamus COMPENDIVM, *(Compiegne,)* quod & circa nonam inivimus, visum Regem ulcerosos tangentem & sanantem. Morbus est alioquin incurabilis, dictus *hernia gutturis*, vulgairement *les escroüelles*. *Originem* heic & modum hujus actûs paucis, ut ut vidi, deformabo pace tuâ, amice lector.

COMPIEGNE.

ORiginem idiomate Gallico (ut habet Barbier, Advocatus Consistorialis in Parlamento Delphinatûs, *in suo tractatu de miraculosis effe-*

ctibus

ctibus sacræ manus Regum Galliæ) en hanc; cui quantum tribuere velis, penes te sit. ita verò ille: Clouis *premier Roy Chrestien, fut le premier qui en receut les tesmoignages incontinent apres sa conver-version, ayant esté attiré au Christianisme par les sainctes exhortations & prieres de la Royne Clotilde sa femme, & par les voeux du bien-heureux sainct Remy Archevesque de Rheims, qui en mesme temps receut la saincte ampoulle envoyée du ciel, pleine du sainct chresme, duquel il oignit le Roy qui fust apres appellé* Louys. *Or ceste onction fut bien tost accompagnee de miracles, comme apert par la lettre, que le Pape Hormisda escrivit à S. Remy, en ces mots :*

Nous te commettons par ce present, pouvoir pour nostre Vicaire eu tout le Royaume de nostre bien-aymé filsLouys, lequel à esté depuis nagueres avec tout son peuple converty à la foy, à l'aide de la grace & faveur celeste, avec grand nombre de miracles accomparables à ceux qui faisoient du temps des Apostres.

S. Thomas *au livre second du regime des Princes confirme les miracles faits en la conversion de Clouis, & Genebrand employe les authoritez d'iceluy au livre troisiesme de ses chroniques. Mais pour le subjet que nous traitons maintenant, ceste histoire est digne de remarque, reticee par Forcadel livre premier de l'empire & philosophie des François. Clouis cherissoit grandement un sien escuyer nommé Lanicet, qui se trouva attaint & griefvement malade des escroüelles, qui, pour sa guerison avoit recherché toute sorte de remedes, mesme suyvant le con-*

conseil de Corneille Celso, en son livre 5.chap.28. il avoit avallé une couleuvre, mais en vain, car la rebellion de la maladie surmontoit tous les remedes. ce qui rendit Lanicet si honteux, qu'il n'osoit plus paroistre aux compagnies, & se cachoit. En mesme temps le Roy songea qu'il manioit & tatannoit la gorge de son Lanicet, & que soudain la chambre fut remplie de flamme resplendissente, & que Lanicet guerit. Le lendemain le Roy s'estant preparé par prieres, voulut essayer s'il pourroit par son attouchement arracher ceste maladie; ce qui arriva au grand contentement des assistans, que tous remercierent Dieu d'un si grand benefice. Paulò post subjungit exempla, dicens: *A ce propos je suis obligé de dire, que venant du Dauphiné à Paris, je rencontray en chemin grand nombre de malades estrangers, qui se hastoient pour se trouver à la feste de Pentecoste, & recevoir le salutaire attouchement des mains de sa Majesté. Entre autres il y avoit trois gentils-hommes Italiens, qui marquoient par leur equipage d'estre de grande maison; à l'un desquels la maladie des escroüelles estoit assez apparente. Les ayant abordez, je m'entretins longuement avec eux sur le subject de leur voyage, mais particulierement, si ceux, qui estoient venus autres fois de leur païs en France à mesme fin, s'en estoient bien trouvez: Ouy, respondirent ils, voire ont esté entieriment gueris; car sans cela nous ne serions pas venus de si loing avec tant de peine & de despence: mais nous esperons en Dieu, que ce ne sera pas en vain, & que nous recevrons mesme grace que les autres. Pareille response me fist une Dame Portuguaise, laquelle estoit venuë par mer jusques à la Rochelle sur un vaisseau de son mary, & se rendit à sainct Germain la veille de Pentecoste, où elle se logea tout proche de mon logis. I'eus aussi le soing de m'informer*

former

former de plusieurs autres malades, touchant ceux qui avoient esté touchez en ce regne. quelques uns me dirent d'avoir ja esté touchez, & avoir receu grand allegement; & que pour leur entiere guerison ils recouroient derechef au remede: mais plusieurs autres estoient du tout gueris en leur païs pour avoir esté touchez une seule fois. Nous lisons, que le Roy François premier de ce nom, lors qu'il estoit prisonnier en Espagne, guerissoit les Espagnols, & autres qui se presentoient à luy; ce que Dieu luy octroya selon ses misericordes accoustumées, pour le consoler au temps de son affliction; l'asseurant par ce moyen, que la prison ne luy pouvoit ravir ce qui luy avoit esté donné & conservé par grace, & que la protection divine s'estend par tout puissamment, où ses serviteurs sont; ce que le docte Scaliger a elegamment representé par ces vers:

Ergo manu admotâ sanat Rex chœradas, estq;
Captivus superis gratus ut antè fuit.
Indicio tali, Regum sanctissime, qui te
Arcent, invisos suspicor esse Deis.

Mais il faut remarquer, que ceste vertu de guerir qu'ont nos Rois, ne naist pas naturellement avec eux, & ne decoule pas en eux, comme une proprieté naturelle & particuliere à leur famille commune aux descendans d'icelle; car tous ceux qui sont du sang Royal n'ont pas ce privilege, ains celuy seul qui succede legitimement à l'autre, soit fils, frere, ou nepveu. Tantum Barbier.

Modus, quo tactus regius proficitur, talis est: Morbo illo affecti in genua procumbunt, protensiori in gyrum formâ; quandoque in area sub dio, quandoque in conclavi, pro sanandorum numerositate, adventum Regis exspectantes. Rex maximè solemnibus festis, nativitatis, paschæ, pentecostes, omniumque sanctorum, celebratâ

priùs

priùs missâ, sacrum hoc opus peragit. Præeunt cohors Helvetiorum, officiarii aulici; proximè sceptrum Regale cum lilio, & sceptrum cum manu justitiæ, Regi præferuntur: Insequitur Rex, nudus capite, collo appensa habens insignia Equitum S. Spiritûs. Adest Regi, priusquàm sacram manum extendit, aliquis qui tangendum manibus prehendit. (causam lubens prætereo.) Rex binis digitis frontem & tempora sanandi leviter, efficaciter tamen tangit, cruceq́; capiti adpositâ infit: *Dieu te gueriſſe, le Roy te touche, au nom du Pere, du Fils, & du Sainct Esprit.* Regem sequuntur qui eleemosynas distribuunt pro viatico; longiùs absitis decem & quindecim solidos: propioribus quinque & octo. Ita Sacrum hoc finitur.

Opidum aliquibus dicitur ædificatum ad formam Constantinopolis, & inde ei nomen *Carlopolis*, & *Carnople*, à Carolo Calvo, qui pomeria ejus scribitur produxisse & muniisse, quemadmodum Constantinopolis à Constantino Magno. Locus est venationi commodissimus, & ob id *regalis sedes* dictus; item *Compendium regium*; & *Convicinum*. Antiquitates Franciæ narrant historiam, quæ Philippo II cognomine Augusto evênit, in nemore vicino venatum cùm exiisset; quam lector *ibi pag.* 402 videre potis est.

Abbatia in opido est, *Cornelio* sacrata, in quo sudarium, quo Salvator involutus fuit à morte, conspici dicitur. Præter hanc, sunt conventus *Jacobinorum* & *Cordigerorum*. Unum, quod heic notabis: Anno cIↃ IↃ LXXXIX, cùm Henricus III apud fanum S. Clodii sceleratâ manu confossus esset, cor ejus ibi tumulatum, corpus verò in hanc regalem sedem deductum & depositum est.

Sed

Sed revertamur ad iter noſtrum. Ego cum comite meo pedes eram, anhelantes Sylvanectum; ubi manè retro relictis nos cœnâ & cubili jungere in votis erat; verùm uterque noſtrûm æſtûs calore & nocte obſcurâ ſuperveniente didicimus, quàm fuerit inſuave non habuiſſe illud quod eſt apud Tibullum;

——— Dormire ſub umbrâ
Arboris ad ripam prætereuntis aquæ:

nec illud Senecæ potuiſſe experiri:

Ceſpes Tyrio mollior oſtro
Solet impavidos ducere ſomnos.

in cœmeterio quodam ſub dio, ſed obſcuro, cùm omne hoſpitalitatis jus nobis denegatum eſſet, pernoctandum nobis erat. Sequenti manè, auroram præoccupantes, ſurreximus, &, quod reliquum itineris, SYLVANECTVM uſque (SENLIS) perfecimus, *Compendio* XII *leucis* diſſitum: Hoſpitium, quo comites noſtri pridie recepti erant, *S. Eloy* dicebatur; non injucundè ibi vixiſſe videbantur, ut teſtabantur actus adſtantes.

SENLIS

LAtinis *Silvanectum* dictum quidam augurantur, quod ſilvæ nectatur. Opidum eſt in Ducatu Valeſio; præter epiſcopatum, præfecturâ & ballivatu nobile. Clarum à prœlio anno cIↄ Iↄ LXXXIX ibi commiſſo inter fœderis ſocios & regios: illis Dux Aumalius; iſtis Longevillæus & Lanovius præfecti erant. Hiſtoriam vide apud *Serrem in vita Henrici* III.

Silvanecto unius diei iter eſt, nec magnum, Pariſios, X *leucarum.* Levati itaque lecto comites mei, mox pro more regionis jentaculo tamen prius ſumto, ingreſſi mecum ſunt viam; & viſis pagis, *Pont Hermenbois, la Chapelle, ſaint Ladre,*

circa meridiem ad vicum LOEUVRE delati, ibi AV CHEVAL ROVGE pranſi, feſtinabamus ad inſignem PARISIORVM urbem, viâ plana, cœlo ſudo, itinere tamen ſuſpenſo à curru moleſto. Urbs quòd in vallem depreſſa eſt, propinquum quoque viatorem fallit; eapropter ſuſpiria & deſideria evocat, auget, iis qui multum moleſtiæ in via devorarunt, priuſquam dicere poſſunt:

Vrbs orbi ſimilis, toto & celeberrima mundo,
Muſarum ſedes, regina Lutetia, *ſalve.*
Francigenæ tu metropolis pulcherrima gentis;
Hoſpitio Regem grato, Regiſque miniſtros
Excipis, & reliquas das jura ſuprema per urbes.

(Chytr. in itin. Pariſ.) Heîc *ſperatâ quiete & refectione fruebamur, divertentes* ad *Miltonium*, hoſpitem æquum & bonæ notæ, ad inſigne *ferreæ Crucis, vulgò à la Croix de fer*, in vico *Sanct-Martiniano.*

LVTETIAM

PRiuſquam deformem, operæ pretium duxi circumſita nobiliora loca hîc, prout mihi viſa, explanare: Nam inter peregrinantes hodiè vulgaris mos obtinet, ut quilibet avidus novitatum & particularium, præ altero ſuis quid tabellis particulare inſcribere, & inde famæ ſuæ hoc augmentum eſſe velit. Unde fit, ut confectò diverſis temporibus ejuſdemq́ue regni curriculo, ſeſe invicem viſitantes, maximè ubi notitia familiaris inter eos intercedit, examinent, inquirant quid hoc vel illo loco viſum notatumq́ue ſit. ibi non rarò evenit, ut rudera, loca deſerta, famâ ſepulta, nihilominus tamen aliquibus pro opinione ſua tanti ſint æſtimii & elogii ac ſi mera eſſent Mauſolea & Lutetiæ, magno audientis faſtidio & verum peregrinationis fru-

ctum

ctum animo reputantis. Communem esse errorem dico cum emunctioribus, multas locorum intercapedines ingenti sumtu emetiri, ubi nec sit quod animus virtutis & prudentiæ civilis amans, discere si velit, possit, & quæ possit, nolit: aliàs rectè peregrinatos dicerem quosdam nautas Batavos, qui per eas orbis partes stipendiis invitati, ligneis equis per cœruleas Neptuni plagas volarunt, quarum nomina omnibus ævi temporibus nec hominibus nec historicis cognita fuerunt, qui tamen ita virtutibus instructi redeunt, ut abierunt. Ut ut hæc vera sunt, tamen in judicia nostra proba tyrannidem exercet mos improbus, sæpiusque invitis loculis & palato famis indocili curriculum aliquod obimus, unde præter vacuefactam crumenam nihil nobiscum reportamus, licet apud alios qui idem iter aut inierunt aut ineundum perficiendumque, ab aliis persuasi, rem necessitatis esse credunt, opinionem Ulysseorum laborum & stupendæ peregrinationis sustinere videamur. Idcircò ne communissimæ opinionis videremur immemores, libuit exire & consignare, quæ circa *Compendium orbis*, ut LVTETIAM rectè quidam nominant, digna habita sint à nemine ignorari, imò quæ possint famam peregrinantis

Stellis inferere, & concilio Iovis.

Quia verò *arces regiæ* lustrandæ sunt, placuit hoc judicium & discrimen inter Anglicanas & Gallicanas proponere. Gallicis arcibus Anglicæ, si interiorem faciem spectas, nullo modo comparandæ sunt. Nam etsi NONCIVTZ in Anglia, imò & quæ primaria est HAMPTONCOVRT, exteriùs singularem majestatem præ se ferat, & gentis magnificum luxum præclarè arguat; etiamsi etiam pulcherrima serie interiùs ordinata

omnia: tamen, si aulæa ostro decora (quâ in parte Gallia nihil planè ad Angliam) & auro & gemmis distincta tollas, reperies intùs & post vela sumtuosissima ejuscemodi cameras, intra quas civem primariæ dignationis hospitio nolis excipere; plerumque ligna ibi non satis polita, telas aranearum, muros non satis integros, &, quod in nostra patria argumentum est negligentis patris-familias, nihil post vela sani & firmi. At in Gallia omnes porticus & cameræ (certè in arcibus primariæ æstimationis) sine adminiculis ambulatoriis & involucris, quemlibet Regem & Principem hospitio excipere non erubescunt. Quanquam majestatis quodam intuitu & tacitâ veneratione Henricus IV in illis quæ ipse fieri fecit, majorum suorum industriam & magnificentiam superaverit. Verùm, ut verbis nostris fides habeatur, sine ulteriori præloquio ipsas ingrediamur ARCES; spectator cum lubentia nostras tuebitur partes.

Omnibus aliis præponimus *le chasteau de Fontaine-bleau.* Ad hanc amœnissimam Regiam sedem Parisiis subsequens te via ducet; prandium in *Essonne* sumes, *au Lyon d'or*, VI *leucis* ab urbe. Pòst ubi tetigeris *pont Hierry*, silvam querceta-nam feris abundantem ingrederis, ubi ferarum custodibus frequentes structæ sunt casæ.

De hac silva venationibus regiis celebri ita Serres in vita Henrici IV, anno 1598: *Comme le Roy Henry IV chassoit en la forest de Fontaine-bleau, voicy qu'il oyt environ à demy lieue de luy l'abboys de plusieurs chiens, le cor & le cry de gens qui chassent, & tout soudain ce bruit s'approche pres de sa personne. Le Roy s'estonne qu'aucun soit si hardy que de luy vouloir troubler son passe-temps, & d'entreprendre de chasser à son desceu en lieu reser-*

reservé pour le plaisir des Rois de France. Il commande au Comte de Soissons & à quelques autres, d'aller recognoistre ces chasseurs. Ils s'advancent, & oyent le bruit, mais n'en voyent ny les autheurs, ny l'endroit. Vn grand homme noir parle à eux du plus fort des halliers : mais comme les choses inopinees & non preveuës, donnent de trouble à l'esprit, ils ne peurent distinctement entendre sa voix, pour l'affinité des vocables que les uns rapportent avoir ouy : M'attendez-vous, *ou*, M'entendez-vous? *& les autres, peut-estre avec de plus vray samblance,* Amandez-vous. *Mais ce que le phantosme disparut aussi-tost que la parole fut ouye, leur fit juger qu'il n'estoit pas expedient de poursuivre plus outre. Si ceste rencontre n'avoit pour le moins & les yeux & les bouches des personnes irreprochables, on la rangeroit parmy les Romains & Comptes fabuleux. Les manœuvres, charbonniers, bucherons, les pasteurs & paysans d'alentour, rapportent qu'ils voyent aucune fois un grand homme noir, qui mene une meute de chiens, & chasse par la forest, sans leur faire neantmoins aucun mal, & appellent cét esprit errant, le grand veneur.*

Ipsius cùm Parisiis essem, noviter in isto saltu spectrum illud visum & nobili cuidam est obviam factum. Historiam cum circumstantiis, typis exscriptam vendebant, quam lector Parisiis repetere potest.

Silvam hanc ubi penetraveris VIII *leucarum*, cœnam habebis in opidulo *Fonte-bellaqueo*, in intersignio *au Croissant*.

FONTAINE-BLEAV.

A*Insi dit à cause des fontaines d'eaux vives, claires & belles, qu'y abondent: quasi* FONT AINE ET BELL'EAV. Videtur verò in stagno quo-

dam arcis fons limpidissimus aquæ scaturientis, à quo huic arci nomen inditum. Occasio verò ædificandi talis fuit: Francisco Rege Galliæ in isto saltu venationibus se delectante, canis quidam venaticus salientis aquæ fontem offendit, præsente & adstante Claudiâ Regis filiâ. Hæc dulcedine & puritate aquæ capta, patrem rogat, domunculam eò loci fieri faciat. cui Rex; Non domunculam, sed arcem. Nec longè pòst, ædificium Rex cœpit, & à bellissimis fontibus (*Fontenbeléau*, quasi fontem in bellâ aquâ) nuncupavit. Per subsequentes Reges quidem continuatum, sed ad fastigium per Henricum IV deductum, ita ut hodiè pulcherrimum, amplissimum & magnificentissimum omnium in Gallia, Germania, Belgio, Anglia, & Italia esse dixerim. Ipsius ædificii videamus *situm* & *structuram*. Sita est arx in territorio *Gastinois*, solo arenoso, malè habitato & sylvis maximam partem vestito. Formam & magnitudinem, æneis typis exscriptam, Parisii tibi dant, quò te remitto. Structura ipsa *externa*, muris fossisque est circumdata, portisque clausa. Primæ portæ ingressus hanc habet inscriptionem:

Henricus IV, Franciæ & Navarræ Rex Christianissimus, bellator fortissimus, victor clementissimus, rebus ad Majestatis & publicæ salutis firmamentum compositis, hanc regiam auspicatò restauravit, immensum auxit, magnificentiùs exornavit, anno M D C IX.

Interna structura, cùm multa in hac arce sint, quæ fugitivo oculo spectari obiter non debent, nec possunt; omnia verò notare, nec tempus, nec ani-

animus, nec memoria in infinitâ ferè (sunt enim nongenta conclavia intus) istâ varietate sinat; nobis tamen ædificiorum largietur divisionem in *galerias sive xystos*, *atria*, *cameras*, *areas*, & *hortos*; de quibus singulis cursorio calamo, secundùm suas contignationes. Prima contignatio sive *l'estage* offert *hortum Reginæ*, *le jardin de la Royne*. In quo *Diana* fonti instans, manibus cervum tenens; in medio IV canes procumbentes, subtus IV cervi. Ibi fons saliens. E regione nudus è cupro adolescens, spinam è planta pedis extrahens. *Lacoontis* cum liberis binis statua in hoc ipso quoque est horto, formâ, serpentum morsu qui enecentur. Porrò *bina* heic *sphæristeria*; alterum opertum, apertum alterum; quibus Rex & aulæ proceres, cùm inibi sunt, oblectationem Gallis familiarem capiunt. Hinc ad *aviarium, la voliere*, longum CCLXX passuum, venitur. Medium tectum turris rotunda penetrat: aërem & lucem undique ædificium admittit, clathris tamen prætenuibus, qualibus caveæ præcingi solent, munitum, ut volucribus omnis exitus sit præclusus. Intus avium domicilia & nidi intra arboreta & dumeta; mox fons, effundens diversos rivulos, è rupe quasi surgit: parietibus vites & roseta adpicta; cum inscriptione, H.IV.D.G F.R. Ad dextrum latus, gemini sunt angeli; alter coronam, canistrum alter rosis plenum tenet; subtus hi versus:

Tot populos victor justo Rex Marte subegit,
Regius iste tenet quot sibi carcer aves.

(magna certè hæc hyperbole, cùm aliquot millia ibi sint aves intùs.) Ad sinistrum itidem gemini sunt angeli, cum corona & psittaco:

Qui Ianum clausit, volucres hic sponte reclusas
Detinet, æternùm quæ sua facta canant.

Nec immeritò canant: nam Henricus IV mox à primis ætatis annis, bello assuetus militavit; regnum motibus turbulentissimum non solùm composuit & sedavit, sed legibus præscriptis & sancitis in ordinem redegit; cum hostibus exteris, Hispano & Sabaudo, pacem iniit; ære, cujus summa cIↃ auri tonnas constituebat, omni soluto, ita totam Galliam sibi devinxit, omniumque affectus in se reposuit, ut Euphormio non injuriâ dixerit: *Quod post numina nihil carius Eleutheria Rege suo haberet, ut qui proximè ad Deorum immortalium naturam accederet.* Ad summam, status Galliæ, Henrico IV vivente, talis erat, ut felicissimum regnum sub sole, & invictissimum haberetur: ipsus Rex, quidquid jocabatur loquebaturque, mera oracula dixisse videbatur: collectiones magnâ populi lubentiâ fiebant: regiorum thesaurorum acervi & montes jam in ore erant non Galliæ tantùm, sed & exterarum nationum: jam nescio quod orbis terrarum imperium à plurimis (humanis tamen suffragiis) ipsi assignabatur; jam Belgium, Germaniam, credo & Hispaniam, infinita regna lætâ spe vicerat & vorarat. Nec tantùm debita conflata solvit, sed regnum, immensorum sumtuum ædificiis & arcibus auxit & decoravit; & hæc omnia Regis parsimoniâ, Thesaurariorum dexteritate perfecta sunt. Ita Regis res gestas quod canant, affatim heic habent aves.

In aviarium prospectus est *de la galeria Reginæ*. in hac situs Hagensis, & Reginæ Mariæ Mediceæ adventus Massiliensem in portum; res gestæ item & prælia, de quibus Henricus IV triumphavit.

Ab aviario ad *galeriam cervorum*, ut vocant, duceris. Elegantes ibi cervorum, luporum aprorum-

rumque venationes, VII tabulis repræsentatas, videbis. Henricus IV habitu familiari, qualis fuit venatum eunti, conspicitur; jam confodit gladio aprum, jam hastâ cervum; & quæ alia sunt venatorum prælustria facinora. Utrumque latus XLVI cornibus cervinis est vestitum, diversissimæ formæ & magnitudinis, prout interdum natura & casus in rebus istiusmodi jocari solent. Mox ad januam in introitu arx Fontaine-bleau; è regione ad exitum arx S. Germani, conspiciuntur. Sinistrum xysti latus pictas habet *Follenbroy*, *Compiegne*, *Villecoterets*, *Bloys*, *Amboise*, *Chambour*, *S. Leger*, *Charleval*, *Monceaux*, *Verneyil*, *Madrit*. Dextrum verò meras fenestras, cum binis arcibus, *S. Vincent*, & *Louvre Parisiorum*.

Hinc ad cameram consiliorum, *la chambre du conseil*. in quo pictura Ducis d'Ombe, *oncle de la Royne*.

Mox *la chambre des estuves*. ibi Johannes Baptista, januæ; Adonis cum Venere, camino impositi.

Mox *les estuves à se laver*. Ipsum balneum quadrilaterum. gradibus fit descensus. circùm cancellis clausum. Ibi effigies Gastonis de Foix.

Mox *les estuves seiches*, sudoribus provocandis: Adhuc aliæ, pro tondendis capillis & radendâ barbâ. Finitur hoc tabulatum exiguo templo seu sacello, auctore Henrico II, sed perfectore Henrico IV: ubi versus:

Imperio natisque potens, & conjuge felix,
Altâ pace, sacram decorat Rex inclytus ædem,
Æternum ut pietas augustâ splendeat aula.

Alterum tabulatum habet *la chambre neufve*. in qua ad caminum *la Duchesse Gabrielle*, formâ Dianæ, manu tenens cor corvinum. Prospectus est ad aream fontium, (*vers la court de fontaine*.)

Picturæ Herculeorum laborum.

Inde *grandis galeria*. cujus inscriptio talis:

D. O. M.

Cum per occasionem civilium armorum & ob impuberem Principis ætatem, quibus tota ferè Gallia exarserat, Elisabetha Anglorum Regina portum opidumque GRATIAE, quod est ad ostium Sequanæ positum, naturâ manuque munitissimum, insigni fraude occupasset firmissimoque præsidio teneret, auspiciis Caroli IX Christianissimi Regis, consilioque & prudentiâ singulari Catharinæ matris Reginæ, paucis diebus oppugnari summâ vi cœptum, deditione receptum est, anno M D LXIII.

Xystus quatuor est caminorum; & adscribitur Carolo IX Regi. Fenestrarum emblemata, cùm sint magni nominis, heic adjiciam. 1. *Hunc ventus, sed me spes fovet.* 2. *Puro ardet & uno.* 3. *Nunquam labitur icta fides. (Naufragium alter juvat.)* 4. *Perrumpe obstacula lentè. (Quidam truncos è via movet.)* 5. *Tutum secreta silere. (Harpocrates.)* 6. *Pretiosior ipse lapillis. (Cupido lapillos quærit.)* 7. *Rex floret ab armis.* 8. *Vigilantia regna tuetur.* 9. *Amat victoria curam.* 10. *Plebis amor regis custodia. (Examen apum.)* 11. *Cor regis in manu Dei. (Manus è nubibus exit.)* 12. *Arcani custodia fida.* 13. *Mens ardua tendit in altum.* 14. *Eloquium tot lumina claudit.* 15. *Nulla altiùs ardet.* 16. *Non frangunt obstacula vires.* 17. *Animos alligat æquos. (justitia & religio.)* 18. *Manet victoria constans.* 19. *Hoc fœdere Lilia florent. (Gallia tota secum*

con-

concors.) 20. *Ortus occasibus æquat.* 21. *Obsequium nihil impedit umbra.* 22. *Casus hærebit in omnes.* 23. *In splendore tuo labor & quies.* 24. *Agitatus cresco,* (*ignem feriens.*) 25. *Comitantur furta dolores.* (*favum puer rapit.*) 26. *Mox toto radiabit in orbe.* 27. *Mea clauditur hîc spes.* 28. *Innocuo non uritur igni.*

Extremum hujus xysti offert obsidionem & recuperationem *Ambiani*; cui adstat Henricus IV armato cataphractus equo insidens, pulchri operis & magni æstimii structura.

Inde *la chambre* & *le cabinet* de Madame Duchesse Gabrielle. in utroque supra caminum Adonis & Venus.

Posteà, *galeria Francisci* I, sive *la petite galerie*. prospectum habet *à la court de fontaine.* ad introitum Bacchus, Venus, & Cupido prostant. In hoc xysto colloquium inter Cardinalem Perronium & Mornæum habitum; de quo Serres in vita Henrici IV.

Hincin alium xystum egressus est, statuis marmoreis dimidiatis exornatum.

Mox *la chambre du Roy* paululùm obscurior; in qua Regis jussu, per monsieur de Vitry, Marschallus Bironius exermis factus, & captivus inde abductus. vide Serrem. Ibi in clypeo: *Invita Cereris non potes esse gener.* Hinc *le cabinet du Roy*; *la chambre de la Royne*: inter utrumque *aviarium* in sublimi loco structum, ita ut à Rege & Regina videri & audiri aves possint.

Hinc *l'antichambre de la Royne*: locus natalis Ludovici XIII Regis: & *l'antichambre du Roy*.

Ita xystis & cameris visis ad atria seu salas itio est.

1. Est, *la sale de la garde*, picturis eminens & tapetibus manupictis; prœlia Caroli VII & tro-

phæa ab Anglis devictis reportata exhibentibus.

2. *La sale des festins*, epulis solemnibus locus. camino Henricus IV, equo è candido marmore insidens, valore aliquot mill. coronatorum, collocatus, exhibet inscriptionem:

Henricus IV, Francorum & Navarræ Rex, bellator, victor & triumphator, bello civili confecto, regno recuperato, restauratoque; pace domi forisque constitutâ, Regis penatibus Regali sumtu focum exstruxit. M D IC.

Dextrum ejus latus *Clementia*, sinistrum *Pax* concludunt, è marmore candido statuæ: ut & columnæ è variegato. In sublimi par leonum ex ære, cum coronis & armis. Subtus Regem equitantem tabula nitidi marmoris est, exhibens Regem equitem, sed habitu Romano antiquo, hostes devictos conculcantem.

3. *La sale des bals*, ampla & spatiosa, choreis & gyris destinata. in medio fornicis; *Donec totum impleat orbem.*

4. *La sale des comediens*, ædificium artificiosis caveis & operibus cœlum fingentibus constans. hinc inde hæc verba adscripta habet: *Agitur pars tertia mundi.* Credo equidem omnia portendere debere monarchiam Gallicam, & ejus supra alias præeminentiam.

Hinc ad *hortos* & *areas*. Horti, muro inclusi, sunt: 1. *Le jardin du Roy*, in areolas buxeis sepibus distinctus: ibi varia hortulanorum deliria & ambulacra offendes: ad lubitum, in umbra, in aprico, ad amnes quiescere aut obambulare potes, prout cujusvis genius monuerit. In hoc, Cleopatram ex orichalco, opus Angeli Politiani,

ni, videbis; ex Italia à Catharina Medicæa huc translatum. Ibidem, Neptunum æneum; ad cujus pedes lupa Romulum & Remum lactans. Mox tria stagna; quibus innatant cygni, piscesque diversi innutriuntur. 2. *Le jardin de la fontaine*; in quo ipse scaturiens fons pellucidæ aquæ situs, causa & origo arcis *Fontaine-bleau.* ibidem stagna aliquot, trutarum domicilia, optimi saporis, regiique apparatus. heic xysti arboribus frugiferis consiti; deambulationibus multorum mill. hominum apprimè commodi; qui tamen nec oculis nec auribus sese invicem assequuntur; ita ars heic suam fecit industriam. 3. *Le jardin des pins*; quòd olim pinorum hìc magnus numerus, sed posteà excisus, substitutis frugiferis: omnia stupendæ magnitudinis & visionis, vel v horarum & ampliùs. 4. *Le jardin des estangs*; in quo stagna majora & ambulacra peramœna. 5. *Le jardin de la Royne*, in medio stagni sublimiori à fundo loco exædificatus, muroque cinctus; ad quem non nisi per pontem datur accessus. ibi speciosissimi flores, herbæ, pro deliciis tantæ majestatis. *Hortus extra arcem* unus est; in quo arbores pomiferæ, stagnum item, & struthio-camelorum par; aviarium item pro avibus silvestribus & exoticis; ibi corvi Indiaci psittacorum instar, anates & anseres perigrinæ formæ; & quæ alia ad oblectandos Reges comminisci potuit humana industria & sumtus profusissimi, qui in hanc rem facti sunt, & adhuc fiunt cottidiè. Supersunt *areæ* sive *les courts.* 1. Est *la court de la fontaine*; ubi fons, cui pro ornamento Mercurii statua,. duæque aliæ è cupro nudorum virorum. 2. *La court de Dongeon*; in qua horologium bimembre comparet: binæ sunt turriculæ; altera ipsum horologium habet, ornatum lunæ

& solis statuis immobilibus, ita tamen ut sol sceptro horarum numerum monstret; altera planetarum motum ostendit. 3. *La court des Officiers.* hîc, ubi Rex cum aula commoratur, aulici sua deambulacra habent. 4. *La basse court*; in cujus medio equus prægrandis è gypso factus, binis duntaxat pedibus insistens videtur; opus singularis artificii: sunt qui affirmant, equi silvestris, qui in hoc saltu postea captus, figuram esse; sed credat Judæus apella.

His ita omnibus visis, animum applica ad bibliothecam, Francisco I Rege natam; sed Parisios pòst transvectam: sed nec hîc planè interiit, verùm per assiduos bellorum civilium nimbos est multùm dissipata.

Ultimum, quod Regum hunc secessum attollit, est natalis & baptismus Regiorum liberorum, anno cIↃIↃc VI institutus; de quibus tractare non hujus est loci.

Tantum de Fontaine-bleau. Properemus retrò ad alia; *Melodunum* & *Corbolium*.

MELODUNUM,

GAllis *Melun*, in territorio Heurepensi opidum; ad Sequanam, Lutetiæ instar, situm; nam pontibus junguntur opidi partes, ita ut triplex opidum videatur. Olim *Isis* ei nomen fuit; unde Luteria, ad exemplum hujus, in insula & continenti ædificata, dicta fuit *Par-isis*. Jocantur incolæ suo diverbio: *Apres Melun Paris.* Porta opidi insignia habet Gallica & Florentina, cum elogio: *Concors inæqualitas facit melos unum.* Ceterùm figlina ars heic in magno præconio; luti quippe bonitas opificumque industria fornacem fecit, pretio DCCC coronatorum ab Henrico III Rege coëmtam. Hinc perge ad

COR-

CORBOLIUM,

DIssitum VII *milliarib.* à Fontaine-bleau. Heic prandium sume *à grands Carneaux. Corbeil* Gallis. Opidum antiquum, cujus meminit Cæsar lib. VII in sua Historia: sed adpellat Metiosedum. Antiquitatis adhuc rudera sunt magna illa turris, quâ opidum in parte defendi potest. Alluitur Sequanâ & Essonâ fluviis; unde bisectum quasi est in Corbolium vetus, & Corbolium novum. Non est, quod diu heic commoreris; Templum S. Spiræ, in quo Canonici, habet tumbam Comitis Aymonis, quam ad sinistram altaris, cum tabula teste, videre habes.

Hinc per vicum *S. George* IV leuc. perge ad opidulum

CHARENTON,

QUod Parisiis binis abjunctam leucis. Alio nomine dicitur *Pont de Charenton*, à ponte lapideo, fluvio Matronæ *(la Marne)* superstructo. Heic invisas templum novum, quod Orthodoxis exstrui permissum ab Henrico IV: verè novum; nam non ita multi anni sunt, cùm maleferiati homines irruerent, & igne supposito dejicerent. Concio est frequens, & aliquot millia auditorum numerabis, qui rhedis, partim aquâ & pedibus, eò, Deo sacra facturi, conveniunt.

Hinc antequam ad vicum *Conflans* tendis, non procul Corbolio, rudera templi alicujus fuerunt. hæc ascende & clama, echo respondebit undecies & ampliùs. Sed hæc olim. Hodiè Carmelitani, ejus loci cœnobio structo, echo abegerunt. Antiquitates Galliæ dicunt; *Entre Conflans & Charenton s'entendoit un echo des plus merveilleus de l'Europe, avant que les Carmes reformez y eus-*

eussent fait bastir: la voix(ita pergit de echo)*de cettuy-cy comme bien plus admirable, frappe souvent l'oreille jusques à dix fois, & d'un son si violent que les boulets de canon emportez des feux & de la poudre, ne sufflent pas avec plus de vehemence.* Tu experire, qui eò venis; mihi anxiè inquirenti nihil tale evênit.

Charentonio ad *Confluentes* quadrante milliar. descende.

CONFLANS

NOmen habet à confluentibus Matronæ & Sequanæ, quæ heic junctæ Parisios defluunt. Vicus situs est ad collem, subtus Sequanâ defluente. Secessus est verè regius Domini Villaregii; quem contemplaturus, oculos fige in cameris, galeriis, & hortis.

Cameræ superbiunt picturis, caminis, & lectis magnarum impensarum.

Galeria fornicata, auroque & coloribus artificiosissimè picta, utrumque latus vestitum habet iconibus in Italia factis. à me observatæ sunt sequentes tabulæ XXI è gente Medicæa: Sibyllæ; Romani Imperatores; Papæ; Turcæ; milites, inter quos Scanderbegius sive Castriota; Docti viri, Platina, Seneca, Guicciardinus, Jovius, Thomas de Aquino, Scotus; Duces Sabaudiæ; domus Lotharingica; domus Anglica; domus Borbonia; domus Valesia; domus Navarræa; domus Nassovica. & hæ tabulæ multi artificii & auri sunt opus, natæ in Italia maximam partem, pectorali staturâ. Inde ad caput galeriæ, nigerrimi marmoris fenestra, omnis pellucida. non procul auro picta inscriptio:

Qui ex hac stupenda porticu tanquam è specula cadentem solem, fluentem Sequa-

quanam, imperiosam Lutetiam, denique Thessala tempe altera miraris, mirare ut immota labascunt, agitata manent, imò dum miraris, ipse defluis: vita enim hæc, vapor & umbra: Ergo, &c.

Horti diversi sunt, floridi & fructiferi. videbis delicias aurantiorum malorum, magno numero, sed eleganti ordine sunt positæ arbores, cistisque inclusæ, adeuntibus undique ob & perviæ.

Hinc redeundum est ad ipsos ferè Lutetiæ muros, in viam quæ ducit ad arcem *Sancti Germani*. Hanc priusquam ascendis, occurrit opidulum

RUEL.

IN cujus extremo palatium *Domini de Moisset* cum hortis, fontibus & piscinis, visu dignissimum. Ipsum ædificium cum area quadrilaterum est, non tamen omni ex parte habitationibus occupatum. Fossæ profundæ grandioribus vestitæ lapidibus, binis pontibus versatilibus junguntur. altero horum superato occurrunt bini canes ex ære conflati, aquam è genitalibus in fossam ejicientes. Inde aliquot passus progredere ad fontem cui Rosæ forma est; in quo Herculem cum clava, Draconem multorum capitum, Cerberum, & alia è metallo aquam exspuentia cernes. hinc ad ambulacra; ad silvulam labyrinthis & aquæductibus elegantem: mox ad spelæum salientium aquarum; ad piscinas, & alia, quæ arte & sumtuoso opere heic compendio & forte ad invidiam structa.

Hinc unum lapidem JOVIS GALLIAE delitiæ,

SAINCT GERMAIN

Difficilius paululum & montosum iter est; Sed desiderio tanti operis (superat enim omnes regias domos, teste Merulâ,) fit facile. Oppidulum arci adjunctum; IV leucis est Parisiis abjunctum; situm in aëre saluberrimo, qui heic ab infantibus Regiis primâ vitâ hauritur sanus. heic primum Ludovici XIII R. quoque fuit domicilium & regimen. Præter cœnobium nobilium virginum (eò nec cuivis facilè patet aditus) non est quod in eo quæras. Ergo rectà ex hospitio *à la rose blanche* ad ARCEM; divisam in duo domicilia; alterum antiquum, alterum novum.

Antiquæ arcis fundator dicitur Rex Carolus V; restaurator Franciscus I. Rei testimonium sunt camini è latere cocto, quibus inscriptas vides passim litteras F. F. F; ubi tectum summum, quadratis lapidibus stratum, conscendis. Conclavia numerantur LXIII, spatiosa, ornatu non ad nostrum sæculum. Ad dextram portæ, sacellum ingrederis; omne ædificium lateritii ferè lapidis; area intus ovali formâ. Extus est ferarum septum, longitudine duorum milliarium: in quo *le jeu de paillemail, le long duquel y a des pavillons quarrez, faits & massonnez expres pour recevoir l'assemble des regardans.* Subtus, est fossa, domicilium cervorum, & avium rararum.

Nova arx nata Henrico IV R. auctore, in qua cameras & cryptas nota. Cameræ cum xystis seu galeriis fornicatis sunt pro Rege & Regina divisæ. Galeria pro Rege in summitate habet emblema: *Duo protegit unus*; Duo, regna nimirum Galliæ & Navarræ, protegit unus Rex. Januæ ibi superstat arx *Fontaine-belleau*; latera, habent urbes *Hux*, *Venize*, *Pragne*, *Namur*, *Mantoua*,

Aden

Aden en Arabie; *Campaigne heureuse*, *Sien en Suisses*, *Moly*, *Tingis*, *Stafin en Afrique*, *Terracina*, *Ormus en Perse*, *Bellitri*, *Werdenbroch en Westphale*: *Numegen*, cum subscriptione, *Ville du fondement de l'Empire*; nam Carolus Magnus urbem hanc imperialem esse voluit ejus loci: *Passaw*, *Mastricht*, *Thessala tempe*, *Florence*. Galleria Reginæ ornata tabulis pictis prægrandibus ex Ovidio & aliis. In cameris sunt camini nigerrimo è marmore, cœlo sudo S. Clodii situm demonstrantes: alibi balnea regia, sacella cum refrigerio, aviaria bina, ut & supellectilem regiam aucupio destinatam observabis. Hinc per binas (quarum altera XLV, altera XXXVI est graduum) scalas lapideas, formâ ovali, descensus fit ad cryptas substructas, artificiosas aquarum ductibus omnes Europæ reliquas superantes. credamus hoc Gallis, cùm hodiè Italia digitum ori imponere necesse etiam habeat: etiamsi Brabanti ductus Bruxellenses præferre non dubitent; ego tamen non subscribo; quamquam & hoc stupendum otiosæ industriæ opus non negem. Cryptæ sunt duûm generum. Sicca una est, *la croute seiche*; refrigerium heic, commodum sub æstivis caloribus levamen & mansio. Udæ verò & rorantes sunt IV; de quibus ordine & pauca. I. Habet Draconem, caput & alas motantem cum vomitu undarum è faucibus largissimo. ibi philomelæ & cuculi cantus & certamen: ad latera, duæ statuæ nigro è marmore aquas ejicientes. II. Ad januam mox serpens est, ore undas exspuens: audiuntur philomela & cuculus: videtur virgo movens caput, vertens oculos ultrò citroque ac si auditores & advenas respiceret, digitis organum tractans, suavissimo sanè concentu. In medio mensa è marmore nigro posita, cui tubus impo-

imponitur, è quo, adhibitis diversis organis ex ære & ferro, diversas formas unda ejicit. heic Calices Venetos, Lilia Galliæ & alia artificiosissimo productu miraberis. Penes fenestram nota tabulam è marmore variegato; specula hinc inde, & conchylia, delphinum item; sed exiturus, cautus sis laterum observator. III. Neptuno sacra est; in qua corona globo imminet, ab aquis in gyrum elevata, guttas unionum instar spargens. Ibi officina Vulcanica; molæ papyraceæ; philomela cantans: duo item angeli ad latera cum buccinis; qui ubi sonitum edunt, janua aperitur; Neptunus tridente armatus, currui insistens, à duobus albicantibus equis tractus, ex antro prodit, paullùm subsistit, revertitur, antrumque repetit; januâque clausâ, tubarum clangor repetitur. Dum hæc contemplaris, sedile propè est, quod à te incautè occupatum affatim aquarum dabit; quod evitabis, si clavum subtus ferreum doctâ manu scies tractare & ducere: sed & pavimentum tessellatum lapillulis non minus madidum te dimittet. IV. Crypta humiliori loco sita, Orpheo dicata est; omnium bellissima & artificiosissima. Mox ad introitum, exitus undarum intranti est obvius. prodit Orpheus citharâ ludens, caputque movens; opus jucundum visu & auditu. ex utroque latere feræ diversi generis ipsum circumsistentes sequuntur, progrediuntur: mixtæ sunt arbores frugiferæ, sese inflectentes; rupes ramis, quibus aves modulantes insident, ornatæ: sunt & signa XII zodiaci, suo motu ad harmoniam progredientes; adest Bacchus dolio insidens, scyphum manu tenens. Sunt paradisus, infernus, mare, naves bellicæ, IV elementa; arx S. Germani; ad cujus alterum latus Rex cum Principibus & stipatoribus navigans

gans; ad alterum, delphinus & angeli de cœlo descendentes; mox Neptunus, Mercurius, & Jupiter; & alia alia, supra memoriam & calamum nostrum. Sunt & heic IV virtutes cardinales è candido marmore, olim ornamenta Jesuiticæ pyramidis ante palatium Parisiense.

His omnibus rectè visis, retrogrediundo Parisios, uno lapide offendis silvam, *le Bois de la trahison.* media via eam secat. decerpe ab uno latere ramum & in aquam præterfluentem injice; supernatabit ut natura ligni est communis: ab altera viæ parte decerpe alium ramum, & in eandem Sequanam projice; videbis eum, lapidum instar, fundum petere. Silva cædua est, & quercubus consita. In ejus angulo mensa lapidea adhuc monstratur prægrandis, ad quam proditio fertur concepta. dicitur quidam Gamelon, *Sieur de Hauteville*, cum conjuratis asseclis, heic conspirasse contra gentem des Ardennes & Pares Franciæ, eosque in hac silva cum multis aliis nobiliorum procerum trucidasse tempore Caroli Magni: qui posteà supplicio affecti & heic combusti sunt. Et ut homines intelligerent, quàm abominabilis & detestanda hæc impia conspiratio fuerit coram Deo; accidit, ut arborum cæsarum surculi remanentes non renascantur ampliùs: inde rara heic hodiè silva, raræque arbores. O ita nullæ seditiones, nec in Gallia nec orbe Christiano, renascerentur! multò meliùs haberent res humanæ. sed Deus properat humanos punire & finire furores; & Regum etiam Principumque; qui, posthabitis imperii curis, libidinibus suis interdum strenuè indormiunt, flocci-facientes se Dei loco justitiam in terris exercere debere, &, subditis ut benè sit, prospicere.

Sed pergamus in cœpto nostro recursu. In viâ hac occurrit Regalis arx MA-

MADRID,

VNo lapide Parisiis distans, in planitie sita, loco solitario & minùs inhabitato; olim silvulâ circumdata nemorosâ, per bella verò excisâ, ita ut venationi minùs commoda hodiè compareat; licet Rex interdum ibi sese oblectet cuniculis capiundis: muro undique sat longo cincta & conclusa planities. Origo arcis est, à Francisco I Gall. Rege, ad Ticinum anno cIↃ IↃ XXV, XXIV Februarii capto; de quo *Pierre Matthieu en histoire des guerres entre le Roys de France & d'Espagne:*

ArMa aqVILæ VInCVnt LILIa CeLsa trVcIs.

Alterius cujusdam de hoc duorum Regum prælio, tale est distichon:

Gallus habet cantum, barbam, calcaria, cristam;
Sub pedibus gallum sed Iovis ales habet.

Quadriennium igitur cùm Franciscus Rex Madritti ab Hispano detentus esset, reversus anno cIↃ IↃ XXIX, hanc arcem fieri fecit formâ cum Hispana simili; quamquam sunt qui toto cœlo discrimen inter utramque asserant. Arx ipsa indies collabitur: aliqui putant, quòd consultò & propter invidiosam Regis sui in carcerem compacti memoriam fiat. Intus, quod magnoperè lustres, vix invenies. quære fenestram clathratam in atrio seu sala, quæ respondet alteri in Hispania, per quam Franciscus ab aulicis Hispanis, dum carceri inclusus erat, visus, & digito quasi monstratus, pro ludibrio habitus fuit, quasi upupa, Regum pueri cum qua lusitent. Henricus IV. hanc sedem Margarethæ Valesiæ à repudio occupandam dedit, antequàm pòst palatium Parisiense ad Sequanam inhabitaret, modò funditus deletam & eversam.

Hinc

Hinc uno eodemque itinere ad opidum

SAINCT CLOU

DIvertere potes. Arx & locus nomen obtinuit ab regis Clodovæi Magni quarto filio Clodovæo; qui, renunciato Principis statu, monachalique assumto, ibi sepultus est. Monumentum in templo è marmore nigro, IV columnis è porphyro impositum, talem habet inscriptionem:

Artubus hunc tumulum Clodoaldus consecrat almis,
Editus ex Regum stemmate perspicuo.
Qui veritus regni sceptrum retinere caduci,
Basilicam statuit hanc fabricare Deo:
Ecclesiæque dedit matricis jure tenendam
Vrbem Pontifici qui foret Parisiis.

Alterum, quod in choro templi ad dextram è marmore vides, monumentum est & repositorium cordis Henrici III Regis. In summitate sunt binæ coronæ, cum inscriptione:

Manet ultima cœlo.

nimirum duæ coronæ significant Galliam & Poloniam, quarum Rex fuit: ultima verò in cœlo dabitur, id est, in tertio regno, si eò sublatus est. Ipsum verò epitaphium tale est:

D. O. M.

Æternæque memoriæ
Henrici III. Gall. & Poloniæ Regis.

Asta, viator; & dole Regum vicem.
Cor Regis isto conditur sub marmore.
Qui jura Gallis, jura Sarmatis dedit.
Tectus cucullo hunc sustulit sicarius.
Abi, viator; & dole Regum vicem.

Quod

Quod ei optaveris, tibi eveniat.

C. Benoise, scriba regius, & magister rationum, Domino suo beneficentissimo, meritiss. P. A. 1594.

Sicarium illum *Serres, in vita Henrici III. sub finem*, appellat *un moyne endiablé, un excrement d'enfer:* cum quo incidit anagramma super verba, FRERE JACQUES CLEMENT: *C'est l'enfer, qui m'a creé. Lansias contra Gall.* Vide etiam *le Catholicon d'Espagne* de hoc regicidio: *Bellus tom.* IV, *disc.* XIX, ita narrat Latinè: *Kalendis Augusti*, anno M D LXXXIX, *monachus quidam Dominicani ordinis, qui Iacobitarum quoque vulgo dicitur, simplici, ut videbatur, ingenio, circa vesperam versus S. Clodovai fanum, ubi rex tum erat*, [obsidens Lutetiam XL mill. copiis] *iter ingressus est, commeatûs literis captivi cujusdam Præsidis Harlæi operâ impetratis. Eò quum venisset, per internuncios statim Regi significari jussit, habere se quæ oretenus cum ipso communicare vellet: Rex verò cuidam è suis negotium dedit, ut eâ nocte hominem apud se retineret, & liberaliter tractaret; è cujus sermone non modò nulla deprehendi potuit suspicio, sed etiam spes facta est, eum insigne aliquid ad Regis servitium & utilitatem allaturum. Postero die mane idem monachus ad regem introductus, petiit, ut in secreto audiretur. Arbitris ergo remotis, Rex cum eo penitius conclave ingressus est. tum monachus literas ei porrigit: ac statim iis legendis intentum, cultro in ventrem sub umbilico adacto, confodit.* [Serres tamen circumstantias facti aliâ formâ deformat; quem vide.] *Rex vulneratum se sentiens cultrum continuo è vulnere ipse educit; quod inde multo majus factum est. Ad strepitum & clamorem mox familiares Regis & satellites accurrunt, & monachum multis vulneribus conficiunt,* ni-

nimio ultionis zelo accensi. quem Deo gratias egisse ferunt pro tam subitaneâ & leni morte; ut qui vivo sibi deprehenso omnes cruciatus paratos sciret. Mortui cadaver à quatuor equis distractum, in IV partes dissectum, & tandem crematum fuit. Rex plagam hanc non lethalem fore arbitratus; ut suis animum adderet, ipse quoque animum præ se tulit, & è fenestra etiam conspiciendum se præbuit. At circa vesperam ingravescente dolore, medici & chirurgi inspecto vulnere (quod jam livescere incipiebat) Regem periculi, utque ad extrema se pararet, monuerunt: qui nihilominus meliùs sperabat, donec tandem, deficiente linguæ usu, circa mediam noctem exspiravit. Moriturus, Navarræ Regem & circumstantes Proceres alloquutus est gavibus verbis; inter quæ de negotio religionis hæc sunt: Remettez le different de la religion à la convocation des Estats du Royaume, & apprenez de moy, que la pieté est un devoir de l' homme envers Dieu, sur lequel le bras de la chair n'a point de puissance. *id est:* Differentiam in religione ad conventum statuum Regni rejicite; & discite meo exemplo, quòd pietas (sive vera religio) sit hominis obligatio coram Deo, in quam brachium sæculare nihil habet potentiæ. *Utinam hodiè conscientiarum tortores, orthodoxæque religionis eversores hoc perpenderent, nec in animas hominum sibi judicium, quod solius Dei est, sumerent! Nec abs re est vindictæ locus; periit enim in eo ipso conclavi, quo annis retrò aliquot, cum matre Katharinâ & fratre Karolo IX in lanienam Parisiensem contra orthodoxos conspirarat. Ita vero:*

Eſt profecto Deus, qui quæ nos gerimus, auditque & videt. Serres, Regius Hiſtoricus, dicto loco aſſerit: Regicidam à doctore Bourgoignio, cœnobii Dominicani Priore, Patre Commoleto, & reliquis Jeſuitis, ut & à Ligæ Capitibus perſuaſum & inſtigatum eſſe, cum amplis promiſſis, ſi evaderet, Epiſcopatuum & aliorum beneficiorum in terris Eccleſiaſticis: ſin minùs, primi loci in paradiſo ſupra Apoſtolos.

Tantum de regicidio hoc triſti. Opidum ſitum ad collem & Sequanam, quam pons lapideus perviam facit; arx & palatium agnoſcit Herum de Gondy. Altiori paululùm loco ædificium ſtat, unde proſpectus Pariſios & in circumvicinos agros amœniſſimus. In conclavibus, Magnatum cum uxoribus picturas contemplare; Reginæ præſertim, cum adpictis circumſtantiis. *Hortus* nemoroſis & variegatis, elevatis item & depreſſis ambulacris gaudet; ſingula à ſe invicem fontibus, & ſtatuis Ruſtici, Ruſticæ, & aliarum interſtinguuntur. Hinc ad *cryptam* fornicatam, ſacelli inſtar, pergendum. medietas menſam rotundam è nigro marmore tenet, aquas per tubos variegatos emittentem: latera veſtiunt ſtatuæ marmoreæ: ſuprà & infrà aquarum copiæ ſcaturiunt improviſo. Hinc Pariſii & circumjacentes campi oculis emenſurari commodè poſſunt.

Uno lapide hinc diſtat

ARX MEUDON,

IN rupe ædificata tempore Franciſci I Regis ab Antonio Sangvino Cardinale, & perfecta ſub Henrico II, amœniſſimo ad ſilvulam loco. Intus grotta elegantis ſtructuræ, improviſo adventantes adſpergens. Conclavia marmoreis ſtatuis orna-

ornata. ibi Parisii in marmoreo speculo ad caminum ostenduntur; heic è marmore Iulius Cæsar, Octavius, Tiberius, Caligula, Nero, Otto, Aristoteles, Demosthenes, Cicero, videntur. Omnia olim elegantiora, priusquam Gallia intestinis bellis mota, & heic furiarum vestigia posuit. Ad præterlabentem fluvium cœnobium Capuzinorum sub Carolo IX fundatum est.

Hinc uno lapide descendis ad pagum

VANVES,

OLim *Vannas*, nomine derivato ab antiquo Gallico *venna*, vel *benna*, quod est piscis: hinc locus hic piscatorum fuit domicilium. Hodie à butyro claret, quod ob pascua pinguissima hîc provenit dulcioris saporis quàm alibi. Hortum insuper invise Domini des Portes: fontium, ambulacrorum, florum & herbarum est magna amœnitas, ita ut, quando pedes Parisiis huc exis, amœnissimâ quiete frui possis.

Cùm verò Vanves, vico GONESSE jungi soleat; non per locum, sed commune diverbium, jungemus ea heic etiam.

GONESSE,

VIcus est, dives frumento & pane, qui ibi pinsitur copiosus, & Parisios defertur; boni saporis, ut de Vanves butyrum. Ex his binis locis olim Franciscus I Gall. Rex Carolo V Imperatori, titulum regnorum suorum per integram paginam recensenti, nihil aliud reposuit, quam, *Franciscus, D. G. Rex Galliarum, Galliarum*, (& hoc sæpius,) *&c. Dominus de Vanves & Gonesse.* sed alterâ facie bessalibus litteris, syllabisque in lineas divisis: NOLUMUS.

Propè hinc abest pagus

 ISSY,

ISSY,

ICiacum Romanis dictum, Parisios obsidentibus. Olim adoratio gentilis Isidis heic loci; quæ & colebatur Parisiis in suburbii abbatiâ S. Germani. præter aquam pellucidam & fontes salubres, in transitu Lutetiam nihil heîc habes. Aliâ viâ occurrit

BISSESTRE,

LEvi deambulatiunculâ Parisiis. Falsum & fabulosum nomen est à bissenario numero, quo XII comprehensi finguntur discipuli, quos Diabolus annuatim heic instituit, & pro didactro à circumgyratione rotæ decidentem animâ pariter & corpore abduxit, salvo manente cui Johannis nomen fuit. Ampliùs fingunt, eo ipso anno, quo Lutherus in summum pontificem & Roman. Ecclesiam detonare cœpit, silentium fecisse personatum Doctorem. Colûs philosophia & aniles fabulæ sunt. Verum nomen est ab arce Regali *Vincenstre*, ædificatâ à Joanne Duce de Berry sub Carolo V Rege; sub Carolo VI verò à lanionibus & coriariis Parisiensibus, in gratiam Ducis Burgundiæ, armatâ manu spoliata dejectaque est. cujus rudera in solitario colliculo etiamnum extant; specus & meatus subterranei temerarios arcent, & præter externas deformitates spectatori nihil relinquitur notandum.

Quadrante hinc, pergis deambulando ad pagum

ARCUEIL,

AB arcubus seu aquæductibus, quos in suburbiis magnis impensis struere consuêrant Romani,

mani, dictum. Olim Magistratus aliquis, auram popularem captaturus, populi in emolumentum ejusmodi aquæductus exstruxit, & in urbem per tubos & fornices deduxit, ad ornandam sumtuositatem, & in cives quâdam pompâ demonstrandam benivolentiam. Ex publico reficiebantur, ne cives contributionibus onerarentur, (*l. 7. C. de aquaductu*) nemo eorum qui jus aquæ possident, quamcunque descriptionem sustineat. nam execrabile videtur, domos hujus almæ urbis aquam habere venalem. Sed jam Pontificum luxuries, & summa ærarii necessitas, non ex aquæductu tantùm, sed & lotio humano, (quod olim Vespasianus Imperator) si cives non refugerent, vectigalia & collectas exegerunt. Verùm sordes sordidi illi, & labra lactucas habeant similes. A limpidis & salubribus illis aquis, Julianus Imperator apostata, per tubos plumbeos balnea sua struxit; deducendo nimirum eas usque ad palatium suum, quod hodiè dicitur *l'hostel de Clugny*; deductosque calefecit, & thermarum usu habuit. Hodiè immensi operis, novi heîc aquæductus structi, curâ Henrici IV & Mariæ Medicææ: altissimâ è valle sunt elevati fornices, quibus pons tectus innititur: à scaturigine paullùm remotiore isthic, canalis rapidi progressus ducitur per pontem, qui monti annexus undas intromitti perpetuo cursu ad verè regium palatium in suburbio S. Germani Reginæ matris, maximam partem perfectum.

Hinc non longè abest pagus

GENTILLY;

HOdiè ita obliteratus locus, ut quis, eo viso, dicere possit, *Vbi est?* Olim heîc *les assemblées*, seu statuum Galliæ conventus fuère; nec

non parlamenta interdum habita, quæ per Normannos cum omnibus antiquitatibus sunt sublata. Interlabitur pagum amnis *Bieure*, cujus aqua coccini panni tincturæ maximè inservit. Ex hoc loco Rex Henricus IV scripsit ad Hispaniæ Regem, (exemplo ferè eodem Francisci I, de quo supra:) *Henry* [cui aliâs titulus Franciæ & Navarræ Rex] *par la grace de Dieu Roy de Gentilly:* quippe juratus erat hostis omnis fastus; & festivè illudebat Hispanum, litteris qui inscripserat suis nomina Regnorum, Ducatuum, Principatuum, quorum possessionem omnium nec habuit, nec habet, nec habiturus est.

Aliâ viâ Parisiis egrediunti occurrit Regia arx

LE BOIS de VINCENNES,

Uno lapide ab urbe sita ad Sequanam, fossis altis, octoque quadrilateribus turribus circumdata & munita; anno cIↃ ccc xxxvII à Philippo Valesio cœpta, sed à Carolo V finita, ut tabula habet ad ingressum pontis, penes castellum Demon, litteris Gallicis, *antiquitat. Franc. pag.* 196. Area intus ampla est, ad cujus lævam *la saincte & royalle chapelle*, in honorem SS. Trinitatis & Virginis Mariæ structa à Carolo V, Canonicisque xv, ut sacris operarentur, data. Carolus VI Rex, seditionem Parisiensium castigaturus, omnes catenas ex urbis plateis auferri & in hanc custodiam reservari jussit.

Ad arcem silva opaca, recreationibus Regum maximè commoda. unde heîc multum temporis insumentes, non pauci è vivis quoque abierunt; ut Ludovicus Huttenus anno 1316, 15 Junii; Carolus Pulcher, 1327, 10 Febr.; Carolus Dauphin, 1386; Carolus IX Rex, 1574, 30 Maii.

Hoc

Hoc cum Seneca dixerim: *Non credo anxiè inquirendum, quando & ubi quis moriatur, sed quomodo moriatur; hoc totâ vitâ discendum.* hic siquidem duabus ultimis hebdomadibus ægritudinis suæ, nil nisi sanguinem è corpore vidit fluere, inque eâdem dicitur mortuus effusione. *Serres in vita Caroli* IX. *Antiquitates Franciæ pag.* 199. vindictæ haud dubiè signum cruentæ cædis & lanienæ anno cIↃ IↃ LXXII ab hoc Rege institutæ. *Thuanus dicit lib.*LVII; Regis somnum nocturni horrores post casum San-Bartholomæum plerumque interrumpebant, & rursus adhibiti symphoniaci pueri expergefacto conciliabant. Hinc lector seriò rem exputet.

Silva hæc invitat suâ amœnitate Parisienses; locus vespertinæ oblectationi & deambulationi commodissimus: ibi centurias pilentorum & vehiculorum pensilium numerabis, exspatiatum, jocatum, lusumque venientes; Gratiæ & Veneres Parisienses ibi suos recessus habent: heic lenes susurri, ibi tenues repetuntur cachinni & loco & tempori inservientes.

In hoc eodem Regis vivario cœnobium est fratrum Minoritarum Ordinis Francisci de Paula; *les bons hommes* qui dicuntur. Pontificios ibi asservare reliquias pulverisatas de pallio D. Martini, ut & dentem Servatoris, ait *Molinæus im Glaubens-schildt, edit. Basilienf. pag.* 458

Hinc, si lubet, divertere potes ad Regiam arcem

SAINCT MAUR,

IN colle ad sylvam sitam, loco amœno, unde in circumjacentia diffusus prospectus. Ædificium natum est auctore Francisco I. Sed minimam partem consummatum, pro more qui in Gallia

obtinet circa ædificia Regia. In area, peristylium lapideum ferramentis præductum; ubi janua pectoralem Francisci I statuam ostendit ex ære, cum inscriptione:

Hunc tibi, Francisce, assertus ob Palladis artes,
Secessum vitas; si fortè palatia grata
Diana & Charites & sacravêre Camœnæ.

Inferiùs paululùm:

Vt vivas valeasque, forum heic vitabis & urbem,
Nec res à somno, nec revocabit amor.

Januæ salamandra liliis circumdata (insignia Francisci I) superstat: *Non deflorebimus isto præside & istis Ducibus.*

Arcem Henricus IV Principi Condéo donavit, ubi is etiam enutritus, ubi infantia lusit, & pueritia exercita est.

Hinc recta via te ducet ad.

MONT MARTRE;

OLim mons Mercurii vel Martis; quorum idola ibi culta à Gallis adhuc Ethnicis superstitionum amantibus. Vel etiam quasi *Mons Martyrum*, quòd ab Ethnicis Gallis heic loci Dionysius Areopagita cum collegis dicitur interfectus: *Omnes sancti (dicunt Antiq. Franc. p. 192.) Martyres nudi cæsi, & suis vestibus reinduti, è regione idoli Mercurii, ad locum constitutum educti, ad decollationem sunt genua flectere jussi.* S. Dionysius ibi cùm decapitatus esset, creditur caput (sicut S. Albanus Moguntiæ fecit) suum portasse ad locum qui hodiè *S. Denys* dicitur. In viâ quatuor saxei cippi, veluti cruces pyramidales, *Montjoyes* dicti, videntur eunti, respirationi inservientes; verùm ad singulos, in funeribus Regum, stationes & commorationes haberi solent: positi prin-

principio ad deductionem funeri Ludovici IX; ornati tribus statuis regiis; in culmine habentes crucifixi imaginem. Hodiè in monte cœnobium virginum Vestalium à Ludovico VI & Adelheidâ uxore est exstructum, Ordinis Benedictini, anno 1134. Materia gypsi Parisios quæ defertur, ibi effoditur; unde proverbium: *Il y a plus de Mont-martre à Paris, que de Paris à Mont-martre.* Mons ita altus, ut oculis inde Parisios supergredi possim.

Non longè a descensu montis Regale extructum est

L'HOSPITAL de S. LOUYS,

Dictum LAZARETUM, extra portam Templariorum. Inscriptio templo talis imposita ibi:

D. O. M. S.

Henricus IV, Franciæ & Navarræ Rex Christianiss., domi forisque pace altâ fruens, quam Dei virtute & suâ invictâ dextrâ sibi & regno peperit, curam suam in omnes Reipubl. partes maximas, minimas pariter extendens, inter tot stupendarum substructionum moles, quibus Majestatem imperii Gallici indies amplificat, instaurato ptochotrophio urbis, cognito defuisse hactenus nosocomium, quæ res ingenti civibus incommodo ac periculo vertebat, opus novum in valetudinarii usum à fundamentis excitavit; inque ejus fabricam, memorandam in omne ævum, liberalitate tanto parem in-

cepto, pecuniarum vim unâ donatione contulit; ædem insuper hanc in honorem Divi Ludovici progenitoris sui, qui, pro Christi Servatoris gloriâ adversus infideles tot bellis feliciter gestis, in Africa demum morbo pestilenti mortalitatem exuit, dedicatam, de ejus nomine dici voluit: documentum subditis, quæ jam nunc Ludovico filio exempla sua & suorum Majorum proponat imitanda. A. D. cIↃ IↃC VIII, Regni sui XIX.

Item in area salientes fontes multâ operâ educti; conclavia ordine, numero, amplitudine, ornatu ita instructa, ut Regio palatio, non valetudinario, similiora sint. Dignum quoque est visu pharmacopæum, medicamentis instructissimum.

His omnibus Regiis Palatiis & ædificiis visis, restat ultimò extra Parisios fanum,

SAINCT DENYS,

Duobus ab urbe milliaribus. Hic Francorum Apostolus cum Rustico & Eleutherio, sub Domitiano, capite plexus, dicitur caput suum de loco Montmartre deportasse in hunc locum, qui tunc *Catulus* vocabatur. Sepultus posteâ, sed à Dagoberto, autore sumtuosissimi hujus templi, honorificentissimo tumulo donatus, quem cum reliquorum reliquiis adhuc hodiè heic religiosè custodiunt. Verùm *Molinæus in Scuto fidei, pag.* 460, *edit. Basil.*, asserit, Baronium in Annalibus habere Bullam Pontificis Leonis IX, in qua narratur, Parisienses ad S. Dionysium valdè errare, opinan-

opinantes, se corpus S. Dionysii Areopagitæ habere & asservare; cùm corpus illius Sancti præter unum digitum, asservetur integrum Ratisbonæ.

Non ego hanc litem meam faciam; potiùs, sed paucis, cùm alii heic fuso calamo antè scripserint, ad *templum*; quod cùm neque per Normannos, neque per intestina bella sit turbatum, divinam quandam tutelam ei inesse Reges Galliæ arbitrantur; ita ut longiori se itineri vel expeditioni committentes, priùs hunc locum visitent, & votum itineri expediant. *Serr. in vita Caroli VI.* Templo præest Abbas, dictus sacri Palatii Archicapellanus. Cui privilegium est, quemlibet Abbatem esse quasi natum, non electum, consiliarium in Parlamento Parisiensi: imo privilegio Ludovici II exemtum jurisdictione Episcopi Parisiensis quod ideò factum, quia Abbas templi tectum è puro argento auferri Ludovico II permisit, & tempore urgentis famis inter pauperes distribui. Videamus Templi *magnitudinem, monumenta, thesaurum,* & *fontem.*

Templi *longitudo* est CCC pedum, *latitudo* C, *altitudo* LXXX, ad interiorem fornicem: pronai verò longitudo CXXX pedum. Ædificium sustinent LX columnæ; & introitum faciunt tres portæ æreæ, auro quondam obductæ. *Chorus* divisus in tres partes: I, ubi religiosorum sedilia, habet longitudinem LXVIII pedum, latitudinem XXXV; II, habet longitudinem XLV pedum, latitudinem XXXV; III, longitudinem XXV, latitudinem prioribus æqualem.

Monumenta Regum & sepulturas, tres chori habent. *In primo*, Caroli Calvi, cum inscriptione:

Imperio Carolus Calvus regnoque potitus

Gallorum jacet heic sub brevitate situs.

Porrò ad dextram, Ludovici & Dagoberti Regum: ad sinistram, Hugonis Capeti & Odonis Regum: inter utraque arca cum reliquiis S. Dionysii. *In secundo* choro, XI Regum Sepulturæ: V ad sinistram; Philippi III Audacis; Philippi Pulchri cum regina Isabella Arragonia; Pipini Regis & Bertæ Reginæ: IV ad dextram; Ludovici, Philippi Pulchri filii, cum filiolo Johanne; Johannæ Navarræ reginæ; & Caroli VIII, ex ære, in genua procumbentis. *In tertio choro*, sepultura S. Ludovici. In interstitio II & III chori, ad dextram videbis Dagoberti sepulchrum, hujus templi fundatoris, è lapide sine omni ornatu. Ad sinistram, Philippi Longi, & uxoris Johannæ; Caroli item Pulchri, & uxoris Johannæ; Philippi Valesii & Johannis. Extra primum chorum est sepultura Francisci I, ex alabastro; ibi prœlia ejus & victoriæ: ad sinistram, Ludovici XII, & Annæ uxoris è Britanniâ oriundæ, hæc omnium est sumtuosissima. Ad septemtrionem Katharina Medicæa sacellum rotundum cœpit, in quo monumenta mariti in medio, filiorum Francisci II & Karoli IX ad latera: è marmore: ædificium indies ad ruinam per pluviam desuper cadentem vergit. Henrici IV corpus, nigro panno coopertum, nondum terræ mandatum erat. lampas ibi ardens, & tabula, quæ elogium & epitaphium ejus tale habebat:

Sole ex imo ad medium cœli transscendente, novus hic Sol in terris ortus. Et, ut ille, primos ætatis suæ dies per nives & per horrida saxa degens, nondum ephebus stragem suorum & sui ipsius carcerem passus,

passus, juvenis tanquam vere adveniente nubes quadraginta quinque exercituum hostilium fugans. Vir æstate veluti flagrare incredibiles labores exantlans, Jani portas in tota Europa clausit; regnum hyeme bellorum devastatum ad uberem messem redegit: cujus in autumno collectis frugibus totius Christianitatis utilitati dicans, magna & miranda moliens, abominando ausu nefarii sicarii cultello confossus, morte intempestivâ & nunquam satis lugendâ raptus obiit, 14 Maji, anno 1610, Parisiis. cujus misereatur Deus.

Iacques Caigne de Poictou.

Thesauri pars in templo, pars extrà in conclavi altiori asservatur. In templo reliquiæ sunt, caput S. Dionysii inauratum, & gemmis grave, clavus crucis Christi, brachium Simeonis, caput Benedicti, fasciæ Christi, reliquiæ Esaiæ & Nicolai, altaria & cruces gemmis & auro coruscantes, unicornu sex semis pedum, XXV librarum: labrum è porphyro, quo balnei loco Dagobertus usus, huc Pictavio transvectum, ubi baptisterium olim fuit, pretio L. mill. coronatorum: hodiè sacro Paschatos & Pentecostes aqua lustralis in eo consecratur. Ibidem laterna Judæ proditoris, antiqui operis, gravioris ponderis.

Ad thesaurum regium in conclavi asservatum, ad dextram, fit ascensus per gradus. Quatuor sunt ei destinata armaria, verè regias opes continentia. Quæ heic, cum possem, reserare nolo. Alii notarunt, sed & mihi heic industria manus fuit, si caperet libelli angustia: omnia sunt ma-

gnifici & admirandi operis; neque exiſtimo ulli-
bi terrarum in uno ſacello tantam vim rariſſi-
marum & ſtupendarum opum contineri: omnia
ſive ſuperſtitionem ſive devotionem Regum ar-
guunt, noſtro ſæculo vix credendam, nedum
imitandam. Unum addo, Abbas templi tenetur
ornamenta regia, diadema, utrumque ſceptrum,
& alia, Rhemos deportare ad ſolemnem Regis
coronationem.

Fons in cœnobio magnæ amplitudinis, aquæ
ſaluberrimæ eſt, uno è lapide exciſus: indicium
ſummæ antiquitatis faciunt ſtatuæ & idola cir-
cumcirca, à plebe gentilitiâ olim adorata.

Hic viſis, mercedem ſacrifico utrique ſolve;
alteri, qui quidquid reliquiarum à Divis vel re-
ſtabat, vel reſtare credebatur; alteri, qui theſau-
ros regios multo cum labore & veneratione
oſtendebat.

Hæc ubi viſa forent, retrò ſpectavimus urbem,
Sequana quam geminâ dividit alluvie;

Lutetiam nimirum. Hinc commoditate vereda-
riorum, mercede coronati aurei in caput conſti-
tutâ, Rothomagum, & inde Ambianum, Pari-
ſios te reducam. Urbe igitur Regiâ profectus,
arces *Madrid* ad ſiniſtram, & *Montmorency* ad
dextram relinquis. Hæc natalitia antiquæ Gen-
tis Montmoranciorum, qui vetuſtiſſimi Franciæ
ſunt Comites. domus eſt ad collem ſita. Hinc bis
Sequanam (quæ ſerpentis inſtar ſurſum & deor-
ſum ſeſe volvit, & planities gyris ſecat) trajici-
mus mercede admodum exiguâ numeratâ, mox
villa *Argentea, Argentueil*, tertio ab urbe lapide
adeſt opidum:

Veſtis ubi Chriſti (ſi fas eſt credere pagi
Sacrificis) capſa per vitrum incluſa videtur.

Eam ſumtâ mercede advenis monſtrat ſacerdos:
verùm

verùm *Molinæus in Scuto fidei, pag.* 460, *edit. Basil.* dicit, quòd his, cum Trevirensibus lis magna sit de veste hac Christi; siquidem utrique jactant & profitentur se illam asservare. Hinc porrò sat grandis mons superandus, & quidem pedes. Pòst occurrit IV lapide opidulum *Pontoise*, cui nomen à ponte, qui fluvio Oyse ante opidum incumbit, colli adsitum. altera pars collis habebat antiquæ formæ ædificium, regiam sedem: altera castellum, è quo opidum defendi potest. Heic prandium nobis *à l'escu de France*. Hoc opidum alioquin ob pratorum & vinearum, imò hortorum circumjacentium continuam seriem, & accinens aquarum lene murmur, præter alia loca, meos affectus possederat: verùm sumto prandio cum comitibus, affectus corrigendi erant; quòd rerum, quæ fieri nequeant, optimum remedium est oblivio. Transibamus vicum *Vigny*, tribus milliar. à prandio; & cœnam in vico *Magny* sumebamus, in hospitio *au bras d'Or*, 4. milliaria. paret Domino Villaregio.

Sequenti manè, uno milliari ad dextram, arx *Alincourt* in valle relinquitur; è qua ortum suum habent Domini d'Alincourt; nos verò via ducit pransum ad vicum ESCOVY, VII *milliarium*; ubi trutæ lautæ, sed lauto pretio, adponuntur in diversorio à *l'espee royale*. Mox, dum prandium paratur, ad templum ibamus, quod Decanus cum XII Canonicis habet: exstructum ab Euguerrando Marigny, comite de Longueville, qui fuit supremus aulæ magister sub Philippo Pulchro, & sepultus in choro armatus in tumulo marmoreo, loco elevatiori: è regione frater ejus, Archiepiscopus Rothomagensis, habitu Episcopali. Quæsivimus in hac æde epitaphium:

Cy

Cy gist le fils & la mere,
la fille & le pere,
la sœur & le frere,
la femme & le mary,
Et il n'y a que trois corps icy.

Canonici quærentibus nobis respondebant, numquam istius loci tale epitaphium extitisse; quod tamen à fide-dignis antè acceperamus ibi positum. fortè puduit eos rei & historiæ stupendæ, quam tamen cum lectore communicamus nostris verbis. Accidit in opido quodam N, ubi mater cum filio pubere rei familiari operaretur, filius amore ancillæ maternæ inflammatus, eam sæpiusculè de concubitu sollicitat. ancilla denegans, rem matri aperit; quæ ancillam, si filius quæsitum reiteraret, instruit, consentiat, determinato certo loco & noctis in tenebris tempore; ita tamen ut consensu facto & circumstantiis dictis ancilla matri rem denuntiet, quæ se pro ancilla ibi gestura, filium in lecto præstolari, vellet. Quid fit? ancilla rursus à filio invitatur; consentit tandem, clàm locum & tempus designans, matrem adit; quæ in puncto locum designatum occupat, filio dicto tempore venienti se substernit, coit, concipit, & pòst, inscio filio, qui se rem cum ancilla habuisse existimârat, puellam inde parit. Filius, matre domi relictâ, peregrè abit, & aliquot annos abest. interea mater puellam in villa educari curavit; quæ revertente filio adolescit bellâ formâ; & opidum domumque ingressa placet filio. hic quærit è matre, quænam ista sit puella? mater respondet, orphanam esse, & à se eductam. filius eam sibi dari petit, postulat, urget, tandemque impetrat. mater, occultans omnia, permittit tandem. Sic filius eam imprægnat pro uxore, cùm esset filia & soror è matre de semetipso antè nata.

Spiræ

Spiræ in Germania dicitur epitaph. ſimile eſſe:

Hier ligt ſohn und mutter,
dochter und vatter,
ſchweſter und bruder,
mann und weib,
die ſeynd gekommen auß eynem leib.

Prandio ſumto mox difficili greſſu ſuperandus præaltus mons; quem ima vallis ſequebatur ad pagum *Frenil*, I milliari. nihil quod in via occurrit, quàm ſegetes lætæ & uberes ariſtæ; pagi aliquot item penetrandi, ad cœnam donec VI *mill.* venerimus in urbem

ROTHOMAGUM,

ROüen Gallis, metropolin Normanniæ, ubi amplo hoſpitio *au quadrant de mer* excipiebamur. Nos poſtpoſitâ nominis fabuloſâ derivatione, quam habent Antiquit. Franc. fuſis paginis, ad luſtrandum intùs & extùs urbem properamus. Sita eſt in valle, cujus latera alti montes, qui igni fomenta ſuppeditant, circumvallant ab unâ parte, flumen Sequana lambit ab altera, ibi paſcua pinguiſſima, nec longè abeſt pagus, lacticiniorum copiâ & bonitate, cui parem Gallia non habere dicitur. Præter Sequanam ſunt amnes, *Robec*, *Aubette*, & *Renelle*, qui plateas ſecant, & molendinis induſtriam operam ferunt. Iis incumbunt pontes, quibus plateæ junguntur, *le pont de Robec, le pont d'Aubette, le pont Dame-Renaulde, & le pont de Taritaine*. hi verò nihil ad pontem Sequanæ ſuperſtructum XIII fornicum, tametſi media pars ruinâ ab altera diſcriminata jacet. Heic duo portus ſeu ſtationes: altera, quam Pariſienſem vocant, *le quay de Paris*, ſupra pontem, ubi naves Pariſienſes: altera *le quay de navires*, ubi naves in Oceanum exeuntes

ſubſi-

ſubſiſtunt; qui paucis abhinc milliaribus Sequanam excipit ad *portum havre de grace*, à Franciſco I contra incurſiones Anglorum ædificatum.

Ad fluvium Sequanam heic *Caſtellum*, XI turribus conſpicuum, apparet, in quo præſidiarii milites: naves huc adventantes ter explodere tenentur. Urbs præterea propugnaculis, foſſis & portis, quæ tamen anguſtiores, munita. Accedit è regione urbis in ſummo monte Abbatia D. Katharinæ. Ibi propè caſtellum, *le fort de S. Katharine*; quo omnis locus in urbe defendi poteſt: quemadmodum Metis in Lotharingia à ſuo caſtello: ipſa tamen munitio ab Henrico IV, pace factâ, deſtructa hodiè jacet. ita cives liberati metu oppreſſionis, & Rex Galliæ rebellionis, qui intra hanc tutò latere poterat. Ante portam S. Hilarii notes Antonii Navarræi, qui pater Henrici IV fuit, interitum; ubi, cùm contra Hugonottas militaret, reddens urinam, inſcius globo trajectus eſt, anno 1563. vide *Serrem in Carolo IX.* cùm verò Henricus filius urbem hanc obſideret, murus ſuâ ipſius ruinâ heic ſe dejecit.

Jam ad *ædificia*. Inter ſacra, *templum D. Virginis* primum eſt, tribus turribus eminens, *S. Romani, butyraceâ*, & *pyramide.* Butyracea plumbo tecta; quod tamen ſole coctum, cupri naturam & formam ſibi aſſumere videtur. ubique Cruces erectæ, cum galero cardinalitio, & literis G. A. aſcenſus graduum CCCCLXXII. Quæ à pyramide nomen habet, aſcensûs altioris eſt: principio CCCC gradus è lapide ſunt ſtructi, quos CC è ligno ſequuntur: ita ut IↃC graduum ſumma ſit, ſcanſione ſudorem provocantium. Opus, & cum campana, quam alii deſcripſerunt, eſt Georgii d'Amboyſe. cujus tumulum in hoc eodem templo, è nigro marmore, tale ornat epitaphium:

Geor-

GeorgI de Ambasia, Cardinalis in Francia Legati, Neustriæ moderatoris atque Rothomagensis archipræsulis:

Ambosius Galli laus prima Georgius orbis,
Mortuus hoc Pario marmore subtegitur.
Gallia eum coluit viventem, & Neustria functum,
Gallia & efflictim Neustria mœsta gemunt.
Gallia Legatum, Rectorem Neustria luget,
Primatemque omnes publica damna dolent.
Cardinea hoc vultu reverentia prodit amorem:
Pompa abiit, cecidit pontificalis honos.
Rothomagi ille gravis defuncto authore Senatus
Conqueritur comitem Rex Lodoice, genus.
Gallio marmoreus, campana, aurataque tecta
Expressi quædam signa doloris habent.
Relligio, pietas, miseratio, fœdera pacis,
Quæ sitiit vivens, interiêre simul.
Is collegit opes & amicos: liquit amicos,
Liquit opes; tumulo dat pia thura nepos.
Qui vivus patruo virtute & honore parentans
Cum patruo functus saxa sub illa jacet.
Dic, hospes, pia verba, &, si tibi consulis, amplum
Heic propriæ exemplum conditionis habe.

Ibidem

Epitaphium Caroli Rupifuoldi, Comitis Randani Equitis torquati, quinquagenariæ cataphractorum Equitum turmæ Gallicique peditatûs præfecti; qui, bellis civilibus in Gallia excitatis, in hujus urbis obsidione ignito fictili percussus, præclaris egregiæ virtutis ac fortitudinis facinoribus editis, extinctus est. cor heic positum est, anno CIƆ IƆ LXII, ætat. XXXVII.

Fulv. Con posuit. Præ-

Præter hæc, ſunt heic monumenta Ducum Normandiæ & Archiepiſcoporum. Caroli V ſtatua marmorea cum corde; ſacellum item innocentium; ubi hiſtoria de Dracone & S. Romano. Unde Eccleſiæ hujus Canonici, jam inde à D. Romani tempore conceſſum obſervant, ut pridie diei, quem in hanc rem feſtum colunt, ex facinoroſis hominibus,qui tum captivi detinentur, ſceleratiſſimum ſibi dedi poſtulent:quem ut audiverunt confitentem, & ad vitam emendandam admonuerunt, publicis ceremoniis, tùm in templo, tùm in foro continuo magnificè adornato,ab omni ſupplicio immunem pronunciant. *Iean le Taylon in hiſt. Norm. Arniſ. de jure Majeſt. p.* 263. *Vexilla* item & arma in Gallia maritimi prætoris. Chorus ex orichalco. Organum ſtupendæ magnitudinis. Columnæ XIV à ſingulis partibus. Præcipuum autem quod heic notabis, ſunt veſtes ſacerdotales & ornamenta, Regis Angliæ Guiljelmi & Amboiſii Cardinalis munera: antiquitatem ducentorum annorum præ ſe ferunt, & theſaurum rarò videndum:pallia ſacra, infulæ, mitræ archiepiſcopales magnâ in copiâ, regioque pretio à gemmis, unionibus & auro. inter alia pallium eſt egregii operis, acu picti: in quo ſummo Chriſtus duodecennis in templo docens; in medio, quomodo baptizetur; in imo, quomodo à Diabolo in eremo tentetur: heic Diabolus habitu Capuzinorum fratrum & colore repræſentatus; cauſam tibi ſacriſtanus explicabit. Cruces inſuper,candelabra, & varia ſupellex Eccleſiaſtica ibi; verè regia dona, pio affectu heic data.

Porta ante templum cum tribus Gratiis in honorem Henrici IV erecta. arcus triumphalis eſt, oſtentans Regem, leonibus & lupis fugatis, ſecurè

curè oves ſuas agitantem. ab altera parte idolum Ligæ ligatæ, catenam arrodentis; ab altera, Rex Hiſpanus tympano inſidens, melancholico & triſti vultu.

Præerat tum Archiepiſcopatui Dominus *Franciſcus de Hailay, è domo Chanvallon, primas Normandiæ*; vir linguarum dives, doctrinâ & authoritate ſtupendus, quem Pariſiis publicè in æde Auguſtinianorum novo modo inter eruditiores diſputantem græcè & latinè ſæpiùs audivi: Ei ſubſunt Diaconi, Subdiaconi, Canonici L, & reliquus Clerus amplo numero.

Ex hac æde ad *Sancti Ovani* te confer. chorum calcaribus ne ingrediaris; regum manſio eſt, ubi Rothomagum veniunt: ædificium ſtructurâ mirabile. Sacellum S. Agnetis ad ſiniſtram chori, habet in terra tumulatos opificem Alexandrum de Bernefa, & diſcipulum; ille iſtum ob artem trucidavit, ſed ipſus fune etiam vitam finiit: opus utriuſque, feneſtræ oſtendent; magiſtri ad dextram, quod eſt duplicata Roſa; diſcipuli ad ſiniſtram; quod eſt Roſa cum ſtella intùs. contemplare fornices & arcus, qui civilem arthitecturam intelligis; ingredere periſtylia, ubi ſubſellia lapidea, diſputationibus dedicata; area taxum habet inſolitæ magnitudinis. Monachi ſunt XLV, ordinis Benedictini, quibus præerat Abbas Comes de Soiſſon. Extra ædem notabis *iconoclaſmum*;

Et veteres aras, deturbataſque videbis
Sanctorum ſtatuas, flammâque ardente crematas.
Dant ſignum obducti nigrâ fuligine poſtes,
Atraque disjecti fumo laquearia templi.

Portæ, foramina, per tormenta injecta oſtendent. In bello civili, Ligiſtis in ædem hanc ſeſe recipientibus, Henrico adventante, & clamantibus,

tibus, *Vive la Ligue*; opidanis verò, *Vive le Roy*; Rex armatâ manu templum aggressus, occupavit, & Ligistas sedavit.

Iesuitarum in hac urbe quoque est domicilium; bibliotheca in fama est; discipuli in numeroso numero; Templum iis de novo struebatur.

Cœmeterium de S. Malcou quadrilaterum est, muros ex ossibus demortuorum, ut & crucem, habens. In hac parochiali æde plus quàm viginti millia communicantium in festo paschatos ad S. Cœnam se sistere, dicunt *antiquit. Franc. pag.* 970.

Pergamus ad *politica ædificia.* Palatia regia sunt duo. alterum ad Sequanam *le vieux palais*; præ quo castellum; è quo fistulis aqua educitur: imposita ibi statua lapidea Henrici IV cum clava Herculis. alterum est *Parlamenti curia*, *(le palais royal)* à Ludovico XII anno cIↃ cccc xcix erecta; conclave præcipuum quotidiani conventus. *La chambre d' orée*, à fornice ligneo inaurato: hanc si frequentare voles, calcaria ocreis deme, aut marsupio numos.

Domus Senatoria, frontispicio tota nova, effigiem Henrici IV portæ impositam habet ab uno, ab altero latere inscriptionem:

Du regne de Henry IIII trechrestien, Roy de France & de Navarre, 1607.

In medio insignia urbis, *Agnus Dei*, vulgi verbo.

Bursa mercatorum, est ad portam *de l' estrade.*

Jurisdictio prætoris opidani est in loco *de Cohuc.*

Ad Sequanam *porta* est, dicta *du Bare*: cui inscriptio:

An-

Anno 1617.

De cest heur seule je jouys,
que quand la pays prist asseurance
par la justice de Louys,
je pris mon lustre & ma croissance.

Eſt & locus quidam in urbe, ubi anno cIↄ. cccc xxxi Jeanne Pucelle d' Orleans, ab Anglis veneficiis accuſata, viva combuſta eſt. Carolus VII Rex Gall. ei ob fortitudinem inſignia dederat, bina lilia aurea in campo cœruleo, inter quæ gladius argenteus; in galea pomum & crucem auream cum corona aurea. ſed hæc omnia nihil, cùm rogo injiceretur cremanda.

Formale urbis eſt in imperio Archiepiſcopali, & parlamenti. utrumque amplæ jurisdictionis eſt. Illud xii ſub ſe decanatus: iſtud pluria, quam hîc dici poſſunt, ſub ſe comprehendit loca; nimirum tres Ducatus, & ix Comitatus, cum viſceribus & incolis. Heic cauſæ deciduntur à Præſide, Proceribus & Jurium peritis;

Quorum ubi conſueto dicta eſt ſententia ritu,
Appellare licet nulli: lis clauditur omnis.

Ita Chytræus. Unum eſt quod te latere nolo; Eſt in parlamento hoc unus ſummus Præſes, habens v collegas inferiores: ſunt inter Conſiliarios, Aſſeſſores tres reformatæ religionis, quibus curæ eſt Edictum Religionis Nanneticum, cauſæque illius præſunt, nomine Regis: Edictum illud videre potes *apud Serrem, in vita Henrici IV, anno* cIↄ Iↄ ic; & ejus confirmationem à Ludovico XIII factam anno cIↄ Iↄcx. Numerantur verò Eccleſiæ orthodoxæ in Normandia quinquaginta; in omni Francia iↄccc. Urbes quæ Edictum receperunt, forum ſuum habent in provinciæ, in qua ſitæ ſunt, parlamentis: reliquæ, ut Aquæ Sextiæ, in Provincia, Redonum in

Bri-

Britannia, & aliæ, ſi quæ illis de Religione moventur lites, Pariſiis habent forum in Camera Edicti; (ubi VI regii adſeſſores ſunt.) eò migrare tenentur, quòd tunc temporis Edictum recipere noluerunt in Francia ubique publicatum; quod ægrè dolent hodiè.

Extra urbem hanc, Sequanam trajicies cymbâ, ſi ire voles in pagum *Quevilly*; ubi reformatorum Eccleſiaſticus eſt conventus. horam cum media impendes. Cœtus capita quatuor mill. numerat; cui tres miniſtri præfecti ſunt, tametſi hoc tempore bini tantùm eſſent, *Monſieur de l'Angle, & Erondelle.* Templum in horto ſitum eſt, habens XII angulos, totidemque ligneas columnas, quibus incumbit: totidemque, ſed duplicato numero, ſunt feneſtræ; quia duæ ſunt contignationes pro populo, cuilibet XII reſpondent feneſtræ, exceptâ baſi templi, quæ IX feneſtris lumen, & III portis populum admittit. Ædificium artificiosâ ſtructurâ, parvo ſpatio, aliquot chiliadas auditorum capere poteſt.

Hinc à concione, pedeſtri itinere, Sequanâ rurſus trajectâ, me Rothomagum recepi; ubi comitibus aliquot noſtris Diepam, X leucis abjunctam, equis conductitiis pro XL ſolidis, abeuntibus, ego cum meis Ambianum cogitare. Sequenti igitur die prandio ſumto, cum tabellario Antverpienſi nos in viam dedimus, ſolventes pro alimentis & equo ſinguli XII florenos Ambianum uſque; verùm in via malè paſti & excepti ſumus; ita ut nulli ſim auctor, cum tabellario in hoc itinere talem contractum ineat; argentum ſiquidem vacuis culinis importatur, & jejuno ſtomacho receditur.

Rhotomago diſcedentes tribus milliar. diver-

vertimus ad hospitium MALMAISON, *à trois marchants*; (rectiùs *à trois meschants*.) verè mala domus. unica domuncula est, sine omni apparatu & custodiâ. Ubi noctu dormitum, cùm esset eundum, sicarius quidam catenis vinctus à VI custodibus inducebatur, deducendus Rothomagum, supplicio consecrandus: perditæ vitæ homo, cui vita in novacula jam jam futura, nihil tale cogitans, cantabat faciebatque ludicra. Ita heic habes peregrine, cur circumspectus sis.

Lux sequens nos ducebat ad pagum FORCY. Ibi in valle fons saluberrimæ aquæ. *Aquæ Forcenses* potantur; deambulationibus inter arbuscula ad sudorem usque, sanæ esse ducuntur ægrotis; colorem aqueum, saporem verò nitrosum ostendunt.

Inde VI *jam* confectis milliaribus *adhuc* II restant ad pagum *Pierement*; ubi tenuissimum prandium, laboriosis conatibus, vix ova bina, vix gutta vini acerbi pro latrante stomacho.

Festinabamus I *mill.* per pagum *Guerguis* & *Lewatte*. ubi Normandiæ terminus in rivulo subtus montem labente: mons candidæ terræ, Picardiæ principium, superandus.

Inde per vilissimæ structuræ pagos ad vicum *Bois*, V *mill.* pergendum; in quo *au Dauphin* cœna paucula. vicus cum veteri arce paret Domino de Crequy. rudera mera sunt, à bello civili reliquiæ.

Subsequente die arx *Mojencourt* ejusdem Domini ad sinistr. relinquebatur.

AMBIANVM

DUabus leucis aberat:

——— *Somiæ quod flumina findunt:*

verè findunt ſeptem diverſis rivulis; aliàs fœtor intolerabilis ab urina, ædibus affuſa. Divertebamus pranſuri *au Cardinal.* Hoſpes præter mappam, panem, vinum, nihil apponit; quicquid obſonii velis, à coquo emere & inferre opus eſt. Lucri ſiquid eſt, à pecunia eſt, quæ in Picardia & Normandia potioris valoris eſt quàm in reliqua Francia. Menſura vini 10 ſolidis venditur, caro ſatis pretio. Vaſa menſaria, lychnus, ligna, lintea, lectus, certo contractu locationis apud hoſpitem proſtant; quæ omnia cum vino, pane, & ſale manè, cum jentaculo ſumto, ſolvenda. Cubilia ubique aperta; feneſtræ, valvæ & januæ, remotâ ſerâ patent, nec adduci poſſunt; non vectis, non obex, non repagulum eſt: ergo alio pacto fores obfirmandæ & feneſtræ, ubi cubitum is; aut vigilanti oculo reculæ cuſtodiendæ.

Sed ad urbem; quæ Picardiæ metropolis eſt. Nomen ipſi ab ambitu aquarum; quæ tamen magis ineunt, quàm pereunt. Frugum ferax eſt; non vini. Cœli clementia & aëris ſalubritas eſſet, niſi ſordidis ædium alluvionibus ea inficeretur; vix enim datur reperire ædes privatas, quarum parietes urina non alluat. *Foſſæ* partim ſiccæ, ſed profundæ; partim aquis ſunt ſtagnantes. Per portam *Montreſcu* anno cIↃIↃxcvII. II. Mart. Hiſpanus ſtratagemate (carro nucum) urbem occupavit. verùm anno eodem 25. Sept. ab Henrico IV inde ejectus, titulum urbi fecit: *Amiens fut prinſe en renard, reprinſe en lyon. Meter. lib.* 18. *Serr. in vita Henr. IV.* Cives, ſi Hiſpano reſiſtere voluiſſent, nullo negotio urbem ſervaſſent. verùm nec Helvetios pro præſidio admittere voluerunt ſub prætextu neſcio cujus privilegii. ita, Comite S. Pauli urbe profugo, ſine ulla civium reſiſtentia capta eſt. Henricus IV verò, recupe-
ratâ

ratâ urbe, omnia tormenta & ex armamentario, quòd cives se non defenderunt, castello noviter instructo, è quo Rex & urbem defendere, &, ut imperata faciat, cogere potest, imposuit, cum præsidio IↃc militum; inter quos Helvetiis 2 floreni præter ordinem solvuntur menstrui. Peregrinus heic omnis exclusus. unde rectè dixeris:

Porta, patens esto nulli; claudaris honesto.

Portæ novæ ad castellum inscriptio est; cum statua Henrici IV:

Ut beneficum sidus, Henrici IV vultum posteri norint; quem urbs & orbis Gallicus Regem ac liberatorem habet.

Ædificia sacra heic duo vidimus; nimirum, templum cathedrale, & Jesuitarum. In illo, portas, columnas, chorum, epitaphia, fenestras, altaria cum reliquiis, videas, mireris. Sed nec heic sacellum, in quo caput Iohannis Baptistæ, crystallo inclusum, neglegas. summâ devotione monstratur; sed fortè suppositicio cranio: quippe *Molinæi in Scuto fidei pag.* 459. *edit. Basil.* verba adponam: *Concilium Constantiense, edit. Colon. pag.* 813, *dicit* x *Sessione; D. Iohannis caput asservatur Romæ in cœnobio Vestalium ad D. Sylvestrum: Ambianum verò & Atrebatum gloriantur de ejusdem possessione: nec minùs S. Iean d' Angeli ob has reliquias diu in fama fuit celebri.* Concordent inter sese capita de hoc capite.

Ad *Iesuitas* hinc ibamus, (familiares ad omnia,) lustratum bibliothecam & hortum. Discipuli cIↃ IↃerant numero. Pater Rector Constantinopoli huc vocatus docebat; ibi Græcas litteras sub patrocinio Legati Christianissimi antè docuerat.

Ambiano uno lapide abest *Guingcourt*; ubi re-

formatorum exercitium religionis eſt; quòd per otium accedere potes.

Ædificia politica ſunt: *Curia*; bella, in honorem Henrici IV ſtructa. *Armamentarium*; in quo XIV naves, pontis uſui olim ab Alberto deſtinatæ, à civibus verò interceptæ improvisò, & in urbem abductæ. *Carceres publici*, formâ pyramidali in mediâ urbe ſiti.

Formale reſpicit Magiſtratum. à quo datur appellatio ad Parlamentum Pariſienſe; ſiquidem deſiit id quod Iſabella Caroli VI uxor regina heic fundaverat. *Antiquit. Fr. p.* 419.

Ambiani relicto tabellario, veredo Pariſios remeavimus, ſoluto pro ſingulis aureo ſolari. Euntium numerus, non nomina, in librum conſignantur, locuſque in delectu quandoque eſt. Sub veſperam in opidum BRETTOEVL, VII *milliarib.* confectis, divertimus *au Lyon d'or.* paret Condéo; ab ultimis inteſtinis bellis omnis penè deſtructa, templis combuſtis. Ad dextram, priuſquàm huc venis, arx magnifica *Bonœul*, ejuſdem Principis, ſita eſt. Ad ſiniſtram, *abbatia S. Iuſti* in colle eſt. Luce ſequenti à VII *milliarib.* habuimus opidum cum arce monticulo impoſitâ *Clairmont*, olim Condéo, modò viduæ de Soiſſon ſubjectum per contractum venditionis. Heic hoſpitium moleſtum, crudum & inhumanum nobis contigit *au Cygne blanc*; ubi nihil pro oculis, nedum pro ſtomacho; In tabernam vinariam ad cauponem eundum erat pro ſtomachi cura, dum hoſpes medicinam omnem detrectabat. A prandio tornatorem inviſimus, artificiosâ, manu varia opera minutiſſimâ formâ facientem; emimus glandem ex ebore, in ſe habentem globum cum IX latrunculis; nec pondere nec magnitudine granum tritici æquabat,

idque

idque mediocri pretio. Veredum postea repetitum, sed madidum cœlum nobis pro comite erat ferè ad vesperam. Circumjacentes montes vini fertiles, valles fructibus & segete virentes, sicut & pascua graminibus, amœnissimum aperiebant circumspectum. Cum Sole cadente devenimus in opidum GRE, IV *milliaribus*, pernoctaturi *à l'espee royale.* Situm est ad fluvium *Oyse*, arcem regiam circumfluentem. Tribus pontibus firmatur opidum & arx. In illo nihil quod notes; in hac structuram & conclavia. E quadrato lapide decorâ formâ ædificata est; capella sive sacellum absque omni ornatu est, quòd arx non inhabitatur à vidua Principe de Soisson. In sinistra ejus parte, Petrus Borbonius & Anna uxor congenulantes in fenestra conspiciuntur, majores qui sunt Regis Ludovici XIII. E regione, in fenestella, cervus volans & corona liliis cincta, picta videntur; quinque sæculorum senium habet opus, hinc inde adscripta voce, ESPERANCE; quam etiam videre habes Parisiis palatio Borboniano, à Ludovico III fundato, præscriptam; instar præsagii, aliquando è gente Borbonia futuros Reges re, qui tunc erant in spe. Inter reliqua, conclave nota quod Carolo VI pro domicilio fuit, phrenesi laboranti. Duabus fenestris lumen intrat. altera à terra surgit, alta tres & plus ulnas, pergulæ instar exiguæ, extra parietem producta in prospectus usum, sed clathris ferreis valdè munita. altera ligneis munimentis clausa fuit, modò aperta; ita ut nusquam exitus ei patuerit. Hic Carolus VI à Carolo V, primo Franciæ Delphino, progenitus fuit, filio Carolo hereditate excluso, Henricum VI Angliæ Regem successorem instituit, anno cIↄ cccc xx Parisiis coronatum. mortuo verò patre Carolo VI,

filius Anglum ſede deturbavit, regnoque ejecit, ita ut præter Caletum nihil ei remanſerit. Præter conclavia, omnia reliqua è lapide mero durant. Ipſa arcis area quadrilatera, culina, portæ, foſſæ, omnia è lapide; pontes penſiles pro munimento, aqua pro piſcibus ibi ſunt; dignum quod in tranſitu otioſus videas.

Poſtridie duabus leucis, ad pagum *Gouvieux*, pons ſuperandus lapideus; ubi ad ſiniſtram ingens lacus, qui Picardiam ab inſula Franciæ diſcriminat; ſub juriſdictione Ducis Montmorencii. piſcium copiâ & magnitudine celebris eſt, tendens alluvie ſuâ ad opidum Senlis, quod ſiniſtrorſum hinc conſpici poteſt.

Inde duabus leucis *Luſarche* ad opidulum, pranſuri *au livre*, tendebamus.

Inde *Equan* vicus dextrorſum cum conſpicua arce in ſummitate montis, Ducis Montmorencii, relictus: porrò penetrandum fanum *Sancti Dionyſii* duabus leucis, de quo antea; & tandem Pariſii ineundi; ubi veredarius honorario aliquo, ſi benè rem geſſit, mactandus.

Ita te ſiſto & in urbem induco; quam luſtrare mecum hac viâ & vice non poteris. Mundus eſt, Caroli V Imperatoris verbo; cujus capacitatem exiguus hic libellus peregrinatorius non capit. Regum domicilium, totius Galliæ ſupremum Parlamentum, primam Academiam, Mercurialium ingeniorum officinam, tribus, quod dicitur, verbis oſtentare abſit. dabimus tibi deformatam politâ methodo peculiarem fuſoque calamo ſcriptam. interea moram patienter fer; parabimus enim, quæ per exiguitatem libelli heic præterire jubemur. Interea quæ alii compilarunt, utere: ſcripſerunt *Franciſcus Belleforeſtius*, *Ægidius Corrozetus*, *Iacobus Capellus*; *metro item Euſtathius à*

Kno-

Knobelsdorff Borussus: *his accedant les antiquitez de Paris*;(magnum volumen est:)ut novos omittam,quos videre habes. Oculis nostris quæ vidimus, manuque exsignavimus, digesta concinnataq; dabimus; ut horas subsecivas totos xv menses Parisiis industriè nos locasse non negaturus sis. sicut auro eboríve facile est decus addere, cum materies per se niteat: ita Mundo Lutetiæ formam,per se non deformi. Eapropter hinc pergo, veniam apud æquos exspectans, calumniatoribus ad parentem suum relegatis.

Kalendis Decembris Aurelias versus itum est. Via maximam partem silicibus strata est Aurelias usque, amœna tamen, quia non opus est silicibus inequitare, sed deviis semitis, gramine tectis. Campi frumento, colliculi vitibus sunt cooperti; quod prætereuntem mirè afficit. Ante prandium occurrunt *le bourg la Royne*, *le pont Anthonl*, pagi inde *Longiumeau*, opidum 5 *milliarium*, in valle situm: in cujus suburbio monasterium, cui Theodorus Beza Theologus olim Prior, adhuc pontificius, extitit; is autem natus erat in opido Vezelay in Auxerrois. *Antiquit. Franc. p.* 333. *Inde Linas opid.* monticulo adsitum. Nec procul inde in acuminoso colle arx *Montlehery*; antiqua, sed ob situm expugnatu difficilis; rebellium Franciæ olim refugium & asylum; habens turrim, è qua prospectus Parisios usque sese extendit. locus celebris à prœlio sub Ludovico XI, ibi anno cIↃ cccc LXIV commisso, in planitie non longè isthinc distante. *Chastres* 8 *mill.* Parisiis absitum nos in prandium vocabat, *au Dauphin.* Opidum in amœnâ valle vitibus abundante. Palatium cum viridario Domini de Chanteloup, (cujus *Hentzner. Sincer. Antiquit. Franc. p.* 229, amplam faciunt descriptio-

ptionem,) hodiè ita ruinam patitur, ut non dignum quod adeatur, tempúsve frustrà insumatur. Posteà transivimus *Toursour*; ubi fagetum, prædonum specula quondam. & sub imam vesperam opidum *Estampes*, 5 *milliar.* intravimus, cœnatum *aut Dauphin.* Situm opidum in valle ad fluv. Estampe, qui cancros, delicias Parisios copiosè mittit. Templo D. Mariæ consecrato adjicitur historia, quod aleator quidam, cùm maledicta ad D. Virginem jecisset, miraculosè in eo loco, statim punitus sit. Arena ejus loci, cretæ albedinem ostendit; inde incolæ dicuntur *les sabloniers d'Estampe.* Illinc summâ luce, imò meris tenebris abeuntes, per vicos *Monerville* & *Angerville*, properavimus ad opidulum *Thoury*, 11 *præterpropter milliaria.* ubi prandium & cœnam *à l'Escu de France* sumpsimus: alaudæ invitabant delicatiores. Inde *Artenay*, vicus 4 milliarium, cujus incolæ scabiosi (*galleux d'Artenay*) dicuntur, occurrit; à quo *mill.* VI ad urbem *Aureliam* sub prandium delati sumus, divertentes in suburbium, *à la charrue de la porte bannie.*

AURELIA.

DIctam hanc urbem dixerim non ab Aurelia Cæsaris matre, sed ab Aurelio Imperatore, qui eam ampliatam, deleto priori nomine, de se sic vocari voluit, quidquid alii adferant, incertis omnes autoribus afferunt. Situs agri occupat latissimam planitiem, quæ omnis generis lauta & necessaria edulia incolis suppeditat. Generosi inprimis vini & vinosi fertilis, verùm calcis quid calcariive excrementi in se habentis. Inde juramento obstrictus regius pocillator, omne Aurelianum vinum à regia tabula arcet. Quandoque & Parisiis promulgatum, ne quis caupona sub publi-

publicâ hederâ vinum Aurelianum venum haberet. Urbs quâ Parisios imus, elevatiori paululum surgit humo: formâ quadrilaterâ, sed oblongiori. circumferentiâ dicitur habere duo milliaria: vallo, muris & fossis satis profundis stat munita. Suburbia latitudine angusta, sed longitudine prorepentia habet, è quibus viæ publicæ IV & V milliaribus exeunt superbè & sumtuosè lapidibus stratæ. Inter deambulandum observabis interiorem urbis structuram, commendabilem propter ordinem vicorum, platearum munditiem, domorumque elegantem fabricam; nil dixerim de formarum honestarum abundantiâ, quo nomine plusquàm ulla Galliæ civitas commendatur.

Inter ædificia publica, eminet magnificentissimum *templum S. Crucis*, cui simile vix habet Gallia. destructum anno 1567 fuit bellis civilibus, sed regis liberalitate, decies M. libras in annuam structuram donantis, reædificatum. Quotannis 3 die Maji ibi solemnitas mira videtur. Quatuor Barones processione solemni funem brachio, olim collo, appensum singuli habent; procedunt manibus candelam ceream per templum portantes, quam ad altare postea sistunt. His feretrum præfertur, ac si cadaver demortui intus, quod sepulturæ tradendum. Pontificii asserunt originem hanc. Accidit, quòd Barones quatuor, (quorum gentilia nomina mihi exciderunt,) in Turcia cum essent capti & capite damnati, Virginem Mariam, in hoc templo cultam, ita devotè invocarint, ut exauditi omnes quatuor, è Turcia abducti, & simul & semel, non cogitantes, modique inscii, in templo hoc, uni & eidem cistæ impositi, nocte hac 3 Maji fuerint inventi. Hinc, in memoriam rei, ritus hic ab

omni poſteritate religiosè ſervatur. Sunt alii, qui dicunt, his IV Baronibus cum Epiſcopo Aurelianenſi litem fuiſſe de aliqua jurisdictione. quibus cùm Epiſcopus inſolentius quàm ferre potuerunt reſpondiſſet, jurgia & verba invicem mixta; quibus acceſſerunt verbera, & plagæ, quas Epiſcopus devoravit benè multas. hæc cauſa eſt perpetuæ hujus proceſſionis, in memoriam, ut barones & eorum poſteri ſingulis annis nefas hoc teſtentur, conditione adjectâ, ut, ſi gens illa emoriatur, ſuccedant illi in præſtanda hac ceremonia, qui baronum in bona ſucceſſerunt; quod & hactenus eſt obſervatum.

Ibi ad extremam templi portam termini manumiſſionis Romanæ antiquis litteris. *vide Sincerum.*

Illic in cœmeterio ad vaſa aquæ luſtralis plena, magnus concurſus hominum eſt; videas illic tacito cum murmure diſcurrere aquâ ſacrâ tumulos ſuorum irrorantes. Credas, *inquit Iohan. Secundus in ſuo itinerario*, umbras ſepulchris evocari. infelices verò defunctorum cineres, quibus terra oneroſa ſatis non eſt, niſi de tanta hominum multitudine novum ſubinde pondus accedat.

In cœmeterio S. Stephani, ubi xyſtus egregiæ formæ, ibi tabula cum inſcriptione: *Germanus Auderbertus Aurelianus ab Henrico III nobilitatus, à Republ. Veneta factus eques ſancti Marci, princeps poëtarum ſui ſæculi, ſcripſit tres libros de Venetiis, unum de Roma, unum de Neapoli, &c. obiit anno* 1598, *die* 24 *Decemb. ætat.* 80.

Sub eodem marmore jacet Nicolaus Auderbertus, filius Germani, patriæ virtutis imitator, conſiliarius Regius in Parlamento Britanniæ; 5 die poſt obitum patris, anno ætat. 42.

Auder-

Auderbertorum, Germani patris, & Nicolai filii, tumulus:

Auderbertorum si quis depingere laudes
Cogitet, ille sibi nihilo plus explicet, ac si
Insanè sapiens solem illustrare laboret.
Parcendum verbis igitur, vanoque labori,
Sit dixisse satis: Situs hic jacet Auderbertus,
Et Pater, & natus, patris citò fata secutus.
Nominat hæc quisquis sincerâ nomina linguâ,
Virtutum & laudum gazas simul eruit omnes;
Quas qui nescierit communis luminis expers,
Credatur furvis semper vixisse sub antris.

Videamus *academiam*. Hanc Philippus Pulcher anno cIↃ ccc xii fundavit, & Clemente V, natione Burdigalensi, bullâ confirmatam anno cIↃ ccc lxvii, cùm antè in eadem academia Musis operatus esset. Docent in ea iv Professores Jurisprudentiam, nulli Medicinam. Confluxus ibi est Germanorum, qui non modò ob loci salubritatem & amœnitatem attracti heîc vivunt, sed potissimùm ob privilegia nationi Germanicæ, in hac solâ, non aliis Galliæ scholis, à Regibus concessa & adprobata. quæ infrà videbis. In honorem Aquilæ Romanæ, quæ pro insigni Germanis est in camera Consilii, in bibliotheca, in vexillo, & passim alibi, volui *nationis Germanicæ privilegia*, *officia*, & *juramenta* huc adjicere; Germani pro virtutis suæ speculo, & meâ industriâ, calumniam non reponent.

NATIO GERMANICA.

Ante trecentos annos *Aureliis* Natiò Germanica fundata, multis privilegiis donata à Christianissimis Regibus Galliæ. inprimis ab

Henricô IV ; qui non ſolum omnia de novo privilegia confirmavit, ſed etiam Religionis libertatem in tota Gallia Nationi conceſſit; quæ etiamnum non tantum Aureliæ, ſed omnibus in locis Galliæ religiosè ſatis obſervantur.

Privilegia hoc continentur compendio, ex ſtatutis Academiæ Aurelianenſis. Univerſitas Aurelianenſis vetuſtiſſima, à tempore Aurelii Imperatoris plantata, & à Vigilio inchoata, (*memoratur ab Hugone Epiſcopo Aurelianenſ. in litteris Univerſitatis*, 1367, *fol.* 59,) ad formam & modum Tholoſanæ academiæ (*ejus privilegia habentur fol. ſtat.* 22. *& ſeqq.*) inſtituta à Clemente V Pontifice, anno 1367, iiſdem utitur Privilegiis, quibus Univerſitas Parienſis. (*quæ privil. exſtant fol.* 24.) Rector & Doctor Univerſitatis, nullas litteras petere poteſt de immutando Univerſitatis ſtatu; quin privilegia & jura tueri, imò ſe tuituros jurare legitimè & ritè, ante lecturam tenentur. (*ex reſcripto Ioh. Papæ*, 1320, *fol.* 22.) Rector requiſitus à tribus Procuratoribus Nationum & duobus Dd. legentibus, collegium Univerſitatis convocare tenetur. (*ex reſcripto Caroli VII*, *anno* 1447.) Ballivus & Præpoſitus urbis ritè jurare debent, ſe conſervaturos ſingula privilegia & jura Univerſitatis. (*ex reſcripto Philippi V Regis*, 1312, *&* 1320; *& Caroli IV*, 1327; *ſtat. fol.* 43, *& ſeqq.*) Procurator Univerſitatis eligendus eſt ex natione Germanica poſt Francicam. (*ex privileg. Regis Franciſci indulto* 1545.) Procurator Germanicæ nationis eſt membrum Univerſitatis, ita ut unà ad conventum publicum Univerſitatis in negotiis publicis vocandus ſit. (*ex conſtit. Carol. VII*, 1461. *Arreſt. Pariſ. & Refor. Univerſ.* 1558. *Franciſ. I. ſtat. fol.* 108.) A Nationis Procuratore, à Na tione,

Do-

Doctore,& Rectore appellanti Scholari ad Collegium publicum, & ab eo ad Universitatem, & ab hac ad Curiam Parlamenti provocandi jus conceditur. *(ex rescripto Caroli VII, fol.* 324.) Missæ & Vesperæ intermitti possunt, si Nationis suppositis placuerit. *(ex constit. Rectoris Collegiique Universitatis, facta* 1365.) Ad Sacra celebranda sumtus à Collegio Dd. exiguntur. *(ex Mandato Regis Francis. I, stat. fol.* 107.) Hodiè Missa celebratur quotannis in festo Epiphanias, ex more nationis nostræ, requirentibus id Catholicis; aut uni eorum illis indicanda per Procuratoris schedulam Pedello tradendam, cujuscunque religionis Procurator fuerit; ita tamen, ut cuivis liberum sit interesse, vel non *(ex sententia Aurelian. Præsid.* 1603, 23 *Decemb.)* Sed appellatum ab hac sententia à Procuratore; & anno sequenti ab Antecessore & Quæstore appellatio repetita fuit tam suo quàm nomine omnium suppositorum inclytæ nationis Germanicæ, qui profitentur religionem, quæ reformata prætenditur. Eâdem sententiâ nominatim statutum est, ut celebratio fiat sumtibus ærarii nationis nostræ, salvis juribus nostris, contra Dd. Universitatis; à qua sententia appellatum, ut suprà.

Studiosorum ordo olim fuit distinctus in Nationes x: *Francicam, Lotharingicam, Alemanicam, Burgundicam, Campanicam, Normandicam, Picardicam, Turonicam, Aquitanicam, Scoticam.* Quæ arresto Parisiensi, anno 1538, sub Rege Francisco I, ad quatuor sunt redactæ. 1. est *Francica*; quæ sub se Burgundicam, Aquitanicam, & Turonicam continet. 2. est *Germanica*, quæ sub se Lotharingicam continet. 3. est *Picardica*, quæ conjuncta est cum Campanica. 4. est *Normandica*; quæ conflata est cum Scotica.

Sola Germanica natio jus habet eligendi ſibi propriâ autoritate Procuratorem, confirmandum à Rectore. *ex privileg. Rectoris Collegiique Dd.* 1567.) Solius nationis Germanicæ Procurator ritè electus nullâ vel Doctoratus vel Licentiæ dignitate inſignitus admittitur, etiam ſine juramento Univerſitati præſtando. Imò ſola natio Germanica etiam jus habet ſibi eligendi propriâ autoritate non ſolum *Procuratorem*, ſed etiam reliquos Officiarios, *Quæſtorem, Aſſeſſorem, Conſiliarium*, *duos Bibliothecarios*, (qui etiam coram Rectore ſunt ſiſtendi, ut confirmentur.) quibus *aſsident* XII *Seniores*; *ſex Germani*, & *ſex Belgæ. Hic ordo regiminis ſtabilitur ex privilegio*, *confirmato ab Henrico IV. anno* 1600. Habet jus eligendi *Pedellum*, confirmandum à Rectore; Item Tabellionem ſive nuncium publicum. *ex privileg. Henrici IV, anno* 1600, & *Ludov. XIII, anno* 1616. Habet jus *Matriculæ*, ſive Albi; ita ut nemo nationis Germanicæ ſtudioſorum ad gradum promotionis admitti debeat, niſi priùs liquidò conſtet, eum in Matriculæ albo eſſe inſcriptum. Habet jus ærarii liberum. Habet jus ſceptri. Habet jus binorum ſigillorum, majoris & minoris. Habet jus bibliothecæ. Gaudet privilegiis Nobilium Galliæ, quoad arma ferenda, & ſpeciali indulto Henrici III, anno 1553. Habet jus innovandi, ſtatuendi, vel emendandi, & quoad ſe & ſua, ſine præjudicio tertii, *ex conſuetudine confirmatâ ab Henrico IV.*

De Quæſtore.

QUæſtor ſive Receptor ritè electus Exquæſtori jusjurandum præſtat ex uſu confirmato ab Henrico IV, annò 1600. In ferendis ſuffragiis & dicendis ſententiis primum locum obtinet

net Procurator. *lib.2. fol.18. Adsess. lib.3. fol.578.* Solus pecuniam inclytæ nationis omnem recipit, & inde tertiam partem bibliothecæ persolvit. *Procur. fol. 578, lib.* 4. Ex ea nihil nisi decreto Nationis ac Procuratoris impendere debet. *Procur. lib.* 2, *fol.* 18. Pecunia ærarii publica in tuendis privilegiis in convivium nostrum, innocentiâ defendendâ, in redimendis captivis, in sublevandis ægrotis, pauperibus & miserabilibus personis, erogari debet. *fol.* 78, 79, 112, *& seqq.* In eleemosynas ultra 15 asses, nisi meritum personæ pluris singulariter judicatum fuerit, solvi non debet. *Adsess. lib.* 3, *fol.* 300. Ærarii scrinium tribus clavibus occluditur. *stat. fol.* 103. Vna Quæstori, altera Procuratori, tertia Assessori committitur. *lib.* 4. Quod ex liberalitate adventantium aut quocunque alio jure inclyta natio recipit, singulis mensibus bis, præsentibus Procuratore & Adsessore, imponi debet. *stat.* 116. Si ante diem eum evocari contingat, ritè alius in Seniorum collegio subrogari potest. *Procur. l.* 4, *fol.* 577. Officio legitimè abiens rationes coram Natione vel Procuratore & Adsessore reddere, & acta sua seu tabulas accepti & expensi in librum Nationis Quæstorum scribere tenetur. *Procur. fol.* 18, *lib.* 2. *Adsess. lib.* 3. *fol.* 442.

De Adsessore.

ADsessor ritè electus Exadsessori jusjurandum præstat ex usu confirmato ab Henrico IV, *anno* 1603. Secundum in suffragiis ferendis & sententiis dicendis locum obtinet. *lib.* 3. *fol.* 18. *Adsess. lib.* 4. Procuratori in rebus quibuscunque constituendis operâ & omni industriâ præsto esse debet in consiliis publicis, in adeundis Magistratibus, in Principibus salutandis, eorumque Legatis,

tis, perscribendis epistolis, testimoniis, cautionibus. *lib.4, fol.310. Adsessor. lib.4, fol.445.* In electione officiariorum, ne cui ab officiariis suggeratur nomen alicujus deligendi, cavere debet. *Adsess. lib. 3, fol.360.* quin id alium ex civibus quærere potiùs jubere debet. Si ante diem discedendum fuerit, in Seniorum consilio officium resignare debet, *lib.4, fol. 577.* Acta sua, literas, & quicquid ad Nationem pertinet, in librum Nationis Adsessor legitimè conscribere debet. *Adsess. lib. 3. fol. 314.* Originalia & authentica exemplaria qualiacunque ad Nationem pertinentia in archivo seu chartophylacio bonâ fide ab ipso recondi debent. *Adsess. lib.3, fol. 445.*

De Bibliothecæ Præfecto.

Bibliothecæ Præfectus Exbibliothecario jusjurandum præstare debet, ex usu confirmato ab Henrico IV, *anno* 1603. Solus copiam introeundi in bibliothecam largiri potest; cæteri officiarii minimè, sub pœna x assium. *Procur. lib.3. fol.108.* Non nisi à pomeridianâ horâ primâ usque ad tertiam interpellari potest. *Proc.l.4, f.150.* Extra urbem hanc euntibus vel degentibus nullum librum usui dare potest. *stat. fol.119. Procur. lib.4. fol. 150.* A Dd. novis & Licentiatis honorarium in augmentum & ornamentum bibliothecæ exigere potest. *Procur. lib. 4, fol.151.* Pecunia bibliothecæ in scrinio Nationis recondi debet. *Procur. lib.1. fol. 198.* In alios usus quàm in augmentum bibliothecæ eam insumere non potest. *ibid.* Pluribus eundem librum volentibus, per alternas hebdomadas, singulis ejus usum addicere potest. *ibid.* Qui in libris quid ruperit, arbitrariâ pœnâ plectitur. Qui clàm librum asportaverit, eo libro & x assibus multetur. *Procur.*

lib.3,

*lib.*3,*fol.*198. Qui surripuerit libros, vel vendiderit, vel plane restituere non vult, sacrilegi instar habetor. Si Præfecto bibliothecæ ante diem solemnem abeundum sit, in Seniorum conventu alius subrogator. *lib.*2,*fol.*13. Successori, librorum suis numeris & circumstantiis notatorum catalogum novissimum, item & alterum, tradere, & præsentibus reliquis Officiariis pecuniariam rationem dicere debet. *fol.* 95.

De Pedello, seu *Tabellario.*

VTerque jurat Procuratori & Nationi, ut ex causa ab officio deponi possit. *stat.fol.*26, *&* 276. *Proc. lib.* 2, *fol.* 24. Vterque immunitate studiosorum fruitur. *stat. fol.*24. *lib.*1. Pedello nullum certum salarium datur; sed ipsi quotannis, repetitis precibus Nationi, de competenti fructu laborum providetur. *Proc. lib.* 3. *stat. fol.* 24. Itaque v asses ab unoquoque immatriculando petere potest. *Procur. fol.*484, *l.*4. item; ex quoquo conventu privato IV. asses; & publico conventu octo. qui ipsi à Quæstore numerabuntur. *Procur. lib.*5, *fol.*9. In Comitiis sceptrum integrum inviolatumque præstare & monstrare debet. *stat. fol.*49. *Proc. lib.* 3, *fol.*100.

De conscribendis in Album Matricula Germanicæ nationis, & commodis consequentibus eam inscriptionem.

QVi ad Germanicam nationem est referendus, intra tres septimanas à die adventus, numerandas nomen suum in ejus Album ritè consignare debet. *Ex rescripto Aureliani Magistratus, anno* 1596. *Ex sent. Ball. latâ* 1618; *& alia* 1621; *in pleno Præsidiali Senatu contra duos Baron. Fland.*

Si

Si obstinatè nomen dare recusat, I. à Balivo urbis coërceri debet, citato privilegio. II. Balivus illi indicare debet, quod ampliùs Germanus haberi non debeat, nec illorum immunitate frui; nec foro, quod peculiare ibi habent. Deinde ad cæritas tabulas, notæ causâ, ob contemptum honoris & privilegiorum nationis suæ, referri solet. III. Tum si operam & auxilium Nationis eum implorare contingat, postea non auditur. *stat fol.* 114. *Procur.lib.* 2, *fol.* 439. *Proc.* 3, *fol.* 184.

Inscriptus ad conservanda jura & sustinenda onera Nationi aureum de corona solvere solet, aut ultrà, quod ipsius liberalitati visum fuerit. *stat.fol.* 78. Inscriptus itaque tanquam investitura quadam investitus in corpus Nationis mittitur, vel recipitur in possessionem utendi, fruendi privilegiis statuti, aliisque commodis eidem corpori jure competentibus, ut ex seqq patet. Inscriptus membrum & conscius Nationis fit, & ad officia ejusdem eligi potest, *ex usu, confirmato ab Henr. IV,* 1600. Inscriptus est sub speciali Regis Gallorum protectione seu huc se conferat, seu commoretur, seu regrediatur, tam tempore belli quàm pacis; ex privilegio *Philippi Pulchri,* 1352; (*stat. fol.* 24;) & speciali Henrici IV confirmatione & indulto; sine *omni cujusdam religionis inquisitione,* 1600. Inscriptus admitti & promoveri ad gradus honorum potest, *ex privilegio Rectoris Collegiique, anno* 1557. Tempore belli, nec jure belli capi detinerique potest, etiam si ejus PP. Regi bellum indixissent; *ex privilegio Henrici II, anno* 1554. Est sub defensione Ballivi urbis vel ejus vicem gerentis, tanquam conservatoris privilegiorum], & Judicis legitimi Nationis, sine strepitu judiciario causas debentis cognoscere. *ex privilegio Philippi Pulchri Regis,*

Regis, 1312. *ſtat. fol.* 34. *ex privilegio Franciſci I*, 1516. *& ex confirmatione Henrici IV*, *anno* 1600. Inſcriptus ab omni tributo & vectigali terrâ marique immunis eſt. *ſtat. fol.* 46, *&* 34. *Ex privileg. Philippi*, 1312. *& Henrici* 1600. Inſcriptus liber eſt à ſolvendo beanio, vel ſuo novo aut jucundo adventu; exactores pœnam excommunicationis ipſo facto incurrunt, *ſtat fol.* 550. *Renovat. à Rectore Collegioque Dd.* 1363. *item fol.* 54. *Ex decreto ſive reſcripto Hugonis Epiſcopi Aurelianenſis*, 1367. Inſcriptus domo emtâ vel conductâ familiam alens ab omnibus aliorum incolarum oneribus eximitur. *Proc. fol.* 280. Quâ inſcripti ſecuritate & immunitate gaudent, eâdem & eorum vel nuncii vel miniſtri potiantur. *ſtat. fol.* 24. *Ex inſtit. Papæ Vrbani*, 1361. Inſcripti morientis bona tanquam peregrini in commiſſum non cadunt, ſed heredibus dentur ac reſtituantur. *ſtat. fol.* 20, *ex Conſtit. Papæ Clement. V. f.* 135. *ſtat. fol.* 36. *ex privileg. Philippi Pulchri*, 1312. *Ex Conſtitut. Innoc. IV*, 1360; *noviſſimè verò ex Confirmatione Henrici IV*, *anno* 1600. Inſcriptus in hac urbe Aureliana morando, gladio & pugione accinctus interdiu ac noctu incedere poteſt; *ex conceſſione Balivi, confirm. ab Henrico IV*, *anno* 1600. A Præfecto vigilum & vigilibus ſi quis armis exutus ſit, ea publico Nationis ſumtu ſunt recuperanda. *lib.* 3, *fol.* 25. Imò, ex patria, ſtudiorum vel linguæ Gallicæ diſcendæ causâ, veniens Germanus, ſive veniendo quacunque regni Galliæ parte, ſive in patriam redeundo, ſive aliò ſe convertendo, per omnia regni loca gladios, pugiones, ſclopetas (vulgò *piſtolas* vocant) liberrimè, ſe defendendi, neminem autem offendendi causâ, geſtare poteſt. *Ex privileg. Henrici IV*, *an.* 1600. Inſcriptus ob crimen aliquod in carce-

carcerem conjectus liberetur, si cautionem idoneam præstare paratus existat, nec pro debito capi potest. *Ex privileg. Philippi Pulchri, anno* 1312. Inscriptus in necessitate sive carceris, sive morbi, sive injuriæ, sive inopiæ illatæ, constitutus, modò non sit ex culpabili & indignâ causâ, sumtu publico sublevandus & liberandus est. *stat. fol.* 776, *&c.* Si inscripto innocenter injuria illata sit, publico quidem omnium nomine ea in judicio est vindicanda; sumtus inferenti imputantur, & ab eo repetuntur si solvendo sit. *Proc. lib.* 3, *fol.* 1435. Inscripto, egestate pecuniæ laboranti, fidejussoribus idoneis, vel ex nationis civibus duobus, vel ex hujus urbis civibus uno, datis, & formulâ syngraphæ, quâ Germanicæ nationi cavetur, ritè perscriptâ, (*stat. f.* 118,) pecunia mutuò dari potest, si ærarii vires xx coronatos superabunt. *stat. ib. Adsess. l.* 4. Inscripto accessus ad bibliothecam librorumq; usus legitimos conceditur. *stat. f.* 172. Inscriptus officium à Natione delatum recusare nisi justâ de causâ non potest. *stat. f.* 61. *& ex usu, confirm. ab Henrico IV, anno* 1600. Inscriptus omnem morem, in licitis & honestis, inclytæ nationi ejusque Procuratori gerere, omnemque ejus honorem & utilitatem procurare debet. Inscriptus si Nationem contemtui habere præsumserit, præter violati sacramenti fidelitatis pœnam, vel à Balivo coërceri, si sit præsens, vel ad cæritas tabulas notæ causâ nomen ejus ematriculatum pro gravitate causæ poterit referri, ut indignus censeatur ejus privilegiis & jure, quo jam se indignum quasi ipse judicaverit; *ex mandato Balivi, anno* 1596 *promulgato. stat.* 1535. Infamis habendus & putandus est, qui consilia secreta Nationis eliminaverit. *stat.* 1535, *fol.* 160. Inscriptus ad Nationis conventus legitimè vocatus,

catus, ſine juſtâ excuſationis causâ Procuratori probandâ ſi emanſerit, x aſſium multam ſolvit, per Pedellum exigendorum, & bibliothecæ applicandorum. *Ex ſtat.* 116. *Ex permiſſ. Balivi.* Si verò tardiùs juſto venerit, vel ante conventûs finem abierit, v aſſium multâ punitur. Inſcriptus in electione officiariorum ſedulò eos eligere debet, qui prudentiâ, fide, & integritate præſtant, & ad electionem ordine à decreto præſcripto ſuccedere. Ac primus quidem locus ſuffragiorum ferendorum competit officio abeuntibus. Secundus Illuſtribus perſonis. Tertius Senioribus. Quartus denique reliquis inclytæ nationis civibus. *Ex ſtat. lato anno* 1600. *Aſeſſ. fol.* 456.

De Procuratore.

PRocurator alternis vicibus, modò ex ſuperioribus, modò ex inferioribus, Germanicæ nationis partibus eligitur; niſi continuatio ob feſtum anniverſarium indulgeatur. *ſtat. fol.* 114. *Proc. lib.* 2, *&* 6. *fol.* 70, 77. Ritè electus Procurator jusjurandum præſtat, *ex uſu, confirmato ab Henrico IV, anno* 1600. In conventibus Vniverſitatis publicis, aliiſque conſeſſibus, primum Procurator locum obtinet. *Ex privil. confir. ab Henrico IV.* Ad convivium Procurator olim duos coronatos dare ſolitus fuit; hodiè verò loco convivii *v* coronatos in ornatum bibliothecæ ſolvi moris eſt. *Proc. lib.* 4, *fol.* 155. In novitio fidei præſtandæ religionem vel ipſe vel Adſeſſor exigere debet, qui poſteà ſuâ manu ipſe nomen ſuum, tempus & quantitatem honorarii in Catalogum Nationis relaturus ſit. *ſtat. fol.* 115. *Procur. lib.* 3, *fol.* 190. Illuſtris & Generoſus nomine ſuo Album Nationis exornare cupiens, domi ſuæ ſine exactione juramenti hoc facere poteſt. *Procur. lib.* 3, *fol.* 246. *&* 4, *fol.* 331. In nationis Al-

Album neminem ſecretò, ſed publicè & legitimè, per Pedellum citatum, in loco conſueto recipere vel admittere debet. *ſtat. fol.* 9. Neminem recipere debet in Album Nationis, niſi qui exercitiorum gratiâ præter mechanicam huc ſe confert; *ex mandato Balivi promulgato*. Conventum, ſive publicum omnium civium, ſive privatum ſeniorum, per litteras re urgente indicere tenetur. *Adſeſſ. lib.* 3. Si quid publicè Nationi proponendum & deliberandum videtur, priùs in conventu publico conſulere, examinare, & diſcutere debet. *Adſeſſ. lib.* 3, *fol.* 317. Ipſe ſuffragium non habet, niſi concluſum ſit; ſed cùm cæterorum paria ſunt, ex animi ſententia concludere poteſt. *Procur. lib.* 3, *fol.* 243. Procurator candidatus in conſequendo Licentiæ vel Doctoratûs honore ad medias tenetur. *Proc. fol.* 96. Promotorum diplomata graduum ſubſignandi jus habet. *ſtat. l.* 1, *fol.* 45. *Ex privileg. Rectoris Collegii Dd.* 1335 *conceſſo, & confirm. ab Henrico.* Procuratoris officium eſt, convocare, referre, interrogare, jubere, concludere, & exſequi. *ſtat. fol.* 16. *Procur. lib.* 3. *fol.* 243. Nec religionis, nec alterius affectûs privati causâ quidquam deſignare, aut à Majorum ſtatutis recedere poteſt. *f.* 435, *&* 329, *lib.* 4. *Procur.* A promotis honorarium exigere poteſt. *Adſeſſ. fol.* 77. *Procur. lib.* 1, *fol.* 151. Rationes Vniverſitatis à Rectore Collegioq; Dd. quoquo trimeſtri vel ſaltem anno exigere poteſt. *ſtat. fol.* 109, *ex confirm. Henrici IV*, *anno* 1600. Ex legato Joannis de Pruſſia Med. D. Sacro, cui intereſt die S. Matthiæ celebrando, præſentias capit. *ſtat. fol.* 12. Item ſtatuta factu bonâ fide in librum Nationis, omni dolo malo profligato, referre, & in conventu publico anteà prælegere debet. *Adſeſſ. lib.* 3, *fol.* 114.

Jura-

Juramentum immatriculandorum Aureliis, in incl. nat. Germ.

EGo juro, quod, quotiescunque generaliter aut specialiter requisitus fuero à Procuratore nostro, congregationi nationis meæ adero, fideliter deliberaturus super his quæ à me petentur.

Item juro, quod obediam Procuratori nostro in licitis & honestis, & servabo honorem Universitatis & nationis meæ, & secreta, quæ in eâdem audiero, nulli revelabo.

Item juro, quod libros ceterasque res nationis meæ non vendam, non oppignerabo, nec quovis alio modo alienabo, nec quidquam ex iisdem delebo, nec ad invidiam adscribam, nec consentiam vel interero scienter alicui præmissorum.

Item juro, quod, si me contingat eligi ad aliquod officium nationis meæ, non refutabo onus & honorem, nisi justâ de causâ.

Item juro, quòd nomen nationis Germanicæ, insignia, sigilla, aliaque ad eandem pertinentia, nunquam immutabo, nec consentiam vel interero scienter alicui præmissorum, sed eandem sub nomine insigniisque Imperatoriis conservabo.

Item juro, quòd nomen & cognomen hoc, meum verum & proprium, minimè falsum aut fictum sit; patriam, provinciam, diœcesin, & sedem domicilii, usitatiori voce nuncupatam, omni dolo malo excluso & sejuncto, Albo inclutæ nationis Germanicæ inscribam, aureumque coronatum in consuetos usus impendendum ad minimum persolvam.

Item juro, quòd, si heic ambiam gradum, vel Licentiæ vel doctoræ, petiturus sim inscriptionis hujus testimonium à Procuratore, & eundem ad subscriptionem diplomatis Promotorialis invitaturus, & Procuratori de coronato aureo, bibliothecario verò

vero de XXX aſsibus, aut ejuſdem pretii libro, ſatisfacturus.

Item juro, quòd libros Nationis ex bibliotheca non ſim exportaturus, niſi ſingulorum titulum, unà cum numero & quantitate, ſub nomine meo proprio, in chartam ad id à Bibliothecario deſtinatam, fideliter in præſentia Bibliothecarii inſcripſero.

Item juro, me libros, quos ex bibliotheca exportavero, nemini extero conceſſurum, non extra urbem mecum portaturum, antequàm ablatos ipſemet bibliothecæ reſtituero: nec alium extraneum ſine conſenſu Bibliothecarii in bibliothecam mecum introducturum.

Item juro, me convivium, ſi forſan in Procuratorem à Natione electus fuero, ratione Procuratoris non celebraturum, aut electum ad illud ullâ ratione compulſurum, neque ſacro in feſto trium Regum à Natione celebrando contradicturum, aut ſumptus, ad id debita honeſtate cantandum ordinatos, denegaturum.

Item juro, me, dum Aureliæ ſum, ordinarium Nobilium judicem, tam in civilibus quàm criminalibus, ſeu actor, ſeu reus ſim, ſolum agniturum, neque in juriſdictionem Prætoris hujus urbis, niſi fortè cum proteſtatione de non præjudicando Incl. N. G., conſenſurum, ceteraque jura & privilegia I. N. G., quantum in me eſt, ropagaturum.

Ita me Deus adjuvet.

Hoc juramentum Gallicè, Germanicè, & Belgicè, reperitur conceptum.

Juramentum Procuratoris.

E*Go juro, quod officium Procuratoris fideliter exercebo, & deliberata in congregatione Nationis exſequar juxta poſſe.*

Item

Item juro, quòd nullam privatam nisi seniorum faciam congregationem; sed quoties congregationem fecero publicam, omnes Dominos de Natione ad illam per Pedellum Nationis vocari mandabo.

Item juro, quòd solita juramenta à novitiis recipiam.

Item juro, quòd tempore procurationis meæ elapso officium meum sine quacunque difficultate resignabo.

Item juro, quòd sigilla nationis meæ, gesta, atque statuta, pleno Nationis vel majoris partis ejus scitu atque saniore consensu, ad ejus utilitatem & honorem facta, diligenter inscribam, & in mei officii depositione, nisi me justa & rationabilis causa excusaverit, inscripta ostendam.

Item juro, quòd hoc meo procurationis officio, tam pro ipso habendo quàm non habendo, per me vel alium, tacitè vel expressè, nullo pacto stipulatus fui.

Item juro, quòd ista juramenta à successore meo recipiam; nec depositum Nationis, aut præsentes actorum libros, seu sigilla, eidem tradam, nisi jusjurandum hoc ab eo solemniter fuerit adimpletum.

Item juro, me convivium illud universale, cum pernicie nationis nostræ introductum paucis abhinc annis, neutiquam celebraturum.

Item juro, me quinque coronatos incl. N.G., ratione Procuratori debitos, ante resignationem officii mei ærario illaturum, aut in libros bibliothecæ emendos insumturum.

Ita me Deus adjuvet.

Juramentum Quæstoris.

E*Go juro, quòd officium Receptoris fideliter exercebo: honorem & commodum nationis meæ fideliter servabo ac procurabo.*

Item juro, quòd pecuniam nationis meæ, etiam

quovis colore habito, pro ipsius negociis non erogabo, nisi eâdem natione ritè congregatâ, consultâ ac consentiente.

Item juro, quòd hoc officium Receptoris coram natione meâ debito tempore absque ulla difficultate resignabo.

Item juro, quòd pro hoc officio Receptoris, tam pro illo habendo, quàm non habendo, per me vel alium, tacitè vel expressè, nullo modo stipulatus fui.

Item juro, quòd in resignatione hujus officii mei, nationem meam de omnibus & singulis, per me ex parte ejusdem receptis atque expositis, fideliter & sine omni difficultate ante meam liberationem priùs contentabo; sigillaque ac libros receptorios successori meo in facie nationis meæ integrè ac liberè resignabo.

Item juro, me sigillum Nationis, diplomatibus promotorialibus civium nostrorum, vel literis testimonialibus Exofficinariorum & Seniorum, non impressurum, antequàm per attestationem Bibliothecarii mihi constet, eum bibliothecæ de XXX *aßibus, vel ejusdem precii libro, satisfecisse.*

Sic me Deus adjuvet.

Juramentum Adsessoris.

IN *nomine Domini juro; Me munus adsessorium Incl. Nat. Germ. nostræ in hac urbe Aurelianensi optimâ fide & è dignitate commodoque Nationis administraturum.*

Et imprimis nullam iniisse pactionem vel coitionem de hoc munere vel recusando vel adipiscendo.

Deinde Procuratori Incl. Nationis nostræ me in rebus subitis maximè, aliisque rectè deliberandis & procurandis, in adeundis Magistratibus, salutandis Principibus & Legatis, perscribendis epistolis, *cau-*

cautionibus formulisque ad utilitatem & honorem Nationis pertinentibus, consilio, opera & re præsto futurum.

Item juro, me curaturum, ut durante meo munere omnia nova privilegia, arresta & statuta, & alia ejusdem generis Incl. Nat. Germ. concernentia, à Notario regio, si causa desideret, fideliter in librum statutorum & Privilegiorum scribantur.

Sic me Deus adjuvet.

Juramentum Præfecti Bibliothecæ.

IN *nomine Domini juro, Me munus Præfecti bibliothecæ Incl. Nat. Germ. in hac urbe Aurelianensi, optimâ fide, è dignitate commodoque ejusdem nationis, administraturum.*

Et inprimis nullam iniisse pactionem vel coitionem de hoc munere vel recusando vel adipiscendo.

Me daturum esse operam, ut bibliotheca nostra, & ea quæ pertinebunt ad ipsam, conserventur, augeantur & floreant: sique aliqui libri vel pecuniæ ad eam conferantur; diligenter conserventur, omniaque collatorum & conferentium nomina in acta mea referantur.

Me notas in libris collocandis conservaturum, & in aliis libris, quicunque ad bibliothecam accesserint, continuaturum, eosque servatos omnibus circumstantiis ritè in bibliothecæ catalogum Italico charactere consignaturum.

Me, dum Magistratu abiero, successoribus meis per octo dies in bibliothecâ adfuturum, illosque de omnibus necessariis instructurum.

Me non permissurum, ut ullus ex libris prohibitis ex bibliotheca auferatur, nisi ipse Procurator aut Exprocurator, aut reliqui quatuor Officiarii præsentes sint, & cum venia Procuratoris petant.

Me, cùm ab hoc munere ſuo tempore, ſive præter ſpem, non finito ſpatio functionis, ſeu etiam legitimo & ordinario modo, diſceſſero, rationem redditurum, & claves, libros bibliothecarios, & ſi quæ erunt reliqua, ex fide traditurum.

Ita me Deus adjuvet.

Juramentum ſpeciale omnibus Incl. Nat. Germ. Senioribus & Conſiliariis præſtandum.

E*Go juro, me, quotieſcunque à Domino Procuratore ad conventum vocatus fuero, ad præſtitutam horam adfuturum; aut promitto ſecundum Leges ſolutionem; niſi ex legitima cauſa, eaque à Senatu adprobata, abfuero.*

Item juro, me non ex adfectione, ſed ex re Nationis judicaturum.

Item juro, me, cùm urbe hac exivero, bibliothecæ librum, aut XXX *ad minimum aſſes ad libros in bibliothec. emendos, daturum.*

Ita me Deus adjuvet.

Sequitur privilegium Henrici IV. de Germanorum juriſdictione.

HENRY, *par la grace de Dieu Roy de France & de Navarre, à nos aimés & feaux Conceillers, les gens tenans noſtre cour de Parlement à Paris, ſalut. De la part de nos chers & bien aimés les procureurs, eſcoliers, & ſupposés de la nation d'Allemagne, eſtudians en l'Vniverſité d'Orleans, nous a eſté exposé, que de tout temps & ancienneté, eux & leurs predeceſſeurs de ladicte nation d'Allemagne, eſtudians en la juriſprudence, auroyent hanté & frequenté ladicte Vniverſité d'Orleans, avec telle affection, qu'ils y auroyent eſta-*

establi une belle & ample bibliotecque, instruite d'une grande quantité de livres, avec personnes stipendiees pour la conservation d'icelle, comme le domicile de leurs estudes : Ce qui auroit esté cause, que ladicte Université auroit esté ordinairement remplie de grand nombre d'escoliers, issus des Ducs, Comtes, & Barons & de plus nobles familles d'Allemagne, lesquels, selon leur louable coustume, auroyent conjoinctement embrassé l'estude des loix avec celle des armes, comme encores à present il y en a bon nombre, continuans lesdicts exercices : En consideration de quoy nos predecesseurs Rois les ayants favorablement traictez, leurs auroyent facilement accordés de grands privileges & immunités, esquels ils auroyent estés de temps en temps maintenus & conservez; & mesmes en auroyent obtenus de nous lettres de confirmation à vous, addressees en date du mois de Fevrier mil six cents six, entre lesquels nous leurs aurions specialement accordé, qu'en toutes leurs causes, tant, civiles que criminelles, tant en demandant, qu'en defendant, ils ne pourroyent estre traictés ny convenus, ailleurs que par devant nostre Baillif d'Orleans ou son Lieutenant, suyvant le cinquiesme article de l'edict de Crimien : attendu que la plus part d'entre eux sont de noble & illustre extraction : Toutesfois à cause que par nos dictes lettres nous vous aurions enjoinct d'examiner, & vous en querir, si par le passé ils en auroyent ainsi joüi, pour en ces cas les faire joüir dudict privilege; le prevost & officier du siege, de la prevosté d'Orleans se seroit opposé à l'enterinement desdictes lettres, en disant, que ledict prevost est aussi conservateur des privileges de ladicte Université, concurrement avec ledict Baillif, & par prevention est mis, en faict que par le passé les escoliers Allemands auroyent plaidés par devant luy, pour ce

qu'ils sçavent, que, pendant les guerres civiles, qui ont eu cours cy devant entre nos subjects, leurs chartres & tiltres auroyent esté perdus & esgarés : Et que quelques uns de ladicte nation, estans prisonniers & molestes, auroyent esté contraints de subir l'interrogatoire par devant ledict prevost, ce qui ne peut faire prejudice au general de ladicte nation : Ioinct que lesdicts actes judiciaires, si aucuns se trouvent, sont fort recents, & advenus du temps des troubles, & lors qu'il ne leur estoit pas bien libre de se deffendre : pour cest occasion lesdicts exposants nous auroyent faict remonstrer qu'en y procedant par ceste voye, c'estoit les frustrer entierement du bien de nostre clemence & liberalité, le los de laquelle ils avoyent espandu par toute l'Allemagne, d'autant que s'il falloit que ceux d'entre eux, qui sont nobles & de la nation illustre, fussent tenus de comparoir en jugement par devant ledict prevost, qui est juge des rotouriers, & gens de basse qualité, sous pretexte, qu'allant estudier en ladicte Université ils ne portent avec eux les lettres de leur noblesse, & que bien souvent pour bonnes causes, ils ne veulent faire paroistre la grandeur de leur maison : Ce seroit comme les degrader de leur noblesse, & les mettre au rang des plus viles personnes, & pour le regard, des autres d'entre eux qui ne sont point nobles, outre que ce sont ordinairement Gouverneurs & Conducteurs des enfans de bonne maison, & autres domestiques, & ce seroit point privileges s'il leur falloit plaider devant ledict prevost : & que d'ailleurs s'il falloit faire ceste discretion de nobles & non nobles d'entre eux : ce seroit oster la concorde & amitié qui a tousiours esté en ladicte nation ; veu mesme qu'a toute ladicte nation, & sans distinction de personnes, nous & nos predecesseurs leurs avons octroyé de porter leurs

espees

espees & dagues, qui est la vraye & ancienne marque de noblesse : De sorte que la gratification qu'ils nous auroit pleu leur octroyer, leur seroit plustost à charge, qu'à profit & honneur, contre nostre vouloir & intention; Et lors qu'ils sont prests de se retirer en leurs pays, ou qu'ils obtinsent gain de cause devant ledict prevost, ils pourroyent estre molestes par un appel devant le Baillif & persidiaux, au lieu que n'y ayant qu'un degré de jurisdiction pour eux s'ils pourroyent avoir prompte justice, mesme que nos subjects estans aux Universités d'Allemagne, joüissent de pareils privileges : Et partant nous auroyent requis, que, pour les faire joüir de nostre munificence, il nous pleut leur octroyer, que sans qu'il soit besoin de s'enquerir de l'usage du temps passé ny d'autre preuve par escript, aucun de leur nation ne pourroit estre tiré en jugement, par devant autre juge, que ledict Baillif d'Orleans, ou son Lieutenant, soit en matiere civile, ou criminelle, tant en demandant qu'en deffendant; requerant humblement sur ce nos lettres de provision.

Pourquoy nous, *ces choses considerees, attendu l'ancienne amitié & confederation, que nous avons avec les Princes & Seigueurs d'Allemagne, & que nos subjects & ceux de ladicte nation Germanicque tousiours ont estés tenus & reputés comme freres, & germains, ayant une mesme origine, & que c'est le profit & utilité des habitants de nostre dicte ville d'Orleans, d'inviter par bon traitement lesdicts exposans à continuer leur demeure & frequentation en ladicte Université, & pour plusieurs autre considerations, desirans les traicter favorablement, & selon leur merite,* vous mandons, *que sans nous enquerir, ny arrester, ou examiner, devant que juger lesdicts exposans, ou leurs predecesseurs, auroyent plaidé par le passé, & sans requerir*

d'eux aucune preuve & teſtimoniale, ny par eſcrit, de laquelle entant que beſoin ſeroit de noſtre clemence accouſtumée, puiſſance, & authorité regale, nous les avons toleré, tolerons, voulons, & nous plaiſt, vous ayés à verifier nos dictes lettres du mois de Febvrier mil ſix cents, & du premier jour de Mars mil ſix cents ſix, purement, & ſimplement, & en ce faiſant les faire jouïr plainement & ſuffiſamment du contenu en icilles, non obſtant toutes choſes a ce contraires. Car tel eſt noſtre plaiſir, donné a Fontaineblean le 15 jour de Iuillet, l'an de grace mil ſix cents huict, & de noſtre Regne le dixneufvieſme. Signé Henry, *& plus bas* le Roy. *De Lomenie, & ſeellée de cire jaune en ſimple queüe.*

Un autre.

Repetita hæc confirmatio, l'an mil ſix cents neuf, mutatis mutandis; & laxativè interpoſitio hæc, quod nullibi niſi coram Ballivo, ordinario nobilium judice, convenire debeant, & poſſint.

Confirmatio privilegiorum per Ludovicum XIII.

LOVIS, *par la grace de Dieu, Roy de France & de Navarre, à tous preſens & à venir ſalut. Nos chers & bien aimez les procureurs, & ſuppoſts de la nation Allemande, eſtudians en l'Vniverſité d'Orleans, nous ont faict dire, qu'il a cy devant pleu aux Rois nos predeceſſeurs meſmes au feu Roy Henry le grand, noſtre treshonnoré Seigneur & Pere*

Pere (que Dieu absolve) pour plusieurs grandes considerations les gratifier des plus beaux & signales privileges, notamment que pour leur seurté soit en venant de leur pays, ou en s'en retournant ils puissent par tous les lieux de nostre Royaume porter espees, dagues, & pistolles, ou en temps de guerre civile & estrangere, ils puissent soubs nostre sauvegarde venir en ladicte Université y faire residence, & s'en retourner, sans estre recherchez, en leur religion, faicts prisonniers ny mis à aucune rançon, combien qu'ils fussent sujects de quelques Seigneurs du parti contraire. Qu'advenant le deceder, d'aucuns desdicts escoliers leurs biens ne nous seront declarez acquis par droict d'aubeyne. Que durant tout le temps qu'ils seront en ladicte Université, ils pourront aller par la ville avec l'espee & la dague. Que aux assemblées publiques de l'Université, le procureur de ladicte nation, marche immediatement apres le procureur de celle de France. Qu'ils ayent l'election libre du procureur, & autres officiers de leur nation, comme aussi du bedeau, & d'un messager, pour incontinent apres l'election faicte les presenter aux recteurs & regens de ladicte Université, pourveu qu'il n'y ait aucune chose legitime de les rejetter. Qu'ils ayent leurs causes commises, comme nobles par devant nostre Baillif d'Orleans, ou son Lieutenant Civil & Criminel, tant en demandant qu'en deffendant, particulierement au prevost d'Orleans. A iceux pour ces causes, & autres, à cas nous mouvans, avons constitué, conconfirmé, & approuvé, & de nostre grace speciale, pleine puissance, & authorité royalle, constituons, confirmons, & approuvons, par ces presentes signées de nostre main, tous & chacuns lesdicts privileges, cy dessus declarez & plus amplement declarez & exprimez par lesdictes lettres de nostre dict feu

Sieur & Pere cy attachez, soubs le contreséel de nostre chancellerie, pour iceux, & leurs successeurs, en joüir, &c. user plainement, & paisiblement, comme ils en ont par cy devant bien & deuement joüi & usé, joüissent, & usent encores de present. Si donnons *en mandement à nos aimez & feaux les gents tenants nostre cour de Parlement à Paris chambre de nos comptes, Thresoriers, Generaux de France, Commissaires sur le faict de la Iustice de nostre Thresor, Baillifs, Senechaux ou leurs Lieutenants, & à tous nos autres justiciers, & officiers & à chacun d'eux en droict soit, ces presentes faire registrer, & de tout ce contenu joüir & user lesdicts exposants, & leurs successeurs, plainement & paisiblement, sans permittre ny souffrir leur estre donné aucun trouble, ou empeschement, au contraire, encor que lesdictes lettres, de nostre dict feu Sieur, & Pere, n'ayent esté verifiées, ce que nous ne voulons leur nuire ny prejudicier, nonobstant tous edicts, ordonnances, & autres choses, à ce contraires, ausquelles de nostre mesme puissance & authorité Royalle nous avons derogé, & derogeons par ce presentes.* Car tel est nostre plaisir. *En tesmoing de quoy nous avons faict mettre nostre séel a ces presentes. Donné à Paris au mois de Iuin, l'an de grace mil six cents seize, & de nostre regne le septiesme. Ainsi signé,* Louis. *& sur le reply, par le Roy,* Philippeaux. *& seellées en lacs de soye du grand séel de cire verde.*

Collation a esté faicte à l'original des presentes par nous Notaires Royaux, au Chastelet d'Orleans, ce faict ledict original rendu ce 13 Febvrier 1617.

AUreliæ dum moraris gaudens dictis privilegiis, operare quoq; sacris; extra urbem, si non pontificius es, visita duobus mill. locum *Byon*, ubi

ubi reformatorum exercitium religionis.

Curia Senatoria CLXXXVII gradus numerat, qui aſcenſi totius urbis proſpectum largiuntur. Intus videbis connubium Regis Ludovici XIII & Reginæ, cum inſcriptione:

—— paribus ſe gentibus ambæ
Invictæ gentes æterna in fœdera mittant.

Camino ibidem:

Non potuit magni caput eſſe Aurelia regni:
Ergò quòd reliquum eſt Cor animuſque fuit.
Hoc vernant Lilia corde.

Locus palmariæ pilæ deſtinatus ad urbis mœnia paſſus habet IↃ CC L in longitudine.

Adverſa multa urbs ſuſtinuit: Attila Hunnus graviſſimè eam preſſit, à civibus fortiter ſe defendentibus repulſus re infectâ. Sub Childeberto fulmine tacta anno IↃ XXV, tota ferè in flore periit. Anno CIↃ CCCC XXIIX ab Anglis parum abfuit, quin non oppreſſa fuerit; verùm à Joanna Darcia puella Lotharinga XIIX annorum (*la pucelle d'Orleans*) ſervata eſt, dum illa Biturigibus Carolum VII ſalutans, ad obſeſſos Aurelios ablegatur, quæ armatâ manu, virilique fortitudine hoſtem, qui jam pontem occupaverat, obſidionem ſolvere coëgit: poſtea Regem ſequuta Rhemos, non paucas urbes hoſti eripuit. Lutetiam dum poſſiderent Angli, ad portam Honorii vulneratur: ad Compendium (Compiegne) quod obſeſſum aſtu ingreſſa eſt, à Joanne Luxenburgico capitur, Rothomagumque ablegata, maleficii & necromantiæ accuſata & damnata, viva comburitur. Supplicium hoc Franci indignè ferentes, compoſito bello, judicium, uti iniquum, retractant, famæque reſtituunt, anno CIↃ CCCC LVI, die VIII Julii. Sententiæ latæ auctores dicuntur omnes miſerando vitæ exitu, ſub Ludovico XI,

periiſſe. Superat ferè vulgi fidem; cùm jam cadaver flamma abſumpſiſſet, viſum eſt & inventum cor puellæ integrum. Inde in grati animi ſymbolum *ſuper ponte Ligeris*, XVI *arcuum*, ex ære erectæ III ſtatuæ ſunt, Caroli VII, D. Mariæ, & Joannæ Darciæ armatæ, gladio accinctæ, capillis paſſis. Nec non paulò inferiùs ibidem crucis æneæ monimentum cum inſcriptione:

Mors Chriſti in cruce nos contagione labis æternorum morborum ſanavit. Clodovicus Rex in hoc ſigno hoſtes profligavit, & Johanna Virgo Aureliam obſidione, tot annos Galliam ſervitute Britannicâ liberavit. Factum eſt iſtud & eſt mirabile in oculis noſtris. In quorum memoriam hæc noſtræ fidei inſignia non diu ab impiis diruta, reſtituta ſunt hoc anno cIɔ Iɔ LXXIIX.

Pontificiis in memoriam hujus liberationis quotannis eſt feſtum & proceſſio, die IIX Maji.

Ex eodem ponte antiqua turris videri poteſt; in qua captivum detinuit Carolum Lotharingum Hugo Capetus, Comes Pariſienſis, Palatii Magiſter, ut, quod Franciæ Status ipſi regnum offerebant, liberiori animo majoriquè ſecuritate poſſideret, Carolo interea omni ſucceſſionis ſpe exuto, cui alioquin ut primario ſanguinis Principi lex fundamentalis coronam offerebat.

Anno cIɔ Iɔ LXIII Franciſcus Lotharingus, Dux Guiſæ, urbem graviter obſedit, ſequè nulli ſexui & ætati gratiam facturum minatus eſt; verùm à juvene quodam, domo Angulesmenſi, Joanne Poltrot, ictu ſclopeti ſublatus interiit pridie Bacchanaliorum, quæ ſanguinarius Guiſius in Au-

in Aurelianenſium ſanguine celebrare conſtituerat: Poltrot autem captus, & Pariſiis candentibus forcipibus crematus, nec non à IV equis diſtractus eſt.

Anno cIↃ IↃ LXXII, cùm Gallia carnifices ferret in laniena Pariſiis cœpta, ut habent verſus:

India mittit ebur, ferrum Germania, tellus
Ittala Pontifices; Gallia carnifices:

Aurelianenſes non ultimum crudelium mactatorum habuerunt locum; unde ipſis adhuc hodie nomen eſt, *des eſtriens & guespins d'Orleans*, canum & veſparum Aurelianenſium.

Ita Aureliâ abimus; quæ ſita in Ducatu Aurelianenſi, patrimonio hereditario ſecundi Regis Galliarum filii, cujus primus Dux fuit Philippus, Philippi Valeſii filius. Hinc per pontem Aurelianum ad vicum *noſtre Dame de Clery*, pranſuri in vico *Sancti Laurentii des eaux*, 10 *milliar.*, ſubſtitimus *à trois Rois*. Illinc V *milliaribus* trans Ligerim Regia arx eſt

CHAMBORT;

A Franciſco I, cujus ibi litteræ, ſtructa. Fundamentum ſunt meræ aquæ & paludes; quibus inædificatum regium hoc domicilium, impenſis majoribus quàm omne reliquum ſuperius conſtat; hinc ob ſtagnantes undique paludes Regiæ cuſtodiæ & ſecuritati dari poſſet & muniri. Ædificium ipſum habet conclavia, cubicula, ambulacra, è quadrato lapide erecta, immenſæ omnia magnitudinis; gradus ampli, lati, multique ita conſtructi, ut ex uno eodemque cubiculo in unum & idem ſuperioris ædificii conclave, averſis tamen gradibus, aſcendere poſſis. Summitas exiguis turribus & pinnaculis eminet, quod eminus intuenti arcem facit pulchriorem. Antiquitates

Franciæ pag. 267 dicunt, adeò esse capacem, ut omnes Europæ Principes simul ibi hospitari possint; concesserim ego hoc, si absque famulitio aulico advenerint, alioquin hîc nimia hyperbole: si fama ædificii huc me non invexisset, certè non meretur videri, ab universali, quam indies patitur, ruinâ. Antequam hanc arcem lustraremus, periculum nescio quâ de causâ in itinere nobis imminere certum erat; erant, sed extra nostrum comitatum, qui nos offendere studebant; ad incursum levem sustinendum satis instructi videbamur; ast non sclopetorum ictus, quos efferre illi minabantur: sed fortunâ propitiâ res componebatur nemine nostrûm læso.

Ita ab arce Chambourg adhuc tria milliaria insumpsimus cœnam usque, quam, altero mox infortunio præcedente, sumpsimus, *Blæsii au Cygne de la Croix au faubourg du fois*. Huc enim cum ventum esset, fur quidam, pro servo domestico se gerebat, sarcinulam cum reculis nostro à tabellario accepit in conclave portandam; verùm foràs extra opidum se recipiens, cum ea aufugit. desperatum jam erat de illa, nisi tabellarius equo furem insequutus, in campo eum deprehendisset; fure verò ad carceres reducto, judex sarcinulam ad se sumit custoditum, ære sat grandi, interveniente nobili quodam amico & sympatriotâ, à nobis redemtam.

BLOIS.

OPidum situm est in regione *Beausse*, amœnâ, ac fertili, ita ut Gallorum hæc horreum, quemadmodum Sicilia Romanorum, dici possit. Terræ genius admodum bonus, pinguis & ferax; pluviâ si solum irrigetur, difficile mox iter est peregrinantibus, ut habet diverbium: *En beausse bonne terre & mauvais chemin.* Omnis hæc regio

gio dividitur in 3 partes: *ſummam*; quæ habet Ducatum Carnutenſem, Comitatumque de Dreux & Montfort: *mediam*; quæ à Romarantin ad Vendoſme uſque ab una parte circumſcribitur, ab altera à Chaſteau-Dun Blœſium uſque & Turonium: *infimam*; quæ ab Eſtampe ad opidum Sens en Brye, & rurſus ab eodem opido Eſtampe uſque ad pontem Aurelianenſem extenditur; hæc continet diverſa loca, quæ apud alios videri poſſunt. Hujus opidi ſitus eſt ad Ligerim, partim planus, partim montoſus; amœnitas ubique & fertilitas; vinum, frumentum, fructus, ligna, piſces, & aquas ſalubres in copia habet; unde Regibus hîc magnæ deliciæ, & regum filiis educatio ob aëris conſtitutionem probè temperatam & puram. Originem urbis huc adſcriberem è diverſis auctoribus conſcriptam, ſed brevis eſſe jubeor & compendium duntaxat rerum oſtendere; quæ etiam cauſa, amice Lector, cur Pariſios omiſerim, & in his *formale* urbium ubique omittam: promitto tamen, in *Theatro* Regni Galliæ, ipſam Regni formam & adminiſtrationem laboratâ operâ, ſi Deus laborem non ſufflaminârit.

Inter ædificia publica & ſacra, ſunt duo *Templa Collegialia*; alterum *S. Iacobi*; *S. Salvatoris* alterum, in quo tumba Katharinæ Mediceæ, ſed ſine omni honore & memoria. Canonici ſacris ſunt præfecti, è quibus adhuc quotannis unus per formam eligitur, in locum & memoriam Comitum Blœſenſium.

Inter politica palmarium ædificium eſt *arx*, rupi ad urbis exitum inædificata; quidquid in ea ſtructuræ eſt, Ludovico XII & Franciſco I debetur. *Anticam partem*, verſus templum & urbem, è lapide cocto Ludovicus fecit, ubi equo inſi-

insidentis, ex albo lapide statua dicitur justam magnitudinem repræsentare; inscriptionem alii habent. *Ibi histrix*, spinoso tergo coronam habens impositam; quod emblema isti Regi fuit. evolutionem ejus hanc do: Histrix si tangitur, aut ad iram provocatur, spiculis lædit tangentem aut jacula in eum ejicit & transfigit: Ita se habet corona Principis, quam violare, est Majestatem lædere, benevolentiam in iram convertere; hinc sequitur ut conscius sceleris metuas tela pungentis pœnæ & ferientis justitiæ; juxta illud, *Nolite tangere unctos meos*; &, *An nescis longas regibus esse manus? Interiorem arcis partem*, ut & exterioris aliquam, quæ respicit hortum Regium & saltum Blœsensem, Franciscus I fieri fecit; ubi frequens est SALAMANDRA, Regis emblema; cujus explicatio sit, Franciscus salamandræ instar, quæ in mediis flammis vitam vivit, tantum abest ut Papiensi clade, carcereve Hispanico, aliisque malorum nimbis sit prostratus, ut inde regio potiùs animo, Heroëque digno omnia adversa sustulerit. Heîc regiæ sunt mansiones & conclavia: inter quæ duo eminent, quod Consilio destinatum, & Regis quieti, sive habitationi. Anno cIↄ Iↄ xxcIIx, 23 Decemb., Henricus Guisius Dux Lotharingiæ, caput factionis & in Henricum III Regem conspirationis, è camera consilii ad Regem iturus, sub ipso ingressu, suspicionis ac metûs plenus, à satellitio & deputatis Regiis in terram prosternitur, moxque jussu Regis & ordinatione gladiis confoditur. Status Galliæ ibi convenerant pro pace stabilienda, sed conjuratis Catilinariis nisi sublatis, illa fieri non poterat. Eapropter interfecto hoc, alter frater Cardinalis à fuga revocatur, sistitur, in caveas superiores obscuras inducitur, sequen-
tique

tique die authoritate regia bipennium ictibus confoditur. Vide *Serrem in vita Henrici III.* Erant ibidem inclusi Princeps Joinvillius, Dux Elbovius, Archiepiscopus Lugdunensis, Guisianus Secretarius, & alii factionis asseclæ; sed supplicationibus & intercessionibus apud Regem interpositis dimissi iterum. *Cubiculum Katharinæ Mediceæ* tibi ostendetur, in quo cum audiret ex Rege, Guisium confossum, subitò in melancholiam mutato colore incidit, vitamque pòst sub principium anni sequentis exuit, paucorum gemitibus nedum lacrimis honorata. Vide *vitam Katharinæ de Medicis, Gallico idiomate scriptam, peculiari libello, raro videndo.* In *alio Conclavi* Henrici III clementia sic describitur:

Hæc Henrice *tua est & laus & Regia virtus,*
Posse nocere quidem, nolle nocere tamen.

Ostenditur etiam quærenti curiosiùs, sed paucis, *locus*, quo Guisii corpus flamma consumpsit, ejusque cineres in præterlabentem Ligerim abjecti, ne, si à Guisianis posteris fortè reperirentur aliquando, Romam ad adorandum transveherentur. Ostendetur etiam *conclave*, dives tabulis pictis & iconibus, dignum visu & notatu. In area arcis subtus ad pedem ædificii novi à Reginâ Mariâ Mediceâ exstructi, visitur lapis circularis, cui crux incisa cum his verbis: *Ceste pierre à esté posce par la Royne Mere du Roy, le 1 d'Aoust,* 1617.

Arci adjacet *hortus Regius duplex*, amplus & concinnus, utilis etiam eduliis mensariis, & arboribus ordine dispositus. alter habet cisternam magnæ profunditatis, & ambulacrum ab Henrico IV cœptum strui: alter plantas, frutices, arbores & cervæ formam habet, contra sexûs hujus for-

formam prælongis & promiſſis cornibus; Gallico cum carmine : *Vous qui cerchez du monde les merveilles, &c.* Curioſus venationum ſuis tabulis, ſi placet, inſerere poteſt.

Extra opidum ſunt *ambulacra* amœna, ulmis, arbutis, variiſque arboribus cincta, ad milliare unum; longa pro luſu pilæ palmariæ, jucunda pro delectabili exſpatiatione & confabulatione.

Arci vicinum eſt *collegium*, non ita multis ab annis quod ſurrexit.

Pons Ligeri inſtratus longus & lapideus *pyramidem* habet eminentem cum inſcriptione:

De caſu Pyramidis in crepidine pontis Blœſenſis erectæ incolumi manente coronâ ad baſim poſitâ. Anno CIƆ IƆ XCIII, menſ. Auguſto.

Pyramis excelſo ſtabat quæ margine pontis,
Sacra coronatâ Lilia fronte gerens,
Dum levis audaci pertentat culmina cœlum,
Nocturno venti turbine quaſſa ruit.
Non tamen illa ſacram peſtis violaſſe coronam,
Aut Francos flores polluere auſa fuit.
Quippe & tela Iovis Regalia ſigna verentur,
Hæcque ſub Henrici numine tuta manent.

Pio, merito, felici, trumphatori, Auguſto, *Henrico* Galliæ & Navar. Regi, populus & Magiſtratus Blœſenſis DD. N. Chauvet præpoſitus urbis verſus panxit.

Aquæ ductus, teſtimonia antiquitatis urbis à Romanorum ævo, ſuperſtites ſunt non alti ſed immenſæ latitudinis.

Juriſdictio Comitatus hujus extenditur ad XL milliaria, parochias C in ſe habens, omnes ſub Blœſenſi ſitas. Comites olim habuerunt jus cudendi

dendi monetas, quod in Gallia hodiè, præter Regem & Principem Auriacum, vix ulli concessum; inveniuntur adhuc numi apud cives, rem testantes.

Incolarum mores sunt honesti & elegantes; lingua totius Galliæ hîc purissima & perfectissima; utrumque fortè ab aula & Regum mansione, nec non regiorum liberorum educatione. Peregrini hîc excipiuntur ut domestici, omniq́ue hospitalitatis jure fruuntur; humanitati accedit convictus æquo pretio & lautus habendus, ita ut qui rei suæ, *dic cur hîc*, benè præest, hîc benè tempus, numos locare, linguamq́ue purè exportare possit.

Postquàm hîc diem insumpsimus, minorum fidicinum decuriâ affatim exhilarati, Blœsio discessimus, Ligeri sinistrorsum relictâ; dextrorsum nil nisi vineta pro comite habuimus, ab arboribus in perpetua umbra pergentes amœnissimo itinere: media via trans Ligerim opidulum *Chaumont* conspicitur, cui arx egregia & mediocriter munita imminet: transeantur pagi *Escures, Veusve*, qui VI milliaribus Blœsio distant; inde V adhuc milliaria restabant ad opidum *Amboise*, ubi hospitabamur *in suburbio S. Dionysii à la teste noire.*

AMBOISE.

SItum est loco amœno & fertili, temperatumq́ue habet & salubrem aërem, quæ causa, ut & Blœsii, regiorum infantum ut hîc fiat educatio. Pons Ligeri incumbens, XIV fornices habet, è lapide structus; cui molendina multa adunata, quasi in insula sita: ille prius superandus, egregiæ longitudinis. Opidum Dani & Normanni habuerunt & destruxerunt, anno verò CIↃ CCCC XXCVI per Carolum IIX Galliæ Regem restitutum,

tum, qui illic loci in arce ludentes pilâ ſpectans, apoplexiâ tangitur, ſubitoque ſpiritum efflat: ſuſpicantur quidam, illum malo aureo quod naribus admoverat, veneno infecto, ſublatum. In hujus Regis pompâ funebri, cùm pro more baculus rumperetur, & ſepulchro clamor adderetur; *le Roy eſt mort*; duo Regii miniſtri domini ſui miſerandam mortem juſto acerbiùs dolentes, morte & ipſi ſubitaneâ correpti obeunt: inſignem fidelis affectus memoriam in heri ſui amiſſionem relinquentes. *Arci* & militibus præſidiariis erat præfectus Monſ. *Thoras*, miles magni nominis & animi, humani genii; cujus auctoritate lubentes admiſſi ſumus in arcem, foſſis & muris, tribuſque pontibus penſilibus munitam: arma & gladii foris relinquuntur ſi ingredi voles. Videbis naturali ſaxo arcem inædificatam; muros perforatos hinc inde, per quos proſpectus in amœniſſimam regionem, vineas, campos, agros, ſaltus, flumenque patet. Gradus per quos in ſummum ædificium aſcendis, lati ſunt, & eâ formâ conſtructi, ut tormenta bellica uſque in ſummitatem arcis attrahi poſſint. In arce monſtratur *Sacellum* à S. Martino, poſtquam paganorum idola deſtruxerat, exſtructum. Ibidem *cornu cervi*, quod mole & pondere, ſiquidem XL libras ponderat, omnia totius Galliæ poſt ſe relinquere dicitur; naturali quidem cervino ſimile; verùm factitium eſſe potiùs, quàm capto à cervo dejectum, veritati videtur ſimilius. Arx hodiè, ſicut & olim, cuſtodia eſt magnatum Galliæ, ſi quid enorme deliquerint. Ex oppido, anno CIↃ IↃ LXI, ſub Franciſco II prima bellorum civilium prodierunt principia, Hugonotarum nomen cùm in Gallia occiperet percrebreſcere. Heic unam noctem tranſegimus liberiore animo ob ſarci-

nam;

nam, quam nobilis amicus Blœsii relictam æreque redemtam citissimo cursu advehebat, recuperatam: postero die, relictô Ligeri ad dextram, conscensis equis perreximus *Turonum*. Si amas vineas, hortorum, agrorumve continuum virorem, & lene murmur aquæ, sive Ligeris delapsum, ipsa amœnitate amœnior via est: verum si homines Batava diligentia & industria excolerent, nihil esset quod non invidiam provocaret: sed concatenata bella civilia sufflamen dederunt, imò & torporem; nec jam incolæ ædibus operantur colendis, sed petris incisas casas inhabitant, compendiosâ sed sordidâ vivendi methodo. Videbis ad *Burgum Mont-luys*, ubi IV mill. confeceris, prætereundo ad sinistram, centurias aliquot domuncularum rupi incisarum; quod mirum advenis spectaculum; quæ caminos tantùm in viridi cespite exporrigunt, sursumque in capite habent vineta cultissima. Nihil aliàs in quo delectamentum habeas, præter naturam in domos mutatam, præter petras, saxa apta humanis receptibus & inhabitationibus. Infrà, terrâ sordidissima incolæ contenti suis sordibus & lucifugio ita se ibi abscondunt, ut nec sol nec luna iis cohabitare possint. revera sues cum aureis monilibus: nam circumcirca vineæ cultissimæ, agri opulenti, fumaria extant per saxeos montes, cincta ordine vitium. næ! heic mihi magis paupertas quàm cura, magis natura quàm ars operam præstare suam visa est. Populosa tamen hæc regio est; verùm otio & vitæ voluptuosæ dedita; videas enim ædes hominibus nihil planè agentibus refertas; ita abusus est nobilis *horti* Galliæ, qui *Turonum* dicitur. Huc delati Blœsio, VII *milliaria* confeceramus; Hospitium ingressi, quod est *au faubourg S. Pierre des corps à trois*

Mo-

Mores, benevolè excepti ſumus à matre Alemanorum, aliquibus tamen noverca quæ fuit; aſſerentibus rem non ſine manu in albo:

Quand voſtre bourſe eſt trop pleine,
Allez au Mores en Touraine,
Ie vous jure que vous ſerez
En peu de temps en dechargez.

Nos verè benè æqueque hîc viximus. Sed ad urbem

TOVRS,

Quæ confluentes habet *la Loire & le Cher* fluvios, & planitie fertiliſſimâ & amœnâ longè lateque extensâ floret, quamvis ſolum ob paluſtria loca nonnihil humidum, & cauſa pluviis, quæ ibi generantur, frequentioribus exiſtat. Ligeris alluit muros, cui pons lapideus *arcuum* XIIX ſuperſtratus; inde non procul abeſt navium ſtatio; Muris, foſſis & arce cæteroquin urbs ſatis munita, ædificia fovet elegantia, non ſuperba. Suſtentatur maximam partem ſerico conficiendo, Italico quod bonitate non cedit. Jacobus de Beaulne herus in Semblancay hujus opificii autor dicitur, qui paterno erga patriam & cives amore ductus, ſuo ſumtu opifices & textores artis gnaros ex Italia evocans, populares ſuos inſtrui curavit. Bonus verè civis: nam ultra hoc, auxit urbem fontibus, miniſterio aquæductuum ſummo artificio eò perductorum; auxit fructibus ex Italiâ, Græciâ, aliiſque locis conquiſitis & importatis. Serres videatur in vita Henrici IV, ubi Regem oſtendit IV urbes inſtituiſſe pro alendis bombycibus, & ſericis texendis, nimirum *Pariſios, Lugdunum, Aurelias, & Turonum*; cum enim Rex intelligeret, XL & amplius auri tonnas è Gallia pro ſerico exportari, inſtituit hoc opificium

ficium sericum, quod usque dum magno cum Regis & Regni incremento augetur; abrogato contrà & interdicto omni vestimentorum Attalicorum usu.

Inter ædificia palmam merentur bina templa, *Gratiani & Martini. Templum Gratiani* non vetustum sed egregium est, tribus altis turribus superbum; extimi parietis lapides sunt artificiosæ sculpturæ, verùm deformes modò ab imaginum decapitatione in introitu per Hugonotas factâ. In eo *horologium, chorum*, & *sacellum* columnis è ligno & auro decorum observa. Alterum in *honorem Martini* ædificatum (*de cujus miraculis pontificiorum legenda & Gregor. Turonens. in sua hist. videantur*) habuit reliquias Sancti Martini, quæ per Hugonotas crematæ sunt; locum clathratæ fenestræ ostendunt, quæ non nisi manuum, priùs tamen hæ osculo devoto sacrentur, tactu adiri possunt: de his reliquiis Molin. in scuto fidei p. 459, Basil. edit. Gregorius Turonens. in fine suæ historiæ ait, se reliquias Turoni in æde D. Martini vidisse & repperisse, valdè putrefactas; verùm aliquot 100 annis pòst, eas planè integras, novas, illæsasque fuisse. *Organum* & *altare* advenientes remorari solent. Quid de monachis? Hi sub Carolo Magno anno IↃCCC IX omnes unâ nocte occisi sunt, præter unum in Epistolis Paulinis legendis occupatum: verùm hi monachi eò superbiæ processisse, ut calceos inauratos gestare eos non puduerit. Longitudo templi est pedum CLX, fenestræ undique LII, columnæ XX, ostia IIX. Turres habet tres altissimas, quarum unam CCC XXIIX gradibus conscendere potes, agrum circumsitum Turonensem ad multa milliaria sic contemplari licet. Ibi campanam simul offendes, cujus latitudo VII pedum & semis,

mis, circumferentia XXII, pondus excedit; pistilli tamen 10 librarum est, cum inscriptione: M CCCC LXXXII *Ecclesiæ Sixtus Quartus, regno Ludovicus undecimus præerant, Turonensi tunc præsul Helias.* Altera campana ibi latitudine VI pedum & semis, pondere octodecim mill. librarum.

Arx quidem antiqua, sed fortis comparet; Hæc, cùm Guisius obiisset, ex autoritate consilii Regii, adolescentem Guisium captivum tenuit, à multis è factione paternâ, præsertim Parisiensibus, si ante patrui adventum Lutetiam venisset, Rhemis coronandum & ungendum; sed vana fuerunt vota & sine successu: ab arce tamen Guisius anno CIↃ IↃ XCI, 15 Augusti, fune se demittens, profugus factus ad equitatum Domini de Chastre, ex composito inde non longè præstolantem, cujus auxilio abductus, liberoque aëri restitutus fuit.

Antiqua monumenta ibi sunt lapides duo; urnæ item anno 1591 repertæ, ex concrematis corporibus cinerum plenæ.

Locus extra urbem *ludo palmario* destinatus, longitudine & amœnitate dignus visu, quòd tota Gallia nec longiorem, spatiosiorem, planiorem, amœniorémve habet.

Urbs hæc pro coronide meretur laudem singularem ab affectu & pietate in suos Reges; Carolum VII ab Anglis patrimonio privatum, Henricum III à Parisiensibus ejectum suscepit demisse, fovit liberaliter; Henricum IV ad amicitiæ jura innovanda invitavit, periculo ab hoste imminente flocci facto.

Ex urbe levi deambulatiunculâ ad ripam Ligeris venitur ad oppositum monasterium *Marmonstier*; hoc ibi flumen trajeceris navigio, rectâ intrabis

MAR-

MARMONSTIER.

COEnobium hoc Ordinis Benedictini est: cui præest Abbas Monsieur de Vendosme; ei subsunt LXVII monachi; & vivunt lautâ conditione. Ædificatum est à Martino sancto, sed multis reditibus indies incrementa sumsit, ita ut inter nobiliora Galliæ præemineat. A tergo cœnobii vina ferunt colles bona, quæ inde per plumbeos canales in cellæ demittuntur dolia, altitudine LXIV perticarum, quarum quælibet VI & plures habet pedes.

Præcipuum quod in templo, est *ampulla sancta*, continens oleum, ab angelo è cœlo quod deportatum dicitur, quum Clodovæus primus Christianorum Rex à sancto Remigio, more Saulis, inungi deberet. Non ostenditur nisi summa cum devotione & osculo. Janua, ubi repositum est olei vasculum, hanc habet inscriptionem:

Angelus ampulla Martini saucia membra
Unxit, & Henricus maximus omen habet.

Simile oleum, sed miriori inopia, Rhemis conservatur apud sancti Remigii cœnobitas; quo omnes Galliæ Reges hactenus inuncti fuerunt. Rex autem Henricus IV à rebellibus Rhemis prohibitus, non Rhemensi sed Marmontensi oleo anno CIↃ IↃ XCIV, XXVII Febr. unctus est apud Carnutes ab illius loci Episcopo, præsentibus Principibus è regio sanguine tot quot per tempestatem & bella interesse poterant. *vide Serr. in vita Henrici IV.* Unde in loco non longè ab ampullæ repositorio videbis insignia Cardinalis Joyeusii cum his versibus:

Hoc Mariæ titulis ascribitur, hujus in æde
Martini ampullam tot peperisse bona.

Hocque decus referunt Carnutes, quod fuit olim
Remorum, ampulla nostra quod ante tulit.

Pluria non adscribam de hoc oleo, licet è diversis authoribus possim; alibi, si Deo visum, circa Regis Galliæ coronationem nobis erit locus.

Chorus templi è gypso candido, historiam Passionis ostendit. Tumba sancti Martini, aliquot gradus alta, vix calcaribus sonantibus adeunda; visa tamen à nobis, præeuntibus binis monachis. Præter hoc peristylia, refectoria, dormitoria, liberè lustrare poteris. hinc inde parietibus adscripti versus, à nobis exscripti; sed non adscribendi. In area monstratur *la chapelle des dormants (der siebenschlaffer)* dextrorsum, ad quam aliquot graduum ascensus est. Equile & coquina in transitu XXVI caminorum videri possunt.

Locus est non longè à monasterio, ubi ante aliquot annos domus petris & saxis incisæ corruerunt, compluribus inhabitantibus obrutis; mulier tamen quædam pluſculos dies ibi inter saxa & rudera hærens, viva tandem reperta & incolumis servata est, per ova quæ fortè reperta axillis supposuit, & tepore coxit.

Equis quoque visum egressi sumus specus quasdam, *(les caves gouttieres,)* in quibus aqua in lapides concrescens saccharum minutum & rotundum figurat. Heic dum pernoctaremus bis, fidicinum chorus à nobis non abfuit, advenientibus officia studiosè offerens.

Exeundo hinc pons transeundus, & fluvius ad sinistram relinquendus est; Iter tam amœnum est inter arbores, vites, pagos, ad lenem Ligeris strepitum & defluxum, inque longâ planitie, ut non injuriâ regio hæc *hortus Franciæ* dici mereatur. Ita transitur oppidum & arx *Maillet* 3 *milliar. Sainct Mars*, vicus 2 *mill.* & prandium in

pago

pago quodam *à trois valets* ſumitur. Trans Ligerim arx *Buſſi* conſpicitur ex hoſpitio, olim Ducis Aumalii, qui Pariſiis in effigie, uti dicunt, cum reus Majeſtatis damnatus eſſet, equis diſcerptus viſus; Aumalius verò fuga vitam ſervaturus, in Belgio ſub Alberto militavit, ibique, quidquid corporis & famæ ſuperfuit, depoſuit. Hodiè arx iſta Duci Nemoroſio paret. A prandio reſtabant VII *mill.* & amplius, Salmurium uſque; in via ad collem *Abbatiam Sancti Martini de Condo*, quæ Turonenſem agnoſcit Epiſcopum, & vicum *Monceran* habuimus; uterque locus unâ ſaltem plateâ intermediâ diſcriminatur, unde diverbium ortum:

Entre Sainct Martin & Monceran
Ny croiſt, ny vache, ny veau.

Nos ſera veſperâ ad civitatem delati ſumus, clauſiſque jam portis & ponte, timendum erat ne in urbem admitteremur, ſed argento numeratò clauſtra perfregimus. præter opinionem iter longius non videbatur ſed erat, ſiquidem fallebamur paucitate milliarium, quæ hîc non numero ſed longitudine numeranda; quò enim remotior à Lutetia es, eò milliaria grandiora habebis: accedebat arx Salmurienſis in ſublimi locata, cujus altitudine ſumus eluſi, ut cùm vix mille paſſus ad acceſſum ſupereſſe crederemus, duôbus ferè milliaribus, & quod excurrit, ab urbe abeſſemus; tandem multa nocte non ſine periculo ponte ſuperato divertimus in hoſpitium ſuburbanum *à la corne de cerf.*

SALMURIUM.

VRbs ad utramque ripam habet ſuburbia longa; maximum eorum Ligeri fluvio ab urbe diſcriminatur, qui pluribus ibi longiſque pontibus invicem connexis pervius eſt. Mœnia nec minùs

 ha-

habet decora. domus arci montosæ propinquiores, sunt ascensu paullùm elevatiores. *Arx* non adeò magnifica quàm munita; è naturali siquidem saxo caput erigit, & subtus omnia vel defendere vel destruere; Olim gubernatorem habuit *Philippum Mornæum Plessiacum*, virum nobilem & doctum, clarum toga & sago; Modò *Dominum de la Bresse* cum LX præsidiariis militibus habet. In ea præter *armamentarium, galeriam*, & *conclavium secretius* Gubernatoris, in quo icones præsidum antecedentium, pauca. Nos nebula densa & fœtida arcebat manè ab ascensu & prospectu, nec moram ferebat iter, donec nebulæ discussæ & consumtæ fuissent.

In civitate *sacellum* est, quod vocant *Nostre Dame des Ardilliers*, celebris nominis in Gallia ob miracula nescio quæ illic edita & adhuc obvia. *Templum D. Petri* Christophori magni statuam ostendet, sed minorem Parisiensi. Reformatæ religioni addicti templum habent elegans, quod diversis à nationibus frequentatur, dum urbs hæc una est ex illis, quas in securitatem religionis Reges Gall. dederunt. Victus sanus, locus amœnus, exercitia varia exteros invitant ad diuturniores mansiones, ne quid addam de linguâ Gallicâ.

Jentaculo sumto per pontem Ligeris Salmurio profecti, intra VI *milliaria S. Mathurin*, vicum, vidimus. à quo refecti pauco cibo & potu, festinabamus V *mill.* ad civitatem *Andegavum*, quò antequam pervenis, uno lapide retrò flumen pontone trajicis, & inde per lapidum fissilium, quos *Ardesias* vocant, tumulos, in longum suburbium deduceris, & tandem in urbem; quæ biduum nos habuit hilares vino (quod non vinosum adeò & fumosum, ad Rhenense nostrum

pro-

proximè accedens)in diversorio *à la Croix verde, à la rue courte.*

ANDEGAVUM,

QUibusdam *Andegavia*, Gallis *Angers*, Ortelio è Ptolemæo *Iuliomagum* dicitur: fundamentum opido fecisse philosophos, augmentum Trojanos, narrat *Chronicon Andeg.* sed fabulis relictis opidum videamus. Situm depressiori in planitie, sed jucundâ, circumductum turribus, sed è longinquo altis; irriguum fluvio Meduanâ, & inde bimembre, sed ponte junctum, uno muro concluditur. Metropolis est in regione *Andium*, quæ non diffusa, sed dives omni penu: nam flumina cum amnibus XL numerare potest; ita ut quâ terram, quâ aquam, omnium ad victum necessariorum hîc abundans affluxus. Quæ res Carolum IX Regem movit, ut Ducatum hunc pro annonaria attributione *(l'appanage Royal* quam vocant) Henrico III assignaret, & hic rursus fratri Francisco. Videamus oppidi *templa, academiam, arcem, curiam*, & quæ in his, ab aliis non notata.

Templum *Mauritii* cathedrale est, in quo nec ipse rex Galliæ dedignatur habere titulum Canonici: surgit tribus altis turribus, quarum media quasi pendula, eminet insuper lapidum mole & cælatura. Intus epitaphia postica chori parte leguntur *Iohannis Olivarii Episcopi Andegavensis*, quæ cùm fidem arguant, libuit adponere:

Ianus Olivarius jaceo hic sub marmore duro.
Istius ædis eram præsul & immeritus.
Peccavi, fateor; (quis enim offendisse negabit?)
Ast veniæ in Christo spes mihi firma fuit.
Qui nostrum gratis *abstergit morte reatum,*
Et nos non nostris justificat meritis.

Hanc ſpem vos fratres precibus votisque juvate,
Manibus ut noſtris pax ſit & alta quies.
Ac mortis memores benè vivite, & uſque valete,
Sitque eadem vobis poſt obitum requies.

Præter hoc ſunt pluria alia, è quibus unum hoc quod ipſe Olivarius jamjam ad plures abiturus de ſe:

Inquiris hoſpes qui ſim? non ſum ampliùs.
Quid agam? putreſco & vermium greges alo.
Qui fuerim? ineptus Ianus Olivarius,
Peccator unus omnium præmaximus.
Vnde? urbe natus nobili in Lutetia.
Quo functus olim munere in republica?
Primò Archiabbas Andium: pòſt pontifex.
Quæ otia? ſacratas paginas evolvere.
Quid hac in urna ſuperat? oſſa & cinis.
At quò animus? Hoſpes contine; ſcire hoc nefas;
Arcana divûm non decet ſcrutarier:
Neve quid negotii ſit Iovi cum manibus:
Satis ſuperque noſſe erit, fidelium
Poſt facta mentes non mori; at quieſcere:
Donec reſurgunt in priore corpore,
Auguſtiore quàm antea, feliciùs
Victuræ in ævum cum beatis omnibus.
Iam noſti abundè qui fuerim; at altiſſimis
Quando in tenebris nequeo te agnoſcere,
Saltim hoſpes unum hoc, tete ut agnoſcas, rogo,
Opteſque veram mortuis pacem omnibus.

Præter hæc epitaphia ſunt & Renati Siciliæ regis; quæ ſi lubet cum reliquiis videre, admittêris. Unum, ſi circa feſtum corporis Chriſti in hoc opido vivis, eſt quod notes, nimirum proceſſionem tam pompoſam, cui ſimilem in omni reliqua Gallia non videbis; & hæc occipit in hac æde. A qua te conferes *ad S. Licinii*; in qua ad ſiniſtram oſtenditur lapis Lauretana ab æde, cum

his

his verbis: *Cy est de la tuille de la chapelle nostre de Lorette.* Locus est vitro occlusus; intus adparet linteum annis absumptum, à Pontifice eò missum. Licinii sepulchrum post altare hanc habet epigraphen:

Vas habet hoc fractum certè fragmenta sepulchrum
Licini sancti, hîc qui beatè quievit.

Si otium est, ingredere templum *Sancti Cyri* extra urbem; ubi duæ tabulæ, altera memoriam unctionis Christi, altera assumptionis Mariæ repræsentat; utraque è cælato lapide ostendit artificium, cui generi par vix alibi reperias; inprimis nota imaginem Joannis in utraque tabula, sibi per omnia similem.

His visis ad *Academiam* eundum, à juris studio potissimùm florentem, institutam à Ludovico Siciliæ rege, Andegavensium Duce secundo, anno CIↃ CCC XLVIII: circa quæ tempora placuit Ruperto Palatino Heydelbergensem instituere, anno CIↃ CCC XLVI. *Middendorp. de Academ.* Faventem Principem habuit & augentem Henricum Andium Ducem, Caroli IX fratrem, nec ingrata fuit in educandis Jurisconsultis magni nominis, qui fuerunt Lazarus Baysius, Franc. Balduinus, Eguinarius Baro, Johannes Bodinus (aliquibus, joco, puto, dictus Andius sine bono) Parlamenti Parisiens. Advocatus, & alii, quos, ne sim multus, prætereo. Habet collegia tria, quorum nomina sunt: *du neuf, de la porte de fer, & de la Formagerie.* quibus accedit Facultas Medica.

Arx sive castrum, nobile à domicilio, quod ibi Andium Duces multis ab annis habuerunt; olim Comitatus titulum gessit, qui anno CIↃ CCC L in Ducatum abiit, cujus ultimus dominus

fuit Henricus III Gall. & Pol. rex. Munitum est profundis fossis, è quibus surgunt XIIX turres rotundæ ceu è rupe excisæ, ita ut heic loci fortissimam totius urbis videas partem. Adire non denegatur, modò ingressum, quo debes modo, petas: à porta primâ superatur pons, obseratur porta; elevatur pons, reseratur alia porta, ita ut non facilis sit accessus ad penetralia: præsidium tenent Helvetii, numero tunc LXXX, quorum præfectus Monf. de la Porte; cujus effigiem in curia vidimus; ad quam nunc tecum ire animus est.

Curia habet introitum:

Regia justitiæ justo sub rege resurgens,
Et Iano clauso Themidis rediviva potensque
Porta Deæ, geminum tibi dant Ludovice triumphum,
Et belli & pacis lauroque oleâque coronant.

Ipsam ubi ingressus fueris, alloquium leges ad regem Ludovic. XIII:

Ingredere Andinum auspiciis felicibus urbem,
Magne Heros, quem Cavallæus origine sanguis
Extulit Andinis commixtus matribus olim.

Mox inscriptiones:

HOC NEXV FIRMATA FIDES.

Magnanimi Heroës ad publica commoda nati
Publicolas urbs ipsa suos vos accipit, atque
Hæc vobis memor officii monumenta rependit.

DVORVM NVMINE TVTA.

Salve cura patris, patriæ spes altera nostræ.
Recta quidem series, patribus succedere natos;
Esse simul, fuit ille piis gratissimus ordo.

B. T.

Clariss. V. Johan. Bodin. Curatore urbis; Ren. Jarrye, &c. cum tribus aliis Decurio-

curionibus, kal. aug. scribendo aff. Omnes Q. E. D. R. S. F.

Quod V.C. Curator V.F. de adventu desideratißimi Ludovici Regis Christianiß., Mariæque Medicæ matris incomp., quam providentiæ curisque debet servata Gallia securitatem suam, Provincia liberata beatitudinem, civitas ornata splendorem, ita ut omnes omnium ante se maximorum Principum glorias supergreßi ampliss. regno terrâ marique pacato pop. legibus optimis sanctißimisque formaverint; mentis magnitudine singulari templum Iani clauserint, & cœlestis indulgentiæ favore mirabili pervaserint orbem totum insignibus virtutibus domi forisque, Q. D. E. R. E. P.

D. E. R. V. I. C.

Benè & votis suis convenienter olim, hac ipsa die custodi Herculi matrique DEûM *Opi sacra festa placere; gloriosiß. regi in spem rerum feliciter crescenti, matrique providentißimæ, honores curari; qui quàm maximi supplicationes ad aras, legiones in armis, pompam viarum, gratias ordinum, clariss. ludos publicos, quòd temporum caligine fortiter detersâ serenarint cœlum nostrum claritudine semper mansuræ pacis; & adclamatum est ab omnibus, Ludovice, innocens Deus te servet incolumem diu nobis, feliciùs imperio tuo; verecundia tua millies atque millies optimo, fortißimo prudentißimoque Principi, piißimæ & clementißimæ Dominæ nostræ Matri castrorum; salus, æternitas, & quale meritis suis debetur obsequium, habeant vitam prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, Senatum fidelem, populum probum, civitatem hanc N. M. Q. eorum devotißimam.*

Hæ inscriptiones indigerant reconciliationes regis cum regina matre. Quibus lectis descende;

& ſuburbium inviſe ad *pratum Germanorum*, quod Germanæ pubi heîc commoranti, honeſtæ recreationis & deambulationis ergò à Germano nobili Andegavi denato donatum eſt. Dum deambulatum exiviſti, eâdem operâ theatrum Romanorum extra portas vide, cujus rudera extant in loco GROHAN, teſtimonia olim Prætores Romanos populo Gallico edidiſſe ſpectacula, in gratam Cæſarum ſuorum memoriam: oblatum mihi, cùm ibi eſſem, antiquum eſt numiſma, quod inde erutum ſeriò adfirmabatur, habens nomen & acta antiqua. Quæ res inter antiquarios cauſa eſt, num locus *Pont de Cée*, ad quem te jam ducam, originem habeat à ponte Cæſaris, vel à Germanico ponte See; quod eſt ſtagnum, quaſi pons ſtagni, ſive ſtagnantis Ligeris, quia ibi Ligeris videtur ſe ſiſtere & ſtare inſtar ſtagni.

Sed reculis convaſatis mecum in viam. Andegavo *uno lapide* opidum PONT DE CEE' diſtat; quò viâ planâ & amœnâ ubi perventum, quæſitum eſt à nobis, cujus ordinis eſſemus? Ordinis peregrinantium, reſpondebamus, gente Germani. Mox ſine morâ dimiſſi, pontem Ligeri ſtagnanti incumbentem pro via habuimus; longus eſt & anguſtus, partim lapidibus ſtratus, partim trabibus ligneis combinatus; totius verò fulcrum ſunt hydromylæ ligneæ XVII, quæ catenatim quaſi ligant pontis jugera. Hoc ſuperato, tellure fertili & amœnâ in Andium regione venimus 2 *milliarib.* ad opidulum

BRISSAC,

QUod elegans præcipuè ab *arce*, ſtagno adſitâ, unius milliaris longo & piſculento; amœnum à nemore trans ſtagnum, venationibus aptiſſi-

aptissimo. Antequam pransuri *au cheval blanc* consederemus, in arcem benevolâ Heri admissione itum est. Ædificium planè recens è quadrato latere, formâ superbâ inscriptionem ostendit:

ALTO DE SANGVINE COSSI.

Prosapia antiqua est in Italiâ nata, in Galliâ cumulata, & regibus cara; quod docent regis & reginæ matris in hac arce primi à reconciliatione conventus. Herus amœnissimæ hujus sedis est *Franciscus de Cossi*, inter Duces, Pares & Marschallos Franciæ non ultimus; Hera, *Iohanna de Pontebretang.* utriusque effigiem, & totius Cassorum gentis, tabulæ habent ad vivum in conclavibus positæ. nil heic de tapetibus, Romuli Remique historiam, raptum Sabinarum, & alia, alia, regio sumtu ostendentibus, dixerim; sufficit cum tanto Hero verba miscuisse, tantamque gratiam si non meruisse, saltem vidisse.

Hinc tenuiter pasti, IV *milliaribus*, serâ vesperâ, pernoctatum venimus in pagum (qui Pictonum in terram ingressum facit) certè nobilem, & multis opidis, tam ædificiorum structurâ, quàm loci capacitate, non inferiorem,

DOVAY, DOVÆUM.

De quo *Lips. in amphitheatr. cap. 6: Pagum autem hunc, qui amphitheatro haut longinquus, olim aliquid amplius fuisse, satis convincamus vel hoc non pagani operis argumento; viæ etiam antiquæ & publicæ reliquiis, quæ ex hoc pago pertinuit ad pontem Cæsarianum, cujus viæ pars conspicitur: pars maxima corrupta est, & lapides in ædificia variè absumpti aut avecti. Sed & incolæ ipsi antiquitatem aliquam jactant, & Druides sedem habuisse apud se volunt. Ceterùm, bella vetera for-*

tasse, & (quod magis constat) Anglicana, incendiis quidquid & quo nomine id fuit delerunt. Doveonam Ptolemæi fuisse, non vanè ego suspicer, ex nominis, quod pagus nunc præfert, claro argumento; & collocatio ipsa Ptolemæi non dissidet.

Sed ad amphitheatrum, quod, quàm cœna *à la Croix verde* instrueretur, lychnis & facibus accensis, (ita enim tenebræ jubebant, & sequentis diei festinatio,) priùs ibamus visum. Ejus *formam, usum*, & *inscriptiones* adponam; quæ tamen stilo maximam partem aliena, methodo autem nostra erunt.

FORMA respicit *situm* & *partes* amphitheatri.

Situs talis est, ut videri possit à natura natum ædificium, licet manu & arte humanâ factum sit; totum siquidem excisum & cavatum est in monte, sine externâ ullâ materiatione calcis, lapidis, ligni. Mons vero, in quo & è quo id est, lapideus est totus, cujus generis ibi plures, sed lapide tamen non planè duro, quique cæsuram & ferrum facilè admittat. Color ei, qualis Tyburtino: è quo Titi Romæ amphitheatrum est. Magnitudo montis paullò minus milliare Gallicum in latitudine; in longitudine, duo circiter continet; sed ea tamen facies, ut in edito satis planus & jacens sit, & ab lateribus utrimque clementer adsurgat. Cortex, ut sic dicam, & tegumentum universi montis, è terra est: viscera tantùm è lapide. ideoque non gramine solùm, sed segete sæpè vestitur. In summo, sed paullò tamen ad latus, hoc amphitheatrum repperis; haut facillimè, quia etiam præscios, nisi intendant animum, fallat. Cùm enim supernè despicis, aliquem cavum aut puteum censebis, ex istis qui ob lapidum excidia vulgati ibi & crebri. Atqui aliud profectò opus est, & à Dædalo quopiam

acutè

acutè inventum, adfabrè factum; cujus nunc tibi PARTES ostendam, primo APERTAS, pòst OPERTAS. Apertæ sunt GRADVS & AREA. Graduum videatur NVMERVS & POSITVS. NVMERVS est XX & I, meo calculo & itu quos signavi: horum supremus, latus & capax est in orbem ped. 1ↃCCXLII. Linea dimetiens in summo, longa pedes CCXXXVI. at ab imo gradu statim sequitur murus, qui podium attollit & arenam claudit: estque altus pedes IX. POSITVM videbimus in subselliis, quæ à summo statim margine incipiunt, minuunturque, ut solet, paullatim eundo in declive. A summo; dico, incipiunt: ut nunc quidem adspectus est. Olim, vix ambigo, quin cancelli aut murus aliquis circumpositus fuerit, sive ad ornandum sive magis ad servandum. aliquid enim certè sepimenti fuisse debet, ad pecudes arcendas & petulcos. At nunc tamen descendens, pedem statim ponis in ipsis gradibus. quorum, primo initu, confusus satis adspectus. Terrâ enim & pulvere cottidie complentur: quæ ventus invehit aut imber. itaque gramen etiam ibi passim: & formosa olim nec ad hunc usum loca perambulant informes oves. Numeratis ita subselliis descendimus in AREAM; cujus EXTIMA pars depressior multo, ambiens tumulum in medio elevatum, & lata undique usque ad murum podii, pedes XV: Ita diametrum totius arenæ esse oportet, ped. LX. MEDIA verò (præter morem quidem omnium ejusmodi theatrorum, quod sciam) in tumulum rotundum ex eodem lapide elevata; altum pedes VII, aut paullò amplius: longum in diametro, pedes XXX. Is planus in superficie & æquus; excipio quod ad oras à medio paullùm vergit & declinat. In hoc tumulo sunt: *foramina, putealia, scalæ & puteus.* Fora-

mina ſunt rotunda ſex, æquis intervallis à ſe abjuncta, lata pedes V; quibus impoſita putealia, ex uno eodemque lapide, paullò grandiora, quàm ipſa foramina; uti neceſſum, contra illapſum. His putealibus inſerti annuli craſſi ferrei fuêre, (veſtigia & ærugo clarè docent,) ut baculo iis inſerto, admoveri poſſent vel amoveri. Nam aliàs pondus iis ſatis grande, quodque duo homines ægrè commoverint. Hæc foramina velut oſtiola ſunt, quæ per ſcalas quaſdam cochlides ſive incurvas ad viam infrà ducunt. Scalæ igitur totidem quot foramina: quæ ſingulæ gradibus non magis XIII conſtabant. In orbem tumuli, in ipſo muro, foramina quadra exſecta, quæ ſcalis illis lumen infundebant ad aſcenſum aut deſcenſum. Foramina hæc ſingula ita collocata, ut unum ſervire ſcalis duabus poſſit. In meditullio tumuli, cavus eſt rotundus ſive puteus; qui antiquúſne, an novus ab hiſtrionibus factus, non dixerim; uſus certe ejus videtur fuiſſe ad malum defigendum, à quo funes dependêrent, & per eos fluitantia vela. Ita apertæ amphitheatri partes fuerunt: ſecedamus in OPERTAS, quæ juxta ipſum, in ejus latere bina grandia & rotunda, ſive cubicula ſive potiùs cameræ occurrunt: in eodem illo lapideo monte ſeorſim exciſa. Ponemus *formam, dimenſionem* & ad eas *aditus*. Forma horum cubiculorum eſt inſtar pilei nautici, ſive priſci Romani. Latitudo in imo eſt pedum circiter LXXX, ſed in altum paullatim arctantur. In faſtigio utriuſque foramen patet rotundum, grande pedes IX, quod ad lumen infundendum ſervit: prorſus eo modo quo Romæ, in Agrippæ vidimus templo. Ad hæc cubicula, aditus duplex eſt, internus & externus: ad illum, aliàs undique clauſum, ingreſſus patet per iſtum, brevi

& for-

& fornicatâ viâ. Ad externum via triplex ducit. Prima subterraneo meatu ad tumulum, qui in arena, & per scalas illas ad ostiola tendit; ita ut infra gradus omnes subselliorum totumque amphitheatrum abeat, uti cogitanti clarum. Longitudo primæ hujus viæ pedes c xxv; latitudo, ped. vii; altitudo, ped. viii. Altera via paullò brevior, pariter meatu infero tendit infra omnes gradus, & in muro podii emergit; ita, inquam, ut in arenam ipsam rectà ducat. Hæc priore minùs lata, minùs ampla. Tertia via, opposita istis, foras spectabat & vallem montis. Per eam ingressus in hoc cubiculum: per eam item, ut apparet, omnis pluvia & confluges aquarum derivatæ è toto theatro cubiculisque. Forma harum viarum similis: factæ omnes in lapideo monte, & cavatæ in arcum.

Tantum de forma hujus amphitheatri: sequitur vsvs, quem breviter & leviter è Lipsio delibemus. Forma ipsa amphitheatri videtur. clausum enim in orbem undique, & vix tamen est ut amphitheatralis usus. Primùm tumulus ille, qui in medio, surrectior; quid ad pugnam, aut cursum? Æquitatem enim ea res & planiciem postulat, non tumorem aut colles. Deinde area ipsa circumjecta, nónne exigua & angusta ad venationes? certè apparet. Quomodo enim satis liber in illo quindenûm pedum spatio cursus ferarum hominumque, ac recursus? An de theatrali & scenico igitur usu verius ést? Non abhorret ille tumulus, qui instar scenæ retulisse videtur, in qua spectari possent & audiri personæ. Foramina etiam illa sena, non incommodum usum habuisse videntur, ad actores pro tempore submittendos aut recipiendos. Choragium enim omne instrui in cubiculis illis adjunctis occultè potuit:
exque

exque iis ornati & parati histriones, viâ subterraneâ, venêre in hanc scenam. Sed circumjectæ areæ tum quid fiet? cui rei serviet? Denique rotunditas illa loci & graduum orbis, quomodo idonea theatro? Vultus enim certè loquentium agentiumque, obverti in unam partem tantùm possunt: nec audiri aut cerni commodè ab iis qui à tergo. Ideo theatra hemicycli semper imagine facta, bono jure. Nisi si fortasse velo aut discrimine aliquo pars tumuli divisa, & spectatores coacti in graduum unâ parte. De gladiatoribus tantùm nihil impedire videtur, quin adfirmem. quibus locus in areâ illâ satis laxus, quoniam in gradu ferè inter pugnandum manebant & in statu. Sed quid sigillatim circumeo? credo revera varium & miscellum hujus loci usum fuisse: ideoque formam ejus mixtam, nec aptam ad ludicrum unum. Potuit venatio in eo dari, sed ferarum paucarum: potuêre gladiatores: potuêre histriones aut mimi: potuêre velut in stadio luctatores & pugiles: quod ipsum genus ludi, valdè crebrum & gratiosum in provinciis fuisse, indicat & indignatur Tertullianus Cubicula quæ ad latus, mihi nova & ignoti finis. potuêre tamen instar spoliarii esse, sive etiam odæi. quod utrumque genus adjungi amphitheatris vel theatris suis solere, scimus. receptacula etiam non incommode fuerint, ad omnem scenicum aut arenarium apparatum. Narrant, regem, vel heroëm potius, verè magnum, Franciscum, anno CIↃ IↃ XXXIX circumforaneis quibusdam histrionibus, qui apostolorum acta repræsentabant, permisisse hunc amphitheati locum ad spectacula edenda. illos purgasse, ornasse, & magnum populum contraxisse. ex quo conventu, qui dies triginta perseveravit, multum atque uberem quæstum ad paga-

paganos rediisse. Eâ re motos, impetrasse à rege, Ne quis in posterum illic lapidem excîdisse vellet, propiùs ab eo amphitheatro perticas, xxx. crebris enim effossionibus, absque eo interdicto fuisset, interitus jam imminebat huic loco. Narrant item incolæ, universam aream fuisse tectam velis elegantioris picturæ & artificii; ea verò dejecta, remota, & sublata per motus & intestina Galliæ bella. Interim universum opus integrum adhuc est, & si quâ parte collabi velit, juvant & restituunt incolæ, Comica quandoque ibi sua habentes exercitia.

Antequam te dimittam, amice lector, mantissæ loco addam INSCRIPTIONES, & in locum hunc elogia. Porta nigro marmore supervestita est, cum hac inscriptione:

Perpetuæ Douadæi theatri memoriæ hos versus consecravit I. Nobletus, Salvilocensis Medicus:

Douadius celebri percurrens acta theatro,
Quæ tragico proflat gutture Melpomene.
Quicquid & Eoo nectunt, & quicquid Ibero
In Reges memorat noxia facta sole:
Quisquis amas ergò majorum audire triumphos,
Hinc repetas quicquid lubricus orbis habet.

Epigramme:

Quand on icy raporte d'une grave faconde,
Et d'un Tragicque vers, les histoires des Roys,
En extase ravy sincerement je croys
Que ce theatre soit un abregé du monde.
Anno 1599.

Le theatre au Lecteur:

Ce grand Syracusain Briarée indomtable,
Qui defendit sa ville encontre le Romain,

Qui fiſt de tous les cieux un joüet en ſa main,
Les cachant dans le rond d'une ſphere admirable.
Ce ſuperbe Archimede ouvrier inimitable,
Pour tranſporter ce tout d'un eſſay ſurhumain,
Ne demandoit qu'un lieu pour un ſi haut deſſein,
Ou ſeoir d'un de ſes pieds la force émerveillable.
Or voicy je vous rend ces ſecrets des couverts ;
Vous voyez dans ce part transplanter l'univers :
Tout s'y treuve par tout ; ſeul je ſuis tout le monde :
Mais quoy ? ce ne ſont pas tous mes plus grands effects ;
Car encore je fay d'une vertu feconde,
Revivre les vivants, & remourir les morts.
Anno 1607.

Hinc manè ſecedentes, LX molas colliculis impoſitas vidimus, locum quaſi totum cingentes. Altero iſthinc lapide *Montreuilbolay* opidum transitur, flumenque *Dive* trajicitur ; ſed prandium quinto à lapide tibi non injucundum exhibebit

JVLIODVNVM, ſive LODVN.

DErivatio loci aliquibus eſt, quaſi *l'os d'un* ; quod ædificando caſtri fundamento, heîc loci inventum dicatur os unius hominis. quemadmodum Capitolium Romanum ab invento capite humano, cùm cœptum eſſet ſtrui ex imo. Aliis à Julio Cæſare, unde & Juliodunum, derivare placet ; additis numiſmatis ibi inventis cum ejuſdem Cæſaris effigie. Sit quidquid ſit, caſtrum antiquum eſſe, & mille ſexcentorum annorum, dicunt annales Franciæ ; teſtatur adſpectus & adpoſitæ turres. Locus haut indignus Cæſaris domicilio ; aër ibi & cœlum ſerenum & temperatum ; ſolum fœcundum frumento, vino, animali-

malibus; ferax, quod præ aliis heîc notes, pinguium caponum *(les poulles de Lodun)* summâ abundantiâ. Castrum habet præfectum *Monf. Armaignan*, cum præsidio LX militum; opidum alioquin ex iis, quæ reformatis pro securitate domicilii sunt adscripta; quorum cœtus etiam maximam civium partem constituit, conspicuus in templo opidano propè arcem sito.

Prandio heîc sumto *à la grande Cour*, perreximus, relinquentes sinistrorsum opidulum *Montcontour*, celebresque campos à prælio sub Carolo IX, anno CIↃ IↃ LXIX, die XXVIII Octobris, contra reformatos obtento; de quo Historiæ consulantur. sub imam vesperam, obscuro cœlo, in obscurum diversorium *à S. Christoffle*, in opidulo

MIREBEAV

Situm delati sumus, postquam *quinque milliar.* superassemus. Vix panis & focus pro stomacho & frigore compescendo supererat; nil hîc lectorum, imò nec sufficiens stramen pro comitatu nostro; pars extra ædes apud vicinos quietem capiebat, pars domi apud hospitem; ita ut nil minùs quàm *mire-bellum* nobis hîc visum fuerit.

Sequenti luce alter alterum è vicini tugurio extrahens, ad iter, quod à continuâ pluviâ & luto molestum, erigebat: singuli necessarium cogitare, erectâque fronte iter pergere; in via pagos, *Varennes*, *Bellefaye*, *Ozance*, habuimus; & omne antemeridianum tempus VI milliaribus impendimus, ad urbem usque *Pictaviam*, ubi divertimus in hospitium *au Moulin à vent*; verùm non commodè satis, licet ductoris nostri frater ibi pro hospite se gerebat.

PICTA-

PICTAVIA.

VRbs eſt Pictonum metropolis; de quorum originatione fabuloſâ mihi heîc non animus quid dicere. Antiquis, ubi pagi conditionem ſuſtinebat, dicebatur *Auberion*, & in eâ turris exſtructa, *Mauberion*, quæ nec hodiè ſine æſtimio apud cives; reponebatur in ea theſaurus publicus, ibique cives juramenta & homagia ſua deponebant; unde adhuc hodiè plura apud Pictones feuda & homagia ſuam ducunt originem.

Videamus *ſitum & quæ ſub eo.* Nobiliſſima Aquitaniæ pars hanc ſuum vult eſſe caput; audit certè ſecunda à Lutetia, magnitudine; licet bona pars non habeat incolas, obſita & culta hortis, vineis, oleribus, nec non areis nuda & aperta. Deprimit ſe in planum, quà Chaſtelrautium itio eſt; clivoque attollit ſeſe quà Encoliſmam: fluvio *Clanio*, qui in Viennam delabitur, ferè undique ambitur; in parte & paludes circumſtant, ita ut arte effuſis aquis, hoſtis inde abigi poſſit; accedunt muri rupibus inciſi, foſſæ & propugnacula, urbis munimenta ſat firma. *Solum*, præter quod frugum, vini & lini ferax, alit pecora, piſces, volatilia, nec non feras; abundans hîc leporum & cuniculorum apparatus. quæ rem medicinæ promovent, ſunt viperæ, theriacæ apprimè utiles; inveniuntur extùs circa urbem, in dumetis ſub rupibus habitantes; ablegantur quandoque Venetias, theriacam confectionem juvantes. *Plateas* non nitidas, ſed anguſtas; *ædes* antiquâ forma & è ligno videbis.

Inter *publica* ædificia, & ea ſacra, palmarium eſt *templum D. Petri* in ima urbis parte, ſplendore ſuperbum; cujus poſtica pars murum habet è quadrato lapide, qui altitudine ſuâ in hoc ædificii genere vix creditur habere parem in univerſa Gal-

ſa Gallia; (de cujus fundatione videatur *Iean de la Haye, cap.* 30.) Alterum ab hoc eſt, & quidem antiquiſſimum, *Divæ virginis*; quod in honorem Conſtantini Imperatoris exſtructum aſſerunt: cujus effigiem cum duobus diſtichis ibi vide, aut hæc ab aliis exſcripta lege. Hodiè quod famam habet, eſt *templum Sancti Hilarii*, qui urbis protector dicitur, ut habet columna mediâ ferè urbe erecta, cum inſcriptione:

Divo Hilario, urbis propugnatori fidelisſimo, aſſiduiſſimo, certiſſimo, Pictavorum epiſcopo.

Olim abbatia fuit: modò Canonicorum collegium, cujus caput ipſe rex Galliæ eſt; unde jocoſum illud: *Abbati eccleſiæ D. Hilarii apud Pictones licitum eſt, primam noctem thalamum inire reginæ Franciæ, cumque eâ concumbere.* In hoc templo tumulus è marmore friabili oſtenditur; hoc ſi vel cultello unguéve fricueris aut attriveris, fœtor adeſt quovis cadavere aut latrinâ gravior: fortè marmor hoc poroſum in ſe recepit è cadavere impoſito & purulento fœtorem hunc, & ſuccum perverſum. Extùs turris fuit olim totius Galliæ altiſſima, quæ ad imum ferè collapſa; rudera miram oſtendunt ſtructuram. ſita hæc cum templo, loco amœniſſimo ad urbis mœnia, unde in apertiſſimos campos plenus patet proſpectus. Si placet, intra templum & abbatiam *S. Crucis*; cui abbatiſſa præerat ſoror Mauritii Principis Auriaci: moniales ei parentes cc ſunt. Ad templi murum nota ſepulchrum Radigundæ; ibi etiam ſambucum cIɔ ccc annorum: oſtenduntur veſtigia Chriſti cùm Radigundæ ſe oſtenderet. Sacris his adnumero ACADEMIAM, ſub Carolo VII Franciæ rege natam, anno cIɔ cccc XXXI, poſtquam è Gallia

Gallia Angli fuerant ejecti; confirmatamque à Pontifice Eugenio IV hujus nominis: velut urbs hæc amplitudine non cedit Parisiis, ita academia nec Parisiensi cedit celebritate; de qua Scaliger in suis urbibus:

Si studium est animæ: veniunt à corpore vires,
Galliaque à meritis poscit utrumque sibi.
Hæc studiis, aliæ belli exercentur amore.
Pictavium est animus; cætera corpus erunt.

Ædificia *politica*, & quidem *publica in urbe*, sunt:

1. PALATIVM; opus Galieni Imperatoris. structura nullis sustinetur columnis. longitudine & latitudine omnia reliqua Galliæ Palatia superat. olim Comitum Pictaviensium domicilium; nunc mercatorum tabernis elocatum. Portæ impositæ sunt crocodili exuviæ: animal hoc dicitur obscuro delituisse in carcere, compluresque captivorum interemisse; tandemque à quodam capitis reo, adjumento sclopeti, sublatum, ipso tamen victore & interfectore non multò pòst etiam è vivis sublato.

2. Inter publica olim fuit *Parlamentum*, Parisiis, quorum Domini erant Angli anno CIↃ CCCC XIX, huc translatum hac conditione, ut stilus curiæ Parisiensis observaretur. duravit hoc ad annum usque CIↃ CCCC XXXVI, quo Angli Lutetiâ ejecti, & Pictaviense Parlamentum rursus eò delatum est.

3. *Rudera amphitheatri* antiquissimi è lapide cocto, quæ modò civium usibus inserviunt. de his ita Antiquitates Franciæ: *Quant au lieu des Arenes, qui est joignant le dit Palais, c'estoit le lieu pour faire joustes & tournois. Et pour l'entendre est à presupposer, que les Romains eurent les exercices & discipline militaire, comme recite*

Blon-

Blondus, & avoient places sablonneuses qu'ils appelloient Arenes, & pres d'icelles cavernes & fosses voutées, ou ils incarceroient lyons, leopars, ours, & autres bestes cruelles, contre lesquelles les gens, qu'on vouloit envoyer en guerre, qu'ils appelloient gladiateurs, se combattoient sur l'arene, c'est à dire sur le sable, tant pour le passe-temps des Princes, que pour les rendre plus hardis en guerre. dont Suetone parle en la vie de l'Empereur Auguste; Et voit on encore és Arenes dudit Poictiers les vestiges desdites cavernes & prisons sous terre.

Extra urbem sunt: 1. ARCVS nonnulli, quos pro aquæductibus olim usuparunt; testantur annales Franciæ: *Au regard des grands arceaux, qu'on void hors la ville de Poictiers, respondant à ce Palais, c'estoient conduits & canals, pour faire distiller & venir l'eau de quelque fontaine en iceluy Palais.* (intelligit Palatium Galienum in urbe.)

2. FONS fluvio Clano vicinus, ad propugnaculum *la Platte forme*; ibi aqua hauritur, vasculis impletis per asinos in urbem invehitur, & ante ædium ostia vendibile fit; ita hac operâ defectus fontium restituitur.

3. *La Pierre levée.* Viâ regia, quæ Avaricum Biturigum ducit, ad sinistram, medio circiter milliari, ingens saxum formâ non planè quadratâ, sed penè ovali conspicitur, longitudine pedum XXV, latitudine XVII, fultum V aliis minoribus saxis, quæ circumire licet. Cui verò usui sit, non dixerim. Alii memoriæ causâ eò venientes nomen suum insculpunt, quandoque & comessantur. Conjecturæ sunt, quomodo & à quibus hoc saxum huc deportatum sit. Fabulantur quidam, D. Rhadegundam id capiti impositum huc deportasse. Fuit autem Rhadegunda (*Gregor. Turon. Sigebert. in Chron. Clotar.*) filia Ber-

Bertarii filii Biſſirii, regis Thuringiæ, quæ triennis, patriâ relictâ, in Galliam avecta eſt, & à Clotario VII, R. Francorum anno Chriſti IↃ LV in uxorem petita; hæc vitam cœlibem conjugali præferens, relicto marito in monaſterium S. Crucis apud Pictones, quod exſtruxerat, ſe abdidit, vitæ ſanctitate & miraculis propè celebrata. Rabelæſus, alienus ab hac opinione, ait, Pantagruelem aliquando otioſum, cùm quid, ut perderet, tempus, fingere non poſſet, deambulatum iviſſe in vineam, huncque lapidem levatum manu unâ adportaſſe. Verba ejus ſunt: *Pantagruel print d'un grand rochier, qu'on nomme* Paſſe-lourdin, *une groſſe roche, ayant environ de de douze toiſes en quarrée, & d'eſpeſſeur quatorze pans: & la miſt ſur quarte pilliers au millieu d'un champ bien à ſon aiſe; à fin que leſdicts eſcoliers, quand ils neſçauroient autre choſe faire, paſſaſſent temps à monter ſur la dicte pierre, & banqueter à force flacons, jambons & paſtez, & eſcrire leurs noms deſſus avec un couſteau. & de preſent l'appelle on* la Pierre levée. *Et en memoire de ce n'eſt aujourdhuy paſſé aucun en la matricule de ladicte Univerſité de Poictiers, ſi non qu'il ait beu en fontaine Caballine de Crouſtelles paſſé à Paſſe-lourdin, & monté ſus la Pierre levée.* Multi ſunt, putantes, aquarum eluvionibus terrâ devectum fuiſſe hoc ſaxum, & raritatis causâ ab incolis ſurſum erectum: quo hi verſus hyperbolici:

Hic lapis ingentem ſuperat gravitate coloſſum
Ponderis, & grandi ſidera mole petit.

Cum mentionem fecerit Rabelæſus loci, *le Paſſe lourdin*, dicti, eſt, quod quarto notes, extra urbem uno lapide, antrum in rupe, cujus pedem lambit fluvius Clanus, dictum *Paſſe lourdin*; aditus in id periculoſus eſt, periculoſior

autem

autem reditus; refugium olim fuit colonorum rus inhabitantium, occultantium ſeſe ibi, & ita militum vim effugientium. *Paſſelourdin* à Maſſonio ita formatur: Ad abbatiam S. Benedicti, quæ eſt Pictavienſibus deambulatio, concurſus fieri ſolet ab otioſa juventute, cui ſtatim per locum duos pedes ſtrictum, & duas ut vocant theſias longum, neceſſario prætereundum eſt, quia non ſine periculo id fieri poteſt propter præſens & adeo metuendum præcipitium in rupes, & ſubjectum Clanum, qui Pictaviam alluit.

Viſis his publicis intra & extra urbem, *ædes Pauli Contanti*, pharmacopœi, viri humani, promtæ frontis & voluntatis, *privatas* intravimus, viſuri (quod & nobis conceſſum) ejus GAZOPHYLACIVM, quod libro, quem & XVI ſolidis Gall. emimus, verſibus Gallicis inſcripſit, æneiſque figuris exornavit. Memoriæ compendio hæc enotavimus. Sunt ibi rara & viſu digna multa, *naturalia, præternaturalia* & *artificialia*. Ad naturalia referemus *plantas*, *foſſilia* & *animalia*. Ad plantas refero *fructus*. Inter hos, habet fabas, caſtaneas & avellanas purgatrices, phaſeolos, echinatos, carpobalſamum Peruvianum, nucem *fautel*, draconem, nucem *methel*, piper Æthiopicum, cedrum montis Libani, colocynthidem pyriformem, glandem tuberis, &c. Habet *ligna*: aloës verum, canellam, nephriticum Indicum de Hiericho, Moluquenſe; xylobalſamum verum, & officinarum; aſphaltum verum, & falſum, &c. E *corticibus* habet; cinamomum verum, canellam albam novi orbis, turbitum verum Hiſpanicum, corticem bugiæ, &c. E *floribus*, epithymum Græcorum & Arabum, nardum Indicam, &c. E *radicibus*; drakenam contrahyervam, coſtum facie ſambuci, coſtum facie zinziberis,

agriocinaram, &c. E *gummi*, animæ flavum, luteum, album, copal, caragna, cedri Libani resina, guajaci, &c. Inter *fossilia* habet; sulphur luteum, candidum & cinereum, calcithidem, melantheriam Sorii Mysi, lapidem amianthum, speculum asini, alumen catinum: amianthum verum vel asbeston; è quo tela fit, quæ igni injecta non consumitur: varios bolos & terras sigillatas, terram arenosam, quæ conchas duratas in se continet, lapides echinitis, lapidem quem pertusis labiis Indi inserunt, lapides serpentem aliaque genera mira referentes, lapidem nephriticum, petrefactas conchas, petrefactos fungos & fungillos, cor petrefactum, bezoar orientale & occidentale, ligna petrefacta, &c. Animalia sunt vel *terrestria*; draco, vespertilio magnitudine leporis; chameleon, caput & cauda rhinocerotis, &c. vel *aërea*, taucar, avis Americana, avis Paradisi, avis è concha anatifera, rostrum corvi marini, &c. vel *aquea*; serpens XIV pedum, variis maculis stellata; remora; oculus ceti, immensi ponderis; vulpes marina; cauda rhagæ fulloniæ, pedes IV longa; hyppotamus mas & fœmina, diaboli marini caput, cancer villosus, costa ceti, dens elephantis marini, lepores marini mas & fœmina, conchæ margaritiferæ, ostreæ margaritiferæ, conchæ venereæ sex generum, purpuræ, concha umbilicata è mari rubro, murex marmoreus, buccinæ variæ, pectunculi varii è conchis; crocodilus magnus, minor & minimus; stellæ marinæ, &c. *Præternaturalia* sive *monstra*: eaque vel *humana*; nimirum sceleton puellæ bino capite, duobus utrinque brachiis, coxis & cruribus in unico corpore, quæ quidem operâ medicorum ex utero viva exiit, sed statim denata, matre superstite. vel *bruta*; nimirum columba biceps,

agnus

agnus unoculus, canis octo pedum, &c. *Artificialia* sunt, jacula Indica, cingulum è frugibus, monile è conchis venereis, pileolus herbaceus, pileolus è variis plumis, vestes è plumis, frontalia ex iisdem, clypeus Indicus, fica Indica, clavæ Indicæ ex ebeno; cymba *canoor* dicta, XIII pedibus longa, ex unico cortice arboris Indicæ; colliculus rubeus factitius è conchis, cæterisque id genus, è quo fons profilit; speculum, in quo ab uno latere Henrici IV regis effigies, ab altero catus conspicitur; conspicilia, visum fallentia, &c.

Talis est urbis facies: *Regimen* autem pertinet ad *Consulem*, quem Majorem urbis vocant, *le Maire*. Hic annuus est, & impetrat nobilitatem; hocque officio durante primi Baronis Pictaviæ nomen obtinet. Ad electionem convocatur Senatus (hunc constituunt centumviri, quorum XXV sunt scabini, & LXXV cives) die Cypriani; posteà matronis & filiabus honestioribus convivium solemne exhibetur.

Subditorum est parere; quorum maxima pars pontificiæ religioni addicta est; reformati sunt reliqui numero IↃCCC, exercitium cultûs divini habentes in templo medio mill. ab urbe abjuncto, in libero campo.

Ita vidimus urbem in pace; quoad *bella*, dubium non est quin à Romanis, Gothis, Vandalis, Hunnis, Danis, Saxonibus & Normannis sæpius vastata fuerit, alteris alteros ejicientibus. Accedit, quòd capta, spoliata ac diruta fuerit ab Edoardo III rege Angliæ, à Gallis in Normandiam accersito. hic sibi resistentem habuit Joannem Galliæ regem; quem, dum acceptare nollet oblatas pacis conditiones, spem victoriæ in exercitu suo numeroso collocans, fudit & duobus à Pictavia milliaribus cepit, secumque captivum

in Angliam abduxit, nec Windſorio è caſtro dimiſit, niſi ingenti lytro perſoluto. Tandem anno cIↃ IↃ LXII, bellis inteſtinis, Galliam perrepentibus & affligentibus, gravem ſubſidionem à reformatis, imò calamitates, experta eſt.

In hac urbe poſtquam triduum ſubſtitiſſemus, quieti à ſcholaribus, nec impetiti, (qui hoc tempore ſeſe invicem ſclopetis enecârant, & ob id armorum uſus omnino interdictus erat; alioquin advenis graves quandoque ſunt hoſpites,) iter Bituriges verſus noſtrum inſtituimus. Itaque jentaculo pro more priùs ſumto, ſex milliar. perreximus ad pagum GENON; ubi fluvium Vigennam trajicere opus eſt; inde uno adhuc mill. reſtat

CHASTELRAUT

Opidum; in quo pranſuri divertebamus ad inſigne *S. Andreæ.* Quæ hîc notes, pauca ſunt, *Ducatus titulum* obtinet per Franciſcum I regem, procurante Franciſco Borbonio, anno cIↃ IↃ XLV. Situm eſt planitie amœnâ & fertili, ad *fluvium Vigennam,* qui *ponte* tranſitur novem incumbente arcubus, longitud. CCXXX paſſ., latitud. LXVI. Portæ adſtant turres prægrandi mole, opidi propugnacula; ubi inſcriptio & regia inſignia, quæ feſtinando enotare non potui. Adventantibus offeruntur cultelli & forfices, ſimiliaque fabrorum opera, imò obtruduntur, veluti ex lege; ſed quod inprimis mercêre, eſt obſonium pro cœnâ futurâ. id nos egimus mercatu aliquot gallinarum plumis exutarum; ſine quibus ſi fuiſſemus, planè incœnes dormitum iviſſemus in pago *Leſignee,* IV *milliar.* à prandio diſſito; ubi nec præſepe, nedum avena pro equis, vix ſtramen pro nobis; hoc, quantum erat, pavimento

mento insternebamus, sarcinulasque capitibus supponebamus; largo tamen foco, more Germanorum prisco, quem apud Cluverium in Germ. antiquâ habes videre. A quiete surgentes cœpto itinere, quamvis viâ limosâ supra modum, III *milliar.* prorepsimus ad opidulum *Preully*, hospitantes *à l'image de nostre Dame.* exiguum est & ad collem ædificatum, cui arx imposita. visitabat nos quidam palæstrita Gallus; cui jucundum & ex composito nobiscum prandere; de arte, quam profitebatur gloriosè, supersedeo verba facere. Prandium non tenebat nos diu; per pagos *Assaile*, *Bonay*, ad opidulum *Buzançais*, IIX mill. sub imam noctem deferebamur. verè nox erat; ita siquidem cœlum obscurum, ut auditu, non visu, alter alterum proximè se antecedentem vix assequi potuerit: via non erat ultima amnis; nisi amnis continua pluvia vias laverat, vestigiaque elaverat ductûs. pernoctabamus *au faubourg du pont*, *à l'Escu de France:* cœnæ assidebat Gallus quidam, qui mane inscio hospite postico abibat cum vectore suo.

Subsequente luce ad pagum *Brion* V *milliar.* tendebamus. ibi nec insigne, nec obsonii quidquam. nobilis quidam cum servo, nostro erat in comitatu, heîc loci, qui cuniculum cum perdice pro se emptum prandio nostro adponebat, communemque nobis esse volebat: liberalitati reponebamus gratias, sumendo, quo fortuna stomachis latrantibus subveniebat. Ita prandium hîc satis frugale. cœnam in suburbio opidi *Issoduni* habuimus sumptuosiusculam; dicitur *le faubourg des aloüettes au part.* huc VII mill. erant itineris. Opidum *ad fl. Theo* situm, secundum est à Biturigibus, multis templis & turri celebre, vino item & lanâ, celebrius verò à chirothecis hœ-

 dinis.

dinis. Manè conſpectâ luce opidum penetravimus, ubi cives adhuc alto ſomno ſepulti erant; *inde* II *milliar.* ad opidum *Charroix* deventum; pòſt, ad prandium in vicum *S. Fleura, à trois Mores,* II itidem milliar.; tenuis ibi apparatus, ſed magni æſtimii; unde lis nobis cum hoſpite, quæ hoſpitium pro exitu reſerare nolebat, nec vetula id, niſi coacta, faciebat. Inde egreſſi viâ aquosâ & difficili, cœlo verò ſereno, ad literatam Biturigum urbem anhelabamus, quam & videre contigit circa ſecundam; paullulum deinde propiores facti, circa quartam veſpertinam, ſuperatis *tribus milliaribus* in eandem ſalvi delati ſumus, divertentes *au heaume à la rue de Bourbon.* Ex vero dicit Johannes Secundus: Urbs hæc ita ſita eſt ut lateat viatores, donec propinqua fiat, ac tum magnificam de ſe ſpeciem præbet. undique in montis æquati modum conſurgens; cujus cacumen templum magnum cum turri occupans, pyramidale quiddam præ ſe fert.

BITURIGES, *Bourges.*

A*Varicum* Cæſari, *lib.* 7, ab Eura fluviolo, ſive Auronio; audit metropolis totius Ducatus. Poſthabitâ nominis etymologiâ, ipſam urbem videamus in *ſitu & ſtructura.* Cingit ejus partem amœna ac fertilis planities, alteram paludoſa terra, quæ multum ad robur urbis, & pluviarum generationem facit; Accedunt fluvii quibus irrigatur; inter quos ille, cui pons Auronius incumbit, infeſtus fuit Germano Principi, Hermano Ludovico, Frederici III Pii Electoris Palatini filio, qui eheu! acerbo caſu, unà cum Ephoro & aliis, in trajectu Avarici fluvii, inversâ naviculâ, undis obrutus eſt; anno ætatis XV, & à Chriſto nato CIƆ IƆ LVI, Kal. Julii, poſt horam VI pomerid.

merid. quemadmodum eadem præmatura mors nupero anno cIↃ IↃc xxix, die xvii Januar. florentissimum Principem Fridericum Henricum Comit. Palat. Rheni anno ætatis xv, in fluvio Bataviæ Teya, propter Amstelrodamum submersit.

Ager circumcirca feracissimus vini gratissimi & frugum; pascua abundant jumentis & gregibus, silvæ volatilibus & leporibus, fluvii & stagna piscibus & anatibus, horti fructibus, oleribus & mensis secundis, ita ut heîc vivendi commoditas exteris valdè commoda sit; quamvis sint quidam turbati judicii, arguentes linguæ impuritatem, & ob id locum dissuadentes, cùm tamen hæc modò paria faciat cum Aurelianensi, accedentibus insuper exquisitis linguæ professoribus, quorum heîc non ultimos inveni.

Circumferentia ejus, quamvis ego non assentiar, dicitur esse iiii cIↃ iv perticarum; formaque ovalis in ipso Galliæ centro ædificata, cui pro indice inservit tilia ante ædes Jacobi Cordi posita.

Structura externa habet vii portas, totidemque suburbia, & lxxx elevatas supra mœnia turres; inter quas caput erigit turris illa grandis, (*la grosse tour,*) rotunda, antiqua, crassitudine trium perticarum aut xiix pedum, structa è lapidibus adamanthinâ formâ, tam alta ut quatuor milliaria circumsitæ terræ visu inde emetiri possis.

Interna structura habet *domos sacras & politicas.*

E sacris est *templum D. Stephani*; quod veluti lapidum mole maximum, ita eorundem artificiosâ cælaturâ, & structurâ, fenestrarum picturâ, lix columnarum lapidearum positurâ, est cele-

berrimum & elegantiſſimum, cui ſimile(excipio Divæ Virginis Lutetianum) Gallia non habet. in ſacello poſt chorum eſt monumentum Domini Claudii *de la Chaſtre*; qui inſerviit VI regib. Galliæ, Henrico II, & Franciſco II, Carolo IX, Henrico III, Henrico IV, Ludovico XIII; obiitque anno cIↄ Iↄ c xv. Quæ olim ſimonia in Indulgentiis apud pontificios fuerit, teſtantur monachales hi verſus, ſummo altari apud S. Stephanum Biturigibus olim inſcripti, *Meter. lib.* I. *p.* 20. *ult. ed.*

Hic des devotè: cœleſtibus aſſocio te.
Mentes ægrotæ per munera ſint tibi notæ.
Ergò venitote gentes de ſede remotæ.
Qui datis, eſtote certi de divite dote.
Te precor accelera; ſpargas hic, dum potes, æra:
Et ſic revera ſecure cœlica ſpera.
O ſi tu ſcires, quantum tibi data proſit res,
Tu juxta vires donares quod dare quires.
Te miſer à pœna, dum tempus habes, aliena.
Vt tibi ſit pœnæ venia, ſit aperta crumena.
Conſors cœleſtis fabricæ, qui porrigit, eſt is.
Ex hoc ſum teſtis, ut hic mundare poteſtis.
Crede mihi, crede, cœli donaberis æde;
Nam pro mercede, Chriſto dices, Mihi cede.
Hic datur exponi paradiſus venditioni;
Currant ergò boni, rapientes culmina throni.
Vis retinere forum? mihi tendas pauca obulorum:
Pro ſumma quorum reſerabitur aula polorum.
Hîc ſi largè des, in cœlo ſit tua ſedes.
Qui ſerit hic parcè, parcè comprendit in arce.
Quid tardas? tantũ nummi mihi des aliquantũ;
Pro ſolo nummo gaudebis in æthere ſummo.

SCILICET! Riſum teneatis amici.

Subſtructum eſt huic aliud, fornicum mole & numero ſuperius æquans: adſtat turrris, quæ cenſetur

ſetur omnium Galliæ turrium eminentiſſima. Palmariæ hujus eccleſiæ primus epiſcopus narratur fuiſſe D. Urſinus, ab Apoſtolis, ut euangelium doceret, eò miſſus; alii ſunt qui cœcum illum, quem Chriſtus ſanavit, heîc primum epiſcopum egiſſe ajunt.

Proximum ab hoc, eſt *templum ſancti Salvatoris*, hodiè ſacellum ſanctum, (*la ſaincte chapelle.*) cujus *fundatorem* & *theſaurum* videbimus. Fundator eſt Joannes Dux Bituricenſis, frater Caroli V, cognomine Sapientis: cujus ſepulchrum marmoreum in templo non procul ab altari tale:

Jean fils, frere & oncle des roys de France, & nepveu de l'Empereur, Roy de Bourges, Duc de Berry & Auvergne, Comte de Poictou, &c.

Fundatio verò facta eſt anno cIↄ cccc IV, teſte eteoſticho, quod in pariete litteris antiquis legitur; verùm ut rectè computes, computa characteres, majuſculis litteris duntaxat expreſſos, alioquin calculi error te fallet. *Theſaurus*, habet *veſtes ſacras, & vaſa eccleſiaſtica.* Veſtium numero veniunt LV *caſiolæ*, ſive trabeæ, quas *chapes* vocant, ſumtuoſiſſimi operis, pretiique è materie elegantiſſima. Inter ea una è puris margaritis & holoſerico contexta, intermixtis ſmaragdis, chryſolithis, ſapphiris ac rubinis. *Sunt* XXII *tapetia* & aulæa, pro ornandis altaribus, textili opere, & acupicta: Inter hæc ſunt quatuor tenuiſſimi fili, ornata imaginibus, verùm ita ſubtile opus, acſi æri inciſum eſſet. Aliud eſt è puro holoſerico, unâ parte album, alterâ rubrum, nec tamen duplicatum. *Theſaurus vaſorum*, olim triplo qui major dicitur fuiſſe, habet *coronam* au-

ream gemmis ornatam; in hac inclusam dicunt partem spineæ coronæ nostri Salvatoris: *Crucem* item ex auro & pretiosis smaragdis, sapphiris & margaritis contectam; in hac partem ligni crucis Servatoris contineri ajunt: ex altera parte nescio quem in finem effigies Alexandri Magni conspicitur. Insuper habet *quatuor cantharos* ex agathe, *catinum unum* è jaspide; *duas mitras* episcopales è margaritis, cui facies aliquot textrinâ arte subtilissimè sunt expressæ. *Calicem* item pretii inæstimabilis; ibi rubini & margaritæ orbiculares ex asse; corpus autem integrum cum operculo arte fusoriâ ita factum, ut singula frustula seorsim sint adposita, conjunctaque, quorum nulla tamen compareat vel junctura vel conglutinatio; insuper omnia sunt pellucida, digna visu & notatu. Ita quæ in hoc sacello sancto sunt; *Extra videbis* os femoris gigantis, v spithamarum longitudine; vertebram item I spithamam longam; cervum item (Gallis *renchir*) altitudine IX pedum, ab imo pede ad summum usque humerum. Canonici hanc ædem habent, reditibus & privilegiis benè divites. inter hæc est unum, quod circa festum Pentecostes, ubi cætera urbis judicia quiescunt, hi per binas septimanas jus dicunt universæ civitati.

Templum D. Petri, in sacello S. Dionysii habet tumulum Magni Cujacii, sed nullum monuminis extat signum; quod dolendum: cui tamen alibi hæc duo posita sunt epitaphia. Alterum Latinum:

Erexit leges, & jura jacentia Cujas;
Ipso nunc etiam jura jacente jacent.
Quid tumulum erigitis? potius date legibus ipsis;
Magno sufficiunt hæc monumenta viro.

Alte-

Alterum Gallicum :

Le grand livre des loys jadis n'estoit qu'un corps,
Mais Cujas en vivant mit un ame en ce livre,
Puis voyant, les François en leurs cruels disordres
Renvenser toutes loys, il s'est faché de vivre.

Ibidem versus de Contio à Sincero notatus, carbone scriptus, non est quod quæratur amplius. Est nobilis Germani, ibi denati, ad columnam in tabula hoc epitaphium :

Quem tulit ante diem febris violenta, Philippus
Rhediger, hîc positus post sua fata jacet.
Illius in tenero lucebat pectore Virtus,
Excita munifici cognitione Dei.
Dum studium juris civilis alacriter urget,
Heu! procul à patriis finibus interiit.

A templis ad *academiam*, primò parvis initiis cœptam, sæpiùs interruptam, mox planè deletam; verùm mox iterum à Carolo Principe filio & fratre regis Ludovici XI Biturigum Duce instauratam, & auctoritate Pauli II Pontificis comprobatam. Professorum in jure effigies & icones sunt in horto Mercerii; Nomina vero in auditorio Jurisconsultorum; quæ ut inveni cum inscriptione, adponam. Cathedræ inscriptio hæc est:

REGNANTE LVDOVICO JVSTO, HENRICO BOVRBONEO CONDEO PROREGE BITVRIGVM, HIC POSITA EST SVCCESSIO ANTECESSORVM, QVI IN ACADEMIA BITVRICENSI ET DOCENDO ET SCRIBENDO CLARVERVNT, VT QVISQVE EORVM FATO FVNCTVS EST, QVO DIGNITAS HVJVS SCHOLAE OMNIBVS ADEVNTIBVS PERSPECTA SIT, ANNO DOMINI CIↃ IↃC XXIV.

Nomina ad dextram : Andreas Alciatus, Equinarius Baro, Franciſcus Duarenus, Franciſcus Balduinus, Nicolaus Bougerius, Nicolaus Ruſſardus, Hugo Donellus, Franciſcus Hottomanus, Antonius Contius.

Ad ſiniſtram ſunt academiæ inſignia, nimirum manus è cœlo porrecta librum apprehendens; circum circa lilia Galliæ : & nomina :

Jacobus Cujacius, Johannes Mercerius, Franciſcus Raguellus, Ægidius Hortenſius, Johan. Rencardus, Antonius Bengeus, Jacobus Mercerius Johannis filius.

Ita viſis templis & academiâ, ad *ædes politicas* te ducam. Inter has PALATIVM regium eminet; locus juſtitiæ ſacratus, propè ſacellum ſanctum ſitus. Superius in atrio magno hæc inſcriptio notata :

HENRICVS IV, FRANCIAE ET NAVARRAE REX, CHRISTIANISSIMVS, FORTISSIMVS, AC SVPER OMNES FELICISSIMVS PRINCEPS; LIBERATOR REGNI, FVNDATOR QVIETIS; HANC BASILICAM A JOHANNE BITVRICVM DVCE OLIM INCHOATAM ET POST VARIIS CASIBVS AFFLICTAM IN VSVM CVRIAE AC POPVLI BITVR. PERAGI IVSSIT, ANNO CIↃ IↃCVII.

Ibidem omnis generis merces in tabernis venales offendes : inferius eſt fons, cui ſuſpenſæ exuviæ crocodili, qui ibi in cella inventus dicitur.

Inter *ædes privatas* meretur videri *hortus Mercerii*, ob memoriam ICtorum; & *domus Iacobi Cordi*. Qui fuit homo infimæ ſortis, caro pretio, ut jocatur Rabelæſus, emens, & levi vendens; divitias tamen maximas inde conquiſiverat.

Cùm

Cùm enim primitus divitiarum inops, humeris suis merces suas venales circumferret, opidatimque exponeret; mercator pedetentim auctior factus; & ex hoc sub Carolo VII præfectus thesauri regii in Gallia. Ubi verò Occitaniam sive Aquitaniam depeculatus esset, eamque pecuniam cum aliis regni reditibus furtim retinuisse accusaretur, ipse, confiscatis bonis, anno cIↃccccLIII proscriptus & è Gallia ejectus est. (*Ruthen. in Gall.*) Autor tamen Antiquit. Gall. pag. 482. innocentem Cordum fuisse defendit; quem, si placet, vide. In hac domo nota caveas, quæ subterraneis itionibus ducere Sancerram & Dunum regis dicuntur. Quæras ibidem historiam in sacello de habitu Turcico supra altare. Quidnam sibi velit conclave occlusum ob arma Caroli VII è Turciâ adportata; longior essem justo si hæc adscriberem. Dominus hujus egregiæ domus modò est *Monf. de Chasteau neuf*, qui hyemare heic tantum dicitur.

Ita habent structæ ædes; qui *verò eas incolunt*, sunt *cives*, Germanorum amantes, quibuscum benevolè vivunt, lubenterque suis domibus fovent. Ipsi sunt præsidio tenendo immunes; industrii in mercatura & pannificio: dum enim gregibus & velleribus regio abundat, (incolis inde è joco venit nomen, *les moutons de Berry*; & vervex pro insignibus,) mercaturâ pannariâ excellunt, & per textrinam augentur. quod ex veteribus matrimoniorum contractibus, tùm in ipsa urbe, tùm in viciniâ apparet, ubi, si cui filiæ honestioris alicujus familiæ nupturæ de vestibus providendum erat, apertis verbis declaratum legitur, ex præstantissimo Bituricensium panno eas fieri voluisse. Per hæc, ut urbs in florem venit, ita per ignem & bella in favillas,

quinquies aut sexies bello expugnata, tota diruta est; toties etiam incendio absumpta; nihilominus hoc tempore ædificiorum splendore nitescit, licet jam non habeant regem, qui se regem Bituricensium scribat; quod accidit Carolo VII Francorum regi; qui cùm præter hanc urbem nihil territorii ampliùs haberet, quo fugeret, Anglis omnia occupantibus, in hanc urbem se recepit, & inde Bituricensis rex per contemptum ac derisum appellatus est.

Cum hîc commoraremur, jucundè ab amicis excepti sumus, & ab iis per paucorum dierum conversationem ægrè etiam dimissi: abeundum tamen erat; sed alio conductore conducto; cui quilibet VIII sexagenarios aureos. (VIII *escus à* 60 *sols*) Lugdunum usque pro vecturâ, equi pastu, personæ alimentatione solvit. Ita Biturigibus abivimus. per pagum *S. Iust*, ad *Dunum regis* opid. VII. *mill.* delati sumus. inde prandio refecti *à l'Escu de France*, perreximus III *milliaribus*, cœnaturi in pago *Pont de chargy*, *à l'escu de France.* Hoc in itinere, quod via regia aquâ pluviali obducta erat, equus, nostras sarcinulas portans, in paludes incidit, nec nisi ei subvenissemus, inde egredi aut se sublevare poterat; ipsimet eramus in vitæ discrimine, accedente nocte obscurissimâ, & vento tempestuosissimo voces auferente; cogebamur pedites esse, quærentes viam manibus, cujus nulla vestigia ampliùs extabant; antecedebat conductor noster pedes mediâ aquâ, sequebamur singuli ordine, sine luce, sine sono; donec tandem multâ in nocte, quæsitis variis viis, ocreisque aquâ oppletis, in dictum hospitium pluviâ madidi veniremus. Hospitalem Baucidem offendebamus & Philemonem, largo foco pro vestimentis exsiccan-

candis, fœno & ſtramine pro ocreis extendendis, pane & vino pro ſtomachò opus erat. his contenti ibamus dormitum.

Sequente luce, ubi pluvia paullulùm ceſſaverat, viâ lapidosâ ad opidulo *Couleuvre*, v mill. vix pervenire licebat. hoſpitium tenue erat, & metus, ne ignis ſingulis momentis illud invaderet; ligna foco appoſita flammas evomebant in caminum, fœno ſuperius circumcirca tectum; unde aquâ continuâ ligna affundebamus, ut ſopitis flammis illo quod adponebatur, frui poſſemus. inſigne iſti diverſorio erat *l'Eſcu de France*. Vix paullulùm ſiccatos, rurſus pluvia à prandio nos occupabat, unde itineris difficultate, ultra II *mill.* progredi non poteramus, divertentes ſub noctem in vicum *Francheſſe*, *au cheval blanc*. Omnia heìc obvia & aperta erant, nulla clauſtra feneſtris, nulla januis repagula. erant in hoſpitio infimæ ſortis homines linum facientes. qui cùm eodem ſub tecto eâdemque penè mensâ nobiſcum manerent, ſarcinulis noſtris metum incutiebant: curâ tamen & in parte vigiliâ omne ſiniſtrum declinatum eſt.

Poſtridie peſſimo à cœno itinere diſceſſimus, venientes circa meridiem *Molinium*, quæ Borboniæ eſt metropolis. VI *milliar.* antequàm urbem ingrederemur, pons *Elavero* ſuperſtratus ſuperandus erat; inde rectà in hoſpitium *au cheval blanc:* quo obſonio & vino benè excepti, volebamus & noctem ibi tranſigere; ſed milite idem iter faciente præmiſſis impedimentis, feſtinandum erat: nec arx, nec urbs à nobis viſæ, neque convictores noſtri Pariſienſes, quod ignoſcendum nobis, compellati. Exercitus erat, Lugdunum petens, omnia, ſi noctem unam morati fuiſſemus, hoſpitia & diverſoria occupaturus;

ita-

itaque præcurrendum, & periculum declinandum erat: vixque poteramus; præiverant siquidem aliquot cohortes, quas in vico *Bessay* III *cum medio mill.* in hospitio *à Sainct Anthoine* sub vesperam offendebamus: ibi omnia conclavia occupata ante adventum nostrum erant; vix uno solùm vacuo pro nobis omnibus; in quo carnes, foco accenso, etiam clàm militibus, pro cœna nostra assabantur. Inde ante diem surgentes, viam cœptam pergebamus, quantum poteramus: Circa meridiem v *mill.* in vicum *Sainct-Geran* delati, vidimus mensorem sive diversoriorum designatorem sequentibus pro cohortibus: ibi caseo & pane contenti nolebamus largiori prandio subsequentem militem exspectare. Vico adstat elegans arx, illustrissimo Hero *Sanct-Geranio*, Palissæ Domino, peregrinantium fautori, parens; quem *duobus inde milliarib.* in *opido Palisse* domicilium suum habere, vespere in cœna *à l'image de nostre Dame* cognovimus. Huc arenosa nos ducebat via adventantes à buccinatoribus ex arcis turre excipiebamur; ita pro more illustriss. arcis herus habet. Opidum, in clivo situm, gibbosâ viâ est ascendendum in diversorium usque. cujus culinam curabant filiæ hospitis amplâ structurâ, lautisque piscibus; ita enim jubebat dies Veneris. Postero die difficilius iter nobis fuit; Montes ascendebamus, alios è longinquo, Sabaudiæ nives ostendentes, præ oculis habentes: multa jocosa interea in comitatu nostro peracta pro lenimine viæ; tandem tamen, relicto post nos conductore, ad opidum *Pasquaudiere* IV *mill.* tetendimus. illic refecti prandio, *à l'image de nostre Dame*, quod invito conductore paraveramus è piscibus lautioribus, rursus iter ingressi sumus, devenientes IV *mill.*

in

in opidul. *Roane*, (Rodumnam Latinis,) circa imam vesperam. ibi priusquàm diversorium *à la teste d'or* ingrederemur, illustris Comes d'Oetingen, qui Lugduno advenerat, pernoctaturus proximo in hospitio, obviam nobis venit. multa ei debebamus à gratiosâ fronte Parisiis antè nobis exhibitâ. itineri secundo vota dedimus submisso cultu, sequenti luce antequàm secessum faceremus. Ligeris fluvius præterfluens hîc pontone trajiciendus erat; mox recto itinere, imò obliquo (errabamus siquidem quandoque, pergere volentes) inexpeditum heîc erat progredi in flexuosâ & montosâ via: aliqui in hospitio, *à la Fontaine*, quod IV *aut circiter* à quiete mill. situm erat, petebant emplastra stomachalia; verùm isti morbo nullus ferè ibi erat medicus, nulla medicamenta; ea propter paratiori appetitu cœnam ut accederent, sine mora, pluvioso licet cœlo, viam rursus repetebant: mox præceps vallis, mox lapidosi montes, nimbi cum ventis ubi dimicare videbantur, prævia se offerebant; in summitate stantes, deorsum & ad latera omnia proclivia habuimus & horrida: de præcipitio pedetentim nos demittentes, per vineta tandem, angustâ satis via, buxo utrimque septâ, III *mill.* in opidum *Tarara* bene madidi deportati sumus, vectoribus bene fessis & jejunis. Hospitio insigne *S. Sebastiani* præfixum erat; joci & ludi intus: equile, cella vinaria, culina, mensa & reliqua curabantur à sequiori sexu; nullum aliud ibi famulitium; sorores erant, quibus hospes ipsa erat mater; singulæ singulis destinatæ servitiis; omnia ex ordine ibant, nec œconomia ejusmodi ulla in omni hoc itinere nobis visa: apparatus erant luculenti & lauti, vina cupita, conclavia ampla & pura, &, quod laudem meretur, æquabili pretio omnia:

omnia: bene hæc ſtomachis ſiccis intus,& veſtimentis madidis extùs quadrabant. Iter ſequenti die antequam ingrederemur, en menſa cibo & vino repleta ſtabat; jubebamur largiter jentare. forte hoſpes cum famulitio ſuo præſciebat tempeſtatem futuram: quippe rubente cum ſole abeuntes augurabamur pluvias mox mox ſequuturas. hæ ſuſpendebantur uſque dum IV *mill.* ad opidum *Breſle* confeceramus, in ima valle poſitum: hoſpites,dum penetraremus, ampliter nos invitare; at animus anhelabat Lugdunum una itione. Opido hoc egreſſis mox præſto erat via clivoſa ex infima valle,longa & glabris ſtrata ſaxis: montis ſupercilium emenſos tegebat nos pluvia;reſiſtebant venti grandine mixti,præcipitatis equis, & ad terram dejectis:metus invadebat nos, ne nubibus implicati (hæ enim denſæ cacumina montium circumvolvebant) vento aſportaremur, ac alicubi explueremur. ipſe conductor viæ experientiſſimus ultima ſequebatur via, vento tantùm-non ſuffocatus. Hoc modo in pagum *la Tour*, unum & med. mill. vecti,in animo habebamus pauliſper quieſcere.verùm anguſtiâ hoſpitii fruſtrà eramus; nulla quippe ligna ſicca, nullæque præſto erant ſerviles operæ. pergendum itaque I *& med. mill.* ad ipſam urbem erat, itinere non jucundo: vehebamur ſiquidem continuo progreſſu in monte ſublimi,unde proſpectus erat in montes remotiſſimos, nubium & pluviarum tantarum cauſas: & licet illi longo ab urbe intervallo diſtarent, circumquaque tamen velut circino ducti, montem, quem perequitabamus, ambire videbantur. Inde longo adhuc flexu ab hoc monte delapſi prono deſcenſu, nec adhuc viſa urbe, ad ipſam portam devenimus; uſque adeò in vallem tota pæne urbs ſe-
pulta

pulta eſt, viatoreſque eludit. Montes excelſi circa mœnia ex omnibus ferè in circuitu partibus ſpectantur, quibus ipſi muri aliquibus locis impoſiti ſunt. In ingreſſu portæ à cuſtodibus nomina noſtra & hoſpitium, quod petebamus, quærebantur: ſcribebam ego illa, iſti ſubſignabant, præmiolo accepto. interea pluvia non ceſſabat. Sinuoſus longo tractu ingreſſus erat, ducens nos per pontem Arari incumbentem. medias plateas lavabat jugis pluvia deſuper per canales cadens, quam penetrando ſuſtinere tenebamur in ipſum uſque diverſorium *au lyon d'Or de la lanterne.* ubi hoſpiti mox ſchedam cum nominibus noſtris in porta conſignatis, ut nos reciperet, offerebam. Ita ſalvi ad primum itineris hujus portum appulimus, moleſtiſſimâ viâ, maximâ in pluviâ. tædium hoc amicus hoſpes *Dn. Chriſtophorus Pregel* facilè levaſſet, niſi triſte nuncium ab homicidio ibi non pridem perpetrato animi morbum auxiſſet. Comites noſtri præmiſerant cum reculis ſervum Pariſiis Lugdunum, quò & tum curru, tum flumine Arari ſalvus venit. in via contraxerat familiaritatem plus æquo fidam cum Gallo quodam, homine nequam & ſceleſto: hic poſteà ante adventum noſtrum, eodem in lecto cum ſervo cubans noctu, gulâ cultro præciſa, vitam ei ademit, fugaque, Magiſtratu & Juſtitia quieſcente, ſibi vitam ſervavit. Exemplum novum, quod moneat, circumſpiciant peregrinantes cum quibus & quomodo converſentur in ignota terra.

LUGDUNUM.

VRbs hæc, quòd principalis totius Galliæ Celticæ eſt, Franciæ fortalitium, ſuprema ſedes totius Galliæ in ſpiritualibus, & officina com-

commerciorum totius mundi: imo, quod æternæ ejus laudi positum sit, si qui sunt numi sigillares Principum, inscriptiones, sepulchra, theatra vastata, balnea, thermæ, aquæductus, canales, aquarum actus, templa antiqua, statuæ, columnæ diversarum formarum, obelisci, pyramides destructæ, tabulæ, vasa, urnæ, lampades, opera emblematica, tessellata, & similia venerandæ antiquitatis insignia; de iis in solâ hac urbe Lugduno plus reperias, quàm in reliquis omnibus junctim sumtis; Urbs hæc, inquam, propterea fusiori calamo à nobis deformabitur, in *externa* & *interna* ejus descriptione occupato; adjunctis suburbanis quibusdam locis.

Externa habebit *etymon* & *nominis derivationem*, variaque *cognomina*, *insignia* & *fundatorem*.

Etymon varium est. Quidam derivant à *lucêre*; quòd in monte posita veluti specula luceat, & inde dicta *Lucdunum* quasi *Lucisdunum*, à *luce*, & *dunum*, quod tumulum significat: quo vocabulo omnia loca montosa & acclivia Belgis vocantur. Lux verò illa est *vel naturalis* à sole; quo versus Senecæ:

Vidi duobus imminens fluviis jugum,
Quod Phœbus ortu semper obverso videt,
Ubi Rhodanus ingens amne prærapido fluit,
Ararque dubitans, quò suos cursus agat
Tacitus, quietis alluit ripas vadis.

vel *artificialis*, à speculo, quod in templo Veneris supra montem arte adeò admirabili collocatum erat, ut è longinquis Sabaudiæ montibus clarè conspiceretur. Quidam à *Lugdo* Celtarum rege, qui primus ante Plancum urbis fundator extitisse dicitur. Quinam à *lugendo*, quasi *Lugubre dunum*; quod ob tot exantlata & repetita incendia, afflictosque incolas, sæpiùs lugere necesse

cesse habuerit; siquidem ab V. C. anno centesimo fatali igne intra unam noctem fuit absumpta, à Planco restaurata, à Severo Albinum prosequente rursus combusta. Quidam à Belgico vocabulo *luck*, id est, fortuna, &, *duno*, id est, colle. Quidam à *Lucio*; eò quod Lucius Plancus restaurator fuisse dicitur; quasi *Luciodunum*. Sed de his omnibus cuilibet sua sit sententia & opinio. Dicta etiam fuit *Maxima Sequanorum*, item *civitas Sequanorum*; (quos hodiè Burgundiones nuncupamus.) quod patet ex antiqua inscriptione in templo D. Petri turri adpositâ:

JOVI O. M.
Q. ALCIMVS VIBICI
FIL. MARTINVS SEQ.
SACERDOS ROMAE ET AVG. AD
ARAM. AD CONFLVENTES
ARARIS ET RHODANI FLVMINA
II. IN CIVITATE
SEQVANORVM.

Non longè ab hac inscriptione extat alia sequens:

MARTI SEGOMONI SACRVM
ANNVVM
VIBICI FIL. MARTINVS
SACERDOS ROMAE. ET AVG.
MVNATIO PANSA COS.
IN CIVITATE SEQVANORVM
GALLIAE HONORES
ET SVIS DECREVERVNT.

Ex his monumentis comparet, Lugdunum fuisse adpellatum Augustam Sequanorum, Provinciam Sequanorum, & Augustam ad confluentes Araris ac Rhodani.

Insignia

Insignia urbis sunt Leo : unde urbi nomen mansit Gallico idiomate *Lyon* ; quod Imperator Cæsar, sub quo urbs funditùs erat deleta & rursus cœpta reædificari, ei indidit, dum cogeret inhabitantes ut pristino nomine mutato & abolito hoc nomen urbi imponerent, quod usque huc mansit.

De *Fundatore* urbis primo licet nihil certi habeam quod adponam, constat tamen è verbis Plutarchi, L. Munatium Plancum, nobilem sub Augusto Imperatore oratorem, Ciceronisque auditorem, cùm vel urbs antiquitate esset collapsa, vel alioqui obscurior ad ruinam tenderet, eò coloniam deduxisse ; ita scribentis : *Ibique nunc Lugdunum est celeberrima Galliæ urbs, quam longis postea temporibus à Planco Munatio conditam fuisse accepimus.* Munatii hujus Planci spectata fides, eruditio, & authoritas tanta erat apud Cæsarem Augustum, ut eum, devicto Pompeio, abiturus in Hispaniam, urbi Præfectum unâ cum Antonio constitueret. Hic ipsus est Plancus Ciceroni in Epistolis familiaribus familiaris, licet ab ipso Cneus adpelletur ; error est qui non tollit historiam, licet in nomine variatio sit. Missus est postea à Cæsare legatus, & factus proconsul in Gallia, ubi titulum Consulis à Senatu adeptus est. Causa verò duplex subest hujus in Galliam ablegationis. Altera est, cùm in omnibus potentibus urbibus cives opulenti & potentes non vivant sine suspicione, quasi ungues suos in viscera civium, potentiam in suppressionem illorum, convertere velint, idem accidit Romæ, ubi Senatus metuebat à Lepido & Planco, quorum facultates erant amplæ, & vis magna in milite numeroso: ea propter, ne vel ambitione reipub. vel æmulatione sibimetipsis nocerent, & ita decremen-

tum

tum urbi accederet, visum est Senatui, eos ablegare in Galliam, condendæ urbis ergò & deducendæ coloniæ. Altera est sita in Allobrogum eruptionibus, rapinis ac latrociniis, dum non contenti sua regione, ex Alpibus venientes, in Narbonenses & Viennenses irrumperent, horumque urbem, unde nomen illi Vienna Allobrogum venit, occuparent. Senatus isti nodo cuneum quæsiturus, cogitavit de Viennensium tutela, qui propter vicinitatem & commoditatem loci ad Araris & Rhodani confluentes se receperant: jubens Plancum, eò coloniam ducere, anno V. C. IↃ CC XI; imperii Augusti II: annis ante Christum natum XLI. quo tempore ab eodem Planco Augusta Rauracorum propè Basileam, olim celebris nominis urbs, condita fuit, teste inscriptione Cajetana in regno Neapolitano:

L. MANVTIVS. FIL. L. N. L. PRON. PLANCVS.
COSS. ITER. VII. VIR, EPVLON. TRIVMPH.
EX. ROETIS. AEDEM. SATVRNI. FECIT.
DE. MANIBVS. AGROS. DIVISIT. IN. ITALIA.
BENEVENTI. IN. GALLIA. COLONIAS.
DEDVXIT. LVGDVNVM. ET. RAVRACVM.

Hæc brevius habet Dion Cassius, lib. XLVI hist., dicens: Senatores Lepidum ac L. Plancum, timentes, ne hi quoque se Antonio jungerent, miserunt ad eos, qui dicerent, nihil jam eorum rempubl. opus habere: ac ne quid sinistri suspicarentur, facinusque aliquod perpetrarent, jussi sunt à Senatu iis, qui quondam Viennâ, quod est opidum Provinciæ Narbonensis, ab Allobrogibus expulsi, ad confluentes Araris Rhodanique fluviorum consederant, urbem concedere. Itaque illi subsistentes, Lugdunum, quod olim vocatum fuit Λουγούδουνον, ædificarunt, &c.

Inter-

Interna deſcriptio habebit *Materiale* & *Formale.*

Materiale conſiderabimus *primò* in ſitu, reſpectu *aëris*, qui hyberno tempore nubilus utplurimùm; unde pluvioſo cœlo maximam partem hyemis hîc tranſegimus; æſtate verò non item. Reſpectu *ſoli*, magna eſt *amœnitas* & *fertilitas*. *hæc* in frumentis, fructibus, uvis, præſertim moſcatellinis, in gregibus & armentis, volatilibuſque conſiſtit; quæ omnia abundanti penu menſis convictorum inſerviunt. *illa* in loci genio & poſitu, in pratis valloſis, hortis, vineiſque non paucis, quas colendi Imperator Probus Lugdunenſibus circa annum Chriſti CCLXXX veniam dedit: hoc ex indultu milites plantarunt vites, ex illis in monte Couzon collegerunt vinum, vino Choo non abſimile; unde & monti nomen manſit. Reſpectu *fluminum*; quæ ſunt *Araris & Rhodanus.*

Araris è monte Vogeſo ad Lotharingiam originem habet; & per Heduos & Sequanos transiens, nobiles Burgundiæ civitates, Divionum, Auguſtodunum, Verodunum, Matiſconam alluit; diſcriminanſque ab invicem Comitatum ac Ducatum Burgundiæ, Lugdunum intrat; idque advectis navibus, mercibus frumentoque onuſtis, ditat; tandemque ad extremum civitatis, in duas partes diviſæ, cum Rhodano ſe conjungit, nomenque amittit. Gallis dicitur *Saone*; Latinis quibuſdam *Sagona*, à *ſanguine*, quo totus fluvius rubuiſſe dicitur, cùm Julianus apoſtata cruentâ perſecutione martyres morti daret. Unde Gregor. Turonenſis ipſam urbem dicit dictam nobiliſſimam, quòd martyrum ſanguine fuit illuſtrata.

Rhodanus alter fluvius eſt, de quo Pompon. Mela,

Mela lib. II: *Rhodanus non longè ab Istri Rhenique fontibus surgit: deinde Lemano lacu acceptus, tenet impetum, seque per medium integer agens, quantus venit, egreditur. Inde contra in occidentem ablatus, aliquandiu Gallias dirimit. Post, cursu in meridiem abducto, hac intrat: accessuque aliorum amnium jam grandis & subinde grandior, inter Volcas & Cavarras emittitur.* Verè ita est; non mutato colore lacum Lemanum prope Genevam penetrat: mox ad pedem montis Juræ, ubi nunc Clusa, se abscondit in terræ recessus, aliquotque inde milliaribus placidus egreditur, Lugdunumque descendit; ubi insulam cum Arare junctus constituit. Insula verò ista facta est, cùm prima urbis fundamenta jacerentur, antequàm Plancus ea in vicinos montes transponeret: dicta aliquibus *Chersonesus*: quæ ex duorum istorum fluminum concursu & mutuo complexu repræsentat insulam Δ Ægypti, quam Nilus divisus in partes secat: differt tamen in eo, quòd illius unum latus à mari claudatur, & amnium concursu cogatur; hujus verò alter terminus inter amnes à difficilibus & asperis montibus finiatur.

Uterque fluvius suum habet *pontem* & *munimenta*; quæ videbimus.

Pons Arari instratus, totus est lapideus, longitudine latitudineque conspicuus, arcuum IX, quibus ulterior & citerior urbs coït. Lignum Crucis erectum tali inscriptione videtur, licet mancâ:

D. M.
SEVERI. G. FIL.
VALERINAE
C. MEMMIVS SEVE-
RIANVS FEL.

N Porta

PortaNisiero proxima in eodem ponte talem habet inscriptionem:

L. BESIO SVPERIORI
VIROMNDE Q. R.
OMNIBVS HONORIBVS
APVD SVOS FVNCTO
PATRONO NAVTARVM
ARARICOR ET RHO-
DANICORVM PATRONO
CONDI ET
CONSISTENTIVM
ALLECTARIAE GALLIARVM
OB ALLECTVRAM FIDELI-
TER ADMINISTATAM
TES PROVINCI GALLIARVM.

[*Allectura* antiquitus officium erat, quo cognoscebantur lites mercatorum in re fluminum: derivatione deductâ ab *allego*.]

Pons *Rhodano* instratus ad finem civitatis, totus itidem lapideus est, firmæ & prægrandis molis, arcuum XIX amplorum: opus structurâ superbum. cui Crux lapidea imposita denotat limitem territorii Lugdunensis & Delphinatûs. In hoc ponte Andragotius, à Maximo Tyranno magnâ pecuniæ summâ ad hoc facinus conductus, Gratianum, Valentini I filium, Principem pium, qui Ausonium præceptorem ad consulatum evexerat, occîdit: de quo Sozomeni verba sunt lib. IV: *Andragotius impetu continuo Gratianum persequens, Lugduni pontem transiturum comprehendit, & occidit, anno Christi* CCCLXXXIII.

Munimenta Araris sequuntur, ad sinistram ripam locata:

Henrico IV regnante, pace vigente, præfecti Coss. Cossque urbis Lugduni

Ara-

Ararim extra alveos prorumpentem cinxerunt, vallarunt hac eleganti ſerie, ut in poſterum ſint portus, Mercatorum commoditati, Nautarum ſecuritati, Urbis ornamento, Populi oblectamento. incept. anno M DC VI. perfect. anno M DC IX.

Ad eandem ſiniſtram ripam alia tabula nigro è marmore poſita eſt, obvia ſecundo flumine deſcendentibus è caſtro *Pierre ſcize:*

En l'an M DC XXII, *du regne de Louys le Iuſte* XIII, *Roy de France & de Navarre; Meſſire Charles de Neufville, Seigneur d'Alincourt, Marquis de Ville-Roy, Comte de Bury, &c. Conſeilleur de ſa dicte Majeſté en ſon conſeil d'Eſtat, chevalier de ſes ordres, Capitaine de cent hommes d'armes de ſes ordonnances, Seneſchal de Lyounois eſtat, Gouverneur & Lieutenant General pour ſa dicte Majeſté en cette ville pays de Lyonnois, Foreſts, & Beaujolois; par le ſoing & vigilance de nobles, Pierre de Seve, Conſeilleur de ſa dicte Majeſté, Preſident en la Seneſchauſſee & ſiege Preſidial de cette ditte ville, premier Preſident en Parlament de Dombes, Prevoſt des marchands; Iean Guignard, Conſeilleur de ſa dicte Majeſté, & Contrerolleur General du taillon au dict Lyonnois; Claude Navergnon, Bonaventure, Michel, & Louys Landry, auſſi Conſeilleurs de ſa dicte Majeſté au dict ſiege Eſchevins de cette dicte ville, & aux deſpens des deniers communs & d'octroy d'icelle, ce quoy des long temps commence, pour la communauté publique a eſté paracheve.*

Rhodani munimenta ad ejus portam talem habent inſcriptionem, muro adfixam:

Du Regne & par le commandement du tres-

Chrestien Roy Louys, troiziesme de ce nom: & par l'authorité & le soing de Meßire Charles de Neufville, Seigneur d'Halincourt, Marquis de Villeroy, Comte de Bury, &c. Chevalier des ordres du Roy, Conseilleur en ses conseils d'Estat & privé, Capitaine de cent hommes d'armes de ses ordonnances, Seneschal de Lyonnois, Forests & Beaujolois, cette ville du tout ouverte depuis la reviere de Saosne jusques icy, a esté fermée par cette cloture & fortification, achevée en l'an mil six cents vingt deux.

Eadem ferè inscriptio eidem muro alio loco adposita est, mutatis solummodò circa finem aliquibus verbis, nimirum ut loco verborum: *Depuis la reviere de Saosne*; sequentia ponantur: *Depuis le bastion Sainct Clair jusques, &c.*

Ita fuit primum Materiale respectu situs: sequitur *alterum*, respectu *ambitûs urbis*; qui, ut experientes notarunt, est sex milliarium & xxix perticarum: sat ampla circumferentia, quòd intra ipsa mœnia ac claustra sua continet complures areas, hortos ac vineas.

Tertium *Materiale* videbimus *in partibus*; iisque vel *externis*, vel *internis*. *Externas* facimus *castella, portas, mœnia*, &c.

Castella tria habet, *la Pierre Scize*, *Sancti Sebastiani*, & *S. Clari*.

La Pierre Scize ultra Ararim insigne est castrum, positum in summo monte supra petram durissimam, & quasi incavatam, muris suis & propugnaculis firmiter circumdatam, ita ut ex hac rupe tormentis bellicis facilè hosti via ad urbem intercludi possit. Castrum hoc nobilitatum est Ludovici Ducis Mediolanensis captivitate, anno cIↄ Iↄ; qui, spectante Ludovico XII, solus cum famulo dum huc duceretur, dixit: *O for-*

O fortuna inconstans! heri centenis hominum millibus imperabam; hodiè vix unum habeo servum. quasi cum Comico dicere vellet:

Fortuna humana fingit, arctatque ut libet:
Me, qui liber fueram, servum fecit, è summo infimum,
Qui imperare insueveram, nunc alterius imperio obsequor.

Clarum item est à custodia Nemorosi Ducis, quam *è Botereo, lib.* 11 *Comm. Gall. p.*147, huc ponemus. *Diximus, Nemorosum Ducem à Lugdunensibus in* Petræ Scissæ *scopulo captivum factum, (qui Lugdunum non viderint, audiant, esse rupem, olim ad invertendum Ararim eique novum alveum faciendum diffectam; unde vocatur illa) vivo & scrupeo saxo in acumen exurgit, ut deorsum despicientibus altitudo terrorem faciat. In ergastulo rupis plus novem mensibus servabatur pervigili civium custodiâ, vices alternantium: nec enim à milite vel exteris fides erat. ille morbum simulat; decumbens in lecto, custodes silere, nec quieti esse molestos, jubet. proximo triclinio semotis custodibus, oscitantibusque in fabulis, in alea, ac hujuscemodi ludicris quibus tenebræ falluntur, fiduciâ morbi; proripit se stratis, lixæ & gregarii habitu; mentitur se alium; lasanum, quo lotium excipitur, sumit; (ecquis enim custodum credidisset, Principem, ex materno genere regii sanguinis, ad hæc olida velle demitti? fecit tamen, cùm ex re qualibet libertatis odor bonus sit;) perque satellitium personatus ignotusque pergit in latibulum; ex quo per muri hiatum, à coquo factum, fune innexo se demittit, innoxiè dilapsus. ex familia foris duos præsto habuit, à quibus ad equestrem cohortem deducitur, quam Marchio Sanforlinus frater ad excipiendum miserat. hinc Viennam digreditur. Lugdunenses ut custodiâ dila-*

ipsum intellexerunt, ab eo sibi plurimùm metuunt, &c.

Alterum *castrum est in monte S. Sebastiani* positum, situ amœnissimo, defensionique urbis oportunissimo: defendit enim superiorem urbis partem, omnemque accessum per Ararem hosti intercipit; & Sabaudiam versus, muris fossisque munitum; ita ut hostis ab omni latere excipi & abigi possit. Structores hujus castri fuerunt Comites S. Joannis; idque *tribus* subdistinctis *propugnaculis* formarunt. *Primum* tres continet areas pro milite numeroso excipiendo; supremam, mediam & infimam. In mediam primus fit ingressus. cæteræ angustiores sunt. in illa militum præsidiariorum est domicilium. ex hac via ducit angusta, interque duo saxa excisa, passuum XXXVI, ad aream infimam, amplam, longam pass. L, latam XIIX, formâ qnadrangulari; habentem murum IV pass. crassum. Isthinc descensus est CVI passuum, antequam in VII cameras spatiosas & longas subterraneas devenias: sufficiunt hæ commeatui multo abscondendo, capaces vel IV cIↄ hominum. Ab his repedandum in mediam aream; è qua aliâ viâ itio fit in supremam, eadem ferè amplitudine quâ infima: sub hac, in ipsis terræ visceribus, alii sunt fornices, prioribus minores & angustiores. *Alterum* propugnaculum, communiter Sancti Sebastiani dictum, elevatum magis est primo, ita constructum ut inferius sub eo positum ex obliquo inde possit defendi. Murum habet XV pedum crassum, anticâ parte magis protuberantem; structura interior constat multis fornicatis meatibus. *Tertium* dicitur *la grenoüille*, altius secundo, quod defendere potest, prominensque ut ex obliquo id magis defendat; triplices subterraneos habens

bens meatus. Hujus muros exteriores rex demolitus est, ne, si forte vacuum ab hoste caperetur propugnaculum, id ei inserviret in urbis detrimentum & ruinam. Eodem modo Carthusianorum fabrica regis jussu & studio securitatis intercepta est; ædificarant enim Carthusiani non procul ab hoc castro monasterium suum; sed potiùs cœperant tantùm; verùm nimis religiosum; ita enim id murorum circumductu firmare volebant, ut non locus precibus destinatus, sed castrum ad obsidiones sustinendas accommodatum videretur; Inhibuit igitur rex, & ab opere cœpto quiescere jussit.

Tertium castrum nomen *habet S. Clari*, ad Rhodanum situm, munitum quidem, sed priori cedens. *Portæ urbis* numerantur VI: *la porte d'Aisnay*; *la porte du Rhosne*; *la porte S. George*; *la porte S. Sebastien*; *la porte Veze*; *la porte S. Iust*. Porta Athenaica, ducens ad confluentes Rhodani & Araris, habet hanc inscriptionem:

Quà Rhodano fert dives Arar, qui dividit Orbi
Alter opes, nova quà facies assurgat Athenæ,
Annibal Ausoniæque acies & castra loquuntur,
Sub fido Francorum oculo custode Leonis.

LVDOVICO XIII regn.
Maria de Medicis matre regent.
Carolo de Neufville D. D. Halincourt
Prorege meritiss. Baltas. de Vilars
D. de Laval. mercat. Præfect. illm.
Alcy. Boulliod. Hor. Cardon. CL.
Pellot. Ant. de Pure
Coss. Ann. CIↃ IↃ CXI.

La porte du Rhosne ducit in Delphinatum per suburbium *la guillotiere*; cujus hæc est inscriptio:

En l'annee M DC XIX, & le IX du regne de Louys XIII, roy de France & de Navarre, Messire Nicolas de Neufville, Marquis de Villeroy, gouverneur, noble François de Merle, Provost de marchands; Alexandre Cholier Octavian. Vanelle, Philippe Sene, Benoist Bezern, Eschevins, ont pour la commodité & seurté du public faict rebastir ceste porte.

La porte S. George, est ad latus palatii archiepiscopalis; ad quam legitur sequens monumentum Romanæ antiquitatis:

NVMINIBVS
AVGVSTORVM
LEENIVS RVFFVS
ET LEENIVS
APOLLINARIS
FILIVS.

La porte S. Sebastian ducit Genevam: la porte Veze, Bituriges; la porte S. Just Tholosam; ante hanc *lapis* est magnæ molis, immensi ponderis, qui ita in æquilibrio positus, ut vel puer ipsum minimo digito movere possit & faciat tremere. Est quod notes; in omnibus portis excubiæ Germanorum maximam partem locatæ sunt, quæ diligenter inquirunt, si quæ bona ab adventantibus importantur gabellis digna; hinc fuge dolum & pœnam.

Mœnia urbis sunt fortissima, &, sicubi lacera, non solùm restituta, sed fortiora reddita; testantibus hinc inde Inscriptionibus, quarum hanc tantùm placuit adponere:

En l'an-

En l'annee M DC XI, *le premier du regne de* Louys XIII, *roy de France & de Navarre, & de la regente de la royne sa mere, Marie de Medicis, par leur commandement, & par le soin & de l'autorité de Meßire Charles de Neufville, Seigneur d'Halincourt, Chevalier de deux Ordres de sa Majesté, Capitaine de cent hommes d'armes de ses ordonnances, & son Lieutenant general es pays de Lyonnois, Forestz & Beaujolois, la ville de tout temps ouverte de ce costé a esté fermee par ceste fortification, faicte depuis icy jusques au Rhosne.*

Aureis litteris hæc sunt inscripta muro interioris fossæ, ubi cuniculorum est habitatio.

Internæ urbis partes sunt *plateæ* & *ædificia.*

Plateæ sunt angustæ & immundæ, unde fœtor non exiguus. Ædificia iis inædificata non sunt vulgaris ordinis; alta, ut aër sanus ea perflare possit. Tria verò sunt quæ formam eorum deturpant: nimirum 1. *canales lignei* de tectis in medias plateas exporrecti, pluviam in prætereuntes evomentes, vestesque inquinantes. 2. *Fenestræ* è papyro, cui oleum inductum, factæ, quæ funiculo sursum deorsumque attrahuntur. 3. *Domus*, quarum frontispicia, laterculo crudo, nullâ calce sunt vestita. Hæc singula junctim ubi adspicis, præsertim in fœtidis plateis, non te diu sistent aut morabuntur. Plateis adnumero *areas*; quæ speciosæ in hac urbe & frequentes. quarum nomina tantùm adjiciam. Amœnissima est *la belle cour*, ad pontem Rhodani; in qua ludus est *palemaille*, *equile gubernatoris*, & *sphæristeria*. ibi in domo elegans hic versus:

Fortunæ prudens aciem fortisque retundit.

Altera, *de Confort*; in qua pyramis variis linguis vestita, inque honorem Henrici IV erecta. ibi ad

ædes quaſdam nigris litteris Rhodani & Araris effluvium notavi;

L'an 1570, *& le dimanche, troiſieſme jour de decembre, environ onze heures du ſoir, le Rhoſne & la Sochne ſe ſont aſſemblés en la place de Confort, au coing de la maiſon appellee la Tour; & l'onzieſme jour du dict mois le Rhoſne eſt remonté au dict coing.* Tertia, *le Terreau.* Quarta, *des Cordeliers.* Quinta, *de S. Niſier*; quæ foro olitorio inſervit. Sexta, *de S. Pierre.* Septima, *de la Grenette.* Octava, *le change*; ubi mercatorum burſa. Nona, *de la Doüane.* Decima, *de la Roche.* Undecima, *de S. Iean.* Duodecima area; ubi ſupplicium aliquot mille martyrum verſus fanum S. Juſti; ubi Crux poſita, *la Croix decoulee* dicta.

Ædificia *ſacris & politicis* uſibus deſtinata nunc à nobis videantur.

Inter ſacra illuſtre *eſt templum S. Iohannis*, ultra Ararim. cujus videbimus *ſtructuram* & *Canonicos.* Structura eſt ampliſſima, elegantibus illuſtrata ſacellis; inter quæ eminet *ſacellum Borbonii*; ubi Carolus è marmore ad ſiniſtram: Modò Ludovici XIII regis Gall. & Mariæ Med. regiæ matris ibi effigies. In ipſo antico templi ingreſſu grandis porta eſt, cui IV *lepores* affabrè ſunt inciſi; ſingulis binæ ſunt aures, & tamen in univerſum IV ſaltem numerantur: hoc artificium ſi non obſervâris, ſunt qui negare audent à te templum viſum. *Ioannis Baptiſtæ*, templi patroni, ſtatua è marmore candido mox ad introitum conſpicitur: reliquis ſtatuis circumcirca poſitis capita truncata ſunt, motibus ultimis bellicis. *Columnæ* templi ex Auguſti ethnico templo huc deportatæ dicuntur. In templi medio, *ſub ligno crucis*, altare verſus, aurea hæc legitur inſcriptio:

QVOD BELL. CIVIL. LICENTIA
FOEDE DISIECTVM FVERAT·
D.O.M. PROPITIO CAN. ET COM.
LVGD. REST. AN. M D LXXXV.

Docet hoc lemma graviſſimas clades, quibus & Hugonottæ & Pontificii ſeſe mutuò confecerunt, poſtquam anno cIↃ IↃ LXII religionem ſub ſanguinolentis regibus defendere cœpiſſent. Videtur in eodem templo *horologium*, monſtrans horas, dies, menſes, curſum ſolis & lunæ; ibi, in loco ubi leo movens linguam, addita inſcriptio, docens Reformatorum ardorem deſtruendi pontificia templa:

HOROLOG. HOC, AN. cIↃ IↃ LXII impiorum rabie corruptum & deformatum, cIↃ IↃ XCVIII, Dei miſericordia, & reg. invictiſſ. Henrici IIII virtute, pace partâ, fauſto & inſigni Comit. ac Canon. Lugd. reſt. curaverunt.

Vexilla ibidem ſuſpenſa videas, trophæa Ledigerii, quæ Sabaudo redempta, regique oblata, hujuſque juſſu heic ſervata ſunt. *Oſſa Cypriani* martyris, à Carolo Magno huc apportata, dicuntur hîc aſſervari. Si placet *campanam* è metallo puro fuſam videre, aſcendes gradus CLXIIX è medio templi. Ibidem *arcui ſepulchrali*, penes portam *la Froc*, dextrorſum, talis ineſt inſcriptio:

Bonæ memoriæ & ſpei æternæ, ſpiritu quoque incomparabili Feliciæ Minæ, fœminæ rariſſimæ caſtitatis exempli, affectionis plenæ erga omnes homines, JULIVS PRIMITIVS D. E. C.C.C.C. AVG. LVG. conjugi incomparabili, quæ vixit

ann. XXXII, menſ. V, dies IV, ſine ulla querela, ſibique, vivus fecit & ſub aſcia dedicavit.

Primitius hic conjugis ſuæ denatæ maritus, fuit unus è ccc auguribus, qui urbem antiquitus inhabitabant in loco penes Auguſti templum, quorum officium erat vaticinari.

Templo huic Johannitano contigua eſt *Aula Archiepiſcopalis*. Portæ exteriori inſignia Papæ Urbani VIII ſuperſtant, quæ anno cIↃ IↃc XXV eò locata, cum Franciſcus Barberinus, legatus Papalis, in Galliam ad regem iturus, hùc diverteret: Tres apes ſunt ſubtus:

Sugite nectareo madidantia Lilia rore,
Delicias pacis ſugite, pacis aves.
Sugite pacificis volucres in floribus: Orbem
Nam condire ſuo Lilia melle queunt.

Ibi, ad ſiniſt. ingreſsûs, Papa, tenens claves ſiniſtra; & benedictionem dans dextra, habitu Papali, ſedem ad menſam; cui corona regalis impoſita;

Eris corona, gloria in manu Domini.

Subtùs:

Invitant croceis halantes floribus horti.

apes ſunt, lilia circumvolitantes.

Ad dext. ingreſsûs, Rex Galliæ, dextra tenens gladium, cum corona Papali; ſiniſtra ſceptrum, cum globo appenſo, habitu Regali:

Pro domo Domini.

Subtùs:

Altus amor florum & generandi gloria mellis.

apes ſunt roſas circumvolitantes.

In hac

In hac ipſa archiepiſcopali aulâ, ut & in vicinâ areâ, & regio carcere, famoſiſſima illa & deteſtanda laniena, anno cIↃ IↃ LXXII, ſacro Bartholomæi, Pariſiis, morte Coligniì & clade Condæi cœpta, poſtmodùm Lugduni peracta eſt. XXVII auguſti dies erat, anni modò dicti, cùm primùm Mandelonius Lugdunenſis præfectus de laniena Pariſienſi certior fieret: hic mox XXIX aug. die, omnes euangelio Chriſti addictos & profitentes, edito tùm edicto, tùm violentâ manu crudeliſſimam ad carnificinam rapuit. Carnifex ordinarius, cum aliquibus militibus, ad alios mactandum conductis, in aulam & palatium archiepiſcopi adducitur. Ibi carnifex, atrocitate tantæ crudelitatis perterritus, publicè negavit, ſe quidquam violenti contra homines illos facturum, niſi, priùs illi ordinariâ ſententiâ per judices latâ damnati in manus ſibi traderentur: hoc niſi fieret, de aliis ſibi proſpicerent homicidis, qui fortè non pauci in urbe invenirentur. Quo dicto & milites ſecum adductos abſterruit à cruentâ hac intenſione: hi enim, cùm à captivis nunquam læſi eſſent, nec eos ob aperta crimina judicio convictos viderent, apertè dicebant; Indignum fore, tam ſanguinolento & ferino auſu contaminare arma, quæ nobilitatis & virtutis ſint teſtimonia. Ita macellum hoc ſuſpenſum eſt, uſque ad horam II pomeridianam; quâ ſclopetariorum præfectus, *Clou* dictus, adductâ audaciſſimâ perditiſſimâque hominum colluvie, aulam ingreſſus; quibus cum furiis ſuis, pauculo tempore, CCC L ibi detentos fruſtillatim ſecuit, confodit. Inter occiſos fuit Franciſcus du Couleur, dictus Boſſu, mercator, cum binis filiis, quos conſolando conſtanti oratione ad martyrium erexerat; eoſque ab ictibus carnificum, ſe-

met ipſe iis objiciens, defenſurus, ulnis ſuis amplexus eſt: filii nec minùs patrem ab imminentibus ictibus, corporum ſuorum objectione viſi fuêre defenſuri: ita mutuo amplexu hærentes, pater & filii, finitâ lanienâ, inventi ſunt. Quid ampliùs? mactatos ſepultura judicabant indignos; nihilominus ne aër ex fœtore ſanguinis & corporum inficeretur, metus erat: eapropter maximam eorum partem in præterlabentem Ararim conjici concluſum fuit. Dum fex populi occupata eſt in præcipitandis interfectis, ecce pharmacopola ſuperveniens, modum oſtendit, quo è pinguedine corporum argentum poſſet colligi. vulgus aſſentiebatur; ſelectaqne fuêre obeſa & magis pinguia corpora; quibus diſſectis omnem pinguedinem abſtraxerunt, collegerunt, libramque tribus albis vendiderunt. Vide *Thuan. lib.* LII, *pag.* 165, *& ſeq.* Deteſtati ſunt multi è Pontificiis in Delphinatu, Provincia & Languedocio hanc Lugdunenſium crudeliſſimam lanienam, cadavera Rhodano ſecundo devecta ſepulturæ mandantes. Duæ verò ſunt hujus laniena crudeliſſimæ actiones deteſtabiliores: nimirum; primò, quod multi è Pontificiis auctores & incitatores fuerint, ut ipſorum fratres, conſanguinei & conjuncti trucidarentur; ſecundò, quod, poſteaquam à captivis, quidquid libuerat, abſtuliſſent, mox eoſdem contra datam ac juratam fidem interfecerint. In hanc euangelicorum truculentam necem noluiſſe etiam conſentire dicuntur Canonici in æde Cæleſtinorum heîc Lugduni. Aliud hujus crudelis facinoris teſtimonium adhuc hodie extat Lugduni, ubi non procul à templo Spiritus ſancti, cùm ad mœnia Rhodano adpoſita deſcenditur, in ipſo muro relictum eſt foramen, per quod trucidati Reformati

mati anno cIↃ IↃ LXXII in præterfluentem Rhodanum abjecti ſunt. Verùm eſt Deus, qui, quæ nos gerimus, audit & videt; huic vindicta innocentis ſanguinis relinquenda. Videamus CANONICOS hujus templi; qui titulum Comitum obtinent; uti Decanus titulum Ducis. Olim ſiquidem Lugdunum forma Comitatus regebatur; primuſque Comes ei fuit Armentas. de quo Gregorius Florentinus: Armentarius, dicit, Comes urbem Lugdunenſem judiciaria poteſtate gubernabat. Deinde à Lothario Galliæ rege, Mathildi ſorori, cùm eam duceret Cunradus filius Bozonis, II Regis Burgundiæ, donatus eſt Comitatus Lugdunenſis. qui poſtea ſucceſſione temporis pervênit ad hos Canonicos dono Burgundico. quamquam ſunt qui dicant, eos titulum Comitum geſtare ab emptione Comitatus Foreſtii. Illud certum eſt, quòd à Comitatu hoc multæ diſcordiæ ortæ fuerint inter hoc Canonicos & cives Lugdunenſes; dum illi autoritatem ſuam & poteſtatem extendere in cives voluêre; hi verò rurſus omne imperium recuſare. Supremus paſtor eſt archiepiſcopus, totius Galliæ primas; cujus curia eſt etiam ſuprema per omnem Galliam in negotiis ſpiritualibus.

Sed diu ſatis hîc fuimus: luſtremus *templum Franciſcanorum*, Ordinis minimorum, quod ante annos aliquot triginta noviter è fundamentis erectum eſt. Ad dextram templi portæ depictus eſt S. Franciſcus, Ordinis auctor; cum inſcriptione: *S. Franciſcus de Paula, Ordinis fratrum minimor. inſtitutor. Beati immaculati in via. Pſ.* CXVIII. Non procul ab hoc monaſterio habitavit JULIANA HISPANA, virgo nondum XX annos nata, Latinas, Hebraicas, Græcas, Hiſpanicas, Italicas, Gallicas linguas docta, imò in Logi-

Logicis, & Philosophicis sic versata, ut disputationes publicâ cathedrâ defenderit.

Hinc ascendamus *templum* S. JUSTI; quod conventuale est; olim civico furore multùm dirutum. In hoc ostensus nobis fuit unus ex infanticidio Herodis reservatus infans. Juxta hoc templum inventum olim dicitur hoc epitaphium, laminæ æreæ inauratæ incisum; cujus auctor comparet fuisse Christianus:

DEO INVICTO
AVR. SECVNDO
NIVS. DONAVS
FRVMENTAR
G. ET COMMENAVS
V. S. L. M.

Ascendamus porrò ad *templum* S. IRENAEI, quod sub ultimum urbis pinnaculum ad Ararim situm est. Ipsum ædificium rudera ac monumenta nil nisi antiquitatem ethnicismi, sed & Christianismi, docent. Nomen habet à S. Irenæo, II apud Lugdunenses episcopo, ut testantur Historici Lugdunenses Paradinus & Rubys. Hic Photino, qui primus fuerat heîc episcopus, ætate jam gravi coadjutor factus & collega, tandemque successor, anno Christi CLXVII; annorum Imperii M. Aurelii & L. Veri quinto. In templi cœmeterio è jaspide columna videtur, cum hoc monumento:

D. M.
ET MEMORIÆ
ÆTERNÆ
CVAIIN CENV.

Non procul inde prolixum monumentum, antiquis Romanorum characteribus, saxo ingenti inci-

incisum; cujus præter principium (CONIVGI —— GISSIMAE) nihil assequi potui; cætera vetustate exesa, non nisi aliquot syllabas aut mutilas voculas continebant. Ibidem lapis quadratus cum inscriptione:

D. M.
SEX. COSSVTIO
SEX. FIL QVIRIN
PRIMO EMERITO
EX COHO XIII VRB
T. SILVIVS HOSPES.

Intranti templum è regione ara opposita erat; cui superjacet lapis, qui dicitur pars columnæ ejus, cui Christus alligatus fuit, cùm à militibus flagellaretur. Ibidem circum illam aram monachales versus leguntur in Irenæum & cæteros martyres, qui sub Q. Septimo Severo circa annum Christi c xcIIX, quo tempore Tertullianus vixit, passi sunt:

Ingrediens loca tam sacra, tam rea pectora tunde,
Posce gemens veniam, lacrymas hîc cum prece funde.
Præsulis hîc Irenæi turma jacet sociorum,
Quos per martyrium deduxit ad alta polorum.
Istorum numerum si nosse cupis, tibi pando;
Millia dena novém-*que fuerunt sub duce tanto.*
Hinc mulieres & pueri simul excipiuntur,
Quos tulit atra manus, nunc Christi luce fruuntur.

XIX cIↃ verò hi martyres non in ipso templo, sed sub eo in subterranea concamerata cella jacent sepulti. Duas ibidem videre habes arcas. Altera earum dicitur sepulchrum Irenæi, sine omni

omni interprete, præter has litteras: HIC IACET PETRVS. Altera S. Polycarpi. Verùm ex hiſtoriis ſcimus, eum Smyrnæ in Græcia, ſub M. Antonio, ſupplicio adfectum fuiſſe, cùm DEO annos LXXXVI ſerviiſſet. niſi igitur per reliquias oſſium huc tranſportatorum hiſtoriam velant, vix veritati locus erit. Inſuper in cœmeterio pluria ethnica ſunt monumenta, è ſaxis ſtructa.

Templum in colle *la Forviere* exiguum eſt, & in honorem *Thomæ de Aquino* exſtructum; quod etiam dicitur *Noſtre Dame de Forviere*. Alit X Canonicos; quorum domicilia cum hortis non in loco inamœno ſita ſunt. Olim erat Veneri, ſumtuosâ ſtructurâ, ſpecioſoque ornatu, dicatum. Prope id hæc inſcriptio videtur:

D. M.
CACV ROM
SATTONIS
TREVERI
ANNOR
XVII
SIMILIS
TVNC VIVVS.

Penes templum *areola* eſt, cui ſi inſtas, Lugdunum omne oculis emenſuras, ut & bonam Delphinatûs partem. Inde in *vineam* amplam itur, ubi antiqui *theatri rudera* & veſtigia, quæ à Prætorio & Palatio Auguſti adhuc ibi ſuperant. Habitavit ſiquidem Auguſtus Lugduni tres fere annos, dum eò iter ſuſciperet anno V. C. IϽCC XXXVII, L. Domitio Ænobarbo & P. Cornelio Scipione Coss. quod fuit anno imperii ſui XXVII. Cauſa verò ſui Româ diſceſsûs dicitur fuiſſe, ut nimiâ

nimiâ ſui Romæ morâ & manſione odium populi evitaret; vel, ut ſuſpicionem amoris, quem cum Terentia alebat, declinaret: vel, ut querelas & accuſationes in Licinium inſtitutas judicaret; accuſabatur enim, duriori onere, quàm par erat, Lugdunenſes affeciſſe. *Dion Caſſ. lib.* 54. Ab illa vinea videtur antiqui & craſſi muri pars, circa quam vulgus refert, *vitulum aureum*, cui Auguſtus divinos honores offerebat, ſepultum eſſe: at vitulus uſque in hunc diem, licet laborioſè quæſitus, nondum repertus eſt. Vinea iſta agnoſcit dominum *M. du Soleil*, officio clarum in urbe; cujus benevolo indultu videre poteris antiquam palatii & theatri imaginem, artificioſè depictam. In ipſa via, quâ inter muros civitatis & nonnullos hortos aſcenditur verſus templum *la Forviere*, ſpectantur IV *columnæ*, rudera antiqui ædificii, quæ olim aquæductibus inſerviiſſe comparent. Hi autem aquæductus, ut habet commune populi effatum, aliquot milliarium longitudine protendebantur, uſque dum ad ipſam ſcaturiginem pervenirent, aquas haurirent, inque urbem deferrent. Ideò autem tam longo itinere deducebatur aqua, quòd, cùm urbs deſtitueretur adeò ſalubribus aquis, illa purior per longos meatus & defæcatior reddebatur priuſquam ad uſus hominum perveniret. Eorundem aquæductuum adhuc hodiè non procul ab urbe conſpiciuntur rudera, per Saracenos, magnam Galliæ partem ſub Pipinorum imperio devaſtantes, dejectorum.

Ultra Ararim videndum etiam *templum Ioannis Burgundi*, mole quidem exiguum, ſed ſacello illuſtre, partim ob IV columnas è peculiari marmore Româ adportatas, partim ob picturam altaris egregiam.

Non

Non procul ab hoc monasterio ad radicem montis est *monumentum*, quod vulgò *la sepulture de deux amants* dicitur: Elevatum conspicitur & impositum IV magnis columnis, suis cum epistyliis; erectumque in publica platea juxta ædes fabri cujusdam ferrarii, inter portam *la Veze*, quam sub adventum nostrum ingrediebamur, & montis castrum, *la Pierre Size*. De hac sepultura variæ sunt opiniones. aliqui putant, Herodem Johannicidam, cum Herodiade in exilium pulsum, Lugduni mortuum esse, & sub his saxis cum suo scorto sepultum jacere. alii sunt, qui duorum amantium volunt esse monumentum, è Sicilia exulatum qui iverunt diversis & oppositis quasi viis & itineribus; iique posteà Lugduni iterum convenêre, vitamque in mutuo amoris officio finiêre; unde constantiæ & mutui adfectûs hoc iis publicum positum sit monumentum. De Herode constat, ipsum ob facinora deportatum esse in exilium ad provinciam Lugdunensem; num verò ideò Lugduni sepultus sit, credant qui volent.

Tantum de sacris ultra Ararim: *Cis Ararim* etiam quædam notabimus. In descensu de monte Sebastiani est templum *religiosorum Carmelitarum*, non magnum quidem, verùm insigne, in quo sepultura illustrissimæ uxoris Domini d'Halincourt, magnifica & superba, cum aureo hoc epitaphio:

Icy gist Dame Iacqueline de Harlay, Dame d'honneur de la royne mere du roy, fondatrice de la maison & monastere des religieuses Carmelites de ceans. Femme de hault & puissant Seigneur Messire Charles de Neuf-ville, Seigneur d'Halincourt, Marquis de Villeroy, Viscomte de la Forest Thaumier, Baron de Bury, &c. Chevalier des ordres du roy,

Con-

Conseilleur en ses conseils d'estat & privé, Capitaine de cent hommes d'armes de ses ordonnances, Seneschal du Lyonnois, gouverneur & Lieutenant pour sa Majesté en la ville de Lyon, pays de Lyonnois, Forestz & Beaujollois. Laquelle deceda le quinziesme jour de mars, mille six cens dixhuict.

Porro offenditur in descensu templum *Sancti Petri*; & structura & monumenta ostendunt antiquitatem & celebritatem. Non procul à muro templi lapis est magnus, unicum saltem hoc verbum litteris majusculis est inscriptum:

R. ATTILA.

In hoc antiquo templo penes altare magnum, ad sinistram, legitur hoc epitaphium, antiquis sed legibilibus litteris lapidi magno incisum:

C. JVLIO SEVERINO
SEQVANO OMNIB.
HONORIBVS IN-
TER SVOS FVNCTO
PATRONO SPLENDI-
DISSIMI CORPORIS
IN RHODANI COR ET
ARAR CVI OB INNOC
MORVM ORDO CIVI-
TATIS SVAE BIS STATVAS
DECREVIT INQVISITORI
GALLIARVM TRES
PROVINCIAE GALL.

Huic ad dextram aliud stat oppositum:

TIBER POMPEIO
POMPEI TI FIL
PRISCO CADVR
CO OMNIBVS HO
NORIBVS APVD SVOS

FVNCT.

FVNCT. TRIB. LEG. V.
MACEDONICAE
IVDICI ARCAE
GALLIARVM III
PROVINC. GALL.

(Judex arcæ Galliarum dictus fuit antiquitùs præfectus rei pecuniariæ; hodiè *le President des finances*.) Recentiora ibidem notavimus duo. Alterum tale erat:

HIC SITVS EST CLAVD. BELIVRIVS. V.C. DELPHIN. SENATVS PRÆSES PRIOR. CVIVS INNOCENTIA HOMINVM INVIDIAM PROVOCAVIT ET SVPERAVIT. VIXIT ANN. LXX. M. VII, D. VII. JOANNES ET POMPONIVS PATRI OPT. POSVER. ANN. M D LVII.

Alterum, juveni Bohemo erectum, tale erat:

D, O. M. S.

Joanni Wettengel de Newenberg, natione Bohemo, è regia Praga oriundo, cum florentiss. Galliarum & Angliæ regnis perlustratis in Italiam iter pararet, juveni ad summum virtutis & gloriæ fastigium pleno cursu contendenti, in ipso ætatis flore, ardenti febri abrepto, filio cariss. PP, mœstiss. DEO animam commendantes inter lachrymas & suspiria hoc monumentum P. CC. Anno à Virginis partu supra sesquimillesimum xxCIIIX, mense julio exeunte, C. V. ann. XIIV, M X, D. L.

Parcito (dicebam) juveni mors atra. Sed illa
Insultans miserum sustulit ante diem.

Quis-

Quisquis es, heu! frustra fidis juvenilibus annis;
Pallida mors nullum novit habere modum.

In spe firma resurrectionis quiesco.

Huic templo adsitæ sunt *moniales*; quarum reditus ut sunt lauti & ampli; ita earum formæ dicuntur esse præstantissimæ.

Non longè hinc abest templum *D. Cosmi*. Pars ejus exterior habet inscriptionem sub Vespasiano erectam, vix ab antiquitate mutilatâ tantum de ea legi potest:

CN O
O
ANNO SE
SPASIANI VIT
IMP. AUG F.
F. GALLIA.

Huic templo contigua est domus, in qua hæc inscriptio, tripartitam Galliæ distinctionem habens:

SERVILIO
MARCIANO
ARVERNO
C. SERVILI
DOMITI FILIO
SACERDOTI. AD
TEMPLVM ROMAE
ET AVGVSTORVM
TRES PROVINCIAE
GALLIAE.

Ne obliviscaris templi *Iacobinorum*, vulgò *nostre Damè de Confort*; quod Germanorum heîc denatorum est dormitorium, situm in area de Confort. Lapidi sepulchrali insculpta sunt hæc verba: *Icy est la sepulture des Allemans Imperiaux*. Aquilam æneam, insigne Romani Imperii, sepulturæ impositam, furto sacrilega manus abstule-

tulerat; teſtantibus literis hiſce, quas ſupplices illius Ordinis Monachi nobis offerebant: eas hùc in elogium noſtræ nationis adponere voluimus: *Sereniſsimis Principibus, Ducibus, ac Marchionibus; generoſis Comitibus & Baronibus; nobiliſsimis, nec non reliquis eruditione & virtute clariſsimis viris Germanis peregrinantibus, atque hoc tempore Lugduni commorantibus, religioſi, conventus Dominæ de Confort, ipſorum ſervitiis addictiſsimi, utramque ſalutem humili devotione precantur. Sereniſsimi Principes, Duces, & Marchiones, generoſi Comites ac Barones, nobiliſsimi, nec non reliqui eruditione & virtute clariſsimi viri: Natio veſtra Germanica, armis ac literis celeberrima, & laudatiſsimis dedita peregrinationibus, Ordinem noſtrum, qui eſt* DOMINICANORUM, *jam dudum tantâ benevolentiâ complexa eſt, ut, ſi alicui Germano inter peregrinandum aliquid humanitùs acciderit, in noſtri Ordinis eccleſiis potiſsimùm ſepeliri voluerit. Teſtes ſunt Bononia & Siena in Italia; teſtis eſt hæc ipſa Lugdunenſis civitas, in qua inclyta veſtra natio ducentos abhinc annos & ampliùs ſepulturæ jus obtinuit: id quod antiquis monumentis probari poteſt: nec ita pridem demonſtravit inſigne Romani Imperii, Aquila ænea ſepulturæ impoſita; quam malitia improborum furtim ſuſtulit: religioſa beneficentia bonorum ex veſtra natione, brevi, ut ſperamus, reponet. Nimirum veſtra natio Ordinem noſtrum naturali propenſione ſequitur, ſingulari affectione proſequitur; quia novit, Sanctum* DOMINICUM, *Ordinis noſtri authorem, natum eſſe ex illuſtri* GUZMANORUM *familiâ; quam ex Germania oriundam magnitudo animi & prudentia in Hiſpaniam tranſtulit; opibus, honoribus, atque dignitatibus ibidem auxit. Vos igitur, præclaræ clariſsimæ nationis lumina &*
colu-

columina, submissè & obnoxiè rogamus, ut memores antiquissimæ affectionis, consuetum favorem nobis etiam hoc tempore exhibere, & quia ornamenta sacra, quæ habemus, pleraque continuo usu attrita sunt, ad paranda nova necessitati nostræ succurrere dignemini. De liberalissima munificentia vestra, eâ quâ par est, humilitate, hoc nobis pollicemur. Cùm enim vel majores, vel cognati, vel affines vestri, Deo Opt. Max. ipsos in peregrinando ex hujus vitæ miseriis evocante, corpora sua mortua, veluti pretiosa pignora charitatis, Ordinis nostri custodiæ committere non dubitarint; spes certa nos fovet, fore, ut liberalitas vobis ingenita, Deo justissimo recompensatori fœneratura, hoc beneficii apud nos collocare velit. Facietis rem ipsi Deo gratam, vobis honorificam, Ordini nostro necessariam. Nos vicissim perpetuam ejus memoriam gratissimis animis submissè recolentes, vestra itinera, illisque peractis, illustres ac præclaras actiones vestras piis votis prosequemur. Valete.

In hac urbis parte est etiam templum S. *Bonaventuræ*, à *Franciscanis Cordigeris* inhabitatum, ubi hortus cum xysto spatioso; ibi hæc nota:

Noli	concupiscere	omnia	quæ	vides.
	credere			audis.
	dicere			scis.
	facere.			potes.

In templo sunt trium Noribergensium monumenta, cum inscriptionibus Latinis & Germanicis; quas enotare non potui.

Hinc te confer ad templum dictum *l'Abbaye de Sainct Aisne*: quod omnium Lugdunensium ædificiorum est antiquissimum. Heîc loci magnificentissimum totius Galliæ templum erat positum, Augusto Cæsari dicatum. De illo *ait Strabo*

lib. IV: *Templum ibi ab universis Gallis communi designatione impensum, & Augusto Cæsari dicatum, ante hanc urbem ædificatum est, ubi fluviorum est coitio; ad radicem enim templi illius Araris ac Rhodanus confluunt.* Hodie nihil magnificentiæ ibi, multum verò antiquitatis. Videatur *Suetonius in vita Claud. Budæus lib.* IV *de asse. Alex. ab Alex. lib.* V *genial. dier. c.* VII. In hoc templo *duæ erant aræ. Altera*, quæ magnificentiâ & opificio erat eminentior, inscripta erat honori Augusti, anno V.C. IↃCC XLIV, ejus imperii XXXIV, I Julii, Anton. & C. Fab. Afri. Coss., eodem die quo Claudius Nero est natus. Ex hac ara singulis diebus Augusto oblata sunt sacrificia, pompâ tanquam alteri Jovi, per sacerdotem. Vide Florum in Epitom. lib. III. *Altera ara* erat omnibus communiter Galliæ provinciis consecrata; quæ tum temporis LX numerabantur. Hæ provinviæ sua nomina pyramidi, ad dictam aram erectæ, insculpserant, tutelarium statuis adpositis, quæ in publicis festis & solemnitatibus circumferebantur. Vide *Strabon. lib.* IV, dicentem: *Adest ara dignitatis eximiæ, gentium* LX *inscriptum habens titulum; earum singularum statua una: alia subinde ingens locata est ara.*

Juxta templum erat *academia*, à Romanis instituta, & Minervæ consecrata, tùm quòd hæc literarum dicitur tutrix & præses, tùm quòd Massilienses illius subsidio multoties defensos fuisse, opinio erat. Excolebatur in hac palæstra maximoperè Eloquentia, inque ea multum juventus exercebatur, teste *Sueton. in Caligul.* dicente: *Eloquentiæ plurimum attendebat, facundusque ac promtus edidit in Gallia Lugduni miscellos ludos, ac certamen quoque Græcæ Latinæque facundiæ, &c.* Rhetoricis hisce exercitiis intererant viri

viri graves, quorum ad adſpectum juvenes facundi expallere poterant, ut habet Juvenal.

Palleat, ut nudis preſſit qui calcibus anguem,
Aut Lugdunenſem rhetor dicturus ad aram.

Cauſa palloris ſubeſt; nam in palæſtra hac rhetoricâ victus tenebatur linguâ ſuâ aut ſpongiâ madidâ eluere ſcripta in honoris ſui decrementum, niſi eligeret in proximo fluvio præterlabente mergi.

Hodie adhuc locus vacat abbatiæ pontificiæ. in templo ad aram primam *Paſchalis* Pontificis dicitur eſſe ſepulchrum, qui auctor hujus templi dicitur, à verſu:

Hanc ædem ſacram Paſchalis Papa dicavit.

Ibi ſacellum in choro, continens XIV *Sibyllas* cum ſuis vaticiniis; quæ tamen motibus civilibus maximam partem peſſumdatæ ſunt. Ibidem monſtratur *lapis* inſtar menſæ, qui Rhodano ſine ſubmerſione innatans adportatus eſt. ſupplicium in hoc de Photino ſumptum dictitant. In periſtyliis monachicæ eruditionis legitur epitaphium:

Virgo, Dei mater, Stephani miſerere Boniti,
Qui jacet hîc, monachi venerabilis atque periti.
Feſto namque tuo vitâ deceſſit ab iſtâ,
Iſtius eccleſiæ cantor ſimul atque ſacriſta.

Nec procul ad dextram:

Vmbertus Sulimas, quem lux à fine decembris
Sexta dedit fatis, hac requieſcit humo.
Lux æterna Deus, &c. &c.

Inde egredientibus ad Ararim obvenit antiquus fornix, qui habet duas columnas lapideas & regis inſignia: *Vn Dieu, un roy, une loy, une foy.*

Ad portam Rhodani eſt *templum Spiritus S.* ab ab opificibus nonnullis exſtructum, habitantibus in Rhodani platea. Origo ejus eſt à geſticulatione quadam, quæ feſto Pentecoſtes Lugduni exhibetur à perſonato quodam equite, vel potiùs equo, quem adpellant *le cheval fol*; id eſt, equum fatuum. Sic verò ſe habet: Regnante Carolo VI, anno Chriſti cIↃ cccc III, infima fex plebis, ex opificum & vilium hominum colluvie, conflata, imperium urbis adfectabat, facto tumultu & ſeditione; quæ tamen mox compoſita & ſedata eſt, lato edicto, ut in tumultûs hujus memoriam, feſtivitatibus Pentecoſtes qui acciderat, quotannis homo quidam perſonatus per urbem iret, in capite coronam, in manu gladium geſtans, ſuppoſititiis capillis, iiſque paſſis, linteo femoribus alligato & in formam equi concinnato. Hoc ſpectaculo monere volunt vulgus, quàm non modò fatuo animo regatur reſpub. tempore pacis, ſed etiam ingruentibus bellis defendatur armis hebetibus, ſi ſumma reipubl. & rerum gerendarum commiſſa eſſet & demandata plebi. Ab hoc tumultu quia alieni fuerant opifices vicum Rhodani incolentes, indultu magiſtratûs, nec non in parte ſuppeditatis ſumtibus, exſtruxerunt templum hoc Sancti Spiritûs.

Hinc ad *templum Cæleſtinorum* in ripa Araris ire potes; videbis egregium monaſterium, ubi olim Sabaudiæ Ducis aula fuit.

Ultimo te duco ad XENODOCHIA, quæ ne relinquas inviſa, quod Galliæ cum omnibus certant Lugdunenſia, nova ſunt; ordine & formâ afficiunt: diſtinctæ contignationes pro pauperibus, infantibus, ſenibus, ægris, orbis, expoſititiis, luſtrantem oblectant, & ad eleemoſynam invitant.

tant. Processum celebrant sub feriis Paschalibus.

Tantum de sacris ædificiis. *Politica* nunc restant. Inter quæ primo videbimus CVRIAM: quæ *nova* & *vetus* est. In *nova* videbis regis imaginem, insignia, & alia egregia opera. *Vetus*, jam in usus privati mercatoris abiit. Aream habet, in qua duæ æneæ tabulæ suspensæ videntur, Romano charactere scriptæ: dicuntur esse rescriptum Imperatoris Claudii, quo cives Lugdunenses jure civitatis Romanæ donati sunt. Fecit hoc ut amorem suum erga civitatem, & civitatis fidelitatem in rempubl. Roman. testaretur: gratus in patriam, quam habuit pro nativitatis domicilio. Prior vero tabula sic habet: *Equidem primam omnium illam cogitationem hominum, quam maximè primam occursuram mihi provideo, deprecor, ne quasi novam istam rem introduci exhorrescatis, sed illa potiùs cogitetis, quàm multa in hac civitate novata sint, & quidem statim ab origine urbis nostræ in quot formas statusque respub. nostra deducta sit. Quondam reges hanc tennêre urbem. ne tamen domesticis successoribus eam tradere contingeret, supervenêre alieni, & quidam externi, ut Numa Romulo successerit ex Sabinis, veniens vicinus quidem, sed tunc externus, ut Anco Marcio Priscus Tarquinius, propter temeratum sanguinem, quòd patre Demarato Corinthio natus erat & Tarquiniensi matre, generosâ, sed inopi; ut quæ tali marito necesse habuerit succumbere cùm domi repelleretur à gerendis honoribus. Postquam Romam migravit, regnum adeptus est huic quoque, filio, nepotibusque ejus: Nam & hoc inter auctores discrepat: Insertus Servius Tullius, si nostros sequimur, captiva natus Ocresia, si Tuscos, Cœlii quondam Vivennæ sodalis fidelissimus, omnibusque ejus casus comes, postquam variâ fortunâ exactus, cum omnibus reli-*

reliquis Cœliani exercitus Etruriâ excessit, montem Cœlium occupavit, & à Duce suo Cœlio ita appellitatus, mutatoque nomine (nam Tuscè Mastarna ei nomen erat) ita appellatus est, ut dixi, & regnum summâ cum reip. utilitate obtinuit. Deinde postquam Tarquinii superbi mores invisi civitati nostræ esse cœperunt, quâ ipsius, quâ filiorum ejus nempe pertæsum est, mentes regni & ad Consules, annuos Magistratus, administratio reipubl. translata est. Quid nunc commemorem dictaturæ hoc ipso consulari imperium valentius, repertum apud majores nostros, quo in asperioribus bellis aut in civili motu difficiliori uterentur? aut in auxilium plebis creatos tribunos plebis? quod à consulibus ad decem-viros translatum imperium, solutoque postea decem-virali regno ad Consules rursus reditum. Quid I M·........ distributum consulare imperium, Tribunosque militum consulari imperio appellatos, qui seni & sæpe octoni crearentur? quid communicatos postremò cum plebe honores non Imperii solùm sed sacerdotiorum quoque. Iam si narrem bella à quibus cœperint majores nostri & quo processerimus, vereor ne nimio insolentior esse videar; & quæsiisse jactationem prolati Imperii ultra Oceanum; sed illac potius revertar civitatem. Altera tabula ænea ad sinistram sic habet: *Cæsar omnem florem ubique coloniarum ac municipiorum, bonorum scilicet virorum & locupletium, in hac curia esse voluit. Quòd ergò non Italicus Senator provinciali potior est, jam vobis, cùm hanc partem censuræ meæ approbare cæpero, quid de ea re sentiam, rebus ostendam; sed ne Provinciales quidem, si modò ornare curiam possint, recipiendos puto. Ornatissima ecce colonia valentissimaque Viennensium, quàm longo jam tempore Senatores huic Curiæ confert, ex qua Colonia inter paucos equestris ordinis ornamentum*

tum L. Vestinum familiarissimè diligo, meis destino; cujus liberi fruantur, quæso, primo sacerdotiorum gradu, postmodo cum annis promoturi dignitatis suæ incrementa. ut dirum nomen latronis taceam. & odi illud palæstricum prodigium quod ante DN. *domum consulatum intulit quàm colonia sua solidum civitatis Romanæ beneficium consecuta est. idem de fato ejus possum dicere, miserabili quidem indignissimoque hoc casu, ut vobis utilis Senator esse non possit. Tempus est jam,* TI. *Cæsar Germanice, detegere Te patribus conscriptis, quo tendat oratio tua. jam enim ad extremos fines Galliæ Narbonensis venisti. Tot ecce insignes juvenes, quot intucor, non magis sunt pœnitendi Senatores, quàm poenitet Persicum, nobilissimum virum, amicum meum, inter imagines majorum suorum Allobrogici nomen legere. Quod si hæc ita esse consentitis, quid ultrà desideratis quàm ut vobis digito demonstrem, solum ipsum ultra fines Provinciæ Narbonensis jam vobis Senatores mittere, quando ex Lugduno habere nos nostri ordinis viros non pœnitet. Timidè quidem, P. C., egressus adsuetos familiaresque vobis provinciarum terminos sum ...... sed districtè jam Comatæ Galliæ causa agenda est; in qua siquis hoc intuetur, quòd bello per X annos exercuerunt Divum Iulium, idem opponat centum annorum immobilem fidem obsequiumque. à tergo pacem præstiterunt. Et quidem, cùm adscensus novo tum opere & in .... sit nobis; nunc, cum maximè, quamvis nihil ultrà quàm ut publicæ notæ sint facultates nostræ, exquiratur, nimis magno experimento cognoscimus.* Tantum de mutilo isto rescripto, quo imperator Lugdunenses voluit recipere in jus civitatis Romanorum. Verùm, quia Imperatores nondum habebant jus regium: ideò Senatus neque eos recipere voluit pro civibus

Romanis plenis, qui gaudebant jure publico civitatis in judiciis magiſtratibuſque petendis, ſuffragiis etiam ferendis; tales ſiquidem habebant ſua domicilia Romæ, & in cenſum erant adſcripti, ſive cives eſſent originarii, ſive aſſumti. Lugdunenſibus vero & aliis è Comata Gallia Senatus largiebatur, ut in numerum civium ſemiplenorum adſcriberentur, qui jure teſtamentorum, tutelarum, matrimoniorum, & patriæ poteſtatis, fruebantur. Convenit hoc cum Tacito lib. XVII, qui dicit: *Primores Galliæ, quæ Comata dicitur, civitatem Romanam pridem adſecuti erant.* Penes has tabulas in ipſo muro poſitus eſt alius lapis ſepulchralis:

NOBILIS. TIB.
CAESARIS. AVG.
SER. AEQV. MONET
HIC ADQVIESCIT
JVLIA ADEPTA CONIVNX
II. PERPETVA FILIA D. S. P.

His viſis, confer te ad ASYLVM LVGDVNENSE, ſitum penes templum, nî fallor, ſancti Niſieri, quo perfugis tutum receptaculum. Area eſt, in cujus medio pyramis & fons ferreis cancellis cluſus. Portarum tibi ſcribam lemmata:

PIETAS FELICIS ANIMI STATVS, FONS ET SEDES;
CùM HVC PERVENERIS, FINIS EST.

Aliud: ADHAERERE DEO BONVM EST.

Aliud, ubi tria cadaverum capita muro impoſita:

QVOD ADEST, MEMENTO
COMPONERE AEQVVS.

Aliud: VINDEX ET ASSERTOR TVI
AVDE ESSE FELIX.

Aliud ſupra portam, cui columna quadriformis impoſita:

HAC

HAC ITVR AD SECVRITATEM.

Multo de asylis scripto & jure non te morabor; si otium est, eruditissimum *de Iure asylorum Petri Sarpi Itali* scriptum vide; non sine eruditione te dimittet. Vide etiam *Euphormionem in præfat. apologiæ suæ:* nec non *Keckerm. in disput. de rebuspub. priscis, aphor.* LVIII.

Hinc in HORTVM te deducam Gubernatoris, sat amplum, porticuum & ambulacrorum amœnitate jucundum; domesticis etiam eduliis consitum. Lucus diversis ex arboribus in medio est sat densus; habitatio lusciniarum suavissimâ harmoniâ aures ferientium. Muro imposita statua conspicitur; sub qua:

Istius domûs vivat hospes.
BERTHEAS
la Barbe posuit
P. C.

Subtùs semicirculo inscriptum est:

Vnde superbit homo, cujus mortalis origo,
Et præter numen cætera fumus erunt!

Hinc ad *armamentarium, la Rigaudiere* dictum, non ita à multis annis novo muro circumductum. tormenta non adeo multa in eo numerabamus.

A feriis ad ludos, ad *sphæristeria*, te ducam; quæ XXV in urbe numerari audio; inter quæ ultra Ararim unum ascendi, subalto tecto in suprema ædium contignatione situm, visu mirum & rarum.

Dum ultra Ararim versaris, invise ad *domum Antiquariam*, *l'Antiquaille*, in trivio montis Veneris sitam; ubi vetus hæc inscriptio:

M. AETERNAE L. CL. RVFINI
CL. HVNC VIVS STIGIAS RVFINVS
AD VMBRAS INSTITVIT

TITULUM POST ANIMAE REQU-
IEM QUI TESTIS VITAE FATIS
SIT LEGE FUTURUS CUM DO-
MUS ACCIPIENS SAXE CORPUS HA-
BENS. QUOQUE MEAM
RETINET VOCEM DATA LITTE-
RA SAXO VOCE SUA VIVET
QUISQUE LEGET TITULOS
RATIO HIC SITUS EST IUVE
NILI ROBORE QUONDAM
CUI SIBI MOXQ; SI .... SI NUTRICI
MARCIANAE ITEM VERINAE
COLLATIA HAC MONUMENTA
DEDIT ET SUB ASCIA
DEDICAVIT
CURAE CL. SEQUENTE PATRONO.

Ita mutila hæc & interrupta,ut, quid ſibi velint, non aſſequar.

Eadem itione,antequam montem Veneris adſcendis,in horto quodam videre potes antiquum ſub terra Romanorum opus; *la grotte berluce* quod adpellant. E quadrato lapide in longitudinem producti ſunt v. fornices,x cubitos alti,v lati: è traverſo itidem III ſunt, ejuſdem ferè cum prioribus longitudinis ac latitudinis. De uſu variant capita: Quorumdam opinatio eſt, thermas aut balnea antiquis temporibus hìc fuiſſe; quæ ſi vera, neſcio quomodo reſpirationi aut ſpiraculis fuerit ullus locus,cùm omnes denſâ terrâ oppletæ ſint concamerationes. Quorundam hæc veriſimilior eſt ſententia; Uſum ciſternarum præbuiſſe hos fornices, cùm Saraceni Galliam vaſtantes,hanc urbem multis difficultatibus, nec non aquarum inopiâ, adfligerent.

Altiùs ſi lubet antiquitates luſtrare, aſcende ad portam *Trium fontium*, (*la porte de Trions.*) Hunc

Hunc ad locum aquæductus ſimplices exteriùs venientes in tres diviſi ſunt canales, ut diverſis ita incolarum locis inſervirent: niſi cum Claudio de Rubiis lib. 1, cap. x, velis aſſerere, locum hunc à triplici aquarum ſcaturigine nomen ſuum ſortitum; quemadmodum illum fontem extra Romam ad ædem Divi Pauli, (quæ una eſt à VII primis Eccleſiis, diebus paraſceues viſitandis,) ubi is decollatus, nomen ſuum accepiſſe, Romana plebs nobis retulit.

Sufficiant hæc de Materiali urbis: FORMALE eſt in *regimine*, & *ſubditorum ſtatu.*

Regimen *in ſpiritualibus* eſt penes archiepiſcopum Lugdunenſem, qui non ſolum per hunc tractum, ſed per omnem Galliam eſt Primas.

In Politicis regis loco eſt Gubernator, toti territorio præfectus: Vir excellentis formæ, magnæ dignitatis, humanæ mentis, cui pro cuſtodiâ Helvetii ſunt perpetuâ: huic ſuus eſt locum-tenens. Quoad jura Majeſtatis & Regalia majora, conſtitutus eſt regis Procurator cum reliquis ei adjunctis.

Ita *habent publica: Civitatis verò regimen Optimatibus* eſt commiſſum, & ad ariſtocratiam vergit. Poteſtas eligendi magiſtratum eſt penes populum & opifices, ſed reſtricta, & certis limitibus circumſcripta. Cùm Senator novus eſt eligendus, tunc magiſtratus totus convenit, & ex opificibus quoſdam primores ſeu Magiſtros eligit & nominat. horum eſt deinde, votis ſuis novum eligere Senatorem, quem magiſtratus in ſuum ordinem adſciſcit. Hinc anno cIↄ Iↄ XVI opifices, contra Senatum inſurgentes, Optimatibus Lugdunenſibus magnas movêre ſeditiones; Volebant ſiquidem opifices, ut ſibi illa privilegia darentur; ſe quoque judicio pollere, Sena-

tumq́ue jam ſatis diu ſummæ rerum præfuiſſe; tempus jam eſſe, ut opifices quoque ad clavum reipublicæ ſedeant. Verùm Parlamenti ſedulâ curâ & tempeſtivâ interventione, ſeditio illa ita compoſita fuit, ut Senatoribus clavus reipubl. gubernandus manſerit. Rurſus anno cIↃ IↃ XXIX popularis alius motus fuit, dum plebs in ditiorum ædibus frumentum tantâ copiâ contineri ajebat, ut putreſceret, interim ſe extremâ inopiâ laborare; eapropter granaria illa cœperunt invadere, deprædari, & nihil non inſolentiarum peragere. quæ res Franciſcum I Regem movit, ut tumultûs illius capita dignis pœnis afficeret.

SVBDITORVM ſive *Civium* ſtatum videbimus *in religione*, & *extra eam*.

Maximam partem cives ſunt pontificiæ religioni addicti: dixerim tamen, mille & plures eſſe, qui reformatam amplexi publicè & ſeriò defendunt; ideoq́ue etiam, cum in urbe exercitio publico deſtituantur, regis clementiſſimo indultu ædificarunt ædem Dei in pago ULIN, qui horæ vel præterpropter intervallo ab urbe abjunctus, in quo ſingulis diebus Dominicis ſacra ſua concionando & cantando peragunt. Si quem Reformatorum contigit mori in urbe, monaſterium eſt monialium juxta aream de Confort, in quod ſub noctem citra omnem pompam infertur, terræq́ue demandatur. Nota circa religionem reformatam, quòd anno cIↃ C LX Lugduni prodierit civis quidam, Johannes Waldo, ſacras litteras doctus; hic ſe Pontifici & ejus doctrinæ oppoſuit; unde hodiè ſuperſunt Waldenſes. *Bienen-korb p.* 4.b

Extra religionem, ſubditi florent *mercaturâ* & *opificiis*. Quæ incrementa ſua habent per Ararim & Rhodanum heic confluentes. Arari fluvio

ſecun-

ſecundo defertur frumentum, vinum, carbones, è Burgundia: Rhodano, licet flumine adverſo, aſcendunt è Delphinatu, Provincia & Languedocio generoſiſſima vina, mala citria, aurantia, merces item ex Hiſpania & Italia. Non eſt quod heic quid deſideres in ſericis, pannis, linteis; nec quod literatos tangit, in libris: officina heic eſt librorum & emporium, qui æquo pretio addicuntur, & in omnes Europæ plagas exportantur. Quo non parùm faciunt IV mercatus annui, à Carolo VII & Ludovico XI regibus conceſſi; nimirum feſto III regum, Paſchatos, menſe auguſto, omnium ſanctorum, magno cum exterorum commodo, præter Genevenſium, qui hinc multùm vapulant, dum ab iis negotiationes huc tranſportatæ ſunt. Commendati ſunt etiam olim cives à FIDELITATE, quâ Romanos Imperatores coluêre: eamque teſtati ſunt anno Chriſti CCCLVI, Conſtantio Imperatori. ſub quo cùm Maxentius Tyrannus hinc inde ſæviret, Lugdunumque commorandi per aliquod tempus gratiâ veniret, ecce cives illum apprehendere, captivumque Conſtantio ſiſtere voluêre. Hic ſica occultâ violentas ſibi injicit manus, lateréque perfoſſo, ita ut ſanguis per os & nares effluerct, vitam perdit; Ita exſtinctum Lugdunenſes obtulerunt Conſtantio, qui gratâ mente agnovit fidelitatem; &, licet Arrianus eſſet, Lugdunenſibus religione diſcrepantibus parcere juſſit.

Ita habet *Formale in quiete: In adverſis* alia fuit facies; quò clades & ruinæ urbis referantur, ex Hiſtoricis Romanis à nobis breviter videndæ.

Prima, quæ *anno V. C.* IↃCCC XIIX, *Neroniani Imperii* XI, *Chriſti* LXVIII, *ab ædificata à Planco urbe* CVII, evênit, miſerrima eſt: Ignis enim de

cœlo lapſus, voraci flammâ in cineres univerſam urbem dedit, ut ſequenti die villici foràs urbem accedentes, ne unicam quidem domum invenerint. Seneca Epiſtola XCI ad Lucil. ait: *Tot pulcherrima Lugdunenſis coloniæ opera, quæ ſingula illuſtrare urbes ſingulas poſſent, una nox ſtravit, & in tanta pace, quantum ne bello quidem timeri poteſt, accidit. Quis hoc credat? ubique armis quieſcentibus, cùm toto orbe terrarum diffuſa ſecuritas ſit, Lugdunum, quod oſtendebatur in Gallia, quæritur. in hac ruina, una nox fuit inter urbem maximam & nullam.* Hunc interitum ut repararent Lugdunenſes, liberali munere Imperator Nero eos juvit, ut habet *Tacitus, lib.* XVI *annal.* dicens: *Cladem Lugdunenſem quadragies ſeſtert. ſolatus eſt Princeps (Nero,) ut amiſſa urbi reponerent.* Quam ſummam *Budæus lib.* II *de aſſe* dicit, collato cum noſtro ære, efficere centum millia aureorum.

Altera clades ſub Septimio Severo, anno Chriſti CC, accidit, horrenda & ob id dolenda. Imperator hic, ut nulli nec amicorum nec inimicorem parcebat, ita in mares, fœminas, pueros, puellas, innocenteſque infantes tanta ſæviebat crudelitate, ut ſanguis è corporibus effluens & vicos & fluvios tingeret, ut videre eſt in Julio Capitolino. Hic non contentus hoc hominum & inhabitantium macello, ad ædificia ſe convertit, quæ omnia demolitus eſt & evertit; à templo Auguſti nihil, quod antiqui Lugduni formam referret, relinquens: ita placuit tyranno urbem incendio perire, velut Neroni Romam: imò alter Hannibal erat, qui inſpectâ humani ſanguinis plenâ foſſâ, pulchrum eſſe ſpectaculum non erubuit dicere. Cauſa vero tantæ crudelitatis in Severo hæc fuit: Albinus quidam, quem Severus

Impe-

Imperator vocabat fratrem ſuum & Cæſarem, in Gallia nomen & titulum Imperatoris uſurpans, provinciæ iſti inhiabat; hunc Lugdunenſes, nihil fortè hac hoſpitalitate contra Cæſarem ſe deli-cturos arbitrantes, in urbem ſuam receptum, hoſpitali ſuſtentatione fovêre. Hoc factum Cæ-ſar Severus in contemptum ſui interpretans, cives omnes criminis læſæ Majeſtatis arguebat, condemnabat, diraque hac exſecutionis pœnâ mactabat, non cogitans, ſe ipſum in cauſa eſſe, quod Lugdunenſes Albinum, quem ipſe Cæſar antè ſuum fratrem nominârat, tanquam Impera-toris amicum in hoſpitium ſuum receperint. Ve-rùm ut verſus habent:

Ad generum Cereris ſine cæde & ſanguine pauci
Deſcendunt reges & ſiccâ morte tyranni.

Ita Severo huic accidit, qui dum membrorum omnium, inprimis vero pedum maximum dolo-rem ſentiret, nec pati poſſet, loco veneni, quod ei negabatur, cibum & maſſas plurimæ carnis avidus invaſit: hujus cruditate cùm conficere non poſſet, preſſus miſerè interiit.

Tertia clades anno Chriſti CCC L accidit, teſte *Ammian. Marcellin. lib.* LVI, cùm Germani urbe captâ eam ſpoliarent: quos tamen Julianus cir-cumventor interfecit, ſpoliaque ipſis ademit.

Quarta clades ſub Theodoſio Imperatore fuit, anno Chriſti CCCC XXXV, cùm Hunni & ipſorum rex Attila Galliam vaſtarent & depo-pularentur.

Quinta anno Chriſti IↃ CC XVV, ſub Carolo Martello, Caroli M. avo, accidit, ubi Gothi & Saraceni urbem obſiderent & deprædarentur.

Tantum de antiquis cladibus; novas ſuperſe-deo adjicere, cùm non interitum ſed incremen-ta urbi voveam, pro grato hoſpitio, mihi exhi-bito;

bito; eapropter cum hoc elogio descriptionem ejus finiam:

Lyon, qui de la France sers de force & rempart;
Lyon, qui de plaisance reluis de toute part:
La riviere du Rhosne, doucement decoulant,
Qui embrasse la Saosne, te rendent opulent.

Extra hanc urbem restant nobis quædam loca visenda. Nimirum, *primò*, INSULA BARBARA, (*l'isle Barbe.*) de cujus situ & excultu videantur Paradinus lib. II, c. VI; & Claudius de Rubiis. In templis hæc enotavimus: Mox in ingressu *templi S. Mariæ:*

Suscipe, porta patens, portæ cælestis imago,
Sanguine quos emit sibi Virginis alma propago.

Ibidem *epitaphium Longini*, quod in introitu sinistræ partis ad sacellum B. Andreæ conspicitur:

Qui salvatoris latus in cruce cuspide fixit,
Longinus hîc jacet.

Longini hujus statuam vidi Mantuæ in publica platea cum tali lemmate:

Longinus qui lanceâ Christi latus aperuit, sanguinemque ejus ann. III. Mant. detulit, hoc in loco Cappadocia nuncupato, sub præside Octavio decollatus est idib. mart. LXX.

Porro in templo *S. Lupi:*

D. O. M.

S S. Martino & Lupo sacrum, immani hæreticorum impietate ferro & igne vastatum & funditus eversum anno MD LXII, Deo auspice & Ludovico XIII Gall. & Nav.

& Nav. Rege, R. D. Camillo de Neufville, insulæ Barbaræ abbatis, Decani impensis, & curâ vigilantissimi parentis D. Caroli de Neufville, D D. Halincourt, Marchionis de Villeroy, &c. Lugdunensis provinciæ Proregis, in integrum restitutum. anno M DC XX.

Secundò, extra urbem quod notes, est *ædificium*, (LA DVCHERE,) c passus ab urbe sejunctum, in colle peramœno prope Ararim situm. Hodiè agnoscit Dominum de Nellestan, ad quem hereditate Francisci Clappissonii Advocati regii, qui secessum hunc pecuniâ maximam partem lusu acquisitâ dicitur ædificasse, devolutum est. Videamus hujus *situm* & *ædificium ipsum*. *Situs* ad invidiam amœnus, ad similitudinem valdè rarus est, commodiore in montis parte, è qua quidquid aliorum montium vicinorum, vinearum, agrorum, pratorum, convallium, fruticetorum est, imo ipsam in pede montis leniter descendentem Ararim, non exiguâ oculorum recreatione, mentisque voluptate, lustrare possum. *Ædificium* respondet situi. Primæ portæ è lapide structæ, ubi occipit introitus, inscriptum est:

Rure tibi vivas; aliis, dum vixeris urbi.

Ubi hanc ingressus fueris, respice sublatis oculis; ubi:

Nec vidisse semel satis est.

Mox via passuum IↃccc circiter calcanda est, ultrò citroque arboribus, maximam partem fructiferis, numero ccc LXX v, consita; cujus terminus paullùm acclivior. ibi ad colliculum cisterna, cui inscriptum: *Benedicite fontes Domino.*

Inde

Inde usque ad portam ipsius domus intra duos muros ascenditur. Heic *ambulacrum* est; cujus parietes superiores, XII Imperatorum primorum icones; inferiores, variorum animalium picturas ostendunt. Ibi propè ludo *palle maille* dicata area. Ex ambulacro ad penitiora itio est. Extùs porta habet insignia Procuratoris eleganti lapidi incisa, nimirum leonem nigrum, oleæ ramum ungulis suis tenentem, cum lemmate: *Luctus forti ludus.* & paullò infrà: *Deus nobis hæc otia fecit.* Intùs portæ eidem inscriptum est: *Pulcbra, nisi abeundum esset.* paullò inferiùs: *Intravi ut exirem.* E regione istius portæ Henrici IV effigies muro adpicta:

Si du sculpteur l'art & science
Pouvoyent par un semblable traict
Graver sa valeur & clemence,
L'ouvrage seroit tout parfaict.

Ipsa area est quadrilatera, grandioribus saxis strata. Parietes ostendunt animalia depicta vario positu ad recreandos animos; præ omnibus respice *ursum* ad fores introitûs sinistrorsum, qui inscios ferè terret, ita vivus videtur progredi. Hisce foribus inscriptum:

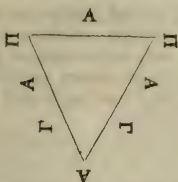
Tant de peine pour bien amasser,
Puis mourir, & tout laisser.

Versum hunc ita reddidit Latinè celebris quidam medicus:

Sollicito quod anhelosus collegeris ungue,
(Migrandum est,) aliis, quod legis, omne legis.

In area hac seu potiùs impluvio, egregius est *fons*, è monte prosiliens, cujus aqua in dolium influit & effluit, isti verò dolio Bacchus insidet instar equitis. Fontis latera habent inscripta: *Sic oriuntur opes:* Et, *Sic moriuntur opes.* Ad dextram supernè hoc triangulum cum litteris circùm:

A Π-

Quid ſibi velit, alium quære. Ad dextram propè hunc fontem aſcenduntur gradus. ibi ſupra portam : *Ex templo in templum.* Inde non procul alia janua, cujus ſuperiori parti appicta eſt Juſtitiæ & Pacis imago, cum lemmate :

Vivitur ſic tuto divis cuſtodibus iſtis.

Januæ illi propè eſt *conclave*, in quo varia animantium genera, peculiareſque venationes videas. Ex eo in *hortum* ſuperiorem & inferiorem ſat amplam itur; in quo areæ ſunt occupatæ oleribus & herbis culinariis potiſſimùm. Inde in ſuperiores contignationes aſcenditur, ubi *conclave* tapetibus & peripetaſmatis aureis veſtitum, regum aliquot Galliæ & aliorum imagines habens; inter quas, ſi rectè memini, Bellarmini imago, diſtorto ore, cum diſticho hoc :

Ars utinam mores animumque effingere poſſet,
Pulchrior in terris nulla tabella foret.

Januæ hujus exteriori ſuperſcriptum eſt :

Heic ſtatio eſt, alibi portus.

Oſtenditur etiam *ſecretius conclave* Procuratoris, cum duobus procœtiis, (*avantchambres*) formâ rotundâ, firmatum ponte penſili ſive verſatili, pro defenſione corporis; dicitur quippe multorum inimicitias ſibi contraxiſſe, & inde vitæ ſuæ inſidias, quas ut declinaret, ſeceſſum in hunc ſe coarctavit. Nec longè inde *exuviæ crocodi-*

codi-

codilinæ ſunt; animal iſtud in horreo quodam latitaſſe, & à ruſtico trajectum globo fertur; credat alius. Inde in SACELLVM ducebamur, hiſtoriis biblicis decoratum, multiſque lemmatibus inſcriptum. Fornix myſterium pietatis habet, cum his verſibus:

Tres unum, Deus eſt unus, tribus una poteſtas:
Hac caſti maneant in relligione nepotes.

Ad aquiminarium ſive vas luſtrale, lamina ænea muro incluſa eſt, cui hoc inſcriptum:

D. O. M.

Franciſcus Clapiſſon in præſidiali præfectura Lugdunenſi cognitor regius, ac publici juris vindex, & Magaretha Dulin, dulciſſima conjunx, ſuburbanæ hujus villæ ambo Domini, par conjugum fidiſſimum pientiſſimumque, hoc ſacellum ſociali pietate auctum, ornatum, conſecratum, pro ſua in Divam loci tutelarem Margaretham religione eidem nuncuparunt dedicaruntque: tum juſſerunt quotannis anniverſario Divæ natali ſacris faſtis adſcripto heic rem ſacram ritè fieri, ac diem feſtum feriatumque à Ducheriana familia universâ agitari: quæ ipſi omnia concordiſſimè vivi ſanxerunt, ne poſteros rogarent ex voto ſuſcepto. Anno M DC VI.

Eodem ferè modo clauditur hæc voluntas, (*ne poſteros rogarent,*) quomodo monumentum Ph. Decii Juriſconſulti, quod Piſis in Campo Sancto de ſemetipſo factum legimus: *P P. poſt-*

quam

quam Decius stipendium mille quingentorum aureorum in auro pro lectura consequutus fuisset ab excelsa Florentinorum repub. de morte cogitans, hoc sepulchrum sibi fabricari curavit, ne posteris crederet. In hoc monumentum adjiciam sarcasmum à Jano Vitale scriptum; quod dum in suburbano hoc secessu te delectas, non malè interpretaberis, amice lector:

Dum curat Decius sibi sepulchrum
Clarum marmore ponere eleganti,
Inscripsit titulos ineruditos,
Vt risum magis extorquere poßint,
Quàm laudare hominem undicunque clarum:
Quod si non sibi pulchrius sepulchrum,
Quàm doctos titulos & elegantes
Curasset, modò mollius jaceret.

E sacello eundum est in *xystum*, LXX passus longum, VII latum. Latera ejus varias picturas habent. inter eas tabula una, ubi gladii stricti multi:

Cùm tribus infelix serviret Roma tyrannis,
Hæc rerum facies, quam modò cernis, erat.

Superior pars varia emblemata & sententiosa lemmata habet. quorum quædam hæc sunt:

I. *Malum Punicum cum corona.*

Mihi cœlo, non sorte, corona.

II. *Corona cui palma innexa.*

Tantis augustior una triumphis.

III. *Duo lilia albicantia & rubra, jaculo transfixa.*

Flori flos jungitur alter.

IV. *Corona cum insign. Ordinis Sancti Spiritus.*

Decus virtute merendum.

V. *Corona cum insign. Ord. D. Michaëlis.*

Im-

Immensi tremor Oceani.

VI. *Stella cum corona.*

Monstrant regibus astra viam.

VII. *Una corona, per quam fax ardens, subtùs quatuor aliæ coronæ.*

Venit, vidit, vicit.

VIII. *Viridis coloris labyrinthus.*

Dolis prudentia major.

IX. *Histrix.*

Cominus & eminus.

X. *Salamandra in igne.*

Nutrisco & extinguo.

XI. *Luna accrescens, sive nova.*

Donec totum impleat orbem.

XII. *Luna plena.*

Quum plena est, fit æmula Solis.

XIII. *Duæ columnæ.*

Pietate & justitia.

XIV. *Duo globi cum coronis.*

Unus non sufficit orbis.

XV. *Duo sceptra transversim posita, in quorum medio gladius.*

Duo protegit unus.

XVI. *Duæ coronæ.*

Manet ultima cœlo.

Ex hoc xysto in aliud conclave itur, ubi inter pictas tabulas, quadrata una est, ostendens fabulam de *aureo imbre*, in Danaës sinum depluente: tabula licet magno pretio vendi posset, nullo est vendibilis. Hinc in *hortum*, sive *vinetum* potiùs dixeris: inde in *sylvulam* luci instar; ferarum ibi latitantium volucrumque cantantium latibulum & domicilium est. His omnibus visis, si stru-

si structuram contignationum lustrare placet, ducêris in sublimiorem villæ hujus partem, quæ finis est horum laborum & lustrationis.

TERTIÒ extra urbem, est villa quædam LA CLAIRE; quæ nomen sortita à cive quodam nomine Claro. hæc non procul dissita à villa *la Duchere*; non tamen à nobis visa, ab aliis autem ita communicata: Simul atque intras, hortus se objicit; & in eo silvula quædam, densitate arborum repræsentans lucum, amœnum satis ac delectabilem. Principale autem & visu dignissimum est FONS, olim quidem majori quàm nunc apparatu & sumtuosâ fabrica conspicuus. In eo primò est urceus, in quem aqua defluit; ex levissimo & lucidissimo alabastro formâ quadratâ excavatus. Ad ejus posticam partem monticulus IV ulnarum longitudine, II latitudine exstructus, tum artificem laudat, tum adventantem mirâ voluptate adficit: compositus siquidem est variis undique & inæquali ordine coagmentatis cochleis, testis, tophisq; maritimis, corallis, tum albis, cum nigris, & aliis lapidibus rarioribus. Ex illo monte promanat aqua, partim è canaliculis, qui centum circiter, partim rimis multifariàm hiscentibus, & aquæ eruptionem largientibus. Maximus canalis inter aquarum ductus, est tuba pastoritia, è medio duorum capitum, serpentes repræsentantium, prominens. Totum illud conclave, in quo fons hic locatus est, tum suprà, tum infrà, tum ad singula latera, variis conchis, gemmis, corallis, & aliis marino artificio formatis, ita est ornatum, ut præ illis vix parietis cœmentum vel calx in conspectum veniat. Ad januam è marmore Satyri cujusdam & Veneris statua, magnitudine justa repræsentatur: Eidem januæ inscriptum est hoc distichon:

Hanc

Hanc ornans clarâ Claram clarißimus undâ,
Cuncta facit clarus quò ſua clara forent.

QVARTO, ſi porro ire lubet, reſtat villa cujuſdam mercatoris LA GORGE DV LOVP, priori non longè abjuncta: In ea fontes cum Meduſæ ſtatua: ſunt ſiphones, è quorum maximo prædium hoc nomen habet, aquam undique evomentes.

Tantum de Lugduno, & confinibus villis. Concludamus *cum Botereo lib.* I *comment. Gall.* *p.* II: Lugdunum urbs eſt, quæ Munatio Planco ſua debet incunabula; Pop. Rom. colonia priſcorum Rhetorum formidata ara, Celticæ emporium, janua Alpium, ſpecula Italiæ: ubi

Rhodanus ingens amne prærapido fluit,
Ararque, dubitans quò ſuos curſus agat,
Tacitus quietis alluit ripas vadis.

Et pag. 48: Mercatura, quæ ab utroque flumine invehitur Lugdunum, urbis eſt anima, duoque illi fluvii gemina ſunt ubera, quibus regreſſis exſiccam & elanguidam fieri neceſſe eſt.

Convaſemus nunc vaſa & reculas ad iter Genevenſe; quod jam mecum ingredieris.

Poſtquam menſem decembrem, mediumque ferè januarium, Lugduni ſubſtitiſſemus, Genevam, reliquum hyemis ibi tranſacturi, abivimus, conducto alio viatore, cui quilibet pro ſuo & vectoris paſtu, nec non vecturâ, xv florenos Gallicos *(à 20 ſols chacun)* Lugduno Genevam uſque ſolvêre.

Itaque portâ Sebaſtiani egreſſi, excubantibus ibi Helvetiis numos aliquot pro lubitu donavimus, citiùs ut nos in viam dimitterent, quod inſpectâ ſchedâ ex urbe exportatâ facilè faciebant. Per vineta mox erat aſcendendum, relicto Rhodano dextrorſum in ima valle. poſt aliquot obſcuri

ſcuri penetrandi pagi, priuſquam III *milliar.* ad pagum *la Boiſſe* deveheremur, cœnaturi *ou mouton.* (ſero ſiquidem ab amicis Lugduni divelli poteramus.)

Sequenti die per pagum *Verbonne* ivimus, II *mill.* Mox planities & ad utrumque latus arces erant, *Chaſtillonnet*, & *Chaſtillon.* tandem fluvius D'AIN; qui pontone trajiciendus, ſoluto naulo pro quolibet equo V ſolidorum, (5 *ſols.*) caſula ad ripam ibi ſtructa, portitores recipiens, qui ſæpe integrum diem, quàm hominem trajiciendum habeant, exſpectant. Ipſum flumen rapidum eſt & pellucidum ad ipſum uſque fundum; diſcriminans regionem de Bougie ſive Buzay de Breſſe.

A trajectu in apertum campum venis: pòſt ad alium diffuſum fluvium *Arbalinam*; qui quandoque exundat totum agrum, teſtantur quod ripæ veſtigia; quandoque etiam ita ſiccus, qualis tunc erat, ut nec vel ſoleæ equi humectentur. Inde proximè pagus *Chaſteau gaillard*, II *mill.*, pro prandio erat *à l'eſcu de France.* Quo ſumto, per opid. *Bournay*, ad pagum *S. Iean le vieil*, in planitie ſatis amœnâ ſitum, devenimus. Poſt delati in altum montem, deſcendere rurſus coacti ſumus viâ ſaxeâ, longâ & præcipiti, in pagum *Cerdon*, III *milliar.* ubi pernoctandum *au lyon d'or*, ſatis tenui apparatu, ſatis tamen pro loci ſitu. Eſt pagus paucarum, ornatarum tamen, ædium in imo fundo ſtructus, ſub dominio Ducis Nemoroſii.

Poſtridie è pago hoc via te ducet in præruptum montem; quem ſinuoſo flexu vix mediâ horâ pedes aſcendere potis es; quod & nobis ſummo mane, Lunâ quidem ſplendente, frigore vero intenſiſſimo, faciendum erat. in ſummita-

tem ubi venis, glacies & nives equitanti occurrunt; cautus itaque sis, si hyeme hâc pergendum viâ, ne equi lapsu præcipitêre. In via pagi sunt *Merignan* & *S. Martin*, 11 *mill.* Inde summa planities est. antequam hanc ingrederis, monticulus superandus, latronum latibulum, è quo non raro infestatos ac spoliatos viatores fuisse audivimus. Inde dicta ampla planities, quæ longâ viâ te ducet, usque dum dextrorsum, ubi montes quasi se findunt, Nantuam versus declinare necesse habes. Hâc viâ ingressus rectà pergis ad lacum, dextrorsùm relictum, cum præruptis immensisque rupibus ultra lacum: sinistrorsum cis lacum rupes & inaccessa saxa capiti imminent, jam jamque præcipitium è supercilio minantur; quod nec raro factum, indicio sunt immensa saxa ad crepidinem lacûs hinc inde sine ordine sparsa. Jocantur quidem, prærupta ista saxa jugo montium catenis esse serata, ut non possint decidere; verùm diversum testatur iter subtùs ineundum, quod sine devio in ipsum opidum *Nantuam* te deducet, 1 *mill.* Ædes in hoc opido habent porticus tectas, columnis fultas, ubi in umbra ire & equitare potes, declinando Solis ardores, cadentésve imbres. Cives famam habentes ab acuum confecturâ; unde acifices appellantur; & ipsum opidum Germanis dicitur *das gufen stadtlein.* Heîc prandio sumto satis lauto *à l'escu de France*, perreximus ad lacum, ad sinistram offendentes locum *la pisse vache* dictum; montes sunt alti & prærupti, è quibus hyeme & æstate continui aquarum canales evomunt aquas coagmentatas, quæ jugi tenore ad terram delatæ absorbentur ibi à cavo quodam foramine, quod voraginis instar omnem desuper affusam aquam in sinum suum recipit. Mercatores in mo-

in more habent, ut, si quem inter comites suos habeant qui ante id hanc nunquam viam inivit, eum cogant circumire hanc voraginem, benè madidus ut memor sit loci: sin minùs; ut redimat hunc circumitum numerato aliquo argento. Ex opposito est lacus *la Bougie*, nomen habens à Provincia: in quem haut dubiè decidens modo aqua defertur subterraneo meatu, à nobis non viso. Lacus hic in medio, discriminatur muro: hæc pars sapidæ & dulcis aquæ, pisciumque salubrium, ad opidum Nantuam spectat; illa, quæ superior, meras paludes & cannas habens; ad opidum Sancti Germani. Echo heic revocat verba ultra lacum effusa distinctè. Inde proximè ad sinistram opidum est *Sainct Germain la chevre*, 1 I. *mill.* Mox mons ascenditur; quo superato venies ad pag. *Chastillon*, 1 mill. ubi amplum hospitium, ad viam patens; quo nobis fuisset pernoctandum, nisi circumventi ductoris nostri persuasionibus fuissemus, negantis quidquam obsonii ibi reperiri. Ita nos, ignari conditionum hospitii istius, perreximus ad ponticulum quendam med. milliar. (*le pont des Oeules*) fluviolo ejusdem nominis impositum, qui è Burgundia descendens, non procul hinc Rhodano se miscet. Saxa utramque fluvioli ripam muniunt immensæ magnitudinis, qui sine hoc ponticulo esset impervius. Inde sinuoso, & præcipiti, lapidosoque ductu ad montem CREDO tetendimus; ad cujus jugum tandem difficili per nives itinere ubi ventum erat, Crucem ligneam altam vidimus; penes quam monachus Capucini ordinis cum puero nobis obviam venit; non enim longè inde *monasterium*; penes quod angustus est transitus, qui regis Galliæ permissione conceditur Hispanis, ut è Sabaudia in Burgundiam transire possint.

 Heic

Heic cùm essemus, tenebræ oboriebantur densæ, imo ipsa nox nos obruere videbatur; tempestas, grando, nix, ventus, agminatim accelerare, verba & voces abripere, equos præcipitare; nam via omnis gelicidio stabat; iter insuper pronum erat, & declive in obscurissima nocte, omne de rebus, præ oculis, præ auribus quæ erant, tollente judicium & discrimen. ad summam, omnia elementa ibi nobis contraria esse comparebant: ignis non erat, qui vel frigus abigeret, vel viam monstraret: aër densus, nebulosus, nocivus, euntes impediebat: aqua in glaciem conversa præcipitabat vectorem cum equite: terra nive tecta planè negabat sui usum. desperatum iter erat; & conclamatum fuisset, nisi divino ductu delati tandem fuissemus circa decimam noctis, planè omnis viæ ignari, in pagum *Longeret*, 11 *mill.* à vico *Chastillon* abjuncto. ubi à *la Croix rouge* commodè excipiebamur lassi & fessi.

Sequenti die, ubi lux ingrueret, vidimus præruptas valles & præcipitia non longè à pago hoc dissita, quæ divinâ clementiâ juvante evitarâmus. Pergendum erat hinc quadrante mill. ad *fortalitium la Cluse*; cujus meminit *Cæsar lib.* I *Comment. Gall. mox à princ. Erant*, inquit, *omninò itinera duo, quibus domo exire possent; unum per Sequanos, angustum & difficile, inter montem Iuram & flumen Rhodanum, quo vix singuli carri ducerentur: mons autem altissimus impendebat, ut facilè perpauci probiberi possent, &c.* Has angustias *(dicit Rhellicanus in Cæsar.)* Galli & Germani hodiè Clusam vocant; in qua perquam munitum propugnaculum in præruptis & altis Rhodano imminentibus saxis positum, Bernates solo æquaverunt, anno Domini cIↃ IↃ XXXVI, quando Sabaudorum perfidiâ & jurisjurandi reli-

religione, quod Genevensibus civibus suis dederant, coacti sunt imperatore & auspice prudentissimo simul ac fortissimo viro Dom. Francisco Negelino expeditionem in Allobroges facere: in qua quidquid cis Rhodanum est, & paullò ultra Clusam, in suam ditionem, favente ipsis divinâ clementiâ, redegerunt; idque mense januario cœptum, & in februarii exitu finitum est. Locus hic, ut ut vallis, propugnaculis non est speciosus, natura tamen eum fecit *fortalitium*, saxis cavis & inaccessis, monte alto, transituque salebroso firmatum, ut exercitus expeditè illac ire transireque vix possit. Hoc, saxorum immensæ magnitudinis devolutione à jugo montis, Genevenses expugnarunt; verùm cùm viribus suis non fiderent, fortalitium hoc, ut & *le balliage de Gaix*, Henrico IV Gall. regi tradiderunt; qui recompensarum loco xxv cIↃ aureos annua militum stipendia contra Sabaudum ipsis promisit; & ab eo tempore usque dum sub rege mansit. Rex autem, cùm hâc penetraremus, vix VIII præsidiarios (nam cessabant inter eum & Sabaudum bella) eò collocarat milites. quibus transeundo, si libet, quid honorarii penditur; imo accessus & introitus ascensusque per scalas non detrectatur, modo stratagema absit, sine quo adeundum; vel cum illo pereundum.

E regione huic est mons *Iura*; cujus jugo olim impositum erat simile fortalitium, cujus tamen rudera hodiè duntaxat supersunt. Inter utrumque hunc montem Rhodanus in imo streperus fluit, quem tamen ob nimium præcipitium videre non potes.

Hinc *med. mill.* devecti sumus in opidul. *Coulonge*, quod præ cæteris belli calamitates repræsentat.

Sequens via in regionem nos duxit frumentorum & pabuli feracem, sed desertam admodùm hodiè, cujus pagi opidulaque miseris modis exusta, vastata, variisque spoliationibus exsucta, nondum exantlatas belli injurias superarunt & concoxerunt. Tota hæc regio paret regi Galliæ, qui eam Sabaudo ademit ob retentum Marchionatum Saluzensem, Ledegiero Delphinatûs præfecto strenuam operam suo regi in hoc bello navante.

Inde per ignobiles pagos, *Ecoran*, *Loupgras*, *S. Iean*, *Toury* ad urbem GENEVAM, IV *mill.* festinabamus. ad quam circa meridiem delati, nomina sub porta signabamus, diversaturi apud hospitem *à la balance d'or:* ubi commoda quieti nostræ invenimus media.

GENEVA.

PRiusquam de urbe & republica hac aliquid notemus; præmittere voluimus de regione Sabaudorum & Allobrogum paucula, præliminaris instar cognitionis.

Sabaudis olim nomen erat Allobrogum: & hoc venit ab Allobroge, primo regionis istius rege, qui unus ex Aboriginibus dicitur fuisse, qui Abrahami & Patriarcharum tempore è septentrionalibus Asiæ partibus in Galliam per mare trajecerunt. Nomen habent tritum apud Romanos, à Q. Fabio Maximo, qui Allobroges devicit; à conjuratione Catilinaria, quâ Catilinæ partes tutati sunt. Inhabitant autem primitùs montana ad Alpes loca, quæ Allobrox occuparat rex, & à se ita dici volebat: quidquid habebant, deprædationibus & latrociniis habebant, non loci fertilitate, non mercaturâ, non opificiis: excurrebant in vicina loca & ulteriùs ad Rho-

Rhodani & Araris etiam uſque confluentes,imò in Delphinatum etiam, cujus metropolin Viennam, occupare non ſunt veriti. Unde *Plin.lib.*1, *decad.* 3, Propè, inquit, (id eſt, ad confluentes Rhodani & Araris,) incolunt Allobroges; gens jam inde nullâ gente opibus aut famâ inferior, tum diſcors erat:& regni certamine ambigebant fratres, &c. Simul atque verò montana ſua reliquerant, & ſibi viam in planitiem, Galliæ Lugdunenſis verſus partem, vi fecerant, effœminati facti, deferveſcente martis ardore, rei ruſticæ operam dederant. Unde *Strabo ait lib.*IV: Allobroges ſuperioribus annis militandi ſtudio mortalium multis millibus tenebantur: hac autem ætate,rei ruſticæ dediti,campos & Alpinas valles arant. Conſtat autem multis antiquitatis monumentis,Tractum huncAllobrogum regni titulum habuiſſe, idque tempore Hannibalis:qui,Bronio cum fratre de ditione certante, factus arbiter, regnum majori adjudicavit, eumque imperio reſtituit; ut eſt apud *Livium lib.*XXI. Sic Florus mentionem facit regis Benulli, à Fabio Max. capti & devicti.Nec non hiſtoriæ Romanæ meminerunt Cotti Allobrogum regis,qui à ſe dictos Alpes Cottias ſtructis molibus commodiores reddidit; Octavio Auguſto familiaris:poſtea verò ſolum mutare, & in eam, quam modò incolunt, regionem migrare ſunt coacti; quam olim antiqui inhabitabant Voconii,Veragri, Caturiges, Centri, Lepontii; ubi hodiè eſt Comitatus Genevenſis, cum adjacentibus ſuis dominatibus, à lacu Lemano uſque ad Pedemontium. Noſtrâ memoriâ & ſæculo cum habitationibus ſuis & *nomen* & *regnum* mutarunt. Dicuntur *Sabaudi*, populi hiſtoricis antiquis incogniti. *Claud. de Rub. lib.*1, *cap.*III, *hiſt. Lugd.* putat, Sabaudos

dictos fuisse à Sabaudo vel Sapaudo, archiepiscopo Arelatens. Hic à Papa Pelagio electus per Galliam ejus vices obtinuit; & à Childeberto Francorum rege adjutus, Allobroges Christianismo beavit circa annum Christi IↃ LVI. Quidam sunt qui eos derivant à Sabatiis vadis ac populis, à Ptolomæo & aliis inter Alpes positis; quod & Plinius asserere videtur lib. III Hist. & Strabo. Allobrogum regnum quando habuerit interitum, non est in proclivi dicere: Sabaudiam verò (non ita multa sunt sæcula) Comites habuerunt, licet Pedemontium accesserit: qui à Sigismundo Imperatore in concilio Constantiensi Ducatûs titulo decorati sunt; & inter hos Amedæus Aimonis filius primus fuit, è Cæsaribus & Ducibus Saxoniæ præsertim Ottone II, circa annum Christi IↃ CCCC LXXIV qui vixit, prosapiam & gentis originem ducens.

Præmissis hisce, convertamus nos ad urbem ipsam; de qua Cæsar in princip. Commentar. Extremum, inquit, opidulum Allobrogum est, proximumque Helvetiorum finibus, GENEVA. Ex eo opidulo pons ad Helvetios pertinet. Cùm Cæsari nuntiatum esset, Helvetios per Provinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe, (ab urbe, ait, qui titulus dignitatis est, cùm olim sola Roma urbs diceretur,) & quàm maximis itineribus potest in Galliam ulteriorem contendit, & ad Genevam pervenit. Pontem, qui ad Genevam erat, jubet rescindi, &c. Hæc ipsa Cæsaris apud Genevenses mansio, non modò urbi, quæ tantùm monarcham dignata est hospitio, multùm dignitatis attulit, sed & communi verbo opes adjecit, licet in confinio adhuc eæ sint. Ajunt enim, Cæsarem cùm ab Helvetiis in fugam conjectus esset, ingentem thesaurum in Rho-

Rhodanum, ne hostibus prædæ esset, conjecisse; qui licet aliquoties visus, tamen in hunc usque diem nondum inde extrahi potuit.

Urbs alioquin *nomen* aliud habet, & dicitur AVRELIA, ab Aurelio Imperatore. nam cùm Heliogabali tempore ignis omnem ferè depastus esset, is restauravit, jusque imperii ei attribuit, quod & hodiè tueri non sine dignitate videtur. Urbs verò, fastidito novello nomine, vetustum retinuit.

De *situ* ejus dicit *Thuan. lib.* LXIIX; *Geneva, tanquam clavis & propugnaculum non solùm Bernensis ditionis, sed totius Helvetiorum civitatis, inter eos habetur, & liberum inter regem & Helvetios aditum servat. id propter Clusuras dictum, quibus is verè potitur, qui Genevâ potitur.*

Aër heic purus & salubris, *à lacu Lemano*, partem urbis majorem alluente; à *Rhodano*, urbem intersecante in duas partes; quæ tamen divisæ fluctibus, ponte ligneo junguntur. *Hic fluvius* (dicit Thuan. lib. XLIX histor.) *in tantum excrevit anno* CIϽ IϽ LXXI, *ut Guilloteriam, Lugduni suburbium, cum pontis impositi parte, penè subruerit: nec longè à Geneva, ubi Rhodanus Lemanum lacum præterlabitur, ad angustias, quas Clusuras vocant, aquarum vi ex vicino monte revulsâ, in fluvium subjectum mole ita obstructus est alveus, ut accedente Arvæ perenni fluxu regurgitans aqua retrò ferretur, & stupentibus cunctis molatrinarum rotæ pistrinarios lapides adverso flumine torquerent.* Talis est ratio fluminis utriusque, abundantis sapidissimis piscibus, *truttis* præsertim, quas vidi longitudine II & ampliùs ulnarum, pondere xxx librarum; captas includunt vivariis, palis cinctis, &, ubi lubet, ad culinam promunt. Reliqui pisces, quod experientiâ ha-

 bent,

bent, capti, necati, & in cellis Genevensibus diem unum vel alterum reservati, sapidiores sunt iis qui à captura mox ahenis & foco impositi coquuntur; ideoque pisces vivos, præter auratas vel truttas, in foro heic non videbis venales. Ita habet *aqua*.

Terra heic cum confinio, fertilis est, & *vinum* nobile producit; rura *capones* opimos, quibus ipsi Patavini cedunt, licet suo modo etiam pingues sint. ager ab ubertate commendatus, dicitur totius Sabaudiæ suber. Horti olera & legumina sapidissima; inde victus æquiori longè pretio heic quàm in Gallia. Amœnitas accedit è contiguo prato *le plain palais*, deambulationibus accommodissimo.

Montes partem civitatis habent, quam nunc in *partibus* suis videbimus.

Externa sunt *fossæ, muri*, ac *propugnacula*, satis pro loco munita. Inter hæc *le boulevard de l'oye*, propugnaculum Anserinum, famam habet, à XIII captivis, ultimâ in invasione ibi suspensis. Non longè inde eo ipso loco, quo anno cIↃ IↃ CII Allobroges scalis Genevam capere volebant, inscriptio est:

VIXI VT VIVIS
MORIERIS VT SVM FVTVRVS
SIC VITA TRVDITVR
VALE VIATOR (*scalator*)
ET ABI IN REM TVAM.

Portæ principales sunt, *la porte neufve: la porte de la rive; la porte Cornevin*, quâ in Burgundiam & Helvetiam itur; *la porte de la maison*; *la porte de la Treille; la porte du S. Leger; la porte de la Tartace*. Accedunt ultra fluvium Arvæ, rudera quædam *propugnaculi*, monti impositum quod erat, è quo strenuè Genevenses anno cIↃ IↃ LXXXIX hostem

Caro-

Carolum Emanuelem Sabaud. Ducem excepêre, & repulêre.

Internæ partes sunt *plateæ* & *ædificia*.

Ad illas refero aream (*la platte forme*) in colle amœnissimam, portæ contiguam; cui si instas, subjectam planitiem, hortos & vineas circumjacentes, jucundo emetiris oculo. Plateæ sunt partim *vallosæ*, *montosæ* partim: istæ ubi ad D. Petri ædem ascendis: illæ subtus lacum versus. inter has ampla, spatiosa & longa illa eminet, quæ juge & elevatum habet compluvium, trabiculis immissis & instratis asseribus ita ædificatum, ædibusque applicatum in unam partem, ut subtus ceu in xysto siccus deambulare possis, desuper vel densissimâ cadente pluviâ.

Ædificia sacra tria sunt, *D. Petri*, *S. Gervasii*, & *S. Germani*.

D. Petri palmarium est in accliviore urbis parte situm, illustre ab *antiquis inscriptionibus*. quarum hanc adponam:

D. M. S.
C. JVLIVS CAESAR LONGINVS
D. CIL.
C. JVL. LEIBERTVS.
PERRVPTIS MONTIBVS HVC TANDEM
VENI VT HIC LOCVS MEOS CONTE-
GERET CINERES.
APOLLO TVAM FIDEM.
VIXIT ANNOS XLI, MENS. III, DIES XIII
HORA NVL.
T. FVLVIVS D. D. L.
COMMILITO COMMILITON
VALE LONGINE AITERNV.
S. T. T. L.
(*id est, sit tibi terra levis.*

illustre item *ab Aquila bicipiti*, exteriori templo insculptâ; quæ ei servit pro argumento, liberam eam esse Imperii Romani urbem. In hanc Aquilam, ut & insignia Genevensium, jocatur *Owenus lib.* 1 *epigr.* XLI:

Clavem Aquilamque gerit duplex insigne Geneva:
Illud Papatûs : hoc habet Imperii.
Hoc insigne tuum quo jure Geneva tenebis,
Si repetat clavem Roma, Rodolphus avem ?

Templis adnumero *xenodochium* ad ripam Rhodani extra urbem, non vulgari structurâ, nec paucis sumtibus structum.

Ædificia *politica* constituunt 1. *Curia.* In hac nota *monumentum*, quod januæ ipsius curiæ est impositum, & tabulæ æneæ litteris aureis incisum:

QVVM ANNO cIↃ IↃ XXXV &c.

In interiore Curiæ ingressu vide *tabulam* cum inscriptione, erectam, cùm anno cIↃ IↃ XXXVI Genevenses à Tigurinis in societatem ac fœdus essent recepti;

D. O. M. S.

ANNO A VERA RELIGIONE &c.

Postquam deinde nocturnâ illâ per scalas invasione & attentatâ truculentâ machinâ è faucibus Allobrogum essent liberati, hoc *monumentum* erexerunt:

D. O. M. S.

QVO NON ALLOBROGES &c.

Quo pertinet etiam *monumentum*, iis, qui hostem fortiter à muris abigendo, urbemque servando, fatali illo tempore mortalitatem exuêre, erectum:

D. O. M. S.

QVORVM INFRA NOMINA &c.

Nota ibidem *scalas* in inferiori aliquâ camerâ repo-

repoſitas, quibus Sabaudi anno cIↃ IↃc II in clandeſtina urbis invaſione uſi fuerant. *Vrnas* item in artio ſuſpenſas, cinerum combuſtorum olim receptacula. *Crocodili exuvias & ichneumonis:* nec non *artificioſam teſtudinem*, quam vel equo inſidens conſcendere potes.

II. *Armamentarium*, Curiæ vicinum, in quo arma, vexilla, & ſpolia Sabaudo ademta.

III. ARX antiqua prope S. Gervaſium.

IV. PONS, qui utramque Genevam jungit, Rhodano impoſitus, ædibuſque ornatus.

V. *Molendina* extra urbem, Rhodano incumbentia.

VI. *Turris* inſulæ, veluti ſpecula antiquiſſimi operis.

VII. *Bibliotheca*, ab antiquis & rarioribus libris authoritatem habens; ibi Bibliorum Gallicorum ccc annorum verſio.

Ita fuêre *publica ædificia*; Pro privatis adjiciam monumentum, quod pater quidam filio ſuo juveni civi Genevenſi & cauſarum patrono poſuit:

D. M.
L. AVR. LIBERTO IVVEN.
ERVDITO CAVSIDICO
BIS CIVI VALLENSE
ET EQVESTRE DEFVN-
CTO, ANNORVM XVIII.
FILIO PIENTISSIMO
AVRELIVS RESPETVS
PATER PONIENDVM
CVRAVIT.

Ita Cicero de Q. Hortenſio, oratore nobiliſſimo, notavit, quòd annos natus XIX, plurimas cauſas egerit, & orationes, iiſdem quibus ſcripſerat verbis, recitarit; hincque nomen Regis

fori Romani obtinuerit. Idem adfert Ulpianus, de Nerva filio, qui annorum XVII cùm esset, aut præterpropter, publicè de jure responsitavit.

FORMALE videbimus, vel in *Ecclesiastico*, vel *Politico statu*.

Ecclesiæ Genevensis hodiè longè alia facies quàm olim. Omnes in universum incolæ modò puriori & reformatæ religioni sunt addicti; quam recepêre anno Christi cIɔ Iɔ XXXV. Hinc adflictorum Christi exsulum audit asylum & hospitium GENEVA. quippe vidimus in ea Principes, Comites & Barones, dum ibi essemus, hospitantes & pacificè viventes. Olim pontificium habuit episcopum, qui etiamnum, licet ecclesiam ibi nullam regat, tamen se dicit Episcopum & Principem Genevensem. *Cui is, qui Apologiam composuit pro civitate, id tantùm reponit, quòd, sicut Episcopus Sionensis eodem titulo utitur sine potestate: ita idem in Genevensi, honoris ergò toleratus fuerit, salvo interim suo civitati jure. Arnis. c. 1, p. 9, de jure Majest. Huic episcopo competebat privilegium, ut, quemcunque juberet, etiam post latam sententiam, is ab ipso loco supplicii retraheretur, & liber esset. Le cittad. de Genev.* Hodiè verò in rempub. hanc episcopus nihil habet juris. quod demonstrat *Rhellican. in comment. ad Cæs.* dicens: *Geneva antiquitate & emporio, quod inde tamen Lugdunum translatum est, celebris urbs, sed celebrior propter gravissimam obsidionem, & ab ea liberationem. Quum enim Genevenses Cochleariorum (nobilium Allobrogum conspiratio erat, qui argentea cochlearia in pileis gestabant) manu undique obsidione cincti essent, ac tantâ fame laborarent, ut lactentes infantes pro lacte sanguinem ex matrum*

& nu-

& nutricum uberibus sugerent: justo exercitu per Bernates cives suos obsidione liberati, ac in libertatem ita vindicati sunt, ut quidquid juris in Genevenses aut episcopus aut Dux habuit, eis remissum sit per vindices. Adhæc jurisdictionis pomœria dilatata sunt adeo, ut, quum antea nihil juris extra mœnia haberent, nunc aliquousque imperent. Pro quâ vindicatione Bernates nihil aliud postularunt, quàm ut militibus stipendia numerarent, & ne cui aut Principi, nationi aut urbi se conjungant præter ipsorum voluntatem. Hactenus ille. Ita hodie, postquam dissensum & discessum à pontificiis fecerunt, ecclesiæ constitutio est penes magistratum, cui adjuncti sunt *censores morum*, qui sunt decemviri, quorum IV constituti sunt è Senatu LX-virorum, & sex è Senatu CC-virorum. Hi decemviri junctim sumti adpellantur collegium sacrum sive consistorium; Eorumque officium est, vitia & scelera scandalaque ecclesiæ data magnâ cum severitate coërcere: quod etiam faciunt, & morum præfecturam sine censu, sine imperio, sine jurisdictione mandant. Qui non parere vult decreto eorum, sacris abesse jubetur: & hæc si aspernatus fuerit, à religionum procuratore apud judices convenitur: Hinc popinarum, tabernarum, & similium luxûs officinarum, nullus hic usus: otiosi & validi mendicantes exesse jubentur, ebriosi puniuntur, fornicatores graviùs: saltationibus & choreis nullus heic locus, tripudiisve publicis. Unde *Bodin. lib.* II. *Dæmonoman.* dicit: *Sathanas, eò quòd Genevæ saltationes ante omnia sunt odio, puellam Genevensem sic instituerat, ut quoscunque virga ferrea ab ipso tradita attingeret, eos ad saltandum compelleret. atque hæc*

judi-

judices ludificabatur, dicens, se necari ab ipsis non posse; neque umquam voluit recipiscere, donec ad mortem damnata esset. Hoc factum ab homine didici, qui interfuit. addebat autem, eam, simul atque fuit comprehensa, metu & trepidatione maximâ fuisse consternatam, dicendo, se ab herọ suo deseri; ab eo promißionem, de morte non appetenda, accepisse, &c.

Quoad statum politicum; libera est hæc respublica ab omni dominio: Et hanc libertatem adepta est à Carolo IV Imperatore: qui omnem actionem, potestatem, jurisdictionem, præeminentiam in civitate Genevensi, & ejus territorio, Amedeo Comiti ademit. Assentitur *Arnis. c.1, pag. 10, de jure Majest.* dicens: *Nec Genevensium, Lucensium, Ragusianorum respublicæ minus libertatis habent, quam Venetorum, Genuensium, Bernensium, Tigurinorum, licet his potentiâ nullo modo sint comparandæ. Absit enim, regiam potestatem inde æstimemus, quàm multis quis imperet, sed quàm liberè.* Vivit hodiè libera sub tutela & patrocinio regis Galliarum; qui eam in patrocinium suscepit anno cIↄ Iↄ LXXIX. referente negotium *Thuano lib.* LXVIII, tali modo: *Hoc anno de Geneva negotium retractatum, & tandem patrocinium ejus à rege susceptum est. Iam antè Ioanni Belleureo Altafortio, cùm Oratoris regii munere apud Helvetios fungeretur, mandatum fuerat, ut ea de re ageret. Bernates & Soloturnenses aliorum Pagorum nomine ad fœdus & pacem perpetuam inter Franciæ reges & Helvetiorum civitatem firmiore vinculo stabiliendam necessarium esse demonstrabant, ut reges Franciæ fœderatas ob viciniam Helvetiis civitates & ipsi fœderatas haberent, nec earum periculum negligerent; quo in numero præcipuam censendam* Genevam, *&c. Itaque apud Altafortium instabant, ut ea urbs, quæ propriis viribus*

ribus contra potentiores securitati publicæ imminenteis ad se tuendam impar esset, pace generali comprehenderetur, ad ejusque defensionem Rex peculiari tractatu cum Helvetiis se obligaret. Res tandem Soloturni VIII *eid. majas transacta per Altafortium & Nic. Harlæum Sancium, qui tunc apud Helvetios orator erat, his conditionibus: Vt rex ad ditiones, Bernatibus à Sabaudo ultima inter eos pacificatione concessas, perinde ac si fœdere generali inter reges decessores ac Helvetios inito nominatim comprehensæ essent, defendendas obligetur. In gratiam & favorem Bernatum & Soloturnensium* Geneva *eodem generali fœdere comprehensa intelligatur. ita tamen ut non propterea* Genevenses, *quantum ad commercium, alio jure quàm quo indigenæ Franci utuntur, in regno uti poßint. Si ad publicam securitatem pertinere ex fœderatorum sententia visum fuerit, ut urbs præsidio firmetur, quâ in deliberatione regio oratori cum suffragii prærogativa intervenire jus erit, rex in* V *cohortes Helveticas, singulas* CCC *militibus constanteis, stipendium conferre, in eamque rem* XIII CIↃ *aureorum præsenti pecuniâ Soloturni deponere teneatur. si contingat, urbem ab aliquo apertâ vi oppugnari, ad ejusque defensionem tam Bernates ac Soloturnenses, quàm alii Pagi, qui huic novo fœderi subscribent, exercitum conscribere cogantur, rex* XV CIↃ *aureorum singulis mensibus, quamdiu bellum durabit, adnumeret,* V *Helveticarum cohortium stipendio in iis confuso. si qui ex Gallis in id bellum sponte nomen dabunt, à rege non impediantur. Si quis Princeps hujus fœderis ob* Genevæ *patrocinium initi causâ bellum aut regi au fœderatis Helvetiis indicat, Helvetii* VI CIↃ *peditum, rex* X CIↃ *aureorum, singulis mensibus suppeditare teneantur:* Genevenses *vicißim pro tanto beneficio liberum accessum in itu & reditu*

ditu copiis regiis sine maleficio & seriatim per urbem transeuntibus regiis trans Alpeis, & ubicunque opus fuerit, præbeant; obsequioque ac reverentiâ quâ debent regis amicitiam colant. Hactenus Thuanus.

Talis forma est reipub. ratione patrocinii; ratione autem regiminis, est *aristocratica*, quòd optimates, qui virtute clarent, ad magistratûs dignitatem evehuntur, modò originis domicilium heic habeant. Hinc, cùm tàm tenuibus quàm locupletibus, tàm plebeiis quàm nobilibus, aditus pateat ad dignitates, & ita nemini, præterquam ei qui dignitatem suam ac statum vitio aliquo deturparit & turpitudine dehonestarit, præcludatur; hinc, inquam, fit, ut Patrum cum plebe de honoribus & magistratûs dignitate nullæ sint contentiones, odia aut simultates. Accedente præsertim annuâ Patrum censurâ, quâ ii, qui virtutis falsâ specie & obtentu ad honores evecti sunt, nec non ii, qui fiduciâ potestatis rem malè administrarunt, ab officio & clavo reip. cum infamiâ quasi perpetuâ detrudantur.

Videamus paucis *Patres ipsos*, & sub iis *cives*, sive *plebem*. Patres dividuntur in IV *classes*. *Prima est* IV-*virûm sive syndicorum*; qui est major magistratus, annuos gerens honores. *Secunda est* XXV-*virorum*; qui constituunt sanctius vel secretius consilium; hi perpetua dignitate ad dies vitæ totius Reipubl. arcana tractant. *Tertia est* LX-*virorum*. Et *quarta* CC-*virorum*. Hi tres posteriores ita succedunt, ut, siquis è collegio XXV-virorum moriatur, mox è collegio LX-virorum is succedat, qui ordine & antiquitate prior est; & rursus in hujus locum succedat è collegio CC-virorum is qui antiquissimus est; in hujus tandem rursus locum è plebe novus aliquis pluribus suffragiis substituatur, qui nullâ infamiæ notâ aut

aut vitæ turpitudine ſit aſperſus. *Plebs* habet jus jubendæ legis, creandorum ſyndicorum, pacis & belli item indicendi; quæ ſunt jura Majeſtatis. Alioquin dedita negotiationi, inprimis ſericæ, & librariæ; unde æquo pretio heic ſupellectilem librariam comparare potes. Sequior ſexus in ducendis filis ſericis, texendis telis, & acuum picturâ, maxime eſt occupata, aliena ab otio, luxu, levi & vagabundâ converſatione.

Ita fuit ſtatus quietus reipubl. ſequitur *turbatus*, vel per *ſeditionem*, vel per *invaſionem bellicam*.

De ſeditione ait *Thuanus*, *lib*. XVI, *pag*. 667, hoc modo: Anno CIↃ IↃ LV Genevæ ad lacum Lemanum tumultus quidam nocturnus excitatus fuit à quibuſdam ſenatorii ordinis, qui rerum ſummam ad ſe ſuæque factionis homines contrahere in animo habebant; ii Joannem Calvinum Noviodunenſem, qui jam complureis annos in urbe docebat, ſummopere oderant, atque illos inprimis, qui ob relligionem, ut ſe ſuppliciorum periculo eriperent, eò è Gallia migraverant; quorum pleroſque in civium numerum allectos dolebant; eoque factum, ut alterius partis multiplicato numero, alterius robur & auctoritas labefactaretur. Igitur ut illos ejicerent, hoc aſtu uſi ſunt: Noctu concurſatione diverſis locis factâ, quaſi ſigno dato, Gallos in armis eſſe, paſſim clamitatum, & urbem proditam. ſed cùm advenæ ſe domi continerent, plebs quoque, quam conjurati ſe in eos hac ratione armaturos ſperaverant, ſe continuit; & ita fraus conjuratorum fruſtra fuit. Horum quidam ſupplicio affecti, quidam fugâ ſaluti conſuluerunt.

Invaſionem bellicam, præſertim poſtremam, à Sabaudo ann. CIↃ IↃC II urbi intentatam, quòd mirabilis eſt, nec ab omnibus, ut circumſtan-

tiæ fuerant, fortè lecta, coronidis loco è *Thuano lib.* CXXIX *heic* adjiciam. Ita ille: *Post disceptatum multoties scriptis & in conventibus jus suum, Sabaudus, cùm apud se decrevisset, quacunque ratione posset, Genevam in potestate habere, sic rem instruit, ut, dum per delegatos, ac præsertim per præsidem Roquetum, de commercii libertate cum Genevensium Republ. agit, copias Camberti coactas ad vim faciendam paratas haberet. Summæ rerum præerat Carolus Simienna Albinius. Brignoletus, Bonæ præfectus, præcipuus dux & auctor, dispositis excubiis, ultro citroque commeanteis sistebat, ne quis ad urbem index pervaderet. Sabaudus ipse, cum paucis, quò magis lateret, Augustâ Taurinorum* XVI *kalend. januar. profectus, ultra montes erepit, & ad Tremblerias, pagum leucæ spacio dissitum, quarto post die venit, ut eminus rei eventum opperiretur. Per Arvæ ripas copiæ incedere jussæ, ut strepitu aquarum inter saxa labentium, quo minùs audiri posset, armorum fragor impediretur. inde transmisso Rhodano adPlanipalatii pratum consistunt; ad Corrateriam mediâ nocte per raticulas, ut lutosas voragines eluctarentur, appellunt. In ea urbis parte à Corrateria turre longus murus ad propugnaculum Anserinum porrigitur, cui area pari longitudine subest, antiquo urbis pomœrio substrata. In eo muro binæ sunt speculæ: in altera vigiles stabant; altera neglecta fuerat, quòd turri propior esset, juxta eam scalæ novo artificio fabricatæ admoventur. nam & mulis portari poterant, & terræ tantâ firmitudine inferi, ut pondere minimè flecterentur, aut gravarentur. ima unco ferro in terram adacta, ne loco moveri posset, media transverso clathro ferreo per summa capita connectebatur; & rursus media clathro item transverso ferreo summæ pariter aptâ commissurâ*

surâ jungebatur, & ad murum fistucis applicabatur. summa autem cochleis binis seu rotis, panno coactili, ne fragorem ederent, involutis, pinnas muri attingebant. Summo silentio per unam ex illis CC *delecti enituntur, duce Brignoleto: qui vigilem excubitorem occupat, & tesseram mortis metu intentato prodere jussum, de muro pugione confossum dejicit: in vestigioque circuitores exspectare certus, usque ad alteram post mediam noctem horam mansit. Cùm eos pari astu deturbasset, puer, qui laternam præferebat, periculum evasit, & in urbem subitò profectus, ad arma sumenda civeis excitavit. Idem ab excubitore, qui in turri monetaria stabat, sclopeto disploso factum. Quo animadverso, Brignoletus, qui horam quartam exspectabat, ne per longiores tenebras aliquid inopinati, ut fit, suboriretur, non ampliùs cunctandum ratus, præsidium ad portam novam collocatum aggreditur; & crepitaculo affixo ingressum universis copiis, quæ ad Plani-Palatii pratum remanserant, aperire statuit. trucidatis seu dißipatis custodibus, unus ex iis, in summam portam enixus, rastrum demisit: continuoque in urbe armis arreptis, huc illuc magno, ut in nocte, tumultu discurritur; confusique mulierum & puerorum, inde clamores, inde gemitus & ululatus, exaudiebantur. Verùm Sabaudi, qui fere jam* CC *ingreßi fuerant, subito occursu turbati, non jam conferti resistere, sed, relictis ducibus, fugâ ad scalas quasi conatu irrito repedare cœperunt; quas tormentis interim ex Anserini propugnaculi lævo latere displosis confractas repererunt; itaque* LIIII, *cùm effugium non haberent, desiderati* XIII *circiter capti; in iisque Attiniacus à suis desertus, insigni Mauritianæ militiæ priùs caloni tradito, qui fortißimè certans tandem in manus Genevensium devenit, capti*

item

item Cōnas & Scalfidonus. Manè, qui in Dominicam incidebat, post prandium, in consilium itum, &, quid de captivis statuendum esset, seriò deliberatum fuit. alii mitiùs agendum censebant, & quibus belli fortuna pepercerat, in eos quidquam gravius decernendum negabant. alii sub custodia tenendos ajebant, ut, si res ad bellum deveniret, obsides vitæ ac vades civium essent. sed, incensis animis, & tanto periculo exasperatis, vicit severior sententia, quæ eos tamquam fœdifragos latrones & publicæ tranquillitatis turbatores morti addixit. Igitur iis strangulatis, ac pariter aliis, qui in conflictu ceciderant, capita abscissa, & in propugnaculo Anserino ad horrorem suspensa. corpora in profluentem proximum mersa. ex urbanis XVI *interfecti, & in iis Canarius ex patritiis, & Marcus Cambiagus. Inde magistratus ad Philibertum Guichium Lugduni regium præfectum dat litteras, & de successu eum docet, & bis mille delectos in ea expeditione numeratos dicit; petitque, siquidem Sabaudus post irritum conatum nocturnum apertâ vi obsidionem tentare in animum inducat, sibi ut viribus regiis præsto esse non cunctetur; nam, quid periculi damnique regis regnique rebus amicæ urbis amißione impendeat, minimè ipsum ignorare. Sabaudus, copiis Thononii & Ternii ac per Foßiniacum agrum distributis, per dispositos equos actutum Alpeis repetit: per legatos suos apud Bernates facto excusato, quasi non, ut publicam fœderatorum Pagorum quietem turbaret, sed ut Diguierii, qui urbi cum copiis regiis insidiabatur, conatibus præverteret, expeditionem suscepisset: & verendum, non solùm sibi, sed ipsis summoperè, fuisse, ne tam potentem vicinum haberent. Rex cognitâ re statim ad Genevenses scribit, anno* CIↃ IↃC III, *& de successu gratulatus, siquidem Sabaudus obsidionem tentaret,*
man-

mandasse se dicit praefectis suis in Sebusianis & vicino limite, iis ut cum omnibus copiis praesto sint. Inde excursionibus utrinque certatum, sed exiguo successu. Mericus Vicus, qui apud Helvetios Oratoris munere fungebatur, cùm inde discederet, ad eos proficisci jussus, & animos civium ad pacis consilia inclinare. accenso quippe bello Hispanos non quieturos apparebat; & Pontificius legatus eventum veritus, apud regem instabat, ne ex ea causa ambo Principes arma, Christiani orbis bono posita, resumerent. Cùm multi inter eos cum hoste, toties reconciliato & numquam quiescente, bellum tutiùs quàm pacem ducerent, rex, qui periculum sociorum negligere non poterat, &, si in bello illi perseverarent, sibi in armis esse, impositam necessitatem videret, onus & invidiam deprecatus, per Basilienses, Scafusianos, Claranos & Appecellenseis cum iis agit; eodemque tempore cum Sabaudo, ut pacem quàm bellum mallet, quod non cum Genevensibus, si ultrà tenderet, sed secum habiturus esset. Tandem ille, qui initio querelas aequè ac vireis minasque illorum insuper habuerat, ubi vidit, regem, patrocinii suscepti ratione, huic bello se paratum immiscere, conditionem accepit, & Romillium, quò Genevensium delegati venturi erant, Albinium misit. Et post acerbas utrinque altercationes conventus ad Iuliani fanum translatus. Vbi tandem inter partes convenit XII *kal.* sextilis. *& tractatus perscriptus,* XXII *capitibus constans. quo commercii libertas ante omnia constituitur, salis usu excepto. judicia utrinque bellorum occasione facta revocantur. bona ac possessiones, belli tempore occupatae in Chablasiensi principatu, & Ternensi & Gallardensi praefecturis, sine mora aut tergiversatione restituuntur: vicissim Genevenses Genesii-fanum cum territorio suo restituere tenentur: controversiae de S. Victoris & col-*

& collegii terris suspenduntur; & eodem statu, quo erant anno CIↃ IↃ LXXXIX, *quo bellum cœpit, indecisæ remanent. iis, qui hoc bello Genevensium partes secuti sunt, à Sabaudo fit gratia. præterea ii, qui religionis causâ aliò migraverunt, bona restituuntur; & si quidem eam religionem profiteri velint, retinere bona sua ac possessiones poterunt, & de iis arbitrio suo statuere, & quater in anno ad eas venire, singulisque vicibus per septem dies in iis salvâ conscientiæ libertate commorari: quo tempore nulla inquisitione vexabuntur, dummodo nihil agere comperiantur, quod dogmatis sui per secretas institutiones sparsi suspicionem faciat. privilegia, immunitates, Genevensibus à Sabaudi decessoribus concessæ, denuò confirmantur. alienationes & concessiones, à Bernatibus factæ, dum præfecturas occuparent, ratæ habentur; si qui inde expulsi fuerunt quamprimùm restituentur. persecutiones in jure & citationes addito temperamento mitigantur. proscriptiones occasione hujus belli revocantur & irritæ declarantur. per contumaciam decreta rescinduntur. fructuum ex bonis sacris & aliis à Genevensibus ab ann.* CIↃ IↃ LXXXIX *perceptorum persecutio cessabit. Sabaudus intra* IV *leucas ab urbe Geneva nullos delectus habebit, nec ulla loca muniet. utrimque captivi dimittuntur, impensis ex æquo persolutis. Genevenses Verviniensi pacificatione comprehensi intelliguntur. à Sabaudo hoc tractatu Pontifex, Cæsar, ambo reges, & fœdera quæ ille cum Hispaniæ corona habet, nec non cum Pagis Helvetiorum, comprehensa intelliguntur. à Genevensibus Cæsar & imperium Romanum, rex Christianissimus, & fœdera quæ ipsi cum Pagis Helvetiorum, & speciatim cum Tigurinis & Bernatibus, habent. Subscripsère à parte Sabaudi, ... & Genevensium, ... item Helvetiorum, qui aderant, Legati;*

Cla-

Clarensium Pagi nomine, ... Basileensium, Soloturnensium, Schafusensium, Apecellensium. Pacta conventa Sabaudus quatriduo post Augustæ Taurinorum rata habuit. Hactenus Thuani verba. Videatur etiam *Meteranus*, *tom.* 1, *pag.* 1045; & *Rod. Botereus*, *lib.*9. *Com.Gall.*, de hac invasione. Concludam cum his eteostychis:

MensIs Vt à ChrIsto LVX *bIs seXta orta* V*o*C*at*I,
 L*aps*I *hostes s*C*a*LI*s no*C*te*, G*ene*V*a*, *t*V*i*.
*Gotts h*VL*f* , *b*V*tt* , W*a*C*ht* , *nebn Genffer*
 *s*C*h*V*tz*,
*An z*W*e*LL*ffiten* C*hr*I*st*M*ont* W*ehrt e*I*n fa*LL*s*
 *tr*V*tz*

Præter hanc invasionem Allobrox bis tentavit urbem expugnare. Obsidione cinxit anno cIↃ IↃ LXXXIII. Liburnicis scaphis, phaselis, ad præcludendum commeatum, lacum omnem contexerat. Dehinc anno cIↃ IↃ xc, intercepto omni aditu, terrâ & undis, in eas annonæ angustias conjecerat: ut jam ultrà inediam non ferens, deditionem factura esset, nisi Insuber, desiderio Phocensis provinciæ, abductis copiis, liberiorem reliquisset. sic dum aliena & longinqua appetit, opportuna & finitima amittit. *Botereus*, *lib.*9, *hist. Gal. p.*88.

Ita Genevam vidimus & habuimus in martium usque mensem. qui cum ver nobis apportaret, nos ad iter Gallicum nos accingere jussit. Literis itaque salvi-conductûs à magistratu benevolè nobis exhibitis, novos conductores conduximus; quibus singuli pro omnibus impensis IV florenos Gallicos per diem numerabamus. Sic nos in viam dedimus, conducti extra portam novam, & amicè dimissi, ab illustrib. & generosis ibi commorantibus. Relinquentes Planum Palatium ad dextram, tectum fluvio *Arvæ* impositum

tum pontem, qui terminat Genevates & Sabaudos, superavimus. Inde hiulcâ viâ pergendo, dextrorsum in summitate montis videbamus rudera propugnaculi *Divæ Katharinæ:* arduum olim, editiorique tumulo positum. ex eo circumjacens omnis planicies despici potest. aggeribus & fossâ egregiè munitum, in libertatem Genevæ compescendam, & tertiò obsidendam, expugnandamque, structum. Hoc propugnaculum fortissimum, importunis Genevensium precibus sollicitatus, rex Henricus IV destrui & everti permisit; deditione priùs à præsidiario milite factâ his legibus, ut, nisi intra XIIX diem Dux obsessis tulisset auxilium, armatis sub signis exire, & bellicorum tormentorum, quæ ibi essent, trientem educere secum liceret: quod & factum anno cIↃ IↃ c.

Via salebrosa & lapidosa nos ad cœnam duxit in vicum *Luisettes*, IV *mill.*, *à la Croix blanche*; ubi tenuis apparatus, præsertim jejuniorum tempore, & vile cubile. Locus aliàs famam habet ab eo, quòd Henricus IV rex, cùm heic hospitaretur anno cIↃ IↃ c, Theodorum Bezam theologum, Genevâ evocatum, cœnæ suæ & cubili eidem interesse voluerit; sequentique die munifico honorario auctum in urbem remiserit. *Botereus lib.* VII, *hist. Gall. ait:* Theodorus Beza novatorum veteranus, totoque orbe notissimus, tandiu septo inclusus, in castra egreditur, regemque salutat; cui rex optare illi vegetius ævum, animumque concordem ad pacanda dissidia de religione. Thuanus sic habet lib. CXXV; *Ad regem, notus puero, sed ante* XXX *annos non visus, Theodorus Beza venit, jam octogenario major, qui senili facundia causam Genevensium regi plurimùm commendavit, eamque ad regni non solùm existi-*

existimationem, sed etiam & securitatem pertinere multis verbis ostendit, ac postremo navatæ patri matrique olim operæ memoriam renovavit. Rex senem perorantem benignè audivit, & bona spe, ut & delegatos à se, dimisit; ipsum etiam IↃ *aureorum honorario muneravit; quod in viro jam pridem tenuitati assueto ingentis præmii loco acceptum est.*

Hinc per ignobiles quosdam pagos devecti sumus ad pontem *le Cupet*, unius fornicis, qui vadosum facit fluvium *la Fiere*; sinistrorsum videntes fortalitium *l'Annonciade*, à Sabaudo quondam exstructum, & destructum, quòd tantas impensas præsidiarium in militem ibi habendum locare noluit.

Circa meridiem, ut pranderemus, in opidum *Remilly* VII *mill.* venimus, *au cheval blanc*, situm ad *fl. Fiere*; ubi pons II arcuum. Nec est quod hîc notes, præter lapidosas vias quemadmodum omnis ferè Sabaudia montibus attollitur, & se habere dicitur instar scalæ musicalis, VT, RE, MI, FA, SOL, LA, propter montes & valles. Solum lapidosum, humidum ac frigidum est, & proinde frugum non ita fertile; quas tamen ad incolarum usum sufficientes gignit.

A prandio II *mill.* ad cœnam in pagum *Trochon* delati, ibi pernoctatum substitimus. Simplex erat hospitium *à la croix blanche*; impura cubilia, agrestes homines; vovebamus diem præ nocte, & festinationem ab inculto hoc populo. E regione hospitii ad dextram arx *Montfaucon*, Domini de la Chambre, eminùs in colle conspicitur.

Ubi dies manè adventaret, festinabamus inde. Arx *Brese* sinistrorsûm cum valle petrosa jacebat; E longinquo dextrorsum *le lac de Bourgeois* videbatur, cum montibus *d'Aiguebellette*. Nil

nisi petrosa via & sinuosa erat usque ad opidulum *Aix*, II *milliar.*, sub dominio Nemorosii Ducis. Quæ opidulo lumen inferunt, thermæ sunt binæ, sulphureæ & nitrosæ, limpidissimæ aquæ Crateres magni erant, & castella lapidibus quadratis septa, in quibus pueri lavantes natabant tam artificiosè, ut injectum numum, sine ope manuum, ore assumere è fundo & exporrigere eos viderimus. Penes nitrosum fontem, dulcissimæ aquæ erat canalis; rarum visu quod videbatur. Antiquitates Galliæ, pag. 851, harum balnearum faciunt Caium Sextium auctorem & fundatorem, ibi: *Croy le mesme Sextius auteur & fondatuer des bains & de la ville d'Aist en Savoye. l'antique structure desdits bains, & l'arc triomphal qui s'y void encore, & dans lequel ceux, qui l'ont veu, escrivent, avoir remarqué plusieurs caracteres anciens, mais qui ne se peuvent rallier, pour former quelques enseignemens à la posterité; leur nom d'Aist, conforme à celuy d'Aix; avec longueur du temps que Sextius commanda en ce pays, m'en font soupçonner quelque chose.*

Uno lapide isthinc abjuncta est arx ad sinistram *le chasteau de Zonas*; gentilitia domus nobilis istius, qui unà cum correis Genevæ anno cIↃ IↃ C II in propugnaculo Anserino pensilis factus: de quo & uxore ejus *Meteran. vide, tom. I, pag.* 1046; leges historiam, maritalis amoris & fidelitatis rarum exemplum. Densa & inamœna silva ibi transitur. quâ finitá in sublimi te colle videbis positum. Isthinc sinuoso gressu & longo præcipitique ducêris in vallem, quam secat fluviolus *la Gie*. Descensus fit per vineta mera, intersepta amygdalis & persicis, flore suo adventantes quæ afficiebant. Hospitabamur in suburbio *S. Antonii, à la pomme d'or*, confectis III ab AQVIS *milliarib.*

CAMBERIUM, *Chambery,*

CAput Allobrogum eſt. Horum limes à ſeptent. eſt Rhodanus; qui eoſdem quoque ab occid. tangit: ab oriente ſunt Alpes: Delphinatus ad meridiem eos claudit. Ipſo prandii tempore aderamus. Quo refecti, *arcem*, Principis Thomæ domicilium, petebamus. Si faciem ejus videas, ſpecioſa eſt primo obtentu; verùm extra cutem, intùs nihil, quod te moretur, invenitur. Enotatas has inſcriptiones ponimus. Exterior arcis porta ſic habet:

D. D. Principibus piiſſimis
Victori Amadeo & Chriſtinæ
tranquillitatis & læticiæ publicæ
Vindicibus
Votivum felicitatis
càrmen

Vivo longævi felices vivite amore;
In veſtro populi vivet amore ſalus.

Ad dextram ſtatua Prudentiæ:

Prudens ſimplicitas.

Ibi Principis effigies: *Victor Amadæus, bellator paciſque lator fortiſſ. prudentiſſ. hoſtium ſuique victor invictiſſimus, Henrici Gallorum Magni Regis voto peracto, ſociatâ Sibylliâ Carolo Emanueli Patri.* Ad ſiniſtram:

Caſta pudicitia.

Ibi Sponſæ Ducis effigies. *Magno Sabaudiæ Duci, quod felix fauſtumque ſit, ducit regiæ conjugi triumphales arcus. Lancei Marchio Ciſmontanæ Eparchus provinciæ, intemeratæ fidelitatis argumentum poſuit.* Utriuſque, Sponſi & Sponſæ, pedibus ſubſcriptum:

Auſpex huic facti Deus, huic & pronuba Virtus.

Ex arce deſcendentes, ad *templum Cordigerorum*, dicatum *Sanctæ Mariæ*, ivimus, monumentum Antonii Fabri Juriſconſulti viſuri; quod dextrum arx latus cum effigie tenet: à turba omnes angulos occupante, impediebat illud exſcribere. Faber hic ſcriptis celebris Præſidis locum tenuit in Parlamento; cui ſucceſſit Dominus de Montoux, olim legatus ad Unionis Principes Germanos à Sabaudo miſſus.

Ceterum urbs ædificiis antica facie ſimilis eſt Genevenſibus: porticus & ambulacra ſub tectis ligneis elevatis, platearum vicem obtinent: ſi incolas vides, formâ & veſtitus gratias abigunt, & hoc commune habent cum univerſa Sabaudorum gente, cui vix ſine deformitate quid formæ.

His viſis, relinquebamus hoſpitium, & urbem. Amœna via per *pagum S. George*, cui in colle imminet vetuſta arx ad ſiniſtram, euntes, ſub veſperam ad opidum *Momelianum* accedebamus II *milliar*. Mox ſine ſufflamine interventúve intromittebamur in eam, bene excepti in hoſpitio, cui pro inſigni eſt *la croix d'or*.

MONMELIANUM.

ALias adventantes ante portam detinentur; interrogantur unde veniant, quo abituri ſint; adjunctis nominibus & gente: ita quæſtione facta invocatur cuſtodiam agitans, num intromittendi ſint advenæ; ſi affirmando reſpondetur, porta aperitur. A noſtro adventu mox aderant milites nomina conſignata in arcem ad præfectum delaturi; quorum ope etiam ſequenti die

ipſam

ipſam in arcem ducebamur. Caſtellum, cui præpoſitus erat Comes quidam Italus, *il Signore Rogiero Compignano, Conte de Lucerna*, ſub ſe habens Iↄ milites in præſidio, præter ccc in opido; vir annis gravis & benevolæ frontis, utpote qui præter opinionem ipſe nobiſcum munitiones circumibat, monſtrando ſitum loci, caſtrique defendendi rationem: caſtellum hoc, inquam, rupi impoſitum, nec cuniculis ſuffodi, nec ſcalis admotis invadi poteſt, & ab omni tormentorum vi tutum plerique militiæ gnari judicant, ideoque inexpugnabile munimentum eſſe, perſuaſum eſt multis. anno tamen cIↄ Iↄ xxxvi, ſub Franciſco I rege, Comes S. Pauli id cœpit. Ex opido acclivis eſt aſcenſus in caſtrum, duplo munimento firmum. alterum alteri impoſitum; nec deſunt gerræ ſive crates vimineæ, nec tormenta grandiora; qui in proverbium ivêre: *Quand tous les canons de Montmelian feroyent la, je ne le feray pas.* Quaſi dicendum: Quidquid etiam operæ & mediorum adhibeamus, non tamen id effectui dare poterimus. Foſſæ, quæ caſtrum circumdant, è vivo ſaxo exciſæ, ſunt miræ profunditatis. Hinc munimentum hoc primum eſt, poſt Nizam ad mare Liguſticum, quo Sabaudus gloriatur. Henricus IV tamen rex Galliæ (ita enim in fatis erat, ut huic regi non minùs quàm Hannibali Alpes perviæ eſſent. *Botereus lib.*VII *hiſt. Gall.*) non ceſſavit, uſque dum illud expugnaret, hoc ferè modo; Ipſe rex præſens erat, copias Momeliano circumfundens. magnas quidem arcem obſidentibus opidum, quod jam ante fecerat deditionem, afferebat commoditates: vix tamen ullus locus collocandis ad arcem verberandam machinis idoneus reperiebatur. ſed omnia poteſt induſtria. tandem enim diligentiâ

 maxi-

maximè & ingenio Rosnii præfecti machinarum effectum est, ut XXXIII, diversis in locis dispositis tormentis & muri arcis arietarentur, & præsidiarii defensione prohiberentur. In descensu unius montium, quos arcem undique claudere diximus, præceps erat collis, vineis consitus. In hujus vertice septem tormenta, lacertorum vi eò pertracta, prædictus Rosnius collocavit, ut iis armis muri quaterentur; ad pedes verò ejusdem collis duas alias tormentis designavit stationes, tam contra propugnaculum, Maurosinum vulgò dictum, quàm loca alia, ad quæ ictus pertingere posse videbantur; è quibus etiam quati poterat turris quædam vetusta, formâ quadrata, ruinamque minitans, quòd olim ab exercitu Francisci I regis Francorum fuisset concussa. Citra fluvium Isaram quoque duobus locis positæ machinæ displodebantur in inferius propugnaculum, inferebantque damnum iis qui exire & oppugnantibus resistere aut etiam murorum ruinas restaurare vellent. Hæc majorem quàm ulla alia res timorem obsessis incussit, qui interea (quippe tormentis eorumque apparatu probè instructi) globos & tela in hostem spargere numquam cessabant. Brandisius, arci præfectus, impetratis V dierum induciis, cum rege ita convenit, ut, nisi intra menstruum spatium Dux obsessis auxilio veniret, arx dederetur, præsidiarii cum omnibus, quæ gestare possent, excederent, & è centurionibus aliquem, qui hæc pacta Duci significaret, mittere liceret. Ita ergo rex Henricus IV, cùm intra vertentem mensem ex adverso nemo comparuisset, arce munitissima præter multorum spem exspectationemque est potitus XVI novembr. anno cIↄ Iↄc.

Ex hoc castro fortalitium BARRAUX, II milliar.

liar. abjunctum, videri potest, tympanumque, quando pulsatur, exaudiri. Sabaudus anno cIↃ IↃ LXXXXVII id posuit & erexit; non longè pòst Deguerius id pro rege Gal. expugnavit, tenuit, eique præsidium dedit, cui præerat præfectus *Heyd* Helvetius.

Quoad opidum Mommelianum, est illud unum è celebribus Sabaudiæ, quòd medium inter vicinos montes plano æqualique loco est situm. Isara fluvius id alluit, ejusque civibus multas adfert commoditates. Opidum alioquin nec spatiosum valde est, nec civibus frequens, continuo bello attritis. Incolæ simplici sunt & agresti plerumque animo, à literarum cultu non minùs quàm olim majores ipsorum alieni: quod tamen vitium eis cum aliis Sabaudis plerisque omnibus est commune. Quidquid famæ opido est, ab arce est, quæ magnitudine opidulum adæquat, totique viciniæ imperitat; non à commerciis aut ullis divitiis.

Cœnam cum cubili unam cùm hîc habuissemus, mane jentaculo addito, VII *milliarium* iter ingressi sumus per invia loca ad magnum illud *Carthusianorum cœnobium.* Primo lapide arx cum pago *d'Amian* obvia erat. inde maxime acclivis & petrosus mons, *le Fraisne :* quem non sine errore, sed & magno periculo, ascendebamus ad jugum usque. revertendum igitur angustâ semitâ, quæ ad sinistram præcipitium sine fundo ostendebat; nix viam tegens, in aquam resoluta, lutosam viam & difficilem progressum causabatur. descendendum tamen erat non sine exiguo periculo in profundissimam vallem ad pagum *Esper-nay:* cacumina montium densis nubibus circumvoluta fumabant; per quas tamen ire cogebamur angusto & periculoso tramite. relinquebatur *la*

chasteau vieil cum suis ruderibus. relinquebatur item pagulus *Sainct Pierre d'Entremont* cum arce vertici montis impositâ, quæ olim Dominum habuit illustrem Herum Colinium, lanienâ Parisiensi anno cIↄ Iↄ LXXII è vivis sublatum. hic pagus primus est cis hoc latus in Delphinatu, qui per fluviolum *Gie*, medium secantem, à Sabaudiâ discriminatur.

Hinc pergebamus, integrum diem impransi; jugis montibus, ubi hyemes vix unquam desinunt, circumvallati, & densâ nive tecti. nullæ hîc habitationes, nulli homines, nec animalia, nec volucres. constituti certè eramus nubibus & nive implicati in media aëris regione. Nulli viatores offendebantur, præter aliquot agasones, qui asinos ductitantes vecturam vini faciebant pro cœnobio Carthusiano. Ultro citroque ita equitantes, per montes, per præcipitia, supini & proni, per flexuosas & devias vias, in vallem *la village de Chartreuse* tandem delati sumus. Paucula ædes ibi & molendina. Inde per angustas fauces editiorem in viam rursus eundum erat, præcipitio dextrorsum relicto, usque dum angusto ductu ad primam cœnobii portam deveheremur. ubi pons unius arcûs jungens immensos duos saxeos montes, rapidissimo fluvio & horrendo cataracte à se invicem disjunctos. Hæc fluminis vis & velocitas omnem impedit transitum, sive eques sive pedes venias: omnemque cludit ad cœnobium accessum, ponte dejecto. Non tamen Adretium excludere potuit, de quo Thuanus l. XXXI histor., anno cIↄ Iↄ LVII, ait: Non. junii magnum Carthusianorum cœnobium, quia inter montes asperos positum, urbi Gratianopoli imminens propter viciniam incommodaturum credebatur,

ob id

ob id ab Adretio expilatum & incensum est, in collegii illius sodaleis rejectâ artificiosè culpâ, quasi adversarios receptassent, & accepto milite hostilis animi indicium primi dedissent. Henricus IV rex, cum omni aula locum hunc aliquando visitaturus, præmiserat ornamenta, tapetes, & quidquid regium cubile regiamque culinam decebat; verùm impeditus arduis negotiis non venit, omnisque convasata supellex retroportata difficili itinere fuit. Ludovicus XIII, qui modò Lilia Galliæ florere facit, idem in animo habuit, verùm sine effectu, ut nos edocuit monachus cœnobii; auxit tamen cœnobium annuatim aliquot CIↃ florenis, propter crescentes impensas; siquidem quotidie ccc hominibus hîc victus paratus porrigitur, interdum etiam pluribus, pro augmento decrementóve adventantium. Accedit, quòd cuilibet, quisquis etiam sit, huc adventanti, triduum integrum, liberale detur hospitium sine omni recompensa, nisi fortè aliquid coquo vel cellario honorarii ergò elargiri velit.

Pergamus ad cœnobium. Pons hic ubi superatus est, clausa præsto est porta, hæc à laico monacho, vestitus qui habitu religioso, aperitur, & mox rursus clauditur. Ascendimus angusta via ad amplæ formæ domicilium instar villæ, ædificatum pro opificibus cœnobii: heic pro equis est stabulum & pabulum; adventantesque non est quòd ullam pro vectoribus suis, quàm diu in cœnobio commorantur, curam habeant. Ursorum prægrandium capita portarum valvis videbis affixa; frequentes siquidem in hac eremo & montosa solitudine oberrantes capiuntur. Relictis heic vectoribus, pedestri itinere contenditur altius, ad ipsum usque cœnobium,

LA GRANDE CHARTREUSE.

HUc ubi ventum, porta pulſanda, vel campanulâ adductâ aditus ſignificandus. mox præſto eſt, cauſam adventûs quærens. quâ auditâ hoſpites intromittuntur, & , gladios deponant in ædiculam dextrorſum portæ intùs adſtructam, rogantur, ibi ad diſceſſum uſque reſervandos. Intromiſſi per aream ſpatioſam ad ipſum cœnobium ducuntur in conclave cuique nationi deſtinatum; quamvis nos Germanorum habitatione, quæ tunc temporis ab aliis erat occupata, excludebamur, hoſpitantes interim in Francorum cœnaculo. Adventantibus nobis ſub imam veſperam mox largus focus incenſus eſt, deinde menſa ſtrata, piſces varii adpoſiti, oleo, non butyro, cocti; vinum rubrum, ſed aſperum, propinatum: & hæc omnia per cellarium exhibita, monachorum nullo præſente. A cœna, lecti, alveorum inſtar, parietibus contigui & incluſi, apertis portulis ſtrati, monſtrabantur, nobis pro quiete nocturnâ deſtinati. Ita primum diem ibi habuimus.

Sequenti mane myſtagogus aderat, circumducturus nos in monaſterii penetralia. Ibi quæ de *monaſterio* & *monachis* enotavimus, heic adjiciemus. Monaſterium ſitum eſt in montibus *(les montagnes de Carthuſe,)* olim in Sabaudi territorio; modò Galliæ adſcriptum, per regem Franciſcum, anno cIↃ IↃ xxxvi. Ipſum ædificium amplitudine ſuâ non adeò magnum, ſtructurâ nec adeò elegans: celebre magis propter ſanctitatem & Ordinis originem, quàm propter majeſtatem; alioquin *Certoſa Magna* prope Mediolanum primas teneret. Hiſtoriam de origine hujus

hujus monasterii, quæ sub Philippo I Gall. rege anno CIↃ LXXXIV cœpit, supersedeo heic attexere. Passim ea extat, inprimis in antiquitatibus Parisiensibus. Bruno quidam Coloniensis, author est Ordinis hujus & monasterii structor: quâ causâ huc venerit & quâ viâ, authores docent. Imò ipsam historiam, utut Parisiis sese habuit, depictam invenies in peristyliis apud Carthusianos Parisienses, ad quos non una mihi itio fuit cùm ibi commorarer, invitatus à primario Ordinis, viro literato & exterorum amante. Inde tria defuncti eloquia (quæ Brunonem Parisiis abire moverunt) cum memorandis versibus de immutabuli Dei judicio, exscripta, saltem adjiciam: quæ sunt:

Justo Dei judicio accusatus sum.
Justo Dei judicio judicatus sum.
Justo Dei judicio condemnatus sum.

Versus, non pontificiam redolent opinionem:

Et sanè ipsa Dei sententia grandis abyssus,
Cui soli detecta manent abscondita cordis.
Quos sibi delegit, vel quos privavit olympo,
Solus habet notos, solus discrevit ab ævo.
Nos homines cæci rerum secreta videmus,
Sicut Apollineum discernit noctua lumen.

Bruno hic aliquando è monasterio hoc Romam à Papa Urbano II evocatus est. Postquam inde rediit, non reversus est in Delphinatum ad monasterium hoc à se conditum, sed in deserta Calabriæ se recepit, existimans, se magis inquietum esse in Delphinatu, si rediret eò. Verùm non diu latuit in Calabria; canibus enim venaticis in lucem protractus, ad Comitem Calabriæ ductus fuit: qui postea eum magni fecit, multum tribuens ejus meritis & precibus. Vide litteras hujus Comitis apud *Baron. in annalib. eccles. tom.* XI. Mortuus verò est Bruno VI octob. anno CIↃ C I. Epitaphium tale ibi ei positum:

Primus in hac, Christi fundator ovilis, eremo
Promerui fieri, qui tegor hoc lapide.
Bruno mihi nomen, genetrix Germania, meque
Transtulit ad Calabros grata quies nemoris.
Doctor eram, præco Christi, vir notus in orbe:
Desuper illud erat; gratia; non meritum.
Carnis vincla dies octobris sexta resolvi:
Ossa manent tumulo; spiritus astra petit.

Mystagogus ducebat nos primò in *sacellum Generalissimi*, (Prioris hoc nomen est, quòd generalem inspectionem omnium conventuum, qui hujus ordinis sunt, habet) angustum quidem, sed valdè decorum. aræ pictura aliquot CIↃ aureis æstimatur.

Deinde in *Capitulum* majus. locus est omnium cœnobitarum, quando heic conveniunt de rebus ordinis acturi, consessui accommodus: distincta cuique nationi sua sunt subsellia. Parietes VI *tabulis* investiti sunt; Historiam fundati Ordinis in iis pinxit monachus Carthusianus artificiosissimâ manu. Prima *tabula* ostendit Canonicum, è feretro sese erigentem Parisiis; cujus verba & tria eloquia superius notavi: Feretro adstat Bruno

no cum aliis, pallido vultu & mœstitiâ spectaculi omnes perterriti. Secunda tabula ostendit Brunonem, somnio VII stellas videntem; quæ VII primaria Ordinis capita significare dicuntur. Tertia tabula Brunonis repræsentat adventum ad episcopum Gratianopolitanum, ut cum eo consultet. Quarta tabula ostendit episcopum manu ducentem Brunonem in solitudinem, cui monasterium hodiè stat inædificatum; Egregia pictura est, in qua situs montium artificiosè exprimitur. Quinta, ipsa est cœnobii structura; ubi cœmentum, calx, lapides, ligna, instrumenta opificum, circinus, regulæ merentur laudem artificis. Sexta, cadaver Brunonis est; cui monachi adstantes, mœrentes, affectuum ostendunt naturam: ibi inscriptio:

Innumeris dives meritis, confectus & annis,
Extremum claudit funere Bruno diem.
Angelicæ plaudunt turmæ, reseratur olympus;
Non moritur; vitâ nobiliore viget.

Inde ducebantur in *auditorium*, concionibus Gallicis destinatum pro novitiis.

Cœmeterium sine omni ornatu, sine cœnotaphiis est; Priorum monumenta ostendunt cruces ferreæ.

Refectorium duas habet tabulas & unam cathedram, è qua prælegitur conviventibus. Verùm diebus Dominicis solummodo in hoc refectorio conveniunt, & magnis ecclesiæ festis, observantes strictè Hugonis regulam & præceptum, & habentes *oculos in mensa, manus in scutella, aures ad librum, cor ad Deum.*

Templum non spaciosum, nec lucidum; in quo lampas argentea magni ponderis, donum Carthusianorum Ratisbonensium, cum inscriptione:

ne: *Domus Carthusiana Ratisbonæ.*

Cellulæ monachorum & habitationes ſunt quoad opus inteſtinum quercetano ligno veſtitæ, *nunquam cimicibus infectæ*, quod Pariſiis vidi, & notavi: opifices vero & ſervi domeſtici cœnobitarum proxime cohabitantes ab iis non ſunt liberi. *Antiquitates Pariſienſes ita habent: C'eſt une choſe generale par tout l'ordre, que Dieu n'a point voulu que les moines de c'ordre ſoyent affligez & inquietez de ces puantes beſtiales, appellees* PUNAISES, *& en a exempté toutes leurs cellules, desquelles autrement & difficilement ils ſe pourroient garentir. pour y avoir grande diſpoſition, à cauſe qu'ils couchent vestus, n'uſent point de linge, changent peu ſouvent d'habits, ont leurs cellules faictes de bois par dedans leurs lits, & fermés de bois au lieu de courtines, & le foüare de leur lict, qu'ils ſont ſi peu curieux de changer, qu'il y en a qui ne le changent pas en vingt ans une fois.*

Videamus nunc *monachos*, & quæ circa Ordinem ſunt ſingularia. Monachis præeſt *Prior*, generale omnium hujus Ordinis conventuum Caput. Hic ſemel electus è quocunque conventu, quicunque etiam ille ſit, tenetur ſe conferre in locum & monaſterium hoc grandis Carthuſii; nec, quamdiu huic officio præeſt, ſeſe ex montibus his recipere aliorſum, in exemplum reliquis monachis, ſolitudinem qui ſelegerunt. Inter Priores fuêre etiam Franciſcus de Puteo, I. V. D., & Petrus Sardus, JCtus.

Circa monachos videatur *numerus conventuum*, *regula vitæ*, & *monachorum diſtinctio.*

Conventus diviſi ſunt in XVII provinciis; ubi CLXXXIX monaſteria habent; in quibus numerantur III CIↃCC religioſi, & plures, ut ſcribit *Azonius, lib.* XII *de inſtit. moral. part.* I, *cap.* 21.

de mul-

de multitudine monachorum. Ex omnibus his conventibus anno ſemel unus ablegatur ad conventum generalem in hunc locum; quod aliorum Ordinum monachi non obſervant.

Regula vitæ eſt maximè auſtera, & conſiſtens in his III punctis; in IEIVNIO, VESTIMENTIS & SOLITVDINE.

JEIVNIVM illis eſt perpetuum & abſtinentia ab eſu carnium etiam in extrema valetudine. Unde *Navar. tom.* IV, *tit. de regularib lib.* XXX, *conſ.* V, movet quæſtionem, num Ordo Carthuſianorum ſit magis auſterus, quàm Ordo Minimorum; cùm illi tria tantùm habeant vota eſſentialia; iſti verò addunt quartum, nimirum, obſervationem continuam vitæ quadrageſimalis, ita ut numquam nec butyrum, caſeum vel ova edant; excepto tamen caſu morbi, quo licitum Minimis veſci carne: concludit autem, quod rigoroſior ſit ordo Carthuſianorum, quia facilius eſt veſci cibis ſemper quadrageſimalibus, & interim carnibus ubi ægrotamus, quàm his perpetuò abſtinere. Præterea, ſingulis diebus Veneris jejunium illis eſt in pane & aqua, niſi veniam impetrent à ſuperiore, pro licentia & eſu ciborum quadrageſimalium, præter caſeum, ova & butyrum. Sic ſtrictè hæc regula obſervatur, ut, etiamſi kalendæ januarii ſeu feſtum Circumciſionis incidat in diem veneris, Carthuſiani abſtineant à lacticiniis, etiamſi ſæculares vel carnibus veſcantur. Jejunium verò in pane & aqua Bruno in principio inſtituit die lunæ, mercurii & veneris; ſed nimis auſtera fuit hæc regula, & mutata in diem veneris dumtaxat. Si verò cui libet hanc jejunii obſervare ſanctionem, ei non licitum niſi permiſſu abbatis; cui competit judicare de cujuslibet ſui religioſi vale-

valetudine, & ſequi diſcretionem Patriarchæ Jacobi, *lequel diſoit: Si je fay trop travailler à cheminer mes troupeaux, ils ſe mourront tous.*

Singulis diebus Dominicis tenentur fratres Ordinis, exeuntes è refectorio, poſtquam Deo gratias egerint in templo, ad portam refectorii ſe ſiſtere, ceu mendici Jeſu Chriſti, ubi ſinguli ſumunt panem, eumque in ſequentem diem reſervant in ſuis cellulis. hic mos obſervatur in omnibus conventibus, excepto Pariſienſi; ubi propter frequentiam hominum, templum ibi frequentantium, & fortè illudentium, huic regulæ non eſt locus.

Alterum punctum eſt in VESTIMENTIS; quæ ſunt è pilis facta, & dies noctesque nudæ cuti inveſtiuntur. nihil lintei geſtare eorum regula eſt; indormire ſtrato ſtramineo, nihilque pretioſorum curare veſtimentorum indumenta. *Mauritius abbas de Cluny, lib.* II *miracul. cap.* 28, *de inſtitut. Carthuſ. ſcribit:* Veſtes viliſſimas, ac ſuper omne religionis propoſitum abjectiſſimas, ipſoque viſu horrendas aſſumpſerunt. amplitudine enim breves & anguſtæ ſunt, formâ hirſutæ & ſordidæ, ita ut indicio ſint, nullum gloriandi vitium ſe poſſe admittere. Hoc veſtimentorum genere de pilis capreis, adhuc hodiè utuntur in magno hoc cœnobio, & vicinis: in aliis provinciis meliori panno ſunt veſtiti, prout illis regula permittit, ut ſe veſtiant pannis in ipſa regione textis, propter certas occaſiones. Sanctus Dominicus Hiſpanus, inſtiturus Ordinem Prædicatorum, acceſſit patrem Baſilium Carthuſianum, ut conſultaret cum eo: videns ibi Carthuſianorum veſtimenta, eadem Jacobitis fratribus ordinavit; hinc tanta veſtium conformitas in utroque hoc Ordine.

Ter-

Tertium punctum austeritatis est SOLITVDO; quia nullus eorum unquam exit monasterio, præter Priorem & Procuratorem conventûs: Iidem non egrediuntur suis cellulis, nisi obedientiâ vel necessitate coacti, nempe eundo in templum, aut semel tantùm de septimana exspatiando in claustris monasterii pro mutatione aëris, in hortis & areis muro cinctis: hinc Doctor Navarrus appellat eorum monasterium perpetuum carcerem. Accedit SILENTIVM, quod iis sic sanctum, ut sese obviantes, inclinato dumtaxat capite, sine effatu vel unius verbi, salutent invicem. Mulierum omnis adspectus iis interdictus à primo investituræ momento, nedum cohabitatio.

MONACHI numero C heic vivunt; discriminati in *Donatos* & *Conversos*. Illi sunt clerici, studiis & sacris operantes, cantando. Isti sunt novitii & laici, alieni à studiis, à sacris, vel non ita pridem in Ordinem recepti.

Dum hæc discurrendo enotamus, jentaculum paratur eodem in cœnaculo, quo dormitum iveramus. Inter vescendum concludebatur de munere, coquo pro operâ præsentando. aureum exhibuimus illi, & mystagogo gratias; qui nos ad portam primam, ubi gladiis restitutis rursum accingebamur, conducebat; nominaque ibi nostra libro sat magno inscriberemus, rogabat; factum hoc pro memoria est; & ad equos repetitum iter, quos eundo & equitando ad primam portam duximus, ubi custodi tenue munusculum, & benevola dimissio.

Hinc aliâ viâ & longè meliori per Delphinatum ituris descensus factus in pagum *Sapene*, II mill. Inde sesquimilliar. ad urbem *Gratianopolin*. Cùm medio milliari abessemus ab ea, constituebamur in extremitate montium, eminus tempe

tempe Delphinatûs conſpicientes. Vallis longa & lata eſt, veſtita floribus, herbis, paſcuis, hortis; interſecta fluvio Iſarâ; ipſa tellus, cui inſiſtebamus, violis purpureis tota inveſtita erat: deſcenſus per vineta fiebat, à ſe & amygdalis perſiciſque fructibus optimum odorem ſpargentia. Ita advehebamur in urbem, divertentes ad hoſpitium gratum *à ſaincte Barbe.*

GRATIANOPOLIS, *Grenoble.*

DELPHINATUS eſt una è nobiliſſimis Galliæ provinciis, diviſa in duas partes: *ſuperiorem*; in qua ſunt Embrum, archiepiſcopalis ſedes; Valence, Die, Gap, & S. Paul. & *inferiorem*; in qua Vienna, olim metropolis; Grenoble, hodiè capitalis totius Delphinatûs; Romans, Creſt, Briancon, Monteil-Aymar, S. Anthoine de Viennois, S. Valier la Coſte, le Moneſtier, Chaſteau Dauphin. Coaluit regno illa ſubalpina regio, Humberti Dynaſtæ liberalitatein regum primogenitos. ſunt qui emptione dicant: ille enim rerum ſæcularium pertæſus, amiſſis liberis, Dominicanorum cucullâ faſtum ſæculi privatumque dominium mutavit; ac pòſt in hujuſmodi ſodalitio ſupremis muniis & tandem vitâ defunctus, ſepultus eſt in baſilicâ ædis Dominicanæ Pariſienſis, ante primariam aram, viâ Jacobæâ, tegiturque laminâ aheneâ protritâ pedibus, hoc elogio litteratâ:

HIC IACET PATER AMPLISS. DOMINVS HVMBERTVS, PRIMO VIENNAE DELPHINVS: DEINDE RELICTO PRINCIPATV, FRATER ORDINIS PRAEDICAT. IN HOC CONVENTV PARISIENSI, ET DEINDE PATRIARCHA ALEXANDRIAE, AC PERPETVVS ADMINISTRATOR RHENENSIS ECCL. ET PRAECIPVVS BENE-

BENEFACTOR HVIVS CONVENTVS, OBIIT ANNO DOMINI M CCC LV, DIE XXII MAII. ORATE PRO EO. *Rodolph. Botereus tom.* II, *lib.* IX, *Hist. pag.* 58.

Urbi olim nomen fuit *Accusio*, vel *Colonia Accusiorum in provincia Cabilloniorum*, teste Ptolom. in Geograph. hoc tenuit usque ad tempus Diocletiani & Maximiani, quo dici cœpit *Cularona:* postea sub Gratiano Imperatore, (qui anno CCC LXXXVII Lugduni à Maximino fuit occisus,) murorum ampliorum auctore, nomen sortita est *Gratianopolis* per Romanos; unde corrupto vocabulo Gallis mansit *Grenoble.*

Sita est formâ ovali, in planitie, quæ pedetentim se extendit ad montes vitiferos, (Chalemonts) fertilitate nulli regioni cedentes. *Isara fluvius*, ex Alpibus Orientalibus ortus, adque Tarantasium & Moriennam impetuoso agmine se præcipitans, eam lambit; post irrigato Delphinatu in Rhodanum influit intra Thinnium & Valentiam; ubi Fabius Allobroges devicit.

Partibus externis adnumero *duo Fortalitia.* 1, *la tour de rabot.* 2, *la bastille* trans Isaram in jugo montis. *Portas* item, *veteres* & *novas:* earum nomina & inscriptiones dabimus.

Veteres construxit Maximianus, qui à Diocletiano eò missus, duas ex quadrato lapide ita posuit, ut antiquitas eas non perdiderit.

Altera dicta est *Romana Iovia.* Diocletiano dedicata, qui Jovi se æquiparare rebus suis gestis non erubuit. talis ejus inscriptio:

D D. NN. Impp. Cæs. Cajus Aurel. Valerius Diocletianus P. P. invictus, Augustus & Imp. Cæsar M. Aurel. Valerius Maximianus, pius, felix, invictus, Aug.

muris

muris Cularonensibus, cum interioribus ædificiis, providentia sua institutis atque perfectis, portam Romanam Joviam vocari jusserunt.

Altera dicta est *Viennensis Herculana*, Maximiano dedicata, qui Hercule se non inferiorem existimabat: Ejus hæc inscriptio:

D D. N N. Impp. Cæs. Cajus Aurel. Valerius Diocletianus P. P. invictus, Aug. & Imp. Cæsar Marc. Aurel. Valerius Maximianus, pius, felix, invictus, Aug. muris Cularonensibus cum interioribus ædificiis providentia sua institutis atque perfectis, portam Viennensem, Herculeam vocari jusserunt.

Novæ portæ sunt v: I. *La porte de Bonne:* cui hæc inscripta sunt:

Æternæ memoriæ Henrici IIII, Gall. & Nav. regis Christianiss., verè Augusti, op. clementiss. fortiss. felicissimique regni Gall. instauratoris, patriæ patris. Quod Francisci Bonnæ Lediguerii virtute, fide, manu, Senatui auctoritatem, civitati patriæque universæ pacem restituerit, urbem novo pomœrio amplificarit, civitas & patria gratitud. monum. cIɔ Iɔ xcv.

II. *La porte royale, ou de France:* cui talis est inscriptio in marmorea tabula:

Ludovicus XIII Gallorum & Navar. rex, pius, felix, invictus, Gratianopoli monte auctâ, ejusque muris, propugnaculis,

culis, & interioribus ædificiis, providentiâ suâ, & curâ Francisci Bonnæ, Ducis Digueriarum, Paris. & Mareschalli Franciæ, Proregis Delphinatûs, institutis atque perfectis, portam hanc regiam vocari jussit. M DC XX.

III. *S. Laurent*, cum hac inscriptione:

Felicibus auspiciis & jussu Henrici IIII, Gall. & Nav. regis invictissimi, decora mœnia civitatis Gratianop. inchoata, & ex voluntate Ludovici XIII regis Christianissimi propugnaculis & pomœriis aucta, Franciscus Bonna Lesdiguerius, Dux Par. & Mareschallus Franciæ, Delphinatus Prorex, fidelissimo studio & curâ solerti absolvit, & portam divi Laurentii exteris & incolis à fundamentis erexit. Anno sal. M D C XV.

IV. *La porte Chalemont, ou à saincte Marie.*

V. *Trois cloistres.*

Ex his portis obvium est unicuique, sentire quinam urbis fuêre amplificatores.

Internæ urbis partes sunt *templa* & *politicæ domus.*

Templa pontificia sunt: *D. Virginis*; ubi Episcopi sedes; *S. Andreæ*, quod à turri pyramidali commendatur; *S. Laurentii*, *B. Magdalenæ*, *Iacobinorum*, *Cordigerorum*, &c. Reformatis unum tantùm est, dictum *le temple*, intra muros urbis, elegantissimæ structuræ. quod nobis visendum contigit benevolâ Domini *de Boteron* permissione: ipsus nobiscum erat reformatæ religionis

ligionis minister; intrabat, exponebat quæ rogabamus. Internæ portæ superstructa est contignatio pro pontificiis, qui clàm à nemine visi eò ire & conciones audire possunt. Cœtus reformatorum ad 11 cIↃ se extendit. Comes-stabuli Heros Lesdiguerius suum prope cathedram peculiare habebat sedile; nec longè inde Consiliarii regii, Cameram Edicti & Rationum tractantes.

Politica ædificia ad usus communes destinata sunt 1 *turres*; quæ variæ & elegantes. Ponti imposita inter eas eminet, cum horologio, cui versus inscripti:

Tolle moras; fugiunt tacito nam tempora cursu,
Nec tibi præteritos referent horaria menses.

Alteri lateri hæc disticha inscripta sunt:

Dura ferox summæ cernis quæ marmora turris
Abstulerat Mavors fulminis arte sui.
Cunctis optatæ jam non sine numine pacis
Lautè structa diu non peritura manent.

2. *Pontes bini.* alter qui in suburbium D. Laurentii ducit, à quo non procul lapidicinæ opidanis ædificiis inservientes. alter novus, regalis dictus, qui splendido opere struebatur cùm heic essemus.

3. *Armamentarium*; ubi excubiæ Helvetiorum positæ in præsidio, nomine regis.

4. *Palatium Lesdiguerii.* hortus adsitus nitidus & cultus; equile structissimum: quod verò famam & lucem ei infert, est clementissima acceptio nostri; nam intromissos dignata est illustris Hera alloquio sat amplo, jungens juxtim gratiosæ dimissioni felix ad iter votum.

Tantum de urbis structura & ædificiis. *Regimen Ecclesiæ* commissum est episcopo, qui tamen archiepiscopo Viennensi subest.

Poli-

Politiæ vero, commissum est *Parlamento*, *cameræ rationum*, & *edicti*.

Parlamentum, quod unum ex VIII Galliæ grandioribus hic est, continet sub se duos archiepiscopos, Viennensem & Embrunensem, & V Episcopos, de Valence, Die, Grenoble, Sainct Paul trichasteaux, & Gap.

Cameras Rationum VII habet Francia, à *Paris*, *Dijon*, *Montpolier*, *Nantes*, *Grenoble*, *Aix* & *Roüen*. Singulæ habent suos præsides, auditores, procuratores, advocatos, collectores, scribas, & alios officiarios. quorum stipendia cum officiis possemus adjicere: verùm hæc in theatro regni Galliæ, volente Deo, amicus lector videbit.

Camera Edicti suos Præsides & Consiliarios habet. Eorum aliqui sunt pontificii, aliqui reformati. Nec solum cognoscunt rem religionis in Delphinatu, verum etiam in Provincia: Imo reformatis, sub Parlamento Burgundiæ viventibus, liberum est, si quæ de religionis negotio habeant, num Parisios vel Gratianopolim ire velint, rem jure experiri. EDICTUM VERO, quo gaudent Reformati, cùm in omnibus regni ferè partibus & urbibus valere debeat, non abs re esse judicavi, præcipuos ejus articulos huc adscribere, ut amicus lector, quî pax inter utramque religionem stabilita sit, videre possit. Dicitur *Edictum Namnetense*; quod in Protestantium gratiam factum, post longas altercationes & repetitas controversias finem accepit, & regio sigillo firmatum est, eidib. april. cIↄ Iↄ XCVIII; licet anno sequenti demum in Senatum allatum, publicatum, & promulgatum fuit. non enim rex pacificus, ante legati Pontificii è regno discessum, Senatum convocare voluit.

Orationem, quam in eam rem, convocatis in Luparam regiam è singulis classibus Curiæ delectis, habuit, vide apud *Thuan. lib.* CXXII, *sub ann.* CIƆ IƆXCIX, *&* *Botereum lib.* VI *Comment. Gall. p.* 470. Circa hoc Edictum observarunt curiosi, eâdem in urbe, in qua ante XXXIX annos prima coitio Protestantium ob religionis caussam, sive conjuratio contra Guisianos, facta fuerat, quæ bellis civilibus toties infeliciter repetitis principium dedit, pacificatorium Edictum, quod iisdem finem esset impositurum, à rege conditum esse. Perstringamus Edicti hujus, quod vocant religionis, XXV febr. anno CIƆ IƆ XCIX promulgati, præcipua capita, *è Meterano & Gasp. Ens*, *lib.* XX, *hist. belli civil. Primo amnestia & oblivio omnium secus ab anno* M D LXXXV *factorum sancitur. Catholica religio omnibus in locis restitui, decimæ aliique reditus, templa & fabricæ ecclesiasticis reddi jubentur. Iisdem solutis fabricarum in ecclesiæ solo exstructarum impensis, fundum redimendi datur potestas. Protestantibus ubique per regnum liberè habitare ac vivere, nec in eorum fidem aut conscientiam inquirere licebit. Omnibus Principibus aliisque è nobilitate, qui merum habent imperium, liberum religionis exercitium suis in opidis & vicis concedetur, eique omnibus, quicumque voluerint, interesse licebit: at quibus alta, ut vocant, jurisdictio non est, ad ejus religionis exercitium familiam tantùm, aut præter eam non plures quàm triginta, admittant. Idem exercitium omnibus opidis & locis permittetur, in quibus anno* M D XCVI *&* XCVII *usurpatum fuit, &c. Lutetiæ & quinto ab ea milliari eâdem ne fas sit uti. Protestantibus templa locis permissis exstruere, scholasque constituere, permittatur. Ministri à conviciis & seditiosis verbis abstineant. Protestantes dies*

festos

festos clausis januis celebrent; intra limen verò sine strepitu opus faciant, si velint. Nullibi Protestantium libri nisi in locis ipsorum religioni addictis vænum exponantur. Ad academias quisque sine respectu religionis admittatur; itemque pauperes in nosocomia & xenodochia. Protestantes matrimoniorum leges, quoad gradus affinitatis, observent. Ex muneribus publicis solvant constitutum; nec tamen ad ceremonias, quas non probant, adigantur. Iidem à nulla parte, modò idonei sint, publicorum munerum excludantur. Cœmeteria iisdem aßignentur; eaque inviolabilia sunto. Lutetiæ Parisiorum, quo justitia omnibus æqualiter administretur, Curia sive Camera constituatur, in qua unus sit Præses, & XVI Senatores; in aliis verò Curiis, Iudices aliquot Protestantium religionem profeßi legantur, coram quibus causæ inter utriusque religionis homines sine odio aut invidia disceptentur & dijudicentur. Idem in Curiis Gratianopolitanâ, Burdigalensi & Carnutensi fiat, accommodatis ad id certis legibus & institutis. Omnia decreta, sententiæ, res judicatæ, distractiones bonorum, aliæque exsequutiones, post mortem proximi regis Henrici II vel in religionis vel seditionis causa factæ, irrita, vana, nulla pronuncientur & habeantur: simul omnia monumenta, vel ad memoriam vel ad contumeliam cujusquam erecta, dejiciantur & tollantur. Damnatis, si adhuc in vivis sunt, vel ipsorum hæredibus, bona abjudicata restituantur; itemque in integrum omnes illi in quos lata est sententia, eò quòd vel Protestantium militiam sequuti fuerint, vel religionem profeßi. Omnes religionis causâ exules, etiam in peregrino solo nati, pro regni civibus agnoscantur & recipiantur. Omnia privilegia, jura, libertates, immunitates, quibus regni Gallici subditi ante annum MDLXXXV & priores annos usi sint,

iisdem reddantur. Omnes ob religionem vel in vincula conjecti, vel in exsilium pulsi, vel ad triremes quoque addamnati, libertati & patriæ restituantur. Protestantibus ne in publicis exactionibus & tributis plus oneris quàm ceteris imponatur. Iisdem ne fraudi sit quòd vel bellum gesserint, & regiâ vel publicâ pecuniâ ad id usi sint; quod arces, opida, templa demoliti sint; quòd cum exteris fœdera contraxerint; quòd peregrinum militem accersiverint, &c. nec ulla harum rerum omnium ratio ab eis reposcatur, nisi fraus intervenisse convincatur. Iidem verò ab omnibus externis confœderationibus discedant: neque militem, nisi regis permissu, conscribant. Prædam tam terrâ quàm mari in bello acquisitam uti quis possidet, ita possideat; at quod præter vel contra militiæ usum, odio tantùm aut avaritiâ alteri ereptum vel extortum fuerit, ejus jure repetundi jus esto. Opidorum mœnia dejecta, assentiente rege, restaurentur. Protestantes denique omnes & singuli fortunis, famæ & honoribus restituantur: revocatis & annihilatis omnibus superiorum temporum decretis, placitis, sententiis, in eorum ignominiam vel damnum latis. Quæ omnia fusiùs singulari quodam libello Gallicè, regis permissu edito, perscripta, & XCII capitibus sive articulis comprehensa exstant; decreta mense aprili M D XCVIII, Nanneti; promulgata Lutetiæ, XXV febr. anni sequentis. Præter hoc Edictum, ejusdem regis jussu, è generalibus illis, speciales quidam articuli, numero LVII, extracti sunt, ad Protestantium res & religionem maximè pertinentes: quos rex non minùs quàm illos observari, & in publica Curiarum acta inferri, omniaque ad eorum observationem necessaria expediri jussit. Et hi quidem mense majo M D XCVIII decreti sunt & confirmati, sed anno M DC IV demum

mum typis excusi. Sic ergò tandem omnibus remotis obstaculis, Galliarum rex Henricus IV Edictum hoc religionis & pacis in universo suo regno promulgari & observari jussit; eâ spe, cum pace religionem quoque & pietatem, omnium virtutum parentem & nutricem, felicia incrementa sumturam; cui nihil magis quàm bella, inimicitiæ, odia, fœcundissima omnis impietatis semina, adversantur. Didicerat quippe rex, ab ipsa experientia edoctus, & meliùs quàm quisquam hominum, *conscientiis frustrà vim inferri; neque fidem ferro, sed verbo & exemplo animis esse inserendam.* Principio quidem neutris, tam Catholicis quàm Protestantibus, Edictum hoc satis placebat, multas ob causas: at paullatim pacis beneficio deleniti, utrique in eo tandem summâ cum modestiâ acquieverunt. Catholici enim religionis suæ exercitium omnibus in locis, unde jam diu exsulaverat, restitutum videbant; & reditibus suis & decimis pacatè fruebantur. Protestantes etiam religioni suæ, tam acerbis odiis, ustionibus & sectionibus hactenus exagitatæ, pacem tandem redditam gaudebant. Illud unum jam reliquum esse videbatur, ut pars utraque non ferro ampliùs, sed bonæ & probatæ vitæ exemplis; non conviciis, sed ad pietatem instigantibus sermonibus, inter se ac secum ipsi decertarent. Huc adponere placet renovationem Edicti hujus Nannetensis è lib. I, tom. III, Boterei; qui ita infit; Quamvis novelli reges, antecessorum servandis edictis obnoxii sint, & privatim filii parentum; placuit tamen Nannetense renovari, ne quid religionis disparis cultores, ad suam publicamque securitatem prorsus desiderarent. illud ve-

rò sic ex vernaculo nos Latinitate donavimus :

LVDOVICVS DEI GRATIA FRANCORVM ET NAVARRAEORVM REX. *Omnibus hanc nostræ sanctionis paginam lecturis faustum sit. Ab immani & horrenda illa cæde præcelsi & plurimùm colendi genitoris nostri (cui numen propitium sit) Augusta vicaria regni parens nostra, æquè nobis colenda, quantumvis alto pectore saucia, oculis jugi fletu madentibus, quâ est animi celsitudine & prudentiâ, utplurimum enixa est, ne mihi privatim, regno & subditis, exinde quidquam noxium succresceret. Huic curæ obnixè incubuit, tùm ob eum quo me amplectitur maternum affectum, tùm ex votis suffragiisque liliatæ stirpis, aliorumque Principum, antistitum, patritiorum, officialium, administrorumque Franciæ coronæ, decreto Lutetiani Senatus, concreditam regni procurationem, me in excelso solio justitiæ assidente & annuente. Solertia & sedulitas optimæ parentis, procerum nobiliumque qui affuêre, Lutetianorum civium fides & probitas ita emicuerunt, ut nec in eorum cultu & observantia, nec in Augustæ prudenti regimine quidquam desiderari possit. Lutetiæ non solùm pacata omnia, sed in dies de universi regni tranquillo statu, provinciales legatos nunciosque accipimus; ita ut inter religione discrepantes, nulla prorsus sit in rebus politicis discrepantia; quin imò inter utrosque, de obsequio & benè merendi officiis, est veluti quoddam laudabile certamen. Ex illa olim dissidentium animorum conjunctione, Deo agendis gratiis maximè obnoxii sumus. quo auspice eâ spe ducor, illum, qui stator servatorque nostri imperii fuit, totque exhaustis periculis illud olim & tandiu eripuit, ut tot sæculis efflorescere, impuberi meo ævo præsidium & fulcimentum suum non negaturum, ut ad sui nominis gloriam cum pietate & virtute adole-*

adolescam ; *quod unum efflictim ab eo deposco*; *utque consilia & salutaria monita cœlitus inspiret, quibus concreditos mihi populos, pacatos & unanimos regere valeam* ; cùm post numinis providentiam, regni inconcussi fulcrum sit civium concordia. nam experientiâ & rerum usu antecessoribus regibus satis exploratum fuit, frustrà vi & armis ad Apostolicos & Romanos ritus, qui ab illis defecerant, fuisse impulsos: *quin imò inefficax remedium damno fuit. Quod ubi experti sunt, colendæ religionis suæ veniam indulserunt. Æmulatus idipsum præcelsus genitor noster. Vtque aversos animos conciliaret, Nannetense Edictum tulit. quo promulgato, servatisque illis decretis, pax inturbata coaluit. Et quamvis lex sit fixa, quæque non sit refigenda, nec ratihabitione egeat : nihilominus, ne quis de nostrâ mente dubius sit, utque constet omnibus, mihi immotum esse, ut sanctio illa Nannetensis, tamquam lata ad quietem Orthodoxorum, æquè ut aliorum, inconcussè servetur :* Notum *& publicum facio, quòd me cum Augusta parente regni vicaria assidente, re sedulò perspectâ, ex consilio & adsensu Principum nostræ & liliatæ stirpis, aliorum etiam Ducum, patriciorum, officialium Francicæ coronæ, insigniumque procerum consistorii nostri, statuo, decerno, volo ac lubet, ut Edictum Nannetense, atque illius appendices, decreta & Senatusconsulta, ad illius explicationem lata, rigidè & sigillatim observentur: quique minùs obtemperantes fuerint, velut publicæ quietis turbatores ut coërceantur, omnibus juridicis distinctè mando : neve sanctionis despectum inultum patiantur. Quod si idipsum vindicare neglexerint, cum despectoribus eâdem severitate pœnæ æquabuntur. Datum Lutetiæ,* XX *maji* cIↃ IↃ c x. Huic sanctioni nova addita, quâ severissimè indictum, ut, qui statim ab ex-

ceſſu regio, vel protervitate & pruritu rerum novarum, vel fortè ad præſidium regni & provinciarum, arces & caſtra occupaverant, milite & bellico commeatu inſtruxerant, commilitones turbaſque acciverant, ut, quamprimùm relictis arcibus, caſtris, præſidiariis cuſtodibus, dimiſsâque omni molitione, priſcæ quieti ſe redderent. ſi minùs obſequentes fuerint; præfectis provinciarum togatis & ſuccinctis, ac etiam latrunculatoribus juſſum, ut illico tamquam perduelles, & quietis publicæ perturbatores eos comprehendant, de hiſq; indictas edictis pœnas publicè exigant. Nihil profectò conducibilius, quàm, fræno illo legum, homines ad latrocinia publica jam ſe effundentes cohibuiſſe: ni maturè eorum audaciæ & furori obvium itum eſſet, quot ſunt munitiſſima caſtra & arces, tot latibula & latrociniorum officinæ fuiſſent.

Adverſa urbi quæ evenerint, cùm fame expugnata ſeſe dedere coacta fuit, *vide apud Thuanum lib.* XXXIII, *pag.* 537, *& ſeq.*

Revertamur in viam itineris. quod, Gratianopoli visâ, fecimus unâ leucâ *ad pontem de Bonne*; qui è lapide ſtructus, uno fornice, ſed amplæ quantitatis, coarctat fluvium *Dracum.* hic vehemens valdè & rapidus, frequentibus exundationibus campos vicinos infeſtat. Arcus ſeu fornix hic ſuperſtructam habet portam cum bina inſcriptione. altera facies, quæ Gratianopolim reſpicit, in fronte habet:

ROMANAS MOLES PVDORE SVFFVNDO.

Subtus:

Henry le grand, tres Chriſtien roy de France & de Navarre, Dauphin de Vien, pere de la patrie, tousjours auguſte,

ſte, victorieux, & triumphant apres avoir vaincu ſes ennemis, la paix reſtablie tant par mer, que par terre, toute l'Europe, par l'advis & conduicte de tres illuſtre Franc. de Bonne, Duc de Champſœur, Seigneur des Diguieres, & Pair & Mareſchal de France, gouverneur & adminiſtrateur general pour ſa Majeſté & Dauphiné, pour le bien & commodité des peuples de Viennois & Diois, a jetté les premiers fondemens de ce merveilleux ouvrage.
altera, quæ vicum *Vif* reſpicit, in fronte habet;

UNVS DISTANTIA IVNGO.

ſubſcripta erant Latino idiomate, quæ feſtinando enotare non potui. ſed condonabis, lector; erant ſiquidem ejuſdem ſenſûs cum Gallico priore. Ibi pro quoq; vectore 1 *ſol. de France* ſolvitur.

Inde adhuc *unâ leucâ* abeſt vicus VIF. ubi prandio noſtro intererat *au Dauphin* Mag. Rollinus, miniſter verbi, quo interprete arx & hortus Heri iſtius loci nobis patebant.

Uno iſthinc lapide diſtat *la fontaine qui bruſle.* Fons eſt ad torrentem exiguus, qui perpetuam flammam ejicit, cœlo præſertim nubilo & pluvioſo, comburens quicquid in eum injeceris. Si cœlum ſudum & defæcatum eſt, opus eſt viatore, quem in pago S. Bartelemi conducis. hic ſtramine ad fontem accenſo monſtrat flammam ejectam, non videndam niſi palliis expanſis ſcaturigo obfuſcetur, & radii ſolis impediantur. *Antiquitates Franciæ*, pag. 829, habent: *Il y a une fontaine, remarquable par une ſecrete proprieté, qui luy fait jetter ſans ceſſe flammes & boüillens, & qui embraſe de ſes feux tout ce que*

l'on en approche. Tale naturæ miraculum videtur etiam in fonte Dodonæo; qui cùm ſit gelidus, immerſas faces extinguit: ſi extinctæ admoveantur, accendit. Idem meridie ſemper deficit: qua de cauſa *anapauomenon* eum vocant. mox increſcens ad medium noctis exuberat; ab eo ſenſim deficit. *Plin. lib.* 2.

Dextrorſum retroeundo videas arcem *Bernas*, Domini de Mirabelle, priuſquam ad vicum *Vif* redis; in quo viatorem conduximus, qui vadum per fluvium Dracum nobis monſtraret. Nulla heic via alia, niſi velis retrò per pontem Bonne prædictum ire. Perreximus equis inſidentes; præitor veſtibus exutis per vadum ibat; quod quandoque voraginem habere videbatur, &, in decem ramos diviſum, aquoſum ferè ad collum uſque viatoris eſt, nec ſine periculo. eundum tamen erat; quod & alacriter præſtitimus, ad pagum *Achan*, 11 *mill.* Ubi fluminis finis, & prægrandis montis initium. Quo longâ viâ ſuperato, deſcendimus in vallem, amne *la Rimanche* affuſam. Ibi pagus *la Martineſſe*; ad quem pons ligneus ducit. Penes ripam via recta eſt 1 *mill.* ad vicum & arcem *Vigile.* Pernoctatum eſt *au paradis.* Cum primâ luce Solis ad arcem itum Deſdiguerii. Hic à vigilantia ſuâ dictus eſt Antipater Philippi regis Macedoniæ. cùm enim Philippus Alexandri M. pater reprehenderetur quòd nimis altùm ſterteret, preſſus multitudine negotiorum ſupervenientium; reſpondiſſe fertur, ſe poſſe ſecurè dormire, dummodo Antipater ſui loco vigilaret. *Plutarchus.*

LE CHASTEAU VIGILE.

Ipſa arx in valloſa planitie ſita, tota eſt montibus circumcincta; non vulgaris ſtructuræ, nec pauco-

paucorum ſumtuum. *Binæ portæ* introitum largiuntur. *Altera* cataphractum oſtendit in ſummo ipſum Deſdiguerium, equo inſidentem. à latere dextro inſcriptum:

Franciſcus Bonna, Digueriarum Dux, Par & Mareſchallus Franciæ, ſummus exercituum, caſtrorumque regiorum.

à latere ſiniſtro:

Præfectus equeſtr. hâc æneâ ſtatuâ Martis ora ferente ad vivum exprimitur, anno M D C XXII, ætatis LXXVIIII.

Altera porta oſtendit nigrum marmor; cui inſcriptum:

Felicibus auſpiciis Henrici IV, Francorum & Navar. regis invictiſſimi, pace terrâ marique partâ, Franciſcus à Bonna, Deſdigueriarum Dominus, Delphinatûs prorex, tot bellorum ſuperſtes, ſeceſſum hunc ſibi ſuiſque à fundamentis erexit; anno ſalutis M D C XX, ætatis ſuæ ſexageſimo.

Deus nobis hæc otia fecit.

Major poſt otia virtus.

Per hanc portam ad *hortum* via eſt. Cujus ſiniſtrum latus, Herculis cum clava, ænea ſtatua munit. Ipſe hortus, non elevata buxo conſitus, duo horologia oſtendit.

Hinc ad *labrum* rotundum itur; in cujus medio ſaxea rupes, ligno ſimilior quàm ſaxo, è ſuperna parte aquam ejiciens, quæ medio mill. dicitur inducta: artificioſe IV in eo canales ſunt, duo pro inductu, & duo pro aquæ eductu. lautum hoc eſt truttarum vivarium.

Proximè *labyrinthus* eſt formâ Dædalæâ, multiplici & intricata viarum perplexitate non cuivis meabilis, oſtendens in circuitu VII CIↃ arbores fructiferas.

Ad ſiniſtram *hortus florum* ſitus eſt. medium ornat fons cupreus, opus natum Germano auctore.

Hinc per aliam portam itio eſt ad *mala aurantia*, cupreis vaſis implantata. mox *ſphæriſterium*, & ipſa *arcis* ſtructura; quæ tota cum gradibus è vivo lapide. huic ſubſtructa ſunt granaria & culina.

In arce interiore notavimus duo ambulacra penſilia ſive xyſtos, unum ſacellum, conclavia multa, cum armamentario, quæ ſingula paucis videbimus.

Primus xyſtus res geſtas habet regis Henrici IV & proregis Deſdiguerii. Mox ſub introitum dextrorsùm Henrici IV effigies, cum regina Maria Medic. & filio Ludovico. Porrò ejus res geſtæ; 1, *Expugnatio caſtri Montmeliani*. 2, *la ſiege de la Ferre*. 3, *la bataille de Coutras*. 4, *l'entrée du roy à Paris par la porte neufve*. 5, *la ſiege de Roüen*. 6, *le combat d'Aigues*. 7, *la bataille d'Yvry*. 8, *le rencontre de Fontaine Françoiſe*. 9, *la ſiege d'Amiens*. 10, *le Roy*. 11, *la Royne*. E regione ad ſiniſtram, res geſtæ proregis. 1, *le combat de conneſtabel à Pontcharra, l'an* 1592, *le* 19 *de ſept*. ubi ipſus capite nudus alterum armatum per bucculam interimit. 2, *le combat de Molettes, l'an* 1597 *le* 14 *d'aouſt*. 3, *la ſiege & prinſe de Grenoble, l'an* 1590, *le* 23 *decemb*. 4, *la prinſe du fort de Barraux, l'an* 1598, *le* 14 *de mars*. 5, *la place d'Exilles en Savoye, l'an* 1595. 6, *la defaicte de Don Rodrigues de Tolledos, avec deux milles Eſpagnols à Salebertrand en Piemont, l'an* 1595, *le* 7 *de juin*.

7, *la*

7, la prinse du fort de Chamousset en Savoye, l'an 1597, *le* 19 *de juill.* 8, *la desfaite d'Allemagne en Provence. (c'est une ville ainsi appellée.)* 9, *la siege & prinse de Cavours en Dauphiné, l'an* 1592. Omnes sunt pictæ tabulæ.

Ex hoc xysto in *sacellum* itur; quod altaris à pictura meretur videri. Ascensio Mariæ est. ad dextram Franciscus Desdiguerius, totus cataphractus congenulans; cui adstat D. Franciscus monachus, digito cœlum ei monstrans. ad sinistram proregis uxor Magdalena; cui adstat B. Magdalena pœnitentiaria.

E regione sacelli alter *xystus* intratur, XXI tabulis pictis exornatus; opera sunt multorum mill. aureorum æstimio. en catalogum dabo: 1 est effigies Ducis Nemorosii, equo scutulato insidentis. 2, rusticorum & militum conflictus. 3, Narcissus pronus aquam inspiciens, cum Diana & Cupidine. 4, raptus Helenæ. 5, Mars, Venus, Vulcanus cum operimento. 6, Narcissus, Venus, Pan. 7, Diana & Orpheus. 8, & 9, sunt rusticorum conventus & tripudia. 10, Henrici IV effigies jam annis & pilis cani. 11, Ejusdem effigies, sed juvenis. 12, Belli & conflictûs facies. 13, Equus scutulatus, dictus *millefleurs*. 14, Historia sacra de Hiericho. 15, Henricus III, Pol. rex, profugus è Polonia, Venetias adventans; Dux, Patriarcha & Senatus, Buccentauro eum excipientes. 16, Leander, Hellespontum Thraciæ tranans. 17, & 18, cubantium sunt picturæ. 19, rex Mida, & judicium Deorum. 20, Ferdinandus II, Roman. rex, copulatur matrimonio per Pontificem. 21, Henricus IV, rex, equo insidens.

Hinc ad *duo conclavia secretiora* eundum est. alterum hyemali usui; ubi camini, & LII pictæ

icones. alterum æſtivo inſervit; in quo LV elegantiſſimæ effigies.

Præter hæc *conclavia* in arce numerantur CXX; unde amplitudo ejus & decus, ſi ordinem ſpectas, conſtat.

Armamentarium elegantiſſimo ordine ſtructum eſt & regio apparatu: In eo Iↄc ferrea indumenta, ſive thoraces ferrei; haſtæ præpilatæ II cIↄ; ſclopeta majora X cIↄ; ad ſummam, arma ibi conſpiciuntur pro integro exercitu.

Viſo hoc regio domicilio, II leucarum iter fuit Gratianopolin; ſed è valle montoſum ſatis. Hinc Lugdunum ob conductorum fraudes redire concluſum erat. Itaque per pagos *S. Martin*, *S. Robert*, per vicos *Voreſſe* & *Moyran*, V *mill.* ad pag. RIVES venimus, pranſuri *à la fontaine*; ubi luciorum & aliorum piſcium copia & apparatus nos invitabat, hilariores ut eſſemus. Gratianopoli huc iter eſt viâ nitidâ, grandioribus lapidibus ſtratâ, curâ Deſdiguerii; quod boni gubernatoris indicium ſtatuunt politici. Herus pagi hujus, eſt conſiliarius quidam Gratianopolitanus, cui nomen *Dorne*. Quod in eo videas, eſt fabrica verutorum ſive laminarum, Vulcano & Marti ſacrata: operæ multæ ſunt, nec ſine periculo capitis opus agentes, & levi pretio; XV enim ſolidis Francicis diurnus labor venit; interea vita in diſcrimine verſatur à cote gyratili ſive rotariâ. hæc non ita pridem rupta, inque partes disjecta, cranium politori fregerat, cerebello ad fornicem officinæ ſparſo.

Prandio refecti, planâ viâ pergebamus per pagum *la Frette*, ad pag. *Champier*, IV *mill.* Ubi tenuis cœna *au Dauphin* nobis erat; in cauſa Galli quidam præoccupantes culinam & conclavia. Sequenti die per pagos *la Baſtye*, *Merieu*, *Artaz*,

Pounas,

Pounas, in vicum *Eyrieu*, devecti, IV *cum medio mill.*, diversabamur pransuri *à la croix d'or*; Verùm hic nihil obsonii, & parum villi; Itaque IV *mill.* hinc *Lugdunum* festinabamus; quod & jejunis sat stomachis tandem sub vesperam per pontem Rhodani ingressi sumus, liberi ab omni vectigali, quòd nihil præter supellectilem vestimentariam nobiscum ferebamus. Heic, ubi ventum, Genevenses illos conductores ab itinere futuro semovimus; aliâque viâ initâ cum Abrahamo Pening, integræ vitæ viro & cive Lugdunensi, cumque Claudio Bernard, conclusum est, ut equos meritorios darent, nos eis argentum, XVI nimirum solidos pro singulis per diem; reliquum omne quod vector cum equite in itinere desideraturus esset, nos solveremus. Ita contractus initus & subscriptus est; ipsoque Claudio cum servo quodam Helvetio viam præeunte, equitantisque vices alternante, Lugduno discessus factus, mense aprili. comitabantur nos nobiles multi, ex amicis primarii, & è civibus non infimi; qui tamen omnes post in urbem retrogressi, præter duos Germanis parentibus natos, comites jucundissimos nobis in hoc itinere, *Bartholomæum Erwarde*, & *Fridericum Endorffer*. Educti sumus per Rhodani pontem, & suburbium, in planam viam; quæ mox elevatior paullulùm, culta tamen, vino, nucibus, & frumento; nec non pagis inædificata, qui sunt *Font la poste*, *S. Saforin* vicus, III *mill.* dextrorsum *Comunay* opidum. Ita cum vespera II *mill. Viennam* intravimus; ubi cœnam & noctem cum comitibus non injucundam habuimus *à la S. Barbe*.

VIENNA.

VRbs Delphinatûs inferioris. De hoc, & superiore, ad urbem Gratianopolim diximus.

Regio

Regio verò hæc olim Allobrogibus paruit, non quidem ampla adeò, si comparare eam voles cum reliquis Galliæ regionibus, verùm amœna vallibus, & planitiebus, montibus & clivis. Reges Galliæ nihil juris antè in eam habuêre: dein, cùm Guido, ultimus Principum Delphinatium, improlis moreretur in acie, *teste Paulo Æmylio*, per Humbertum fratrem regio ad regem Galliæ devoluta est eâ lege, ut primogenitus regis Franciæ Delphinus semper vocaretur, & Delphinatum etiam antequam rex crearetur, possideret. Quod sub Johanne rege Gall. anno cIↃ ccc xlix etiam factum, cujus filius Carolus fuit Delphinus primus, assentiente Imperatore Carolo IV, modò Delphinus ille & primogenitus regis feudum illud ab Imperio susciperet.

Situs urbis Viennæ amœnus est ad Rhodanum, clivo paullulum elatiori; ager circùm situs vino frumentoque fertilis; unde Cæsar suo tempore ibi granaria sua & cellaria constituit: nec non L. Munatius Plancus eum locum præ aliis selegit, teste *Cicer. lib.* x *ad famil.* 9; ad quem sic scribit: *Exercitum ad* vi *kal. majas Rhodanum trajeci; magnis itineribus Viennam equites mille viâ breviore præmisi.*

Urbis structorem, sed ridiculè magis quàm accuratè, ferunt quendam Venerium Afrum, qui urbem biennio à se structam *Biennam* nominarit. Romanis dicta fuit *Senatoria*, quòd ibi habuerunt v legiones præsidiarias, quarum singulæ singula occupâre propugnacula.

Rhodanus rapidus mediam interlabitur, cui se jungit fluviolus *la Giere*, officinæ laminarum valdè conducibilis.

Arces sive munitiones Viennæ *tres* ponit *Thuanus lib.* civ; nim. *Fanum Columbæ*, quod est Vien-

Viennæ suburbium trans pontem; *Bastiam* ad portam Lugdunensem, loco edito sitam, quantum natura loci finit, egregiè munitam; & *Pipetum*; quod præcipuum, editiore loco positum in rupe, declivi urbi imperat. Hæc quomodo cum urbe per Disemium, Delphinali gente & gestis inclytum, regi Gall. dedita sint, vide *Thuan. d. loco*, & *Botereum libro* 11 *Comment. p.* 149, anno cIↃ IↃ xcv.

Inter urbis *portas*, una est dicta *la porte de Cloistre.* ad quam lapis penè grandis, cum his incisis,

Dd. Flamminii c.a. Viennæ tegulas æneas auratas cum carpusculis & vestituris basium & signa Castoris & Pollucis cum equis & signa Herculis & Mercurii.

Plateæ in parte clivosæ sunt & angustæ: *ædes* antiquitatem magis quàm splendorem repræsentant, alioquin commodæ satis & capaces interioribus conclavibus.

Videamus *ædificia sacra.* Inter quæ templum *B. Mauritio* nuncupatum cathedrale est; amplum & magnificum, x utrimque altis & prægrandibus columnis firmatum. xxxii gradibus ad id fit adscensus. Ad portæ ingressum hæc inscriptio videtur:

L. Portio T. Filio Latino quo publico ornato præf. fabrum i. ii vir. Ær: iii vir loc publ. per seq. Porcia Titutei.

Intus monstratur caput Mauritii & Francisci Delphini monumentum, ad aram grandem, circa fornicem templi. Aliud insuper ibi videas sepulchrum honoratum:

REGINA MECHTILDIS VXOR CONRADI.

Cum

Cum nullus rex Gallorum ſit Conradus, præſumitur hæc neque fuiſſe uxor alicujus regis Galliæ.

Monachi *B. Petri* oſtendent tibi templum ſuum ſatis elegans & antiquitatibus plenum. In cœmeterio III leones vaſtâ mole, à Romanis unâ nocte conſpiciuntur locati. opus antiquitatem docet, cauſam verò addere non eſt in proclivi. additæ ſunt litteræ; DEVE PENATE. quæ tamen ad eruendum ſenſum non ſufficiunt. Ibidem lapis grandibus litteris poſitus eſt: RIVS mans. IIII VIR. AVG. OLOGIVM DESV ES ANOVORES. Sunt eò loci adhuc aliæ inſcriptiones, uti in lapide quodam ſepulchrali:

D. M. Sex. Valeri Sabini Duronia Januaria conjugi Optimo. Item Valeri Bellin.

Alia item:

Et memoriæ eterne. Campanie Camulati Caliame Rex.

Ita quoque ad portam abbatiæ S. Petri, quâ itur Valentiam, hæc eſt:

Virtute fortiſſimo & pietate clementiſſimo D.N.F. Conſtantino Maximo & & invict. Aug. M. Altius Apronianus ut Ppf. Vienæ Deum MA. Q.

In ipſo templo ſacellum eſt, quo ſepultura Salvatoris in marmore oſtenditur; ibi per vitrum lumen immittitur, tam umbroſo colore ſacellum replens, ut videatur eſſe crepuſculum matutinum. Non procul inde oſtenduntur antiquæ ethnicæ Rom. inſcriptiones:

Matris auguſtis D. Dimarius M. Eſſulius reſtituit ex voto.

Item:

Item:

Apollini ſacrum ex voto C. Virius Victor & L. Virius Italus S. L. M.

Extat ibidem adhuc alia:

Det quietem æternæ Lucili metrobi ſigno ſaprici. ſtator civitati .... qui vixit anno XXXVIII. M. II. divitia domit olamater filior. III conjugi kariſſimo & incomparabili ponendum curavit & fili ſub ..... aſcia dedicaverunt.

Hiatus explere, ſenſumque adſtruere non potui, quod ignoſces.

Templum *B. Severo* dicatum inſcriptiones antiquas non paucas habet. Mox præ portâ una eſt, nec legibilis. mox in pariete ad ſiniſtram:

DIs Manibus Avinnius Gallus vivos ſibi.

In cœmeterio tumuli ethnicorum ſepulchrales multi ſunt; cum ſuis inſcriptionibus. Unam hanc pono:

D. M. P. VETTI GEMELLI SACRI ROMANENS. VIXIT ANN. XXI, MENSIBVS VIII, D. X. P. VETTIVS PROFVTVRVS FILIO PIENTISSIMO. SIT TIBI TERRA LEVIS.

Templum hoc poſitum eſt in loco quodam, quo olim cives urbis in ethniciſmo colebant c. DEOS fictitios, ſub præſidio Diaboli, nihilque fani erat præter arborem; quam B. Severus reſecans, & funditùs cum radice exſtirpans, invenit calvariam auro & argento plenam; quæ omnia impenſis hujus templi locata ſunt. In hujus rei teſtimonium extat in hoc templo columna, cui inſcriptum:

ARBO-

ARBOREM B. DEOS SEVERVS
EVERTIT CENTVM DEORVM.

Legitur ibidem epigramma, ſed monachali poëſi, in B. Severum duobus lapidibus inſcriptum:

Occubat hoc tumulo ſpecioſus mente Severus,
Qui quondam hoc templum funditùs inſtituit.
Non ſolùm hanc ædem, ſed cætera tecta ſacravit:
Plurima conſtituit, vinctus amore Dei.
Divina ſi fretus ope, quòd ſemper ubique
Quo poſuit dextra auri metalla tulit.
Sed quid plura loquar? laudetur gratia Chriſti,
Quæ ſic in cunctis fecit ubique bonis.
Exulibus qui dona ſuis largitur operta,
Et peregrini O. N. N.

Templum B. Mariæ, Romanorum tempore inſervit tribunali, & fuit locus quo juſtitia exercebatur; unde in exteriori parte, ubi murus ad tectum elevatus aſcendit, grandior conſpicitur, ibique lapidea pila cum his verbis: *C'eſt le pomeau du ſceptre de Pilate*, quaſi Pilatus hujuſmodi ſceptro cum tali pila uſus fuiſſet. Fabula eſt, Pilatum Viennæ natum: verùm, huc in exilium miſſum conceſſerim: quid enim exilii quis ſuſtinet in patriam relegatus? Olim verò hoc templum majus fuiſſe dicitur, ſed tempeſtate nocturnâ totum dejectum, imò inverſum, ut cacumen terram, fundamentum cœlum tangeret.

Templum B. Martini hoc antiquitatis monumentum habet:

TITIAE CATIAE DEFVNCT. ANNORVM VIII, M. V, D. VIII. D. CATIA BVBATAE FIL. PIISSIMAE ET SIBI VIVAE POSVIT HOC SAX. SVB ASCIA DED. EST.

Templum B. Antonii duo antiqua, ſed non legibilia, habet monumenta.

Colle-

Collegium Iesuitarum eſt quod intres, videas, mireris; editiori urbis loco ſtructum, unde urbs & circumjacentes agri conſpici poſſunt; amplum eſt & novum; è ruina vel c ædium natum; periſtylia columnis ſunt ſtabilita bina; numerus frequentantium cccc eſt.

Hinc ad *xenodochium* te confer, inſignitum verſibus Latinis, quos tamen præpeditus itinere exſcribere non potui.

Inter *ædificia politica* primum eſt *Curia.* ubi in introitu emblema; Mulier obvincta oculos cum bilance & anchora:

Hæ tibi erunt artes, queîs regum fœdera nectas:

Non dona, nec ullus conſtanti de mente favor.

Intus, ubi conclave conſilii, inſignia urbis oſtendit ulmus cum titulo: *Vienna civitas ſancta.* Ex hac epigraphe alia nata eſt, arcui triumphali in honorem Ludovici XIII R. G. inſcripta:

Antiqua ſanctæ mœnia Viennæ ſubis;
Quæ ſanctiora te hoſpite deinceps erunt.

Eidem arcui in area poſito inſcriptum invenies:

Feliciſſimo & exſpectatiſſimo adventui Ludovici XIII, Gall. & Nav. regis Chriſtianiſſ., primæ fortunæ Herois invictiſſimi de perduellibus triumphantis, favente cœlo, geſtiente terrâ, horâ ridente, S. P. Q. Viennenſis arcum pietatis ſuæ obſidem, amoris indicem, ad perpetuum obſequii monumentum
E. A. P.

Curiæ vicina eſt *turris Auriaca*; quæ dum pro cuſtodia Principi Auriaco alicui fuit bene multorum annorum, nomen inde tale ſortita eſt.

Eſt

Eſt item alia *turris rotunda*, ſed remotior, inſcripta Pilato, portæ Lugdunenſi adſtructa; de qua *les antiquitez de France, pag. 834. Tybere y fiſt conſtruire ceſte haute tour, où l'on tient communement que Pilate rendit la vie à celuy qui la luy avoit preſtée, comme außi ſe voyent encore de grandes pyramides dans les vignes, où eſtoit ſon logis.*

Amphitheatrum, opus antiquum Romanum, adhuc interiori ædificio ſatis conſpicuum, muriſque veteribus è prægrandibus ſaxis illuſtre.

Pons Rhodano inſtratus ſat altus, ſat longus eſt, à Tiberio Graccho, cùm expeditionem in Galliam faceret, ſtructus ann. ab V.C. IↃ LXXVI, munitusque ad utrumque extremum duabus arcibus. Ad dextrum pontis hoc monumentum extat:

A. 22 ANNO
L. CALPVR. PISONI
M. VETTI M. BOLANI
COS.
Pontifex ſtipe.

Aſylum in urbe oſtenditur. locus eſt è lapide ſtructus quadrâ formâ, columnis IV, quibus vexilla & inſignia gubernatoris ſuſpenſa ſunt.

Ultimum inter profana ædificia locum habeat *officina Vulcania*, gladiis, quorum maximum æſtimium & grande pretium in Gallia eſt, fabricandis deſtinata; diviſa in IV partes. elocatur à Capitulo ſupremo ſeu Clero archiepiſcopali. Operæ monſtrant aſtantibus talem modum conficiendi gladios: Pro ſingulis gladiis veteres & oblonga chalybis pars ſumitur, longitudine dimidiæ ſpithamæ, denſitate haſtæ, quæ in medio perforata elongatur in foco ſive fornace; pòſt in foramen chalybis immittitur ferrum, quod cum chalybe coaleſcit, miſcetur, & in formam ru-

dem

dem gladii redigitur. Hinc ad alteram fornacem rudis hic gladius portatus, justâ longitudine extenditur, formatur, & ad rotas gyratiles acuitur & politur.

Ita Materiale urbis fuit: *Regimen in spiritualibus* obtinet heic suprema Delphinatus curia. nam archiepiscopus sub se habet Gratianopolitanum episcopum, cum illis de Maurienne, Gap & Valence. Pluria si voles cognoscere, opus est emas libellum de Antiquitatibus Viennensibus publicè venalem.

Viennâ egressos comitati sunt adhuc aliqui amicorum ad *pyramidem Pilati* dextrorsùm, ubi illis ultimùm valedictum, & itineri animus totus explanatus est. Penetravimus vicum *Auberive*, 11 mill. Mox quercetum nemorosum, viâ tamen petrosâ, in viridi valle, quam alluit Rhodanus. relicto ad dextram monte Pilati, ad vicum *Piage de Russillon*, 11 *mill.* sub prandium devenimus; ubi hospitati sumus ad dextram in *angariis*, *à l'ange.*

A prandio sinistrorsum conspiciebamus editiore loco *S. Romans*; Inde *S. Ramberti* vicum, 11 mill., & *opidum S. Valerii*, 11 mill., habuimus; ubi pernoctare duximus *au lion d'or.*

Egredientes mane medio mill. vidimus arcem cum pago, *la maison de Pilate*; quam inhabitasse dicitur Pilatus. Ab eo med. mill. distat pagus *le chasteau de Serve*; quem insequitur 1 *mill.* *Thynnium* vicus; via saxis, colles buxo prægnantes sunt. vicus hic & opidum *Tournon* ultra Rhodanum situm, uni Comiti ejusdem nominis parent.

TURNONIUM.

TVrnonium dicitur originem habere à Turno Trojano, Gregorio Thuronensi dictum *Thauredu-*

redunum. Opidum eſt ad Rhodani ripam non adeò magnum, loco tamen amœno, plano & fertili ſitum; Supra ſe habet in rupe, quam Rhodanus lambit, arcem munitam. Quod heic notes eſt *collegium Ieſuitarum*, cujus ingreſſus ſupra portam hanc habet inſcriptionem:

FRANCISCVS SECVNDVS STIRPIS TVRNONIAE FLOS S. R. S. P. QVAT. GALL. REG. INTEGR. ET MINISTER NOBILEM HANC MOLEM QVADRATO LAPIDE ET AERE SVO LIBERALISSIME A FVNDAMENTO EXCITATAM, ANNVOQVE CENSV DITATAM CELEBERRIMAM PIETATIS ACADEMIAM ESSE VOLVIT, ET RELIGIOSISSIMIS SOCIETATIS JESV LEGIBVS PERPETVO GVBERNARI FIDE ILLVSTRISS. FAMVLI SVI BENEVOLENTIA AC TVTELA ANNO MILLES. QVINGENT. SEXAGES.

Ipſa area collegii continet claſſes: iis impoſitæ contignationes bibliothecam, in qua Paparum & Jeſuitarum, nec non Franciſci Turnonii Cardinalis & fundatoris effigies.

Præterea nota ad portum hunc Turonenſem, quod dicit *Thuanus lib.* LII *hiſt. ſuæ*, ſub ann. cIↃ IↃ LXXII: *Cum Lugduni* IↃCCC *omnis generis & ſexûs immaniter interfecti eſſent, eorum cadavera per Rhodanum ſupernatantia tanto concurſu ad Turnonium coacervata ſunt, ut ripas complerent, & opidani caſu inopinato territi, tanquam hoſtis adeſſet, ad arma conclamarent. mox horrore perculſi, & ſceleris auctores deteſtati, quamvis à Proteſtantium religione alieni eſſent, homines adhibuerunt, qui ad amovendum ſpectaculum rapido fluctu delata corpora contis à ripa averterent. tam horrendum ſpectaculum & homines averſati ſunt Viennæ, Valentiæ Cavarum, Burgi, Vivarii, ad Spiritus fanum; etiam Avenione, ubi majus Proteſtan-*

testantium odium. Arelate verò, ubi puteorum & fontium penuriâ aquam è fluvio vicino haustam potant, ultra facinoris detestationem gravissimo incommodo opidani conflictati sunt, cùm esu piscium & aquâ, quæ ipsis è solo Rhodano suppetunt, uti nollent, & à conspectu fluminis ipsius abhorrerent, &c.

Cis Rhodanum equitantes II mill. habuimus ad rupem *Celeyn*; ubi Isera fluvius, in monte *Cenis* oriens, per Sabaudiam in Delphinatum labens, Gratianopolim & Romanium lambens, in Rhodanum influit magno impetu. Locus dicitur *Confoulant*; insignis à victoria quam Q. Fab. Max. à Gallis reportavit. Heic pontone trajectus est; naulum singulis pro equis sunt duo solidi Franc. A trajectu, amœna planities est, patens agris & vinetis; vestita fructibus, ficubus, nucibus, amygdalis, &c. Ad urbem usque *Valentiam* I mill., antequam hospitium *à la ville de Paris* pransuri ingrederemur, longâ viâ per maximam civitatis partem equitare necesse habuimus.

VALENTIA, *Valence*.

URbi huic idem nomen est cum Roma; Græcis siquidem ῥώμη, dicitur apud Latinos *robur*. Inde hanc *Valentiam* antea *Romam* dictam à Romo Hispanorum quondam rege, scribit non solum *Annius* in Manethonem, sed etiam *Beuterus* in suo Hispaniæ chronico. In Goltzii historia est numus æreus, cui inscriptum: COL. IVL. VAL. ubi nonnulli legunt, *Colonia Iulia Valentia. Carol. Stephan. in Diction. Historico.* Alii volunt à Valentio seu Valente Imperatore tùm conditam, tùm denominatam. Verùm antiqua monumenta docent, urbem hanc ante Romi

& Valentiniani tempora, utpote qui posteriori-bus sæculis vixerunt, conditam, & antiquorum Romanorum opus esse. Probemus hoc ex Historia Ecclesiastica; ubi Irenæus legitur Lugduno Valentiam ablegasse tres discipulos, Felicem, Fortunatum & Achillem; qui omnes sub Aureliano Imperatore martyres facti Valentiæ; ita ut, hinc urbis nomen centum & ampliùs annis constitisse ante Valentinianum, & hunc Valentiæ autorem & fundatorem esse non posse, dixerim. Dicitur alio nomine etiam *Valentia Cavarum*, quod *Cavaræ* Galliæ Narbonensis populi fuêre, ut volunt *Mela, Plinius, Ptolemæus, Strabo.*

Sita est urbs in superiori Delphinatu, planitie summè amœnâ & fœcundâ vitibus frumentoque; *Rhodanus*, rapidissimus descensu, alluit eam fluctibus adeò pernicibus, ut muros impetu suo olim dejecerit, non ita multis ab annis grandi civium ære restitutos.

Murus duplex, diversis, æquali tamen distantiâ positis, turribus auctus, eam cingunt & defendunt. Immensum quidem opus cœperat Franciscus I rex, verùm sine deformatione nudâ nihil ipsi formæ restat.

Portæ, ut alias prætersam, cùm sint sine magno præconio, quæ dicitur *Sauniere*, antiqua hæc monumenti inscriptio superest:

D. M.
Vindauscia E.
Petronia
I IVS. ÆliamS.
Conjugi Sant.
si mæ.

Æstimatur esse pars tumuli alicujus antiqui, huic structuræ adplicata.

Ædi-

Ædificia plurimam partem antiquitatem sapiunt. quod inter omnia caput erigit, est id, quod Præses quondam Gratianopolitanæ Curiæ occupavit, cælaturâ & artificio conspicuum.

Inter publica, & quidem *ecclesiastica templum Apollinaris* palmarium est & cathedrale; opificium elegans, nisi bellorum civilium calamitatem expertum fuisset, tametsi nunc damnum grandi impensâ redemtum sit.

Videas ei adsitam *aulam* episcopalem, & *sacellum*, structurâ lapidum & cælaturâ commendandum. Ab uno latere aulæ hæc antiqua inscriptio est:

T. Pompeio Hilari Luerino
T. Pompeius Bassus
Et patri sibi.

In templo *B. Felicis*, videre habes tumulum equitis Romani & uxoris, cujus inscriptio lapidi incisa:

D. M.
Memoriæ æternæ. Petroni Castivet.
Missi honesta
Missione ex leg. Princ.
Min. ex optione Procon.
Ducenar
Et Vitalinæ Florat. conjug. illius
Vivi sibi ponend. curaver.
Et sub assia dedicaverunt.

Cœnobium Dominicanorum habet sepulchrum cujusdam nobilis Germani Bertrami ab Horst, anno ætat. XXII ibi defuncti, sub ann. cIↃ IↃ-LXXXV, M. O. In horti pariete observabis gi-

gantis Buardi picturam, latit. VII, longitud. XV pedum. Ossa in peristyliis inventa dicuntur, postea juncta, mensurata & in hanc formam deformata. Insuper duos fonticulos, in area unum, extra aream alterum; hyeme calidiores quàm æstate.

Nec negligas *abbatiam B. Ruffi*, superbissimorum totius Delphinatûs ædificiorum unum, priusquam à reformatis deformatum: columnæ in monasterio è marmore figuratæ variegato, quibus historiæ V. & N. Testamenti incisæ.

Templum S. Iohannis rotundum, de la ronde, olim, *Pantheon* dictum, antiquitatem ostendit opere suo.

Templum *B. Petri* à Carolo Magno fundatum, habet antrum, quod subtus Rhodani flumen dicitur exisse in adversam urbis partem.

Templis adponemus *academiam*, olim à Cujacio, modò à Pacio, tantum quantum est famæ, habentem. invisentes excipiebat nos amicis & humanis gestibus, quærens multa de Germania nostra, de bellis & rebellibus Cæsaris; nec non privata quædam sua miscebat de studiis suis, præsertim juridicis, monstrans arborem consanguinitatis & affinitatis, novâ formâ laminis æneis à se incisam. pòst, nomen suum philothecis nostris inscribebat, amicamque manum cum voto felicis itineris jungens nos dimittebat. Nullus hodiè nitor, nullus splendor inest auditoriis; studiosorum numerus non venit in numerum, flore illo præteriti sæculi jam deflorato. Vapulat verò plurimùm à vicinis scholis Turonensibus & Avenionensibus, quò Jesuitæ, quidquid pubis literatæ est, ad se trahunt.

Publica ædificia vix calamum merentur. *Curia* sine pompa IV consulibus constat. *Fontes* extra

tra portam oſtendunt incolæ magnorum fornicum, à Julio Cæſare ſtructorum, quorum ſcaturigines per aquæductus ultra milliare derivantur. Ædes *privatæ* Delphini civis, habent ex uno lapide tumulum, uſus fontanos exhibentem; qui olim dicitur fuiſſe ethnicæ cujuſdam Imperatricis. in eo præter ſequentia nihil leges:

D. JUSTINA. M.

forte, *Diva Iuſtina Mater.*

Tumba poſtquam aperta, oſtendit ſpecioſam fœminam, aures perforatas habentem, à ſingulis penſiles annulos, ornatos erano & ſmaragdo: ejus pedibus crater cryſtallinus, capiti lampas vitrea adſtitit: quamprimùm aurem aër tumbam introivit, cadaver in pulverem abiit.

Ita urbs ſtat: ruinam verò ſæpius experta eſt per bella diverſa, famoſiſſimasque vaſtationes: altera accidit anno Chriſti IↃ LXXVI, cùm à Gothis obſideretur & expugnaretur: altera cùm Burgundiones illam captam deprædarentur: accedunt infeſti Longobardorum conatus expugnationem molientium, ſed infectâ re rurſus ſecedentium. Videantur iſtius temporis hiſtoriæ.

Viennâ abeuntes divortium fecimus à Rhodano propter excurſiones ex opido *Poyßin*; cujus incolæ, omnes reformatæ religioni addicti, neſcio, quos ob motus, Rhodano naves hinc inde euntes detinebant, viatoribusque moleſti iter maximè intutum reddebant. Nos igitur à via regia ſiniſtrorſum deflectentes, per pagum *la Vache* & *Monthaiſon* arcem, circa veſperam devenimus ſalvi in opidum *Creſtum*, IV Viennâ mill.; ibique *ad* III *reges* pernoctavimus. Sequenti mane opidulo *Poyßin* propiores facti, dum id eminus colli impoſitum dextrorsùm cernebamus,

majori cautione & circumſpectione opus erat. perreximus itaque, relinquentes ad dextram arces *Antichat*, *Chabreillan*, *Roche ſur grane*, pagum *Roënac* ſiniſtrorſum, *Marſane*, *Savaſſe* vicos. ita v ferè *milliarib.* ad opidulum *Montelimart*, Thuano *Montelium Adamari*, delati, prandium ſumſimus *au gryphon.* Via, quæ huc ducit, petroſa multùm eſt, frumenti tamen ferax. Opidulum alluit fluvius *Roubion*; caſtellum regit *Monſ. le Comte de Villeville.* Templa occupant reformati, cùm hic locus pro ſecuritate ſit à rege iis datus. Mercatores potiſſimùm heic Mercurio litant.

A prandio II *milliaribus* venimus ad opidum *Chaſteau neuf*; ubi rori ſmarini magnum proventum vidimus è ſaxis vivis prorumpentis. Opidulo adjacent duo caſtella, jugis montium impoſita, *caſtelnau de Ratte* & *chaſteau de Rhoſne.* anguſtiæ ſunt viarum hîc, nec tranſitus obvius omnibus, antiquum Romanorum opus, maximam partem per Ligiſtas devaſtatum. Spicæ heic magnâ copiâ proveniunt. *Donzerra* opidulum I. mill. hinc abeſt, ſitum loco amœno & nemoroſo: adſitum ei caſtellum vetus in ſummo monte, ſummiſque ruinis: tellus heic frumento gravida eſt; oleis item, lavendulâ, ſpicâ & thymo agri pleni: Vina generoſiora heic magiſque calida occipiunt quàm in reliquo Delphinatu, ideoque non mera ſed diluta bibuntur.

Cœnæ opidum *Pierre latte* deſtinatum erat, quò *uno & medio milliari* ſuperato, perventum & pernoctatum *au chariot.*

PETRA-LATA.

SItum eſt in finibus Delphinatûs, egregiâ planitie, ad fluvium *la Berre.* Caſtrum regio præſidio habet munitum editiore in rupe; cui præ-

fectus *Monf. de la Croix*. Thuanus lib. XXXI, sub ann. CIↃ IↃ LXII, hæc habet de hoc opido: *Petra-lata est opidum in planitie situm, distitis leucam amplius ab eo montibus. tantum rupes opidi dorso assurgit, cui arx insidet, omni ex parte prærupta, ad quam ex opido admodum angusto calle aditur. Facta ruina primo impetu urbs capitur*, (ab Adretio) *subito adventu attonitis adeo præsidiariis, ut ruinam defendere non ausi, statim in arcem se receperint. Potitus opido Adretius, cunctisque, quos armatos nactus est, ad unum occisis, recta ad arcem progreditur, ne spatium militi animos ex pavore concepto colligendi daret; fortunaque usus, ad portam vim facit; territisque præsidiariis huc illuc palantibus, &, quid agerent, ignaris, colloquium poscitur; sed dum de conditionibus altercatur, Arausionenses, recenti suorum clade efferati, & ultione ardentes, irruunt, &, refracta porta, in confusos rabiem effundunt, nulli parcentes, parte de rupe dejecta, parte gladio trucidata, &c.*

Animus erat hinc *fanum S. Spiritus* adire, quod sequenti die, per amœnissimam latamque planitiem dextrorsum divertentes etiam attigimus, III milliaribus à nocturnâ quiete dissiti. Eo itinere visa nobis opidum *la Palu*, & vicus *nostre Dame des Plans*, in quod multum devotionis peregrinantes videntur conferre.

Pont S. ESPRIT.

HEic exiguum prandium sumere, quod & fecimus, jussit nos vigilia Paschatos, in hospitio *à nostre Dame. Fanum* hoc *Spiritus*, unde nomen sumserit, non verè dixerim: Straboni *Planasia* dicitur. Quod heic notes, est PONS à Romanis structus; opus certè quod omnibus pontibus, non Rhodano solùm, sed omnibus

Europæ fluminibus, impoſitis, palmam facere poteſt ambiguam. Quamprimùm hanc ſupergreſſus es, Aquitania te recipit; diſtinguit enim pons hic Provinciam à Languedocio, eſtque limes tùm Delphinatûs, tùm Comitatûs Venuſini. Ipſum opidum ſitum eſt in provincia *Vivarais ſur la Rhoſne*.

Sed videamus nunc PONTEM; ejusque *quantitatem* & *ſtructuram* in partibus. *Quantitas* eſt in *longitudine* CIↃ XXX paſſuum, *latitudine* XII. ita ut curribus binis obviantibus ſat magnum, ut ſibi cedant, ſit ſpatium. *Structura* reſpicit *ſuperiorem* & *inferiorem*. *Illa* fornices complectitur, & majores numerat XIX, minores V, omnes uno eodemque lapide quadrato videntur ſecti. Singuli hi fornices, quaternis rurſus ſuis nituntur ſuſtentaculis inſtar feneſtrarum perforatis, uſibus ſordium à ponte defluentium & architecturæ pontis accommodatis. Singulis his fornicibus alius oblongus, ſed minor ſubædificatus eſt, ita ut rarum hoc opus benè notes, dignum majeſtate Romana, & nomine. *Ipſa*, quæ præbet viam, ſub dio, ſine tecto, lapide cæruleo, ſed ſiliceo, ſtrata eſt tam eleganti & artificioſo poſitu, ut vel ad regulam totum ædificium compoſitum eſſe videatur: omnes eâdem lineâ & ſerie ſinguli ſeſe excipiunt, formâ quadratâ, & latæ manûs menſurâ. Medium pontem duæ lineæ permeant junctim unitæ; unâ ad utrumque latus ductâ. Ita totus pons ex quadrato ſilice, ſed glabro, conſtat. unde vectori tuo ne multùm fidas, in proclivi ſiquidem caſus, & ab hoc tibi damnum. Dum hæc viſu obis, juxtà notabis ſacellum & præſidium ponti impoſitum.

Adverſa opidum habuit ſub Johanne Gall. Rege, anno Chriſti, CIↃ CCC LX, cùm prædones id te-

id tenerent, nec non sub Carolo VI, anno cIↄ ccccxvii, cum Princeps Auriacus Johannes id caperet & sibi subjiceret.

Viso heic ponte & Rhodano, qui periculosè heic navigatur, repedandum tibi est è Languedocio in Delphinatum, *medio milliar.* isthinc distat opidul. *Montdragon* prope montem, cujus summitas arcem antiquam ostendit: opidulum sine omni ornatu, amoeno non tamen sine situ ad fluv. *le laict de Montdragon*, Occidentem versus influentem. Vicinus ager frumento, oleis, amygdalis & ficubus abundat. ad amussim quasi videas intra elices & sulcos positas arbores fructiferas. oleæ amplexantur vites, hæ botros suos illis suspendunt. ad summam, singularis oblectamenti hoc iter est. quo notes terrarum diversarum genios: quæ enim domi apud nos in hortis studiosè & operosè colimus, ea heic sponte suâ sine cultu in campis proveniunt & neglectui habentur. morus, amygdalus, malus Punica heic non raræ, libanotis, spica, nardus, thymus, hyssopus, periclymenum pro gramine campestri sese gerunt.

Mournas opidulum I. mill. inde situm, ad montis pedem. in cujus vortice antiqua arx eminet, pendula rupes & jam jam casura comparet. subtus Rhodanus præterlabitur. via omnis oleis septa instar nemoris.

Hinc per *Piulone* opid. transitur, è quo magna planities, & eminùs castrum *Orenge* sese ostendit.

Non longè inde procedis in Principatum Arausionem, per pontem fluvio *d' Egues* superstratum. à quo rectâ viâ *sesquimill.* tendes ad urbis portam. quæ non longè à se habet *Rudera arcus Marii.* Ita in urbem ipsam & hospitium *à l' ai-*

gle d'or venientes, communi calculo decrevimus, ut hunc & ſubſequentem diem & noſtræ & equorum quieti impenderemus, tum propter diei celebritatem, (erat enim ſacrum Paſchatos feſtum,) tum quòd itinere ſuperiore ita equos exagitaveramus, ut remiſſio laboris ad diem unum eis tacito quodam pacto permiſſa videretur. Hoſpitium amplum erat, ſed non mundum, non ad Belgicum nitorem, licet Auriaco, Belgarum præfecto, pareat hic Principatus, verùm ſub alio Jove aliud famulitium cogitandum, nec uſquam Gallia vel exquiſitiſſimâ operâ in mundum Belgicum transformabitur.

ARAUSIO, AURENGE.

NObile hoc venerandæ antiquitatis ruinis oppidum, olim dictum fuit *Secundanorum colonia*, teſte Vadiano Pomponio, & antiquo lapide, qui habet;

COL. ARAVSIO. SECVNDANORVM
COH. XXXIII VOLVNT.

Ita Arelate Sextanorum, Septumanorum Bœterræ, Forum Julii Octavianorum, Narbo Marcius Decumanorum adpellabantur, à legionum, quæ ibi erant in præſidio, ordine numeroque. Urbs hodie principatûs ſupremi titulo cum ſua ditione inſignitur, in Provinciæ Comitatu ſita, cujus & partem facit *Thuan. lib.* XXXI. Argente fluvius eam proximè allabitur, ſitam loco plano, amœno, vitifero, & frumentorum fructuumque, præſertim croci, feraciſſimo, aureis tamen malis deſtituto; unde diverbio locus: *A Aurenge il n'y a point d'orenges*. In gyrum ſe extendit. Olim multò amplior & in vicinos agros diducta fuit; rei indicem faciunt rudera murorum relicta, hinc inde adhuc conſpicua. Contra hoſtilem incur-

curſum hodiè novos muros, profundas foſſas, oſtendit: præcipuè autem CASTRUM; quod *primum* erit *extra urbem* viſendum.

Hoc natura loci firmum eſt, ſitum in immenſa rupe, latiſſima quam cingit planities. nulli vicini ſunt montes, nec colles; ſolum hoc caſtrum eminet, natum è vivo lapide, & ſummo artificio ad perpetuitatem erectum. videas propugnacula cum ſuis munitionibus è vivo ſaxo poſita, altiſſimâ præcipitantiâ. accedit robur à præſidio benè multo; cui præfectus erat *Iohan d'Orsmael, Dominus de Falckenburg*; qui hoc anno cIↃ IↃc XXX, XIII junii periit; cauſa & commiſſa typis excuſa ſunt; quo lectorem remitto. Intùs præter munitionem & ſitum videas tres areas, *la vignaſſe*, *le donion*, *la cortaine.* cameram item, (*le beau regard*,) quæ proſpectum in VII circumſitas provincias largitur: Languedocium, Provinciam, Delphinatum, Vivareſium, Arverniam, Foreſtum & Arauſienſem principatum. inſuper *puteum*, qui reliquos Galliæ puteos profunditate & latitudine ſuperare dicitur: è ſummo per penetrale montis ad imum excavatus eſt lapis ad vivam uſque ſcaturiginem: unde civibus etiam non parum accedit emolumenti.

Alterum, quod extra urbem videas, nimirum extra portam quâ Lugdunum itur, eſt *arcus triumphalis C. Marii Coſ. Romani*, monumentum totius Galliæ antiquiſſimum. Hunc arcum dicitur poſuiſſe poſtquam in agro illo Cimbros deviciſſet, adjutus Catuli ſubſidio, ita ut uno die C XL CIↃ LX fuderit. Totum hoc monumentum quadratâ formâ ſtat: cujus inferior pars & concava in formam arcûs eſt fornicata, tribuſque portis & cameris diſcriminata, quarum lapides veteri artificio ſunt inciſi & exornati. Anticâ &

primâ exterioris muri parte repræsentântur trophæa omnis generis terrâ facta, ut sunt scuta, hastæ, cuspides, clypei, thoraces, parmæ, telorum fasciculi; lupi item, qui signa erant militaria. Superiori parte nautica extant trophæa, sed vetustate exesa, vix lineamenta ostendunt. nec dubium est quin verba quædam superscripta fuerint, testibus vestigiis, sed vetustate temporis abiêre. de his Ausonius verò: (*sc. unt:*

Miramur periisse homines, monumenta fati-
Mors etiam saxis nominibusque venit.

Trophæis istis nauticis imposita fuit imago sculpta cujusdam sagæ, quæ digitum auri immittens, videtur eventus consiliorum signare velle. Hæc ex Syria oriunda, aliquando in spectaculo gladiatorio uxori C. Marii prædicens quisnam congredientium futurus esset victor, mox ab uxore ad maritum C. Marium missa est, qui eam honorare secumque in lectica circumducere voluit; ejusque suasu & præmonstratione prælia solùm inivit. ad hanc sagam prælia sculpta repræsentantur. *Altera* arcûs quadra, dextrorsum, habet & nautica & terrestria trophæa; ibi tres thoraces grandiores, quibus singulis bina præposita sunt semicomesa capita. *Tertia*, grandiora habet & navalia & terrestria trophæa; inter illa malus & vela adhuc conspiciuntur, nec non litui, quorum usus erat auguribus in captandis vaticiniis; Ibidem videre est prælium inter Cimbros & Romanos. *Quarta* ostendit triumphum, quo Cimbros captos vinctosque Romam duxerit.

Tertium extra urbem visendum est *la torre ronde.* Ubi *duo* ostenduntur; *balneæ* & *arenæ*. *Illæ* sunt cavernæ quædam, olim scaturientes aquis calidis, & ideò *thermæ Marianæ* dictæ, quòd iis usus Marius fuerit. *Istæ* binis in turribus ostendun-

duntur, (*les arenes,*) quarum rudera volunt esse amphitheatri vestigia. Verùm angustia loci evincit, isthic loci non potuisse fuisse molem amphitheatri, licet nomen remanserit arenarum; quod & hodiè apud Italos & Gallos pro amphitheatro in usu est. Arenis siquidem antiquitùs insternebatur area intra muros conclusa, cui insistebant certantes; & hi ne ex lubricitate profusi sanguinis facilè caderent, per sparsas arenas impediebantur. Ipsæ autem arenæ locum ostendebant, quo feræ & gladiatores sistebantur; quandoque etiam naves, quæ advectæ solvebantur, in arenis hinc inde veluti in mari fluctuantes; adductis insuper monstris marinis, ita ut pro terrestri navale prælium ostenderetur; teste *Dione in Nerone*, dicente; *Aliquando beluis interfectis & venatione exhibitâ subito aquas in amphitheatrum eduxit, & navale certamen ostendit, rursumque eâ eductâ gladiatores in loco præbuit.* In media arenarum area, ara erat lapidea Jovi Latiari dedicata, ad quam unum è pugnaturis mactabant. Hinc Prudentius de cruenta hac mactatione & gladiatorum oblectatione conqueritur:

Quid pulvis caveæ semper funebris, & illa
Amphitheatralis spectacula tristia pompis?
Hæ sunt delitiæ Iovis infernalis: in istis
Arbiter obscuri placidus requiescit averni.

Quartum extra urbem ad pedem rupis est *fons* versus viam publicam, dictus *Lavecon*; è quo si lavent id quo audiunt fœminæ, sterilitate abactâ concipere posse creduntur.

Hæc extra urbem. *Intra urbem* quæ videas sunt; In *ecclesiasticis templum* cathedrale, S. Andreæ dicatum; cui XLIIX episcopi præfuêre; hodiè reformati ei præsident. *Episcopi sedes* tota, præter muros, dejecta est, ut locus inserviret urbis munitioni.

Academia antiquissima est, nata fundatore Carolo Magno; cujus adhuc privilegium à Friderico renovatum asservatur: studiosi vero ibi nulli; unde jocus ibi, Rectorem cum scriba & pedello academicum corpus repræsentare; juxta illud; *Tres faciunt collegium*. Commodè tamen ibi offendi Dn. Guilielmum Grajum, medicum, gente Scotum, olim in patria sub B. Keckermano philosophantem; è quo, quidquid raritatis academiæ supererat, cognovi. ut amicitiam renovatam arctiùs testaretur, litteras jungebat Nemausum ad D. Abrenetheum Scotum, à quo non exigua humanitatis deinde mihi exhibita officia.

In *profanis* est *circus* sive *theatrum*, magnificum olim, hodiè aliqua ex parte dirutum, integrum satis, ut Romani splendoris majestatem testari possit. Videamus ejus *formam* & *partes*. Illa est in modum arcûs; cujus antica pars murum habet stupendi operis, longum CXXXVI, altum C pedes; area interior C pedum est, maximam partem ædificiis & habitationibus occupata. *Partes* sunt: *suggestus*, *proceres* & *caveæ*. *Hæ*, penes muros conspiciuntur, olim ferarum receptacula, è quibus ad pugnam educebantur. *Isti*, sunt è marmore præeminentiæ, quæ in superiore muri illius quadrati parte extant perforatæ, quibus antennæ, mali & trabes immittebantur; ab iis dependebant vela tanquam totius theatri tegmina, ne vel æstu solis pluviâve spectacula impedirentur. *Ammianus lib.* XIV horum velorum inventorem facit Catulum, aut ab aliis populis ad Romanos derivatorem; inquiens: *Ex turba minimæ sortis & paupertivæ in tabernis aliqui pernoctant: atris nonnulli velabris umbraculorum theatralium latent: quæ Campanam imitatus lasciviam Catulus in ædilitate sua suspendit omnium*

omnium primus. Vela est variegata coloribus & interstincta solere esse,ait *Lucretius in princ.l.* IV:

Et vulgò faciunt id lutea russaque vela,
Et ferrugina, cùm magnis intenta theatris,
Per malos volgata, trabeisque trementia pendent:
Namque ibi consessum caveai. subter & omnem
Scenai speciem, patrum,matrumque, Deorumque
Inficiunt, coguntque suo fluitare colore.

Ille, suggestus nimirum,erat in muri quadrati inferiori parte sive in podio locus elevatior,Romæ pro Cæsare; in provinciis vero procoss.& Prætore, qui ludis præsidebant.

Præter circum hinc videntur in civitate adhuc rudera *aquæductûs*, unâ & remotiori parte integri adhuc, alterâ vero collapsi.

Viso ita Materiali urbis, sequitur FORMALE; quod est in *Magistratu.* Qui vel *dependens*,& opidanus, quem constituunt IV consules,& reliqui consiliarii utriusque religionis, ex placito Principis Philippi; (*Met. lib.* XX, *pag.* 898, *a*;) vel *absolutus*, neminem præter DEVM recognoscens superiorem,eod. *Met.teste ibidem*, dicente; Principatum Aransionensem absolutum habere dominium & imperium, nec ullum agnoscere superiorem Magistratum, sed immeditatè à Deo & jure gladii dependere; unde Principi etiam titulus: *Princeps Dei gratiâ,par la grace de Dieu*; qui ademptus omnibus Galliæ Principibus.Obtinet insuper *jus cudendi monetam.* quod præter hunc Principem, excepto Rege Galliæ, nemo habet nisi Comitatus Avenionensis. *Arnis.de jure Majest.p.* 434. siquidem omnibus Galliæ proceribus, (dicit *Bodinus lib.* 1. *de repub.c. ult.*) privilegium cudendi monetam, uno & eodem Francisci I Regis edicto ablatum fuit.

Ut verò successionem *augustæ gentis Nassoviæ* ad

ad Principatum hunc in fundamento videamus, altiùs repetemus historiam è *Thuani libro* XXXI, ad ann. cIↃ IↃ LXII. Ita ille: *Arausio imperio Franco-Germanico olim subjecta fuit, ut ex bulla aurea academiæ ejus institutionem complectente constat, aliaque præterea, quæ privilegiorum ecclesiæ primariæ à Friderico II, anno* cIↃ CCXXV *concessorum confirmationem sanxit; ex moneta item, quæ cum Imperii insignibus cudebatur; & tabellionum privilegiis, qui auctoritate Imperiali instrumenta publica conficiebant. Postea Imperii per Galliam nostram infracta potentia peculiares Principes provinciam tenuêre, & cum ea Arausionensem Principatum; qui tandem ad Bauscorum regulorum familiam seu successione sive alio titulo devolutus est, eadem prærogativa ac immunitate, quibus hodiè Imperii Principes fruuntur. de quibus instrumentum fuit confectum à Bertrando Bausco, anno* cIↃ CC XLII, *eid. decemb. In eo Principatu & partem habebant Hierosolymitani equites, à Principibus, ut vero fit simile, in societatem asciti ob virtutis famam & præcipuum belli adversus Saracenos gerendi, cui illi destinati erant, ea ætate studium; ut à Rigensi episcopo in Livonia alibi factum memoravimus; idque ex numis plerisque patet, quibus in antica parte Arausionensis Principis, in postica Hierosolymitani Ordinis insignia visuntur insculpta. Et ita res in eo Principatu fuerunt usque ad ann.* cIↃ CC LVI. *quo Carolus Andinus Ludovici* IX *frater, qui Beatricem Raimondi Berengarii ultimi ex Barcinensium Comitum illustri familia provinciæ Comitis F. uxorem duxerat, eam ditionem crevit, & Gulielmum Bauscum Arausionis Principem tanquam beneficiarium in fidem accepit per Odonem Fortenarium magnum provinciæ Seneschallum. Carolo Carolus II F. successit; qui*

tot

tot regulorum suspectam potentiam habens, ab Hierosolymitanis equitibus permutationis titulo partem, quam in Arausionensi Principatu habebant, comparavit, anno CIↃ CCC VII, XI, *kal. novembris; eamque mox Bertrando Bausco attribuit, lege adjecta, ut ipse posterique ejus de Principatu universo tanquam beneficiarii, provinciæ Comitibus fidem deinceps præstare tenerentur. Ea de re instrumentum confectum anno sequenti* XI *kal. april. Secundum hæc Bertrandus Bauscus à Roberto Caroli II F. sacramento adactus est anno proximo; cumque biennio pòst idem Bertrandus cum Syndico Arausionensis civitatis nomine agente de privilegiis & immunitatibus transigeret, supremi imperii jus, quod Comitibus provinciæ competit, disertè exceptum est. Bertrando mortuo Gulielmus fil. hæreditatem adivit, qui itidem à Roberto iisdem conditionibus in fidem acceptus est. Gulielmo Raimondus filius successit, & huic Raimondus II; qui ambo Ioannæ Neapolis & Siciliæ reginæ sacramentum fidei dixerunt; & hic quidem de vi publica, ob quadam violenter perpetrata Cortesone, quod est Principatûs municipium, à Fulcone Agutio magno Provinciæ Senescallo postulatus fuit, bonaque ejus annotata, nec, priùs quam gratia delictorum à Ioanna impetrata, eorum plenam possessionem recuperavit. Ioanna cùm nullos liberos haberet, Ludovicum II Andinum Ioannis Franciæ regis fil. adoptavit & hæredem instituit, & post eum Ludovicum II ejus filium, eique Ludovicum III Calabriæ Ducem substituit: à quibus omnibus Principes Arausionenses in fidem accepti sunt. Raimondi Bausci sine masculis decedentis ditionem Maria filia crevit; quæ Ioanni Cabilono nupsit anno* CIↃ CCCC X, *cùm Bausci eum principatum ab anno* CIↃ CC XL *tenuissent. Ex eo matrimonio genitus Ludovicus Cabilonus; qui à*

Renato

Renato Siciliæ rege in fidem acceptus est, eique XV cIɔ *librarum commodavit ann.* cIɔ cccc XXXVI, *dum captivus Divione à Philippo Burgundione detineretur. vicissim Renatus, ut ei de hujus summæ restitutione caveret, jus supremi imperii, quod ipse in Principatu habebat, obligavit; cumque carcere liberatus æs illud dissolvere paratum se ostenderet, Cabiloni tergiversatione effectum est, ut negotium exitu caruerit. Ludovico Gulielmus Cabilonus successor, qui cùm summo imperio illo licentiosè, atque adeò injuriosè, contra Arausionenses abuteretur, tandem vicinorum interventu inter partes transactum est, cautumque, ut Arausionensibus à Principis magistratibus appellare esset. Id actum anno* cIɔ cccc LXXI, *mense januario. Quo tempore rerum in Francia potiebatur Ludovicus XI; qui Renato & & Carolo Andinis in Provinciæ Comitatu successit, & cum Gulielmo Cabilono transegit, his conditionibus, ut Gulielmus acceptis à rege* XL cIɔ *aureorum fidem in posterum regi & Delphino Viennensi tanquam beneficiarius obligaret, & ejus subditis ad Gratianopolitanum Senatum appellare jus esset: ceteroqui ipse tituols supremi Principis, seque gratia Dei Principem Arausionensem indigetare, monetam percutere, gratiam delictorum impertiri, àliaque ejusmodi, quæ summi imperii sunt, facere posset. hisque conditionibus in fidem acceptus est* VII *kal. jun. anno* cIɔ cccc LXXV. *Ab eo tempore de Arausionensium appellationibus Delphinatûs curia cognovit usque ad annum* cIɔ cccc IC. *Quo Ludovicus XII, qui impensè Ioanni Cabilono Gulielmi fil. favebat, officiorum memor & egregiæ ab eo navatæ operæ in prælio ad Albini fanum in Armorica, ubi ambo capti fuerant, supremum jus illud bene merito amico remisit, non tamen sine contradictione. nam cognitor regius intercessit, & ad Delphinum &*

Del-

Delphinatûs gubernatorem appellavit, protestatione factâ, & monumentis publicis eodem anno IV *eid. septembr. consignata. verùm spreta cognitoris regii protestatione, Ioannes ex eo supremum jus in eo Principatu usurpavit, & curiam Parlamenti præsidemque &* IV *consiliarios instituit, qui jus cum suprema potestate dicerent; idque usque ad Ludovici XII excessum tenuit. nam eo defuncto, cùm Franciscus gratiam à decessore suo factam revocasset, Philibertus Ioannis fil. in fidem ab eo acceptus est; rursusque Gratianopolitanus senatus de Arausionensium judicum appellationibus cognovit. Philibertus is sine liberis decessit, & Renatum Nassovium Claudiæ sororis F. heredem instituit. ii, quòd relictâ Galliâ Austriacis operam suam addixerant, eorum gratiâ contra beneficii collati auctores usi sunt; & post Ticinensem cladem Madritianâ pacificatione cautum fuit, ut, nullâ habita juris, quod regibus competebat, ratione, Arausionensis Principatus cum summo imperio ipsis restitueretur. & quamquam bellis postea inter Carolum V & Henricum II subortis regii magistratus manum in Principatum injecissent, & Gratianopolitanus senatus per id tempus de appellationibus cognovisset; tandem pacificatione ultimâ anni* cIↃ IↃ LIX, *rursus supremum Arausionensis Principatûs imperium Nassoviis juxta Madritiana pacta restitutum est: & Gulielmus Gulielmi F. Renati frater patruelis præfectum urbi imposuit, & magistratus denuo instituit, qui citra provocationem cum summa potestate jus dicerent.* Hactenus Thuanus. Gulielmo Nassovio Arausionis Principi successit primogenitus F. Philippus Gulielmus, anno cIↃ IↃ IC, XI mart., qui, Genuam cum Alberto Archiduce è Hispania veniens, mox Massiliam, & inde Arausionem, ubi à clero & civibus acceptus, per-

perrexit; eique hominium seu homagium præstitum. actum lege apud *Meter. lib.* xx. Accedit investitura & confirmatio Henrici IV Gall. regis, de qua *Thuan. lib.* c xxxvi *sub fin.* Et *Meter. lib.* xxvii, ad annum cIɔ Iɔc vi, dicit: Philippus Arausi. Princeps primogenitus, Gulielmi Arausi. F. in uxorem ducens, Condæi sororem Heleonoram, in Fonte-bellaqueo regis sumtibus nuptias celebrat; cui insuper rex Principatum Arausionensem, unà cum omnibus libertatibus, præeminentiis & juribus, plenè, imò longè pleniùs quàm nulli antecessorum ejus, cum renunciatione omnium jurium, quæ regnum Galliæ in eum habere arbitratur, junctâ amplissimâ dote, donat. Philippo successit frater *Mauritius*, plenariâ potestate per præfectum administrans Principatum. & huic denato invictus *Princeps Henricus-Fredericus*; quem gloriorum sera videat posteritas.

Ita Principatum & urbem vidimus in statu pacato & flore: *Turbatum* talem deformat *Thuanus libro* xxxi, ad ann. cIɔ Iɔ lxii: *Vrbs Arausio una atque altera Synodo celebris, episcopali quoque dignitate ornata est; quam eo tempore (anno* cIɔ Iɔ lxii*) tenebat Philippus Camerarius, ex illustri Cameræ marchionum familia, Protestantibus, qui jam in ea liberè conveniebant, valdè infestus. ii pacatè sub Causano præfecto, & postea sub Alexandro Turrio, à Gulielmo Nassovio urbis Principe imposito, vixerant, donec de Vaßiacena cæde rumore sparso territi opidani, eandemque fortunam veriti, arma capiunt, Turrio præfecto, tanquam sibi suspecto, ejecto, & acceptis* Iɔc *præsidiariis, se muniunt, misso etiam Lugdunum ad amicitiam firmandam, rem pecuniariam expediendam, & arma coëmenda, Perrino Parpalea loci præside, qui in reditu juxta Burgum in Vivariensi pago, cùm per*

Rho-

Rhodanum cum armis deveheretur, v ab Arausione leucis à nauclero proditus & interceptus est. quo cognito, opidani statim militem Saulio Santandreano duce ad recipiendum, si fieri posset, Parpaleam emittunt, tam vicinum hostem minimè rati. jam ante, Philippo episcopo urgente, Frabritius Serbellonus, penes quem summum armorum imperium ei à Pontifice cognato attributum in Venascinensi Comitatu erat, Caralione loco condicto convenerat cum Honorato Sabaudo Sommarinio Claudii parentis Tendæ Comitis legato, Francisco Balma Suzæ Comite, Pontenesio Carsio Flacceano ejus fratre Aquensis civitatis præfecto, Gabriele Bollerio Centalio, G. Ventabreno Laverdeno, Mondragonio, Venterolio, aliisque regiæ ditionis proceribus, & de Protestantibus Arausione, *ut nimiùm vicino, expellendis, consilium inierat. Cùm, intellecto, præsidiarios urbe egressos, inopinatò ad portas cum* II *muralibus tormentis & minoribus aliquot advolat non. junii, vix albescente die; opidani, casu territi, mox ad revocandum Santandreanum mittunt; & eodem tempore, ut moram negotio interponerent, cum Serbellono colloquium poscunt, &* VI *è suo numero ad eum legant. Tum perscriptæ conditiones: ut externus miles statim dimitteretur: arma omnia in templum majus comportarentur, clavibus ejus in Turrii præsidis manu traditis. Quibus conditionibus rejectis, continuo Serbellonus urbem ita cingit, ut Santandreanus, qui ad Serinianum remanserat, ingressu prohiberetur. mox tormentis admotis ad eam partem, quæ Eutropii fanum spectat, arcem versus pulsationem incipit. Verùm cùm ab arcis præsidiariis, quibus Costa junior præerat, graviter infestaretur, tormenta inde deducit, & ad portam molatrinarum transfert; ubi post* CLX *circiter ictuum displosionem,*

edita

edita ampla ruina, opidani, ſpe omni auxiliorum deſtituti, pars noctu cum conjugibus ac pueris diffugiunt, & ad ſocios, qui Serimani erant, tendunt, pars ſe ad defenſionem comparant. verùm, cùm diverſis partibus hoſtem vim facere, & clatris revulſis ab adverſæ factionis civibus etiam plerîſque locis admitti, fruſtraque arma expediri cernerent, in arcem confugiunt. Victor hoſtis nullo non immanitatis genere in eos, qui in urbe remanſerant, ſæviit. nam, qui primum impetum effugêre, alii lentis ac minutis pugionum ictibus, ſic ut ſe mori ſentirent, occiſi; alii ſupra contos, ſariſſas ac ſtrictos enſes præcipati; alii ad cremaſterum paxillos appenſi & combuſti; alii denique exſecti. nec decrepitis ſenibus, mutilatis & in lecto per valetudinaria decumbentibus ægris, miſeriſque meſſoribus, ſubita obſeſſione in urbe oppreſſis, quibus nulla præter falces arma, parcitum. pleræque feminæ interfectæ, aliæ ad feneſtras & porticus ſuſpenſæ, &, avulſis ex eorum amplexibus parvulis infantibus, ſcloppetorum ictibus confoſſæ, multæ virgines per vim corruptæ. pueri multi item rapti, & ad nefandam libidinem ſatiandam in miſeram captivitatem, ex qua non niſi diu pòſt redierunt, abducti. auxerunt crudelitatem contumelioſa ſpectacula, productis mulierum cadaveribus, & in eorum pudenda boum cornibus & ſaxis ac ſtipitibus ad ludibrium injectis. Virorum item interfectorum plagæ foliis ſacrorum librorum fartæ, qui, ut vernacula lingua ſcripti ab illis, diſcerpti paſſim jacebant. Nec adverſa factio, quæ hoſti ad opidum capiendum prodita concivium ſalute viam ſtraverat, furorem evaſit: nam, cùm ſe in platea armati cum uxoribus ac pueris conglobaſſent, hoſtes, eos ad defenſionem ſeparare rati, irruunt; & ad unum omneis trucidant; nec proinde illi civium ſuorum exitio diu lætati

ſunt.

ſunt. Inde ad arcem itum. cujus præſidiarii vitam pacti, ad unum omnes, qui C I X *numerati ſunt, aut præcipitati, aut gladio deleti ſunt, exundante paſſim per urbem cruore. Poſt cædeis, in domos incendiis ſævitum. publicæ ædes, ſerpentibus flammis, etiam epiſcopi palatium, igni abſumtum eſt; &* CCC *ferè privatorum domus: in iiſque plerique, qui latebant, præfocati. vixque, exortis poſt ingentia tonitrua inſolitis imbribus, incendium reſtingui potuit. quâ commoditate uſi plerique, qui à ſtrage ſuperabant, per noctem aufugiunt, & ad ſocios, qui Seriniani ſubſtiterant, ſe conferunt. Tum direptæ ædes quibus ignis pepercerat, ac poſtridie mœnia Serbelloni juſſu à fundamentis everſa. Capti Arauſione Coſta arcis præfectus, Cariteus & Ruiſius; & Taraſconem ſub cuſtodia ducti.*

Arauſione commorati ſacro paſchatos, ſequente die iter Avenionem inſtituimus. Duabus leucis *Sorga* fluvius obſtat transjiciendus; naulum pro ſingulis equis eſt 1 ſolidus. inde duæ leucæ ad ipſam urbem Avenionem; quæ cuſtodias portis impoſitas habet. Ad ipſum ingreſſum quærebatur, num ſacræ Miſſæ intereſſe vellemus? negando reſponſum eſt, ubi diverteremur? *à la mule*. ita ſchedula ſignata nobis tradita pro tridui libera in urbe commoratione. ſed & è cuſtodia miles ad diverſorium nos ducebat, hoſpiti indicium facturus noſtro de adventu & commorationis tempore. Intromiſſi in urbem longo per ſtratas vias ductu ducimur ad dictum hoſpitium *à la mule*; commoda ubi & lauta habitatio.

AVENIO,

VRbs, ſecundum nonnullos, ſorte quadam & ad volatum accipitrum minorum fundata dici-

dicitur, quemadmodum Roma vulturum. quâ occaſione adhuc in urbe hac moris eſt, ut ii, qui tale avium genus in urbem vænum important, ab omni vectigali & portorio immunes ſint.

Sita eſt in Comitatu *Veniſsino, Rhodano, Durantio, Sorgâ* fluminibus irriguo. ad primum horum urbs ædificata loco amœmiſſimo & fertiliſſimo: ſi *planitiem* videas, agri frugibus, prata hortenſibus herbis, vineæ botris, arbores malis citriis & aureis rident: ſi *fluvium*, piſcium natatu lenique ſuſurro murmurat: Si *montes*, culti omnes ſunt, attolluntur, ſed remoti pluſculum ab ipſa urbe. Accedit oblectamentum *murorum*, eleganti turrium pari intervallo diſpoſitarum ordine conſpiciendorum. A parte quâ flumen præterlabitur, præcipiti rupi *fortalitium* eſt impoſitum exiguum, cum tormentis & milite præſidiario, tametſi à ſitu loci ingens ibi ſtrui poſſet caſtrum pro pontis & urbis defenſione. *Foſſæ* profundæ ſunt; *portæ* VII firmæ, excubiiſque munitæ.

Pons (de cujus fabuloſa ſtructura vide *antiquitat. Galliæ pag.* 883, *& ſeq.*) ſi non circa finem obliquè incurvaretur, non multùm cederet ponti S. Spiritus. diminuit eidem multùm trium arcuum, qui multis jam abhinc annis concidêre, defectus, & quidem mediâ ferè in parte: rex eum ſumtibus ſuis, ſi fieri poſſet, reſtituturus dicitur. Arcuum eſt XXIII; quorum duo, Avenioni vicini, cum ſacello, quod tertio eſt inædificatum, juriſdictioni Papali; reliqui regiæ ſubſunt. Latitudine anguſtus eſt, & vix V paſſuum; longitudine cIↃ ccc & plurium. Hic jungit *Neapolin (la ville neufve,)* Avenioni oppoſitum opidulum depreſſiori loco; ſupra ſe habens *S. Andreæ* fanum editiori loco poſitum in excelſa rupe,

rupe, munitum loci ingenio, firmiſſimis propugnaculis & præſidio regio.

Quoad *plateas*, eæ ſunt amplæ, præſertim eò loci ubi urbis pomœria producta. *ædificia* ſunt nitida & elegantia, nec non palatiis ſuperba; quæ ſi publica ſpectas, ſeptenario numero (ut perfectiſſimo, ex toto pari & toto impari conſtante) ſuperbiunt, VII *nim. palatiis, portis, templis parochialibus, canonicorum collegiis, xenodochiis, virginum monaſteriis & conventibus.*

Videamus ea nunc ſeparatim. Inter *templa* primum locum obtinet *D. Virgini* ſacratum, in area ſpatioſa ſitum, eminenti in ſaxo, cui multi gradus inciſi pro via ad ipſam ſumtuoſam ædem. Porta talem habet inſcriptionem:

Ludovico Juſto, Gall. & Navar. regi Chriſtianiſſimo, avitæ virtutis æmulo, glorioſ. Caroli Martelli in Saracen. Aven. pellendis fortitudinem, & Divi Caroli Magni laureas jam adepto, in Albicenſibus, tota Septimania Galliaque fræn., S. Ludovici pietatem & magnitudinem aſſequuto, ob impiatum rebell. hæreticorum furorem triumphantibus armis expiatum, ob eccleſiam Romanâ pietate defenſam, ob Avenionem benignitate regiâ conſervatam, ſui dicentes Præpoſitus & Canonici hujus Avenionenſis eccleſiæ per D. Martham primùm erectæ, mox D. Ruffi Chriſti diſcipuli epiſcopal. ſacris inauguratæ, & per Carol. Magn. Gothicâ impietate reſtauratæ, hunc in-

gentem & perennabilis gloriæ fornicem DD. C C. MDCXXII.

Interior ejus ſtructura ad ſtuporem dives eſt : altare grande auro & argento ſtringit oculos : lampades XI totæ argenteæ de funibus ſuſpenſæ lumen augent; non longè grandia candelabra itidem argentea. Ad latera vides *ſacella*, in quibus Pontificum aliquot magnificæ ſepulturæ, & capitum V tegmina, honorum inſignia. Canonici XX cum XIV capellanis ibi rem ſacram faciunt. illi, quòd ipſi Pontifices tempore quadrageſimali olim ibi miſſam fecerunt, *adhuc habitu & ornamentis Cardinalium utuntur.* Iſti Ordini addictus fuit *Franciſcus Petrarca*, Italorum Poëtarum princeps, de quo infrà. Eſt quoque, quod templum maximè decorat, videndum *S. Marthæ ſacellum*, quod olim ei pro domicilio ſerviit; deſcenditur aliquot gradibus ad illud : januæ ſuperſtat ipſius Marthæ effigies. Extra templum *area* eſt, in qua puteus amplitudinis & profunditatis magnæ. In altiori area, cui templum iſtud inædificatum, videntur IV rotundæ turres, pulvere quæ tormentario dicuntur eſſe refertæ.

Inde non longâ viâ luſtrare potes in deſcenſu *palatium minus*. Archiepiſcopi manſio eſt. exigua comparet extùs, ſed interiori ſtructuræ nihil deeſt; conclavia ad amuſſim exornata ſunt; adſtat turris elegans, hortus malis punicis & aliis abundat; proſpectus inde in urbem, in Rhodanum, imo in bonam territorii partem apertus.

His viſis ad *Franciſcanorum (les cordeliers)* mecum ito, viſurus *monumentum* LAVRAE. Templum eſt ſpatioſum; in quo unum, quod me & alios affecit, eſt ſepulchrum illud modò dictum,

quod

quod Regum & Poëtarum meruit encomium. Inſcriptio recens talis eſt ei addita :

D. O. M.

Et memoriæ æternæ D. Lauræ
cum pudicitia tum forma fœm.
incomparabilis, quæ tam diu vixit
ut ejus memoria nunquam
extingui poſſit, R. R. veterum
monumentorum peregrin. in-
dagatores D. Chriſtophorus
de Allegre eques Luſitanus &
D. Antonius de Prat. Prætor
Pariſienſis, & Gabriel Simonius
Florentinus, εὐδοκίας χάριν
IV idus april. 1558.

Sola manet virtus; cætera mortis erunt.

LAVRA hæc à Franciſco Petrarca honeſto amore amata, & odis artificioſiſſimæ ſtructuræ decantata eſt. Sepulchrum multis retrò annis incognitum fuit; à Mauritio autem Scæva, viro literatiſſimo, in lucem protractum & mundo oſtenſum. Sacellum, in quo illud videtur, obſcurum eſt. ſiniſtra ingreſsûs habet altare muro adſtructum, ante quod ſub grandi ſaxo ſine omni ornatu & inſcriptione Laura cubat. Majores ejus id ſtruxerunt; teſtantur inſignia ſtellæ, lateribus appoſita. Franciſcus I Franc. rex Maſſiliam iturus, Avenionem tranſiit; ubi de Lauræ ſepulchro audiens, illud aperiri, & cadaver ſpectare voluit: ſaxo amoto, ſepulchroque aperto corpus præter oſſa in cineres abiiſſe viſum eſt. Pectori impoſita fuit ſcatula plumbea operculo firmata, quâ apertâ *numus* & *carmen* incluſa reperta

 ſunt.

ſunt. Numus plumbeus unâ parte oſtendebat figuram femellæ, alterâ has litteras: M.L.M.I. id eſt, MADONNA LAVRA MORTA IACE. Carmen, manu Petrarcæ membranæ pergamenæ inſcriptum Italico idiomate, tale erat:

Qui riposan quei caste, & felici oſſa
Di quell' alma gentile, e ſola in terra,
Aſpro & dur ſaſſo hor ben teco hai ſotterra,
E'l vero honor, la fama, & beltà ſcoſſa.
Morte hà del verde Lauro ſuelta & moſſa
Freſca radice, e il premio di mia guerra
Di quattro luſtri e più s'ancor non erra
Miò penſier triſto, e'l chiude in poca foſſa.
Felice pianta in borgo d'Avignone,
Nacque, & mori: & qui con ella giace
La penna, e'l ſtil, l'inchioſtro, & la ragione.
O delicati membri, ò viva face,
Ch'ancor mi cuoggi, ſtruggi, in ginocchione
Ciaſcun preghi il Signor t'accetti in pace.

O SEXO.

Mortal belleza in darno ſi ſuſpira,
Lalma beata in ciel vivra in eterno.
Pianga el pute e il futur ſecul priva
D'una tal luce: & io de gli occhi e il tempo.

His viſis & lectis, rex Franciſcus magnanimâ fronte ſententiam tulit, tumba honoratiori formâ dein ſtaret; ipſus præire viam ſcripto Gallico metro, quod tale eſt:

En petit lieu compris pouvez veoir
Ce, qui comprend beaucoup par renommee;
Plume, labeur, la langue & le devoir
Furent vaincuz par l'aymant de l'aymee.
O gentill' Ame, eſtant tant eſtimee,
Qui te pourra loüer, qu'en ſe taiſant?
Car la parole eſt tousjours reprimee,
Quand le ſujet ſurmonte le diſant.

Sequi-

Sequitur aliud Latino metro, auctore *Iulio Camillo*:

Laura ego quæ fueram Thusci olim vita Poëtæ:
Laura ego, quam in vita Thuscus alebat amor:
Heic sine honore jacui non cognita, quamvis
Cognita carminibus culte Petrarca tuis.
Nullus purpureis spargebat floribus urnam,
Nullus odoratis serta dabat calathis.
Nunc quoque Francisci, sed versu & munere regis
Notesco, officiis conspicienda piis.

Aliud item Italico metro, auctore *Ludovico Alamano*:

Quì giace il tronco di quel sacro Lauro
Che del Tosco miglior fu dal oggetto,
Ch'ouunque scalda il Sol n'ando l'odore:
Hor dal Gallico Re del ciel thesauro
(Sendo in poco terren vile, & negletto)
Et di marmi, & di stil riceve honore,
Et sempre i rami haurà fioriti, & freschi
Sotto l'ombra immortal de duo FRANCESCHI.

His subscribo meum, cogitans vanitatem mundi, & perpetuitatem literarum, in Petrarcæ Lauram & metra:

Carmine laurum habui, LAVRAE studiosus amator:
Mors rapuit LAVRAM, *carmina non potuit.*

Viso hoc *Lauræ* monumento, ducam te ad *Casimiri* Poloniæ regis monumentum; quod *in D. Martialis æde* tale extat:

B. C.

Poloniæ rex in Galliam secedens, Cluneatæ monasticæ vitæ se addixit, & professione amissâ frater Carolus vocatus, & Diaconi ordinem suscepit. Anno

ſui monachatus tertio à Polonis requiſitus, S. P. diſpenſatione à voto abſolutus, regno inaugurari meruit, his tamen conditionibus: I, ut Poloni ſingulis diebus Mercurii jejunent, unicâ tantum refectione contenti. II, ut omnes rotundâ coronâ in morem monachorum utantur. III, ut nobiles feſtis ſolemnibus, dum ſacra peraguntur, ſtolam è collo ſuſpenſam ferant. IV, ut ſinguli è plebe perſolvant obolum in lucernam uſturam Romæ. Anno milleſimo quingenteſimo primo.

Præter hoc ipſius Martialis egregia ſepultura è lapide meretur videri.

Nec inſuper habeas *Cæleſtinorum ædem*. In qua duo Renati Siciliæ regis opera; altare & ſacellum. *Altare* è marmore nitidum, inſculptam habet hiſtoriam paſſionis Salvatoris, cum hac epigraphe:

Sicelidum regis ſunt hæc monumenta Renati:
Iuſſerat hæc quondam fieri quæ Carolus heros,
Rex pius abſolvi voluit quæ marmora cernis.
Triſtia cum gemitu Chriſti ſpectacula euntis
Ad mortem, liceat vobis ſpectare, fideles.
Cogitur ecce piis humeris cæſuſque cruentus
Ferre crucem laſſus, quâ crimina noſtra ferantur,
Sacrilegaſque manus Iudææ gentis iniquæ.
Diſcite Chriſticolæ; memores eſtote dolorum,
Quos Deus, ecce, tulit; ſic vos licet eſſe beatos.
Anno Dn. M CCCC LXXXI.

Sacellum habet ſceleton juſtæ magnitudinis, manu Renati regis elegantiſſimè pictum, quod olim matronis Avenionenſibus ſtrenæ loco ipſe rex

rex donasse dicitur. In hac pictura commendatur & notatur tela arenea in feretro videnda, ita imponens oculis, ut naturale araneæ alicujus opus & texturam esse existimes. Tabula ista præter Gallicos versus, hos habet Latinos:

Contemplare paucis qualis sit imago subacta,
Corpore qui fulges; talis tibi morte paratur.

Præter hæc sacella, alia adhuc supersunt. Nimirum, *Clementis VII Pontificis*, in quo monumentum ejus sepulchrale, non clericum, sed regium, gratitudinis & memoriæ ergò ibi positum, quòd Avenio illum schismatis tempore octo annos in sinu suo foverat. Aliud item pro Clementis VII P. *cubiculario*, è marmore exstructum. Aliud, in quo Papæ missas celebrarunt, cùm heic essent. quorum etiam vestimenta & sacra pallia cum lituis in adyto adhuc servantur. Adsunt etiam aliæ tabulæ *de legenda Petri Luzeburgii*, qui puerum de summa in pontificio palatio turri delapsum & omnibus membris fractum precibus dicitur ita restituisse, ut fractæ & segregatæ partes suâ sponte coaluerint, puerque pristinæ valetudini & omnibus vitæ sanæ functionibus restitutus fuerit. Sepulchrum hujus Petri est in crypta subterranea, cum fontis scaturigine. Non longè inde extat distichon in Ludovicum Valesium scriptum:

Ille ego, qui gnatus, patruus sum, frater, avusque
Regum; non habui regia sceptra tamen.

Horti monasterio adædificati amœni sunt, consiti è moris, ficubus, granatis, capparibus, aliisque boni saporis fructibus, ultra ferè monachorum ordinem.

Hinc ad *ædem Minimorum*; quæ tibi galeros Cardinalium plurimorum & sub altari monumentum archiepiscopi, cujus cadaver nondum

consumtum dicitur, cum hoc epitaphio ostendet:

Hic jacet reverendus in Christo frater Vitalis, Ordinis Minorum bonæ memoriæ, Episcopus Albanensis, S. R. E. Cardinalis; qui obiit die XII mens. augusti, anno cIↃ CCC XXVI; cujus anima requiescat in pace.

Si pluria templa lustrare placet, sunt ea non pauco numero; *D. Augustini*, sacellis utrumque ad latus structissimi; *D. Magdalenæ*; in quo Nothaffii Rhodano mersi monumentum: *Iesuitarum* item, cum adjuncto collegio, Philosophiæ officinâ.

Ab ædibus his sacris dependet *inquisitio* in hæreticos; satius esset, in Judæos, imò in lupanaria, essent instituta; verùm utrique cùm fiscum papalem augeant, feruntur: illi, mercium imposturis; meretrices, lactis vectigali, *(milch-zins oder huren-zoll.)* Qui mos Romæ quoque observatur, ex antiquitate Romanâ originem trahens: ibi enim solebant mulieres, meretricum quæstum captaturæ, apud ædiles licentiam stupri vulgare, ut de Vestilia, prætoriâ familiâ genitâ, Tacitus scribit lib. II, atque insuper mutatum nomen Cellæ in lupanari, ubi prostabant, inscribere. *Alex. Sardus de morib. & ritib. lib.* I, *c.* XV, *ex Pancirollo in novis repertis, cap.* X *de horolog.* Verùm uti nullum tam est formosum palatium quod non habeat cloacam; nec formosa facies sine aliquâ maculâ, ita egregia hæc urbs non caret hoc fœtido hominum genere. Meretrices Christianorum templa, Judæi suam *synagogam* frequentant; in hac tamen monachum singulis

gulis septimanis concionantem ferre tenentur, si fortè quis eorum ad Christianismum converteretur, repudiato Judaismo.

Ecclesiasticis ædificiis *academiam* adnumero, olim florentem & famâ magnorum Jurisconsultorum celebrem; qui suæ cathedræ inscriptum habent:

SESSIO ÆMILII FERRETI:
PERITVM ORNO, IMPERITVM
DEDECORO.

Doctores in theologia sunt III, in jure IV, in medicina III, in philosophia coetus Jesuitarum est occupatus.

Sacra ædificia concludam cum *palatio Pontificis*, firmissimo saxo quod impositum. Notemus heic *aream*, *atria*, *sacellum* & *armamentarium*. *Area* ad introitum præsidio Helvetio custoditur. Mox aula; & *atrium* primum, amplum & longum, sed non ornatum, nisi his, quæ parietibus inscriptæ sunt inscriptiones:

CLEMENS V PONTIF. ABSENS ELE-
CTVS ANNO M CCC V ROMANAM
CVRIAM LVGDVNVM TRANSTVLIT.

Prope huic hæc:

JOHANNES XXII, LVGDVNI CREATVS,
AVENIONEM PIMVS SE CONTVLIT.

(Hic mortuus, dictus est ditissimus, quòd auro post se relictò omnes præ se superarit pontifices.)

Sequitur hæc:

BENEDICTVS AVENIONE CREATVS
CONSEDIT AC MORITVR PALATII
HVIVS PRIMA AC MAIORI PARTE
CONSTRVCTA.

Hic Benedictus, numero duodecimus, dicitur molitoris fuisse filius; ad quem cùm pater papa-

lem ad dignitatem evectum inviſeret, ſericeis veſtibus ultra ordinem molitorum indutus, à filio non receptus fuit, priuſquam habitu hoc, molitores non decente, depoſito, veſte ſuâ molitoriâ compareret; ita benignè admiſſus, & interventu Cardinalium molendino à filio Papâ donatus, dimiſſuſque eſt.

Alia inſcriptio ſequitur:

CLEMENS IN SVA OBEDIENTIA
VI AVENIONE CONSEDIT QVO
TEMPORE URBANVS VI ROMAE
APOST. SEDI PRAERAT MAGNO
TVNC ORTO SCHISMATE.

Item hæc:

BENEDICTVS IN SVA OBEDIENTIA
XIII PRIMO PETRVS DE LVNA
NVNCVPATVS IN LOCVM DE-
MORTVI CLEMENT. VI AVE-
NIONE ELIGITVR VNDE POST
IN HISPANIAM AVFVGIT AC
IN CONSTANTIENSI CONCILIO
CVM GREGORIO XII ET JOAN-
NE XXIII DEPONITVR.

Ultima hæc eſt:

MARCELLVS II PONTIF. OPT. MAX.
QVI PIVS SECRETARIVS ALEXAND.
FARNESII R. E. C. VICECANCELLA-
RII AC LEGATI AVENIONENS.
FVERAT, MORITVR IN VRBE
XX DIE PONTIFICATVS, AN. M D LV.

Ne hoc omitttam; ſedes pontificia Româ Avenionem tranſlata eſt ſub Alberto Auſtriaco Imperatore per *Clementem V*, Papam, anno Chriſti cIↄ ccc v. ubi permanſit LXXII annos. Clementi ſucceſſère *Iohannes XXII*, *Benedictus XII*, *Clemens VI*, *Innocent. VI*, *Vrbanus V*, *Gregorius XI. Pe-*

XI. Pezel. in mellificio histor. Helvicus in Chronolog. Hic sedem Avenione Romam rursus transtulit hanc ob causam: Erat ei nepos, homo petulans, insolens, virginum stuprator, matronarumque impudicus sectator. de qua vi & insolentia nobiles cives apud Pontificem sæpe conquesti non audiebantur, nedum vindicabantur. Hinc de capite stupratoris alia sententia lata est; junxerunt sese multi, & noctu lascivum hunc venatorem capiunt, moxque ante Papæ palatium pensilem faciunt. Papa ignominiâ affectus, de vindicta cogitans cœnam magnificam struit, invitat primores civitatis; veniunt hospites, sed cœnaculo, cui pulverem tormentarium subdiderat, incenso in aërem exploduntur. Papa verò priùs de mensa surgens, reditumque simulans, navigia constituerat, quibus Arelatum, indeque in Hispaniam aufugerat. *Platina* aliam adfert rationem, inquiens: *Gregorius XI de profectione Italica cogitare cœpit, inflammatus præcipuè Episcopi verbis, qui ab eo reprehensus, quòd non rediret ad Ecclesiam suam, tamdiu sine pastore nudam, respondit: Et cur neque tu, Pater sancte, cæteris exemplum daturus, Episcopatum Romanum repetis? Ergò peractis in Rhodano una & viginti triremibus, (aliò se iturum simulans, ne à Gallis emolumenti causâ retineretur,) Genuam primò, inde Cornetum contendit: unde terrestri itinere navigationem pertæsus, hyeme præsertim, Romam pervenit. Anno sal.* CIↃ CCC LXXVI, *idib. januar., pontificatus sui* VII, *migrationis verò Romanæ Curiæ in Gallias anno* LXX. Cœnaculum illud pulvere tormentario & igni sublatum hodiè *atrium* est, inserviens sphœristerii usui. *Aliud* non longè inde, olim electioni Pontificum, modò pilæ majoris lusui destinatum.

Ab his te confer in *atrium* ſeu conclave deſtinatum publicis legatorum exceptionibus, ornatum his verſibus:

Qui varias operum moles, turritaque paßim
Mœnia dimenſæ ſuſpicis artis opus:
Ingreſſus noſtras humiles ne deſpice ſedes,
Quærimus ex ſola commoditate decus.

Turris hiſce atriis adſtat, cujus ſummum perforatum, olim per quod puer delapſus, fruſtillatim fractus, & à Petro Luzeburgio reſtitutus dicitur, ut habent tabulæ apud Cæleſtinos. Ibi *campana* in veteri palatio ſuſpenſa, quæ tota argentea fertur; indicit, mortuum pontificem, vel novum eſſe eligendum.

Hinc ad *ſacellum Pontificum*, exornatum ſcamnis è ligno cupreſſi. ſtructura hæc pœnæ loco alicui à Papa injuncta fuit. Nec negligas *Rotam audientiæ* Papalem: uti nec vicinum *armamentarium*, cui inſcriptum:

Dum parat Avinio Lutheris graſſantibus arma,
Dumque movet gladios, hoc ſibi fecit opus.
Anno 1570. PIVS V, P.M.

Sequitur *officina monetaria*, cui inſcriptum:

PAVLVS V, PONT. OPT. MAX., HAS AEDES AVRO, ARGENTO, AERE FLANDO, FERIVNDO AD VRBIS DECOREM EREXIT, ORNAVITQVE, CVRANTE JO. FRANC. A BALNEO. ARCH. PATR. V. LEG.

ANNO SALVTIS CIƆ IƆCXIX.

Hinc ad aream te confer, cui nomen eſt *la place pie*; domus ibi dejecta videtur, ſuperantibus adhuc XIV columnis rotundis & VIII quadratis. Olim habuit dominum nobilem quendam, qui ob civitatis proditionem rogo impoſitus & combuſtus eſt, ædibus dejectis præter has ruinas, quæ adhuc conſpiciuntur in facti exemplum & me-

& memoriam. Ita quoque supplicium sumtum videas de *Cardinale aliquo, cujus caput* summitate domûs alicujus affixum est; magicis artibus dicitur Pontifici, cujus imaginem propè se habebat, toties dolores & puncturas exhibuisse, quoties aciculis eam pungeret.

Sufficiant hæc de *materiali urbis*: *Formale* videbimus in regimine *magistratûs inferioris & superioris*. Illum constituunt Consules & Senatores opidani, à quibus ad Legatum Pontificium, ordinariè in urbe residentem, provocare licet. Hic est superior magistratus, ipsam Pontificis auctoritatem repræsentans, lectus à Purpuratorum consistorio. Præter hunc habet *archiepiscopum*, cui parent tres alii in Comitatu hoc siti; Carpentoractensis, Caballionensis & Vasionensis. Regimen verò hoc supremum Comitatûs, Clemens V, Papa, anno CIƆ CCC VI dicitur impetrâsse à Joanna Siciliæ & Neapolis regina. quæ cùm maritum Andream laqueo sericeo sustulisset, è regno Neapolitano diversis præliis victa fugere Avenionem coacta est; ibi Ludovico Tarentino consobrino suo nubens, Pontifici supplex facta, ejus authoritate interpositâ regno suo rursus potiretur, nec ignara Romanæ avaritiæ, promittit Pontifici se Ecclesiæ urbem patrimonii sui Avenionem ultrò concessuram. Contractus hic ex composito factus ne innotesceret, egit cum Pontifice, ac si urbem dono datam ei vendere vellet, modò Pontifex aliquantulum ex annuis reditibus pretii loco Joannæ penderet. Hoc pacto inter se inito, Pontifex factus est Dominus Comitatûs Avenionensis, & Joanna, intercessione pontificiâ, regnum Siciliæ adepta est. Nec desunt qui asserant, Joannam multo ære fuisse obstrictam Pontifici, cui

cùm non esset solvendo, patrimonii sui urbem hanc pro solutione tradidit.

Subditi sunt benignis moribus, dediti multùm negotiationibus, præsertim byssi pannorumque tincturæ, cui ob loci commoditatem sedulo operantur. Splendidi inter incolas conspiciuntur *Itali*, divites numis & palatiis: contrà sordidi sunt *Iudæi* & multi, peculiari urbis loco positi, veluti cloaca in domo; operti pileis flavis, sequior verò sexus fasciis flavis capite redimitus. adventantibus importuni sunt mercibus suis; à quibus, uti & ab aliis venditoribus, qui se mox in hospitium ingerunt corruptis suis mercibus, caveas, nisi loculos tuos ab illis velis vapulare. dictum tibi sit:

Hic, niger est intùs; quem tu Germane caveto.

Avenioni valedicentes, perreximus itinere exquisitè amœno, accedente cœli serenitate. Solum plantis raris, amygdalis, oleis florens & granatis, mirè nos afficiebat, ad *Novocastrum* usque, opidum Papale, II *milliar.*, situm in monte undiquaque suavissimo & fæcundissimo. Inde agro frumentis gravido, inter oleas & amygdalas II *mill.* itum est ad opidum Papæ *l'Isle*, in plano constitutum, & à flumine Sorga, unde nomen traxit, insulæ instar undique cinctum. opidum certè suave & situ tam commodo delectabile. Hinc *sesquimilliari* ad vicum *Vallis clausæ* (*Vaucluse*) deventum est, viâ non adeò rectâ, petrosâ satis & asperâ, inprimis quæ in vicum proximè ducit. Locus angustus est & solitudini proprius. eo ubi ventum, porro ire haud licet, sed pars viæ emensæ reassumenda est in reditu. Unica platea paucarum ædium vicum constituit: nullum in eo diversorium est; recipiebamur à molitore, *sub insigni S. Verent*; tenui sed caro apparatu omnia

omnia erant, & vix quid pro equis pabuli. Sorga fluvius tanto ſtrepitu præterlabitur, ut alter alterum loquentem vix exaudire poſſit.

VAUCLUSE.

Locus nomen ſortitus eſt à valle & montibus, quibus undique circumclauditur; commendatus naturâ & decantatus PETRARCAE metris.

Natura ibi artificii quid operata conſpicitur. In ima valle vorago eſt ad ſaxi pedem, è qua nebula & aër frigidiſſimus exit non ſine infectione; unde adventantes monentur ne ad imam viam eant, neve diu ibi ſubſiſtant. Vorago hæc ſub altiſſimo ſaxo fontem ſcaturientem facit, qui in ipſo egreſſu inter duas ficus arbores, multorum paſſuum longitudine, jucundo oblectamento ſeſe extendens, per prægrandia ſaxa horrendo ſtrepitu & catarractâ ſeſe præcipitat, inque latitudinem magnam ſe exonerans, mox Sorgam fluvium navigabilem facit. Hic ſuaviſſimo decurſu irrigans agros circumſitos & piſcibus ditans, duobus ab Avenione lapidibus Rhodano ſeſe miſcet.

Loco verò huic potior fama eſt à PETRARCAE domicilio & poëſi, ut & ejus in LAURAM amore. Oſtenduntur ibi adhuc & Petrarcæ & Lauræ ædes. Illius licet ſint vaſtatæ, comparet tamen inter rudera adhuc ſubterraneum quoddam antrum, uſum ciſternæ quod dedit, modò ovibus paſcendis commodum; ex hoc, Petrarca ſubterraneo itu Lauræ in domum, è regione ſtructam, venire poterat. Superior ædium illarum pars adhuc conclavium veſtigia monſtrat. inter quæ unum, Petrarcæ fuit muſæum, dulciſſimarum cogitationum conceptaculum, è quo in Sorgam præterlabentem, circumſita ſaxa, vineas & colles

patet

patet prospectus jucundissimus, cujus hinc inde mentionem facit, præcipuè in *Oda* X, *part.* I; *Od.* CCLXIII *&* CCLXXXI, *part.* II; *& in triumpho amoris cap.* I.

Amor, gli sdegni, e'l pianto, e la stagione
Ricondotto m'haveano al chiuso loco.

Sorgæ fluminis, ad quam maximam poëmatum suorum partem scripsit, meminit *parte* II, *Od. sive sonetto* CCLXV:

Mira'l gran sasso, donde Sorga nasce,
E vedravi un, che, sol tra l'herbe, e l'acque
Di tua memoria, e di dolor si pasce.

Item *part.* I, *Canzon.* XXXI sub fin.

Chi spiasse canzone
Quel ch'i fo, tu poi dir; sott' un gran sasso
In una chiusa valle, ond' esce Sorga.

Item *part.* II, *Od.* CCLXVIII:

Quella, per cui con Sorga hò cangiat' Arno, &c.

E regione Petrarcæ domûs, habitabat Lauretta (*ma da lui poi per miglior suono del nome,* LAURA *sempre chiamata*) Petrarcæ Laura; integra illa adhuc maximam partem, & habitationibus destinata. In memoriam duorum horum amantium paucis eorum vitam deformabimus. LAURA, uti causa amoris, primum locum habebit. Nata est anno CIƆCCCXIV in loco Vallis clausæ è patre nobili Henrico Chabodio Avenionensi, Domino de Cabrieres. Tredecim vel præterpropter annorum cùm esset, aliquando è Valle clausa ad opidum Insulæ exspatiata, obvium habuit eâdem viâ Petrarcam XXIII annorum juvenem, eo ipso occursu extinguibili in Lauram amore incensum ob summam ejus pulchritudinis perfectionem, morumque suavitatem; factum hoc anno Christi CIƆCCCXXVII, die VI aprilis, ut ipse scribit *part.* I, *Sonet.* CLXXVII:

Mille

Mille trecento venti sette à punto
Sa l'hora prima, il dì sesto d'Aprile
Nel laberintho intrai ; ne veggio ond' esca.

Hisce amoribus Petrarca XXI annos dedit, dum viveret Laura. quibus X addidit adhuc, cùm jam mortua esset, uti ipse dicit *part.* II, *Sonet.* CCCXIII.

Tennemi Amor' anni vent' uno ardendo
Lieto nel foco, & nel duol pien di speme ;
Poi che Madonna, e'l mio cor seco insieme
Saliro al ciel, dicce altri anne piangendo.

Mortua verò Laura est anno ætatis XXXIV, non solùm eodem anni tempore, eodemque mense, sed etiam eâdem diei horâ, quâ eam amare cœperat, ut ipse affirmat, cap. I in triumpho amoris, cantans :

l'Hora prim' era, e'l di sesto d'Aprile,
Che giàmi strinse, & hor lasso mi sciolse,
Come Fortuna và cangiando stile.

Annus erat CIↃ CCC XLVIII, ut ipse dicit *part.* II, *Sonet.* CCXCI:

Sai che'n mille trecento quarant' otto
Il di sesto d'Aprile, in l'hora prima
Del corpo uscio quell' anima beata.

PETRARCA autem natus est anno incarnationis CIↃ CCCIV, die XX Julii, Aretii in opido Thusciæ, parentibus Florentinis; per exilium inde in Galliam delatus ad hunc locum, ubi poëmata ad murmura Sorgæ meditatus est sua ; ob quæ etiam anno CIↃ CCC XLI, die resurrect. Dominicæ, Lauream accepit Romæ summo S. P. Q. R. applausu, ætatis anno XXXVII. Mortuus est in Italia anno CIↃ CCCC LXXIV, die XVIII Julii, anno ætatis LXX, in vico, literato Petrarcæ labore decantatissimo, qui dicitur ARQVATVM, decem leucis Patavio distante, versus montes Euganeos,

neos, ubi ſtatim in principio pro templi foribus ejus ſepulchrum, IV columnis è rubro marmore ſuſtentatum, noſtris etiam oculis fuit obvium, cum hac Epigraphe:

Frigida Franciſci lapis hic tegit oſſa Petrarcæ:
Suſcipe virgo parens animam, ſate virgine parce,
Feſſaque jam terris, cæli requieſcat in arce.

VIRO INSIGNI FRANCISCO PETRARCAE
LAUREATO, FRANCISCOLUS
DE BORSANO, MEDIOLANENSIS,
GENER, INDIVIDUA CONVERSATIONE,
AMORE, PROPINQUITATE, ET SUC-
CESSIONE, MEMORIA. MORITUR
ANNO DOMINI MCCCLXXIIII,
DIE XVIII IULII.

Supra tumbam vultus Petrarcæ extat, ex orichalco fuſus, cum inſcriptione:

Fr. Petr. Paul. Valdezuccus, Pat. poëmatum ejus admirator, æd. ægrique poſſeſſor, hanc Eff. P. anno MDXLVII, idib. ſeptembr. Manfredino Comite Vicario.

Ibidem exteriori templi muro lapidi inciſum vidimus:

Danti Aldigerio, Franciſco Petrarcæ, & Joanni Bocatio, viris ingenio eloquentiaque clariſſimis, Italicæ linguæ parentibus, ut, quorum corpora mors & fortuna ſejunxerat, nomina ſaltem ſimul collecta permanerent, Johan. Brevius Canonicus Cenetenſis, hujus Baſilicæ Rector in ſui erga eos amoris obſervantiæque teſtimonium poſuit, M.D XXIIII.

In edi-

In editiore ARQUATI parte ejusdem adhuc supersunt ædes satis lautæ. quarum inferior contignatio habet picturas de triumphis amorum à Petrarca compositis; superiora conclavia ostendunt metamorphoses Lauræ parietibus adpictas, à Petrarca descriptas. Marcus Antonius Gabriel, nobilis Patavinus, ædium inhabitator, musæum, abacum, sellam & lectum, in quo fatis concessit Petrarca, imò quidquid antiquitatum restat, reservat: vidimus bibliothecam cum impolitis quibusdam sedilibus, cumque murilegæ ossibus, ita compactis, ut spirare videatur, cum his versibus:

Etruscus gemino vates exarsit amore;
Maximus ignis ego, Laura secundus erat.
Quid rides? divinæ illam si gratia formæ,
Me dignam eximio fecit amante fides.
Si numeros geniumque sacris dedit illa libellis,
Causa ego ne sævis muribus esca forem.

Aliud de eodem epigramma:

Arcebam sacra vivens à limine mures,
Ne Domini exitio scripta diserta darent.
Incutio trepidis eadem defuncta pavorem,
Et viget exanimi in corpore prisca fides.

Præter hæc, pluria ibi adhuc Petrarcæ sunt monumina, ut in atrio publico *(la loggia publica)* ad picturam Petrarcæ studentis & Lauræ astantis:

Carmine Laura tuo facta est divine Petrarca
Notior Eois, notior Hesperiis.
Porrò illa eximiæ perfecit munere formæ,
Ut caneres sanctis carmina digna Deis.
Ne cessate bonos pulchrè redamare Poëtas,
Damna etenim occidui nominis hi reparant.

Ibidem Fons Petrarcæ limpidissimus habet:

Fonti

Fonti numen ineſt. hoſpes venerare liquorem,
Unde bibens cecinit digna Petrarca Deis.

Magno cum affectu hæc omnia vidimus, legimus, & enotavimus in Petrarcæ memoriam, cumque lectore communicare voluimus, ut sciret pleniorem Petrarcæ historiam. Loco illo, ubi ultimùm vixit & exspiravit, non extat ullibi clementius cœlum, nusquam suaviora vina crescunt.

Sufficiant hæc in Petrarcæ & Lauræ mentionem; Pergamus ex hac Valle in itinere nostro, quod campo amœnissimo, viridi planitie spatiosissimâ, frumentorumque fertilissimâ, fecimus II *milliar.* ad opidum *Caballionem*, (incolis *Cavaillon,*) divertentes ad hospitium *sub signo urbis Parisiensis*; in quo pernoctavimus.

Opidum situ gaudet amœno & ad fertilitatem oportuno, muris satis munitis. Regio, in qua situm, dicitur Provincia, nomen retinens ab antiquitate Romana, in Narbonensi Gallia. Romani siquidem, expugnaturi Galliam, primum hunc locum in ea occupâre, nomine nudo provinciæ indito, κατ' ἐξοχὴν. Festus Grammat. vult eam dici à *pro* & *vicit*, quasi priùs oportuit eam esse victam, quàm Romano Imperio addictam. Provincia hæc habet tres Dominos, Papam, Principem Arausionensem, & Regem Galliæ. Præter segetes abundantes feracissima est nobilissimorum fructuum, non exquisitâ culturâ heic provenientium, uti malorum citriorum, aurantiorum, cydoniorum, granatorum: campi naturâ luxuriant rosmarino, myrto, tamarisco, sabina, lentisco, terebintho, croco, oryza & vino generosissimo: nec desunt cappares, ficus, uvæ passæ; quæ tanta abundantia heic crescunt

ſcunt ut vix alibi in quodam Europæ, cui vel hæ etiam quâ potiſſimam partem ſufficere poſſint, angulo. cœlum maximè benignum in cauſa eſt. Æſtas verò peregrinantibus multùm moleſta, præcipuè non aſſuetis Germanis, ſomnum etiam equo inſidentibus conciliare viſa eſt. Erat quidem vernum tempus & menſis aprilis, cùm tædium hoc aliqui noſtrûm experirentur; quid futurum cogitas ipſa æſtate?

Sequenti die II *mill.* progreſſi ſumus per frutices roſmarini ad rapidiſſimum & ſordidiſſimum fluvium *Durantiam*; cujus origo eſt in montibus Genevenſibus; ubi duo fontes duo flumina dant; alter Turinum Dovere, Durantiam alter egerit; hæc, Delphinatum à Provincia diſcriminans, vehementiſſimo progreſſu uno Caballione milliari in Rhodanum ſe mergit. Trajectus heic fit pontone, ſed periculoſo modo; Ad utramque fluminis ripam arborum trunci, inſtar haſtarum, terræ ſunt infixi tranſverſim, quibus funis incumbit ductarius, ripam utramque jungens. huic funi trochlea appenſa verſatilis, à qua funis alius minor dependens navigium trans Durantiam vehit. Naulum venit pro ſingulo vectore III ſolidi Francici, ſed non ſine multo litigio, quod cum portitoribus inſolentibus, plus juſto à peregrinis poſcentibus, habuimus. caveas itaque naulum ſolvas ante trajectum.

Superato flumine per odoriferas herbas & frutices perreximus, ad ſiniſtram relinquentes opida *Malamort* & *Ourgon*, in colle ſita, muris rupibuſque firma, ſub dominio Guiſiano. Inde itinere montoſo & plano inter roſmarinum, thymum, &c. delati ſumus III *milliar.* ad opidulum *Lambec*, Duci parens Guiſiano. commodè heic

heic prandebamus & lautè *au chapeau rouge*; nuptiis enim diverſorium occupabatur, menſæ eduliis lautis ornatæ ſtabant. non nidore ſed hoſpitis humanitate attrahebamur, participes facti ciborum & vini generoſiſſimi, omniumque æquiſiſſimo pretio. Opido egreſſi, ſumto nuptiali prandio, II *milliar.* perreximus ad aliud, dictum *Cinquerat du roy*; quod ruinas oſtendit bellorum civilium. Iſthinc elegantiſſima valle, amœniſſima & fructuoſiſſima terra, proſpectu eminùs jucundiſſimo, mari etiam de colle primitùs conſpecto, deſcenditur *ſeſquimill.* in urbem *Aquas Sextias.* heic moroſo cum hoſpite, duriter operas ſuas tractante, viximus unam noctem *à la ville de Paris.*

AQUÆ SEXTIÆ; *Aix.*

PRovincia licet gaudeat pluribus civitatibus, tamen hæc dignitate, licet non antiquitate, reliquas ſuperat. *Aquæ Sextiæ Salyum* dicitur urbs; eſtque Galliæ Narbonenſis; eam Cajus Sextius, dux & conſul Romanus, redactis in poteſtatem Salyis, ædificaſſe dicitur Straboni, thermarum cauſa, cùm hîc cum exercitu ſuo hybernaret, anno ante natum Chriſtum c xx. Plutarchus in vita C. Marii habet *Sextilia.* In theatro Goltzii ex antiqua deſcriptione dicitur *Colonia Iulia Aquæ.* In Scaligeri Auſonio vetus inſcriptio eſt: *Colonia Iulia Auguſta Aquæ Sextiæ.*

SITVS urbis eſt in planitie amœniſſima, ampla, & fertiliſſima, quam montium non longè diſſitorum juga cingunt. Agro famam faciunt hiſtorici. *Ad Sextias Aquas à Caio Mario Ambronum & Teutonum ad decem myriades, id eſt, ſupra*

ſupra C *millia hoſtium, aut cæſa aut capta dicuntur.* Livius, *ducenta millia cæſa, nonaginta capta, auctor eſt, & in his Theutobochum eorum regem, hominem eximiâ magnitudine, & qui quaternos ſenoſque equos ſolitus erat transſcendere. Maßilienſes, quod ad magnitudinem cædis attinet, procedente tempore, humanorum oßium congerie vineas munivisse dicuntur, terraque, dilutis crebro imbrium caſu cadaveribus, humano cruore & adipe macerata, in ubertatem & frugum copiam incredibilem reſoluta eſt. Supra ſexaginta millia, bis totidem & amplius cæſa, nec multò pòſt propè Vercellas Cimbri à Mario & Catulo victi.* Sabellicus.

Plateæ & *urbis vici* eleganti ordine, ſtructurâ amplâ & ſpatiosâ, nec non munditie, nitent. Ædificia ſuperba & magnifica, palatiorum inſtar, conſpiciuntur.

Si *ſacra* cogitas, templum *S. Salvatoris* primum eſt, anticâ facie Viennenſi Petrino & Avenionenſi non abſimile. In eo duo viſenda; *cenotaphium* & *baptiſterium.* illud VIII columnis, immenſi pretii, lapideis, (ſunt qui volunt, Baali olim ſuper illas fuiſſe immolatum,) circumdatum eſt: ipſum è marmore ſplendidum, ſepultum habet Carolum Comitem Andegavenſem; regem Siciliæ & Neapolis; Comitem item Provinciæ, fratrem Ludovici XII Gall. R. cui hæc diſticha adſcripta:

Lilia Francorum, cœleſtia munera Regum,
Relliquias veteris Andegavæque domus,
Occulit iſte lapis, cælataque marmora claudunt:
Obruta ſic fatis Regia ſceptra jacent.
Hieruſalem & Siculos & (ſi per fata liceret)
Arragones poterat noſtra tenere manus.
Sed fortuna, diu noſtros ne ferret honores,
Accelerat mortis tempora dicta mihi.

Qui

Qui legis hoc tristi conscriptum marmore nomen,
Dic, Tibi sit requies, Carole, paxque tibi.

Templum & *Commendataria D. Iohannis*, Ordinis Melitensis, non exiguæ est structuræ. Apud *Carmelitas* sacellum & sepultura Renati regis Siciliæ est; in quo tabula altaris magno in æstimio & fabrica ponitur.

Politicis usibus destinatum est *palatium regium*, à Francisco I cœptum, illustratum ad perpetuitatem præside eloquentissimo (qui Petro Matthæo *l'Aigle de l'eloquence de France* dicitur) *Monsf. du Vair.* Inferior hujus ædificii structura tabernas habet & cameras mercatoribus elocatas: Superior conclavia diversa, in quibus justitia administratur. Centrum & fons quasi videtur esse Provinciæ, è quo circumjacentes omnes veniunt haurire quod desiderant. Præter Cancellariam habet Cameram Rationum, in qua Provinciæ examinantur rationes regiæ. Inter omnia conclavia videatur Camera Comitum, throni instar gloriosi, picturis exornatissima, auroque coruscans. Omnibus verò, diversis tamen in functionibus, IV Præsides præfecti sunt; quos si in loco hoc videre vel audire voles, calcaria deme ocreis, ne in pœnam curiæ incurras; togæ siquidem formidant sonantia ista & succincta equestria, pannisque inimica pretiosis. Circumfertur versus notabilis vulgari lingua, quem defendant incolæ, à quibus habeo;

La Cour de Parlement, le mystral, & la Durance,
Ces trois sont la ruine de Provence.

Senatus hujus regii ut auctoritatem videas etiam in clerum, imò in archiepiscopum, exemplum dabo, quod Thuanus libro CXXVI his verbis signat: *Ioannes Imbertus, sacerdos Arelati, puerum*

rum sexennem raptu & stupro contaminaverat. quâ de re cùm quereretur, Officialis archiepiscopi urbis sententiâ suâ decreverat, ut partes coram se sisterentur. à qua cùm parens pueri appellasset ab abusu, Senatus malè & abusivè ab eo decretum pronuntiavit, tantique criminis cognitionem ad regium judicem pertinere declaravit. id actum XI *kal. april. Secundùm hæc reus criminis convictus & ad mortem à Senatu damnatus est. Antequam ad supplicium duceretur, interpellatur Paulus Huraltus Hospitalius archiepiscopus, ut sacerdotem detestandi criminis reum peractum exautoraret. semel atque iterum à cognitore regio rogatus cùm recusasset, reus ad supplicium ductus est,* V *eid. april. id in ferias Paschaleis eo anno incidebat. Quarto pòst die archiepiscopus sacrum urbis ordinem cogit; & regios judices, qui in Imberti caussa sederant, censuræ ecclesiasticæ pœnas incurrisse pronuntiat; ac proinde diœcesanos monet, ne quem illorum ad pœnitentiæ aut aliorum sacramentorum participationem admittant; breviculum etiam iis datum, quo judicum nomina edebantur. Re cognitâ Senatus pro gravitate facti ultra modum commotus est; & regius cognitor fuiße tempus dicit, cùm Pontifices in reges & eorum magistratus spiritualem gladium strinxerint, quibus se semper regni proceres & ordines generosè opposuerint; nusquam visum, ut episcopus, qui regi subditus est, & fidei sacramento regi obligatur, in eum aut magistratus publico munere fungentes idem juris sibi sumpserit. perniciosi rem exempli & quæ ad auctoritatem regis & publicam tranquillitatem labefactandam spectet, minimè negligi debere. Itaque citatus archiepiscopus semel atque iterum, cùm non compareret; eremodicium contractum pronuntiatur; etiam libellus, quo primarius præses & præcipui judices, &*

triumviri regii, tanquam suspecti, ab eo rejiciebantur, à Curia tanquam calumniosus explosus est. Ipse, quem serò erroris pœniteret, de injuria expostulare; libertati ecclesiasticæ vim afferri, clamitare; denique omnia facere, ut, quod temeritate peccaverat, obfirmato animo tueretur. Tandem senatusconsultum factum, quo archiepiscopi censura tanquam abusiva rescindebatur: & ipse jubebatur, coram iisdem sacerdotibus, quibus eam fecerat, revocare, & ea de re instrumentum intra triduum apud acta Curiæ deponere; ni faceret, X CIↃ *aureorum multam contraxisse declaratur; sanctione adjunctâ, quâ quicquam tale deinceps admittere vetabatur, alioqui in sacri ipsius patrimonii possessionem rex mitteretur. Missi interim à Senatu (sic enim decretum erat) Gulielmus Æmarus & Claudius Arnoldus, Senatores, qui archiepiscopum erroris admonerent, &, censuram ut coram iisdem, quibus facta erat, revocaret, instarent. alioqui Senatum severitate in re tali usurpari solita usurum. Cùm ille tergiversaretur, & Avenionem, ut ea revocaretur, misisse diceret; eâ re magis exasperatus Senatus, quòd ad exteros, quod intra parietes tegi oportuit, culpâ ejus emanasset; denuo instare, ut sine conditione excommunicationem revocaret. Initio cùm exitium rei non videret, verbo declaravit, se censuram revocare; protestatione adjuncta, qua de Senatus decreto, ut nullo & injurioso, contestabatur. Cùm ne sic satisfieret Senatui, & cognitor regius decreti contra eum lati executionem urgeret, tandem extrema necessitate victus, archiepiscopus manus dedit,* VIII *eid. majas, instrumento manu sua subscripto apud acta Curiæ deposito; quo sine conditione excommunicatio abrogabatur; & sacerdotibus mandatur, ut breviculo ab se iis tradito comprehensi ad ecclesiæ sacramenta ab ipsis admittan-*

tan-

tantur. Quo facto & populi offensio & tumultus ex hac occasione per totam Provinciam exortus conquievit.

Sufficiant hæc de Parlamento. THERMAS, quæ urbi nomen fecerunt, offendes, non procul à pomœriis in ædibus privatis, tepidas magis quàm calidas, mixtas è sulphure & alumine. locus subobscurus est ubi aquæ scaturiunt. Quod Romanam struat magnificentiam, heic nihil est præter naturalis fontis reliquias. Alio item urbis loco scaturiens fons est aquæ calidissimæ; isque, digressus paululùm à sua origine, mox frigidæ, usibus publicis inhabitantium inserviens, vimque purgandi habens.

Publicis his expeditis, privatæ supersunt ædes, nimirum *Guisianæ*, à republ. proregi oblatæ: & *Berieræ*, antiquitatum thesaurum in iconibus, statuis, numismatis & aliis habentes. His addo in defuncti cujusdam Præsidis ædibus antiquam inscriptionem in lapide, pro memoria Nemausensis basilicæ:

Plotina. Trajani. uxor. summa. honestate. integritate. fulgens. sterilitatis. defectu. sine. prole. fecit. conjugem. qui. ejus. opera. Hadrianum. adoptavit. in. imperio. successorem. habuit. à. quo. in. beneficiis. memoria. Nemausi. æde. sacra. maximo. sumptu. sublimique. structura. ac. hymnorum. cantu. decorata. post. mortem. donata. est.

Ita urbs ita pace habet: in bello longè alia facies ei; quod Espernonius molitus, sed frustrâ: Incolæ tibi locum monstrabunt castrorum; ego verò ipsum factum & historiam obsidionis è

Thuano lib. CVIII, & *Botereo*, lib. III commentarior., dabo. Ita hic: *Espernonius Aquas-Sextias, indigenarum tacitis consiliis & artibus, recipere moliebatur; sed re detecta proditores capite plectuntur. Vt dolos ex voto non cecidisse videt Espernonius, jam non arte, sed marte, urbem premendam putat, obsidione cingit; dumque diuturniùs protrahitur, ut fame & rerum inedia ad deditionem cogat, arcem ad portam munitissimam tumultuario opere ædificat. Aquenses non ferentes tam vicinam servitutem, ab opere fossores & artifices eruptionibus, machinis sclopisque prohibent, memorabili ejaculatione, qua, in carbaseis tentoriis Espernonio assidente, sex ex delectu suorum nobilium toto corpore disrupti necantur, illo salvo & illæso. vultum & vestes tantùm fœdatus elisi cerebri minutiis, sanguine & fragmentis cadaverum, pro exanimi creditus est Espernonius, ut re vera non longè à morte abfuit, quæ inter eam stragem assidentium uni vi arcana numinis pepercit; tam certo rumore, ut, re ad conjugem perlata, acerbitate doloris expiraverit; qui tam altè pectori semel conceptus insedit, ut nullo alio prior falsus nec privata scriptione mariti eradi potuerit. Aquenses implacabiliter aversati imperium Espernonii, ut vicina arce se liberarent, Desdiguerium in auxilium vocant. Adest ille; & dicto ocius minax urbi & libertati propugnaculum evertitur. Espernonius, nihil fractus dejectione arcis, novas angustias & molimina parat Aquensibus; qui illius in caput jurant, latenti exitio, & propter insolentiam facinoris memorabili. Brugnolii agebat Espernonius. molitor quidam, insidiarum nescius, mulo sarcinario pro trito farre ingentem saccum, pulvere catapultario plenum, in hospitium devehit, reponitque cœnaculo quod subjacebat cameræ Espernonii. ille ratus esse triticum,*

ticum, ut de more panifici modio metiretur, dum resolvit funes, quæ latebat machina ferrea, tritura silicis, scintillas excitat in pulverem; qui concepto igne tanta vi, fragore, & strepitu intonuit, sæviitque, ut dirutæ ædes funditùs, ac convulsum sit tabulatum, uno Espernonio incolumi redacto in angulum qui ex chasmate superfuit. Ut autem Provincia cederet, sineretque Guisium vicarium regis agere, per Fresneium à sacris jussionibus amanuensem monetur. ægrè morem gerit; quòd fraterna virtute suisque armis victas urbes, domitamque gentem, Guisio recens misso dedi non æquum sit; eas esse belli leges, ut victori manubiæ exuviæque victorum maneant; si auferantur, ingratam esse militiam; quam deinceps fortissimi meritò detrectarint, quibus vulnera & stigmata maneant in trunco corpore, trophæa & res partæ sint apud tirones & novellos: parœmiam Gallicam hinc opportunè sumi; Non gaudere fructu aucupii, qui aves dumetis excutiunt, quique feras agunt in retia, sed qui otiosus aucupii & venationis prædam aufert. *Guisius vero nec indiligens, nec inermis & imparatus, præfecturam adiit, tantò cautior in præsidiis, quod ibi gentium omnia dissitis animis factionibusque turbari audiebat, &c.* Ita obsidione solutâ urbs regi restituta est.

Abivimus *Aquis Massiliam*, viâ lapidosâ, à pluvia multùm lutosâ. & angustâ. in parte surgunt montes, viâ, quæ ad urbem ducit, proximâ discriminati. omni ex parte horti, numero CIↃ IↃ CCC, ædibus decorati conspiciuntur, muroque longo ultrò citroque septi, luxuriantes oleis, amygdalis, ficubus, malis aurantiis & citriis; vitibus item ad maris usque sinum, V ferè milliar.

Ad urbem ubi ventum, excubiæ ad portam

nos morabantur ſine cauſa, &c, quod moleſtum, tandem non ſine pluvia admittebamur, divertantes ad nobile illud hoſpitium *au faucon royal.*

MASSILIA.

VRbis *nomen* quidam derivant à *Mars* & *ville:* quò alludunt Poëtæ verſus, *Antiquit. Franc. p.* 862:

En faveur de ce jour nous baſtirons un mur
Contre le pied marin de l'importun murmur
Du ſein Mediterrain : ce ſera une ville
Aux Meridionaux & commode & fertille :
Tout y abordera, ce lieu ſera, dit Mars,
Pour marque de ce jour à nos François ſoldats.
Là depuis on a fuit une ville impareille
Qu'on a depuis nommé la cité de Marſeille,
Comme diſant, de Marc celle ville a le nom.

Primi ejus ſtructores dicuntur Medi, ab Aſtyage tyranno natali ſolo expulſi; inſtauratores verò Phocenſes, regnum Rom. obtinente Tarquinio priſco. *Agell. lib.* x, *c.* XVI. Occaſionem condendæ hujus urbis deſcribit Juſtinus lib. XLIII: *Temporibus Tarquinii regis ex Aſia Phocenſium juventus oſtio Tyberis invecta, amicitiam cum Romanis junxit: inde in ultimos Galliæ ſinus navibus profecta, Maßiliam inter Ligures & feras gentes Gallorum condidit, magnasque res, ſive dum laceſſunt à quibus fuerant ultro laceßiti, geſſerunt. Namque Phocenſes ex ignavitate ac macie terræ coacti, ſtudioſiùs mare quàm terras exercuerunt; piſcando, mercando, plerunque etiam latrocinio maris, (quod illis temporibus gloria habebatur,) vitam tolerabant. Itaque in ultimam Oceani oram procedere auſi, in ſinum Gallicum oſtio Rhodani*

dani amnis devenêre. Cujus loci amœnitate capti, reversi domum, referentes quæ viderant, plures sollicitavêre. Duces classi Furius & Peranus fuêre. Itaque ad regem Segoriorum, Senanum nomine, in cujus finibus urbem condere gestiebant, amicitiam petentes, conveniunt. Fortè eo die rex occupatus in apparatu nuptiarum Gyptis filiæ erat: quam more gentis electo inter epulas genero nuptum tradere illi parabat. Itaque cùm ad nuptias invitati omnes processissent, rogantur & Græci hospites ad convivium. Introducta deinde virgo cùm juberetur à patre aquam porrigere ei, quem virum eligeret; tunc omissis omnibus, ad Græcos conversa, aquam Perano porrigit: qui factus ex hospite gener, locum condendæ urbis à socero accepit. Condita igitur Massilia est prope ostia Rhodani amnis, in remoto sinu veluti in angulo maris.

Sita urbs est loco cultissimo ad *mare mediterraneum*; quod intra duos saxosos montes ingreditur, *portumque* ovali figurâ format. Mercibus verò uti portus hic invehendis è diversis mundi plagis & rursus avehendis valdè commodus est; ita non minus periculosus ob Turcarum & piratarum in vicino mari crebras excursiones. Igitur ut sit in tuto, catenis ferreis est clausus, munitusque castello, quod dicitur *le fort de nostre Dame de la garde.* Quod de portu notes, sunt triremes & numerosa statio navium.

Non longè abest templum *D. Iohannis*; secundùm quod collis adscenditur, è quo mare circumcirca spectari potest, & tantùm non Africanum cœlum.

Nobis jucundum erat castella tria in marinis insulis ædificata lustrare. Navigium suum concedebant Domini *Solighofferi*; benevolè à quibus & lautè sumus excepti, dum heic commora-

remur. Primum, *cui nomen d'If*, merum saxum est & scopulus, cui munitio, ex arte incisa, castellum claudit. subtus cuniculorum sunt latibula, quæ canibus venaticis Præfecti excuti solent. Una porta, unusque pons sublicius, aditum dant. Intus duæ sunt apothecæ sive armamentaria pro penu & milite. altior turricula ferrum protensum, cui vexillum, ubi naves adventant, suspenditur, ostendit. duo sunt fontes dulcis aquæ; ad superiorem vinum cum pane oblatum est. Præfecto nomen erat Pelio, sub quo præsidium LX milit. erat; stipendia menstrua singulis IV floreni solvebantur, cum pane & vino sufficienti in quemque diem. Majora tormenta XXIV à nobis numerata. Quod de hoc castello est notandum, asylum est, ad quod alterum in urbe occidens si fugit, liber est ab apprehensione judicis urbani. Reliqua *duo castella, Sancti Iohannis & Ronneau*, longiùs ab urbe in mari protensa hinc satis conspici possunt, ita ut eò navigio ire insuper habere possis, cùm nec ita præsidio sint firmata numeroso.

Præter hæc castella, urbs turribus, mœnibus ac propugnaculis, nec non portis munita est. Illa, quæ regalis dicitur, liberatoris patriæ Libertæ hoc positum habet elogium:

Hic cecidit justis Libertæ *Casalus armis:*
Redditur urbs Regi, libertas redditur urbi.

Plateæ angustæ sunt & sordidæ potiores; palatia tamen spatiosa iis inædificata prævalent, & ornamento sunt.

Ædificia sacra duo videbimus, *S. Lazari, & Victoris. Illud* est cathedrale, dictum *la majeur*; in quo caput Lazari asservari dicunt, à Salvatore suscitati. Hic exul cum Maria & Martha sororibus factus, huc venisse, & primi episcopi munus

nus obiisse fertur. *Hoc* ultra portum est duplicis ædificii. *Superius* habet columnam, cui *labrum lapideum* insistit, quod lotioni pedum destinatum fuit à Servatore discipulis exhibitæ. Peristylia habent *puteum*, & *columnam* lapideam; de coquo personato sacrificulus tibi narrabit, in eo suffocato. *Inferius* habet *sacellum Mariæ Magdalenæ*, pœnitentiâ septennali clarum: Crucem item apostoli Andreæ, & alias reliquias.

Academia olim celebris hic fuit; studia siquidem ingenuarum doctrinarum adeò Massiliæ floruerunt, ut Romani pro Attica peregrinatione Massilioticum peterent gymnasium ad disciplinas capessendas. Inde boni mores exiêre, quos *Plautus in Casina* probat:

Ubi tu es qui colere mores Massilienses postulas?

Hodiè verò nullæ ibi sunt Musæ, sed domicilia Mercurio sua reliquerunt inhabitanda, qui strenuè etiam ea exercet.

Ædibus politicis famam & nomen faciunt *Guisianæ*, reginæ exceptrices. (historia plenè apud P. Matthæum videatur.) sed & nos ibi, interpretibus *Solighofferis*, benè excepti, hortensique donario aucti fuimus.

FORMALE reipubl. nunc videamus. Aristocratiæ olim heic erat locus. Populus gubernatur à Ioc Senatoribus, quos Timuchos appellabant. ex iis xv erant viri principes, & III præsides, autoritate & opibus præ cæteris pollentes. si liberis carebant, carebant etiam officio Senatorio. Legem strictè servabant, ne minorennes interessent spectaculis publicis, ut juventus moribus incorrupta maneret. hinc mimis præcludebatur aditus ad scenam, ne gesticulationum

imitatione seduceretur populus. quod Ciceroni fuit pro argumento in orat. pro Flacco, ut puarit, hujus civitatis disciplinam gravitatemque non solùm Græciæ, sed cunctis gentibus anteponendam: omnibus siquidem, qui per aliquam religionis simulationem alimenta inertiæ quærerent, portas clausas habebant, mendacem & fucosam superstitionem submovendam è republica existimantes. Hodiè rex Galliæ, summus uti magistratus, præfectum sui loco habet DUCEM GUISIUM, à quo consulum & senatorum ordo dependet. Olim *gladius* justitiæ ibi servabatur, rubigine ita exesus ut noxiis jugulandis vix sufficere potuerit; servabatur ille, inquam, à condita urbe, & usurpabatur, quòd putabant, etiam in minimis omnia antiquæ consuetudinis monumenta esse servanda. rex tamen mutavit illa antiqua, &, sublato ethnicismo, Christianismum introduxit, constitutâ novâ Camerâ, cui Justitiæ titulus est.

Civium ordo splendet à mercatura & opificiis. illa ob loci situm & commoditatem exteros advocat ex Oriente, ut ditescant. ista occupata sunt in corallinis globis, in cochlearibus & marsupiis è concharum domiciliis conficiundis. æquo pretio rara illa addicuntur, nec in reliqua Gallia invenienda.

Ex his urbs habet famam & decus; *damnum* verò & dedecus experta est à diversis hostibus. nimirum Visigothis, Burgundionibus, Provinciæ Comitibus, & Alphonso Arragonum rege; inprimis vero à duobus proditoribus, quos *Meteran. & Thuanus libro* CXVI fusè deformat: illos sic *Botereus lib.* 3, *p.* 239. ad ann. CIↃ IↃ XCVI: *Maßilia Francici regni claustrum est maritimum, quæ Italiam, Siciliam, Mauritaniam respicit, ab omni*

omni ævo populosa & pugnax tenaxque libertatis suæ, adeò ut Iulius, domitor nostrarum gentium, cum Massiliensibus de summa fortuna Romani nominis ancipiti exitu certaverit. At ostento simile erit posteris, audire, Massiliam pugnacem, invictam, nesciamque cedere Iulio Cæsari, duobus gregariis, fungorum more, & instar Cadmeorum militum ex gleba repentè exortis, cessisse: hi sunt, nequitia magis quàm alio nomine memorabiles, Ludovicus Aquensis Vicarius urbis, vulgò Viguier, *& Carolus Casallus primus Ædilis. Duumviri illi, consortes dominationis, in quinquennium prorogata sibi dictatura, tantum sibi perditorum hominum, clientum, ambactorum, virium & opum, ex tyrannide & latrociniis acciverant, ut divulsam ab imperio Gallico Massiliam pluris licitanti addicere cogitarent. Intus & foris duo illi Catilinæ imperabant, turres seu propugnacula sancti Iohannis, Virginis quæ de custodia dicitur, & suburbanum divi Victoris occupabant; in acta & litore novam arcem, non modo ad recipiendas depellendasque triremes & naves construxerant, sed quæ editiori loco posita urbi declivi imperaret. Stabant semper ad motum & omnem auram expeditæ illis in litore duæ triremes, in quas æmulos adversantesque sibi ad subitum tumultum, ad vincula & compedes remigum deducturos minabantur, quibus illi, si quando rebus desperatis urgerentur, pelago se committerent. Præibant in publicum progredientibus quinquaginta catapultarii, mercede conducti, minaces in vulgus, lychno ardenti; subsequebantur equestres turmæ domesticum & quotidianum satellitium utriusque nebulonis, qui vitio temporum tanta ausi sunt. At diffidentes rebus suis, patriam gentilitiamque urbem Hispano venalem habuerant, accito in portum Carolo Doriâ, Genuensi maris Ligustici architalasso,*

cum VII *triremibus, Italo & Hispano milite, remigibus omnique apparatu bellico egregiè munitis. Maßilia, cùm tribus partibus mari alluatur, toti illi tractui Doria foris imperitabat, intus duo illi cum affinibus & satellitio tam metuendo, ut contrà hiscere nulli impunè esset: Guisius, (quod olim Cæsar de ipsa Maßilia prævidit,) quæ longam & difficilem haberet oppugnationem, loci naturâ & altißimâ valle munita, ab ea non esse incipiendum ratus, proxima opida, Grassam, Draguignanum, Hieram, Sanctum Eutropium, dedentibus se non anxiè opidanis, occupat; exinde Gardiam opidum, quod validißimo præsidio Espernonii tenebatur, obsidione cingit. Dum ibi castra habet, urgetque opus, monetur, esse centurionem urbanum Maßiliæ, cui portæ regalis cesserat custodia, nomine* Libertam, *qui de libertate urbi restituenda, exigendisque tyrannis, cum consciis aliquot gentilibus amicisque tacitè iniisset consilium, porta illâ, quos quantosque velit Guisius, admissurum. Audit ille percupidè, sed ancipiti animo nutat, veritus, quod plerumque fit, ad se suosque intercipiendos militarem esse astum. Dum ita hæret dubius, fit certior à Bernardo, qui, pro fœderatis olim acerrimus, juridici supremum munus obibat, quique deposito veterno cum rege tacita consilia inibat, nullis pollicitationibus præmiorumque incredibili magnitudine Tribunitios illos Cethegos ad sanitatem reduci potuisse; exuisse penitus mentem Gallicam; abdicasse patriam, agnatos & gentiles; qui lenibus pharmacis curari nolint, ferro & igne esse tollendos:* Libertæ *molimina sine fraude; hominem esse à quo uno nominis omen & memorabile facinus exspectari poßit; si foris opportunè juvetur, Maßiliam tyrannide liberaturum.* Guisius *ut rem seriò & sine noxa tractari videt, hinc inde fide data*

data urbi recipiendæ, diem XIII *kal. mart. præstituit, egressusque castris Gardiæ, Massiliam ex improviso appetit.* Casalus *&* Aquensis *tanto securiùs liberiusque ab omni metu agebant, quòd non nisi expugnata Gardia Principem excelsi animi castris discessurum crederent; sed ille, quod ajunt, muscam reliquit, ut aquilam aucuparetur; musculum, ut ingentem cetum expiscaretur* XVI. *febr. Albibagno serotinus & inexpectatus adest; nocte, quæ nimbosa & austris perflantibus sonora fuit, quantumvis repugnante cœlo, tenebrisque iter invidentibus, equestres turmas propius Massiliæ succedere jubet.* Liberta, *dubius, ne tempestate noctis Guisius serior, nec oportunè, &, ut pactum erat, sub crepusculum, cùm portæ recluduntur, adesset, speculatorem emittit ad explorandum; qui cùm in vigilias & stativa Guisii incidisset, re omni perspecta regreditur, jubetque* Libertam *bono esse animo, quod sui auxiliatores in proximo essent.* Aquensis *&* Casalus *de more habebant, orta luce, porta regali extra pomœrium egredi.* Libertæ *erat animus, egressis portam occludere, ut illi foris ejecti, à Guisianis non longè excubantibus mactarentur; duobus illis sublatis urbis recuperationem non multùm arduam fore. Ex consuetudine prior se dat foras* Aquensis; *quem Franciscanus fortè ex suburbano cœnobio urbem adveniens admonet, ad tertium ab urbe lapidem nonnullos esse equites, quos hostes suspicaretur. dicto ocius* Aquensis *illuc fervidus ad exitium cum viginti sclopetariis præceps festinat. è vestigio* Liberta *sublicium pontem erigit. Vt se* Aquensis *foras ejectum videt, & in eum Guisianos laxis habenis effundi; ad suos, qui in pinnis speculisque murorum stabant, se proditum inclamat, jubetque ut glandibus hostem insequentem depellant. nec*

mora; tanta grandine impetunt, ut Aquensis *cum suis ad eam partem urbis, quæ mari alluitur, dilapsus, scapha in urbem redierit. Guisiani, præclusâ illa porta, quâ aditum à* Liberta *sibi spondebant, quod antè veriti erant, meram esse fallaciam, & ad suum exitium paratas insidias, credunt.* Libertæ *tamen alia mens; qui, ejecto foràs* Aquensi, Casalum *stricto mucrone medium trajecit, hac voce morituro insultans:* Scelestissime proditor, patriam urbemque Hispano auctionanti tradere molitus es; sed te occiso infectum scelus efficiam. Casalus *vagina ensem diripit; sed* Liberta *geminato vulnere, Bartholomæo fratre longa cuspide rursus medium fodiente,* Casalus *mortuus sternitur. Ex satellitio omnibus dilapsis quatuor fidentiores sclopetarii displosis catapultis* Libertam *opprimere, & antesignanum ulcisci conantur. ustulatus thorax* Libertæ *ab ignescenti pulvere, glandibus in auras innoxiè dilabentibus. ille cum agnatis gentilitiisque omnes fugat, & viciniam omnem in partes regias pellicit, emittitque postico qui Guisium de felicibus initiis admoneat.* Aquensis *in urbem regressus, gentiles ambactos suosque stipatores cogit. Fabius Casalus intercempti filius dat se socium. Omnes illi in* Libertam *suosque irrumpunt, ut porta deturbarent; sed, jam reclusa Guisianis succedentibus, numero & viribus impares loco cedunt. Aquensis & Fabius, ut res suas in summam desperationem adductas vident, egreßi urbe ad triremes fugiunt, ut suburbanis propugnaculis prospicerent. Invalescente Guisianorum numero, tota urbe inclamatur,* VIVAT REX. *Princeps d'Auria rei novitate perculsus, ut regio milite fultam firmatamque urbem, Guisiumque ad navalia ingenti agmine armatorum progredi audit; tumultuario vix commilitonibus ad triremes convocatis anchoras solvi, rudentes secari,*

remis altum peti jubet vix fugienti satis latum pelagus; adeò turbatis animis convasavit. ex Hispanis plurimi, qui dispalati & sparsi, propter subitum & inopinum digressum triremium, cùm salo salutem quærere sibi haud potuerint, solo intercepti manctantur; armamenta, castrenses exuviæ, & ditißima spolia Hispanorum, in prædam venêre; Aquensis & Casali domus expilatæ; suarum triremium remiges ruptis compedibus & catenis sese in libertatem vendicant. Propugnaculum, quod velut frenum populo coërcendo urbique privato imperio opprimendæ posuerant, à plebe vel ipso die dominico funditus evertitur: sic ira nec moras nec ferias, ubi justa est, admittit; evellendæ enim tyrannidi oportuna dies digna fastis & kalendario. Habita solemnis & publica supplicatio, qua numini pro recepta urbe gratiæ referantur. Aquensis rebus deploratis in suburbanum D. Victoris, Fabius in divæ Virginis propugnaculum, quod de custodia dicitur, profugerant: sed conscientia scelerum, Guisii rebus secundis, Hispanorum fuga, tam adversa rerum commutatione, territi, pelago se credunt, mitius rati naufragium quàm crucem vel acerbius supplicium: Genuamque se recipiunt. Guisius tanta celeritate & felicitate omnia ista confecit, ut de se meritò Cæsareum illud fari poterit, VENI, VIDI, VICI. *Gloriæ & felicitati accesßit, ut, paullo pòst bis inito prælio cum Espernonianis, victor extiterit, & exhinc longè lateque campis patentibus sine æmulo dominaretur, &c. Rupelaureus ex aulicis primoribus tandem mittitur; quo monitore Espernonius Provincia cesßit, & Guisio in posterum pacatè & sine æmulo regendam reliquit.*

Ita viximus Massiliæ cum amicis; quibus non sufficiebat ut nos ædibus suis lautè exciperent in

urbe;

urbe; verùm intimioris adfectûs testandi ergo in suburbana invitare; ubi Gratiæ *Strassianæ* pleno apparatu nobis ostensæ: ultimùm, abitum ostreæ marinæ & vinum Hispanicum coronare apud Dnn. *Solighofferos*.

Ita dimissi per portam Francicam sinistrorsùm offendimus aquæductuum rudera, genere modoque ædificandi adhuc conspicua. isti vero aquæductus ad propugnaculum, quod dicitur magnum, extenduntur inter Francicam & Aquensem portam.

Iter hinc III *milliarium* habuimus clivosum & saxosum ad opid. *Espere:* ubi ad dextram arx antiqua consulis Massiliensis. Porro planities longa lataque est, quæ viam per *milliare* ferè ostendit juxta *lacum Marignanum*. hic nomen habet ab arce & pago *Marignana*, cis pagum sitâ Baronis *de Cauvet*; alioquin lacus magnus est, Lemano non absimilis, diciturque *l'estang de Berre*, ab opido adsito. Pergitur hinc III *milliar.* solo herbarum, minùs frumentorum fertili, ad opid. *Cabanes*; quod paret domino *Rovignaco*, consiliario Aquensi. ubi amnis trajiciendus, singulis pro equis med. solido soluto. Post I *mill.* itur ad opid. *Berre*, salis coctura celebre; ubi cœnatum *à la fleur de Lys*; dextrorsùm conspectâ arce *Vellaus* monti impositâ, subjectâ Baroni *Dulierio*.

Altero mane in viâ, quæ ducit ad opid. *S. Chamas*, occurrit rivulus per vicina prata & agros se extendens: cui pons superstructus, antiquus Romani ædificii index, latus VI, longus XXX passus; duobus fornicibus affabrè structis subsistens, inscriptioneque antiquâ insignitus. Sinistrorsùm mons est, ostendens duas columnas lapideas, à Romanis ruderibus superstites: idem testan-

teſtantur in agris rudera murorum & ædificiorum, paſſim hinc inde extantia, olim Romanæ magnificentiæ haut dubiè domicilia; jam præteritorum vanitates. Ipſum opidum *S. Chamas* exiguum & ſine nomine eſt, monti plurimam partem impoſitum, cui tanta mollicies, ut citra adjumen aliorum lapidum vel materiei, videas ædes ex eo cavatas & ſtructas; quæ dum numero & opere per concamerationes excreſcerent, collapſu diminutæ ſunt. Ad pedem montis hujus *antrum* conſpicitur, quod pervium facit montem, latitudine v paſſuum, longitud. LVI; ita ut ſubterraneo ductu ad Rhodanum pertingere poſſis ulteriore montis latere. Illinc ad ſiniſtram, lacus & opidulum *Miramas* in monte relinquitur, ſub dominio abbatis de Monte majore. Via heic ob florentes campos & fragrantiſſimum odorem eſt amœniſſima II *mill.*, ad locum *tous Saincts*. Arx eſt multangularis loco plano ſita, ac munita, olim Romanorum caſtrum, modo turris & taberna, ubi vectigal de invectis & evectis mercibus exigitur. loci herus eſt nobilis quidam, *Monſ. de Meignan*. Jam II milliarib. ibis ad diverſorium amplum *S. Martini de Crau*: ubi prandium à moleſtiſſimâ viâ habebis apud *S. Antonium*. Heic eſt CAMPVS LAPIDEVS, centenûm ferè ſtadiorum diametrum habens, lapidibus, qui ſinguli manum impleant, pleniſſimus, ſub quibus gramen exoritur, à quo pecoribus pabuli ſuppeditatur ubertas. In medio ſalſæ ſcatent aquæ, ſaliſque vis magna. Iſte *Campus ſaxoſus Plinio* dicitur: *Strabo* ipſum inter Maſſiliam & Rhodani conſtituit oſtium. *Campum lapidarium* habent *Solinus* & *Marcianus*, ſed eum in Liguria ponunt. *Litus lapideum* à *Mela* dicitur. Liguriæ fines olim Maſſiliam uſque

que extensos fuisse, è *Trogo Pomp.* liquet; ubi scribit, Massiliam inter Ligures & Gallos conditam. Massilienses etiam in Liguria *Sempronius* locat, huncque campum *Lamonem* à Lamone Herculis filio vocat: hodiè *la Crau* & *Melamborium* vocari scribit *Marius Niger*; sed ventum pro campo accipit. Universa circumadjacens ora ventis exposita est. Validissimè autem Melamborii venti procellis infestatur, quo saxa ipsa volvi traduntur, hominesque ex curribus excuti, & vi ventorum armis vestibusque nudari. Hujus rei originem ad hujusmodi referunt fabulam: Herculem, cum Alcione & Bergione Neptuni filiis, qui Herculi Rhodani ostia trajicere paranti vi obstiterunt, pugnantem, cùm deficientibus telis in vitæ discrimen venisset, Jovem patrem orasse, ut sibi tela ministraret; statimque imbrem lapideum in ea loca decidisse, quo gigantes fuerunt interempti. *Strab. lib.* IV.

Hospitio hoc *S. Martini*, quod ad silvam oleis plenam situm, egressi, perreximus lapidoso majori ex parte itinere, donec tandem IV *mill.* superatis Arelatem intraremus, sub vesperam, ad diversorium *à la ville de Marseille.*

ARELATE, *Arles.*

ARelatum, urbs Ptolomæo. *Arelate*, *Sextanorum* Plinio *Colonia* dicta, quod è sexta legione milites coloni eo deducti sint. Galliæ Narbonensis nobilis urbs, quam *Strabo* ad Rhodanum sitam amplissimo emporio insignem esse scribit. Multarum civitatum decus vocat *Marcellinus*. Gallulam Romam nominat *Ausonius*. Constantinam appellari sanxit *Fl. Constantinus Imperator*, ut docet in Ausonio suo *Scaliger*, qui antiquam etiam inscriptionem profert, in

qua

qua Arelate *Mamillaria* vocatur. Antiqua inſcriptio eſt in Goltzii Theſauro, quæ habet; *Col. Iulia Pia Arelate. Aram latam* olim dictam à duabus columnis (quæ etiam hodiè extant in Muſarum ſacro) quibus ara impoſita erat, ſcribit ex Gervaſio Guagninus. Hodiè *Arles.* Urbs Provinciæ, provinciarum lumen non ultimum; in eo loco ſita, ubi à mari recipitur Rhodanus fluvius: quam *Henricus IV* rex optimus, Chriſtianiſſimus, potentiſſimus, rerum geſtarum magnitudine ter maximus, monte ab Oriente, in quo piſtrina ventilata, amplificandam, vallis imis & antemurali vallandam, muriſque circumcingendam curavit; unde eam civitatis partem antiquiſſimi cives & viri Arelatani *Henryopyrgum* nominatam voluerunt. Urbs ſane ædificiorum, amphitheatri, ſive arenarum, Dianæ delubri, Rolandææ turris, nunc armamentarii, pyramidum, Elyſii campi, nunc divi Honorati; Flaminiæ, montis majoris abbatiæ opulentiſſimæ, ſed imprimis antiquiſſimæ regum Baſilicæ antiquitate, longe nobiliſſima, à qua urbe totum *Arelatenſe regnum* nomen habuit. Omnia hæc poſteà videbimus tam extra quàm intra urbem.

Urbs ſita eſt ad collem, ſolo plurimi frumenti ferace; unde incolæ non parum diteſcunt; ex eo enim adnavigant Genuenſes ex Italia atque Hiſpania ab occaſu, & avehunt frumentum, atque ob id ibi annonæ non rara caritas.

Rhodanus ab *occidente* eſt, urbem interiorem & citeriorem ſecans. *Auſonius* ait:

Pande duplex Arelas, quam Narbo Martius & quam
Accolit Alpinis opulenta Vienna colonis.

Præ-

Præcipitis Rhodani sic intercisa fluentis,
Vt mediam facias navali ponte plateam,
Per quam Romani commercia suscipis orbis, &c.

Rhodanus vero in duos ramos divisus ad *austrum* facit insulam, quam CAMARGVES vocant, (voce corruptâ à Caio Mario, quod Marius, *Cimbros* debellans, insulam illam deducto hoc alveo effecisse creditur,) quæ quatuor fere milliaribus Germanicis patet in longum & latum, ferens frumentum & vinum, atque pascua copiosa. Pagus in hac insula est *Trinquetaille*, bis centesimo lare celebris; ubi ad litus Rhodani rudera conspiciuntur, urbi opposita, è quibus non raro antiquæ monetæ & alia eruuntur vetustatem docentia.

Ad *orientem* urbis palus magna est, & sine usu, nisi quod hostem arcere possit.

Viso fluvio, videamus nunc *portum*, qui insignis heic, & *urbis portas*, quàm urbem ipsam ingrediamur.

Portus habet inscriptionem:

D. O. M.

& Divis Principibus Franc. & Nav. Regibus Christianissimis, Magno Henrico IV & Ludovico XIII, quod eorum auspiciis & liberalitate urbis muri antiquitate collabentes refecti & pomærio hoc ad navalis emporii securitatem & commoditatem nobilitati sunt, grata Arelas Coss.

Porta ad portum & pontem hanc habet epigraphen:

D. O.

D. O. M. S.

bello, peste, fame, Rhodani XXVI Augusti repentina ex defectu inundatione abrepto ex areis tritico, semente prohibita, widis wis, & ubique corruptis singulis post hominum memoriam gravissimis, civitas oppressa, re comminuta, proditione petita, & à suis contagionis ergò penè deserta muros refecit, CR. GRILLEO, AI. USANPO LVBORELLO ET MAT. VIGNONEO CONS. ANNO DOM. CIↃ IↃ LXXX.

Porta fori novi (la porte du marché neuf, ou Marcanau) tale lemna habet superscriptum:

Henrico III Galliarum Poloniæque rege regnante, universa Gallia intestinis bellis in sua velut viscera desæviente, hostibus huic urbi ferro flammaque minitantibus, consules sacræ religionis obsequentissimi, ΕΥΠΑΤΡΙΔΕΣ quidem, Jo. de Boche, Lu. de Viguier: ΠΟΛΙΤΑΙ vero Jo. Espinaud, LI. Taulemesse, avertendi hostilis impetus ergo, percussa fossa & excisa rupe antemurali, propugnaculi ad instar de integro constructo ponteq; versatili portam fori novi præmuniri ærarii sumtibus curarunt. Non. Mart. CIↃ IↃ XIC.

Porta S. Laurentii ita habet:

D. O. M.

Henrici Magni munificentia & Ludovici XIII

XIII Christianissimorum Gall. & Nav. Regum jussu consulens urbis ornamento, civium commoditati & emporii tutæ stationi hoc Propylæum exstruendum curavit. Coss. &c. cIↃ IↃ CXI.

Porta S. Crucis ita habet:

D. O. M.

Ludovico Regi, urbis ornamento, civium utilitati, adeuntium commodo, quod ex dono Henrici Magni non ultra possent à porta Stæ Virginis hoc usque modo nova mœnia construi, moleque continua præmuniri, nova porta Cruci dicata feliciter Coss. &c. cIↃ IↃ C XVI. mens. decembr.

Videamus nunc urbem in suis *ecclesiasticis* & *civilibus* ædibus: illis non tantus splendor, ut alibi.

Templum *Trophimi* ostendit Ferreti Jurisconsulti sepulchrum.

Templum *Antonii*, ostendit divi illius caput argenteâ capsâ inclusum, cum aliis reliquiis.

Supra Rhodanum *domus Commendatorum S. Iohannis est*, quæ meretur ut adeas.

Ab his ad *xenodochium*, quod sub Carolo IX natum, elegantissime exstructum est, & in pauperum usus opulentis annuatim reditibus auctum.

Inter *civilia* & *politica* caput extollit *Basilica* sive *Curia*; cujus lemmata dabimus. Exticâ portæ parte LEO, insigne urbis, depictus, cum hoc disticho:

Stratos non; ast ille superbos conterit hostes,
Sic Arelas hostes pacis amica terit.

Paulò inferius hæc: SALE RATA REFERAT ARELAS:

relas: cancrina hæc verba ſunt; retrolegi poſſunt. Ibidem talis inſcriptio:

Civili undique ſæviente bello Arelate ſeditionibus agitata, patriciis viris Senatoribuſque proſcriptis, conſulatu invaſo, ærario expilato, foris repetito militum incurſu, gregibus & armentis abactis expopulata, Duce Allobrogum cum copiis introducto pene ſubacta, civiumque proborum virtute expulſis Allobrogibus perduellibuſque profligatis fortiter liberata: His ſeptennio confectis cladibus, extorribus revocatis, Gallico Imperio conſervato, poſtmodum horrida biennii fame ferè conſternata, pace denique inter Gallos, Iberos Allobrogeſque conſtituta ob Rempubl. civeſque ſervatos C. M. H. IIII. ID. IVL. C. Fr. Dan. Tonello. Cap. Lavabre. et Gv. Monfort. P. M. I. C. D. sen. car. f. decrevit.

Interior curia habet conclave quoddam, in quo trophæum:

Carol. Lotharenvs, Gvisiae
Dvx, Carolo Lotharino
Gvisiae Dvci
ex anagrammate
trivmphvs

AVE DUX, VIRTUS chara, honos Galliæ.

Inferiùs iſta ſequuntur:

Henrico Imperante

virtu-

virtute florescente
honore confluente
pietate approbante
amicitia invitante.

Asservantur in eadem curia canales plumbei è Rhodani imo olim extracti, quibus aqua in ulteriorem urbis partem deducta fuit.

Palatium de Froilla, olim regum Arelatensium, nunc multâ parte dirutum, invitabit propter antiquitates ut videas. Idem faciet *amphitheatrum*, quod *les arenes* vocant, formâ ovali, ad formam amphitheatri Titi Vespasiani, quod Romæ vidimus, structum. *Lipsius* de hoc inquit: *Arelate etiam esse ajunt amphitheatrum, sed parum integrum.* Veniâ verò ipsius sit dictum; integrum satis est, nec collapsum nisi aliquâ subselliorum parte. Mihi opinio est, illum nec hoc, nec Nemausense vidisse; unde utrique suum detrectat encomium, sententiam ferens sine prætore, sine arbitris. Arelatense hoc, uti & Nemausense, LX est arcuum, quorum singuli XV pedes longi, è vasto & uniformi lapide egregii operis adhuc conspiciuntur. Area olim viris & feris pugnantibus dicata, modò incolarum domiciliis accommodata est. Inde in subterraneas magnæ capacitatis specus descensus fit; ferarum creduntur fuisse latibula, priusquam ad certamen educebantur; hodiè textorum officinæ, & vini repositoria, frigiditate gratissimi. Porticus laterales ostendunt caveas & antra, è quibus per minores in arenam portulas feræ ad certamen emissæ sunt. Videantur *Pompon. Lætus* & *Ammian.* quibus opinio est, Imperatorem Gallum Hostilianum anno Christi CCLV, in hoc ædificio ludos suos amphitheatrales, postquam Europam

ropam à tyrannis vindicasset, populo exhibuisse. Ab hoc itio fit ad *cellam vinariam publicam*; ubi ductus ostenditur, olim sub Rhodano, quo ibatur Nemausum usque.

Plures antiquitates si lustrare placet, invise ad *collegium* prope sedem archiepiscopalem. area ostendit II columnas è marmore fusili, longas LX pedum, crassas XIV spithamarum, quas in Dianæ templo, quod propè abest, stetisse volunt. ab hoc templo præter II arcus nihil superest.

Inde *turris Rolandi*, & V *portæ triumphales Romanorum*.

Publicis ita datis, dabo duo etiam privata: Alterum est Domini Agathi, viri promptissimi, *conclavium*; in quo, quæ peregrina, quæ rara, à natura, ab arte ficta & excogitata sunt, pertinaci studio conquisita, curiosis ostenduntur. Alterum est, PORCELLETORVM domus, non à multis visa; ante fores devoluta adhuc stat pars pyramidis grandioris; cujus pars infima & basis extra portam in agro quodam conspicitur jacens. Ex Belleforesto, Gaulartio & aliis, talis de illis narratur historia: Mulier quædam, pluribus onusta puerulis, stipem à matrona domûs hujus, cui adhuc IX in lapide sunt incisi pueruli, petens, non exaudiebatur, additâ exprobratione lasciviæ & nimii viri concubitus. mulier ista misera, aliàs proba, rogat Deum, ut matrona imprægnata tot liberos pariat uno partu, quot scropha edere solet porcellos. Quid fit? mulier exauditur, matrona novem enititur puerulos; è quibus unum reservat, reliquis per ancillam suffocandis. Isti obviam factus herus, puerperæ maritus, interrogat quid oneris portaret. cui illa: Scropha eniza est porcellos, quos, cùm non sit

 nutrien-

nutriendo, in Rhodanum portabo submergendos. At fortè fortuna pueruli manus propendet, quam maritus videns, sarcinas detegit, ac fraudem sub silentii fide & securitate ex ancilla cognoscit. liberi clam matre in villam ablegantur, educantur; posteà grandiusculi jam, eodem genere vestitûs, quo reservatus ille domi à matre erat indutus, vestiuntur, inque urbem & domum parentum reducti coram matre sistuntur. Ubi pater sive maritus ab uxore pœnam facinore perpetrando dignam sciscitans, ex sententia, quam ipsa sibi tulerat, perpetuo carceri ipsam mancipavit. Patavini similem ferè habent historiam de ampla *Scropharum* familiâ. Et *Picus Mirandula* tradit, fœminam quandam Germanam in Italia duabus vicibus enixam esse xx puerulos, ita ut prima ingravidatio XII, altera VIII fuerit infantum: onus tantoperè mulierem pondere suo afflixit, ut mantili sustinere cogeretur. Nil dixerim de alia Germana quadam, à Lupis nomen adepta.

Sufficiant hæc in urbe visa; *Extra urbem*, si placet, vide locum *la Roquette*; itèm *abbatiam montis majoris*, in paludibus sitam; & prope portam fori novi, *cœmeterium & templum Honorati.*

Cœmeterium habet plusquam IↃ c ethnicorum tumulos lapideos; sepulchra certè uti longè elegantissima, ita Romanæ magnificentiæ admiranda monumenta: Inscriptionibus aucta sunt, sed vix legibilibus: dabimus pauculas:

T. VALERI DIONYSIVS

D. VALERIA CHARIS, VXOR ET VALER.

MARCELLVS ET FELICIO PATRI PILS.

Ad dextram in sacello aliquo alia est:

JVLIA SOSYME

CIONION

CIONION IO POLY
CARPO MARITO PIEN
TISSIMO
ET SIBI VIVA POSVIT.

Non procul à Sabaudiæ Ducis monumento, in marmore hæc eſt:

VIII KL. OCTOBRIS OBI
IT PORCIA. DE AQVE-
RIA. ANNO DOMINICE
INCARNATIONIS M. C. L.
XXIII. ORATE PRO EA.

Ipſum *Sabaud. Ducis monumentum* catenâ ferreâ tranſverſim fuit obductum: quod Carolus Emanuel, nuperè denatus Sab. Dux, cùm cognoviſſet, gentis ſuæ inſignia ibi inſculpta, præſens, remotâ ferreâ iſtâ catenâ, aperiri petiit; verùm præter oſſa nihil in eo invênit, nec ex litteris ſepulchro inſcriptis oratio aliqua certa poteſt elici, ita omnia vetuſtate ſunt exeſa. Alia præter hæc ſunt ex marmore, cum hiſtoriis è Vet. Teſt. inſculptis. comparent fuiſſe *epiſcoporum* ſepulchra. Eſt etiam heic loci monumentum *Guiſianum*, ſed antiquum, ut inſignia inciſa docent. Ad januam templi oſtenditur *monumentum marmoreum*, ſed crudelis memoriæ, quo conditur quidam, qui adverſarium certamine devictum, in fruſta ſecuit, eaque canibus devoranda objecit. Sunt & III prægrandia ſaxa ibi, XL paſſibus à ſeſe invicem diſtantia; menſuræ dicuntur eſſe ſaltuum Rolandi.

In ipſo *templo*, quod rabie Hiſpanicâ deſtructum, jam valdè exiguum, oſtenduntur II columnæ prægrandes, ædificii fulcra, fuerunt IV aliæ è jaſpide, ſed Pariſios dicuntur avectæ. Cavea ſubterranea prope chorum habet tria marmorea ſepulchra, ex iis *medium*, quod præter

X 2 homi-

hominis ingentem calvariam nihil habet; *Rolando* aſſcribitur, Caroli M. ex ſorore nepoti, qui cùm anno Chriſti IↃCCCIIX, Dux proceri corporis & magni animi, contra Saracenos in Hiſpaniam iret militatum, ibidemque Maſurium Saracenorum ſummum ducem ſuâ manu jugulaſſet, ſiti extinctus obiit. Ipſe Carolus M., ut erat in Latino & patrio ſermone promptus, ei hoc epitaphium poſuit:

Tu patriam repetis, triſti nos orbe relinquis:
Te tenet aula nitens, nos lacrimoſa dies.
Sed qui luſtra geris octo & binos ſuper annos,
Ereptus terris juſtus ad aſtra redis.

Ibidem aliud eſt ſepulchrum, & ſuperius, *oſſa Hilarii* continens: aliud inferius. Utrique aqua perpetua ineſt tali modo, ut quantitas eadem ſemper ei ſit, nihilque vel decreſcat, accreſcatve. Ad altare magnum *lignum crucis* oſtenditur, quod voces edidiſſe narrant. alia præter hæc ſacrificulus repetet, uti de ara S. Honorati, de monumento Ducis cujuſdam Bavariæ, de XII item Franciæ Parium ſepultura. ſed hæc, ne nimius ſim, inſuper habeo.

Regimen in eccleſiaſticis obtinet *archiepiſcopus*; cui IV epiſcopi ſubſunt, Maſſilienſis, Arauſionenſis, Tolonenſis, & S. Pauli. Olim epiſcopus in cauſa fuiſſe dicitur tranſlati regni Arelatenſis ad German. Imperium; *Denunciarat rex Boſo epiſcopo Arelatenſi in vigilia natalis Chriſti, ne matutinum officium in eccleſia celebraret, niſi ipſo præſente. Epiſcopus autem cùm aliquandiu cum clericis adventum regis exſpectaſſet ultra horam conſuetam, nec ille veniret, ſacra eſt perſecutus. Et ſuperveniens rex, expoſtulare cœpit cum Epiſcopo cur non exſpectaſſet, commotuſque dedit in medio populi & clericorum alapam epiſcopo: quam injuriam popu-*

populus ægrè ferens, in tumultum est versus. Deinde verò factum est, cùm Episcopus adiisset Imperatorem, essetque conquestus, quasi contumeliâ rex ipsum coram populo affecisset: Cæsar iratus, per barbam suam juravit, se hanc ulturum contumeliam, morteque puniturum. unde collecto sine ulla cunctatione magno exercitu, ingressus est Galliam, obsedit & expugnavit Arelatum: cepit regem & aulicos ejus, mandavitque ipsum regem decollari. Archiepiscopus verò una cum reliquis episcopis, abbatibus & Principibus, mitigans Imperatoris furorem, suâ obtinuit intercessione, ut hoc judicium sanguinis suspenderetur. Tunc ait rex; Non est æquum, ut rectum Imperatoris judicium executioni non mandetur: cùm non conveniat, vel ullum verbum ex Principis ore egredi frustrà. Cumque de hac sententia multa utrimque fierent verba, tandem decretum est, ut rex tonsus, ac regio titulo spoliatus truderetur in cœnobium. Quo facto, Imperator Otto I Arelatense regnum Romano adjunxit imperio. Hæc Munster. lib. II. *Cosmogr.* Verum hæc historia, ad alios historicos relata, non sibi constat: novimus enim, Ottonem I, sive Magnum, anno Christi IↃCCCC LXXIV defunctum, & Conradum II Salicum, cui obvenit testamento Arelatense regnum, anno CIↃXL mortuum. Illud, inquam Arelatense regnum, (quod complectitur Delphinatum, Sabaudiæ Comitatum à Sigismundo in Ducatum erectum, tractum Sequanensem, sive Burgundiæ Comitatum, & tractum Helvetiorum) Rudolphus rex Burgund. Conrado II, qui Salicus nominatus fuit, (à gente Francica, quæ Salica appellatur; & Franci ipsi Salii, à flumine Sala, cujus accolæ aliquot è Francis fuerunt, dicuntur, ut *habet Mellif. Pezel. part.* 3, *p.* 135, *ex Ammian. lib.* XII,) testamento tradi-

dit; quòd is, ejecto inde Odone, Celticæ Comite, Germaniæ adjecit. *Mellef. Pezel. sub Conrad. II. Peucerus lib.* IV *Chron. Arnisæ. de jur. maj. lib.* 2, *c.* 1, *n.* 5. *Wilhel. Paradin. Annal. Burgund. c. ult.* Ita Burgundia cum Arelate urbe, quæ Burgundiæ regia fuit, teste *Gunthero,*

Quodque caput regni sedesque fuisse vetusti
Fertur Arelatum, priscorum Curia regum,

in provinciæ formam redacta, cum Germania conjuncta fuit; teste *Thuano lib.* 11: *Regnum Arelatense, antequam in potestatem regum nostrorum veniret, sub Imperio fuit.* Hinc Impp. jura & titulum regni Arelatis usurparunt; hinc Trevirensis archiepiscopus ornatur adhuc hodiè archicancellarii titulo per Galliam & Arelatense regnum; non, ut explicat *Marq. Freherus ad Petr. de Andlo lib.* 2, *cap.* 1, per eam tantùm Galliæ partem, quæ regno Arelatensi continetur, olim Imperium Roman. recognoscens; sed per omnem Galliam, & regnum Arelatense, & versâ vice: pertinuit enim olim Gallia tota ad Imperii corpus; à quo tamen postea secessionem fecit; ut habet *Gunther. in Ligurino lib.* 1:

At simul à nostro secessit Gallia regno,
Nos priscum regni morem servamus; at illa
Iure suo gaudet, nostræ jam nescia legis.

Hujus ergò juris antiqui respectu potiùs, quàm moderni status ratione, ubi nec Gallia, nec Arelatense regnum, quicquam nostro defert Imperio, cancellarius dici poterit, æquè ut alii veterum dignitatum retinent emblemata, re licet mutatâ ut plurimùm. *Limn. lib.* III. *de jur. publ. c.* 5, *num.* 4. Carolus verò IV Imperator, hirudo Imperii, (*Alphons. del bene in Burgund. videatur,*) Arelatense regnum, unius prandii gratiâ, in Villa nova, propè Avignonem, Galliæ regi

regi tradidit. *Cruſ. lib. 5. part. 3. annal. Sueviæ.* Idemque poſtea Sigiſmundus, hujus filius, approbavit. *Diploma in bibliotheca Pariſiorum, quæ in templo ſuburbano, D. Victori dedicato, ſe legiſſe affirmat Aventinus lib.* VII, *annal. Bojor. p.* 491. Invalidam verò hanc eſſe tranſlationem, dicit *Limn. lib.* 1 *de jur. P. cap.* IX, *num.* 12: quòd imperium non ſit in marſupio aut ſacciperio Principis, *Bl. in c. intellecto. de jurejurand.* Imperatorque eligatur, ut imperio præſit ac conſulat, *l.* 2, §. 11. *ff. de O. I.* ut ſit ejuſdem adminiſtrator, *R. abſch. de anno* 1559, *in pr.* ut ſit *allezeit mehrer des reichs*, & reipubl. (quæ pupilla vocatur, *l.* 3. *C. de I. reip. lib.* 11) commoda, tanquam tutor, quærat, &, quantum ad providentiam quidem, dominus ſit, *l.* 27. *ff. de admin. tutor. l.* 56, §. 4. *ff. de furt.* abſque tamen licentia donandi & diminuendi, *l.* 46, §. *ult. ff. de admin. & peric. tut. c. monemus* 12, *q.* 2. Iura enim proprietatis ad ipſum Imperii corpus pertinent. *Peregr. de jure fiſci, lib.* 1, *t.* 23, *num.* 74. *Vult.* 1 *de feud. c.* 5, *n.* 15. *Paurmeiſt. de juriſd. lib.* 1, *c.* 21, *n.* 19. Quod ipſum probè perpendens Carol. V, Paulo III Pontifici ingenuè reſpondit, de Parma & Placentia: Eas civitates, ſi ad Imperium pertinerent, non poſſe ſe in ditionis ac dignitatis Imperialis præjudicium alienare. *Thuan. lib.* IV *hiſtor.* Hujus regulæ cùm ingens ſit utilitas; *Antimachiav. theor.* 1, *p.* 66. & non ſolùm in aliis regnis, ſed & in ipſa Gallia frequentetur: (ut patet exemplo, tùm Franciſci I, qui ex eâdem cauſa recuſavit, quæ Carolo V promiſerat; *Bellai lib.* 3 *Com. Guicc. lib.* 16; tum Caroli VI, revocantis quod Anglo conceſſerat; *Froſſard. lib.* 3:) certè reges Galliæ non aſpernabuntur idem jus ſibi dici, quod aliis dixerunt;

xerunt ; &, quod in alterius persona æquum esse crediderunt, in sua propria iniquum haut arbitrabuntur, *l. 3. ff. quod quisque juris*, &c. Hujus tituli nullitatem, aut, ut mitiùs dicam, imbecillitatem, cùm vidisset *Choppinus, de dominio Franciæ lib. 2, tit. 1, n. 14*, aliundè jus regis sui in Arelatense regnum deducere maluit, Gallos scribens antiquissimos Comitum Provinciæ patronos fuisse : Horum vero subditos, etiam ante tempora Caroli IV, extitisse Arelatenses. Sed cùm aliud constet ex hactenus dictis : & auctor libelli Gallici, qui inscribitur *Entreveue de Charle IV, de son fils Wenceslaus, roys des Romains, & Charle V, roy de France, p. 15*, conceptis verbis testetur, quòd Imperator Carolus IV motu proprio in favorem regis, & ejusdem primogeniti, Delphinum Franciæ fecerit locumtenentem & Vicarium Generalem in regno Arelatensi : facilè apparet, quid *Choppino* reponendum sit; ut & *Bodino lib. 1 de republ. c. 9*; qui venditum hoc regnum scribit Philippo Valesio ab Henrico V Imperatore. Verùm narrantur hæc, sed non probantur.

Sufficiant hæc etiam de regimine politico, quod immediatè rex Galliæ heic habet & in flore & quiete. Accingamus nos ad iter, quod amœnissimum fuit III milliar. cis Rhodanum, relicto pago *Lansac* dextrorsùm, ad opidum

TARASCON,

Ubi, hospitium commodum nacti *au cheval blanc*, etiam pernoctavimus. Duo sunt, quæ heic notes ; *arx* & *templum*. Opidum ædificiis non adeò splendidis, sed nobilibus tamen incolis superbit à loci amœnitate & fertilitate.

Arx pro fundamento habet ingens saxum, è quo

quo nata caput erigit ad præterlabentem Rhodanum. Interior ſtructura *aream* habet & *conclavia.* Porta areæ in lapide oſtendit exciſa verba: *René Duc d' Anjou, Comte de Provence.* Hic filio deſtitutus, & genero Antonio Lotharingio invidus, Provinciam Ludovico XI, Gallorum regi donavit. Ipſius cum uxore ibi effigies & inſcriptiones intuere. impluvium eſt, peramœnum, longum LXIV paſſus, latum XLVIII, muris aliquot paſſ. craſſum; unde proſpectus patet in urbem Arelatem, Taraſconem, & agrum circumcirca patentem, longè amœniſſimum & fœcundiſſimum. Inter conclavia illud ne negligas, quod ſecretius eſt ipſius Mareſchalli Dornani. res in eo pulchræ, raræ & magni pretii: libri item variarum linguarum, tabulæ picturis exquiſitiſſimis, vaſa diverſa, armariola è gemmis; imago Chriſti palmæ magnitudine de cruce pendentis è marmore pellucido, adeò ut candela lumen ſuum tranſverberet. Januæ ſuperſtat tabula picta, Mariam & Joſephum repræſentans, æſtimio aliquot c aureorum.

TEMPLVM *D. Marthæ* dicatum propè arcem, adhuc reliquias ejus conſervat, (*faciem* nimirum & *brachium*,) opulento theſauro veſtitas. Sacello, in quo cubare dicitur, hoc adſcriptum eſt diſtichon:

Quæ Chriſtum hoſpitio excepiſti, Martha, precare,
Hoſpes ſit nobis, hoſpes ut ille tuus.

in introitu Eccleſiæ ad dextram, ubi Martha & Draco ſextipes, quem vocant Taraſconem, ad organum hæc leges:

Viginti novies ſeptem cum mille relapſis
Anno poſtremo nobis patet hoſpita Chriſti.
Mille ducentis tranſactis minus, at tribus annis,

Imbertus præsul Rostagno Præsule secum
In prima junii consecrat ecclesiam.

In introitu sepulturæ D. Marthæ ad dextram est sepulchrum duorum discipulorum Emauntem euntium, *Sosthenis* & *Lysippi*; ad sinistram, sepulchrum *mulieris*, quæ exclamavit de Christo: *Beatus venter, qui te portavit.* Præter hæc, in columna templi conspicitur *animal illud sextipes*, quod à Martha funiculo ductum dicitur interfectum. disticha adposita adponere heic supersedeo. Non procul ab hac pictura, depicta est navis pro monumento aliquorum, qui ante aliquot annos naufragio in Rhodano periisse dicuntur.

Tarascone relicto relinquitur juxtà Provincia; nam trajectus heic fit fune ducto super Rhodanum, solutis pro equo quolibet 4 solidis, in Languedocium ad opidulum *Beaucaire*, Tarasconi rectà oppositum.

BEAUCAIRE,

QUod nonnulli *Bellum pulchrum* appellant, à situ fortè; quod in planitie longè amœnissima, viniqúe boni feracissima, situm est. *Thuanus* appellat *Belloquadrum*, *libro nonagesimo septimo.*

Castellum ad Rhodanum præterfluentem firmissimo saxo superstructum est. Præter nundinas annuas, beneficio Rhodani tanto splendidiores, & commodiores, vix est quod heic videas. Solemnis dies illis inscriptus est XXII august. Mariæ Magdalenæ sacer, quo ejus nescio quas reliquias per opidum magnâ pompâ musitatâque superstitione circumferunt. in campo publico, quod mercatum reddit celebriorem, lasciviæ suæ sequior sexus dicitur reddidisse pœnam,

nam, ſed nimis laſcivam. Sequenti die Chriſtophori ſtatua non minori feſtivitate circumgeritur: presbyteri & monachi cum frequenti militum & plebis copiâ comitantur. Ipſe mercatus XIV dies celebratur, famam primam habens à generoſis equis: advolant ex Italiæ & Hiſpaniæ confinibus locis emtores & venditores, ut ſeſe circumveniant. Ita illic nundinæ habent totâ Galliâ celeberrimæ.

Belloquadro pontem Gardi verſus itio ſequitur amœna, partim ad Rhodani, partim ad Gardonis litus. Opida ultrò citroq; relinquuntut multa. *la Roche* ſitum inſulæ in Rhodano oſtendit. *Monfront* ad dext. colli adædificatum eſt opidum cum veteri arce, loco oleis conſito; Rhodanus heic loci eſt vadoſus, ita ut ſine navigio tranſire poſſis. Ultra flumen turris cum æde telonio deſtinata videtur. Regio frumenti ferax, oleis & moris abundans; via montoſa & lapidoſa, præſertim ubi propè abeſt à ponte, qui, Belloquadro III milliar. diſtans, celeberrimus nobiliſſimusque ubique audit, & Poldo dicitur miraculum mundi.

PONS GARDIUS.

GAll. *le pont du Gar.* Nomen à ſubterlabente fluvio *Gardo* ſeu *Gardone* habet. Quem vadoſum habuimus ocreis ſiccis; nec alioquin per ſe fluvius iſte aliquo nomine famam meretur. in ſuperiori Occitania ortus, Uzezas, (Uticam,) allabitur, & poſtea hunc pontem, à quo prope Belloquadrum ſeſe in Rhodanum mergit. Quicquid verò famæ flumini adeſt, id pons hic triplici ſerie artificioſiſſimè ſtructus ei commodat; quem aliqui fabulosè appellant etiam *pont du chat*, à catto, per diabolum deſuper ibi in fundum dejecto; unde prope molem adhuc antrum in monte monſtratur magnæ capacitatis,

quod nescio quibus fabulis, cùm historiam nesciamus, velint reddere celebre. Autorem pontis quidam statuunt Antonium Imperatorem; cujus auspiciis fontes circa Uricam, elegantem urbem, antiquitatibus insignem, collecti, & per aquæductum hujus tergemini pontis Nemausum dicuntur deducti. Sed hæc sine auctore. Unde Bezæ, in omni genere metri poëtæ argutissimi, tantò elegantius epigramma in pontis hujus triplicis aquæductum, Gardo flumini inter duos montes, nullâ tanti artificis additâ inscriptione, impositum, tertio à Nemauso milliari:

Montibus impositos cantavit Græcia montes,
Pyramidum ostentat barbara Memphis opus.
Plus est quod cernis, triplices conjungere pontes
Fornicibus, montes sic posuisse duos.
Et plus est, victam quo se natura fatetur,
Imposuisse ipsius flumina fluminibus.
Et rursum hoc plus est, contemto laudis honore,
Artificem nomen non posuisse suum.
Mire opifex, quod tu fecisti, sit licet ingens,
Quod non fecisti, plus ego miror opus.

Videamus nunc structuram pontis hujus à multa antiquitate firmissimi & fortissimi. Is triplici arcuum seu fornicum ordine, ita ut infimus medium & supremum sustentet, est discriminatus, nec tamen ullo uspiam cæmento, quoad lapidum commissuras, conjunctus. *Infimus* fornicum ordo, Gardoni transitum concedens, VI arcus habet, & longus CCCCXXXVIII, altus LXXXIII pedes: singuli verò arcus LVIII pedes sunt longi: arcuum columnæ singulæ XVIII pedum longitudinem habent. Spacium, quod inter primum & secundum arcuum ordinem intercedit, constituit VII pedes & XIII digitos. *Medius* ordo XI arcus habet, & longus est IↃ CC XLVI,

CC XLVI, altus XXI pedes: ſinguli arcus LVI pedibus à ſeſe invicem diſtant. Columnæ XI hos arcus ſuſtinent, quarum ſingulæ XIII pedum ſunt latæ. Arcus verò ex uno eodemque lapide dextrè & artificiosè videntur conſtructi; inter lapides inveniuntur XXII ſpithamas longi. Inter hunc arcuum ordinem & ſupremum intercedit ſpatium VI pedum, VIII digitorum. Uſus viæ hic eſt communis pro hominibus & onuſtis jumentis; non tamen amplus, ita ut præter unum equum via non capiat. *Tertius* arcuum ordo ſive ſummus, è cocto latere ſtructus eſt, indies per tempeſtates ruinam faciens, operto aëri expoſitus; extrema utraque, montes verſus, ſunt ab iis abjuncta; ita ut nulli iſthàc aſcenſus, via, nedum tranſitus pateat. Hujus ſummi ordinis fornices numerantur XXXV; ſinguli XVII pedum habent longitudinem: ipſe verò tertius hic ordo longitudinem habet IↃ IV pedum, altitudinem VI: columnæ fornicum ſingulæ V cum medio pede habent longitudinem. His ſupremis arcubus aquæductus excavatus olim fuit impoſitus, III pedes altus, ob quem immenſum hoc ædificium ſtructum antiquitùs creditur; nam veſtigia adhuc deprehenſa fuerunt, per quæ ex opido Uzenſi, aqua Nemauſum uſque deducta fuiſſe dicitur, licet hodiè montes utrimque à ponte ſupremo & ita ab iſto antiquo aquæductu ſint abſciſſi, ita ut in montibus, quos pons hic mirandus olim conjunxit, hodiè nulla appareat vel ſcaturigo, aquarumve per ſubordinatos canales derivatio.

Inde nos via duxit non longa ad cultiſſimum hortum cum arce adſitâ *illuſtris Baronis de S. Privato*, quem non ſolùm benevolentiſſimo ejus permiſſu ingreſſi ſumus & contemplati, ſed nec

inde dimiſſi niſi vino generoſo rubro & albo donati, argenteis lagenis nobis oblato; adſitus pagus alioquin tenue prandium ovis & lactucis parabat, condimentum verò erant donaria hæc improvisò immeritis oblata à tanto Hero.

Ex hoc loco mons lapideus, buxo denſo veſtitus, ſuperandus uno cum medio milliari, ad pagum *S. Gervaſii*; à quo amœna per frumentum, vineta, oleoſa via ſeſe aperit uno & med. mill. ad quietem uſque nocturnam, quam *aux arenes* ſumſimus in antiqua urbe *Nemauſo.*

NEMAUSUS,

GAllis *Niſmes*. Opidum ædificatum fertur à *Nemauſo Herculis Ægyptii* (cùm alioquin vt ſint Hercules) filio. Idque probatur teſtimonio & conjecturis. Teſtimonium ſumit *Iohan. Poldus de antiquit. Nemauſ.* è Stephano de urbibus: Νεμαῦσος, πόλις τῆς Ἰταλίας, ἀπὸ τοῦ Νεμαύσου Ἡρακλείδου, *Nemauſus, civitas Italiæ, à Nemauſo Herculis filio.* Civitas Italiæ dicitur, quia Imperatores ex Italia coloniam eò deduxerunt. Auguſtus victor ex Ægypto redux Nemauſum coloniâ illuſtravit. unde frequens numus cum crocodilo palmæ alligato, & litteris: COL. NEM. Conjecturæ ſumuntur ab Heraclea, à Hercule ſic dictâ, ad quoddam Rhodani oſtium exſtructâ, quam in honorem patris Herculis filium Nemauſum exſtruxiſſe referunt hiſtorici, poſtea à conditore ipſo Nemauſo denominatam. Augent conjecturam inſignia Herculis gentilitia, duo dimidiata boum corpora, quæ ad introitum amphitheatri Nemauſenſis, uti & alibi in urbe, conſpiciuntur. Tempus primæ fundationis ſecundum Euſebii & Proſperi in vita Herculis ſuppu-

ſupputationem ponitur annus M. III cIↃIↃ cccc L. & ita mille centum quinquaginta novem annis ante Chriſtum natum, IↃ xc item ante Romam ædificatam. Sub Pompeio ad Romanos devenêre; etiam ad Imperatorum uſque monarchias perſeverâre, teſte Sueton. in vita Neronis; cujus ſtatuas tanquam urbe ſua indignas dejecêre Nemauſenſes.

Hodiè Nemauſus Narbonenſis Galliæ præcipua civitas eſt, præter opes & alia hujus ævi decora ſupra omneis, quæ toto orbe Romano fuerunt, ſi Romam unam excipias, antiquitatis venerandæ monumentis ſpectanda, amphitheatro, palatio, delubro Veſtæ extra urbem, & admirandæ paſſim pulcritudinis ruderibus ac fragmentis, quæ cum recentibus regum noſtratium ædificiis integris etiam hodiè certant, ac poſtremo fonte cognomine, veterum teſtimoniis famoſo, & urbi fatali, (de quo infrà.) Thuanus lib. XLVI *hiſt.*

Paucula *de ſitu*, priuſquam urbem intùs & extùs inſpiciamus. Loco amœno ſita eſt, olim ad montes uſque exporrecta, quorum VII ſunt; unde Septicollis, velut altera Roma; cum qua & antiquitatibus certat; teſtantur antiquitatem muri tum in montibus, tum in planitie adhuc hodiè ſuperantes. Circa urbem ager fertilis fructibus, horti ficubus & oleis per quos cuivis licet exſpatiari, amœnitateq; frui. Ambitus olim dicitur fuiſſe XI cIↃ IↃ ccc LIIX paſſuum, ita ut Roma Nemauſum II cIↃ paſſibus non ſuperarit tempore Veſpaſiani. *Plinius l.* 3, *c.* 5; *& Fl. Vopiſc. in Aurel.* Hodiè amplitudinis & ordinis multum amiſit, uti & antiquitatis, non ſolùm per bella, ſed & tempeſtates, teſtante *Thuano lib.* XVIII, *ſub fin. hiſt. Anno (dicente)* cIↃ IↃ LVII, V *eid. ſeptembris, in Septimania Nemauſi ingentia toni-*

trua

trua & coruſcationes exarſere, quas ſubſequuti imbres inſoliti, antiqui operis monumenta, ſtatuas ac moles, quæ inibi ad ſtuporem viſuntur, penè merſerunt, & urbem fœdis ruinis deformarunt.

Videamus nunc *ædificia intra* & *extra* urbem.

Intra, ut religioſa præcedant, quædam *reformatis*, quædam *pontificiis* patent. Hi occupant templum *cathedrale*, magnificum monumentis antiquis & operibus raris, inprimis autem illuſtre pavimento vermiculati operis, quod appellant mechanici Moſaicum. Præterea *S. Laurentii*; nec non monaſteria diverſa. Reformati, ſive Proteſtantes, aliis frequentiores ſunt; *Thuan. lib.* LXXXVI. Qui & tenore edicti Synodos heic ſuas celebrant, uti factum anno CIↃ IↃ LXXII, menſe majo, magno Paſtorum concurſu, cui Theodorus Beza, facto per Valentiam Cavarum itinere, interfuit & præfuit. *Thuan. lib.* II. *hiſt.* Ab his etiam urbs miro aſtu intercepta eſt. pace lectoris adjiciam tam notabilem, *è Thuano lib.* XLVI. *Proteſtantes, qui nimium quàm multi illis locis (Nemauſi) ſunt, partim inde exacti, partim in dignitatibus ac fortunis male habiti, à Santandreano urbis præfecto jam ſeniore, ſed ſupra ætatem ferociter iracundo,* ut ſunt Septimanorum ingenia, aut in amorem aut in odium nimia, *cùm & ultionis & patriæ repetendæ deſiderio æque arderent, nihil non agebant occultis cum amicis, qui in urbe remanſerant, conſiliis, hortatibus, vi, dolis, ut bona ſua ac libertatem priſtinam recuperarent. magna exſulum pars ad Geneſii fanum haut procul profugerant, locumque ante mœnibus à regiis nudatum rurſus vallo & foſſa muniverant. Vbi, dum in commune conſultant, lignarius quidam faber ex Calviſſone municipio, nomine Madaro, ſpe præmii invi-*

invitatus, viam se reperisse dicit, qua civeis Nemausenseis in patriam reduceret. Fons ille (quem dixi fatalem urbi supra) tanta aquarum copia fluit, ut molatrinis compluribus extra & intra urbem serviat, inter arcem & Carmelitanam portam decurrens, in quam per canalem admittitur, porta humili clatris ferreis obserata; supra quam haut longe ab arce, quam Astulius cum præsidio servabat, specula collocata erat, quæ singulis horis noctu permutabatur; isque qui in statione erat, cùm ex ea discederet, pulsato arcis tintinnabulo, commilitoni ad id destinato, ut in vicem succederet, significabat. id aliquo temporis spatio interjecto fiebat. Quo observato, Madaro, re cum amico, qui haut procul ab urbis fossa juxta arcem humileis ædeis habebat, communicata, cancellos illos ferreos lima secandos aggressus fuerat. Id autem ea ratione peractum ferunt: Cùm Madaro in fossam exscendebat, fune à socio, qui in urbe erat, accepto se cingebat, & cùm speculæ permutabantur, prout socius ducebat aut laxabat funem, nam ita inter eos convenerat, per intervalla illa monebatur aut opus urgere, aut intermittere. tum antequam illucesceret, cera & luto desuper secturas oblinebat, & quam minimo cum strepitu discedebat. Opus per XV circiter noctes, non continuas, sed ut maxime illunes ac nimbosæ erant, summâ constantiâ consummatum, cùm Madaro toto eo tempore in luto genuum tenus hæreret, & pluviam ac cœli injurias patientissime ferret. Adjuvabat hominis industriam tempestas autumni, quæ maxime iis regionibus ventosa esse solet, & aquæ subterlabentis murmur, ne fragor exaudiretur; qui si quando exaudiebatur, cuivis caussæ potiùs tribuebatur, & aut fontis collidentia saxa secum volventis, aut canum erronum semesa ossa rodentium, eum sonitum stationa-

rii suspicabantur. Non priùs quàm perfecto summo silentio opere, ne interim res emanaret, Madaro exules XVII *kalend. decembr. adit. Res periculi summe plena initio videbatur: sed, cùm universorum salus in illa verteretur, eam tentari placuit; negotiumque à Salvatio, qui P. P. nomine vicinæ regioni imperabat, datum Sancosmo, strenuo ordinum ductori, ut cum* CCC *delectis, tàm equitibus quàm peditibus, rem susciperet. Is igitur magno silentio præfectus, suos in olivetis, quibus urbs circumdata est, in insidiis collocat. dumque pastor, quem ille secum duxerat, precibus de more conceptis socios ad rem fortiter capessendam, efficacibus & ex religione ipsa petitis argumentis, hortatur; res incidit, quæ animos alioqui periculi magnitudine perculsos fere consternavit. nam repentina & novembri mense insolita coruscatio emicuit, tam crebro ac longo fulgore, ut plerique se à stationariis detectos arbitrarentur; & alioqui pavidi homines, occasionem discedendi quærentes, casum illum, tanquam aversantis rem Dei signum, superstitiose interpretabantur. Contra cùm Sancosmus, suffragante pastore rei tanquam prosperum, feliciter successuræ augurium à Deo acciperet, qui luce sua fidis gloriæ suæ assertoribus in tenebris contra veritatis hosteis præiret, sic ille partibus suis blandiens loquebatur; tandem ipse in fossam exscendit, & cancellis facile revulsis, cum* XXX, *quibus magis fidebat, per canalis portam in urbem ingreditur; dato negotio lixis ac caculis, ut cùm primùm ingressus esset, ipsi cum equis circa muros magno cum strepitu discursantes, numerosi equitatûs advenientis opinionem opidanis injicerent; tum se ad portam Coronalem, qua admitti debebant, sisterent, & per eam ingressi, per vicos itidem eadem specie discursantes, opinionem jam conceptam magis*

ac

ac magis confirmarent. adjuncti eis insuper tubicines aliquot, qui per urbem quasi captam personarent. Ad strepitum stationarii, qui supra Canalem excubabant, in arcem confugiunt, & pulsato tintinnabulo ad arma conclamant.

Passanus cum XX C *Sancosmum sequutus juxta arcem consedit, ut præsidiariis egressum & opidanis ad illam accessum intercluderet. Sancosmus ad Carmelitarum profectus, stationem obviam trucidat, quæ fere sacerdotibus constabat, qui de salute sua anxii contra infensos assidue excubabant. Iis cæsis ad Coronalem portam tendit; ubi centurionem nactus, pugione ad os adacto tesseram ab eo exposcit. qua intellecta & inter suos distributa, jam liberè per urbem divagari cœpit, & Coronali porta refracta cacularem equitatum admittit, qui, ut jussus erat, majore, quàm bellatores fecissent, strepitu vicos implevit; tanto terrore præsidiariis ac opidanis, qui in* IV *signa distributi continuo in armis erant, injecto, ut multi pedem domo efferre vix auderent; alii palantes & trepidi sine ducibus à consciis, & iis qui in urbe erant, capti & armis spoliati sunt. Santandreanus cum armatis aliquot subito casu oppressus, frustra dispersos colligere conatus, cùm receptum ad arcem sibi præclusum videret, gratia à Protestantibus desperata, temerario consilio se ex mœnibus in fossam saltu dimisit, lapsuque illo cùm homo jam senio gravis sibi crus fregisset, in fossa à suis relictus ad lucem usque jacuit. multi, qui in amphitheatrum, vulgò arenas vocant, trepidè confugerant, portasque lapidum fortuito objectu obserarant; mane loco deserto per Santandreanam portam emissi sunt. Astulius, arcis dux, qui in urbe hospitium habebat, cum* XXV, *quos penes se habebat, Dominicanam portam occupat; eamque, fortiter resistens, ad medium usque diem inse-*

insequentem contra victores defendit. quo tempore urbe excedens, per posticum rursum in arcem ingressus est. Capta citra magnum certamen urbe, tamen, ut ab infensis & recenti injuria irritatis, vario insolentiæ & crudelitatis genere etiam extra belli jura à victoribus in victos sævitum est, CL *ampliùs ex opidanis occisis. Santandreanus in urbem & hospitium suum relatus mox à furente plebe, cùm in lecto decumberet, sclopeti ictu confossus est. Sævientium indies opidanorum furorem compreßit Santomani adventus à P.P. mißi, ut cum summo imperio Septimaniæ præesset; quem Fulcus cum iis, quas secum adduxerat, copiis secutus est. Restabat* ARX, *quam Astulius cum* L *armatis totum trimestre obstinatè defendit, accepto à Margaritani castri, quod* III *leucis abest, præsidiariis auxilio; sed postea cuneis actis, cùm aliqua pars turrium concidisset, neque magno præterea profectu; tandem præsidiarii omnis auxilii spe destituti deditionem fecere.*

COLLEGIVM, in quo olim docuêre *Pacius* & *Pistorius*, (quorum ille apud Valentienses, iste apud superos vivit,) hodiè celebre est à clarissimo viro Dn. Abrenetheo philosopho & medico, qui clavum tenet. Vir à me compellatus supraibat tantùm non omnia humanitatis genera, quæ meminisse dulce, recompensasse dulcius foret.

ARX, ut ad politica eamus ædificia & antiquitates, præsidiarium habet militem. quî ea expugnata & à quibus habet *Thuan. lib.* XLII.

AMPHITHEATRVM, quod *Rodericus Toletanus in rebus Hispan. lib.* III, *c.* VII, appellat *præsidium arenarum*, videamus. Quo autore & tempore structum, variæ, sed lubricæ sunt conjecturæ, ut certi quid statuere nequeamus. *Partes* ejus *externæ* sunt & *internæ*.

Exter-

Externæ conspiciuntur in pariete exteriore, nim. *lupa* lapidi incisa. ejus ab uberibus pendent duo pueruli, quæ historia fortè Romuli & Remi sit. *lucta* item incisa, duorum pugnantium. *vultures*, Romæ urbis ædificandæ nuntii. *triplex* item *penis* in lapide, vetustate multùm abiens. regina quædam Galliæ fertur aulicorum quendam suorum, Nemauso & illis è locis redeuntem, rogitasse, num arenas Nemausenses, & quid summe notatu dignum in iis vidisset. cui ille, quæ viderat, omnia exposuit, inscius triplicis hujus penis. objurgatus verò est à regina, dicente; Hunc qui non vidit, præstantissimam amphitheatri partem non vidit.

Internæ partes ovalis amphitheatri sunt *arcus*, *muri*, *subsellia*, *area*, *cavernæ*, *podium*. *Arcus* numerantur LX; crassitie singuli X pedum invicem distant, ob interpositum *murum* XII pedum. Totum ædificium integrum adhuc est maximam partem, tum quoad circuitûs murum, tum quoad *subsellia*. Horum, ut & arcuum, lapides sunt grandes & unius ejusdemque magnitudinis, sed sine ullo cæmento vel calce artificiosè conjuncti. *Area* ædibus est adeo oppleta & inhabitata ut vicum referre videatur. *Cavernæ*, quæ feras in pugnam producendas continebant, adhuc comparent; nec non *muri*, qui arenæ cingendæ serviebant & *podium* anterius constituebant. Podium locus erat dignissimus, ad arenam proximus, pro Senatoribus. *Suetonius in Augusto*, *Factum decretum*, inquit, *patrum*, *ut*, *quoties quid uspiam publicè spectandum proponeretur*, *primus subselliorum ordo senatoribus vacaret.* Ibi in orchestra locus erat pro Principe & honoratioribus spectatoribus, prætore item; utque is tutior esset à bestiis infestis, muro arenæ cinctæ erant, cui

cui retia benè nexa ac densa, versatilia item ligna, cancelli ferreíve supersternebantur. Fistularum & tuborum diductio, per quos in spectatores suavis ejiciebatur odoratus, heic nulla habet vestigia. Odoratus iste è liquido constabat, mixto è vino & croci floribus, ut refert *Plinius*, dicens: *Crocum vino mirificè congruit, præcipuè dulci, tritum, ad theatra replenda.* Ita *Ovidius*:

Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.

Croci hanc sparsionem, quam *Lipsius* è statuis manasse suspicatur, *Seneca* sæpe tangit in *epistolis* & *quæst. natural. Vtrum*, inquiens, *tandem sapientiorem putas, qui invenit quemadmodum in immensam altitudinem crocum latentibus fistulis exprimat?* Item: *Numquid dubitas, quin sparsio illa, quæ ex fundamentis mediæ arenæ crescens in summam altitudinem amphitheatri pervenit, cum intentione aquæ fiat?* Utut desit operta & cæca hæc tubulorum diductio, cætera tamen, quæ amphitheatrum hoc ad miraculum usque evehere possunt, non desunt. Si lapidum molem & structuram spectes, Veronense post se relinquit, etiamsi hoc, quâ parte corruerat, à civitate Verona sit restitutum, ut ipsi vidimus ex inscriptionibus ibi enotatis. Non itaque satis mirari queo *Lipsium*, præter nomen vix reliqui quid facientem huic amphitheatro, *cap. v de amphith.* ita verò ille: *Credunt multi, eximium etiam olim opus fuisse: non ego, qui scio majora multò & operosa magis habuisse Lugdunum & Viennam, & nobiles illas Galliæ urbes. præ quibus quid Nemausus? Nomen tamen non injuria retinet, quia & pulchrum est, quod satis sit, & integrum magna parte.* Itane verò *Lipsi*? Concesserim, Lugduni & Viennæ fuisse amphitheatra, ex Eusebio in hist. ecclesiast. at vero, an nobiliora & operosiora fuerint, quo

auctore, quóve argumento mihi persuaderi patiar, non video. Et dicis; *Præ quibus quid Nemausus?* Imo Nemausus, cum paullo angustior fuerit ipsa augustâ Româ suo ambitu, etiam Lugduno & Viennâ, quæ tunc temporis non ita amplæ erant, quin augustior fuerit, & ob id utrique præferenda, non vereor dicere. Demus hoc sine affectu ex vero majestati hujus amphitheatri, quod nec furor Gothorum, nec Saracenorum indigni conatus, nec flammæ Attilæ, nec ruinæ Martelli, destruere potuêre.

Ante hoc amphitheatrum *Campus Martius* olim fuit, nunc ad alios usus locus commodatus.

CAPITOLIVM, *cap-dueil*, quod hodiè vocant *la maison Carré*, quadratum quidem ædificium est, sed in longitudinem tendens: frontispicium cum opposito, sex columnas habet; latera singula decem; totum quadratis saxis coopertum in deambulationum usus. Trajani volunt esse opus in honorem uxoris Plotinæ structum; verùm dubitò, cùm heic nec spatiosa illa ambulacra, porticus, peristylia, pergulæ, sedes, nec alia reperiantur, quæ Vitruvius & alii magistri in basilicis requirebant.

Non procul ab hac *domo quadrata* abest *tabula*, cui incisus *Pegasus*, cum inscriptione:

PROCVL ESTE PROPHANI.

Haut dubiè locus Musis olim sacratus fuit; nam, illas post Massiliam heic in cultu fuisse, testatur apud Eusebium Domitius Afer Nemausensis. Ibidem epigramma hoc inventum dicitur:

— Atroni. famam. barba-
cujus. Roma. libris. adserit-
amissos. ornat. titulis. en aspice-
quos.

quos. habet. incolumes. fovit. amore-
ſupremas. error. ne. poſſit. rumpere.
cer-
arte. ſua. cavit. clauſit. operta. fide.
Excipiet. maner. ſua. qui. ſine. lite.
reliquit.
laudabit. ſtudium. cui. ſua. cura. cau.

Porta coronae inſignem ſubſtitutionis formulam habet & teſtamentum, quod Sincerus notavit. Ad propugnaculum hujus portæ *ſtatua* videtur *hominis* juſtâ magnitudine manum capiti imponentis, denotans mimum ſeu hiſtrionem, varios hominum geſtus in ſpectaculis edere ſolitum.

Publicis his locis adnumeremus etiam *columnam cum ſalamandra*, Franciſco I, cùm urbem ingrederetur, erectam. *triſte* item *lignum* in angulo vicus alicujus: arbor eſt à qua penſiles fiunt laqueo ſuffocandi.

Intra privatas ædes ad angulum aliquem videbis ſtatuam Geryonis, hac figurâ; unum eſt caput, duo corpora, IV pedes, brachia nulla. hieroglyphicum amicitiæ ſymbolum eſt, denotans tres aut plures amicitiâ junctos unum tantum conſtituere hominem. Geryon vero hic unum tantùm cur caput habeat, cùm aliàs ex Luciano & Plutarcho conſtet, eum tricipitem fingi, cauſa eſt è Juſtino petenda, lib. XLIV; qui narrat, tres Hiſpaniæ reges fuiſſe, & vixiſſe adeo concordes, ut regnum, quod aliàs ſocium non admittit, non bene niſi ab uno gubernari exiſtimarint. In alia quadam domo inſcriptio eſt:

CINTIAE. HONORAT.
FIDELIS. TABVLA.

Facies

Facies est affabre facta, cum capillitio elatiore, quali hodie nobiles fœminæ turritam Cybelem referunt. *Grasser.*dicit: *Solebant antiquitùs lautiores dominæ crinem fastigiare, & in summum verticem adstringere, in modum turris. unde Iuvenal. satyr.* VI:

—— Tot adhuc compagibus altum
Ædificat caput.

Insuebant etiam adscitos crines, quibus promissi non erant. *Apulejus lib.* XI *Mil. Adtextis capite crinibus fæminam mentiebatur.* Habebant insuper adulterinorum crinium sutiles quasdam formas, quas capiti ut veras adponebant. *Firm. Astr. l.8, c.7: Appositis alienis crinibus fictam pulchritudinem mentiantur.* Tertul. de cult. fæm. *Adfigitis nescio quas enormitates sutilium capillamentorum, nunc in galeri modum, nunc in cervicem retrò suggestum.* Juvenalis *crinem supposititium appellat.* Vide *Hieron. Epist. ad Demetr., ad Man. Artemidorum lib.* I. *Clem. Alex. Xiphil.* Num autem viris hoc in usu quoque fuerit, relinquo. hodie inveniri qui turpissimis his nugis delectantur, ridiculum est.

Plures antiquæ inscriptiones non raro videntur in ædibus, quæ dum ædificantur, aut terra aliqua foditur, à fossoribus inveniuntur. earum en aliquot:

Q. Q. N.
Trophimus. Ser.
G. L. N.
C. Valerius Germanus amicus.
D.
Pompejo Homuncioni Patri C.

T. Claudii Abascantiani vix. an. XXII. *obitus est Narbonæ. Privin. T. Flavius Abascantius & Claudia Stratia* PARAE.

 Q. Monejo

Q. Monejo Verecundo Narbonensi. tribuni militum Leg. VIII *Gemol. Ælia Valentina marito B. M.*

Luciliæ L. filia Secundillæ P. Attejus Saturninus uxori rarissimæ quæ secum vixit ann. XX. *H. M. H. S.*

Sattiæ Myrtallis Maximia Calvina marito.

D. M.

*Ummidiæ Cale Felicio pater Cale mater Myrtilus Tata, & Eros conjunx fecer. Vix.an.*XVI.*m.* VIII, *d.* VIII.

D. M.

Pompejo Pannychi d.l. Ivirius Eutyches & Iunius Triphon T. Geminii F. T. Geminius Titullus patri.

Flaminica Viennæ statuas æneas, auratas, cum corpusculis & vestituris basium, & signa Herculis & Mercurii & Castoris & Pollucis, cum equis. D.S.D.

D. M.

Baro Mansvetif. Quarta Ariam matern. fil. Auncio piissimo Deo Nemau. X. *Titullus Perseus Horologium & cerulas II argenteas.*

D. M.

*Primniæ Comitillæ, quæ vixit an.*XX,*cives, Mediomatrica, maternus, Nemausus, arator Cos. & Lucius Lucinus, mensor frumenti numer.*

Cæsaris minister. Cæsaris corpore custos, ab epistolis, à ciatho, castellarius aquæ, Claudia Verna à veste regia, à suppellectili dispensator, Aug. N.

D. M.

Livii Lucrini L. Iulius pecuriaris. liberto optimo & pientissimo.

Et quieti æternæ Eutichia filii dulcissimi.

*Beryllus. Esse.lib.*XX.*Nat. Græcus An.* XXV *Nomas. conjunx vir. B. mer.*

ISIS

ISIS.

SARAPIS. *Vastæ Dianæ Somni* *H N S.* N. VI. *Et Phalas* II *Chrysen.* *C. H. β. G N A. deorum argentea castrensia domo habebat. item dedicatione templi* ISIS *&* *Serapis Deo domibus Nemausensium & ornamentor. singulis* XV. *ita ut in publico versentur distribui jussit. inque ejus domus Talen. H S.* N. X. *reliquit. Item imaginem Martis argenteam ex Amnagensib. dedit C. ordo, Bitur.*

Si plures statuas videre cupis, cum Abrenetheo Rectore canonicum quendam invise, antiquarium & collectorem raritatum. Præter hæc in urbe notabis *turrim (la tour Vinatiere)* ex vini vectigalibus structam; *turrim* item *horologii.*

Sed recipiamus nos extra urbem ad monasterium & abbatiam *Bausille*; ubi monticulus argillosus, incolis *Montjouzieu*, olim Judæorum cœmeterium. pro quolibet ibi cadavere sepeliendo numerabant monachis Judæi certam piperis quantitatem.

Inde ad *templum Dianæ*, quod appellant *de la Fontaine.* hodiè monasterium religiosarum est. Quòd penes fontem exstructum est, videtur nomen sortitum. Hoc dignum visu est. Ostentat rudera magnis lapidibus ejusdem quantitatis, sed sine cæmento interjecto stantibus. Adsunt columnæ, excavata armaria pro positu deorum; foramina item è quibus fumus in sacrificiis excitatus exiit; loca item victimis mactandis, ubi cruore parietes tingebantur. Sunt qui hoc templum Vestæ faciunt. sed negamus hoc cum *Poldo*, tùm quia Romani templum Vestæ in meditullio urbis, ut Vestales virgines in medio populi à malefaciendo absterrerentur, locâre, non ad muros urbis, qui huic templo vicini adhuc conspiciuntur; tùm quòd forma Vestæ templi erat

rotunda & circularis, uti Pantheon Romanum à M. Agrippa excitatum; *Polyd. Virgil. lib.* IV *de invent. rer. c.* 14. hoc verò templum fuit quadrangulare.

Propè abest FONS DIANAE, ob luciditatem & salubritatem celebris, cui tamen Burdigalensem præposuit *Ausonius*:

Salve urbis genius, medico potabilis haustu,
DIVONA, *Celtarum lingua fons addite divis.*
Non Aponus potu, vitrea non luce Nemausus
Purior; æquoreo non purior amne Timavus.

Fons hic lacui similior est. in medio ejus vortex est, sive vorago, in quam si homo vel bestia incidat, periit, quia fundum non habere ajunt. Ex hoc fonte aqua per canalem in urbem ducitur pro usu incolarum, ferramentis ferreis firmatum. per hunc Protestantes ingressi sunt, ut suprà retuli, & noctu urbem occuparunt.

Porro paullulum eundum est, & ab incolis quærendus locus, ubi *echo* suavissimam resonat distinctamque vocem. foramen exiguum est, parumque excavatum, sine ulla profunditate, in pede montis; cui si pronus adponis os, cantans vel clamans, posticâ montis parte singulas à te editas voces, repetitas audient comites tibi præsentes.

In summitate montis proximi *turris* extat; sub qua templum & fons Dianæ subsunt, adpellata *la Tourre-magne*, quod magna fuerit & pro propugnaculo usurpata: aliis *Turris Romana*, quod à Romanis dicitur ædificata. elegantia non mentitur artifices; optica artificia ad situationem urbis facientia notantur, non cuivis obvia. lapidum tanta est durities, ut robustissimus, etiamsi diligentissimè operetur, vix totum diem mediæ ulnæ quantitatem de turri hac dejicere possit. Ita de

hujus turris robore dici poteſt, quod legitur apud Herodian.lib.III deByzantio,qui dicit,eos qui urbis deſtructionis erant ſpectatores, æque fundatoris & archiete&cti admiratos fuiſſe. Hoc in jugo ubi ſtas, urbs cum circumſitis agris egregio proſpectu tibi oſtenditur.

Quo facto dimitto te rurſus in urbem; & inde in viam primo ſalebroſam, mox frumento & vino abundantem, ad *pontem* uſque *Codonianum (le pont de Codonian)* III *mill.* inde ad opidum *Lunellum*, *medio mill.* eſt; ubi divertimus *à l'eſcu de France*. Quod hic videas, *fortalitium* eſt, non ita multis ab annis à rege erectum. ingreſſi hoc ſumus, & propugnacula, quæ IV ſunt, permiſſu gubernatoris luſtravimus. Ab hoc opido prope abeſt in campo aperto ſitum diverſorium *pont Lunelle*, totius Galliæ celeberrimum: per bella vero multùm hodie devaſtatum. Pagi *Valergues*, *S. Breſt*, *Caſtelnau* interveniunt, quàm V *milliarib.* ad urbem *Monſpelium* venis. Ad portam regiæ erant excubiæ, quærentes de ſtatu noſtro; quo intellecto, ſclopetiſque ibi noſtris in cuſtodiam ad exitum uſque depoſitis, intromiſſi deductique ſumus in hoſpitium *au cheval blanc.* ubi

—— Super omnia vultus
Acceſſere boni, nec iners pauperque voluntas.

ædium hera licet exquiſito apparatu nos exciperet, frequenter tamen,

Et veniam dapibus nulliſque paratibus orans,

ſe excuſabat.

MONSPELIUM.

VAria huic urbi affinguntur nomina & derivationes. Alii à monte vicino, olim qui dictus *Pelius*; alii à moribus puellarum, quæ heic

forma

forma interiore & exteriore selectæ sunt, derivant: vestimento indutæ serico albo, nobiliores manicis longioribus à plebeis discriminantur. *Agathopolin* etiam sunt qui volunt dictam, quasi urbem bonorum hominum, sive bonorum è terra provenientium; quo nomine hic locus dignus. Sita verò est civitas in provincia *Languedoc*; quæ differt ab illa, quæ dicitur *Languedouy*. ut olim Francia in duo regimina fuit divisa: in linguam *ouy*; cujus caput Lutetiæ; & linguam *oc*. sed de his *Pasquier in memor. Franc. l.* 1, *c.* 13. Provincia hæc ad occid. respicit montes Pyrenæos, ad merid. mare mediterraneum, ad septentr. provincias Quercy & Averniam, ad orient. partem Delphinatus, partem maris mediterranei. Aër hic purus, calidus & salubris, præsertim iis locis, ubi è mari adscendentes vapores eum non alterant. Proveniunt heic generosiora totius Galliæ vina, in copia sunt perdices & coturnices; triticum optimum cum frugibus, quotidianis apponitur mensis; nec desunt pisces & alia tabulæ condimenta, deliciæque, tam vili pretio vix alibi coëmendæ. Ipsa urbs monticulo plusculum elato inædificata est, formâ ovali, muris & fossis munita, quæ tamen deformata novissimâ expugnatione maximam partem jacent dejecta. Quæ in urbe sunt, primùm videamus, pòst quæ extra eam.

IN URBE *plateas* videbis angustas, sed *ædes* augustas & elegantes è quadrato lapide, excelsasque, ut arceant intensum radiorum solarium calorem.

Templum inter reliqua, quorum LXXX numerarunt olim in urbe, superest *D. Petri.* cujus vastæ moles, columnæ, muri, duæque turres arguunt quid structuræ olim fuerit. Hujus, ut & D. Vi-

D. Victoris, apud Massilienses structor dicitur pontifex Urbanus V, huic urbi faventissimus; quod academia testatur.

Templum D. Virginis conscensum, totius urbis & conterminorum ad Pyrenæos usque largitur prospectum.

Academia anno cIↃ c LXXXXVI fundata ab Urbano V, multum incrementi sumsit à Saracenis hùc migrantibus; qui dum essent Arabes, Avicennæ, Averrois & aliorum discipuli, medicum studium heic florere fecerunt; quod apud Hispanos, Italos, Anglos, Scotos, Germanos ubi innotuit, confluxerunt illi ob loci amœnitatem, aëris salubritatem, victûs commoditatem, herbarum multitudinem, doctorumque experientiam; quorum catalogum adjicere nimis longum esset. Sunt IV ex recta linea *Saportæ*, quorum in ultimò denati domo uni eidemque tabulæ singulorum vultus adpicti conspiciuntur:

SACRIS SAPORTARVM MANIBVS.

Ludovico Saportæ abavo, acad. Monsp. Doctor. & Profess. regio, Caroli VIII Francor. Regis Consil. & Medico, postquam vixit Arelatis an. ætatis cxx.

Lud. Sap. Lud. filio, avo, academ. Monspel. Doctor. & Profess. regio Tholosæ postquam abiit ætat. LXXXX.

Anthonio Sap. Lud. filio patri suo, acad. Monspel. Doctori & Profess. regio & in eadem Cancell. Judici atque Decano, Reg. Navar. Reginæque archiatro Monsp. postquam vitâ functus an. ætat. LXX.

Joan. Sap. Ant. fili. acad. Monspel.

Doct. M. Reg. Profeff. & Procancel. honoris hunc inanem tumulum piiffimum cor. monument. imaginefque auro imbracteatas fibi fæpius exofculandas ftatui, poni exftruique voluit fupremo pietatis officio dulciffimæ Saportarum reliquiæ

Jon. Saporta æt. VIII.
Stephan. Saport. æt. m. XV.
Prodeffe non præeffe.

Abfite impii ab hoc cenotaphio,
Atque manus procul pellitote
Lividas virtuti, invidas gloriæque,
Neque ceſpitem vellite de buſtis,
Aut felicium benè memoriam vellicate.
Aliud qui faxit, facer eſto.

Collegia præfertim funt occupata medicis, theologia à miniftris ecclefiæ docetur; juris ftudium quiefcit, olim à Pacio, qui Valentiæ Cavarum nobis in vifu fuit & ufu, celebre. Inter medicos locum fuftinuit olim facetus ille *Gargantuæ & Pantagruelis fcriptor*, RABELÆSUS. ejus *è lib.* VI *de vita Thuani* profopographiam adfcribam:

Thuanus Chinone hoſpitium habebat in domo opidi ampliſsimâ, quæ quondam Francifci Rabelæfi *fuit; qui literis Græcis Latiniſque inſtructiſsimus, & medicinæ, quam profitebatur, peritiſsimus, poſtremò, omni ſtudio ſerio omiſſo, ſe totus vitæ ſolutæ ac gulæ mancipavit, & ridendi artem hominis, ſicuti ipſe ajebat, propriam amplexus, democraticâ libertate & ſcurrili interdum dicacitate ſcriptum ingenioſiſsimum fecit, quo vitia regnique cunctos ordines quaſi in ſcenam ſub fictis nominibus produxit & populo deridendos propinavit. hominis ridiculi,*

culi, qui totâ vitâ ac scriptis ridendi aliis materiam præbuit, memoria à Thuano & Calignono heic renovata est, cùm bellè cum Rabelæsi manibus actum uterque diceret, quòd domus ejus publico diversorio, in quo perpetuæ comessationes erant, hortus adjacens ad ludum opidanis per dies festos se exercentibus, projectum in hortum despiciens, in quo, cùm literis operam dabat, libros habere & studere solitus erat, vinariæ cellæ inserviret; ex eaque occasione Thuanus à Calignono invitatus hoc carmen extemporaneum fecit:

Ipse Rabelæsus γελωτοποιὸς loquitur:

Sic vixi, ut vixisse mihi jocus, atque legenti,
Quos vivus scripsi, sit jocus usque, jocos.
Per risum atque jocos homini data vita fruenda,
Inter amarescit seria felle magis.
Et nunc ne placidos lædant quoque seria maneis,
Cavit Echionii provida cura Dei.
Nam quæ à patre domus fuerat Chinone relicta,
Qua vitreo Lemo vix amne Vigenna fluit;
Postquam abii, communis in usum versa taberna,
Lætifico strepitu nocte dieque sonat.
Ridet in hac hospes pernox, ridetur in horto,
Cùm populus festo cessat in urbe die:
Tibiaque inflato saltanteis incitat utre,
Tibia Pictonicos docta ciere modos.
Et quæ musæum domino, quæ cella libellis,
Nectareo spumat nunc apotheca mero.
Sic mihi post minimum vitæ tam suaviter actum,
Dent hodiè ad priscos fata redire jocos.
Non aliâ patrias ædeis mercede locare,
Vendere non aliâ conditione velim.

Rabelæsi pileus & toga adhuc servantur, à nobis visa, rubra, sed obsita & lacera. *Catelanus* impiger nobis interpres erat ad singula. Medicus

creandus Monſpelii ſepties togam illam induere tenetur: primâ vice, ubi in baccalaureorum cenſum adſcribendus, togâ hac indutus juramentum publicum apud Decanum deponit, pro receptione gratias agendo: quater deinde ubi pro intentione diſputare nititur: ſextò ubi punctum rigoroſum ei traditur: & tandem quando de illo diſputare cogitur.

Theatrum anatomicum cathedram admodum vetuſtam cuſtodit è marmore ſine omni ornatu.

De acclamatione novorum Doctorum in promotione, *Vade*, & *occide Cain*, certi quid adponere non poſſum.

Profeſſoribus olim magna fuit obſervantia exhibita; iiſque, antequam ſtatum eſſet ſalarium, in more fuit, ut à ſtudioſis obviam in platea venientibus emptâ aliquâ re, vel vilis etiam pretii, & ſolidum non excedentis, donarentur: hodiè vero opulentiſſimi iſto auctario non egent.

Quod ad ædificia politica, do CURIAM, quæ ex reliquiis palatii regum Majoricanorum, qui urbi imperabant, ſatis craſſo adhuc muro ſupereſt. In hac vide *ſacellum* & *cameram rationum*. *Sacellum* habet humatos nobiles, qui erant regis officiarii, ſed à civibus occiſi; quæ res movit regem ad ſeriam in cives vindictam. Inter pœnas numeratur, quod Monſpelienſes, cùm magiſtratus regios crudeliter, convocato per ſonitum campanæ populo, trucidaſſent, poteſtate pulſandi campanas multarit rex, atque id jus transtulerit ad academiam. *Arniſ. de jur. Maj. p.* 331. *è Nic. Gill. in Hiſt. Franc.* Accidit hoc ad annum Chriſti CIↃ CCC LXXIX, quo Duci Andegavenſi reſtitêre. erat is regis Caroli V Sapientis frater & vicarius, cives inſolitis exactionibus gravans, cùm non ita multis ab annis coronæ

Fran-

Franciæ cives adſcripti fuiſſent pretio c xx mill. aureorum, per Philippum Valeſium VI hujus nominis, anno Chriſti cIↄ ccc XLIX. *Vide Annal. Franciæ. Camera rationum*, quæ ſimilis Pariſienſi; in qua redduntur rationes accepti & expenſi à Quæſtoribus regiis in terra Languedocenſi.

Magiſtratus opidanus, qui urbi præfectus eſt, VI perſonis conſtat; quæ ſunt, *nobilis*, *patritius*, *civis honeſtior*, *mercator*, *opifex* & *ruſticus*. Hi quotannis magiſtratu abeunt, in curia, penes regum icones, depicti.

Cives in VI cohortes ſunt diviſi; quarum una diebus dominicis, ubi ſacra peraguntur, excubias agit ad portas clauſas. Hæc olim facies fuit: modo cives armis omnibus exuti militem numeroſum in urbe in domibus inviti habent numero IIII cIↄ, cui omnis cuſtodia urbis nomine regis demandata.

Accedit, quod primum viſu dignum eſt, EXTRA VRBEM, *fortalitium*, à rege poſt expugnationem ſtructum, ut urbi ſit inſtar fræni ſi reſiſtere occiperet.

Alterum prope urbem quod eſt, *hortus eſt regius*, (*le jardin du roy*,) à rege Henrico IV operâ Ranchini medici anno cIↄ Iↄxcv ſtrui cœptus. Frontiſpicio regis inſignia appoſita, cum hoc lemmate: HIC ARGVS ESTO, NON BRIAREVS. Interius primum ambulacrum Henrici IV regis, reginæ uxoris, & filii Delphini oſtendit icones & inſcriptionem:

VTILITATI PVBLICÆ.

Henricus IV Galliarum & Navarræ rex inviċtiſſimus, ut Muſis inter armorum ſtrepitus militareſque efflagitationes ſua ſa-

ſacra reſtitueret, hæc regiæ in ipſas clementiæ & clientelæ ſuſceptæ inſignia ponens, fortiſſimis Heroibus Henrico Duci de Montmorancy Galliæ Conneſtabulo, Annæ de Levi Duci de Ventadour ac provinciæ hujus Proregi, & Carolo de la Tour Duci de Bouillon ac Galliæ Mareſchallo gratificans, celeberrimum hoc Medicinæ ſacrarium viro rerum anatomicarum & herbariarum profeſſori donavit, perhonorificamque profeſſionis provinciam Richardo de Belleval Doctori Medico impoſuit, eique diſſectorium & hortum hunc detulit, nec non ſuaſore D. Andrea Huralto D. de Maiſſe, in ſecretiori ſuo conſeſſu conſiliario, proſapiâ cunctiſque per Europam legationibus clariſſimo & de hac provincia meritiſſimo, poſt perceptam loci commoditatem ſummâ liberalitate amplificat, &c. &c. Deſunt quædam. Hortus hic regius IV in ordine habet ambulacra, tria ab hoc, quartum ab illo latere, cum his titulis: *Plantæ quarum in medicina his temporibus maximè uſus. Plantæ odorifera, venenatæ. umbellifera, ſpinoſæ, cathartica. & ſcandentes, &c. Plantæ quæ in clivis, montibus, fruticetis, dumetis & locis nebuloſis adoleſcunt. Plantæ quæ in umbroſis ſilvis, udis, uliginoſis & paluſtribus proveniunt. Plantæ quæ in aſpe-*

asperis, saxosis, apricis, & in ipso litore nascuntur. Singulæ ad methodum commoditatis & naturæ rectè sunt dispositæ. Quodlibet horum ambulacrum se rursus in IV itiones dispescit. *Simplicia*, quæ vocant, sunt XII CIↃ; quælibet herba areolis insita, nomine suo catalogo est inscripta, ut inventio ejus tanto facilior sit quærenti. Adsunt ibi fontes salubres & elegantis structuræ. Fornicem ibi notabis, in cujus angulo si vel mussitando quid effers, id alter in altero angulo opposito distinctè percipit, clàm aliis in medio stantibus, & nihil audientibus. Rarum hoc architecturæ est ædificium. Simile quid artis hujus observavi *Mantuæ* in Ducis palatio, THE dicto, ante urbem sito: *Heydelbergæ* item in majori arcis atrio, formâ rotundâ structo. Convexitatem puto causam esse, ut echo per arcus repat ad oppositos angulos. Curioso fundamentum rei non est negligendum.

MAGELLONA.

REmotiori viâ ab urbe II *mim.* milliar., sita est MAGELLONA: Equis ivimus ad *villam novam* opidulum, conducti ab hospitis nostri filio; qui noster, ut intromitteremur, erat pararius. In Villa nova relinquuntur equi; ad lacum petuntur navigia, quibus med. mill. trajicitur: sub adventum cave à canibus castelli custodibus; gladiisque depositis ad areæ portam, ascende. Gratus noster præfecto arcis erat adventus; affectum oblatione vini generosi signabat. Quæ heic notes, est antiquitas castelli, à mari formâ insulæ circumdati. Olim ejus major amplitudo, ut notæ superstites testantur. Olim etiam episcoporum Monspeliensium sedes & sepulturæ; testantibus inscriptionibus, quarum

recentissima est anni c LXXVIII. Heic Jurisconsulto Rebuffo sua dicitur esse quies. Circumducebamur à præsidiariis ad fontem salsæ & dulcis aquæ, tandemque fabulâ bellæ Magellonæ heic repetitâ actum signabamus. Stagnum, quod renavigare opus erat, nebulosis suis exhalationibus olim pestis frequentis causa fuit; verùm rupto aggere nebulæ cessarunt cum peste, ita ut huic nullus ampliùs heic locus sit.

Si longius Monspelio excurrere voles, sunt tres montes; quorum, quasi cæterorum caput, est *Mons lupi*, IV mill. distans. alter, *Hortus Dei*, ob amœnitatem & fertilitatem XII milliarium. tertius, *Mons ceti*, cujus caput, dorsum & caudam repræsentat, IV mill. Monspelio abjunctus. Hi montes sunt rariorum herbarum & arborum horti. Ad HORTVM DEI pagus est, in quo PVTEVS, ad cujus accessum incolæ adventantes non admittunt; aut si admittunt, ne quid in eum injiciant, sub pœna monent, propter fulgura & tonitrua, quæ inde concitari ajunt. Ibid. opid. *Vigand*, ubi fontes reperiuntur; in iis aquæ in saxa, formâ variegatâ & nitore candidissimo, concrescunt; saccharum existimes candidum, si, præter usum, visus solus accedat. AD MONTEM CETI marmora fodiuntur & scinduntur. in jugo castrum est milite præsidiario firmum. ad pedem est portus contra incursitationes prædonum Turcicorum munitus.

Tantum de iis, quæ intra & extra urbem videri merentur: Quoad INCOLAS; sunt illi potissimam partem reformatæ religionis. Cives complures è Maranorum posteritate ibi invenies superstites. Illi enim è Saracenica gente prognati ita excreverant, ut Ferdinandus Catholicus anno CIↃCCCCXCII eos cum CXXIVCIↃ

Judæis

Judæis ex Hiſpaniâ ejiceret, quorum reliquias Carolus V pòſt expulit. Horum multi in hanc oram venientes jus civitatis obtinuerunt, profeſſione & titulo pharmacopæorum; quæ ars etiamnum heic in flore & magno uſu, cùm ager circumvicinus variis herbis, fructibus etiam exteris, conſitus ſit. Copioſa heic creſcit *ſtœchas Arabica, thus, tamariſcus, terebinthus, roſmarinus*, & alia, alia; unde pulveres, olea, & alia medicamenta conficiuntur. Quid dicam de granis *alkermes*, quæ in Monſpelienſi luxurioſiſſima quantitate colliguntur, & ad peregrinos populos in uſus tinctorios exportantur. Quid de ipſa nobili antidoto, quæ dicitur *confectio alkermes*; & ad ſyncopen, palpitationem cordis, virium inſtaurationem & alios affectus ſingulare remedium eſt? Iſta omnia ab experientiſſimo viro *Laurentio Catelan*, pharmacopæo excellentiſſimo, diſces, coëmes, & aſportabis; addet *pulveres* non unius generis; *dentiſcalpia è lentiſco*, *olea*, & quæ iſthic loci rara pluria. Reliqui cives mercaturam exercent & opificia; heic ceræ dealbatio, ibi æris viridis confectio (*verdet* illis) conſpicitur; heic vitrorum pictorum, ibi cultrorum & forficum ſunt officinæ, alibi è vario ligno lagenæ, doliola & pocula pro diſcutienda melancholiâ tornantur, alibi culcitræ laneæ texuntur. ad ſummam, quiſque in hoc ſalubri ſolo ſuo operi operatur.

Viſo Monſpelio & ægrè relicto, (ſingularia ſiquidem hoſpitalitatis officia ibi nobis exhibita,) iter noſtrum perreximus. ad portam ſclopeta, ſub adventum excubitoribus tradita, nobis reddita fuerunt. Comes nobis erat in parte itineris filius hoſpitis, uſque ad pagum *S. Iean de Bedaz*. Ad ſiniſtram eſt relictum opidulum *Frontigna-*

tignanum penes ſtagnum Advaticum ſive Narbonenſem. Ager hic vini generoſiſſimi muſcatellini ferax eſt, tametſi incolæ leprâ quâdam corripi dicantur. In maritima illa vicinia eſt pagus *Peru*, ad quem fons dicitur eſſe, febricitantibus ſanitatem, beſtiis autem mortem adferens, ſanis omni ejus uſu interdicto. Itinere hocporrò itum eſt inter vineas fœcundiſſimas, è quibus botros inſolant & uvas, eaſque ob calorem ſolis, quem patiuntur recipiendo, *paſſas* deindevocant; & ſub veſperam v *mill.* in pagum LOVPIAN deventum; ubi in diverſorio, *au cheval blanc*, puellæ villicæ nobis obtulêre florulentos faſciculos.

Altero mane III *mill.* perreximus ad fluvium *Eronem*, (*la riviere d' Erhaud.*) naulum pro ſingulis equis erat duorum ſolidorum Gall. Ibi prope eſt opidum *S. Tiberii*, in fertili & amœna planitie ſitum; cæteroquin parum ibi quod memorem. In devexitate viæ ſuperſunt arcus aliquot pontis, à reformatis deſtructi. Ad ſiniſtram videtur *Agathopolis*, (*Agde*,) opidum exiguum, nec ſplendidum, à mari Narbonenſi non multùm diſſitum. Iſthinc fœcundiori ſolo III *mill.* ad opidum *Beziers* venimus, pranſuri amplo & eleganti in hoſpitio *à noſtre Dame*.

BOETERRÆ.

HOc ei verum nomen ex veteri marmore;

M. Junio Philippo Nobiliſſ. Cæſari Principi juventutis Septimanorum Bœterr.

Volunt aliqui, ob annonæ copiam urbis nomen dictum quaſi *bis-terra*. Olim Colonia Septimanorum fuit, ſita in colle vitifero. vinum laudat

dat Plinius, in agro Biterrensi proveniens. Agri undique sunt fœcundi; rivi piscibus pleni; opidi structura parum inæqualis: sunt fossæ & muri, arx etiam pro tutamine munita.

Templum cathedrale elatiori in parte positum est ad urbis extremitatem. sub imo pede labitur fluvius *Orgius*, sive Orgio, (Massonio sic appellante) mox sese in mare Narbonense mergens.

Hinc ad *templum Iesuitarum* te confer, miraberis in quodam conventûs conclavi fascinatus quasi oculos IX artificiosissimè pictas tabulas, opticâ arte ita formatas, ut neminem nisi deceptum dimittant. sunt duo parietes, rimas ostendentes, & ruinam minitantes, armamentarium cum atramentario, cadaveris caput, candelabrum, crux, clavi & murus ligneus. singula visum fallunt, ut vel manu tangere, apprehendere, & rei veritatem experiri velis. Hæc velim ne negligas visu; Patres omni humanitate te excipient, admittent, sed sine joco & risu non dimittent.

Præter hæc videbis alio loco rudera amphitheatri alicujus, & hanc inscriptionem alibi:

VIVIRO AVGVSTALI
JVLIAE C. F. TERTVLLAE
DECIAE T. F. PROCVLLAE
HEREDES EX S. TESTAMENTO.

His visis itum est ad prandium, turdis, perdicibus & aliis lautioribus avibus structum, juncto vino muscatellino, & ista omnia, addito vectoris pabulo, XVI solidis Gall. quibus numeratis perreximus itinere jucundo & solo frumentifero ad pagum *Nysse*. Occurrit in via mons; ad quem vicus *Trente* situs, proverbio Gallico nomen fecit; *l'ay veu d'une montaigne trente & deux villes*; præter vicum nimirum *Trente*, videre potes *Bæterres* & *Narbonam*. Similis jocus natus est in Italia

Italia apud Bononienſes. extra portam in jugo montis monaſterium D. Michaëlis ſitum eſt; penes id ſi areæ inſtas, videbis centum & tres urbes; nimirum opidulum, *Cento* cui nomen, *Modenam*, *Ferraram* & *Bononiam*.

A pago *Nyſſe* monticuli aliqui lapidoſi occurrunt; mox rurſus via plana tamariſcorum dives, ad fluvium uſque *Atacem*, (*Aude*,) ſeſquimill. à prandio ſumto. trajectis vectoribus, (pro ſingulis 2 ſolidi ſolvendi erant,) ad vicum *Courſan*, rurſus ſeſquimill. tendentes, per frumenti feraciſſimum ſolum *Norbonam* tandem venimus 1 *mill*, pernoctatum *à l'Ange*. Ad portam ſclopeta cuſtodibus dantur ſervanda ad diſceſſum uſque.

NARBO.

NOmen auctores derivant alii à Narbone, provinciæ iſtius Galliæ Imperatore; alii à Narbone fluvio; alii ab Harbone XII Gall. rege, mutatâ hodiè litterâ H in N. Addunt varias appellationes. *Ciceroni* eſt ſpecula ac propugnaculum Italiæ; *Plinio*, Colonia Decumanorum, à militibus X legionis. Ter colonias excepit, ante Jul. Cæſarem, à Lucio Craſſo oratore, adhuc adoleſcente, à Cæſare ipſo, & poſt Cæſarem à Tiberio. Dicta fuit *Iulia paterna*; quod teſtatur elegans marmor, è terra effoſſum anno Chriſti CIↃ IↃ LXVI, nunc ad bivium domûs Archiepiſcopalis poſitum; quod habes legere *in Antiquitatibus Galliæ*, pag. 679, & ſeq.

Hodiè eſt propugnaculum contra Hiſpaniam, à qua III duntaxat leucis diſtat. Opidum ſitum eſt ad *Atacem* fluvium, qui ſecat eam, & ponte excellenti, domiciliis veſtito inſtar plateæ, reunit. *Quà terram*, habet planitiem amœnam ac fer-

ac fertilem; *Quâ mare*, derivatur ex eo canalis, ad portam ducens navigia & reducens; imò ab urbe 1 leuca in mari constituens portum, à quo navigia dimissis malis per fornices lapideos in urbem deducuntur. Ibi *statio* est navium, ad quam ara sive statua cum hac inscriptione: ANCHISES DE BONONIA F. L. F. I. AN.M D XXV. *Quâ munitionem*, ars & natura ei subvenere. Ars profundas ac paludosas fossas, muros firmos & crassos, aggeres, propugnacula & alia munimenta fecit; natura extensam planitiem & paludes undiquaque inaccessibiles addente, ita ut non postrema sit ex hoc puncto inter Galliæ urbes. Ipsa mœnia non pauca inclusa habent monumenta & lapides sepulchrales, partim regum aliquot Franciæ, partim priscorum Romanorum, non tamen lectu faciles; descriptu difficiliores, quòd non permissum valla conscendere sine præfecti consensu; nedum quædam exscribere, ob vicinum suspectum Hispanum; ideoque perpetuus ibi miles & numerosus Galliæ regis in præsidio; ut finibus Galliæ contra invasionem benè sit prospectum. Quâ *internam opidi structuram*; est ea ad longitudinem magis quàm rotunditatem facta, & mediocris amplitudinis: plateæ satis amplæ; domus verò non superbæ, sed humiles, cacumina sua non in altum erigentes, ob aggeres scilicet urbis altiores, impedientes extrinsecus ædium visum.

TEMPLVM unicum *D. Iusti*, ut reliqua taceam, heic commendatur; elegans & concinna structura, capacitas & luciditas ei lumen dant; famam verò habet ab introconspiciendis, quæ, præter *organum musicum*, sunt pluria Cardinalium, archiepiscoporum & episcoporum monumen-

menta. Accedit *monumentum Philippi regis* in medio choro, elevatum sculptâ cum statua è nigro marmore:

Sepultura PHILIPPI bonæ memoriæ quondam Francorum Regis filii beati *Ludovici*, qui Perpiniani calidâ febre ab hac luce migravit, III Non. Oct. cIↄ CC LXXI.

Ibi ante altare majus, tabula è marmore notetur longè pulcherrima, longitudine XV spithamarum, latit. VIII. Alio in sacello est tabula, LAZARI resuscitationem repræsentans. nota cadaverosam faciem & putrefacienda membra. Alio rursus, tabula est *extremi judicii & purgatorii.* Singula magni artificii & maximi æstimii. Si è templo *turrim* contiguam conscendere velis, invenies CCCC gradus, vel præterpropter, sed non pœnitebit te laboris, ubi ad fastigium veneris.

Supremum ecclesiarum caput est archiepiscopus. ad ejus palatium est lapis sepulchralis, è marmore longo, lato & crasso, sequentia è quo faciliora lectu enotavi:

DO ✠ DO ET ✠ DO. MISER. AN.
E. IM. HOC C. L. I. T. E. ANNO
III. CS. VALENTINIANO AVG.
VI. III K. L. D. XVIIII. ANNO
EPTVS RVSTICI &C.

Ex hoc lapide sunt qui sedem archiepiscopalem deducere volunt à Decim. Rustico Agrætio, qui olim Joviniano Imperatori à secretis fuisse scribitur, raptus ad martyrium è Comite Constantino cum pluribus Arvernatibus anno Christi CCCC LXII.

Prope

Prope à palatio abest sub grandi fornice dependens ferrea immensi ponderis anchora, in testimonium, archiepiscopum etiam dominio maris præesse.

Qua *profana ædificia*, est PALATIVM regis in area ad portum, antiquitate magis quàm magnificentia celebre. structorem volunt dare Carolum M., & id evincere Cruce, nigro è lapide, quam pro sigillo ei tribuunt, in uno parietis latere adhuc videndam.

ARMAMENTARIVM regium non longe inde abest; in quo tormenta magna c, & plura.

Olim egregium heic *Capitolium* fuisse, è Sidonio probari potest, sed ejus nulla hodie indicia supersunt; ita vetustas, & exteri hostes Gothi & Vandali, quidquid magnifice struxerant Romani, destruxêre.

Amphitheatri rudera in ædibus hospitii ad ✝ albam adhuc comparent. Reliqua omnia delevit posterius sæculum, licet *Narbona* prima omnium in Europâ colonia Romanorum credatur, & propterea Romæ etiam amicissima, ita ut tempore Antonini Pii, *(Iul. Capitol.,)* incendio memorabili Narbonam affligente, circa annum Christi CXLV, ipsa quoque Roma CCC ædium conflagrationem perpessa sit; non secus ac ob sympathiam quandam frater unus ex alterius morbo, per se non contagioso, morbum concipere sæpe videtur.

Narbona egressi habuimus ad sinistram montes Pyrenæos nive albicantes, & Aquitaniam in parte. Illic *(Perpignan) Pyrpinianum* est III leucis nobis absitum, quasi porta incendii & principium ejus, quòd olim incolæ isthoc loco ignem subdere cœpêre. Isthic sunt *Bearnenses*, *Bigornenses* & *Armeniaci*; de quibus alibi. Heic cùm

cùm ſimus in confinio, ſatis ſit pro cautela notaſſe, ibi gentem eſſe è colluvie hominum natam; quos *capots* appellant; putarim à penula cucullata; Exiſtimantur maximâ ex parte leproſi, ideoque à popularibus & conſanguineis fugiuntur, arcentur à frequentia & conſortio hominum communi, occupant ſuburbia, diſcriminati ab opidis; cùm interiùs laborent morbo incurabili, & halitu contagioſiſſimi fœtoris inficere alios per cohabitationem poſſint; uterque ſexus, licet ſequior minus deformitatis in vultu oſtendat, eo laborat; viri ad officia publica non admittuntur, imò pro ſervis in republ. geruntur; opificia tractant lignaria, & omne ſervile opus faciunt: hæreditas, quam ſi qui relinquunt in re lautiori conſtituti, non tranſit ad poſteros, præter mobilia, quæ etiam metu contagii ab hæredibus non accipiuntur. De *Armeniacis* notandum; quòd Ludovicus Gall. Delphinus olim exercitum ex illis legerit LX cIↄ, eumque ad Rheni ripam eduxerit, ubi ex inſtinctu Imperatoris Friderici III Alſatiam & Helvetiam graviter adflixerunt; poſtea ad Baſileam omnes ad unum extincti. Iis autem licet alii populi è Gallia, Anglia, &c. fuerint commixti, nomen tamen commune manſit Armeniacorum, qui corrupta voce à Germanis poſtea nominati ſunt *die armen Iecken*, fortè à miſero eventu.

Verùm pergamus *Carcaſſonam*. Duobus mill. pagus *ville d'Arne* occurrit. Iſthinc ſolo plano opidum *Lezignan* ſitum eſt, muris ac foſſis munitum. Duo ſequentia milliaria amantiſſimam nobis dedere viam, inter ſpicam aliaſque herbas optimi odoris ad pagum *Mours*. In quo, præter prandium, habuimus in hoſpitio inſignia Leſtwiziana, nobilis Sileſiæ gentis. unus ex illis dum has

has oras periret, ad superos ivit, uti lapis sepulchralis, quem Narbonæ, ubi sepultus est, in diversorio vidimus, testatur. Duobus hinc milliarib. viâ admodum petrosâ & asperâ ad pagum *Berberat*, & fluvium *Aude*; quem, uti & opidum *Treveso*, trans fluvium relinquentes, in planitie fertili, tandem post colles aliquot saxosos superatos circa vesperam duobus milliaribus venimus *Carcassonam*, pernoctatum *au Lion d'or*.

CARCASSONA.

Situm urbis è *Thuano* dabimus cum memorabili de nive historia. ita ille *libro* XXXVII: *Carcassona duplex, medium Atacem satis amplo inter utramque urbem spatio interjecto habet. à meridie ortum versus in colle superior urbs sita est, in eaque episcopus sedem habet. in ima urbe in plano posita jurisdictio regia exercetur. Ad episcopalem urbem, quam vulgo civitatem vocant, rex venerat: ex qua cum postridie, qui in eid. januar. incidebat, imam urbem regia pompa ingredi destinasset, nocte, quæ illam diem præcessit, tanta mole & impetu nix incubuit, vicinisque adeo montibus, ut eversis apparatibus ad eam magnificentiam exstructis, rex totos* X *dies obsessus, diem B. Vincentio festum exspectare coactus sit; quo in ima urbe honorifice exceptus fuit; & seniores à majoribus accepisse & in archivis perscriptum esse ajebant, ante* CXXIII *annos Mariam Andinam Caroli VII uxorem toto trimestri à nivibus,* VI *pedum altitudinem supergressis, obsessam, in eadem urbe moram fecisse.*

Talis est situs utriusque partis. *La Cité*, muro duplici, fossa alta, turribus densis, una porta est munita: ad quam, quidquid armorum adfers, deponis: extra eam mulier sculpta, loci defensa-

trix contra Saracenos. Præter *templum Erasmi*, de quo elegans tabula in arâ posita, & *domicilium episcopi*, è quo prospectus in inferiora, nihil est quod te moretur. *La ville* ad radicem prioris, quadratura æquilateri exstructa, muris & propugnaculis, quæ tamen sine permissione non conscendes, non destituta. Si ædificia, quæ lignea & sine ornatu sunt, cum platearum symmetria paria facerent, elegantiorem Gallia urbem non haberet: nam vici & plateæ artificiosâ dispositione in longum protensæ à transversis plateis recta linea decussatim transsecantur.

Ita habet inanimata urbs; Qui eam incolunt, sunt cives & inquilini, Gallo-Hispanico idiomate utentes, rem facientes è *panno* isthic loci commendato, & *pectinibus*; hos è vario ligno, cupressi, lentisci, juniperi, &c. concinne formant, & vili pretio adventantibus addicunt.

Sequenti die antequam hinc discederemus, jucundam campanarum sonantium harmoniam, quod in Gallia insolens, audivimus. Via planitie amœna & frumenti ferace nos ducebat *duobus milliaribus* in pagum *Ville seiche*; à quo *unum milliare* distat opidulum *Alzohne*; ubi prandio nos refecimus *à la coupe d'or*. Clivo adsitum est, campis & agris læto, ad amnem *lampi*; dominumque agnoscit Russium, præsidem Carcassonæ. Inde I *lapide* opid. *Ville pinte* fuit, & alia loca, usque ad opidum *Castelnau d'Arry*, III *milliar.* ubi sub vesperam divertimus *aux coffres*, mox à nobiliori sequioris sexus triga ad eleemosynam pro reformata ecclesia compellati; ita enim in more illis, ut præcipuas ex opido filias ablegent petitum aureis phialis ab adventantibus numos pro pauperibus. Opidum alioquin est satis vastum, multoque populo affluens, & caput

Lau-

Lauracenſium ; mœnibus munitum probe, frequentibuſque circumdatum molendinis: ædibus ſtructum ligneis deſuper deſpicientibus, anguſto ſpatio ſibi oppoſitis, forma Londinenſium in Anglia, ut calorem Solis à via ſubtus arceant. Non multis milliarib. abhinc diſtat opidulum *Caſtres*; ubi extraordinarium ſapienti regis decreto Conſilium conſtitutum, quo euangelici & pontificii in re religionis audiuntur & componuntur. Hoc Conſilium, ſive Parlamentum voces, pari numero Adſeſſorum utriuſque religionis conſtat in hunc finem, ne, cùm in reliquis Galliæ Parlamentis pontificii numero ſuperent reformatos, heic cùm pares ſint, de incompetentia judicum conqueri poſſint reformati. Dicitur alio nomine *la chambre impartie.* qualis etiam *Neraci* conſtituta eſt. Cùm *Caſtello* abiremus, kal. maji erant. dies ſerenus nos comitabatur per vicum *la baſtide* 1. *mill.*, opid. *Ville franche* 11 *mill.*, ad opid. *Ville nouvelle* 11 *mill.* Ubi paucis refecti *à S. Pierre*, perreximus 1 *mill.* ad opid. *Montiſcart*, in monte poſitum; à quo in longum latumque extenſa magna ſeſe offert planities, vino frumentoque culta ; interjacent pagi *Donneville*, *Cadenet*, *S. Agne*; hos excipit 11 & med. milliaribus

THOLOSA;

VBi *aux raiſins* tutum & commodum nobis fuit diverſorium. Urbs hæc Tectoſagum eſt metropolis, poſita in planitie vino & frumento abundante; omnes reliquas Galliæ urbes, præter Lutetiam, populo, divitiis, annona, academia, patribus, poſt ſe relinquens. Eam *Garumna*, omnium, qui è Pyrenæo fluunt, fluviorum maximus, curſu rapido alluit, ibique parvam inſu-

lam constituit. *Pap. Masson.* dicit *pag.* 530; Garumna urbem hanc sive præsidio, sive munimento ita instruit & circumvallat, ut non solum quadraginta aut plures ante ejus mœnia frumentarias molas circumagat, sed etiam jumentis & hominibus salutarem potum præstet, & ab ea, ingentibus pene par fluviis, omnis generis merces & divitias Burdigalam usque devehat. Addit *pag.* 502; Varii generis numerosam piscium sobolem & fluminearum alitum dites cupedias macello subministrat Garumna; ab ipso certè amnis capite, donec se in pelagus effundat, tructis, salmonibus, mustellis, murenis, carpionibus, tincis, alburnis, gobionibus, barbis, alausis, luciis, mullis, mugilibus, & aliis id genus piscibus abundans. nec deest accipenser, quem Gallo-Romani sturionem, Burdigalenses *creac* vocant. &, quod spectantium oculos grato virore detinet, & utilitatem non exiguam suavissimæ amœnitati habet admixtam, perpetui vitiferi colles illum ambiunt. unde Ausonius:

Sic mea flaventem pingunt vineta Garumnam:
Summis quippe jugis tendentis in ultima clivi,
Conseritur viridi fluvialis margo Lyæo.

Munimenta urbis sunt murus è lateribus multiplex, fossæ item & aggeres. quæ Ausonius, in hac urbe literis operatus, hisce complectitur:

Non unquam altricem nostri reticebo Tholosam,
Coctilibus muris quam circuit ambitus ingens,
Perque latus pulchro perlabitur amne Garumna,
Innumeris cultam populis, confinia propter
Ninguida Pyrenes, & pinea Gebennarum
Inter Aquitanas gentes, & nomen Iberum;
Quæ modo quadruplices ex se cùm effuderit urbes.

Non

Non ulla exhaustæ ſentit diſpendia plebis,
Quos genuit cunctos gremio complexa colonos.

Interior urbs plateas habet longas, mediocriter latas, puritate commendabiles: ædes è coctili latere grandiorum etiam civium ſunt, antiquitatem magis quàm ſplendorem oſtendentes. *Publica ædificia* ob religionis cauſam ſtructa, ſunt *templa & collegia.* Sacris generalis præeſt paſtor, archiepiſcopus Tholoſanus, ſedem ſuam habens in cathedrali templo *D. Stephani* protomartyris In ejus xyſto nota duo epitaphia. alterum ita habet:

Guilielmo Philandro Caſtiloneo civi Romano eximia eruditione ac doctrina ſingulari, virtute nobili, ſcientia claro, pietate inſigni, religione non aliena, morum ſuavitate facili, animi candore conſpicuo, ſenſu erga omnes probo, antiquitatis & architecturæ peritiſſ., famæque celebritatis etiam exteris noto, qui in ſtudiis literarum multis annis conſumtis, dum antiquorum monumenta evolveret, ac ſe anagnoſten illuſt. CARD. Armeniaco præberet, tandem attritis viribus corporis leni ſuſpirio vitam efflavit. Georg. Card. Arm. fideliſſ. anagnoſtæ ſuo ſpe futuræ reſurrectionis hoc monumentum mœſtiſſ. P. C.

Vixit annos LX.

Fato verò ſuo functus eſt x kl. mart. ann. DO. M D LXV.

alterum tale eſt:

P. Paschalio, rerum gestarum ab Henrico II Galliarum rege scriptori politissimo, unaque virtutis & Romanæ eloquent. æmulatori præstantissimo, amici mœrentes B. M. P.

Vixit annos XLIII.
Obiit XIIII kl. mart.
an. post Christum
natum M D LXV.

Turris templi habet campanam, nomine *Cardeillac*, quæ maximis, quæ ullibi videntur, adscribi potest; continens IↃ centenarios, quorum singuli constant C IV libris; latitudo, XII est spithamarum, ambitus XXXVI. Ædes archiepiscopales tenent sepulturam reformatorum laniena Tholosana anno CIↃ IↃ LXXII mactatorum, inter quos magnum illud lumen Juris fuit JOHANNES CORASIVS. *Thuanus* hæc notavit *lib.* LII, scribens:

Tholosæ major intemperies fuit. nam cum de re Lutetiæ gesta allatum esset, prid. kal. septembr. die Dominica, qua Protestantes Castanetum ad conciones urbe iverant, continuò portæ clausæ sunt, cautumque sedulo, ne quis exiret, libertate in urbem redeuntibus concessa. multi tamen ex iis, qui exierant, re cognita, in urbem redire noluerunt, & inde Podium Laurentii, Montalbanum, Regium montem, atque alii aliò migraverunt. Biduo post publico præconio edicitur Senatus auctoritate, ne cui ex Protestantibus vis aut molestia fiat. Postridie dispositis per portas urbis & compita stationibus; suspecti pars per cœnobia distribuuntur, ceteri publicis carceribus includuntur. aliquot post dies sub Delpechii & Madronii, opulentorum institorum,

sed

sed Protestantibus summè infestorum, ex aula adventum, in carcerem Palatinum omnes conjecti sunt; ubi mox noctu, immissis sicariis, ex eorum præcipuè numero qui juris civilis scientiæ operam dantibus immisti gladiatoriam in ea urbe faciunt, *inter quos excellebat Turrius, & aliis perditæ vitæ hominibus, ad* CC *crudeliter trucidati sunt, & in iis aliquot Senatores, atque inprimis* Joannes Corasius; *qui postea immanitate geminata ad ulmum in area Palatii, Senatorio cultu suspensi sunt. corpora deinde cæsorum in fossa in ædibus archiepiscopalibus excavata terræ mandata.*

Alterum ab hoc templum *S. Saturnino* consecratum est. Interior structura habet columnas lapideas numero LX, in quinque fornicum ordines eâ positas serie, ut nemo in ullo templi angulo se occultare queat, quin desuper globo vel lapide quovisve telo petatur. ex hac structura templum ab omni expugnatione immune est. juvant tormenta bellica exterius summitati urbem versus imposita pro arcendis conatibus, si qui oboriri possint, adversariorum. Præter defensionem hanc commendatur à sanctitate; dicuntur quippe VIII potissimùm Sanctorum corpora ibi humata, quorum icones & inscriptiones sunt; *Exuperii, Barnabæ, Philippi, Iacobi Minoris, Iacobi Majoris, Iudæ, Simonini, Saturnini.*

Omnia perfectum quodvis si dicitur octo,
Hoc sibi præ reliquis vendicat iste locus.
Octo cui faciunt præsentia corpora Divûm,
Cætera perfecti cedere templa Dei.

Præter hos sanctos sacrificuli de aliis adhuc gloriantur per Carolum Magn. & alios Duces & Principes eò devectis. Ad summam, narrant, tantam illius templi esse sanctitatem, ut nullum

corpus in ambitu ejus aliquo humari posit, quod, nisi sancti cujusdam fuerit, à terra mox rursus non evometur & ejiciatur. Hinc antiquis litteris isthæc ibi legitur inscriptio:

Omnia si lustres alienæ climata terræ,
Non est in toto sanctior orbe locus.

Præter hæc *ungues gryphi* tibi ostendentur.

Pòst ad *Cordigeros* itum est in hypogæum arcuatum, cui pars templi inædificata est. Ibi inter cadavera erecta, membris integra, cutibus tecta, interitum putredinemve nescia, monstrarunt nobis lectissimæ olim apud Tholosates formæ virginem *Polam:* Frater ordinis face accensa præibat, quæ, ubi inter media cadavera, distantia binarum ulnarum sibi opposita, & ab utroque latere sibi contigua, staremus, extinguebatur. exitus inde non sine horrore fuisset nisi fax revixisset. Putant abdita quadam facultate fieri, ut cadavera non putrescant ibi reposita; unde loco nomen *paradisi* & *campi Elysii* aliqui dedere.

Templum *S. Mariæ d'Aurade* olim Jovi sacratum fuit, in quo sub specie arietis ipsum incolæ coluere.

Templum *Iacobinorum* habet ad altare majus feretro orichalceo inclusa angelici Doctoris ossa, *Thomæ Aquinatis*, quem in Italia in cœnobio, quod Fossam novam dicunt, situm intra *Pipernum* & *Tarracinam*, exspirasse dicit Martyrol. Romanum. Ibidem seni cuidam multorum annorum tale epitaphium lapidi ad terram inscriptum leges:

DEO Opt. Max. S.

Siste viator parumper & audi. Ademarius Mandinellus ætatis CXX an. vixit cum

cum Margarita fida conjuge an. LXX. ſuſceptis ex ea XXIIII liberis. Ademarius Mandinellus fil. obſequentiſſ. patri pientiſſ. & matri dilectiſſ. fratribuſque cariſſ. ex voto poſuit. Hoc te volebat ſcire. Vale, & ora.

Obiit anno M D XLVII,
menſe januario.

Templum *Auguſtini* commendabile eſt à ſepulturis Guiennæ Comitum & Principum, nec non *Petri Fabri*. In ſacello quodam hæc diſticha leguntur:

Ligna repone focis, flammis ſuper addito flammas:
Frigida flamma tua eſt, quæ meliore calet.
Eſt ſacer ille locus; videas, meditare parumper,
Quid facias; Chriſtus cordis opaca videt.

Periſtylia ampla ſunt, columnis undique marmoreis fulta.

Viſis templis collegia videantur; quorum aliqua occupant *Academici*, aliqua *Ieſuitæ*.

Academici originem ſui Doctoratus in Jure & Theologia cœpere anno CIↃ CC ſub Pontifice Innocentio III: auctiores facti privilegiis ſub Pontificibus, Joannne XXII circa ann. Chriſti CIↃ CCC XXIV, & Innocentio VI circa ann. CIↃ CCC LVIII. A ſtudio Juris academia maximam ducit famam; teſtantur ampliſſima duo Juris collegia, adhuc hodie quæ ſuperſunt, & mille pluribuſque auditoribus locum faciunt. hoc vero nomine ſunt famoſi, & nihil minus quam ſtudioſi, qui neſcio qua inſolentia non ſolum cives ſuos aggrediuntur, ſed & exteros adventantes exuta omni verecundia ob neſcio quas eleemoſynas moleſtant. Cùm heic eſſemus, ex compo-

fito cum duobus egerant in diverſorium noſtrum ablegatis, qui litibus & jurgiis de numis aliquot non ſolutis, inter ſeſe mixtis, auctores eſſe turbarum debebant, ut dein excitato evaginatis gladiis tumultu, reliqui, queis platea vicina omnis oppleta, accurrerent, & hac occaſione expilationi peregrinorum feneſtra aperiretur. duo iſti intra portam hoſpitii lites occipiunt; quorum conatus priuſquam in flammam irent, hoſpes, vir apertus & peregrinorum amans, mox in cineres poſuit, alterum benè dedolatum ad ſanguinem uſque porta ejiciendo, alterum ſponte ſua fugientem domo excludendo, ita ambo cum reliqua fæce foris præſtolante fruſtrà erant, noſque quieti hoc pacto redditi. Eſt igitur quod ſibi quiſque caveat; nam illud, *le bien venu*, tantum abeſt ut honeſtè petatur, ut & vi extorqueatur, omneſque peregrinantium viduli excutiantur. horrendum dictu! in tali urbe, ubi Juſtitiæ ergo Parlamentum magnus rex conſtituit, dignius eſſet, Inquiſitores, quorum domus penes Parlamentum eſt, in id incumberent, ut inquiſiti rei, cum nulla pinguior victima poſſit mactari Deo, ad ſupplicia traherentur; *cùm illicitas exactiones & violentia factas, prohibere debeat præſes provinciæ. l.6. de offic. præſid. congruit enim, inquit Vlpianus, lib. 13, eod. tit. bono & gravi præſidi, curare, ut pacata atque quieta provincia ſit, quam regit; quod non difficilè obtinebit, ſi ſollicitè agat, ut malis hominibus provincia careat, eoſque conquirat; nam & ſacrilegos, latrones, plagiarios, fures conquirere debet, & prout quiſque deliquerit, in eum animadvertere.*

Ieſuitæ amplum & inſigne occupant collegium, cujus porta in marmore talem oſtendit inſcriptionem:

Hanc

Hanc Capitolini Proceres, autore Senatu,
Virtuti Musisque dicant feliciter ædem,
Auspiciis, Henrice, *tuis: & limine parvo,*
Hinc belli lauros, hinc longæ pacis olivas,
Fortunæ monumenta tuæ immortalia ponunt.

Ædificia *ob justitiam* conspicua, sunt *Curia Parlamenti*, & *Civica*.

Parlamentum eo loco, quo olim Capitolium fuit situm, amplitudine magis quàm splendore conspicitur: rudera ejus, ut & theatri, licet obscura, supersunt. *Sidonius* Capitolii Tholosani hanc facit mentionem *lib.* IX, *ep.* 16:

E quibus primum mihi psallat hymnus,
Qui Tholosatum tenuit cathedram,
De gradu summo Capitoliorum
Præcipitatum.

A Romanis Tholosates habuere jus Capitolii, quod paucis aliis contigit. Parlamenti ante domum superest antiqui operis Romani statua, hominis caput & pectus ostendens, literis deletis. Olim præter Parisiense, Gallia nullum habuit Parlamentum; sub Philippo verò Pulchro rege anno CIↃ CCC XX erigi cœpit hoc Tholosanum, quod sub Carolo VII suis legibus & privilegiis postea adimpletum est. *Pasquier l.* 2, *des recherch. de France*. unde merito huic à Parisiensi secundus locus inter Parlamenta datur.

Curia Civica, quam *Capitolium* vocant, armis ad portam depositis intratur; ita enim armata civium custodia jubet. Ædificium planè novum est, è quadrato latere structum. ambitus inferior fornicata ambulacra ostendit, cum *Capitolinorum* imaginibus & nominibus; mox in porticu areæ *Caroli IX* effigies; Eminentiori loco Henrici Magni statua est, cum effatu:

Henrico Magno pacis causa armato,

publicorum ædificiorum magnique patriæ operis restitutori; magna Tolosa, regni olim alterius caput, regnum quæ Franciæ augere maluit, cum patris & suis sub pedibus regiis suorumque hinc inde Capitolinorum insignibus, insignique subactorum amante animorum & faucibus mali ereptorum nota, hoc opus debuit, dicavit, cIↃ IↃc vI, cIↃ IↃc vII.

Introitus Cameræ, ubi Capitolini consulunt & judicant, hunc habet versum:

Tectosagum hic locus est, ubi sacra oracula census,
Temporaque adflictis dat meliora salus.

Parietes areæ habent Catharinam & Mariam virgines cum versu:

Eligit octo viros urbs Catharina quotannis,
Et stringit nodi relligione sacri.

Item:

Pallas Romanæ Tritonia præfuit arci;
Alma Tolosanæ virgo præest Maria.
Excellunt urbis tantum Capitolia nostræ,
Excellit quantum Pallada virgo parens.

Iidem parietes emblema pictum ostendunt, referens formam bonæ reipublicæ: Sunt IV mulieres, habitu, colore, cultu à se discriminatæ; altera justitiam fingit; altera anum, dextra malleum, sinistra turrim tenentem; tertia facie peregrina est, dextra scipionem, sinistra sacellum tenens; quarta circino, cynosura & amussi decorata est:

Prima viris mores format, struit altera muros,
Hospitium fovet hæc, sunt huic commercia curæ;
Patria sit cœlum. Vestris submittere tectis

Hoc

Hoc juvat, obsequio si perturbatis honorem.
Nec insuper habeas heic loci armamentarium, cum inscriptionibus, quas festinando enotare non potui. Est Ludovicus XIII rex equo insidens, prosternensque rebellionem vultus furiæ infernalis, cum his verbis:

Erit hæc quoque cognita monstris.
cIↄ Iↄ cxv.

Thuanus in princ. lib. xcv ditit: *Magistratus opidanus, quem* Capitolatum *vulgò vocant, constat* VIII *viris; à quibus ad Senatum provocatio est. præterea, cum res magni momenti incidit, comitia urbis Ordinum cogunt, &c.*

Senatus hic merum mixtumq́ue habet in cives & subditos imperium, quod rarum in Gallia reliqua; exercetque in civilibus & criminalibus judicium; unde inquisitionis & torturæ conclave non longè abest.

Ædificia ob civium utilitatem, sunt PONS & *Molendinum. Pons* peditibus, non equitibus, nedum curribus Garumnam perviam faciens, ligneus est, in parte & saxeus, tectus superiori parte, clavisque ferreis combinatus, ut ultrò citroque utramque in urbem sit meatus. *Molendinum*, LE BASACLE dictum, inter IV miranda Tholosanûm unum est; reliqua tria sunt TEMPLVM SATVRNINI, *bellissima virgo* POLA, peritissimus apud Tholosates fidicen MATOVLIN. Molendinum istud aquaticum non procul à navigiorum statione Garumnæ inædificatum est novo planè artificio: xv sunt hydromylæ, ordine sese invicem sequentes, uno ligneo ædificio conclusæ; lapides molares sive catilli è multis saxeis fragmentis affabre junctis constant, circumvincti ligamentis ferreis; singuli pretio aliquot

mille aureorum addicuntur. Tympana & rotæ magnæ ab aqua non circumaguntur, verùm rotunda caſtella, doliorum inſtar, fundo ſunt inædificata, in quæ ſubſcus ferrea, molam ſuſtinens, erecto poſitu deſcendit; cujus infimæ parti pinnæ ſunt infixæ, quæ impetu aquæ per canalem deſuper eò ductæ impelluntur, & hac circumgyratione ſubſcus ferrea, cui lapis molaris incumbit, circumgyratur. Cùm opus novum reliquæque Galliæ incognitum ſit, dignum eſt viſu. nobis honorifica commoditas hoc & præcipua urbis ædificia videndi contigit per nobilem virum *Pierre de Thômas*, regis Quæſtorem, qui duobus pilentis comites mecum circumvehebat ad præcipua intra & extra urbem loca. non ſufficiebant domeſtica ejus, non publica in urbe; addebat ſuburbanos hortos, tuliparum ubi xenia ſingulis donabantur. verè dico, excedebat ferè hoſpitalitatis jura; nec, niſi abitu prævenissemus, alienus erat ab opiparo apparatu; & hæc omnia nobis per recommendatitias Dominorum *Solligh offererum*, Maſſilia adportatas.

Tholoſa egreſſi, amœna planitie & vitifera pagos habuimus *Gaſelaze*, *Bourguieres*, *Maſſeribaut*, *Bouloc*, & vicum *Fronton*, III *mill.* cum medio; ubi prandium *à noſtre Dame*, ſine omni apparatu & ornatu. Inde per pagos *la Baſtide*, *le Clou*, *Brezolles*, qui ultima obſidionis Montalban. oſtendunt veſtigia, ſub veſperam pluvioſo & tempeſtuoſo cœlo III mill. ad opidum *Mont albanum* deverimus, commodum nacti diverſorium *à S. Iean*.

MONTALBANUM.

ANtequam urbem ingrederis, pons ſublimis, & altus à ſubtus fluente *Tarni*, tibi ſuperandus,

dus, totus è coĉto latere. *Tarnis* fluvius is eſt de quo *Cæſar* ait; *Tarnoque amne diſcreti à Tholoſatibus Petrocorii*; & quem Auſonius auriferum vocat. A Cevennicis montibus perfluens, tanto ſtrepitu & fragore inter confragoſa rupium & ſaxorum loca. per Gabalos (qui vulgò *Gavax* in patria dicuntur) curſum dirigit, ut torrentis inſtar vicinis & terrorem & offenſionem pariat. tandem latior & lenior per Ruthenos in *Milialdum* ultimam ejus regionis urbem ſe demittit, accepto priùs apud *Montem album* exiguo amne Teſcuno. *Tarnis* abundat luciis, barbis, alauſis, vaudoſis, aliiſque ſuaviſſimi ſucci & ſaporis piſcibus. *Sidonius* in protreptico de Tarne & piſcibus ejus loquens ſic ait:

Hinc te Leſora Caucaſum Scytarum
Vincens aſpiciet, citroque Tarnis
Limoſum & ſolido ſapore preſſum
Piſcem perſpicua gerens in unda.

Situs urbis eſt in colle fertili & vitifero, tantaque ſoli ejus eſt ubertas, ut cum feraciſſimis poſſit contendere. unde *Maſſon.* appellat urbem divitem, populoſam & egregiè munitam, & ſalubrem tabidis, ut medici ajunt. nam FONTEM mirandæ ſcaturiginis habet, decem protendentem epiſtomia, è quibus aqua largiter in uſus inhabitantium proſilit; quod unum eſt in urbe notandum. Alterum eſt ACADEMIA, non ita multorum adhuc annorum, in qua regiis ſumtibus & munificentia viri docti ſuis incumbunt laboribus.

Extra urbem præcipuè notanda ſunt portæ & ad ſtuporem facta munimenta, cum ſuis ſemilunis & cornutis operibus. *Portæ* ſunt VI; *propugnacula* VII, ſingula ſuis diſtincta nominibus; quæ heic cum ultima regia obſidione

deformare non licet: retriores obſidiones legantur apud *Thuanum lib.* XXXIII & alibi.

Continuemus iter noſtrum. Poſtquam heic unam noctem fuiſſemus, altero mane cum Conſule equos conſcendimus, valla & omnia circumpoſita munimenta, cum locis ubi caſtra regia fuere, luſtraturi. quo facto, ad prandium; ab hoc ad iter itum eſt. Antequam cedis, forpiculas & cultellos elegantioris formæ, qui heic fiunt, coëmere potes.

Solum non ſolùm frumentum fert, ſed & vinum generoſum. intermixta ſunt querceta ad pag. *la Palliole*, 1 *mill.* ubi ſterilior pergit terra aliquam viæ partem; mox lætiora vineta ad pagum *Fond de l'eſtoile*; mox campi prunis conſiti eleganti ordine, & via jucundior ad fluvium uſque *Tarnin*: qui trajiciendus pontone, ponte per Montalbanos deſtructo & exuſto; naulum ſinguli equi ſolvunt duos ſolidos. à trajectu ad opidum *Moiſſac* ſub veſperam trans Tarnin ſitum venimus III *mill.* pernoctatum *à l'eſcu de France.*

MOISSIACVM.

POſtrema urbium, quas *Tarnis* irrigat, eſt *Moiſſiacum* opidum, quod non ſolùm Albienſium factio afflixit, ſed Anglorum flammis & rapinis prope everſum jaceret, niſi poſt fugatos tota Aquitania hoſtes illos, & ab incolis qui ſupererant, & à vicinis populis inſtauratum fuiſſet. Nunc enim non inter ignobiles (dicit *Maſſon.*) Cadurcorum urbes habetur, opulentoque Benedictini Ordinis cœnobio illuſtre eſt, in quo D. Cypriani quies & ſepulchrum. Cives mercaturam exercent, vario frumento, vino, oleo, croco, lana, ſale & piſcibus.

Non longè ab opido hoc & intra primum lapi-

lapidem Garumna Tarnis aquas invito ſimilis intercipit, ſemper turbidas & veluti flavas propter ripæ & ſoli argilloſi naturam, à quo hujuſmodi colore ſuffunditur; adeò ut Garumna limpidiores aquas vehens Tarnim refugere & faſtidire videatur, & per milliare & amplius ab eo diverſo tramite & ex obliquo fluere cernatur, ne vitreus & lucidus impari admixtione ſordeſcat. Sic Tarnis à Gabalis perpetuum curſum uſque ad Aginnates agit. *Maſſon.*

Moiſſaco abeuntes penetravimus pagos *la pointe de Moiſſac* & portum *Malauſium*; ubi Tarnis ſeſe Garumnæ undis commiſcet; *Pomovic* item, relictis ad fin. *Obelar* opido, & *Godorville* arce ad dextram; Inde opida *Valence*, *Golfets*, & *pons de la Bargalone* ſunt, amni ſuperſtratus, non procul inde in Garumnam defluenti. *La Magiſtere* pagus, quem Garumna alluit, nos prandio excepit *à la poſte*, III *mill. & medio confectis*: heic prandio opiparis piſcibus è Garumna recollecti, per ignobiles quoſdam pagos *l'Eſpere*, *Mary*, ad arcem & pagum *la Foy* acceſſimus, relictis hinc inde in ſummitate collium arcibus; ſubque veſperam amœniſſima planitie, quamvis pluvioſo cœlo, ad urbem *Aginnum* II & *med. mill.* devenimus. hoſpitium, quo pernoctabamus, inſigne habebat *S. Franciſci de la grande barbe.* hoſpes interdiu cum hoſpitibus agebat, noctu cum cuſtodibus in carcere ob æs alienum.

AGINNVM.

GArumna *Agianum* Nitiobrigum urbem epiſcopalem (epiſcopus hic archiepiſcopo Burdigalenſi ſubeſt) fœlicibus glebis præſtantem fœcundo lapſu ſtringens fatiſcentibus pene horreis locupletat. Et quidem commendatur Aginnenſi-

nensis provinciæ præfectura & prætorio regio, nec non memoria Phœbadii veteris episcopi, cujus meminit D. Hieronymus, (inquit *Masson.*) Extant adhuc medio in flumine prope urbem insignes pilæ lapideæ, quæ antiquitus ibi pontem erectum & magnifici operis vetustatem testantur. Hæc civitas sita est in regione pulchra, amœna, pingui ac fertili, judicataque una ex ditioribus & uberioribus Aquitaniæ totius, quòd eam irrigent tres amnes, Oltus, Duranus & Garumna: estque posita in patentibus & latissimis campis. Videamus quid de ea Julius Cæsar Scaliger scribit, qui Aginni domicilium sedemque studiorum fixit, episcopi Aginnensis de gente Roverorum liberalitate adductus: *Agennum oppidum est Aquitaniæ, ut incolæ jactant, princeps. Ceterum neque historiarum, neque ullius memoriæ fide, ea fama illustris est. Nominis umbra modò Ptolomæo & Plinio, si tamen Agesinates iidem sunt, nota. Ager ubertate soli incertum est prositne magis incolis, an officiat: ita annonæ spe suspensi omnia munia, non civilia solum, sed rustica quoque negligunt. Propterea animi cultui minus student. Si quis tamen ad literarum studia sese applicat, lucro illectus agitur eam in partem, cujus ope fortunarum suarum promoveat gradum. Id unum heic intuemur, ut acceptum patrimonium ampliore censu faciamus. Et ne unus quidem liber venalis habetur, præter* JUSTINIANI *proventum, & Grammatices rudimenta. Per octoginta amplius miliaria ab extremo usque orbe mihi petenda fuit interdum bibliotheca, Basilea, Florentia, Venetiis atque Roma.* Hæc de Aginno Jul. Scal. tradit in orat. pro M. Tull. Cic. contra Ciceronianum Erasmi: nec à vero abest; nam clerus, ni fallor, Augustinianus, apud quem extat sepulchrum Scaligeri, alienissi-

nissimus erat à Latinitate ; quid existimarim de plebe opidana? Ostendebatur nobis cranium nudum Scaligeri, acuto occipite & in rotunditatem protenso ; nec non sepulchrum cum inscriptione :

JULII CAESARIS SCALIGERI
QUOD FUIT.

Imo fuit omnis illa Principum gens Veronensium. Non possum, quin è *Thuano* hæc adjiciam, *lib.* XXI : *Iulius Cæsar Scaliger , anno ætatis* LXXV *Aginni in Nitiobrigibus, ubi uxorem duxerat, decessit : vir , quo superiorem antiquitas vix habuit, parem certe hæc ætas non vidit. nam ut nobilitatem omittam, de qua inter omneis constat, ingenio, animi & corporis robore simul omneis æqualeis suos facile superavit. Prima adolescentia militaribus muniis obeundis maxima cum fortitudinis ac solertiæ laude decursa , & , quamvis sero ad studia applicato animo , tamen ingenii felicitate tantum profecit , ut ad exactissimam omnium philosophiæ partium scientiam , etiam linguarum, Græcæ præsertim ac Latinæ, summam peritiam addiderit, atque in iisdem usum sive pedestri , sive numeris adstricta oratione scriberet ; quo in utroque genere excelluit. Hic vir divinus cum veteribus comparatus, cùm nemo unus esset, qui eum , sive ingenium, sive fortitudinem spectes, exprimere posset, Xenophonti & Massanissæ citra vanitatem componi meruit. Ex Andieta Rupia Lobejaca , nobili femina, cui annos* XIII *natæ jam provecta ætate nupsit , plures liberos sustulit ; ex quibus ultimus fuit Iosephus Iustus Scaliger*, &c. quem fuso elogio vivum ibi Thuanus prosequitur, mortuum verò humat Lugdunum Batavorum in templo Gallicano. Monasterium , in quo Julius C. Scaliger quiescit, squalidum est & incultum , præcipuè à fratribus igno-

ignorantiæ, Priſciano infenſis. *Ieſuitæ* tamen hanc urbem non inſuper habuêre excolendam. eorum collegium non ignobile ingredi tibi liberum.

Urbs hæc olim *appennagii* loco Reginæ Margarethæ, divortium à qua Henricus IV fecerat, data fuit, quæ reditibus ejus fruebatur; nunc ditioni regis reſtituta.

Olim, anno cIↄ Iↄ LXXVIII, *hac in urbe, menſe Iulio*, tripertita, *quam vocant*, camera, *juxta edicti Bergeraciani* XII *caput, inſtituta fuit*; XII *conſiliariis & duobus præſidibus, altero majorum religioni, altero Proteſtantium doctrinæ addicto, conſtans; quæ ita jus diceret, ut tertia pars in ſingulis judiciis ex eorum numero eſſet, qui Proteſtantium doctrinæ addicti eſſent*. Thuan. l. LXVI. Idem l. LXXIV ait: *Poſt delecti judices ex Senatu Parienſi, Petro Seguierio Præſide, qui loco tripertitæ decuriæ, ex Senatu Burdigalenſi Aginni Nitiobrigum ante triennium inſtitutæ, de Proteſtantium cauſis juxta* XI *caput collationis Flexianæ cognoſcerent*; quorum ex numero tunc ſacri ordinis Senatorem ſe fuiſſe, ibi confitetur Thuanus.

Aginno diſcedentes, ſolo admodum pingui, juglandibus & vino divite, *duobus milliar.* ad opidul. *Clairmont bas* devenimus, ſic dictum ad diſcrimen alterius in Limania ſiti, de quo infrà. Medio mill. inde *portus S. Mariæ* diſtat, opidulum colli vitifero impoſitum, pro muris vites oſtendens, quibus mœnia veſtita undique ſunt. Ante opidulum prægrandis mons vitibus prægnans conſcendendus nobis erat, è quo ad ſiniſtram ſubjecta planities, vineis, pratis, hortiſque diſcriminata, ſingulari quodam adfectu conſpici poteſt: nil dixerim de opidis, vicis & pagis hinc inde ſparſis. Duravit iter in monte hoc me-

medium mill. ad pagum *Asspelais*, cui arx adsita. Inde ad opidul. *Aisguillon* med. mill. progressi sumus ad prandium *à la croix blanche*. Opidum olim celebre ab irrita Joannis, postea regis Francorum, tunc Ducis Normaniæ, XIV mensium obsidione. Paret viduæ Ducis Maynii in obsidione ultima Montalbani occisi. Incolæ Reformatis ex hoc puncto maximè sunt infensi, pontificiæque religioni addicti. Heic ad vitæ sustentationem nihil desideres; vinum, frumentum, pecudes, pisces sunt in abundantia; & hi ex *Oldo* (*Loth*) fluvio, qui mœnia Aguillioni lambit: Ubi trajectus fluminis, soluto medio solido pro equo, factus, continuatum iter est ad Garumnam, per pagos *Nicole*, *Heiget*, uno miliari, ad *Tonensium* urbem, nuperis bellis per Ducem Elbœufium in cines & rudera redactam, ita ut nec urbis portæve alicujus extent vestigia vel situatio. Mox fluviolus *Toussac* trajiciendus; à quo per pagos *Hougerolles*, *Longeville*, *Coignos* II *mill.* via, ipsa amœnitate amœniore, pernoctatum venimus in opidum *Marmandam*, diversati apud III *reges*, & benè habiti, modò glirium multitudo nos in parte à somno suspensos non tenuisset.

Ad ingressum opidi, quod in colle jacet ad Garumnam, prope portam, saliens fons est, tribus æneis fistulis aquam salubrem, è vicina vinea adductam, ejiciens. Quod in opido notes, vix est; ædificia nullo nomine laudari merentur. De civibus hoc habe, quòd contra regem Guisianis adstiterint, numerosas equitatus turmas domibus suis foventes. A commoditate loci & planitie campestri facile opus factu qua commeatum qua pabulum. Heic Garumna accessione Oldi fluvii intumescere primùm occipit, sentiens æstum Oceani Aquitanici, reciprocantem singulis

gulis VI horis; de quo apud Physicos digna quæ videatur est materies.

Hinc altero die *sanctæ Basiliæ* opidum attigimus, I *milliari*; & per pagos *la Motte, Montgaude* ad *Regulam* urbem *(la Reolle)* atque monasterium opulento Benedictinorum cœnobio notum, pransuri *à la poste*, venimus. *Massonius ex Aimonio* ait: *Monasterium Regulæ in honore principis Apostolorum Deo dicatum in monte est positum. Qui videlicet mons à tribus lateribus, Orientali, Aquilonari & Occidentali, aliis cingitur montibus, à meridie Garumna vallatur flumine, periculosoque vallis voragine: ab Oriente inter ipsum & alterum montem vallis existit perangusta, per quam fons meat, quam incolæ Mosellam nuncupant. Simili modo ab Occidente alterius fontis rapido alluitur cursu, cui Mosa nomen est. Hæc nomina à Francis illis imposita æstimantur, qui à Carolo Magno ad tuitionem provinciæ ibi relicti sunt. Non longè quippe ibi abest palatium ipsius magni Principis Cassignogilum, sed quasi tribus milliariis. In quo idem Imperator uxorem suam, Ludovici Pii matrem, gravidam reliquit: dum contra Saracenos expeditionem in Hispaniis ageret, &c.*

Dimidia leuca à Regula fluit parvus amnis, *Drot* vulgò dictus, non longè à vico *Girunda*; qui trajiciendus pretio I solidi pro equo. Hinc sinistrorsum *Vasate, (Bazas,)* patria Ausonii, relinquitur, pergendo II leucis ad *D. Macarii* opidum, ubi Garumna Oceani æstuantis fluxus & refluxus vehementiores suscipit, bisque intra XXIV horas undas evomit suas & resorbet: sic progrediens *duobus* ab illo municipiolo *milliaribus* collem testaceum subter Basilicam parochiæ *sanctæ Crucis*, prætervehitur, in quo innumera ostrea, vacua quidem, sed vera & genuina, reperiuntur.

riuntur. Trans Garumnam à læva *Alingonis portus*, *(Langon,)* ultima Vaſatenſium urbs cum arce prætermittitur, genti Candalliæ parens. *Barſac* vicus ad ſiniſtram; *le port de Viole*, pagus in colle, cum arce ad crepidinem fluvii, & *Loupiac*, videntur, priuſquam I *milliar.* ad *Cadillacum* Eſpernonii domicilium devenitur. heic cœna à nobis amœno admodum ad Garumnam diverſorio extra opidum ſumta, cui nomen *Bigin*, ubi angariæ ſunt.

CADILLAC,

O*Pidum* muris ac foſſis ſatis conſtat; verùm ARX magnifica, qualem omnis reliqua Gallia non habet, ipſi famam dat & adventantem allicit. *Situm* ſi ſpectas, amœniſſimus lucus ab altera, ab altera fluvius Garumna eſt: Si *ſtructuram*, certè regium vel me tacente eſt ædificium. Videamus hoc & ei connexa:

Foris, fundamentum è quadra baſi duriſſimi lapidis ſurgit ad faſtigiatum tectum, ſub ſe quatuor habens contignationes, feneſtris pari diſtantia ſibi reſpondentibus decoratas. Ubi ædificii ſummum eſt, amœniſſimus in ſubjacentem provinciam patet proſpectus: muri ſupremi plumbeis laminis induti, eroſionem ædificii, quæ per fluvium fieri aſſolet, impediunt; videas ibi canales plumbeos pluviam receptam deorſum evomentes. Ubi ingreſſus fueris aream ſpatioſam, videbis excavatum marmor ſinu ſuo excipiens vivam aquam per canales è fonte eductam: cujus ambitus XXXV pedum, diameter VII aſſeritur. *officinam* angulus aliquis habet, in qua è Pyrenæis marmora XXV leucis huc adportata, ſerris non dentatis finduntur, ædificioque accommodantur.

INTUS,

INTUS, ipſum ædificium verè magnificum, *conclavibus* LX numeroſum, & regio adparatu videndum: numerare licet XX *caminos* è marmore variegato & ſibi diſſimili conclavia condecorantes. luſtra attentè; nullibi enim in omni Gallia regius ejuſmodi artificioſuſque caminorum ordo & numerus. Regina mater ubi hoſpitatur, caminus habet nigram è marmore tabulam, qua per feneſtras apertas Garumna præterlabens ſe oſtendit ceu in ſpeculo: heic ſcamna inaurata. Caminis artificioſiſſimè ſculptis pictor, gente Germanus, addidit venuſtas figuras convenientibus coloribus. Parietes peripetaſmatis auro & ſerico, priſco & novo more textis, integuntur, cum augmento magni pretii, auroque contra non cari, variarum picturarum, quas mirari, non numerare, non rimari licuit. Quid ſedilia, lectorum conopea? quid pavimentum teſſellatum? dixerim fortè falſum, ſi tribus heic lineis deformarem.

Conclavibus viſis intende oculos in *cochleam*, quæ continuo greſſu ab ima ad ſummam ædificii partem ſcandit, ita ut in baſi & imo fornice conſiſtens per foramen eductum ſupremum arcis cacumen viſu adſequaris.

Fornices ibi ſubterranei, ædificium ſuſtinentes, egregii ſunt, nec non aliis uſibus ſervientes.

Sacellum, ſacris uſibus patens, triginta & plus mill. coronat. pro impenſis & decore requiſivit.

Arci cohæret *hortus*, ſpacioſus & cultus: area ludo (*palemaille*) deſtinata paſſuum eſt CCCC L: cryptoportici, & xyſti in horto numerantur LXIV, cum cameris ſuis. inprimis verò herbifloriferaque illa concameratio magna memoriam refricat, in qua ipſus Dux Eſpernonius non raro cibum ſumit. è tabulæ regione eſt fons ſaliens, cui

cui Neptunus ex ære, totus nudus impositus, per omnia membra aquam ejicit; nec pudendum est opertum; imò pro assertione te vidisse regium hunc hortum, notare habes singularia circa præputium; ita lex horti habet. Nemorosa vallis, amniculo *Lille*, qui tribus milliaribus abhinc à *Langrans* oritur, divisa, cui pons pervius incumbit, circumdat hortum, alens cuniculos, proscriptis omnibus infestis animantibus.

Exituro ostenditur *equile* & sphæristerium, & in vicinia monasterium *Capucinorum*. Quibus lustratis summæ operæ pretium est, æquum reddas honorarium.

Cadillaco abeuntes, aliquam itineris partem cis Garumnam fecimus, donec oppositum haberemus *Podensacum*; ubi magno labore trajiciebamus flumen, solutis tribus solidis pro equo. *Podensacum* olim urbs munita fuit, nunc pagus lacerus & deformis. *Chron. Burdigal.* referunt hæc: *Arnoldus Comes-stabuli Galliæ cùm ob homagium, Philippo Pulchro à rege Angliæ de Ducatu Guiennensi præstitum, arma & militem in Ducatum induceret, Burdigala confinibusque opidis Philippo subjectis, Rionium & Podensacum restitere, obsidionemque aliquandiu sustinuere; sed postea captæ, muris dejectis in pagos abierunt, anno Christi* cIↃ CCXCIII.

Trans Garumnam sabulosum solum habuimus; à dextra Rionium (*Rions*) relictum. per pagos *Pirelade*, *Arbanac*, *Portes* itio facta est ad vicum *Castres* II *& med. mill.* Ubi prandiolo sumto *à S. Martin*, perreximus per querceta *tria milliar.* Pagi *la Prade*, *Cadensac*, *pont de Langon*, *pont de la Maye*, *l'Evesque de S. Iean* penetrandi. postea vineæ cultissimæ sese offerunt, & pagus BEYGLES; in quo templum & sacra sua habent ii, qui

qui Burdigalæ Reformatæ addicti sunt religioni, numero plures cIↄ. Inde 1 *circiter mill. Burdigalam*, celeberrimum Aquitaniæ emporium, ingressi sumus, sub signo *au chapeau rouge.*

BVRDIGALA.

SEneca cap. 1 de vita beata ait: *Nihil magis præstandum est, quàm ne, pecorum ritu, sequamur antecedentium gregem, pergentes non qua eundum est, sed qua itur.* Quo moveor, ut alia via ineam & peream hanc urbem, quàm alii præ me fecere; quod pace eorum liceat. rerum momenta ab iis commodato sumta, nostræ huic hederæ alia methodo & ordine suspendemus, ut, quæ in prioribus nostris, eadem & heic urbis sit facies.

Burdigalæ igitur consideratio est vel *externa* vel *interna*. *Illa* in nominis consideratione; quò caput 11 appendicis Itiner. Sinceri applicetur: *ista* in MATERIALI & FORMALI.

Materiale est respectu vel *totius*, vel *partium*.

TOTVM habet *terram, aërem* & *aquam*.

Quoad *terram*, considero 1 *situm* urbis, respectu provinciæ. (*Sinc. cap.* 1, *pag.* 358, *edition. Genevens. anno* 1627.) 2 *formam*, ad quam ædificata; quò longitudo & latitudo, (*Sinc. p.* 397,) nec non magnitudo. *Idem pag.* 400. 3 *qualitatem* & *fertilitatem* (*p.* 402,) in pecoribus & avibus, (*p.* 427,) in vino. (*p.* 403.)

Respectu *aëris*, dicit Ausonius:

—— Clementia cœli
Mitis ubi, &c.

Respectu *aquæ*, est OCEANVS, GARVMNA; quò PORTVS, & alii FLVVIOLI.

Oceani ab urbe situm vide apud *Sinc. pag.* 404; ubi de ostio: de ostreis verò *p.* 428.

Garum-

Garumnæ fluxum habet *Sinc. p.* 403, & *portus commoditatem p.*418. Liceat cum Michaële Hoſpitali, docto & gravi Poëta, appellare

—— Terraque marique potentem
Burdegalem, portus ubi fluminis unda capaces
Mille carinarum facit æſtu inflata marino.

Maſſon. p. 553 ex *Petro Pitheo Iuriſconſulto* ait: *Civitas Burdigala, ubi eſt fluvius Garumna, per quem facit mare Oceanum acceſſa & receſſa per leucas plus minus centum, ita tamen ad Burdigalæ litus ſuas undas expórrigit, ut lunato ſinu* bicornem portum *effingat; idcirco ab exteris* portus Lunæ *dicitur.* Hoc unum ſilere non poſſum, quod cum ab ipſis Garumnæ fontibus ad litus Santonum, ripa, quæ occidentem ſpectat, collibus amœniſſimis aſſurgat, non ſolùm vitibus, ſed & variarum arborum genere conſitis, tùm maximè Burdigala inter cæteras hoc ornamento decora ſplendeat. ex adverſo enim inter vitiferos colles eminet clivus in orbem & occidentem, hoc uſu perantiquo præ cæteris viſendus, quod ab ultima antiquitate hic mos ibi ſervatur, ut, qui Burdigalam vinum aut aliud quid mercis exportaturi veniunt, illis ſolvere non antè liceat quàm cupreſſinum ramum à Quæſtore regio acceperunt. Quo facto pendit quælibet navis quinque aſſes ſive ſolidos Turonenſes; quod vectigal *ramum* vocant.

Duo alii *fluvioli* ſunt DIVICIA & PEVGA. *Sinc. p.* 420.

Ita *fuit Materiale reſpectu totius*; PARTIVM reſpectu, eſt illud in *externis* & *internis*.

Externæ ſunt PORTAE XII. *Sinc.* 401. quibus adjicio ludum *palemaille* in ſuburbio. *Sinc.* 431.

Internæ, ſunt PLATEAE, (*Sinc. p.* 395, & *ſeq.*)

& AEDIFICIA. Hæc vel PVBLICA vel PRIVATA. Publica SACRIS vel PROFANIS dicata usibus. Ad sacros usus refero TEMPLA, ACADEMIAM, & XENODOCHIA.

Inter templa cathedrale est D. ANDREAE. *Sinc. p.*432. in quo epitaphium Lucillæ, (*Idem p.* 392, & organum musicum, forma & opere quod totius Galliæ dicitur amplissimum. Penes templum est *aula archiepiscopalis*, quam Cardinalis inhabitabat Surdæus. archiepiscopus dicitur Primas Aquitaniæ, qui litem de primatu cum Bituricens multos annos habuit. *Sinc. p.* 463.

Templum D. AVGVSTINI monumentum habet ultimi Ducis gentis *Candalæ*, è nigro & candido marmore, suffultum IV statuis ex ære. *Sinc. p.* 453.

Templum SEVERINI, cui merum & mixtum imperium tribuitur. In hoc S. Severinus sepultus dicitur, cui tantam superstitionem olim exhibuerunt cives, ut in prælium non ierint nisi priùs in ara Severini episcopus ensem & arm consecrarit. Juxta aram est baculus S. Martialis admirandæ efficaciæ. Cœmeterium habet sacellum ad lævam totius urbis antiquissimum. Sun præterea ibi C circiter tumuli antiqui; inter quo est tumba ampla, sinu suo aquam fovens perpetuam, quæ ad lunæ incrementum & decrementum, ut ajunt, augescit atque decresci *Sinc.* 433.

Templum S. LOY parvum est; cujus antic pars soleis ferreis vestita est. superstitionem ha bent, equos morbidos curari per hujus Sanct invocationem.

ACADEMIA habet tria collegia. *Sinc. p.*438, & *seq.* inter quæ Jesuitarum eminet, anno CIƆ I LXXIII institutum à Baulonio, regis eo loci ul ante

antea erat Prioria S. Joannis. Accedit collegium RAPHAELIS. *Sinc. p.* 468, *& seq.* Huc referendi viri docti. *Sinc.* 441, *& seq.*

XENODOCHIVM, in quo epitaphium Boërii Jurisconsulti; cujus inscriptio non potest legi. obiit improlis, destinans ædes pauperibus, & Senatui bibliothecam. *Sinc. p.* 432, *&* 468. Gulielmus Dux Guiennæ, postquam ad Jacobum Galliciensem, autore S. Bernhardo, peregrinationem suscepisset & finiisset, redux in honorem D. Jacobi multis sumptibus instituit xenodochium, anno cIↄ c XIX. In hoc xenodochio voluit exciperentur ad D. Jacobum peregrinantes, puerique expositititii alerentur & educarentur ad pleniorem usque ætatem.

POLITICIS usibus dicata ædificia sunt:

ARX VMBRARIA. *Sinc.* 434. ubi nunc sedes *Parlamenti. Sinc.* 465. quod tribus præsidiis & XIIX consiliariis Carolus IIX confirmavit; Ludovicus verò XII ampliavit. In hoc est CAMERA EDICTI, constans duobus Præsidibus, catholicæ & reformatæ religionis; XII consiliariis, quorum VI hujus, sex illius sunt religionis. In hac curia munus Advocati quidam gessit; nomen reticere malo; vir non vulgariter doctus. Hic aliquando melancholiæ plus justo indulgens, maximam penis partem sibi præscidit, hacque parte ademta ineptus ad concumbendum factus. Interrogatus qua de causa id fecisset, respondit; se rem Deo gratam præstitisse, occasionemque nactum, castitatem, rem Deo placentem, exercendi. Non absimile legitur de Origine, qui, ut castitatis votum ex voto impleret, testiculos sibi ademit.

II. BASILICA VRBIS sive CVRIA, cujus ædificium spatiosum satis, minùs speciosum, nisi ob

antiquitates Romanas eo tranſportatas. Exeunt ex intimiori curia ad lævam ſub dio obveniun *(Sinc.* 387, & 437) antiqua marmora, *(Sinc.* 380, 367, *& ſeq.)* tres ſtatuæ, *(pag.* 381,) & inſcriptiones *(pag.* 382, 383, *& ſeq.)* Intranti vero ac lævam oſtenduntur monumentum duorum conjugum, *(Sinc.* 388,) ſigillum Neronis, & alia *(Id.* 389.) Notes ibi, nec prætereas conclave Belgici pictoris, qui icones regum, reginarum, Cardinalium, & ſimilia alia oſtendet. In ipſo Curiæ conclavi, ubi conventus habentur, effigiem Ludovici XIII cum uxore videbis, cum hac inſcriptione:

Anno Chriſti cIↃ IↃ cxv Ludovicus XIII Galliarum rex ibi nuptias celebravit cum infante Hiſpaniarum Philippi III regis filia primogenita, frementibus Condæo, Bullionio, aliiſque Principibus & confœderatis.

Regis reginæque latera jurati opidani ad vivum depicti circumdant.

A curia hac ibimus III, ad AVLAM MERCATORVM, illis *la borſa*, curiæ è regione oppoſitam inſtitutam anno cIↃ IↃ LXXVI, ad mercatorum lites dirimendas, more Pariſienſis & Lugdunenſis; anno nimirum, quo Parlamentum edixit ut Normannus ille mercator omnes Æthiopes & mancipia, quæ ibi venum habebat, libertati reſtituta dimitteret; Gallia ſiquidem libertatis mater & defenſatrix nullam ſervitutem admitteret. Quod in aula hac notes, eſt *porta cum duabus columnis*, quibus inſcriptum: *Pietati* & *Iuſtitiæ.* ſub regis verò inſignibus ſequentia:

Fidei juſtitiæque ſacrum

Mer-

Mercatorum Burdigal. ordo opus hoc
ex Dei Princi. benefi-
cio ac juſſu inſtituit, cujus prima fun-
damen. Joannes Riniacus
mercalium rerum judex, Pe. Salvagius &
Joa. Pratanus conſilia-
rii jacenda curaverunt. menſe mart.
ann. Chriſti M D LXXI.

dextrorſum:

Ton Dieu ſur tout aime d'amour extreme,
Et ton prochain ainſi comme toy meſme.

ſiniſtrorſum;

Au magiſtrat rend humble obeiſſance;
Il a de Dieu ceſt honneur & puiſſance.

Hinc IV ad ARMAMENTARIVM, curiæ proximum, *Sinc.*438. In quo moletrinam pulveris nitrati notabis, & tormenta, eaque pauca.

V. Arces duæ videantur inſigniores; altera quarum dicitur du FAR ſive HA. *Sinc.p.*434. altera TROPEITA. *Id.* 435.

Hinc VI, ad *Podium Paulini* eatur. *Sinc.p.*435.

VII. Nec inſuper habeantur *quadratorum murorum reliquiæ. Sinc. p.*375. nec *rudera amphitheatri, ſive palatium Galieni. p.*377. *nec palatium tutelæ. p.*379.

Dicerem VIII de *fonte antiquo*, ſi quædam ejus extarent veſtigia; conjecturas habent à canali plumbeo quondam in horto Conſiliarii Parlamenti *de Lange* invento, aquæ limpidæ & fluentis pleno, inſtar alicujus aquæductus. Olim Auſonius eum commendavit:

Salve fons ignote ortu, ſacer, alme, perennis,
Vitree, glauce, profunde, ſapore illimis, opace.
Salve urbis genius, medico potabilis hauſtu,

Divona, Celtarum lingua, fons addite Divis.
Non Aponus potu, vitrea non luce Nemausus
Purior: æquoreo non plenior amne Timavus.

IX. Nec negligantur TURRES urbis, inprimis illa quæ Curiæ prope eſt, è qua urbs circumfuſa egregio conſpectu patet.

X. Si margaritis unionibuſque delectaris, *domicilia Portugallenſium* adeas, *le quartier de Portugais.* ſin feſſus ab omnibus his viſis, quæ modò dixi; *tabernas vinarias* ad Garumnam ſtructas, (*aux chartiers,*) videbis mille mille ibi dolia vini; & guſtabis, ſi lubido eſt.

Tantum *de publicis ædificiis*: Inter PRIVATA ſunt:

Ædes Condæi. (*Sinc.* 439.

La maiſon du Duc d'Eſpernon, ædificium in parte veteris urbis muro adſtructum.

Extra urbem item: *hortus Ræmundi* & *pinacotheca*; (*Sinc.* 440;) ubi ſtatua Jovis, (*id.* 390;) D. Adriani, (*ibid.*) duæ ſtatuæ proceræ, & lapis rotundus cum inſcriptione. (*p.* 391.)

Hortus item & *Cardinalis de Sourdis palatium*, dignum à ſtructura, fontibus, fructibus & picturis, ut videatur. Janua habet dicta ſacra: atrii ingreſſus oſtendit Luciferum, ſiniſtra ab angelo vinctum, qui dextra cœlum monſtrat:

Monſtrat iter dextra, quæ ſit tutiſſima ſedes,
Angelus, & ſummi proculcat Numinis hoſtem.
Pergamus, quo dextra vocat; docet illa ſalutem:
Mergit at, infernis teritur qui calcibus umbris.

Caminus omnium purpuratorum patrum ſub pontifice Paulo V oſtendit effigies. Præcipuum, quod heic notes, eſt *xyſtus*, ſive galeria, longitudine XCIV paſſ. Tabulæ artificioſiſſima manu Ludovici Paſquil Hiſpani, Ordinis Carthuſiani, pictæ utrumque veſtiunt parietem. Ad finem eſt

reſur-

resurrectio Christi, & *assumtio Mariæ*, cum emblematis adpictis. Videamus utrumque latus.

Sinistra conspiciuntur:

I, Victoria Constantini Magni contra infideles:

Nescia crux vinci, certi præsaga triumphi,
Victricem Christo vindice spondet opem.

II, Imago Johannis Baptistæ:

Castus eques Christi casta pro virgine pugnat;
Talia commovit prælia castus amor.

III, Translatio imperii Romani per Gregor. III. ad Carolum Magnum, ejusque coronatio:

Imperii summus transfert moderamina Præsul:
Nec mirum; partes sustinet ipse Dei.
Carolus Imperii Magnus diadema capessit;
Romani Regem non habuère parem.

IV, Effigies D. Bernhardi, januas aperientis, ducemque Christum in cœlo monstrantis:

Mente ducem timida Christi præsentia flectit,
Depositoque lupi pectore format ovem.

V, S. Franciscus stigmatibus Christi decoratus:

Infigit Cherubin Francisco stigmata Christi;
Huic animus sacro saucius igne calet.

VI, Imago Brunonis:

Bruno sapit vagi fugiens spectacula mundi.
Delitiis mundi vivere desipere est.

VII, Effigies Mariæ Patri & Filio offerentis Franciscum & Dominicum.

VIII, Benedictus & soror scholastica

 vitam

vitam monaſticam reſtituunt.

IX, Franciſcus de Paula.

X, Imago Jeſuitæ Xaverii; ſubtus emblema, pugio à ſerpente circumdatus cum corona, & verbis: HIS DVCIBVS.

Dextra conſpiciuntur:

I, Paulinus, pro redimenda filia viduæ ſe in mancipium dat.

II, Martinus menſæ accumbens, cui famulatur regina:

Sedula Martini menſæ regina miniſtrat;
Sæcula priſca ſacros ſic coluere Patres.

III, Hilarius mortuum reſuſcitans:

De ſuperis revocat functum vitalibus auris:
Fulta Deo pietas ardua quæque poteſt.

IV, Hieronymus cum leone ludens.

V, Auguſtinus Triunitatis myſterium expendens:

Æquor inexhauſtum fundis concludere foſſis
Tentas: credere fas; ſed penetrare nefas.

VI, Ambroſius Cæſarem excommunicans:

Cæſar ab Ambroſio ſacra depellitur æde:
Imperium Præſul Cæſare majus habet.

VII, Gregorius morbidos ſanans:

Gregorius peſtis ſupplex contagia pellit:
Quod Medici nequeunt, hoc potuere preces.

VIII, Carolus Cardinalis de ſuggeſto orationem habens:

Moribus & verbis cultum reſtaurat avitum;
Non alio pietas reſtituenda modo.

IX, Martyrium Thomæ epiſcopi Cantabricenſis.

X, Pon-

x, Pontifex Amandus Severino administrationem committens.

His singulis visis, adi *sacellum*, in quo Christi effigiem videbis à Luca euangelista penicillo formatam.

Hucusque *Materiale* vidimus; FORMALE est in *statu pacifico* & *turbato*.

Pacificus respicit MAGISTRATVM & CIVES.

Magistratus olim ad formam Romanam consistebat in consulatu annuo. (*Sinc. pag.* 461, *&* 470.) Hodie magnus *Seneschallus* est. (*id.* 464.) Insuper collegium *Majoris* & *Iuratorum*. (*Sinc. p.* 472, *&* 475.) Nam Henricus II rex Galliæ anno CIↃ IↃ L, restitutis urbi huic privilegiis & libertatibus, corpora & collegia restauravit, reducens ea ad *Majorem unum* & VI *Iuratos*, *Procuratorem* I. & *Secretarium*; ita ut Major & Jurati gubernent biennium, more Parisiensis magistratus, singulisque annis tres Jurati eligantur, una cum XXIV Senatoribus. Majori & Iuratis concessa est potestas eligendi Procuratorem & Secretarium, deque aliis civitatis officiariis dispensandi.

Quoad CIVES, negotiantur illi panno Hispanico & vino heic nato. gaudent binis nundinis, I mart. die, & XV octob. durantibus singulis XV dies. Eorum privilegia & constitutiones aliquas adjiciemus, quæ in viridi observantia fuerunt circa annum CIↃ CCC XIV: *Patres habebant in liberos jus vitæ ac necis, ut & mariti in uxores.* Vir uxorem *ex ira aut doloris impatientia occidens, modo solemni juramento pœnitentiam declararet, omni pœna erat exemptus.* Mas & *fœmina in adulterio deprehensi fune utrinque genitalibus alligato*

per urbem trahebantur. Nuptiæ *de die fiebant, non noctu.* Convivia *nuptialia & funebria legibus municipalibus definiebantur.* Mulcta *pecuniaria civium non poterat* LX *solidos excedere; adeo tum erant exiguæ illorum facultates.* Anno cIↄ cccc XI aliæ leges conditæ fuerunt. *Debitor in urbe non poterat eligi Iuratus. Meretrices & lenæ incederent diverso ab honestis fœminis habitu. In generale civitatis consilium si quis vocatus non veniret, ei non modo mulctæ imponerentur, sed & fores à lictoribus rumperentur. Vt Medicinam illic facturus primo coram collegio Medico theses quasdam propugnaret; deinde si idoneus reperiretur, fidelitatis juramentum Majori & Iuratis præstaret, &c.*

Tantum de *statu pacifico.* TVRBATVS Burdigalæ status consistit in motibus bellicis, seditione, fame, peste, prodigiis. *Sincer. p.* 453. & *seq.* Iis adjicit Luporum & Capotiorum historias, *p.* 458, & *seq.*

Adjiciemus nos lanienam & tumultus novissimos. LANIENAE *patrandæ, referente* Thuano lib. LIII, ad ann. cIↄ Iↄ LXXII, *auctorem & præcipuum incentorem Enimundum Augerium è Claromontano sodalitio habuerunt; qui & Francisco Bauloni Senatori Burdigalensi admodum locupleti, ut ab uxore diverteret, persuasisse dicebatur, ejusque opibus sublevatus opimam in ea civitate scholam fundaverat. is in concionibus, ad exemplum Parisiensium, cum, ut aliquid dignum pietate sua auderent, astanteis cottidie inflammaret, tum S. Michaëlis die, cum de angelis gratiarum Dei & ultionum ministris ageret, quæ Lutetiæ, Aureliani & aliis locis acta essent, ea ab angelo Dei patrata sæpius repetito sermone identidem inculcaverat, & subinde Romanum Mulum regium cognitorem & Carolum Monferrandum urbis gubernatorem suæ factio-*

factionis homines, ut segneis & in eo negotio tepidos, palam & in privatis colloquiis increpabat: qui Protestantibus publice ad conciones conveniendi libertatem interdixisse, & portas urbis stationibus appositis custodire contenti, de cetero à vi & cædibus abstinuerant; à Strozzio Rupellæ imminenti, & qui, ne ea res conatibus suis incommodaret, verebatur, ut creditur, moniti. Sed cum sub id tempus Monpesatus Blaviam venisset, quasi fundendi sanguinis signum ejus adventu datum esset, quidam in opido interfecti. ubi vero ille Burdigalam appulit, plebs fremere, seditiosi huc illuc discursare, Enimundus in concionibus plus solito intonare. Ad extremum, post aliquot dierum, occulta Monpesati cum Monferrando, incertum vetantis an suadentis rem, colloquia. cum Monpesatus abiisset, paullo post dysenteria extinctus, V non. novembris, qui in Veneris diem incidebat; urbis consules cum decuriis suis, sicuti jussi erant, in Monferrandi ædeis post prandium venere, adductis secum perditæ vitæ & prostitutæ audaciæ sicariis, à Petro Lestonaco conductis; mandatoque ab eo accepto, per urbem ad cædeis discurrunt, rubris pileis (id erat insigne sanguinario consilio conveniens) conspicui. A Ioanne Guillochio & Gul. Sevino Senatoribus initium factum, qui in suis uterque ædibus statim direptis crudeliter interfecti sunt. Bucherus item Senator grandi pecunia cum vitam à Monferrando redemisset, vix periculum evasit, cujus & ædes direptæ sunt. Inde promiscuæ per urbem factæ cædes & rapinæ, totoque triduo CCLXIV homines occisi memorantur, multoque major cædes edita esset, nisi Buccina & alterum urbis castellum plerisque opportunum perfugium præbuisset. Iacobus Benedictus Largabastonus Curiæ princeps periculum mortis in eo tumultu adivit, vixque ope amicorum servatus est, &c.

De noviſsimo tumultu, nec ſine ſanguine nec cæde qui fuit, audi eundem *Thuanum lib.* xciv, ſub finem, ad annum cIↃ IↃ xxcix, dicentem: *Eodem tempore & Burdigalæ tumultuatum eſt. jamque munitiones in urbe à conjuratis erigebantur, capta Sanjuliana porta; & Conſules ad ſtrepitum accurrentes primo impetu repulſi fuerant, cùm Iacobus Gobio Matignonius E. T. Aquitaniæ præſes ſumma animi præſentia cum delectis è nobilitate comparuit, pedes per urbem diſcurrens; qui ſigno dato arcis Buccinæ præſidiariis, ut tormentis diſploſis confluentem plebem armatam terrore injecto diſturbarent, motum compeſcuit. Pauci ex iis interfecti, ceteri huc illuc dilapſi. quorum plerique ſe per portam, quam ceperant, urbe ejecerunt; reliqui per funeis ſe è muro demiſerunt; capti duo, & mox laqueo ſuſpenſi. Tormentis ſubjecti compoſitum inſidiarum ordinem detexerunt; pridie feſti Paſchatis inter conjuratos conveniſſe, ut Matignonum in ædibus ſuis oppreſſum pugionibus confoderent, atque è veſtigio machinas bellicas in ædibus publicis depoſitas ad arcem admoverent, & propoſito Matignoni cadavere territos præſidiarios ad deditionem compellerent. Matignonus, qua erat animi moderatione & prudentia, ulterius in conſcios inquiri noluit, ne in ſacri ordinis infamiam res verteret; contentuſque fuit, quo conſpirationibus hujuſmodi impoſterùm præverteret*, Patres IESUITAS *auctores urbe exigere, qui Aginni Nitiobrigum, & Veſunæ Petrocoriorum, quæ civitates ſub id rebellarunt, perfugium habuerunt.* Hactenus Thuanus & nos circa Burdigalam.

Quam relinquentes, navigiis conductis abivimus *Blaviam*; alterum habebat equos, alterum nos; pro ſe & vectore quilibet ſolvebat xii ſolidos Turonenſes. Primùm obveni dextror-

trorſum vicus cum arce *Larmond*, ſub Cardinale Burdigal. Proximum ſequitur *Burgus* IV *milliarium*, opidum antiquum, & validum bello, à Paulinis ejus auctoribus ad confluentes Garumnæ & Duranii fluviorum poſitum. Tantus verò, inquit *Maſſon. pag.* 591, ab hoc Duranii oſtio Liburnam uſque Oceani æſtus intumeſcit, tantoque impetu præcipitantes ſe undas repercutit, æquinoctio præſertim autumnali, ut in ipſo æſtus primordio ſcaphas in litore poſitas evertat, majora navigia momento in altum evehat, & vaſto cum ſtrepitu terrorem & pavidos metus exterius hominibus hujuſce rei ignaris incutiat; ita ut attoniti res humanas iterum diluvio commiſceri putent. Hunc æſtum incolæ *Maſcaret* vocant, tantaque eſt vis conſuetudinis, ut Liburniæ pueri in ipſo litore intrepidi hunc æſtum libenter & exſpectent & excipiant. Duranius ſui natura mucoſus eſt, & parum nitidus, quæ res efficit, ut Garumna, qui aquis perſpicuis & puris gaudet, niſi cum imbribus & ſolutis Pyrenæi nivibus prætumidus vix intra margines ſuos cohibetur, piſcium omnium copia à Duranio ſuperetur. Alit enim multos barbos, lucios, carpiones, alauſas, anguillas, lampretas, ſalmones, gobiones, ſturiones, & aliorum piſcium vim infinitam. Honos autem maximus menſarum *carpio* habetur, quem in Duranio & Ella piſcari vulgus ſolet; ac reperiuntur in eo troctæ ſingulares. Et id quidem flumen Arari penè parem, aut nihilo majorem viatores putant. Cives, durante inter Gallos & Anglos bello arctiſſimum cum Burdigalenſibus fœdus fecerunt. anno CIↃ IↃ LXIX Pilius, reformatæ religionis miles, opidum hoc, magni momenti ad commeatus ſubvectionem, intercipere conatus fuit; ſed, à Monlucio

lucio in tempore summissis, obsidionem solvere coactus est. *Thuan. lib.* XLV.

Heic navigantes vidimus Garumnam jam latiorem, & magni in speciem freti, receptis fluviolis *Burda* & *Gala*, ad promontorium, quod accolæ vocant *Bec d'Ambez*, (*Beccum ambarum aquarum*) porrigi. Ibi in frontispicio rupes conspicitur *la roche d'Estaux*; & *Duranius* sive Dordonia, fluvius Garumnam conveniens, nec alvo nec æstuoso aquarum impetu diffusus magis, totum eum terrarum tractum humectat; ait *Masson. pag.* 555. Exin à dextera perpetuo semper colle & vitium cultu fertili ad *Blaviam* opidum arcemque munitissimam II *milliar.* pertingit.

BLAVIA.

HEic navigiis egressi modico prandiolo *à la croix blanche* refecti sumus. Blavia olim erat sub dispositione viri spectabilis, Ducis tractus Armoricani; ut videre licet in Notitia imperii Romani: (inquit *Masson.*) & hodierno die custodes vigilesque habet perpetuos, qui ex eodem loco tamquam ex specula, quid tota Garumna rerum afferatur, diligenter observent: inolevitque mos ab expulsis Aquitania Anglis in hunc diem, ut minimè his liceat navibus Burdigalam tendere, nisi priùs ante Blaviam supparum & reliqua vela submiserint, & positis anchoris tormenta ænea consignarint, arcisque præfecto singularium navium ergo aureum persolverint. Veteribus appellabatur promontorium Santonum, eò quòd in finibus Xantoniæ sita sit *Blavia*, turribus & propugnaculis benè munita.

Flagrantibus bellis civilibus urbs regi Henrico sese opposuit anno cIↃ IↃ XCIII; quam cum castro

castro Matignonus Franciæ Mareschallus ipso natalitio festo mari & terra obsedit. Præses loci Lussanus ad angustias redactus, auxilia ab Hispano sollicitans, XVI naves bellicas impetravit. Unde ancipiti Marte utrimque pugnatum est; verùm, Matignono obsidionem solvente, Lussanus castrum cum opido regi obtulit. lege *Thuanum lib.* CVII.

Castelli hujus dominus quondam fuisse dicitur Rolandus, Caroli M. nepos, & heic humatus; cujus & arma etiamnum incolæ ostendere volunt.

Castro, si admittêre, viso, quod ab opido separatum, ingredere templum opidi S. Romani, in quo Chariberti regis Parisiorum tumba, qui Clotarii I Regis fuit filius primogenitus.

Blavia, si te committere voles Garumnæ secundo, XIII *milliarib.* ad ostium fluminis, videbis *Corduanam turrim, la tour de Cordoan.* pharos ingens est, à multis sæculis constructa, navigantium cursus regens. Ea cùm imbrium & ventorum tempestate, nec non insanis Oceani fluctibus, ruinam minaretur, tamen Principis beneficio, anno cIↃ IↃ LXXXIV, architectore regio *Ludovico de Foix*, & impensis publicis, instaurata est; sed adeò egregia & divite opera, ut ipsam Alexandriæ Pharon tot scriptorum & sæculorum fama præstantem superet. Ex qua lucerna accendenda duobus eremitis mandatur: quibus alimenta, signo dato, ex vicino opido vel pago deferuntur ex vectigali quod à singulis navibus ejusce rei gratia Burdigalæ penditur. Turris ipsa in ambitu suo habet passus LXXV, in diametro XXV. fundamenta sunt egregii operis: tota moles è quadrato lapide intus & extus affabre inciso constat. Exedras habet IV; quarum secunda

cunda oftendebat VII pyramides, fingulas utrinque duobus globis auctas. Conclavia funt fpatiofa & ornata; in medio eorum eft corona, cum infcriptione fymboli Henrici III regis; *Manet ultima cœlo.* Gradus funt CCXV, quibus per concham afcenditur ad fummum, cui lucerna impofita.

Nos Blavia equis abivimus *Pontet* ufque ad pagum, I *& med. mill.* Ubi denfum quercetum, pagis aliquot mixtum, obvenit, ad pagum ufque *S. Aubin*, II *mill.* Inde campi & agri, fed non adeò fertiles, pro via funt, ad pagum *le petit Niort*; in quo pernoctavimus *à la fontaine*, III *mill.* Paret verò *Marchioni de Mirembeau*, reformatæ religioni qui addictus, fubditi contra omnes pontificiæ. *Mirembeau* vicus, & arx *Perou*, *la Bergerie*, pagi, dicto marchioni fubfunt. Ager frumenta & ligna fert, nec non vinum, ad pagum *Belougre.* Quem fequitur opidum *Ponts*; ubi IV *mill.* confectis pranfum divertimus *à l'efcu de France.* Opidum à pontium fubliciorum ingreffu nomen habet, fitum in colle, hortis gaudens amœnis, ad *Singonam* fluvium; qui, è tractu *Albæ terræ* veniens, abundat percis, troctis, carpionibus; & plures infulas ad opidum hoc facit: funt enim IV pontes.

Paret Dominis de PONTE, antiquiffimæ familiæ. Ibi inventi ante aliquot annos lapides funt cum verbis:

DIVVS CAIVS IVLIVS CAES. IMPER.
ÆLIVS PONTIVS NEPOS ROM.
MAG. TVMVL.

A prandio, agro in plano, minus vero frugifero, ad vicum *les arenes tribus milliaribus* perreximus; unde *uno milliari* diftabat opidum SAINCTES; ubi manfuri hofpitabamur *à la croix blanche.*

XAIN-

XAINCTES.

Regio hæc ob fertilitatem nomen habet, *la Perle de France.* Metropolis eſt *Saintes*; quam alluit fluvius *Carantonus*, in Limania oriens; opida Coignac & Soubize lambens, in mare ibi ruit. In hac urbe plures Romanarum antiquitatum reliquiæ videntur, ut amphitheatrum, aquæductus; ponſque ipſe lapideus, quo Carantonus alluens cernitur, hanc inſcriptionem habet:

CAESARI NEP. DIVI JVLII
PONTIFICI AVGVRI.

Campanile S. Petri in ea urbe à Pipino Aquitaniæ rege exædificari curatum, pulchritudine operis atque artificii præſtantia cætera Aquitaniæ campanilia vincit.

Sequenti die, meliori agro, & frumentifero, ivimus II *mill.* ad vicum *S. Iames.* inde pons totius Galliæ longiſſimus viam facit ad opidum *Tailleburgum*, Carantono navigabili adſitum; utramque ripam amœni campi cingunt; colli impoſita eſt arx Ducis *de la Tremouille.* Sequens inde via in parte ſylvoſa eſt, ad vicum *S. Savignien*, *Carantono* gaudens præterlabente; *Bord* pagus, III *mill.* ad fluvium *Boutonnam* ſitus, trajectum facit; hic ſe Carantono jungit ad pagum *Cande.* A trajectu in territorio Rupellanorum pergis amœno in querceto I *mill.* ad opidul. *Tonay charente*; quod integrum diem nos habuit ad *inſigne trium mercatorum.* Amœnum opidum ſitu qua terram qua aquam. Terra frumento & ligno abundat campiſque dives eſt; Aqua Carantonus admittit naves grandiores ex Anglia & Belgio: Arx inſuper vetus adeſt, *Dominæ de Morte male* parens, præſidio regio munita. A tergo nemus

nemus quercetanum est, quod nostræ deambulationi multùm serviebat, accedente nimirum hospitis non injucundo convictu. Hinc campis abivimus, lætis armentis & gregibus, ad pagos *la Coudre* & *Chertre*, 11 *mill.* Silva densa quercetana & errronea hinc nos duxit ad palustrem locum 1 *milliare*, ubi *le pont de Soile*, saxis fundatus, elevatiorque instar aggeris. *Ive* vicus 1 *mill.*, distat; mox mons superandus ad opidum *Chateleton*, 1. *mill.* rupi marinæ impositum, muris dejectis turri sola superante. Litus inde legendum ad opidum usque *Angoulein*, 1 *mill.*; cujus muri regis mandato destructi. Unde pane & vino refecti perreximus campo palustri, arenoso, sterili & saxoso, relinquentes opidum *Nestre* ad lævam in ruinis. Via, proximè 1 *mill.* *Rupellam* ducens, lapidibus strata & sinuosa est, nec urbs, nisi prope ipsis muris sis, conspici potest. Ad portam excubiæ erant, quibus ducebamur in hospitium *ad tres mercatores.*

RVPELLA.

OLim hæc fuit exiguum opidulum, robustum tamen & rupi inædificatum; unde *Rupellæ* ei nomen mansit; quod & Papa *in decretal. cap. ex parte. de consuetud.* retinet, scribens: *Majori & Burgensibus de Rupella.* Gulielmus Comes Pictaviensis & Dux Guiennensis Rupellæ Dominus incolis postea jus communitatis & privilegia civitatis indulsit; simulque potestatem concessit, fossas, muros, propugnacula exstruendi, &, quæ ceteræ civitates obtinebant, privilegia & libertates, veluti jus eligendi Majorem, Senatores, Iudices & Pares, ad constituendam politiam. Rupellæ situm & munitionem è *Thuano* dabimus, *lib.* LV, *ad an.* CIↃ IↃ LXXIII. Ea in Alnetensi pago, qui ad Santones pertinet, ad Ocea-

Oceanum patenti planitie sita est, quæ paullatim tamen ut vix sentiatur, ad eam partem quæ Orientem & Septentrionem spectat, assurgit. Mare quod urbem alluit, alveo facto cIↄ passuum longitudine porrigitur, & dimidium in longitudinem patens *portum* efficit, tutissima ad naveis tam longas quàm onerarias capiendas statione; in cujus faucibus *binæ turres* ingentes erectæ sunt, lateritio solidiori opere structæ, & fenestratæ, in mare prospicientes; tormentis in latera directis firmatæ, quæ vel minimas scaphas subeunteis portu submovere possunt: atque is locus, quod catena utrimque ducta ingressum à mari prohibeat, *Catena* vulgo appellatur.

*Masson. p.*677 *ait:* Mare, dum æstuat bis quotidie, in intimam urbis partem influit, celebremque *portum* instituit, ubi naves in mare, & merces sub tecto collocari solent. Neque enim in clausum portum penetrant naves; neque intromissæ sibi invitis solvunt, quia præter antiquæ urbis muros, immensa machinarum bellicarum omnis generis copia munitos, turres altitudine ad propugnandum sunt aliquot delectæ, quæ vix æneorum tormentorum fulminibus dejici posse videntur. Ædificatæ utrimque ad portus ingressum à Carolo V Joannis filio ex castri ruinis *turres* validæ, & machinis ingentibus munitæ, ad terrendos arcendosque hostes & piratas, si fortè sub noctem scaphis in portum irrepere tentent. Opidani enim *catenam* ferream quotidiè prætendunt, ne quisquam noctu ingrediatur aut exeat. Catenæ præfectus à singulis navibus majoribus exeuntibus quinque, à minoribus duos & medium exigit solidos Turonenses: nec piscatores à captura reduces immunes sunt à vectigali; solvere siquidem ex pisci-

piſcibus aliquos tenentur; cui rei corbis fune in navigium è turri demittitur, & impoſitum attrahitur.

Turribus binis Rupellanis, quæ portum claudunt, *(è Thuano) muris* mira craſſitudine jungitur, rectoque ductu, novo & in orbem exſtructo, mediocris magnitudinis propugnaculo occurrit, *Garrotio* communiter dicto; quod totius alvei imperium obtinere videtur, & pro armamentario urbi eſt. inde murus trans portus alveum, qui heic vado tranſiri poteſt, ad *portam S. Nicolai* producitur, quæ altiſſima foſſa & compluribus propugnaculis ac lateribus munita ingenti mole exſurgit. Murus deinde paullum oblique propugnaculo *Dominarum* ita dicto, quòd ſuperioribus bellis matronæ nobiles terræ in illud comportandæ operam navaverant, conjungitur; & ibi angulo facto introrſum curvatus, rurſum cubiti ſpecie longo ductu porrigitur, ſubjectaſque ab ea parte ſalinas habet; dein ad alteram portam, quæ à Mariæ delubro præter turrim omninò diruto & nova munitione occupato *Cunea* vocatur, paullatim aſcendendo extenditur: hujuſcemodi muri poſitus, quòd crebris ſinibus ſeſe invicem ſpectantibus diſtinctus forcipis ſpeciem referat, vulgari architectorum noſtrorum conſuetudine de forcipis nomine appellatur. Foſſa toto eo tractu profunda; & æſtu maris per ſalinas vicinas reſtagnantis impletur; dein paullatim aqua deſtituitur, ſcalpellis in ea parte, quæ ſeptentrionem ſpectat, foſſa excavata. *Cunea* autem porta hac arte munita eſt, ut terreo eoque acuto propugnaculo contineatur, quam novæ ex lapide quadrato munitiones excipientes ad pomœrium introrſus continuato muro ductæ tegunt, induſtria Scipionis

piônis Vergani Foro-Julienſis, qui Condæo tunc operam & Colinio navabat, & poſteā ad regis partes tranſivit. Delubri turris ſtudioſe ab opidanis dejecto faſtigio murus extat, ex eaque tanquam opidi ſpecula in ſubjectos campos diſpoſitis campeſtribus tormentis libera ejaculatio eſt. Huic murus, aggere introrſus adjecto, & extrorſum profunda foſſa ad terreum munimentum, cui *veteri fortunæ* nomen, oblique paullum jungitur; unde in campos proſpectus eſt. inde ad inſigne *Euangelii propugnaculum* declivi paullum poſitu deſcenditur: ubi aqua foſſam complere incipit, à Vido Dallonio Ludæ Comite, provinciæ præſide olim exſtructum. Eam molem frequentibus turribus interſtructis murus excipit; qui angulo facto oblique ſenſim introrſus ad arcem veterem extenditur, & inde ad *portam novam* pertinet; quæ duplici foſſa eaque aqua æſtuario regurgitante plena, magno inſuper adjecto à Scipione propugnaculo, præmunitur. Inde murus rurſus cubito facto ad *Molinæam* portam ac poſtremo fauces portus ducit. Ea porta, ſi ulla alia, munitiſſima eſt, duplici foſſa totidemque propugnaculis vallata, quorum alterum altero continetur, non orbiculari, ſed triquetra forma; eaque amplitudine ſingula exſtructa ſunt, ut duarum cohortium præſidium facile capiant. In his feneſtræ, quibus globi emittuntur, ſibi invicem reſpondent; mediocri magnitudine fabricatæ, ut in hoſteis quoquo verſus libera ſit ejaculatio. Opidi totius *ambitus* III cIↃ paſſuum amplectitur, quadrangulari ferè forma. Muro magna ex parte rupes pro fundamento eſt, ejuſque ac foſſæ pleriſque locis altitudo ſcalas non admittit: cuniculi ne agantur, æſtuaria prohibent, uno tantum loco excepto, qui à *Cunea* porta

porta ad *Euangelii* propugnaculum porrigitur. Contra tormentorum ictus interioribus tam veteribus, quàm novis exstructis munitionibus defenditur. Mœnia fossæ labrum exterius altitudine superat, ita ut ab eo contegi videantur. Æstuario bis cottidie fossæ alluuntur, quo recedente aqua ad non exiguam altitudinem claustris retinetur, per urbem ad molas farinarias & sordeis purgandas eadem arte multis locis derivata. Hæc olim munitio; modo cum urbe amplificata & ampliores munitiones erant; quas tamen quid juvat deformare, in pulveres depositas nuperis expugnationibus.

Videamus paucis in urbe ædificia. Tria *Reformatis* erant *templa*, quinque quibus pastores ministrabant. ubi sacra synaxis est, VII CIↃ mensam Domini accedunt. Nec Pontificiis deerat templum, angusto numero comprehensis. *Xenodochium* amplis satis reditibus firmatum erat. *Gymnasium* philosophica & theologica florebat prælectione. POLITICIS usibus destinata erant *curia* & *armamentarium*. *Illa* in area Henricum Magnum regem, habitu regio ostendebat è vivo saxo; Conclavia interiora, trophæa varia è bello reportata suspensa habent. *Istud* inter plurima tormenta æneum unum servat longitudine XL pedum, cui nomen *la vache*.

Urbs fortis non indignos alit *incolas*, qui militem stationarium jugiter præsentarunt. De *mercatura* heic nihil agemus. Integritatis est sine affectu dicere, cùm anno CIↃIↃLVII euangelica recepta esset religio in urbem, recepit hæc exules in sinum, & fovit post famosam illam Parisiensem lanienam: Nec tantùm minorum gentium homines; Fuere Navarræ regina, Princeps Bearniæ Henricus, postea rex; Prin-

Principes Condæi, Colignii, aliique illuſtri gente nati. Virtutem hanc exiſtimo à majoribus eos recepiſſe, regum in quos tanta benevolentia, tanta *privilegia* manarunt. *Carolus V*, ut pauculis fidem rei faciamus, rex ſigillo regio anno CIↃCCCLXXII ſignavit; & voluit, *Omnibus Majoribus & Senatoribus Rupellanis, tam præſentibus quàm futuris, ut ſit jus veræ ac plenariæ nobilitatis, & ipſis, & eorum familiæ cognatis, ita quidem ut equeſtri dignitate frui illis licitum ſit, prædia nobilia occupare, feudaque liberè, eo quo alii Galliæ nobiles modo poßident, poßidere. Vbi eidem regi ſe ſubmiſere, acceßere privilegia: Vt à corona Galliæ, quamcumque etiam ob cauſam, nunquam ſepararentur: Vt idem jus haberent monetam cudendi nigram & albam, nec non florenos; quod habent Pariſienſes: Vt cuſtodirent ipſi ſuam urbem, catenas maris, ac propugnacula; nec coacti eſſent ulla præſidia aut milites præter ſemetipſos admittere; Vtque Major eſſet capitaneus perpetuus & præfectus urbi, omneſque liberi & exempti caſtelli alicujus exſtructione: Vtque liceret illis pro munitione urbis pecuniam colligere, & mercibus tributa imponere.* Privilegia hæc, ut virtutis merita, ſequentes reges confirmarunt & auxerunt. Verum uti nulla res æternat, ita nec heic regum gratia. Inclementiæ exemplum fuit Andinus anno CIↃIↃLXXIII. hiſtoriam longo filo nectit Thuanus. Nupera quid obſidio & expugnatio anno CIↃIↃCXXVIII acceleravit? horribile dictu. incolæ plurimi, nullo panis aut carnis eſu refocillati, cute, corio, radicibus veſci coacti fuere. nonnulli humanorum cadaverum carnes detractas vorarunt. mulier non abhorruit filiam ſuam pro victu & alimento uſurpare; ſoror item fratris ſui digitos derodere.

dere. Hinc factum, ut xv cIↄ circiter hominibus fame extinctis, urbs sese jugo submittere coacta fuerit. Ipse rex deditam urbem ingressus, attonitus intuitus est fatalem hunc casum. non cruore, sed fame, hostes periisse, ostendebant plateæ & cœmeteria, quas obstupescens rex penetrare & præterire necesse habuit, cum kal. novemb. sacris interessent, quæ à Ioanne Armando Plesseo de Richelieu, Cardinale, templum initiante, peragebantur.

Rupella discessuri secessionem fecimus à duobus itineris comitibus, qui *Parisios* pergebant; nos retro *Lugdunum* per Limaniam & Arverniam, sequenti viæ ductu.

Prima ab urbe via molesta satis à pluvia & paludibus terminos quandoque egredientibus. Vici, qui occurrunt, desolationis sunt vestigia, *Perigne*, *S. Regratien*, *Clavette*, *Poy de Louart.* singula vix hospitium concedunt: in ultimo hoc tamen pago III ab urbe *mill.* prandium sumturi, nihil præter atrum panem, frustulum casei, & mensuram villi, in ignobili quadam domo, habuimus. *Surgere* vicus II *mill.* cœnam ad *tres mercatores* paullo structiorem dedit. Agri fertiliores sequenti die obvenere; ubi pagi *Boisseu* I *milliari*, & *S. Felix* I *milliari*, pauculæ tiliæ & campi amœniores duxerunt nos in vicum *Dompiere*, II *milliarib.* ubi arx *Baronis de Dompiere*, in Pictonibus sita. villicum heic prandium *à trois marchands* nos diu non detinuit. Quercetum & planities erat ad vicum usque *Oriee*, I *& med. milliari*: cui præter rudera nihil reliqui. incolæ testantur suam segnitiem, dum LX annorum ruinam ferunt. Eadem facies in pagis *Coudiou*, *Romasier*, *Touche*, *Gou*, *Richard*, ad vicum *S. Fraisne*, V *milliaribus*, est in Santonibus. arx parens Domino

mino *de la Grave* adſtructa non multum ſuperbit. Heic ſummis precibus pernoctare licuit; incolæ ſiquidem, pro militibus nos habentes, clauſis oſtiis, ſe abſcondebant, memores facinorum præteritorum à militibus exantlatorum. undique domus erant ſi non combuſtæ, dejectæ ſaltem & ſpoliis laceræ & fœdæ.

Inde ſequenti die III *mill.* in Encoliſmenſem terram ad opidum *Vertuil* deventum; ubi refecti prandio *à la croix blanche*. Opidum ab arce Ducis de Rochefaucault illuſtrius eſt, ſituque ad Carantonum fluv. ter illud diſcriminantem amœnum. ſegetes rariores ſolo ſabuloſo proveniunt & clivoſo. II *milliar.* itinere facto inter arva & caſtaneas, per pagos *S. George*, *Chevalantin*, *Chatrillau*, devenimus in vicum *S. Laurent de Chaud*; ubi pernoctaturi habuimus hoſpitem virum bonum, male tamen à militibus tractatum, teſte cicatrice antica in vultus parte. Clivoſius inde ſolum ad *pont Singoulent* fuit; nuces, ceraſa & caſtaneæ afficiebant prætereuntes. *Vigenna* fluvius, Lemovicum lambens, prope heic; cujus ripam campi & agri ſatis opulenti veſtientes nos ducebant IV *mill.* ad opidum *Cabaneſium*; in quo prandium commodè habuimus *chez Monſ. le Pont, jadis l'enſeigne S. Iaques*. Situm eſt opidum ad fl. Vigennam. Hic in finibus Lemovicum oritur: nec Vigennæ nomen apud eos habet; *Vignanam* enim vulgus appellat. fons ejus non procul à *Tarnaco* opidulo ſitus eſt: amplior mox factus matrem urbium Lemovicarum alluit; poſtea ad *S. Iuniani* opidulum ſub lapideo ponte fluit ad *Cabaneſium* uſque hoc noſtrum opidum, cui præfectus eſt Comes *Schombergius*. hic pontificius licet ſit, omnem Jeſuitis & Reformatis juxta heic præcluſit manſionem. A prandio pon-

tem Vigennæ ſuperſtratum transivimus in vicum prope junctum, fluvio ad dextram relicto inter prata amœna. Ad dextram arbores habuimus caſtaneis luxuriantes, quibus ſues ſaginantur. *Eſtagnac* vicus cum arce I *mill.* Schombergio paret, egregio nemore cinctus. clivus inde ad pagum *Immont* ducit, à quo deſcenſus fit ad *Vigennam* uſque flumen; cujus ad ripam equitantes venimus in pagum *la Roche*. Inde *Pont des malades* lapideus, duorum arcuum, amni *Gliane* ſuperſtructus, ſuperandus, ad opidum *S. Iuniani*, qui influit in Vigennam. Opidum hoc cœnam & quietem II *mill. confectis* nobis largiri in *ſuburbio ad aureum leonem*, jucundo loco ſitum qui facit hoſpitium. Ædes opidi, in clivo Lemovicenſium forma rotunda ſiti, humiles ſunt, tegulis & opere lateritio. vites in collibus, non humi repunt, ſed pedatæ ſunt, perticiſque firmatæ, more ad Rhenum uſitato. ſolum arenoſum eſt nec Cadurcorum regioni ſimile, quòd gens armis ſemper obſeſſa, impeditur à cultura & melioratione. Hinc montoſo itinere, caſtaneis tamen abundante, ivimus per pagum *la Barre*, ad hoſpitium *la Bouteille*, II *milliaribus*; ubi ſordes meræ arcebant nos ſubitò; prandium, quod ova & caſeus erant, ſolvimus, ſed non ſumſimus vinum auſterum impuris in vitris & cantharis oblatum, & relictum; ita male heic excepti cauſſam hanc exiſtimo, quòd Lemovico urbi tam propinqua, raro illuc hoſpites commeare ſoleant. *duobus* hinc *mill.* feſtinabamus, ſudo admodum cœlo, vigilia aſcenſionis Domini, ad *Lemovicum* urbem, divertentes ad *album equum*.

LIMOGE.

Regio in qua urbs *Lemovicum* ſita, dicitur *Limania*; quæ ſuperior & proprio vocabulo dicta

dicta continet hanc urbem; inferior, *Arverniam*. Nomen Limaniæ à solo limoso adscribunt; quod siliginem, hordeum, rapas & paucum triticum producit; silvescit vero castaneis adeò, ut non solum incolas hoc edulio nutriat, sed & gentes longinquas & propinquas hoc vulgari obsonio reficiat & recreet: quin imo in Britanniam insulam copiosa hæc messis transfertur: idem faciunt Petrocorii. Situs urbis rotundus est; vineæ undique circumjacent, tametsi vinum austerum, nec ad palatum. in parte urbs clivo & plano inædificata, Vigenna fluvio irrigatur: alioquin fossis profundis munita, nec non propugnaculis binis, *S. Martialis*, & *Martini*. portæ VII reserant urbem; aquæ limpidissimæ eandem perluunt, quas fons (*la fontaine royale*) duodecim canalibus in superiori urbis parte suppeditat.

Ædificia sacra constituunt *templa* diversa. Primarium est *S. Martialis*, famosum à sepulchro ejus, cui perpetuus ignis suspensus: si extinguatur, manes dicuntur excitare tumultum, ut nemo vel in templo vel in aula episcopali commorari possit. reliquiæ ejus, altari impositæ, sunt reservatæ in cista, quam sub pœna mortis nemo aperire audet. Ibidem locus ostenditur, idolorum ethnicorum ubi cultura fuit; qui ejecti, & sacellum sacris restitutum. Horologium templi exteris etiam pro artificio monstratur.

Templum *Michaëlis* obscurius est, sine omni ornatu. ante ingressum duo è lapide sunt leones; antiquitas formam ornat.

Collegium *Iesuitarum* XX jam annorum opus est, necdum absolutum ob amplitudinem. templum columnis non sustinetur; patres vero pinguibus sustinentur reditibus.

Reformatorum vix XV numerabis ædificia.

Opera politica ſunt *palatium* & *curia*, ſed ſine fama.

Fontes urbi divitias & puritatem invehunt. Præter regium, qui generalis ad omnes urbis uſus eſt, ſunt alii apud *Ieſuitas*, ubi labrum v ſiphonum. apud *D. Martialem* in periſtylio è nigro marmore, quod, antiquitate ruinam & rimam faciens, ferreis ligamentis conſolidatum durat: aqua hæc fontana medica eſt opidanis, & utilis fabris cultrariis, qui ſine hujus uſu manubria cuprea cœruleo non poſſunt tingere colore. artificioſa iſta ſunt opera & magna copia ad Turcas ablegantur.

Ædes privatæ latere & ligno ſunt ſtructæ, levata forma, quòd cives magis ſtudent mercimoniis & opificiis quàm culturæ vel ædium vel corporum. Merces ſericas in longinquas emittunt terras. Habitus fœminarum & virginum cum urbe Lemovico natus comparet. ſi quæ Pariſiis aliove comtiori loco huc veniat habitatum, nec depoſito habitu Lemovicenſem aſſumat, vel ſit caſtiſſima & proba, habetur vilis & tantum non laſciva. verùm ſimplicitas gentis eſt, & deformem habitum tuetur antiquitate; quod à ratione alienum eſt. Incolæ cibi potuſque ſunt parciſſimi, panis tamen helluones, de cetero lautitiarum oſores. Quoad rem familiarem, induſtrii ſunt, ingenioſi & cauti, nec præcipites, egregiè ſibi ſuiſque conſulentes; vulgus alioquin tenax, cultu ſordidus & victu. Ætatem vivere dicuntur provectam & perfectam. Belleforeſtus ſcribit, ſe vidiſſe familias, quibus centum cognatione per nuptias juncti ſimul vivebant, ut collegia quædam agnoſcere quis poſſet.

Lemovico diſceſſus per protenſa ſuburbia factus eſt ad fluvium Vigennam, aſpera & inæquali via,

via, in qua præter quercus & castaneas nihil videas. *uno lapide* ab opido abest pons VI arcuum, Vigennæ incumbens, quo superato pagus II *mill.* obvenit *S. Priech*: ubi tenue prandium *à la couronne*; nam præter castaneas & ova nihil appositum. Hinc salebrosa via mons superandus, & aliqui ignobiles pagi transeundi ad pagum *S. Sauviat*, III *milliaribus*; in quo cœna *au cheval blanc*. nihil quod in hoc itinere notes, præter difficilem viam & vectoribus molestam. Provincia hæc certe male culta; in causa barbaries incolarum, non genius terræ. rari pagi sunt; nam IV intra *mill.* vix unum videre habes. gens rustica operatur curæ ovium; paucas vel nullas transeundo vaccas offendes. nihil frequentius agris petrosis, quos difficili transitu habitos, in pagum *Compeis* ad hospitium *à la Poste* deductus, relinques. Prandio refocillati, per ignobiles pagos, qui præter aquam & panem nihil suppeditant, perreximus. ager licet lapidibus mixtus, cura tamen inhabitantium purgari posset & excoli. silvæ nullæ, sed arbores hinc inde raræ sunt. quæ non segetibus cultæ sunt, lolium ferunt. Ita IV *leucis Feletinum*, exiguum opidulum, ubi aulæa & tapetes texi mos est, superioris Marchiæ, attigimus, positum in via militari, qua itur à Lemovicibus Arvernum seu Claromontem. Divertimus ad angarias, quæ nobis lautos pisces, quos Crausa flumen largo proventu, gustu & esu bonos, suppeditat, adposuere. Nundinæ heic erant, & confluxus gentis Lemovicensis. Præter vultus distortos & immundum cultum in ea nihil notes; à moribus illorum non est quod tuos corrigas.

Mane hospitio egressis mox lapideus mons longo tractu obvenire; mox depressiores valles;

dextrorſum Arverniæ montes niveis jugis in obtutu. *Montcharrau* pagus I *leuca* diſtans *la ville du Croye*, opidum cum arce, II *leucis*, colli inædificatum, ſalebroſo admodum itinere penetrandi erant. inde I *leuca* pagus *Anchere* in angariis nos recipiebat pranſum. Moleſtum certè iter hoc eſt, non ſolum ab aſcenſu & deſcenſu viæ, ſed gentis ruditate & agreſti victu. acetoſum vinum illi eſt nectar Deorum, inſalubre alioquin advenis. nec vel uvam heic videas; quidquid vini habent, Claromonte mulis advehitur, utribus & vaſculis onuſtis. Heic à prandio ſubitis tenebris cœlum inhorreſcere cœpit; mox nimbus, tonitrua & fulgura, quæ nos morabantur, non rara heic loci ob vicinos Arverniæ montes, ceſſantibus paullum fulminum ſtrepitu & fulgurum minis, iter continuavimus per pagos aliquot Marchiæ (quæ ſegregato tractu per Lemovices & Arvernos terminatur) & Arverniæ; donec in imam vallem nemore amœnatam IV *mill.* deſcenderemus in pagum *Pontemurum*; ubi ſtatio diſpoſitorum equorum nos ſubſiſtere & pernoctare invitavit. Ædes prægrandi ſubjacent ſaxo, ad fluviolum *Sivolin*, exili quidem aquarum ſtrepitu oberrantem, ſed barbis & truttis ſuaviſſimi ſucci & ſaporis abundantem; ita fit plerunque, ut rivulorum piſcis eſu præſtet, gratiorque ſit, quàm majorum amnium. fluviolum pons ligneus in pagum pervium faciebat.

Luce ſequenti præcipites montes conſcendendi erant, qui jugi nexu ſeſe ſequebantur. II *mill.* confeceramus per ſaxa, per horrida; tandem hiatus erat, qui devexa via, lapidibus ſtrata & perplexa, nos in vallem ducebat ad vicum & caſtrum *pontis Gibaldi, (pont Gibaud) Sivoli* fluviolo irrigatum; cui herus eſt Comes ejuſdem nominis;

nis; truculenta eheu! manus quem non ita pridem Parisiis è vivis sustulerat. Hospitium nobis erat *à la croix d'or*, quod prandio dato nos dimittebat ad montes hospitio proximos. *una leuca* circiter *mons Comi* erat, quercubus densus. à quo propè abest *la Cave de la glace*: fons certe mirabilis, cujus aqua Julio & Augusto mensibus gelu vehementer astringitur, minime verò hyeme. fontem hunc plures discripsere; cui ob veritatem nos subscribimus. Querceta heic continua iter monstrant; inter præruptos montes & steriles istud continuatur *unum mill. & amplius* ab urbe, sita, ut videbatur, amœnissima valle montibus circumclusa. Pluviosum cœlum sufflaminabat iter; quod magis difficile fiebat à lutosa & anguina via, circa montes sensim repente ad devexitatem molestam formidulosis despectibus. Tandem in imam vallem ubi delati, agros, campos, prata, hortos suis luxuriare vidimus proventibus. Ubi pagus *Bojart* situs, vineæ cultissimæ sese offerunt, jugiter viam cæruleis & grandibus saxis stratum sepientes, ad ipsam usque urbem *Claromontem*, IV *milliar.* à cella glaciali absitam. pluvia nos perluens nitidam reddebat viam, ita ut pedestre hoc iter non adeo tædiosum fuerit, equis jam defatigatis. Ita ad urbem sub vesperam delati, diversorium ingrediebamur *S. Barbaræ*; in quo materfamilias erat vidua, non communi, quod tædium viæ exantlatum tollebat, nos habens modo, sed lauto apparatu & facili pretio.

CLAIRMONT.

VRbs hæc in altera Limaniæ parte, quæ *Arvernia* dicitur, sita est; & reliquarum metropolis. de qua *Sidonius epistola* XXI lib. IV, *ad Aprum*; *Taceo*, inquit, *Arvernici territorii pecu*

liarem jucunditatem, taceo illud æquor agrorum, in quo sine periculo quæstuosæ fluctuant in segetibus undæ; quod industrius quisque quo plus frequentat, hoc minus naufragat: viatoribus molle, fructuosum aratoribus, venatoribus voluptuosum; quod montium cingunt dorsa pascuis, latera vinetis, terrena villis, saxosa castellis, opaca lustris, aperta culturis, concava fontibus, abrupta fluminibus. Quod denique hujusmodi est, ut semel visum advenis, multis patriæ oblivionem sæpe persuadeat. Taceo civitatem ipsam (Arvernam) tui semper sic amantissimam, ut soli nobilium contubernio præferre nihil debeas: cui tu manu injecta fæliciter raptus inscribare: sicque omnis præsentiæ vestræ voluptas; quod tamen nullum satias cœpit.

Ego, quæ *Salvianus de Aquitanis lib.* VI *de gubernatione* scripsit, Arvernatibus non ingratiis tribuo, eos nimirum esse uber totius fœcunditatis, sed, quæ proponi interdum fœcunditati solent, jucunditatis, voluptatis, pulchritudinis: adeò illic omnis admodum regio aut intertexta vineis, aut florulenta pratis, aut distincta culturis, aut consita pomis, aut amœnata lucis, aut irrigata fontibus, aut interfusa fluminibus, aut crinita messibus est; ut verè possessores ac domini terræ illius non tam soli istius portionem, quam paradisi imaginem possedisse videantur. Heic non immerito Theodoricus Gothorum rex, occupata Aquitania, etiam hanc subjugaturus, ad milites suos: *Ad Arvernos,* inquit, *me sequimini, & ego vos ducam in patriam, ubi aurum & argentum accipiatis, quantum vestra potest desiderare cupiditas, de qua pecora, de qua mancipia, de qua vestimenta in abundantiam accipiatis.* Gregor. Turonens. Fluvius *Elaverus* non procul ab urbe in ipsis pene radi-

radicibus altissimi montis *Gergoviæ* labitur. Ipsa urbs surgit in clivos, præcipuè ubi templum D. Virginis & saliens fons eminet. Videamus nunc urbem paucis; pòst, ea quæ in contermino agro sunt.

Portæ urbis, ut à partibus externis occipiamus, III sunt, cum portula, cui inscriptum:

Sic fœdera prisca novantur.

Item:

D. Catharinæ Gall. reginæ immunitate donata, splendorique pristino restituta civitas.

Internas partes constituunt templa, & profanorum usuum ædificia.

Templum cathedrale, cui præest Episcopus, dedicatum est D. Virgini; ad quod per plateam clivosam & bene multos & latos è saxo gressus scanditur. Aula episcopalis, quæ prope adjacet, illustris est ARTIFICIOSO FONTE; ad quem per canales subterraneos aqua de Royac derivata est, ita ut rupes, cui inhæret, perforata compluribus siphonibus aquam in incolarum usum evomat. Ei verò hæc inscriptio est:

Urbis æternitati fontem hunc perennis aquæ eximio cratere, siphunculis pluribus ornatum, Ambasiæ præsulis munificentia summo urbis clivo constitutum, vetustate & castellorum vitio interruptum, Scabin. Clar. canalibus plumbeis exceptum usu publico restituere, Anno M D LXXIII.

Er. Pu. Op. per.
Chap. arti. faci.

Templum *D. Virginis du Port*, ſub Childeberto natum, à Normanis combuſtum, ab epiſcopo Sigonio reſuſcitatum, his verſibus ornatur:

Hoc templum ſanctus primo fundavit Avitus,
Inclitus antiſtes, nobilis & genere.
Quod dicavit ovans Chriſto ſanctæque Mariæ,
Cenſibus & *propria nobilitavit ope.*
Hoc Normannorum flammis gens uſsit acerba,
Bacchans, & ſtrages, heu! miſeras faciens.
Sed Sigo hanc Præſul priſco decoravit honore,
Vt tibi Celſitonans afforet aula micans.

Huic templo aliud ſubſtructum eſt non minoris capacitatis.

Præter hæc templa ſunt multi conventus, uti Jacobinorum, Carmelitarum, Cordigerorum, & aliorum, aliorum. Clerus in urbe à ſua diſſentientibus religione maximè eſt offenſus. Exemplum habet *Thuanus* libro XLIV, ad ann. cIɔ Iɔ LXVIII, dicens: *Claromontii in Arvernis, quod in feſto, quo Dominicum corpus pompa ſolemni circumvectatur, quidam in via minus ſe reverenter geſsiſſet, & ædes ſuas, ut moris eſt, eo die, non velaſſet, plebem impetum feciſſe, ædibuſque deprædatis hominem productum in foro convecta è domo ipſius lignea ſtrue inauditum combuſſiſſe, connivente ad ea magiſtratu.*

Politicis uſibus dicatum *eſt Palatium* regium; cui hoc lemma inſcriptum:

Henrico III Gall. & Pol. regi Chriſtianiſſimo & Catharinæ Reg. Juſt. Matr. Opt. veris Juſt. cultoribus, hanc veterum Arver. Comitum domum, ab eadem R. Cathar. Arver. Comit. Juſt. cultui dica-

dicatam, vetustate labentem, Scab. civium decreto in memoriam benefi. sempiternam restit. anno CIↃ IↃ LXXXI.

Quod notatu dignum, offendes in urbe *cellas vinarias* è vivo saxo vel XL. & plures gradus altas; eas ubi ingressus vinum prægustatum, frigore nimio mox ejiciere, nisi de sanitate periclitari velis.

Ad urbis muros est *la fontaine S. Pierre*, in fossa urbis sita, acidulis salubribus clara, nec Spadanis cedens colore, sapore, operationeve; calculosis præsertim sana, qui vel XX & amplius milliaribus huc iter sanitatis ergo suscipiunt.

Contrarium opus facit fluvius *Tiretaine*, olim *Scateon* dictus; cujus fluxum excipit mirabilis pons naturali è lapide, natus ex aqua fontana concreta, non vulgari urbis secreto. Vbi in fluxu est, limpida cernitur, mox verò crassescens, sistitur sabulo rubro. tale opus in corpore humano, si hausta fuerit, nimirum lapides in testibus & vesica, operatur. Versus de ea hi sunt;

Hunc modicus lambit veniens de montibus amnis;
Iuxta & fons salsus pontem lapidescit in altum.

Pons iste longitudine XXX ulnarum est, VI crassitudine, & VIII latitudine; quem Carolus IX rex Bayonna redux videre gestiit, & miraculum naturæ esse in suo regno notavit.

Penes hunc fluvium videre est *abbatiam Illidii (de S. Allyre)* extra urbem. Superba architectura est, turribus instar castri munita, opulenta columnis, sepulchris, aris è marmore & jaspide variegatis; splendida sacello S. Venerandi, multorum martyrum repositorio.

Quadrante ab urbe mill. *ædes est D. Marci*, ad quam tres fontes diversissimi saporis sunt;

 nitrum,

nitrum, ſulphur & vinum eſſe dixeris. *Moletrinæ* numero XVI diverſis uſibus eadem via inveniuntur.

Hinc diſcedentes vix quadrante mill. habuimus opidum *Montferrat*; quaſi mons ferax vini & frumenti, mox *le Put de la poix*, fontem oleaginoſum; è quo craſſior profluit liquor, terebintho nigrior, picis inſtar, à qua non multum abſcedit; flammam concipiens: multum podagræ frigidæ nervorumque adfectibus prodeſſe dicitur, præſertim ſi cum terebintho miſcetur. *Rions* opidum ad ſiniſtram, ubi Curia appellationis in Arvernia. *Pont du Chaſteau*, op. II *mill.* in colle vitifero exſtructum; cujus pedem alluit *fl. Alion*, pons ligneus cui impoſitus. quo ſuperato *Bourgar* vicus & arx epiſcopalis eminet in vinea, I *milliario. una* inde *leuca* eſt op. *Leſou*; quod nobis in ſuburbio *à la croix d'or* mediocre præbuit prandium. quo ſumto opidum, in colle vineis & hortis amœno ſitum, tranſivimus; non longe ſolum frumentiferum, mox quercetum, penetravimus; è quo deſcenſus fit in vallem fluvio Dora irrigatam. cui pons lapideus VI arcuum incumbit. Per hunc aſcenſus datur ad opidum *Tiert*, II *leucis*; longus vero is ſtrata è ſaxo via, & latus ad portam. quam ubi ingreſſus es, clivoſior platea ex imo ſurgit, vectoribus moleſta ad anhelitum uſque. hoſpitium heic contigit *au chapeau rouge*, inſolens & minus humanum. Opidum hoc in excelſo monte ſitum, forma longiori elegantem habet ſpeciem. Incolæ ſunt cultrorum artifices, quos venales faciunt ex ebore manubriis, ſed pretio auctiore. In ſublimi montium jugo, quod mirandum, optimum frumentum creſcit: quo medio eò aratra cum bovibus pertrahantur, non facile eſt dictu. latera mon-

montium vitibus ſunt cooperta, & omni ex parte luxuriantes conſpiciuntur colles: in valle humiles conſtitutæ ſunt domus, & ad amnes interluentes longo tractu moletrinæ, quæ muris nudatæ pagi cujuſdam formam amœnam fingunt. Heic exacta nocte, ex opido in devexum vallis fundum equi ducendi erant. poſt ſublimis mons & præceps, unius horæ conſcenſum intricata per vineas via facit. ad cacumen ubi perventum, finiuntur vineta, valleſq; frumento extenduntur, amnibus hinc inde irriguæ, rectam quæ monſtrant viam ad pagos *la Cortade*, 11 *mill.*, & *la poſte*, itidem 11. quos regio *Forenſium* (*Foreſt*) ſequitur. Quod viatori difficile eſt, ſunt montes vallibus mixti, ita ut planitiem montes interrumpant, & hos rurſus planities: vix equum conſcendiſti, mox is liber dimittendus in declivem vallem, mox inde rurſus educendus in acclive. Vicus *Noire eſtable* ad lævam eſt. pagus cum arce *Landervieil*, 1 *mill.*, tranſitum præbet ad montem, qui ſublimitate ſic faſtigiatus, ut famoſum montem CREDO, qui Lugduno Genevam eunti non parum moleſtiæ facit, poſt ſe relinquat: ad jugum ubi deductus es, magnæ molis Crucem erectam habes; à qua in declivem vallem rurſus eundum, vico *S. Didier*, ſub dominio Marchionis d'Urfe, *med. mill.* ad ſiniſtram relicto. è valle aſcende rurſus ad arcem *Rochefort*; quæ cum pago adjecto in ruinis, 1 *mill.* Inde *med. mill.* abeſt opidulum *l' Hoſpital*, ad fl. *Auſon*, caſis humile, incolis deſtitutum; ſatis tamen pro prandio *à la poſte* nobis appoſitum, inprimis inopinato fragis & ceraſis accedentibus. A prandio jucunda planities nos ducebat, *Couſan* arce & *Luny* cœnobio dextrorſum relictis, 1 *mill.* ad opidulum *Baing*; à quo per

ignobiles pagos *Bouteresse*, *S. Agette*, *S. Ivé*, *Nacone*, III *mill.* venimus ad fluviolum *Linionem*, minime latum, sed multum profundum, & pontone, pro quolibet vectore medio solido soluto, pervium. Ab hoc, virides campi nos duxere ad fluvium Ligerim, ubi nec pons, nec ponto, quod vadosus videbatur, & penetratu facilis, tametsi sat latus: inivimus recta, non tamen sine discrimine, quod alter ductorum, cum equo medium in fluvium cadens, non longe à suffocatione aberat: aliqui nostrûm repente cum equo sublevatum alacriter educebant, madentemque semianimem (ita periculum præcordia cinxerat) in opidulum *Feurs* deponebant. heic *in angariis*, largo foco & lauta cœna refocillati, pernoctabamus.

Forum opidum regioni Forensium, quæ olim Segusiani erant, nomen dedit. Murus templi in lapide subnigro, litteris cinerei pene coloris, juxta viam publicam positi, hanc ostendit inscriptionem:

NVMINI AVG.
DEO SILVANO
FABRI TIGNVAR.
QVI FORO SEGVS.
CONSISTVNT.
D. S. P. P.

Milites cccc in opido quiescebant, omnibus occupatis domibus præter angarias.

Hinc postridie, ne iniquas in manus eorum veniremus, ante diluculum, omnes cùm sterterent, in viam nos dedimus. *S. Martin* primus pagus est, II *mill.*, solo frumentifero sine vinetis inædificatus. Inde per montosa, per valles, IV *mill.*, ad pagum *Crouzieu* deducti, splendide satis excipiebamur *à la poste:* Sed non multum morati, æstuoso præsertim cœlo, reliquum itineris

neris inivimus, IV *mill.*, ad urbem *Lugdunum*; quam & via quæ Tholosam ducit, Rhodano dextrorsum sito, circa quintam vespertinam salvi intravimus, repetentes antiquas nostras habitationes, *au lion d'or de la lanterne.*

Heic sex dies desedimus, ut à quiete cum vectoribus itineri Italico alacriores incumberemus. Cui, priusquam Lugduno abivimus, TRIA scitu digna & notatu suspendimus: nimirum, *Contractum inter ducendos & ducentem ineundum & subscribendum: Litteras de sanitate assertorias: & pecunia de exportanda monitum.*

De PRIMO, auctor tibi sim, rebus ad iter instructis, sine dolo id habeas expeditum, ne circumveniare: cum ductore de via, pretio, tui & vectoris alimentatione, ceterisque itineris requisitis convenias; modum, quo convenisti, bino schemate signes, & ab utraque parte subscribendum cures, hac ferè formula:

Ie soubsigné N.N. à Lyon promets à Messieurs N.N. aussi soubsignez, de conduire ou faire conduire par un homme, qui sera à cheval, lesdits Sieurs gentilshommes d'icy à Geneve, & de la à Turin, & de fournir à chacun d'eux, à mes frais, un bon cheval, les defrayer eux & leurs chevaux honorablement, & ainsi qu'il convient à personnes de leur qualité, tant de tous les peages & passages qu'ils auront à payer, que de la nourriture de leurs personnes & chevaux, despuis cette ville jusques au dit Turin: & c'est pour le prix de trente neuf ou ...... livres; que les dits Sieurs gentilshommes me promettent payer pour homme & cheval d'icy au dit Turin: dont j'ay receu en cette ville ...... livres à mon contentement, & le restant sera payé à moy, au à mon homme qui les conduira pour moy, en chemin, ou à Turin, en monnoye de France, ou

en or, au prix qu'il vaut à present à Lyon; sçavoir la pistole d'Espagne ,......, celle d'Italien ......, l'escu sol ......, le zequin ...... Et si les dits gentilshommes vouloient sejourner plus d'une nuict à Geneve, ils promettent de me payer à part les despens de bouche pour eux & leurs chevaux, & aussi pour mon homme & son cheval, durant le dit sejour. En foy de ce, ont esté faits deux semblables escrits; dont l'un à esté retiré par les dits Sieurs gentilshommes, & l'autre par moy N. N.

A Lyon ce ....

Θ Θ Θ. &c.

Contractu itineris hoc modo signato, opus est SECUNDO *Litteris sanitatem asserentibus*; quæ tibi erunt immunitatis à peste & omni contagio symbolum: his verò neglectis impeditum tibi iter erit in primo Italiæ ingressu *Novalesiæ in Pedemontio*; sine iis enim progredi non potes; adportatas vero ejus loci Commissario subscribendas offeres. Hoc sanitatis symbolum, *(le bulletin de la santé,)* à Magistratu Lugdunensi impetrandum, continere debet nomen tuum cum loco natali, nec non testimonium, te menses VI & plures Blœsii & Lugduni (quæ duo loca à saluberrimo aëre benè apud Italos audiunt)substitisse.

TERTIUM, quod te monitum volo, est de pecunia exportanda. Caveas monetam accisam nec probam tecum habeas, injustive ponderis: Ex ea vero seligas aureos solares Franciæ & pistolas, quas vocant, Hispaniæ; *(escus d'or en or, ou en espece; & pistoles d'Espagne de poids:)* utrisque facile iter tibi erit, nec onerosum marsupium. Unicum sed & hoc nec te insuper habere velim; Ubi Sabaudiam penetras, præ manu tibi sit, si

ipsus

ipſus pro te & vectore alimenta ſolvis, moneta Gallica, non Sabaudica; hanc incolæ rejiciunt quaſi improbam & nullius valoris extra Sabaudiam. Cautus verò ſis, ne Gallicam illam monetam eodem pretio, quo in Gallia valet, ſed majori apud Sabaudos expendas; plus enim valent *les quarts d'eſcu* in Sabaudia quàm in Gallia. Idem de reliqua moneta gradatim ſit judicium.

Inſtructi itaque hoc modo, diis vialibus propitiis, Lugduno ſeceſſimus *Verbonam*, v *mill.* Sequenti die *Idānus* fluvius *(Ain,)* hippagone trajiciendus, pro naulo à ſingulis v poſcebat ſolidos. Fluvius hic prope urbem Nozaretium ſurgit in Comitatu Burgundiæ; ac parte Sequanorum decurſa ingreditur ultra *montem Iovis* regionem *Breſſiam*, illamque in partes duas ſecat apud Idanum opidum, pontemque nominis ſui; poſtea, incredibili pene numero rivorum jam collecto, in Rhodanum labitur, non minorem aquæ ſecum trahens copiam quàm rapidus ille fluvius facit. Non longe inde, *Arbaline* fluvius vadoſus tranſeundus erat ad vicum *Cerdon*, v *mill.* ubi pranſi *au lion d'or*, maturè in opidum *Nantua*, III *milliar.*, intravimus pernoctatum, *à l'eſcu de France.*

Subſequente ad vicum *Chaſtillon* tetendimus. illinc ad locum illum ubi *Rhodanus* abſorbetur, itum eſt: via horrida præcepſque eſt; nec equis accedi poteſt; pedites ivimus ad ponticulum *le pont de Luſigny*, Sabaudiam à Gallia, quæ heic dicitur *le païs de Bougie*, diſterminantem. heic propè Rhodanus ingenti cum murmure per ſaxa prægrandia defluit in præcipitem abyſſum; ubi evaneſcit, quietus intra viſcera terræ; poſt longam viam abſconditus, ex antro veluti è ſepul-

chro

chro resurgit, & anfractuoso itinere Lugdunum tendit. Hinc repedantibus mons CREDO ad lævam relinquitur; iterque per *pontes de Bellegarde & des Oeules* continuandum, v *mill.*, in pagum *Longeret*; ubi pransi *à la + rouge*, recta ad destinatam urbem *Genevam*, sero tamen cum die, venimus, IV *milliar.*, divertentes *à la balance d'or.* De hac urbe cum supra egimus, nihil heic adjiciam, præter quædam de lacu *è Massonio p.* 360; qui dicit: *Lemanus* lacus procurrit in longitudinem leucarum XIV versus Veragros; ubi est *Agaunium*, martyrum Mauritii & Thebeorum illorum memoria nobile: & in X tantùm, versus Antuates sive Vaudios: in latitudinem vero in IV duntaxat: sed qua maxima est latitudo, inter *Conchias* & *Morgen*, angustus est; & in ripa, quæ ad Chablasios pertinet, vicus est, ejusdem cum *Lemano* cognomine, aquam perpetuo effundens. In hoc lacu (ait *Gregor. Turon.*) tructarum piscium magnitudinem usque ad centum librarum pondera trutinari. *Masson. p.* 351 addit: In *lacu Burgite*, qui Rhodano proximus est, & Altæcumbæ monasterio Ordinis Cisterciensis, se vidisse captam tructam ponderis LXXX librarum; quam convivæ, quorum ipsus unus fuit, ab Alphonso Delbenio episcopo Albiensi prandio excepti, hilariter comederunt.

Genevæ unum diem subsistentes, convasavimus retro relicta; iisque domum missis subsequenti die, qui X erat Junii, urbe excessimus; amicis è primoribus quibusdam, qui ægrè relinquere nos volebant, ad cœnam nos comitantibus; reliquis, quorum magna erat multitudo, à prandio, quod nobiscum habebant, partem viæ sequentibus, subque seram vesperam in urbem redeuntibus.

Progressi itaque, ad ligneum *Arvæ* pontem venimus. Fluvius hic è *Fulcinatium* jugis dilapsus, imbribus hibernis intumescere solet, adeoque inflari, ut seipse non capiat. Ad lævam deflexinus montes versus Sabaudiæ, sed steriles; quibus mixtus pagus *le chasteau de Beaume*, II *mill.* Per quercetum in vicum *Croisille* I *mill.* perreximus; à quo *Sala nuova* & *le pont du Broigni*, pagi ad amnem *Fleurie*, I *lapide* absunt. via undiq; montibus circumfusa I *inde leuca* ad opid. *Nicy*, *au gryphon*, duxit nos pernoctatum; situm hoc est sub montibus in valle viridi ad *lacum de Nicy*.

Nocte jucunde exacta, sequenti die amicos comites ægrè remisimus Genevam. Pergentes ad lacum, qui ad sinistram; ad montes, qui ad dextram, plana via per pagos *Savery*, *Very*, *Menton*, *Faloire*, *Vertu*, ad vicum *Servage* IV *mill.* devenimus, ibique pransi sumus *au chapeau rouge*. Festum dominici corporis celebrabant incolæ explosione scloporum: devotio plumbeos globos per aëra egerebat; mera tonitrua & fulmina, quæ verè sub vesperam sequebantur, intra valles & montes audiebantur. A prandio via tota montosa fuit & ascensu difficilis, I *mill.* Inde iter I *mill.* à jugo montium fuit in præcipitem vallem frugum infœcundam ad pagum *S. Vian*; inque inferiori adhuc valle situs est pagus *la Chaignie*; quem *Isara* fluvius alluit; ad quem florentibus in pratis *medium mill.* equitavimus, priusquam hippagone trajiceremus. Ad sinistram munitio *Confluentia*, scopulo acuminato imposita, relinquitur, in concursu Arcæ & Isaræ fluviorum ædificata, ad servandum aditum, è quo in Tarentasiensem vallem descenditur. Nos in ima valle constituti, prægrandem montem obvium habebamus; in

cujus

cujus summitate pagus est *Eton*, 1 *mill.* Ad dextram *Miolanum* castellum erat saxo arduo impositum, undique prærupto, quod in Isaram subjectum despicit. A summitate jugi devexam in vallem descendendum ad vicum *S. Catharine.* eò priusquam venis, *Arca* fluvius ligneo ponte transitur. à quo recta sequitur vicus *Aqua bella*, 1 *milliar.* (*Aigue belle.*) ubi in angariis hospitabamur. Huic imminet turris Carbonaria, (*Charboniere, ou le Chasteau de l'esgueille;*) locus montium jugis arduus; muro, vallo & fossa munitus, qui aditum in Moriennensem vallem servat in montium faucibus, quæ per convallem porrectæ ad Cenisium montem desinunt. celebris præterea locus Beraldi Saxonis primi Moriennæ Comitis & familiæ Sabaudicæ conditoris primum domicilio, ac postea Thomæ Humberti III fil. cunis memorabilis; ad Isaram saxo undique inaccessibili, nisi quà per collem angustum ad Porteriam itur, situs: domicilio præterea Comitum Sabaudiæ, cùm primùm in hanc provinciam migrarunt, nobilis. *Thuan. lib.* CXXV. Huic subest *Aquæ bellæ* municipium, locus munitissimus. quò aditus à Sabaudia ad Vocontios & Tarentasios præcluditur, in Alpinis asperitatibus, in quibus nihil seritur neque metitur. *Boterus lib.* IV *comment. p.* 342. Municipium hoc anno cIɔ Iɔ c à Crequio & Abele Berengario Morgio cum delecta manu præmissis tanta celeritate occupatum est, ut præsidiarii arcis de loco incendendo, ne usui nostris esset, cogitantes pœnè in eo oppressi sint. IX machinæ murales à Ronio ad arcem admotæ, & II minores; quarum displosione post Iɔ c XXXVII ictus, cum omnem auxilii spem præcisam viderent, postremo deditionem pacti sunt, vita & re salva tantùm con-

concessa; nam signa relinquere & funibus extinctis exire debebant. *Thuan. lib.* CXXV. Heic loci, dum cœna pararetur, tempestas fulmine & tonitru mixta oriebatur; madebant viæ, cœlo in lacrymas soluto; sed madebat etiam hospita, à marito vapulans ebrio.

Postera die ad *Arcam* fluvium, cujus origo duabus leucis Laneburgo abest, superato ligneo ponte, iter factum est. *l'Argentiere*, *Epierre*, *la Chapelle*, pagi fluvio mixti, interjacent; isque ter cum discrimine sinuoso flexu vadosus fit; præter viam lapidosam & horridam, incultosque jugi sequela montes & saxa, nihil est quod heic videas, & notes. Ad vicum *la Chambre*, IV *mill.*, delati, prandium sumsimus *in angariis*. hinc *med. mill.* abest unius arcus pons *Arcæ* superstructus; mox alius II arcuum; cui adsitus pagus *pont Amafre*, *med. mill.*, cum arce. prope huic alias duas videbis arces, *Barmy* & *Estignay*; quarum herus Genevæ cum aliis suspendio mansit. *med. mill.* tertius *Arcæ* pons binorum arcuum est; & porro fanum *S. Ioannis*, (*S. Iean de Muriane*;) quod licet primarium vallis sit opidum, nullo negotio tamen à Desdiguerio occupatum est. Vicus *S. Iulien* I *inde* distat *lapide*; relicto ad lævam *vico S. Martini*; à quo angusto & saxoso tramite inter fastigiatas rupes I *mill.* ad opidum & *castrum S. Michaelis* venimus, *à l'escu de France*; ubi commode satis cœnavimus & cubuimus. De *hoc Boter. tom.* I, *lib.* IV, *pag.* 341 ait: *In castro subalpino S. Michaelis Comes Salinarius, Sabaudi nomine, minabatur Gallis, si non exitium, saltem longius progrediendi impedimentum: sed vir fortis celeritate adventum Gallorum prævertens, castro & finitimis locis cedit; turbate adeo convasat, ut Allobroges sui arma, sarcinas, munitionesque bellicas Desdi-*

Desdiguerio vel remoto ac nihil tale exspectanti reliquerint.

Altero mane intra mera saxa ad fl. *Arcam* pergendum fuit; qui multis anfractibus pervius, relinquebatur ad montem maximè excelsum. cui vicus *S. Andreas* pro cacumine impositus. Hunc magno labore, anhelitu & periculo vix ingressi, 11 *mill.*, ad imum rursus præcipitium nos demittere tenebamur. locum horridiorem faciunt desuper è montibus cadentes conglomeratæ aquæ, tanto stridore hinc inde in valles & *Arcam* fl. sese præcipitantes, ut comitibus omnis mutui colloquii usus auferatur, nedum risus & jocus. *Vno lapide* itur isthinc in vicum *Modane*, amabiliori in planitie situm, per fluvium Arcam dissectum, sed ligneo ponte junctum; in quo frequentes videas officinas ferrarias, cultumque mulierum diversum à prioribus; nobis prandium exhibitum *à trois rois.* quo finito, è planitie rursus ad præruptas rupes angustioribus quam unquam ante id hac semitis, pergendum erat; ad lævam valles tam altæ ut effugiant visum; ad dextram saxa capiti imminentia, cum stridentibus aquarum præcipitantiis: subtus pontes hinc inde lignei tabulati, sub quibus instar imbrium aqua defertur è jugis, saxosa juga connectunt. hæc omnia circumspectum reddunt viatorem, nisi vel momento cum equo in abyssum ire velit. *Bourgue* vicus ad sinistram loco salebroso, frugibus tamen culto, cernitur. *Vilars*, 1 *mill.*, vicus, in jugo montis hæret; à quo descensus fit ad ponticulum ligneum, qui vix ferundo est vectorem; sub quo in abysso velocissimi aquarum fluxus, abominabili cum strepitu. *Abriez* vico ad sin. in valle relicto, paulatim descenditur 1 *mill.* ad vicum *Bareman*, qui olim civitas. hinc egredienti sacel-

ſacellum oſtenditur picturis variegatum: virgo erat, antica parte tota nuda, manibus caput & oſſa humana tenens; media ejus facies carnea, media oſſea erat: penes hanc Deæ infernales & vitia cum cruciatibus & diabolis conſpiciebantur, cum inſcriptione: *O lecteur regarde moy*: integrum enotare non potui. Hinc pagus *Souliere*, 1 *mill.*, abjacet; cujus pars ad pedem, pars ad caput montis ædificata eſt. Prope abeſt *Tremignan* vicus, in valle ad *Arcam*; quam amnis *Vannoiſe* heic auget. ex hoc, clivoſo itinere tetendimus ſolo ſatis frumenti ferace in vicum *l'Aſnebourg*, 1 *milliario*; ubi feſſi, anguſtum vix, impurum ſatis, habuimus diverſorium *à trois rois*.

Laneburgi unam noctem ſubſtitimus, fruſtrati ſpe, quam conceperamus de nobis portandis, ut moris eſt, ſupra montem SENIS, ut quieſceremus in vallem uſque; quòd bajuli immoderatum exigebant pretium. Talis verò bajulandi modus eſt: Sella lignea eſt è perticis conſolidata, agreſti forma, ligno quam homini portando aptior. huic bajulandus inſidet, manibus ſupereminentes perticas, ne elabatur, prehendens, ſuppoſito, ſi mollius ſedere vult, pallio pro culcitra. equus penes ducitur vacuus, bajulo altero præeunte, ſubſequente altero. Menſuratur via ab argento, quod numeratur. qui Laneburgi è diverſorio portari volunt, aureum ſolarem ſolvunt Novaleſiam uſque: qui vero à finibus Sabaudiæ, ubi grandis † eſt, medietatem numerant. Incommoditatis verò non parum hæc res habet, uti vidimus: bajuli illi ſaltibus emetiuntur viam, non paſſibus, moderatiſve gradibus, præſertim ubi finis Sabaudiæ & ingreſſus Pedemontii eſt, declivi maxime & ſalebroſo viarum anfra-

anfractu: prægrandia sunt saxa, non strata, nec ordine posita vel consolidata, sed confusis tumulis extantia, quæ duarum horarum viam deorsum faciunt; his insiliunt certis saltibus, quandoque & incertis, ut labantur, & ipsi cum bajulando, alioquin ex succussatione jam non parum fesso & debili, desuper non sine periculo & ossium fractura præcipitentur. Dum plus æquo à nobis postularent bajuli, conclusum est, illos negligere, &, qui passi jam graviora eramus in priori itinere Lugdunensi, & hoc, quidquid futurum erat molestiæ, devorare.

Ita sequenti luce diversorio egressi, quisque cum suo vectore iter hoc cœpimus. Mox ad dextram est mons saxosus angusta semita conscendendus, flexuoso ductu 1 *milliaris:* ubi locus *la Ramasse*; cui aliquot tuguria pro pecore stabulando in æstate inædificata: heic vero nulla adhuc æstas, licet mensis junius cursum medium jam absolvisset, sed mera hyems erat; nives resolutæ fluere per semitas, pergentibusque magno impedimento esse contrario delapsu comparebant. Medio isthinc milliari porro egregia planities, montibus præruptis undique & niveis jugis circumfusa, offenditur; per hanc iter est unius & medii milliaris. Hæc planities *situ* & *fertilitate* paucis à nobis heic videatur.

Altitudo loci ab itinere duarum ferè horarum mensuranda est Laneburgo. ubi eam assequutus es, amœna conspiciuntur prata *unius & med. mill.*, undiq; tamen circumdata altioribus montibus. Prata hæc habent *lacum* & *ædificia*. *Lacus* peregrinanti ad dextram est, *medii mill. longitud.*, tructis copiosus; in quo Victor Amadeus Pedemontii princeps, cum sponsam Christinam è Gallia domum duceret, navale prælium ei exhibuit

buit XII navibus, nec modicis ſumtibus. Huic propè adjacet *palatium Principis*, ducennio ſtructum, in ſaxo, forma quadra & humili, pro quiete reficiendæ ſponſæ è Gallia in Pedemontium euntis. Non longe hinc abſunt alia aliquot ædificia; ubi angariæ. locus dicitur *la Tavernette*. huc uſque *med.mill*.eſt. Ad ſiniſtram porrò devexa via ſacellum eſt, *(la chapelle des corps morts,)* in quod, qui nive vel frigore congelantes pereunt viatores, ſine omni ordine & ſitu, abominabili modo abjiciuntur. pereunt vero non pauci in via hac, ſignata perticis erectis; quas tamen ventus vehementior quandoque dejicit; ita ut viatores ſubita cadente nive & viam & vitam perdant. poſt, regelata nive, inque aquam verſa, exeunt è xenodochio, *(l'hoſpital S. Nicolas,)* quod *medio mill*. abeſt à lacu, & Sabaudiam à Pedemontio diſterminat, quæſituri ſi qui nive ſuffocati ſint: repertorum excutiunt ſacciperia, iiſque exuunt veſtimenta; ſi deſtituuntur ſphærulis precatoriis, ſub dio relinquuntur cadavera à volucribus & ſilveſtribus animalibus lanianda; ſin verò ſphærulæ tales vel cruces ligneæ videntur, è via communi in ſacellum modo dictum deportantur. tanta huic itineri devotio tribuitur. Talis planitiei hujus eſt ſitus.

Quoad *fertilitatem*, conſiſtit hæc in animalibus & volucribus. Sunt lepores albi coloris, hyeme caneſcentes; alaudæ æſtate nigreſcunt, hyeme albeſcunt; perdices, quarum abundans copia eſt, hyeme albeſcunt, æſtate caneſcunt: de lupis ſilveſtribus, quos non vidi, nihil adponam: dicuntur tamen viatoribus quandoque infeſti obvenire.

Sed pergamus ex hac planitie. Ubi xenodochium, terminum Sabaudiæ, attigeris, ſupereſt

medium mill. ad tabernam, cui prægrandis lignea † adſtat. Heic ſaxoſa hæc, declivis, & anfractuoſa ſeſe occipit via, moleſta equo & equiti, bajulandis periculoſa. deſcenſu *med. mill.* facto, conſcenditur equus, ut flumen *Semar* vel *L. Nicolai*, quod è lacu in monte *Senis* ortum, ad præcipitium hoc deductum, magno ſtrepitu in vallem delabitur, penetrari poſſit. à nive copioſa quandoque impervium eſt; habuimus ad ephippia uſque vadoſum; verum ubi eminentes in fluvio lapides conſpiciuntur, altius eſt: pedites obivimus lapides, equis ſiniſtrorſum flumen tranantibus. nebulæ adeo denſæ erant ut devii facti vix ponticulum ad lævam invenire potuerimus. per hunc procedentes, profunda itione ad alium pontem itur, à quo protenſum illud lapidoſumque iter pedibus terere *med. mill.* neceſſe habuimus ad pagum *la Ferrerie*; nec heic quies erat uſque dum Herculeis laboribus declive hoc ſaxetum ad pag. *Novaleſiam* 1 *mill.* continuaremus, quo *à l'eſcu de France* lautè ſatis habiti fuimus, refocillati foco & vino. Heic literas tuas de ſanitate aſſertorias (*la fede di ſantà*) à Commiſſario Sabaudiæ Ducis ſubſcribi cures, ſi Gallia audit infecta, ne Thurino poſtea excludaris. A prandio 1 *mill.* iter fuit inter anguſtas montium fauces pluvioſo cœlo ad opidum *Suzam*, cui caſtellum, (*le chaſteau de Suſe, ou port de Suſe, ou port de S. Marie,*) defendens vallem, tranſitumque impediens, imminet. amœna hæc vallis ad fluvium *Doriam*, clauditur meris vinetis. cum per opidum iremus, obvium habuimus præfectum Pedemontanum, à nobis quærentem, num nomina noſtra militiæ dare vellemus; à quo, cum, qui eſſemus, quave de cauſa veniremus, intellexiſſet, benevole dimiſſi ſumus, juncto ad fe-

ad felix irer voto. Hinc expandit se amœna planities, utrinque secedentibus montibus, ad opidum *Bozolengo*, 1 *mill.*, situm ad fl. *Doriam*, cui *Civesta* se jungit. Vix pernoctare poteramus *à trois rois*; turba militum siquidem omnes angulos occuperat, ferox in incolas cruentis plagis.

Summo mane surgentes, vicum *S. Georgii* cum arce *med. mill.* transivimus; ad sinistram duo castella montibus inhærent, Gallo & Italo subjecta dominis. Hinc coëunt in angustias viæ ad pagum *S. Anthoine*, 1 *& med. milliar.* Declinavimus nos ad lævam planitiem, relicta abbatia *S. Michiel des estoilles* dextrorsum in jugo montium; devenientes 1 *mill.* in vicum *Sainct Ambroise*, una platea pervium. ex hoc pergentes opidum *Avigliana* cum castello editiori in monte, *medio milliari*, intravimus, pransuri à *l'escu de France:* portæ suspensa erant Gallica & Sabaudica insignia, cum lemmate:

Felicissimo nexu & tutissimo.

Heic montes planè utrimque eunt in meram planitiem; vites videntur arboribus suspensæ, agri frumentis prægnantes, horti luxuriantes fructibus. Hac via ducimur 1 *mill.* ad splendidum & opulentum cœnobium D. *Antonii Ravesini*, à quo abest opidum *Rivoli*, 1 *mill.*, commendatum bonitate aëris, agrique amœnitate, maximè vero natalibus Ducis Caroli Emanuelis, qui in castello, ubi primum lucem aspexit, multa atria, porticus, aliaque ædificia molitur. Tribus abhinc milliaribus vastissima planitie, densissima in pluvia, ventu impetuoso, qui pluviam cum tempestate miscebat, ad urbem TAVRINVM, Pedemontii metropolin, delati sumus; ubi ad portam quæsitum, qui essemus, unde veniremus, quo

iremus, ubi hoſpitari & quamdiu in urbe commorari vellemus. ad ſingula ubi recte reſponſum, juſſi ſumus ſignare nomina; nec inquirebatur *la fede di ſantà*, cum Gallia à contagione libera ubique audiret. Sed nec ceſſabat pluvia, etiamſi in ipſa urbe ſubſiſteremus ad portam diverſorii *à la roſe rouge*; quod moleſtum à diuturniore admiſſione. tandem bene madidi omnes unum intrare conclave, quod totum diverſorium erat occupatum.

TAURINUM.

NOn mihi, amice lector, heic mens eſt, urbem hanc, uti meretur, ſuis coloribus expedire; fiet alibi, ſi Deo viſum. brevioribus ſaltem dicimus, eſſe caput *Tauriſcorum* ad oſtium in *Pado Duriæ*, quam Ptolomæus, Plinius & Tacitus *Auguſtam Taurinorum* vocant. Olim fuit Romanorum colonia, ad montium radices ſita, forma quadrata; portis patens IV, *Phaëthontis*, *Secuſinâ*, *Memoriæ*, *Palatinâ*, vel *Dorianâ*.

Ædificia ſplendida continens. inter quæ ſummum templum *Ioanni Baptiſtæ* dicatum eſt; cui præſidet archiepiſcopus. Præter hoc, ſine noſocomiis, numerantur adhuc XX. Accedit *academia* celebris; in qua *Eraſmus Roterodamus Theologiæ* Doctor eſt creatus. auget famam *officina libraria*, quæ heic inter omnes Italiæ urbes prima fuit.

Politicis uſibus dicata eſt *aula* Ducis, *palatium Cardinalis*, *equile*. ARX eſt pentagona, ab *Emanuele Philiberto* Sabaudiæ Duce condita, amplitudine & arte admiranda, in B. Solutoris ruinis, quam (referente *Thuano lib.* XXXI) Dux ad firmandum novum principatum exſtruxit, & veluti compedes ſuorum animis, Galliæ libertatis auram

auram adhuc respirantibus, injecit. Dux *Carolus Emanuel*, qui nuperis temporibus denatus, VIVARIO arcem decoravit; quod quinque aut sex M. ambit, longe amœnissimo situ, cincto undique à Pado Duriâ & Sturâ fluminibus, & omni genere ferarum, quas Dux undique huc conduxit ad filiorum suorum exercitium & oblectamentum. Nec insuper habeas hortum extra urbem, dictum MILLE FIORI.

Est præterea *mons*, *quarta milliaris parte* ad ripam Padi se attollens. qui propter incredibilem sinuum varietatem(nam heic se attollit, illic declinat; hac se exserit, illac se recipit. ubi aquæ scaturiunt, ubique optimos fert fructus, & præsertim vinum) AVREVS appellari meretur: tanta ibi villarum & prædiorum, viridariorumque copia, ut alterum *Taurinum* esse videatur.

Ita steri promissis meis, & te, amice lector, CALETO TAVRINVM, per varios anfractus, montes & valla, bono Deo gratiam, stiti. Si ipsus iter hoc obiveris, familiariorem me tibi fore confido, impetraturumque, ut, si bonus es, faveas; sin improbus, ne laudes.

INDEX
LOCORUM, PERSONARUM, RERUM.

Al-

D

F. *Fa-*

F.

I.

Lan-

Maſſi-

Mons-

Nero.

T.

Vehi-

Z. *Zen-*

Z.

FINIS.

Hectores domi nascimur:
Ulysses foris evadimus.

